

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

ANTİK AVRUPA

Editorler
Peter Bogucki
& Pam J. Crabtree

1

KALKEDON

ANTİK AVRUPA

CİLT 1

MÖ 8000 - MS 1000

Editorler
Peter Bogucki & Pam J. Crabtree

KALKEDON

ANTİK AVRUPA

M.Ö. 8000 - M.S. 1000

BARBAR DÜNYANIN TARİHİ

ANTİK AVRUPA
M.Ö. 8000 - M.S. 1000
Barbar Dünyanın Tarihi

Cilt 1

Editörler: Peter Bogucki ve Pam J. Crabtree

Original Adı: *Ancient Europe 8000 BC AD 1000 Encyclopedia of the Barbarian World*

Kalkedon Yayınları: 328

Antropoloji: 2

Yayına Hazırlayan: Hakan Tanıttıran

Dizi Editörü: Onur Gayretli

Türkçesi: Ali Toprak

Düzeltili: Yoldaş Özdemir

Kapak Tasarım: Şahan Yatarkalkmaz

Kalkedon Yayınları

Akşemsettin Mah. Sarınasuh Sok. Nadir AP. No 49

Kat 3, Fatih - İstanbul, Sertifika No: 13931

Telefon ve Fax: 0212 512 43 56

e-mail: kalkedonyayinlari@gmail.com

Bu kitap Ceylan Matbaası'nda (Ahmet Uçar) basılmıştır

Davutpaşa Cad. Güven Sanayi Sitesi 83/ 317-318-319

Zeytinburnu - İstanbul - Sertifika No: 23352

Tel: 0212 613 10 79 Fax: 0212 613 10 79

ISBN: 978-605-4979-61-5

Takım ISBN: 978-605-4979-60-8

İngilizce Birinci Basım: Charles Scribner's Sons - The Gale Group

300 Park Avenue South, 9th Floor, New York, NY 10010

Türkçe Birinci Basım: Haziran 2016

Tüm hakları saklıdır. © Kalkedon 2016

ANTİK AVRUPA

M.Ö. 8000 - M.S. 1000

BARBAR DÜNYANIN TARİHİ

Editörler

Peter Bogucki ve Pam J. Crabtree

CİLT 1

**Türkçesi
Ali Toprak**

KALKEDON

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	13
ANTİK AVRUPA HARİTALARI, M.Ö. 8000–M.Ö. 2000	17
ANTİK AVRUPA KRONOLOJİSİ, M.Ö. 8000 – M.Ö. 1000	23
I - BARBAR AVRUPA’NIN KEŞFİ	
GİRİŞ	29
<i>PETER BOGUCKI, PAM J. CRABTREE</i>	
İNSAN VE ÇEVRE	37
<i>I. G. SIMMONS</i>	
BUZUL ÇAĞI SONRASINDA YAŞAM ERKEN HOLOSEN ISINMASI HOLOSEN İKLİMSEL OPTİMUMU MÖ 5000’DE POPÜLASYON VE ÇEVRE ORTA ÇAĞ BOYUNCA BARBAR TOPRAKLARI İNSANIN ON BİR BİN YIL BOYUNCA ÇEVRE ÜZERİNDE YARATTIĞI ETKİ	
AVRUPA TARİH ÖNCESİNİN KÖKENLERİ VE GELİŞİMİ	51
<i>PAUL G. BAHN</i>	
TARİH ÖNCESİNİN TESPİTİ DEMİR ALMAK VAKTİ ÖNEMLİ KAZILAR YIRMİNCİ YÜZYIL SONRAKİ GELİŞMELER	

ARKEOLOJİK VERİNİN DOĞASI

65

PAM J. CRABTREE, DOUGLAS V. CAMPANA

İNSAN YAPITLARI

YAPILAR

EKOLOJİK BULGULAR

YERLEŞİMLER

YORUMLAMA: GEÇMİŞİ ANLAMADA MADDİ KALINTILARDAN YARARLANMA

TOLLUND ADAMI

75

HELLE VANDKILDE

YÜZEY ARAŞTIRMASI VE KAZI

79

ALBERT J. AMMERMAN

YÜZEY ARAŞTIRMASI

KAZI

YÜZEY ARAŞTIRMASI İLE KAZININ KARŞILAŞTIRILMASI

KARŞILIKLI ETKİLEŞİM

GELİŞME AŞAMASINDA OLAN MEVCUT EĞİLİMLER

SALTBÆK VIG

94

ANNE-BIRGITTE GEBAUER

YAYGIN BULUNTULAR

YÖNELİMLER

TARİHLEME VE KRONOLOJİ

101

MARTIN BRIDGE

RADYOKARBON TARİHLEME YÖNTEMİNİN BAŞLANGICI

DENDROKRONOLOJİ (AĞAÇ HALKASI ANALİZİ)

KALİBRASYON

GELENEKSEL TARİH ÖNCESİ DÜŞÜNCESİNİN ÇÖKÜŞÜ

DİĞER TARİHLEME YÖNTEMLERİ

ARKEOLOJİ VE ÇEVRE

115

PETRA DARK

ÇEVREYE DÖNÜK ARKEOLOJİK İLGİNİN TARİHİ

İKLİM VE DENİZ SEVİYESİ DEĞİŞİKLİKLERİ

BİTKİ VE HAYVAN TOPLULUKLARINDAKİ DOĞAL

DEĞİŞİMLER

İNSANIN ÇEVRE ÜZERİNDEKİ ETKİSİ
KAYNAKLARIN KULLANIMI VE MEVSİMSELLİK
ÇİFTLİKLERDEN KASABALARA YEREL ÇEVRELER
SONUÇ

YERLEŞİM ÖRÜNTÜLERİ VE KÜLTÜREL ÇEVRELER

131

JOHN BINTLIFF

YERLEŞİM İÇİ ARKEOLOJİSİ
YERLEŞİMLER ARASI ARKEOLOJİSİ
GENEL KÜLTÜREL ÇEVRE TARİHİ
AVRUPA'DA YERLEŞİM YAPILARI VE KÜLTÜREL ÇEVRE
KULLANIMININ GELİŞİMİNDEKİ ANA İZLEKLER

TİCARET VE TAKAS

149

ROBERT H. TYKOT

TİCARET VE TAKAS
KÖKEN ÇALIŞMALARININ İLKELERİ
ANALİTİK YÖNTEMLER
OBSİDİYEN
BAKIR
SONUÇ

STATÜ VE SERVET

163

PETER S. WELLS

ARKEOLOJİK KANITLAR
SOSYAL BİLİMLER VE TOPLUMSAL FARKLILAŞMA
STATÜ VE SERVET GÖSTERGELERİ
ARKEOLOJİK GÖSTERGELER VE SOSYAL YAPI

HOCHDORF

179

PETER S. WELLS

TOPLUMSAL CİNSİYET

183

JANET E. LEVY

TOPLUMSAL CİNSİYET NEDİR?
VERİ KAYNAKLARI
MEZOLİTİK
NEOLİTİK
TUNÇ ÇAĞI

DEMİR ÇAĞI
DAHA SONRAKİ DÖNEMLER
SONUÇLAR

RİTÜEL VE İDEOLOJİ

201

JOHN CHAPMAN

TERİMLERİN ANLAMLARI
KANIT TÜRLERİ
OBJELER
BİREYLER
MESKENLER
YERLEŞİMLER VE ANITLAR
KÜLTÜREL ÇEVRELER
SONUÇ

HJORTSPRING

219

PETER S. WELLS

ARKEOLOJİ VE DİL

223

DAVID W. ANTHONY

DİL VE MADDİ KÜLTÜR
YENİDEN OLUŞTURMA NASIL İŞLER
ÖDÜL: YENİDEN OLUŞTURULMUŞ SÖZCÜK DAĞARCIĞI
ÖN-HİNT-AVRUPA DİLİNİN TARİHLENMESİ: TERMINUS POST QUEM
ÖN-HİNT-AVRUPA DİLİNİN TARİHLENMESİ: TERMINUS ANTE QUEM
ANAVATANIN TESPİTİ
KOMŞULARI KİMLER?
ÖN-HİNT-AVRUPA DİLİ ANAVATANININ ARKEOLOJİSİ

SAVAŞ VE FETİH

241

LAWRENCE H. KEELEY VE RUSSELL S. QUICK

İNSAN KALINTILARI
TAHKİMAT
SİLAHLAR VE ZIRHLAR
SANAT

MAIDEN KALESİ

260

NIAL SHARPLES

II - BUZUL ÇAĞI SONRASI AVCILARI

M.Ö. 8000 - M.Ö. 4000

GİRİŞ

267

PETER BOGUCKI

BUZUL ÇAĞI SONRASI YAŞANAN ÇEVRESEL DÖNÜŞÜM

273

NEIL ROBERTS

KIYI ÇEVRELERİ

BİTKİ VE HAYVAN KAYNAKLARI

İLK ÇİFTÇİLERİN ETKİSİ

BARBAR AVRUPA'DA YAŞANAN KÜLTÜREL ÇEVRE DEĞİŞİMİ

TARİH ÖNCESİ DÖNEMİN SONLARI BOYUNCA YAŞANAN

İKLİMSSEL DEĞİŞİKLİKLER

SONUÇ

KUZEY AVRUPA MEZOLİTİĞİ

285

PETER BOGUCKI

BALTİK HAVZASI

MEZOLİTİK KÜLTÜRLER

ERKEN MEZOLİTİK GEZİCİ AVCILARI

GEÇ MEZOLİTİK YERLEŞİK AVCILARI

KUZEY İSKANDİNAVYA MEZOLİTİĞİ

SONUÇ

SKATEHOLM

302

LARS LARSSON

TYBRIND VIG

307

SØREN H. ANDERSEN

KUZEYBATI AVRUPA MEZOLİTİĞİ

311

CHRISTOPHER TOLAN-SMITH

GEÇİM

YERLEŞİM ÖRÜNTÜLERİ

YERLEŞİM YAPILARI

SİMGECİLİK, RİTÜEL VE ÖLÜ GÖMME PRATİĞİ

MOUNT SANDEL

327

PETER C. WOODMAN

STAR CARR 332
PAUL MELLARS

İBERYA MEZOLİTİĞİ 337
JOÃO ZILHÃO

KANTABRİA KİYİLERİ
BATI CEPHESİ
AKDENİZ YAYI
EBRO HAVZASI

MUGE ÇÖP YİĞİNLERİ 353
JOÃO ZILHÃO

**ORTA VE GÜNEY AVRUPA DAĞLIK BÖLGELERİ
MEZOLİTİĞİ** 357
BARBARA VOYTEK

ARKA PLAN
ALP DAĞLARI VE ALP DAĞLARI ETEKLERİ
KUZEY APENNİN SIRADAĞLARI
OVALAR
KARST
ORTA VE GÜNEY İTALYA
DOĞU ADRIYATİK KİYİSİ
BALKANLAR
ORTA AVRUPA'NIN GÜNEY KESİMLERİ
SONUÇ

DEMİRKAPI MEZOLİTİĞİ 373
CLIVE BONSALE

MEZOLİTİK YERLEŞİM
YENİDEN YERLEŞMEYLE BİRLİKTE GELEN DEĞİŞİKLİKLER

FRANCHTHI MAĞARASI 382
JULIE M. HANSEN

ÜST PALAEOLİTİK
MEZOLİTİK
NEOLİTİK
KARŞILAŞTIRILABİLİR YERLEŞİM YERLERİ
FRANCHTHI MAĞARASI'NIN ÖNEMİ

DOĞU AVRUPA MEZOLİTİĞİ

389

MAREK ZVELEBİL

BUZULLARIN GERİ ÇEKİLMESİ, KOLONİZASYON VE
MEZOLİTİK DÖNEM TOPLULUĞUNUN GELİŞMESİ
MEZOLİTİK DÖNEM TOPLULUĞU: GEÇİM VE ARAZİ KULLANIMI
MEZOLİTİK DÖNEM'DE SOSYAL ÖRGÜTLENME
MEZOLİTİK DÖNEM KOZMOLOJİSİ
SONUÇ

OLENEOSTROVSKII MOGILNIK

408

MAREK ZVELEBİL

ÖNSÖZ

Scribners bu ansiklopediyi hazırlamamız isteğiyle bize ilk geldiğinde, bu zorlu uğraşı ortak ve aynı nedenle kabul ettik. İkimiz de Avrupa arkeolojisi üzerine genel okura hitap eder mahiyette yazılmış güvenilir ve fakat aynı zamanda kapsamlı bir bilgi kaynağının bulunmayışının ziya-desiyle farkındaydık. Özellikle de çoğu lise, üniversite ve halk kütüphanesinin bu alanda son derece sınırlı materyale sahip olduğunu bili-yorduk; bu boşluğu doldurmak istedik.

Avrupa tarih öncesi, Afrika'dan gelen *Homo erectus* popülasyonu tara-fından kıtanın ilk kolonizasyonunun gerçekleştirildiği yüz binlerce yıl-lık bir geçmişe uzanıyor olmasına karşın, biz bu ansiklopedide Buzul Çağı buzullarının geri çekilmesinden sonraki döneme odaklanmayı ter-cih ettik. Bunlar sonraki tarihi kayıtlardan bilinen ardıl Avrupa toplu-luklarının kurulduğu önemli binyıllardır. Klasik yazarların merceğinden puslu bir şekilde gördüğümüz Sezar, Keltler, Almanlar, Vizigotlar ve di-ğer Avrupa halklarıyla karşılaşan Galyalılar sadece arkeolojiden bilgi sa-hibi olduğumuz atalara sahiptirler. Ayrıca, Klasik yazarların görüş alanı dışında, Kuzey ve Doğu Avrupa'daki insanlar da, Batı ve Güney Avru-pa'nın büyük kesimine ilişkin yazılı kayıtların erişilebilir olduğu dönem-den çok sonraları tarih öncesi hayatlar yaşamayı sürdürmüştür.

14 Antik Avrupa

Bu ansiklopedinin kapsamını belirleyen tarihler bilinçli tercihlerdir. Her ne kadar Buzul Çağı bin yıl veya daha öncesinde sona ermiş olsa da, Avrupa'nın pek çok bölgesinde uygun bir şekilde oluşmuş buzul sonrası avcı ve toplayıcı topluluklar süregelen kültürel gelişme zincirinin başlangıcını tayin etmiştir. Böylesi uzun soluklu sosyal ve ekonomik değişim örüntülerinin izini sürmesi arkeolojinin başlıca entelektüel katkılarından biridir. Kapsamı M.S. 1000 yılına kadar genişletmek bize milattan sonraki ilk binyıl süresince Roma sınırları dışında kalan Batı Avrupa'da Roma hâkimiyeti sonrasında kurulan toplumları ve de Doğu ve Kuzey Avrupa toplumlarını da içermeye olanağı sağladı. M.S. 1000 dolaylarında Doğu Avrupa ve İskandinavya'da bölgesel kaideler ekseninde örgütlenen kurumsallaşmış devletler kurulmuş ve bunun sonucunda ortaya çıkan yazılı kayıtlar bu bölgelerde tarih öncesini etkili bir şekilde sona erdirmiştir.

Katkıda bulunan yazarları seçme noktasında, faal olarak araştırmalarını sürdüren ve belli bölgeler, konular ve dönemlerde uzman meslektaşlarımızdan ricada bulunduk. Arkeologlar ve *prehistorianlar* normalde yazılarını akademisyen arkadaşlarından oluşan bir kitle için yayınladılar; dolayısıyla uzman olmayan bir okur kitleyi hedefleyerek yazmanın kendileri açısından belli bir güçlüğü de barındırması muhtemeldir. M.Ö. 8000 ile M.S. 1000 arasında Avrupa bütününde olanları bu denli açık ve yalın bir dille aktaran böylesi muhteşem yazılar kaleme aldıkları için yazarlarımız takdiri hak ediyorlar. Arkeologlar alışılmışın ötesinde meşgul kişilerdir; dolayısıyla yazılarını (akademi dünyası açısından) hayli kısa bir sürede yazabilmiş olmaları nedeniyle kendilerine ayrıca minnettarız. Bu yazıların çoğu kazı projelerine çıkma arifesinde veya alandan henüz dönmüş olan meslektaşlarımız tarafından kaleme alındı.

Bu ansiklopedi yedi bölümden oluşuyor. İlk bölüm Avrupa tarih öncesine özel referanslarla beraber arkeolojideki önemli kavramlar üzerine yazılan giriş yazılarından oluşurken, sonraki altı bölüm kültürel gelişme zincirini belli başlı dönemlere ayırmaktadır: Mezolitik Çağ avcı-toplayıcıları, ilk Neolitik Çağ çiftçileri, Geç Neolitik Çağ'da oluşan tarım toplumları, Tunç Çağı'nın sınıflara ayrılmış toplumları, Demir Çağı kasabaları ve ticaret ve son olarak Göç dönemi ve Erken Orta Çağ toplumları. Ansiklopedi Avrupa'daki binlerce bölge arasından seçilen önemli arkeolojik yerleşimler üzerine kaleme alınmış farklı makaleleri de içeriyor; zira buralar ele alınan dönemin karakteristiğini yansıtmak-

ta veya özellikle bilgilendirici kalıntılar barındırmaktadır. Sözlükte önemli terimlerin tanımları verilirken, ayrıntılı bir şekilde hazırlanan dizin bölümü, önemli başlıklar için bir kılavuz görevi görmektedir. Her bir ciltte yer alan zaman çizelgeleri ve haritalar okuru hızlı bir şekilde zaman ve mekâna yönlendirmektedir.

Yazarları davet, ikna, razı etme ve izleme görevi Scribners'ten Alja Collar'a düştü; onsuz bu ansiklopedi asla mümkün olmazdı. Alja bu kitabın yalnızca bir yıl içinde yazı taleplerinden bitiş noktasına gelmesinde sabır ve kararlılıkla işin başında duran isim oldu. Kendisine kesinlikle borçluyuz. Ayrıca, bu ansiklopedinin olmazsa olmaz parçaları olan çizimler ve haritaların düzenlenmesine yardım eden Cindy Clendenon ve Shawn Corridor'a teşekkür ederiz. Sharon Malinowski ilk planlama ve yazı talebi safhalarında son derece önemli bir görev üstlendi.

Bu projeye başlanmasında Kathy Moreau'nun üstlendiği rolün hakkını teslim etmek bizim için son derece önemli. Bizi bu ansiklopedi için bir plan oluşturma konusunda cesaretlendiren ve Charles Scribner's Sons kıdemli editörü John Fitzpatrick ile görüşmek üzere New York'a götüren kişi Kathy'den başkası değildi. Kathy ve John'un bu proje için duydukları heyecan bizi derhal başlıklar ve yazarlar listesini oluşturmaya sevk etti.

İkimiz de saygın kurumlarda mesleki sorumlulukları bulunan kişiler olduğumuzdan, bu ansiklopedi için ayırdığımız zamanın büyük bir kısmını ailemizle geçireceğimiz vakitlerden çaldık. Eşlerimiz Doug Campana ve Virginia Bogucki bu konuda ziyadesiyle anlayışlı oldular; keza çocuklarımız Mike, Tom ve Robert Campana ile Caroline ve Marianna Bogucki de öyle.

Son olarak, Kathy Moreau'yu bize yönlendirme noktasında Pennsylvania Üniversitesi Antropoloji Bölümü fahri profesörü Bernard Wailles'in önemli pay sahibi olduğunun farkındayız. Bernard ansiklopedik bilgi birikiminden küçük bir kısmını bizimle paylaşmasının yanında bizi Antik Avrupa üzerine çalışma konusunda şevklendirmesi dolayısıyla da arkeoloji kariyerlerimiz açısından önemli bir rol oynamıştır. Temenimiz o ki, bu ansiklopediyle öğretmenimiz, akıl hocamız, meslektaşımız ve dostumuz Bernard Wailles'i onurlandırırız.

ANTİK AVRUPA HARİTALARI, M.Ö. 8000–M.Ö. 2000

İnsan coğrafyası arkeolojinin temel boyutlarından biridir. Antik çağlarda yaşamış insanların yerleşme, mezarlık alan ve ritüel faaliyetleri için seçtikleri yerler Avrupa topluluklarının nasıl geliştiğini ve gerilediğini anlamak açısından son derece önemlidir.

Arkeolojik yerleşimlere bütün Avrupa’da rastlanmaktadır. İleriki sayfalardaki haritalar metinlerde değinilen seçilmiş yerlerin konumlarını göstermekte ve bunların daha geniş ölçekteki dağılımlarının genel bir değerlendirmesini sunmaktadır. Pek çok özgün makaleye ise, daha küçük ve daha fazla ayrıntı içeren haritalar eşlik etmektedir.

Anlaşılır olması kaygısıyla Avrupa’yı beş temel bölgeye ayırdık: Britanya Adaları ve kıtanın civar kısımlarını kapsayan Kuzeybatı Avrupa ile Kuzey Avrupa Ovası ve İskandinavya’yı içine alan Kuzey Avrupa; Güneybatı Avrupa, İber Yarımadası ve Batı Akdeniz çevresindeki topraklar; Tuna Havzası ve Yunanistan’ı içine alan Güneydoğu Avrupa ve son olarak Bug Nehri ve Karpat Dağları’nın batısında kalan bölge, yani Doğu Avrupa. Bu haritaların ötesinde kalan Kafkasya ve Kıbrıs gibi bölgeler ise, ilgili makalelerdeki küçük haritalarda resmedilmiştir.

Bu ciltteki haritalar Mezolitik Çağ avcı-toplayıcılarından Geç Neolitik Çağ ve Bakır Çağı çiftçilerine, 1. Bölüm’den 4. Bölüm’e kadar sözü edilen belli bölgeleri kapsamaktadır.

Kuzey Avrupa
M.Ö.8000-M.Ö.2000

0 100 200 mi.
0 100 200 km

Norveç
Denizi

Kuzey
Denizi

Kuzeybatı Avrupa ve
Britanya Adaları,
M.Ö. 8000–M.Ö. 2000

0 100 200 mi.
0 100 200 km

ATLANTİK
OKYANUSU

Norveç
Denizi

Kuzey Denizi

Faroe
Adaları

Shetland
Adaları

Barnhouse
Skara Brae

Orkney
Adaları

Balbride

Diş
Hebridler

Oronsay

Forth Haliç

Star Carr

İrlanda Denizi

Mt. Sandel

Bann Nehri

Carrowmore

Carrowkeel

Ferriter's
Cove

Shannon Nehri

Kelt Denizi

Sweet Track

Hambledon Hill

Manş Denizi

La Hogue Ble

Barnenez

Hoedic

Teyiec

Gavrins

Carnac

Loire Nehri

Grand
Pressigny

Creuse Nehri

La Chausse &
Tirancourt

Sen Nehri

Oise Nehri

Aisne Nehri

Marne Nehri

Cerny

Passy

Yonne Nehri

Loire Nehri

Albi Nehri

Saône Nehri

Jura Dağları

Geneva Gölü

Sion-Petit
Chasseur

Cortailod

Egolzwil

Arbon-Bleiche 3

L. Constance

Bruchenhöfen

Köln

Lindenthal

Rijckholt

Hardinxveld

Hazendonk

Usselmeer

Swifterbant

Hüde

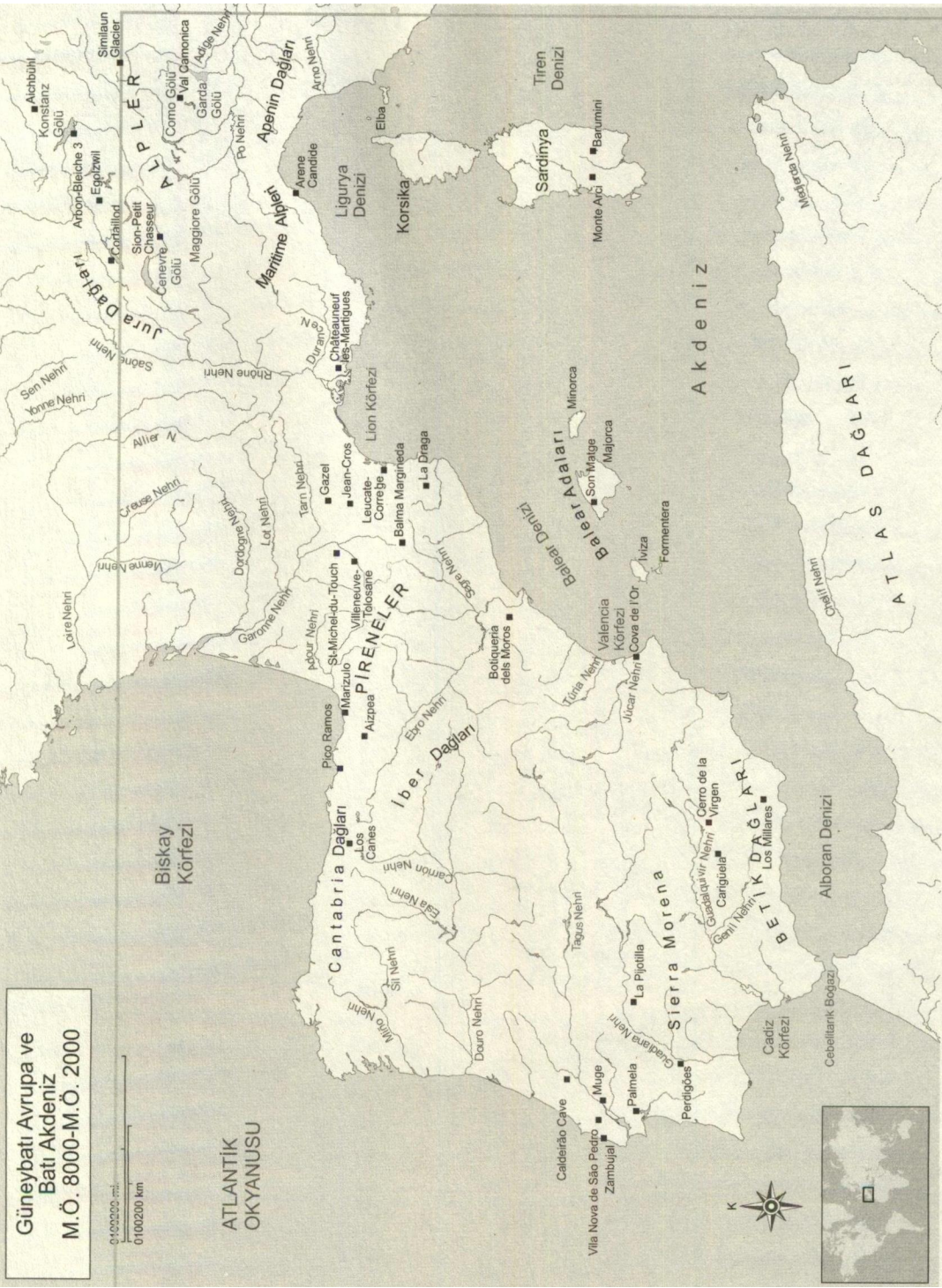
Doğu Friz Adaları

Batı Friz Adaları

ALP

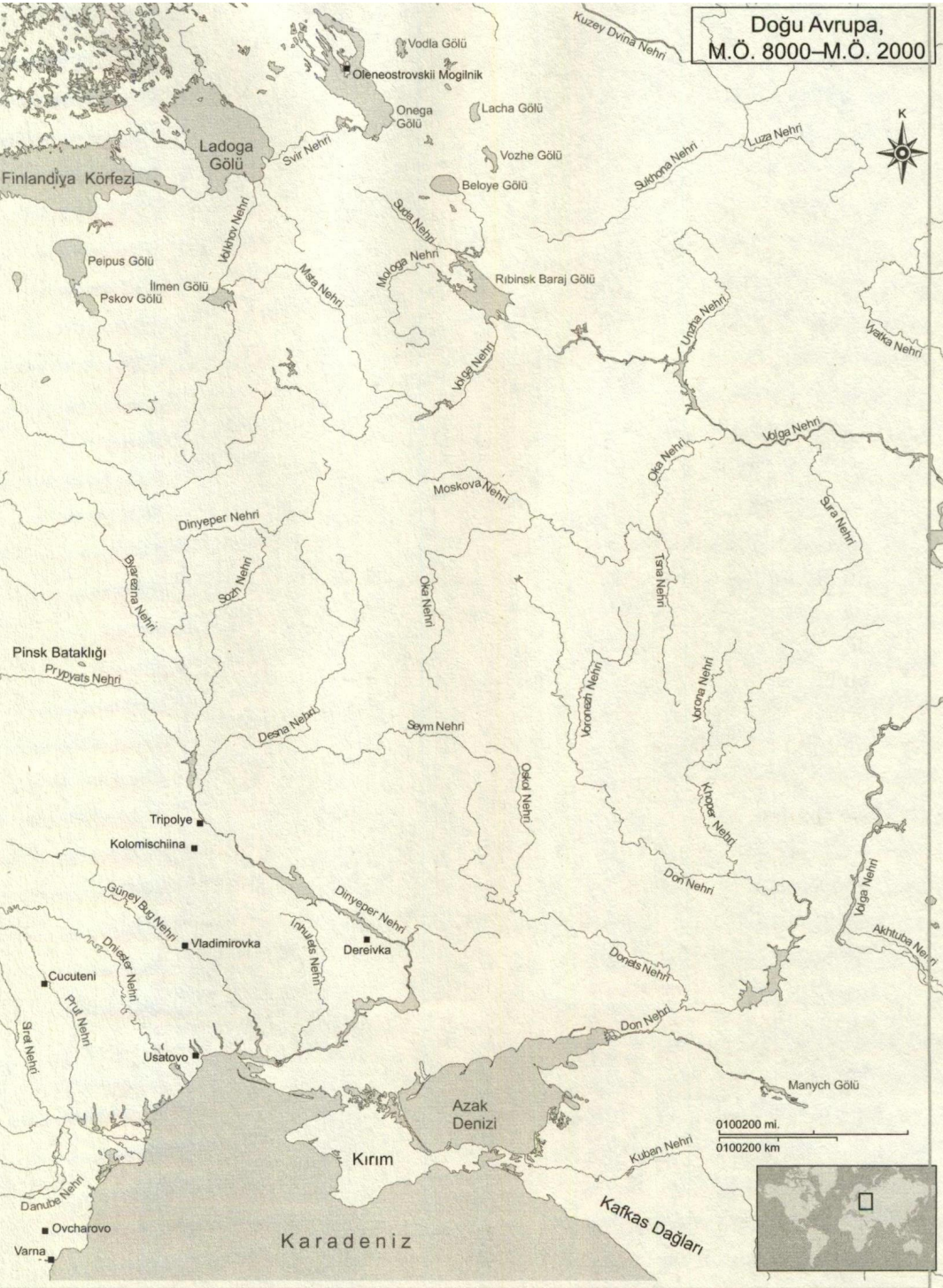

Güneybatı Avrupa ve
Batı Akdeniz
M.Ö. 8000-M.Ö. 2000

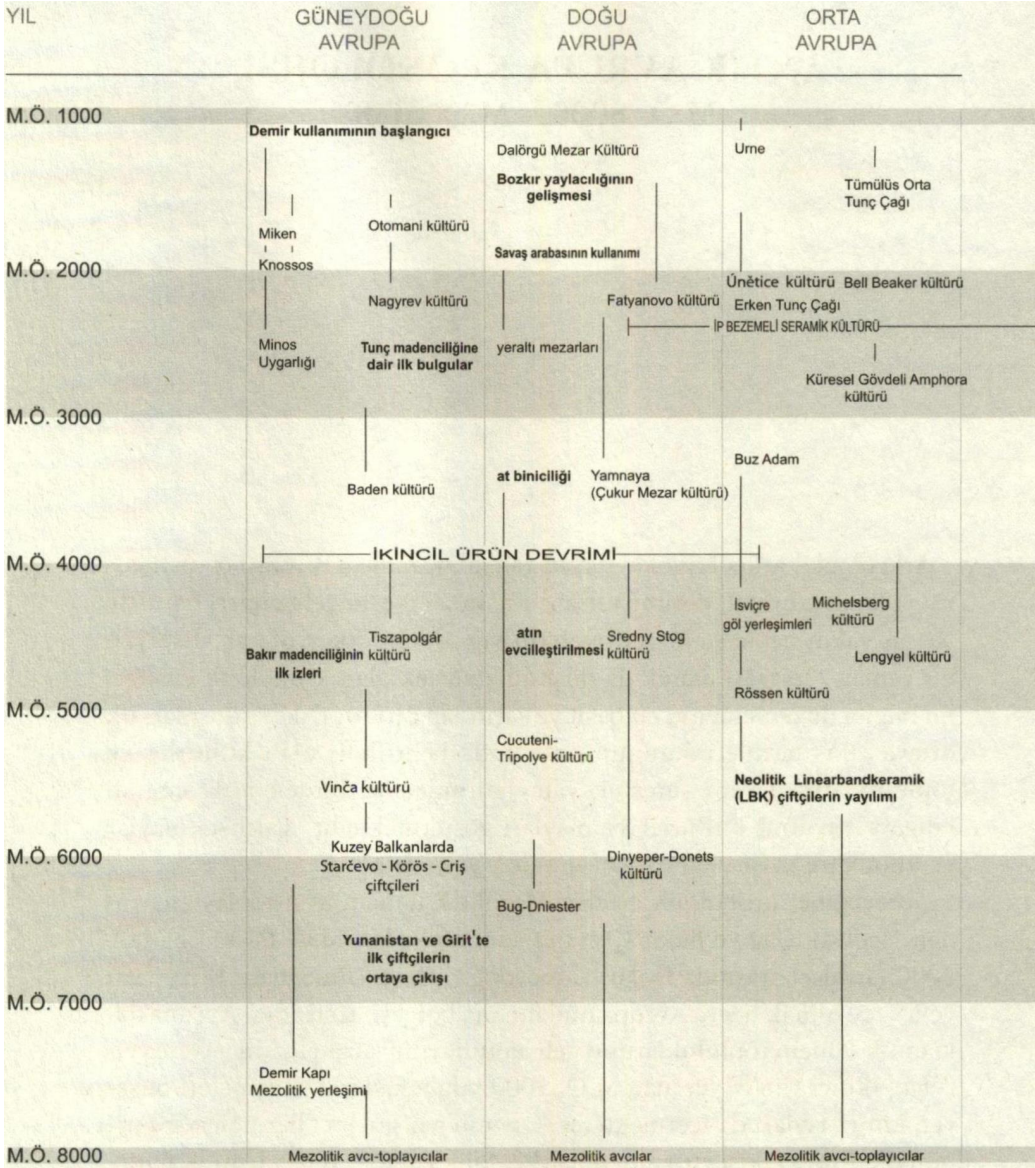
Doğu Avrupa,
M.Ö. 8000–M.Ö. 2000

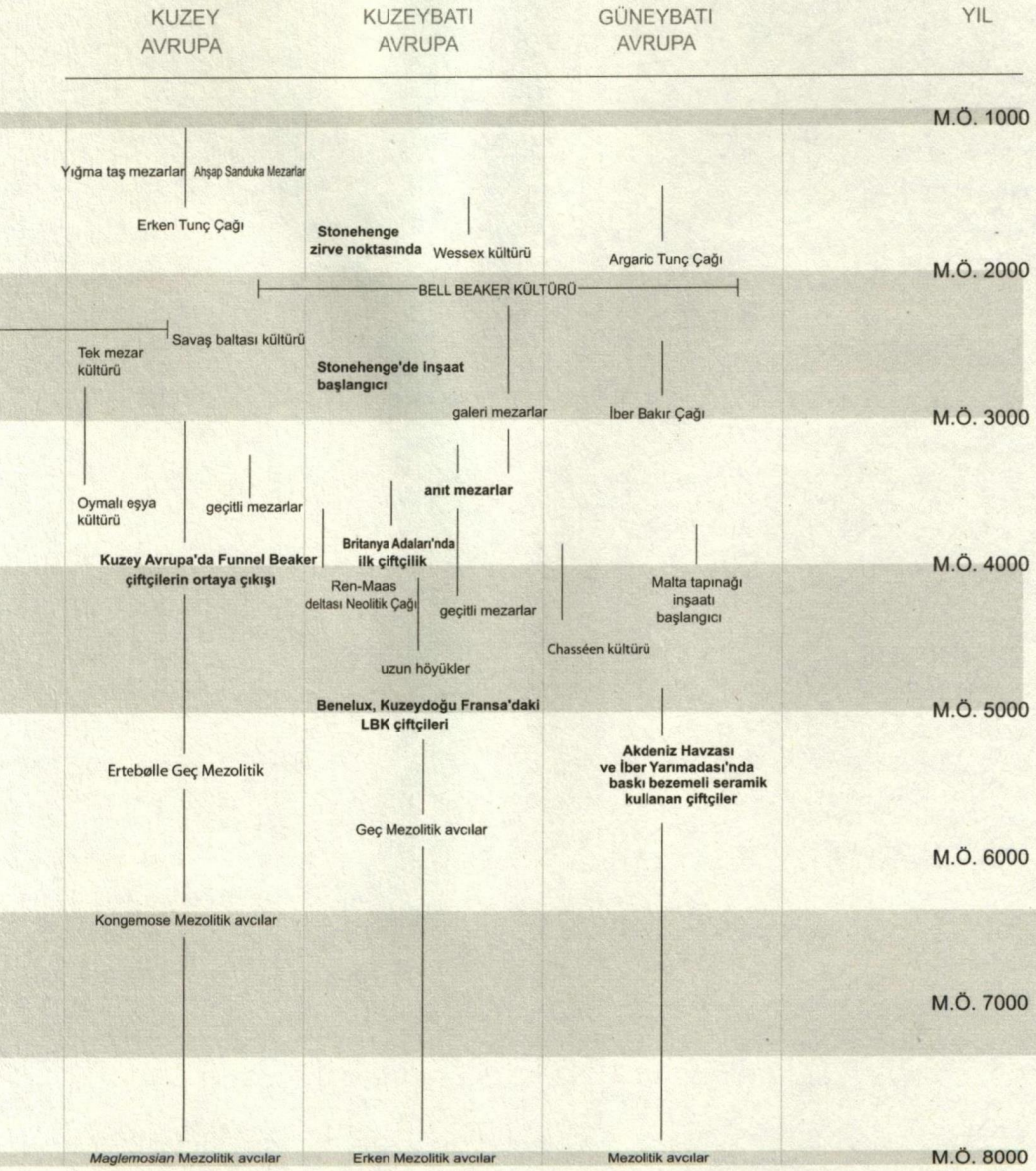

ANTİK AVRUPA KRONOLOJİSİ, M.Ö. 8000 – M.Ö. 1000

Arkeologlar arkeolojik kayıtların zaman ve mekân ile nasıl örtüştüğünü anlamlandırmak zorundadırlar. En altta en eski gelişmeler, en üstte ise en yakın geçmişteki gelişmelerin yer aldığı, dikey olarak ilerleyen bir zaman çizelgesi olarak da düşünülebilecek olan kronolojik çizelge, bu bilgiyi düzenlemenin en basit yollarından biridir. Dikey sütunlar, ilk ortaya çıkış tarihleri sütunun en altında belirtilmiş olan kültürler ve toplulukların devam süresini, yatay sütunlar ise birden fazla coğrafi bölgeye yayılmış kültürler ve olayları göstermektedir. Tarihsel olaylar ve kilometre taşları kalın yazı tipinde yazılmıştır.

Göreceğiniz kronolojik çizelge Mezolitik dönem avcı-toplayıcılarından Neolitik Çağ ve Bakır Çağı'nın sonuna kadar, M.Ö. 8000 ile M.Ö. 2000 tarihleri arasında Doğu, Güneydoğu, Orta, Güneybatı, Kuzeybatı ve Kuzey olmak üzere Avrupa'nın altı ana bölgesi üzerinden Avrupa'daki antik dönem topluluklarının gelişiminin izini sürmektedir. Ayrıca çizelge, İkinci Cilt'te yer alan M.Ö. 1000 yılına kadarki gelişmeleri önseyen kimi olayları da içermektedir. Önemli gelişmeler (her bölgede tarımın ilk ortaya çıkışı vb.), önemli arkeolojik kayıtlar (çizgi bant bezemeli seramikler [*Linearbandkeramik*, kısa adıyla, *LBK*] ve ip bezemeli seramikler vb.) ve özel bölgeler (anıt mezarlar vb.) gösterilmektedir. Avrupa geneli ve sözü edilen zaman dilimine ilişkin büyük resmi görebilmesi için okurun sözü edilen konular üzerine kaleme alınmış yazılarla birlikte bu kronolojik çizelgeden de yararlanması gerekecektir.

I

**BARBAR AVRUPA'NIN
KEŞFİ**

GİRİŞ

PETER BOGUCKI, PAM J. CRABTREE

Hemen herkes İngiltere'nin güneyinde yer alan Stonehenge'in, büyük dikili taşlardan oluşan meşhur çemberin resmini/fotoğrafını görmüştür. Fakat bu anıtın yaklaşık beş bin yıl önce ve bin yılı aşkın bir dönem içinde kademeli bir şekilde inşa edildiğini çok az kişi bilir. İnsanların çoğu bu yapının muazzam bir Tunç Çağı ritüeli manzarası yaratan onlarca tümülüs ve başka pek çok kalıntıyla kuşatıldığından bihaberdir. Dahası, şöhretine rağmen Stonehenge, Britanya Adaları'ndaki çok sayıda dikili taş düzenlemesinden sadece bir tanesidir. Arkeologlar bu anıtları inşa eden Tunç Çağı toplumlarının sırrını çözmeye çalışırken, genel literatürde sıklıkla rahip sınıfına atıfta bulunmalarına karşın, gerçekte Stonehenge'i yapanların bunlar olmadığını bilirler. Tümülüsler altın, bakır, tunç ve amber eserlerin, başka bir ifadeyle, uzaklardan yabancı maddeler getirebilmiş elit bir toplumsal sınıfa ait eserlerin izlerini taşımaktadır. Her ne kadar yerleşim alanları civar kırsal bölgelerde kilere benzer basit çiftlikler gibi görünse de, bu insanların nerede yaşadıkları hakkında çok az bilgiye erişilmiştir. Buradaki asıl önemli husus, Stonehenge'in bir anda ortaya çıkmadığı, aksine, yüzyıllar boyunca bölgede yaşamış ve neredeyse iki bin yıl sonraki kuşakları nihayet Britanya'ya ulaşan Romalılar ile tanışmış olan, gelişmiş bir topluluk tarafın-

30 Antik Avrupa

dan inşa edilmiş olduğu gerçeğidir.

Jül Sezar, Galya ve Britanya'da yaşayan yerlilerin âdetlerini tasvir ettiği sefer değerlendirmelerinde, neredeyse beş bin yıldır tarım yapılmış olmasına karşın devletler ve imparatorlukların yükselmediği topraklar diye yazar. Ne var ki bu bin yıllar boyunca Avrupa kıtası, insan topluluklarının geçirdiği bir dizi önemli dönüşüme sahne olmuştur. Kıta insanları Buzul Çağı sonrasında oluşan yeni ormanlardaki avcı-toplayıcı serüvenlerinden hemen hemen kent sayılabilecek büyük yerleşim alanlarına sahip beylikler kurma safhasına geçmişlerdir. Zaman içinde çiftçi olmuş, metalleri kullanmayı öğrenmiş ve karmaşık toplumsal yapılar oluşturmuşlardır. Romalıların gelip gitmesinin ardından, Avrupa'nın yerli halkları çoğu bugün de varlığını sürdürmekte olan kendi devlet ve kentlerini kurmuşlardır.

Yunanlar kendi sınırları dışında kalan Avrupa'nın bu yerli halklarını "barbar" olarak tanımlamışlar ve o tarihten beridir, barbarlar daima kötü bir şöhrete sahip olagelmışlerdir. Günümüzde, insanların çoğu kabalık, kültürsüzlük ve hatta ilkel şiddet barındıran kişi ve şeyleri bu sözcük ile tanımlamaktadır. İnsanlar sözcüğü fazlasıyla esnek bir şekilde, medeni olmak anlamına gelen belli bir düşünce ile örtüşmeyen her türlü şeyi yermek üzere kullanmaktadır. Gelgelelim, Avrupa'nın erken toplulukları üzerine çalışan arkeologlar ve tarihçiler Avrupa tarih öncesi topluluklarının tümüyle barbar olmadıklarını, hele ki dünyanın diğer tarih öncesi topluluklarından asla daha barbar olmadıklarını bilirler. Bu toplulukların kaydettikleri başarılar Stonehenge'in çok ötesine geçerek teknolojik, sosyal, ekonomik ve sanatsal pek çok edinim içermektedir.

Scribner'in *Antik Avrupa: M.Ö. 8000 - M.S. 1000: Barbar Dünya Ansiklopedisi*'nde bir araya getirdiğimiz bu toplum ve topluluklara dönük övgülerin özünde de bu vardır. Bu, Antik Avrupa toplum ve toplulukları üzerine çalışan uzman arkeolog ve tarihçilerden bir kısmını tek bir ekte bir araya getirdik, her biri kendi uzmanlık alanında bölümler kaleme aldı. Haritalar arkeolojik buluntuların Avrupa bütünündeki dağılımını gösterirken, çizimler en önemli keşiflerden bazılarını sergilemektedir. Kronoloji cetveli, farklı tarihlerde Avrupa'nın farklı bölgelerinde neler olup bittiğine dikkat çekmektedir. Sözlük, okurun önemli arkeoloji terimlerinin tanımını bulmasına yardımcı olacaktır.

"Barbar Avrupa" tanımımız M.Ö 8000 ile M.S. 1000 arasındaki dokuz bin yılı içermektedir. Bu başlangıç ve bitiş tarihleri rastgele değil, bi-

linçli bir şekilde karar kılınmış tercihlerdir. Başlangıç tarihi olarak, Avrupa'nın buzullardan kurtulması ve modern iklim koşullarının oluşumu alınırken, bitiş tarihi olarak da Hristiyanlığın Kuzey ve Doğu Avrupa geneline yayılması ve günümüzde de varlığını devam ettirmekte olan pek çok Avrupa devletinin kuruluşu tercih edilmiştir. Bu dokuz bin yıl içinde Avrupa toplum ve toplulukları son derece çarpıcı dönüşümler geçirmiştir.

Bu ansiklopedide Atlantik'ten Ural Dağları'na, Kuzey Cape'den Akdeniz adalarına kadar geniş bir coğrafi alanı mercek altına aldık. Dahası, tarımın yayılması gibi Avrupa'da görülen kimi gelişmelerin kaynağını Yakın Doğu'dan alması itibarıyla, bugün Türkiye olarak bilinen Anadolu coğrafyasını da bu cildin belli bölümlerinin kapsamına dâhil ettik. Bunun yanı sıra, M.S. 1000 dolaylarında Vikingler, Avrupa'nın ötesine geçerek sınırlarını Grönland ve Kuzey Amerika'ya kadar genişletirken, bundan birkaç yüzyıl öncesinde Vandallar Afrika'nın kuzey kıyısı boyunca göç etmiştir. Özetle Avrupa, tarih öncesi birkaç kıta ile temas halindedir.

Dahası, Avrupa'nın arkeolojik kaydının on bin yıl öncesinin de hayli gerisine uzandığını bilmek gerekmektedir. İlk insansılar ilk kez yaklaşık 1.7 milyon yıl önce Avrupa'nın hemen yakınlarında, Gürcistan'ın Dmanisi bölgesinde görülmüşlerdir. Avrupa'da Taş Çağı yerleşimlerinin ilk izleri en az 700.000 yıl öncesine dayanırken, Güney Avrupa'daki yerleşimlerin tarihi muhtemelen bundan bile daha eskidir. Sonraki birkaç yüz bin yıl boyunca Güney İngiltere ve Orta Almanya'ya ulaşana kadar kuzeye yönelmiş olan insanlar İngiltere'de Boxgrove, Almanya'da ise Bilzingsleben gibi bölgelerde baltalar, kesici aletler ve iskeletlerini bırakmışlardır. 100.000 ile 35.000 yıl öncesi tarihler arasında Güney ve Batı Avrupa'da serpilen *Neanderthallerin* nihai yok oluşları arkeologlar için hâlâ bir gizem olmayı sürdürmektedir. Anatomi bakımından modern görünümlü insan, Avrupa'ya buz tabakaları güneye doğru son kez ilerlediği esnada ulaşmış ve Güney Rusya ve Ukrayna steplerine, özellikle de Kostenki ve Mezhirich gibi bölgelere mamut kemikleri ve kafataslarından büyük evler inşa etmiştir. Güneybatı Fransa ve Kuzey İspanya'da, mağara duvarlarına iri hayvanların kayda değer çok renkli resimlerini çizmiştir. Buzulların çekilmeye başlamasıyla beraber, Ren geyiklerinin yaşam alanlarını, buzulların varlığını devam ettirdiği kuzey alanlarına doğru kaydırmalarına neden olmuş ve bu sebeple Kuzey Al-

32 Antik Avrupa

manya ve Danimarka Tundrası boyunca yaşanan göçler esnasında avcılar tarafından pusuya düşürülerek avlanmalarını sağlamıştır.

Avrupa arkeolojik kayıtları M.S. 1000 tarihinde son bulmamaktadır. Orta Çağ sonu ve sonrasına ait yerleşimler çok sayıda arkeolojik katmana sahiptir ve bunların içeriği gündelik hayata ilişkin pek çok gerçeği su yüzüne çıkarmaktadır. Hâlihazırda mevcut tarihi belgelerden bu topluluklar hakkında birtakım bilgilere sahibiz ve arkeolojik kayıtlar ile tarihi kayıtlar arasında karmaşık bir ilişki söz konusudur. Ancak bunların “devlet” veya “uygarlık” olarak adlandırılacak bir örgütsel karmaşıklık derecesine sahip topluluklar oldukları, dolayısıyla barbar dünyadan çıkıp modern toplumlara yaklaştıkları çok açıktır.

Peki, Avrupa’nın barbar toplulukları neden önemli? Bunun birkaç nedeni olduğuna inanıyoruz. Birincisi, tarihsel değerlendirmelerinden biliyoruz ki Avrupa’nın barbar toplulukları Orta Çağ sonu ve modern Avrupa toplumlarına teknolojik, ekonomik, sosyal ve kültürel bir zemin oluşturmuştur. Arkeolojik kayıtlarda gözlemlenen süreklilik, her türlü modern davranış ve pratiğin öncüllerinin Antik Çağlara dayandığına işaret etmektedir. Bugün artık DNA bulguları sayesinde, modern bireylerin, tarih öncesi mezarlarda iskeletleri bulunan insanların büyük büyük torunları oldukları saptanabilmektedir.

Ayrıca M.Ö. 8000 ile M.S. 1000 yılları arasında Avrupa’da yaşamış kıta yerlileri, dünyanın önemli bir coğrafi bölgesine ilişkin en ayrıntılı ve bütünlüklü arkeolojik kayıtlarından birini miras bırakmışlardır. Çoğu yerleşim bölgesi, özellikle de Kuzey Avrupa’nın sulak alanları kayda değer bir biçimde iyi korunmuş durumdadır. On yedinci ve on sekizinci yüzyılların antikacılarından başlayıp Augustus Henry Pitt-Rivers ve Grahame Clark gibi on dokuzuncu ve yirminci yüzyıl arkeologlarının öncü çalışmalarıyla devam ettirilen bir gelenekle, bilim insanları tarih öncesi yerleşimleri ve mezarlık alanları hakkında muazzam bir bilgi biriktiregelmişlerdir. Bu bilgi, devamında Antik Dönem yaşamına ilişkin bir gizemden ziyade son derece yüksek bir kesinlik taşıyan yorumların zeminini oluşturmuştur.

Son olarak, Avrupa tarih öncesinin arkeolojik kaydı pek çok tarihçinin bakış açısına göre yazılmamış olması halinde asla mümkün olmayacak derecede önemli bir karşı denge oluşturmaktadır. Her ne kadar Yunanlar ve Romalılar yaklaşık olarak M.Ö. 500 yılı gibi ileri bir tarihten incelemiş olsalar da, İrlandalı rahiplerin yazılı kayıt tutmaya, Vikingle-

rin ise taşlara runik mektuplar yazmaya başladığı M.S. beşinci yüzyıla kadar yerli Avrupalılar neredeyse tek bir cümle dahi yazmamışlardır. Bu nedenle, Avrupa tarih öncesi halkları Antik Dünya ile ilgilenen çoğu tarihte hemen hiç yer almamaktadır.

Peki, Avrupa'nın barbar toplulukları üzerine kimler çalışıyor? Esasen bu konu gerek Avrupa gerekse dünyanın diğer bölgelerinden arkeologların en çok ilgisini çeken konulardan biridir; ayrıca kimi tarihçiler de kültür sahibi Yunanistan ve Roma uygarlıkları ile temas kuran insan grupları ile ilgilenmektedir. Arkeologlar maddi kalıntılar sayesinde geçmiş topluluklar üzerine çalışan uzmanlardır. *Indiana Jones* film serisinin yarattığı izlenimin aksine, genellikle arkeologlar Kutsal Kâse gibi efsanevi parçaların peşine düşerek hayatlarını tehlikeye atmazlar. Bunun yerine, titizlikle yürütülen arkeolojik kazı ve keşif çalışmaları ile bulunan insan yapıtları, iskelet ve kemiklerin analizi ve yorumlanması üzerinden geçmişin parçalarını büyük bir özen ve zahmetle birleştirirler. Arkeologlar, tarihçilerin aksine antik uygarlıklardan kalan metin ve anıtlar üzerine çalışan uzmanlar olmalarının yanı sıra, *prehistoryan* (tarih öncesi uzmanı) olarak anılan arkeologların çoğu, yazıyı bilmeyen ve ardında kendi yazılı tarihini bırakmamış topluluklar üzerine çalışmaktadır.

Arkeologların edindikleri bilgi fazlasıyla parçalı, bölük pörçüktür: çakmak taşı yongalar, çanak çömlek parçaları, karbonlaşmış tohumlar ve kemik uçlar vb. Müzelerde sergilenen bütün haldeki objeler son derece nadir bulunmaktadır. Tarih öncesi insanların yaptıkları şeylerin çok büyük bir kısmı günümüze ulaşmamıştır. Ahşap ve deri sadece çok sulak ve/veya çok kuru ortamlarda bozunuma uğramadan kalabilmektedir. Kimi zaman arkeologların çalışmaları sadece anahtar deliğinden bakarak odanın içindekileri tespit etme çabasını andırır. Arkeologlar arkalarında aletler ve kemikler bırakan bireylerin adlarını bilmezler. Danimarka bataklıklarında bulunanlar gibi bozunuma uğramamış vaziyette bir ceset bulmadıkları sürece, bu insanların neye benzediklerini asla tam olarak bilmezler. Arkeologlar tarih öncesinin son dönemlerine kadar, insanların mensubu oldukları kabilelerin adlarını dahi bilmemektedirler. Ne var ki arkeologlar bu çanak çömlek ve kemik parçalarından son derece şaşırtıcı sonuçlara ulaşabilmektedirler. Tarih öncesi insanların yaşadıkları yerleri, ölümlerini nerelere gömdüklerini bilmektedirler. Bu insanların kullandıkları aletleri ve diğer objeleri, evlerinin şekillerini ve neler yediklerini tespit edebilmektedirler. Daha detaylı analiz ça-

34 Antik Avrupa

lışmaları ile tarih öncesi insanların bir şeyler yapmada kullandıkları ham maddeleri nereden temin ettiklerini, bir bölgede ne kadar uzun süre kaldıklarını ve yerleşim alanlarının ne kadar geniş olduğunu ortaya çıkarabilmektedirler.

Arkeologlar sınırlı miktardaki bu mevcut temel bilgi ile daha geniş örüntülerin peşine düşmektedirler. Gerçek hafiyeliğın başladığı nokta da işte tam burasıdır. Çeşitli türden bulguları bir araya getirerek tarih öncesi insanların evre üzerindeki etkileri, ekin ve hayvanlarını nasıl idare ettikleri üzerine çalışmak mümkündür. Ticaret ve iletişim rntleri ortaya çıkarılır, birey ve toplulukların statü ve refah düzeylerindeki farklılıklar araştırılabilir. Sanat ve sembolizm belirgin bir hâl alır. Ritüel pratikleri tespit edilebilir; keza anlaşmazlıklar ve savaşların nedenleri de.

Diğer taraftan, her ne kadar arkeologlar tarih öncesi insanların hayatlarının bu tür kavranması g yönlerini açığa çıkarmak için üstün bir gayret gösteriyorlarsa da, bu insanların toplumsal cinsiyet rolleri, bireyler olarak kendi var oluşları ve dini inanışları hakkında ne düşündüklerinin keşfi bir şekilde çok daha zordur. Arkeologların karşılaştığı belki de en büyük güçlük, tarih öncesi insanları arasında dilin gelişmesi ve yayılmasının izini sürme noktasında baş göstermektedir. Ancak arkeologların yararlandığı analitik tekniklerde daima bir ilerleme söz konusudur; dolayısıyla belki de gelecekte tarih öncesi hayatın bu yönlerini kavramak çok daha kolay olacaktır.

Avrupalı barbarlar üzerine çalışan arkeologlar kimlerdir? Bu insanlar genellikle bilim insanıdırlar; antik toplulukların kalıntılarını muhafaza eden devlet kurumları ve özel birimlerin yanı sıra niversiteler ve müzelerde çalışan, çoğunlukla zeki ve alışkan kişilerdir. Uzmanlık alanı olarak arkeolojiyi seçen kişiler bilginin peşindedirler, servetin değil. Bunlar dışındaki arkeologlar, arkeolojik kazı bölgelerinin keşfini mesleki uğraştan ziyade bir tür hobi gören amatrlerdir. Avrupa'daki amatör arkeologlar genellikle uzman arkeologların yanında çalışmakta, buluntular konusunda onları bilgilendirmekte ve kazı çalışmalarına yardım etmektedirler. Su altı dalışı gibi özel yeteneklere sahip amatör arkeologlar özellikle önemli görevler üstlenmektedirler. Danimarka gibi bölgelerde, örneğın, geçmişte kurak alan olan pek çok tarih öncesi alan geçen beş bin yıl içinde deniz seviyesinin yükselmiş olması dolayısıyla günümüzde su altındadır ve arkeolojiye ilgi ve merak duyan dalğılar sahillere ya-

kın alanlarda çarpıcı pek çok belgenin keşfine imza atmışlardır.

Arkeoloji çalışırken gerçek bulgular ve makul yorumlar ile arkeolojiyi, dini ve siyasi inançlarının aynası olarak görenlerin fantezilerini birbirinden ayırmak son derece önemlidir. Tıpkı Stonehenge'nin Tunç Çağı topluluğu hakkında bize neler söyleyebileceği ile ilgilenen ciddi arkeologların olmasının yanı sıra, söz konusu yapının mistik bir gücü olduğuna inanan, kandırılmaya, etkilenmeye fazlasıyla açık kişilerin de olması gibi. Sözgelimi, 1991 yılında Alpler'de bulunan bir tarih öncesi seyahinin bedeni bize beş bin yıl önceki hayat hakkında muazzam bilgiler vermesinin yanında, saçma spekülasyonların da kaynağı haline gelmiştir. Bugün arkeolojik kayıtlara ilişkin bütün yorumların eşit derecede geçerli olduğunu söyleyebilen insanlar yok değilse de, ciddi arkeologlar kuruntular ve varsayımlardan ziyade, kanıt ve belgelendirmeye değer vermektedir. Geçmişe ilişkin mevcut fikirleri ters yüz edebilecek yeni buluntular daima gün yüzüne çıkmaya devam edecektir; fakat bu tür buluntuların açık bir şekilde ortaya konması ve kabul edilmezden önce büyük bir titizlikle değerlendirilmesi gerekmektedir. Ancak bundan sonra geçerli yorumlar yapılabilir. Arkeolojik kayıtların nasıl yorumlanması gerektiği konusunda birbirleriyle çok sık fikir ayrılıkları yaşasalar da, bütün arkeologlar fikirlerinde buluntuları esas alırlar.

Bu arkeologların çalışmaları Avrupa'nın geçmişi hakkında sahip olduğumuz bilgileri son iki yüzyıl içinde çarpıcı bir şekilde değiştirmiştir ve önümüzdeki on yıllarda daha da değiştirmeye devam edecektir. Yeni keşifler, tarih öncesi hayat hakkında bildiklerimizin eksik kalan noktalarını doldurmaya ve görüşlerimizi değiştirmeye devam edecektir. Bu ansiklopedideki bölümleri incelerken, okurun Avrupa'da yaşamış Antik Çağ insanların arkalarında bıraktıkları izler hakkında bilgi edinmenin yanı sıra, arkeologların keşif ve yorumlama sürecinde yaşadıkları heyecan ve coşkuyu da duyacaklarını umuyoruz.

İNSAN VE ÇEVRE

I. G. SIMMONS

İnsanlık evrimleşmemiş olsaydı bile, Avrupa bugün on bin yıl önceki halinden yine de daha farklı görünecekti. Yaklaşık olarak M.Ö. 9500'de, bu Avrasya kıtası yarımadası hâlâ yaklaşık iki milyon yıldır cereyan etmekte olan ve yaklaşık 18.000 yıl önce zirve noktasına ulaşan buzullaşmanın son büyük tezahürünü (M.Ö. 9500 yılından itibaren, Pleistosen Çağı'nı şu an içinde bulunduğumuz Holosen Çağ takip eder) atlatıyordu. M.Ö. 9500'e gelindiğinde ise, tek büyük buz tabakası İskandinavya'nın üzerini kaplarken, İskoçya ve Kuzey İngiltere dağlarında daha küçük, lokal buzullar söz konusuydu. Bununla birlikte, yeryüzü çok büyük miktarda suyu içinde hapsedmeye yetecek kadar buzla örtülüydü ve bu nedenle deniz seviyesi yirmi birinci yüzyıldaki haline kıyasla hayli düşüktü. Örneğin Sardinya ve Korsika birleşikti; Karadeniz, Akdeniz'den ayrıydı ve İrlanda yüzyıllar önce ayrılmış olsa da İngiltere hâlâ ana kıtaya bağlıydı.

BUZUL ÇAĞI SONRASINDA YAŞAM

Kutuplardaki büyük buz kütleleri yeryüzündeki insan dışı hayattan yoksun olsa da, uçlarda bitki ve hayvan planktonları, balık, göçmen deniz kuşu, penguen, fok ve balina popülasyonlarından söz etmek mümkündü.

38 Antik Avrupa

Kuzeyde, deniz buzu sınırında ve karada balinalar, foklar, kutup tilkileri ve kutup ayıları bulunuyordu. Dolayısıyla, her ne kadar ön-Avrupa'nın kendisi daha sonraki dönemlerine kıyasla çok daha soğuk bir yer olsa da, M.Ö. 9500'de dünya tümüyle hayattan yoksun bir yer değildi.

Bu nedenle, giderek karmaşıklaşan ve biyolojik çeşitliliği artan bir di-zi ekolojik sistemin İskandinav buzullarının güneyini kaplamış olması da, iklim şartları iyileştikçe bu sistemlerin kuzeye taşınması da şaşırtıcı değildir. M.Ö. 9500 itibarıyla, buzullara en yakın bölgeler olan tundraların oluşumu (genellikle toprak, bitki ve hayvanların tamamını içeren bir topluluk anlamında "biyom" adı verilir) sınırlı bir alanda kalmış ve büyük ölçüde denize yakın dağılmıştır. Kıtanın büyük kısmı iğne yapraklı ağaçların hâkim olduğu, çok geniş bir sulak alana ve mus, kunduz ve Ren geyiğinin de aralarında bulunduğu bir memeli faunasına sahip bir kutup altı ormanı ile kaplıydı. Daha yüksek bölgelerdeki açık alanlar tundralardan oluşuyordu ve Ren geyikleri ve yaban atlarının yuvasıydı. Güneye doğru meşe ağacı, karaağaç, ıhlamur ağacı ve fındık ağacı gibi ılıman türlerin hâkim olduğu hayli geniş bir ılıman orman şeridi uzanıyordu. Daha kırıç topraklarda ve yüksek rakımlarda küçük bir kozalaklı ağaç çeşitliliği mevcuttu. Bu faunaya yaban öküzü, namıdiğer bizonun yanı sıra alageyik ve karaca da dâhildi. Akdeniz şeridi stepler ve çayırlarla kaplıydı.

Sonraları Baltık Denizi hâlini alacak olan İskandinav havuzuyla aynı şekilde, eskiden buzul birikintilerindeki oyuklarda ve buz tabakalarının önündeki buzullar ve daha bütün diğer kütlelerin hâkim olduğu vadilere yayılan ince, uzun göller de buzullardan arınan Avrupa karasının bir diğer özelliğini oluşturuyordu. Bu göllere batıda ve güneyde tuzlu su eşlik ediyordu; batıda açık Atlantik ve batıya açılan ağız, güneyde ise daha kapalı ve daha sıcak bir deniz olan Akdeniz bulunuyordu. Büyük nehirlerin denize döküldüğü yerde, tuzlu su ve tatlı su bataklıklarının bulunduğu uzun kollara ayrılmış haliçler deniz seviyesindeki yükselmelere ayak uyduruyordu.

Bu biyomlar kuşağı genellikle Üst Paleolitik olarak adlandırılan avcı-toplayıcı popülasyonlarının yuvası olmuştur. Bazı gruplar, yaşamlarını kıyı balıkçılığına ve Ren geyiği, yaban atları gibi diğer memeli popülasyonlarına dayandırırken, kimi diğer gruplar ise yaprak döken ormanların derinlerinde yaşamayı sürdürmüş, güneye gittikçe grupların besin alışkanlıkları daha fazla bitki içerikli olmuştur. Netice itibarıyla, bütün

gruplar gelmekte olan biyolojik ve iklimsel değişikliklere uyum sağlamak zorunda kalmıştır.

ERKEN HOLOSEN ISINMASI

İklim tarihine ilişkin mevcut yoğun araştırmalardan çıkarılan derslerden biri de değişikliğin ille de kademeli bir şekilde gerçekleşmek zorunda olmadığı gerçeğidir. Avrupa örneğinde, Buzul Çağlarının sonundan çok daha ılıman bir iklime geçiş oldukça hızlı gerçekleşmiştir. Yaklaşık olarak M.Ö. 9500'de, iklimde iyileşme Batı Avrupa kıyılarında sıcak yüzey suları (14°C [57.2°F]'nin üzerinde) oluşturmaya başlamış ve bu sularda ısınma oranları yüzyılda 1°C (1.8°F) dolayına ulaşmıştır. Karada, Fransa bölgesinde 500 yıl içinde sıcaklıklarda 3°C ile 4°C (5.4°F ile 7.2°F) oranlarında artış olduğu varsayılırken, henüz ada halini almamış olan Britanya'da yüz yılda 1.7°C ile 2.8°C (3.06°F ile 5.04°F) arasında artış yaşanmıştır. Avrupa'nın tamamında sıcaklıklar yirminci yüzyıldaki sıcaklıklara yakın seviyelere ulaşmış ve hatta M.Ö. 7000'deki seviyelerin bile biraz üzerine çıkabilmiştir.

Bu durum, doğal dünya ve dolayısıyla insan hayatı açısından temel sonuçları beraberinde getirmiştir. Bitki örtüsü kuşakları ve bunlara bağlı fauna, kuzeye doğru kaymış ve böylelikle Avrupa'nın çok büyük bir kısmı geniş yapraklı ağaçların hâkim olduğu ılıman bir ormanlık alana dönmüştür. Alpler'de dağ değişkenleri söz konusuysen, İskandinavya ve Doğu Rusya'nın çok büyük bir kesiminde kozalaklı ağaçların hâkim baskın olması arazi örtüsünün tayga ve açık ormanlardan oluşması anlamına gelmiştir. Tayga biyomu aynı zamanda Kuzey Avrupa ovalarının lös topraklarına da yayılırken, Karadeniz esas itibarıyla ağaçsız çayırlardan ibaret olan geniş bir sulak stebe sahip olmuştur. Bütün bu biyomlar içinde iyileşen koşullar bitkilerin hızla büyümesini sağlamış, dolayısıyla buzullaşmış bölgelerde kalan göllerin çoğu doğal enkazla dolmaya başlamış ve sıra dışı bitki örtüsü kolonilerine dönüşen açık su bölgesi çekilmiştir.

Isınmanın en önemli sonuçlarından biri de kutup, dağ ve *Laurentide* buz kütlelerinin deniz seviyesinde "östatik" olarak adlandırılan yükselmelere yol açacak şekilde erimesiyle beraber okyanuslardaki serbest suyun artması olmuştur. Ne var ki bu artışlar, çoğunlukla kara yüzeyleri üzerinde baskı oluşturan buz ağırlığından kurtularak yükseldikçe kara

40 Antik Avrupa

seviyesinde oluşan izostatik yükselmeye karşı olarak gerçekleşmiştir. Botni Körfezi'nin kuzey yakası, Holosen ısınması boyunca yaklaşık 859 metre yükselmiştir ve bugün hâlâ yılda 9 milimetre yükselmeye devam etmektedir. Kuzey Britanya yılda 3 milimetreden az olmakla beraber yükselmeye devam ederken, güney her yıl 2 milimetre kadar batmaktadır. Dolayısıyla, Avrupa kıyılarının çoğu barbarlık çağı boyunca östazi ile izostazi arasında süren çekişmenin sonucunda oluşurken, bunlardan ikincisi kuzeye doğru çok kolay zafer elde etmiştir. Vikinglerin gemilerini suya indirdiği kıyı şeritleri ve limanlar günümüzdeki deniz seviyesinden neredeyse 8 metre daha yüksektedir.

Deniz seviyesindeki değişimlerin en büyük ölçekli fiziksel sonucunu Baltık'ta görürüz. Bölge buzulların geri çekilmesi, deniz seviyesinde östatik yükselmeler ve izostatik sekmeler arasında etkileşimin gerçekleştiği dört aşamalı bir evrim geçirmiştir. Son Buzul Çağı boyunca Baltık esas itibarıyla buzla çevrili bir tatlısu gölüyken, Orta İsveç'te buzların geri çekilmesi bu gölün yaklaşık 28 metre inip Atlantik ile birleşmesine ve böylelikle tuzlu suya dönüşmesine yol açmıştır. M.Ö. 7000 yılında, bu ağız kapanmış ve Büyük Belt bölgesinde Baltık'ın tekrar tatlısu gölüne dönüşmesine yol açan yeni fakat dar bir ağız oluşmuştur. M.Ö. 6500'den sonra Baltık-Ladoga Gölü bölgesinde yirmi birinci yüzyılın tuzluluk eğimini oluşturacak şekilde azalan izostazinin, artan östaziye eşlik etmesiyle beraber bölgeye daha fazla tuzlu su nüfuz etmiştir.

HOLOSEN İKLİMSSEL OPTİMUMU

M.Ö. 7000 ile M.Ö. 4000 yılları arasında Avrupa'da iklim mevcut buzul arası dönemin en uygun seviyesine (*Hipsitermal*) ulaşmıştır. Gelgelim bu durum başlangıçta tekdüze olmamıştır. Britanya Adaları'nda, en yüksek sıcaklık M.Ö. 6000-M.Ö. 4500 arasında görülürken, Kuzey Avrupa en yüksek ortalama sıcaklıklarına M.Ö. 4000-M.Ö. 2500 yıllarında ulaşmıştır. Şüphesiz ki herhangi bir araçsal kayıt bulunmamakla beraber, fosil polenleri ve diğer organik kalıntılar, göller ve bataklıkların katman bilgisi ve ağaç halkalarından elde edilen veriler sıcaklıkların yirminci yüzyıl sonlarındaki değerlerinin en az 1-2°C (1.8-3.6°F) üzerinde olduğunu göstermektedir. Elbette ki bu durum, tarımın Avrupa'nın çok geniş bir kesimine yayılmasını ve Kelt Avrupa'sında giderek karmaşılaşan toplulukların ve bunların (sıcaklıkta düzelmelere rağmen)

men) iklimsel bozulma periyotlarında ortaya çıkan Erken Orta Çağ halleflerinin gelişmesini beraberinde getirmiştir. Avcı-toplayıcılar ise en iyi hava şartlarına sahip olmuşlardır.

Bunun doğal çevre üzerindeki etkileri de bir ölçüde bariz olmuştur. Orman kuşakları kuzeye doğru genişlemiş, böylelikle yaprak döken karma ormanlar Avrupa'nın çok büyük bir kesimine hâkim olmuş ve Orta İskandinavya'yı kozalaklı ağaçlar ve huş ağaçlarının hüküm sürdüğü kuzeyden ve dağlık bölgelerden ayırmıştır. Burada, örneğin, daha fazla kayın ağacının bulunduğu (*Fagus* türler) Alpler'deki kadar geniş boyutta olmasa da daima daha fazla kozalaklı ağaç olmuştur. Doğudaki stepler orman örtüsü lehine gerilemiştir. Ormanlar içinde de daha yüksek sıcaklıklara uyum sağlayan türler gelişmiştir. İhlamur ağacı (*Tilia* türler.) buna iyi bir örnektir; keza sarmaşık (*Hedera* türler), çobanpüskülü (*ilex*) ve ökseotu (*viscum*) da öyle. Yirmi birinci yüzyılda Akdeniz'de sıkışıp kalan bataklık kaplumbağası (*Emys orbicularis*) Danimarka ve Güney İsveç'te de görülmüştür. Böcek ve yumuşakça faunalarının varlığı da yine sıcaklığa dair bir göstergeyken, insan toplulukları açısından asıl büyük önem taşıyanlar alageyik, karaca, yaban öküzü, yaban domuzu ve kunduz gibi büyük memeliler olmuştur. En uygun periyodun doruk noktasına ulaşmasıyla birlikte, tarım önem kazanırken Britanya Adaları ve Güney İskandinavya'da bile buğday ve arpa gibi tahılların yetişebilmiş olması şüphesiz ki son derece önemlidir.

Bu periyodun bir diğer özelliği de su ilişkileridir. Başlarda Avrupa'nın çok büyük bir kesiminde iklim yirmi birinci yüzyıldakinden daha kuru olmakla birlikte, zaman içinde özellikle batıda daha nemli koşullara doğru bir kayma yaşanmıştır. Bu değişim kısmen de deniz seviyelerinde yaşanan artışın giderek artan etkisinden ileri gelmiştir. Süregiden bu östazinin en önemli sonuçlarından biri de Dover Boğazı'nın oluşması ve akabinde Kuzey Denizi'ni oluşturacak olan İngiltere ile Belçika, Lüksemburg ve Hollanda'yı içine alan coğrafi bölge arasında deniz seviyesinin altında bir alan oluşması olmuştur. M.Ö. 7400'de Britanya Adaları, Avrupa'nın geri kalanından ayrılmış ve İngiltere'nin Dover kentinden Fransa'nın Calais kentine yürüyerek geçmek için, Süveyş Kanalı'nın tamamlandığı 1990'lı yılları beklemek gerekmiştir. Kültürel bağlamda bu ayrılma Mezolitik Çağ'da gerçekleşmiştir. Britanya Adaları'nda tarımın benimsenmesi kaçınılmaz biçimde belli görüşler, insanlar, tohumlar ve yavru büyükbaş hayvanların denizden geçmesinin aka-

42 Antik Avrupa

binde mümkün olmuştur.

Nemli koşullar bir ölçüde göl seviyelerinde yükselme ve buna bağlı olarak göller zincirinin yenilenmesi ile de tezahür ederken, bunlar en bariz haliyle Avrupa'nın yüksek bölgelerinde ve batı uçlarında gerçekleşmiştir. Bu noktada kayda değer iki süreç söz konusudur. Bunlardan ilki, minerallerin özellikle de kum taşı ve bileme taşı gibi asit yüzeylerinden pek çok türden toprağın profiline sızmasıdır. Demir ve manganez gibi minerallerin sert zemin horizonunda çökmesi, toprağı suyla dolmaya yatkın kılmış ve böylelikle floralar büyük ağaç türlerinden huş ağacı gibi nemli ve aside dayanıklı türlere ve fundagiller familyasından bodur çalırlara doğru bir değişim geçirmiştir. İskandinavya ve Britanya Adaları'nın belli dağlık bölgelerinde geniş turba örtüsü, yağış miktarının her yıl yaklaşık 700 milimetre arttığı alçak eğimler oluşturmıştır. Yüzeyi çok sık *Sphagnum* familyasından bataklık yosunlarından biriyle kaplı olan bu bataklıkların başlangıç periyodunda insan müdahalesinin söz konusu olması da muhtemeldir.

M.Ö. 5000'DE POPÜLASYON VE ÇEVRE

Bu döneme genel bir bakış attığımızda, beşeri koşullardaki temel değişimin yani tarıma geçişin, tahılların yetişeceği bölgelerin çok büyük bir kısmına nüfuz etmiş olduğunu görürüz. En ılıman ve nemli bölgelerde daha dirençli çeşitlerin yetiştirilmesi ve yulafaların (*Avena* türler) yaygın kullanımı daha sonraları bu bölgeye de uzanacaktır. Tahıl ve baklagillerin yanı sıra, büyükbaş ve küçükbaş hayvanlar da gelişen tarım ekosisteminin asli unsurlarından biri olmuştur. Bütün bunlar, kültürlemeye dayalı ekonomiler Güneybatı Asya'nın kalbinden çok ötelere uzanırken, insan topluluklarının yeni genotiplerden sorumlu olduklarına ve dahası, yeni ekosistemlerin yaşam tarzı olarak çiftçiliğin gereklerinden kaynaklı yeni bir doğa bilgisinin kaçınılmaz sonucu olduğuna işaret etmektedir. Deniz suyu seviyesindeki artışlar Kuzey Atlantik'te aksi halde buzulların bekleneceği bölgelerde, kıyıların 50 derece kuzey enlemine kaymasına yol açmıştır. Yine de birkaç bölge, avcılarını muhafaza etmiş ve çobanlar ortaya çıkarmıştır ki bu ikinci grup (örneğin, Laponlar) varlıklarını "tarih öncesi" zamanların sonrasına da taşımayı başarmıştır.

ORTA ÇAĞ BOYUNCA BARBAR TOPRAKLARI

Avrupa'daki insan toplulukları açısından fazlasıyla önem arz eden bir sonraki büyük çevresel değişim, M.Ö. 700'den sonra iklimde meydana gelen korkunç kötüleşme olmuştur; M.S. 1 ile 600 yılları arasında görece daha iyi bir evreye ve akabinde M.S. 900 ile 1250 yılları arasında ise küçük ısınma evresi veya Orta Çağ Sıcak Dönemi olarak bilinen sıcak bir döneme girilmiştir. Bu ikinci değişimin varlığı esasen çok net olmakla beraber en iyi kanıtlarını Kuzey ve Batı Avrupa'da bırakmıştır. Bu değişim, elverişli bir bağlantı noktası oluşturmaktadır; zira bu dönemin sonunda Avrupa'nın tamamı belli bir Hristiyan kültürü yapısına sahip olmuştur. Ne var ki bu, tamamı iklimin görece kötü olduğu (sıcaklıkların daha önceki yüzyıllara kıyasla muhtemelen 1-2°C [1.8-3.6°F] daha düşük olduğu) bir dönemde kurulan ve Yunanlar, Romalılar, daha sonraları da Hristiyan dünyası tarafından "barbar" olarak yaftalanan görece daha karmaşık toplulukların gelişmiş olduğu anlamına gelmektedir. Bu, diğer etkenlerin yanı sıra bir dizi dalgalanmanın ağaç sınırlarında güneye ve aşağı doğru hareketlenmeler, dağlarda ve Orta İskandinavya'da daha fazla kozalaklı ağaç, Kuzey Atlantik havzasında daha hızlı turba artışı, daha fazla deniz buzu ve deniz ısısında düşüş meydana getiren bir dönem olmuştur.

Buz ve turba içlerinden ulaşılan buluntular özellikle İzlanda'da volkanik patlamaların yol açtığı kısa süreli dalgalanmaların yaşandığına işaret etmektedir. Atmosfere çok büyük miktarda kirli havanın karışması, ısıda kanıtlanabilir düşüşler (bir çeşit "nükleer kış") ve şüphesiz ki tarımsal üretimde azalma meydana getirebilmektedir. En yoğun dönem içinde, M.Ö. 1525-M.Ö. 1850, M.Ö. 635-M.Ö. 1100, M.S. 365-M.S. 415 ve M.S. 850-M.S. 1050'deki tefra tabakalarıyla birlikte İzlanda'dan (özellikle de Hekla Dağı'ndan) saçılan volkanik kül ("tefra") döküntülerini güneyde çok uzak bölgelerde görmek mümkündür. Estonya M.Ö. 4000 ile M.Ö. 2000 arasında iki çarpma krateri hissetmiştir. Avrupa'nın bütünü (hatta muhtemelen daha geniş bir alan) M.S. 540 civarında aşırı soğuk olmuştur. Bunun aksine, Orta Çağ Sıcak Dönemi'nin, genellikle İzlanda ve Grönland'da Norveç kolonizasyonuna olanak tanıyan deniz buzullarının geri çekilmesi olayına yol açtığı düşünülmektedir. Sıcaklıkların yirminci yüzyıl sonlarında Kuzeybatı Avrupa'da hissedilen değerlerin 1°C (1.8°F) üzerinde olduğu öne sürülmektedir.

44 Antik Avrupa

Bu zararlı etkilerin hiçbiri, her ne kadar klasik uygarlıkların kültürel kazanımlarından yoksun olsalar da, hiçbir surette görmezden gelinemeyecek başarılar elde etmiş olan tarıma dayalı pek çok topluluğun Avrupa'yı işgalini engelleyememiştir. Bütün bu farklı çevreler sadece ama sadece sanayileşme öncesi ekonomilerdeki olağan çevresel tehlikelere tabi olan başarılı ve gerçekten de bariz bir şekilde sürdürülebilir ekonomiler barındırmıştır. Mahsul kıtlığı, hayvan hastalıkları, savaş ve iç huzursuzlukların tamamı kaydedilmiştir ve hiç şüphesiz ki nüfus artışının kaynaklar üzerinde yarattığı baskılar en azından yerel ölçekte son derece önemli olmuştur. Kuzeye bakanlar dışında kıyıların çoğu, tahılın yetiştirilebiliyor veya alınıp satılabiliyor olması kaydıyla balığın fazlasıyla önemli bir yer tuttuğu ekonomileri kendine çekmiştir. Tundra-kutup altı ormanı (tayga) bölgesinde Ren geyiği çobanlığı gelişmiştir. Yaprak döken ormanlar hem tarıma hem de daimi olarak karma çiftçiliğe açılmaya uygun olduklarını kanıtlamıştır. Dağlar yaylacılığın nihai olarak gıda üretiminin tamamlayıcı bir unsuruna dönüştüğü vadi tarımcılığına imkân tanımıştır. Diğer taraftan, sulamanın Akdeniz'e gelişi İslam'ın klasik kültürler üzerindeki etkisinin bir sonucu olmakla beraber bu, Roma İmparatorluğu'nun saldırıya uğrayan ve sonrasında geri kazanılan bölgeleri dışında hiçbir barbar topluluğun bunu benimsemediği anlamına gelmemektedir. Bütün bu bölgelerde çevrenin etkisi inkâr edilemezken, yine de bunların hiçbiri insan kültürü ve seçimlerinin göz ardı edilebilir olduğu yönünde bir kesinlik taşımamaktadır. Gidilmemiş yollar her zaman var olmuştur.

İNSANIN ON BİR BİN YIL BOYUNCA ÇEVRE ÜZERİNDE YARATTIĞI ETKİ

Tarımın Kuzey ve Batı Avrupa'ya M.Ö. 6000 ile M.Ö. 4000 arasındaki dönemde yayıldığını kabul edersek, uzak batı bölgelerinin bir kesiminin 4000 yıl boyunca Holosen dönem avcı-toplayıcılarının yuvası olduğunu söylemek mümkündür. Daha orta ve güney bölgeler de Son Buzul Çağı'ndan çiftçiliğin geri dönülmez bir hayat tarzı halini aldığı dönemlere kadar avcı-toplayıcı nüfuslara ev sahipliği yapmıştır. Yiyecek toplama ekonomilerinin çevreyle çiftçiler gibi baş edemediği yönündeki görüş, özellikle de ateşin genel ölçekte etkili bir yönetim aracı olarak keşfedilmesiyle birlikte çok önceleri terk edilmiştir. Her ne kadar o dö-

nem, kıtaya çok daha hâkim olan iklim koşulları düşünüldüğünde tundra ve huş fundalıklarının yıldırım düşmeleri sonucunda yanmış olması daima bir olasılık olarak dursa da, Son Buzul ve Erken Holosen dönemlerinde Kuzey Avrupa düzlüklerinde, Belçika, Lüksemburg ve Hollanda'yı içine alan bölgede ve hatta Kuzeydoğu İngiltere ovalarında kayda değer yanma bulgularına rastlanmaktadır.

Diğer taraftan, Britanya Adaları ve Norveç'in sulu arazilerinde Orta Holosen Çağı'nda hüküm süren ormanların daha fazla yayılmasını önlemek ve açıklıkları muhafaza etmek amacıyla ateşten yararlanıldığı çok barizdir. Fındık (*Corylus avellana*) ve diğer fundalıklar muhtemelen orman memelilerinin otlanma kaynağı olmalarının yanında, doğrudan yiyecek kaynağı olmaları ve de fazlasıyla kapalı koru ormanlarının uygun birer yiyecek kaynağı olmamaları itibarıyla yararlı görülmüştür. Ağaçların söküldüğü veya büyümesinin engellendiği yerlerde bunların tulumba etkisi de ortadan kalkmıştır. Akabinde, toprakların suyu emmesi ve asitlenmesi (ki kömürün toprak boşluklarını tıkadığı bölgelerde hızlanmaktadır) turbaların geniş bölgeler boyunca yayılmasına yardımcı olmuştur; bu, daha sonraları ormanların yok olması halinde başlangıcı gerçekleşebilecek ve sonrasında yayılması iklime bağlı olacak bir süreçtir. Asitli topraklara sahip daha kuru bölgelerde sıcaklık artarken, bu durumun süregiden mevcudiyeti sıyrılmasına veya yanmasına bağlı olmuştur; aksi halde, önce fundalıklar, sonrasında da meşe ormanı kolonilerinin istilasına uğrayacaktır.

Şayet bu ormanlıklar ve açık alanlar mozaiginde çok sayıda avcı-toplayıcı varlığını sürdürebildiyse, ilk çiftçilerin çok küçük bir adaptasyona ihtiyaç duymuş olmaları kuvvetle muhtemeldir. Öncülerin ormanlık araziye yakarak tarla açan çiftçiler olduğu yönündeki görüş hükümsüz kılınmış olmakla beraber, gübreleri toprağın bereketini artıran evcilleştirilmiş hayvanlara da ev sahipliği yapan küçük açıklıklarda tahıl yetiştirilmesi, kültürel açıdan devrim niteliğinde olsa bile ekolojik açıdan çok da sıra dışı bir durum değildir. Evcil hayvanları yapraklı dallarla besleme edimi üst bitki tabakalarının seyrelmesini beraberinde getirirken, nüfusun genişlemesine imkân tanıyan yerleşik tarımın başarılmış olması ormanlık bölgeleri azaltmış, ikinci derece ağaçlık arazi ve açık çayırları artırmıştır. Bu nedenle avcı-toplayıcılar ve tarih öncesi çiftçiler, Avrupa ekosistemlerinin pek çoğunu -özellikle de karma yaprak döken orman ekosistemlerini- daha doğal yamalara sahip kültürel bir

46 Antik Avrupa

manzaraya el birliğiyle dönüştürmüştür. Diğer taraftan, Ren geyiği çobanları sadece civar yerleşim bölgeleri üzerinde çevresel etki yaratmış gibi görünmektedir ve tarih öncesi popülasyonların deniz canlıları popülasyonu üzerinde kalıcı etkiler yarattığını gösteren herhangi bir bulgu mevcut değildir.

Neolitik tarım kültürlerinin başlangıcı ile “barbarlık”ın sonu arasında, tarıma dayalı yaşayan bütün insan toplumlarının ekili alanların verimliliğini sürdürme ve insan nüfusundaki her türlü çoğalma ile baş etme gibi ortak gereksinimleri olmuştur. Her ne kadar DNA temelli bulgular geçmişteki çeşitli yorumları güçlendirip bir yandan da bu hareketliliği bir yönüyle sorgulamaya açıyor olsa da, bu dönem aynı zamanda insan gruplarının Avrupa boyunca gerçekleştirdiği büyük göçlere de sahne olmuştur. Diğer taraftan, şu veya bu şekilde kıtaya ilişkin yeni görüşler de ortaya atılmaktadır. Örneğin tahıl çeşitliliğine çavdarın da eklenmesi, Rusya ve İskandinavya’da iğne yapraklı ormanlıkların güney kenar bölgelerinin daha yoğun bir biçimde kullanılmasını sağlamış ve bu durum fıncılıkta hâlâ görülen kimi sonuçları beraberinde getirmiştir. Kulaklı pulluk daha sert arazilerin ekilmesine ve şüphesiz ki *kireçli* toprak dışında bile daha yoğun arazi kullanımını teşvik eden Roma yöntemleriyle temasa imkân tanımıştır.

Belli ormanlık bölgelerde tarih öncesi çiftçileri (Finlandiya’da on dokuzuncu yüzyılda bile devam etmekle beraber) toprağı değişmeli olarak işleme pratiklerini hayata geçirmiştir. Bu pratikler,ormana, iyi bir adaptasyon ve düşük bir popülasyon yoğunluğu içermekle beraber iyi gübrelenmiş daimi açıklıklara kıyasla daha az verimli olmuştur. Böylelikle Neolitik Çağ ile Orta Çağ refah dönemi arasında tahıl, baklagiller ve ot yetiştirilen arazilerde bereketliliği sürdürme çabaları çok fazla değişikliklerle sonuçlanmıştır. Zira arazilerin drenajı, sulanması, bereketliliği ve genel idaresinin tamamı geçmişten beri var olagelen ekosistemlerin (ki bunların çoğu şüphesiz ki “doğal” olamayacaktı) yönlendirilmesini içeren çevresel bağlantılara sahiptir.

Bu süreçlerin yanı sıra, bitki ve hayvan genetiklerinin değişim süreçleri de devam etmiştir. Saban atı ile savaş atı arasındaki farklılaşma bunun basit bir örneğidir. Bazı periyotlar özellikle önemli olmaları itibarıyla öne çıkmaktadır. Demir teknolojisinin gelişim çağı hiç tartışmasız bunlardan biridir. Avrupa genelinde yapılan paleo-ekolojik araştırmaların çoğunda çıkan sonuç, Demir Çağı’nın başlangıcının, ağı keskin

baltaların kullanımıyla tümenden kolaylaşan ormanları açma pratiğinde bir yoğunlaşmaya sahne olduğu yönündedir. Aynı zamanda demirin üretilmesi çevresel bir etki de yaratmıştır. Madeni çıkarmak için girilen kazı sürecinin yanında, eritme süreci de kayda değer miktarda kömürü gerektirmiştir. Akabinde, demir uçlu sabanlar sert toprakların işlenmesi ve havalanmasına imkân tanır ve bu, çevresel değişimde kar topu etkisi yaratırken, yüksek toprak erozyonu sıklığından nehir taşkını yataklarına daha fazla alüvyon taşınmış, haliçler ve deltaların şekilleri ve biyolojik bileşenleri değişmiştir.

Tarım arazilerinin ötesinde, sığırlar ve domuzların otlamak üzere ağaçlık alanlara girip yiyecek aramasına izin verilmesi ve ağaçların bu hayvanlara yaprak sağlamayı başarabilmesiyle Demir Çağı ekonomileri ağaçlık alanları da değiştirmiştir. Kıyı topluluklarının gel-git taşkınlarından koruyan bentler inşa etmeyi öğrenmesiyle beraber sulak alanlar da geri kazanılmıştır. M.S. 1230 civarında İzlanda'da yazılan *Egils Saga*, Frizye'ye yapılan seyahatin kaydını tutmakta ve Frizlerin Belçika, Lüksemburg ve Hollanda'yı kapsayan bölge kıyılarındaki tuzlu su bataklıkları, düzlükler ve ağaçlık bölgeleri işgalini ayrıntılarıyla aktarmaktadır. Gel-git bataklıkları Demir Çağı'nda tuz üretim alanı halini almış ve daha sonrasında bu faaliyetten kaynaklı oluşan atık öbekleri köyler ve araziler için uygun yerleşim alanları sunmuştur. İç kesimlerdeki turbalıklar da en azından uçlarda geri kazanılmıştır. Her ne kadar Hristiyan Normandiyalı halefleri kadar olmasalar da, Pagan Sakson aristokratlarının da av keyfi için özel alanlar ayıracak kadar avcılığa düşkün oldukları yönünde kimi iddialar mevcuttur. "Barbar" toplulukların çoğu kutsal alan nosyonuna sahiptir ki bu, genellikle bunun için özel bir arazi ve suyun ayrılması anlamına gelmektedir. Kuzey İngiltere'de yer alan Mezolitik Çağ başlarına ait Star Carr yerleşimi, daha sonraları Rusya'daki tayga topluluklarının da kutsal bölgeler olarak kullanacakları yarımada şeklinde özenle kurulmuştur; Güney İngiltere'nin bir kısmı, bir yoruma göre, Neolitik Çağ'da "ölüler adası"dır. Ormanlar ve yabani bölgelerdeki belirsizlik daha sonraki dönemlerin Avrupa folklorü ve masallarında genellikle yararlı araç-gereç kaynakları, arazi bankaları ve biraz da ürkütücü yerler olarak tasvir edilmiştir. Korku unsuru Anglo-Sakson döneminin meşhur anlatı şiiri *Beowulf*'ta oldukça iyi betimlenmiştir.

Avrupa'nın büyük bir bölümünde, coğrafya bariz bir şekilde "mülk edinilmiş" birimlere ayrılmıştır. Bunlardan bazıları özel mülkiyetten zi-

48 Antik Avrupa

yade komünal olarak sahiplenilmiş olsa da bir şekilde, insan topluluklarına veya bireylere ait olmayan çok az kaynak -ve dolayısıyla doğa parçası- söz konusudur. Bir anlamda (klasik dünya dışında kalan Avrupa toplulukları hakkında yazılmış ayrıntılı değerlendirmelerden bazılarında Keltler örneğinde aktarıldığı üzere) insan topluluklarında, doğanın parçalara ayrılmasının da eşlik ettiği bir sınıflara ayrılma gerçekleşmiştir. Daha az değerli ve hatta ürkütücü alanlar, “işe yaramaz” yerler, dağlar ve fundalıklar da mevcuttur, farklı sosyal gruplar ve gelişen ticaret ağlarıyla beraber nihai olarak kurulan ilk kentsel yerleşimler de (sözgelimi, M.S. 850’de Avrupa’yı kuşatan ve M.S. 880’de Hazar’ı etkileyen Viking rotaları). Doğal dünyanın pek çok kısmı, kullanılacak ve satılacak mallara dönüşmüştür. Şüphesiz ki Romalıların örneği bu anlamda daha sonraki toplumlara da yayılmıştır.

Sanayi öncesi toplumların çoğu gibi, Barbar Avrupa’nın sakinleri de fosil yakıtlı haleflerine kıyasla doğal dünyaya hiç kuşkusuz daha yakındırlar. Hikâye, genellikle nihayetinde zanaatkarları, aristokratları, tacirleri ve bölge halkını geçindirebilen daha üretim-yoğun ekosistemlere doğru tek yönlü, dönüşsüz bir seferin hikâyesidir. Polen diyagramları fundalıklar ve ağaçlıkların yeniden kolonileştiğini kaydettiğinde, hastalıklar bölgesel ölçekte yıkıcı olduğunda veya Romalıların Kuzey Avrupa’nın belli kesimlerinden çekilmesi örneğinde olduğu gibi baskıcı bir iktidar bir bölgeden geri çekildiğinde ya da bir lord, komşularını cezalandırmaya karar verdiğinde, kabul edelim ki geri dönüşler de daima söz konusu olmuştur. Ancak esas itibarıyla incelenmekte olan insan grupları tıpkı klasik dünyada olduğu gibi farklı kültürel manzaralar ortaya koymuştur. Bu ortamların pek çok işareti, sezgisi güçlü gözler ve titiz keşifçiler için yirmi birinci yüzyılda hâlâ olduğu yerde durmaktadır.

Ayrıca bkz. Star Carr (1. Cilt, 2. Bölüm); Laponlar (2. Cilt., 7. Bölüm).

KAYNAKÇA

Adams, J. M., ve H. Faure, ed. *Review and Atlas of Palaeovegetation: Preliminary Land Ecosystem Maps of the World since the Last Glacial Maximum*. Oak Ridge, Tenn.: National Laboratory, 1997. Erişim: <http://www.esd.ornl.gov/projects/qen/adams1.html>.

Andersen, S. T., ve B. E. Berglund. "Maps for Terrestrial Non-Tree Pollen (NAP) Percentages in North and Central Europe 1800 and 1450 B.P." *Paläoklimaforschung* 12 (1994): 119-134.

Baillie, M. G. L., "Putting Abrupt Environmental Change Back into Human History." içinde *Environments and Historical Change*. Ed. Paul Slack, s. 46-75. Oxford: Oxford University Press, 1999.

Barker, Graeme, *Prehistoric Farming in Europe*. Cambridge, U.K.: Cambridge University Press, 1985.

Bell, Martin, "People and Nature in the Celtic World." içinde *The Celtic World*. Edited by Miranda J. Green, s. 145-158. London and New York: Routledge, 1996.

Bell, Martin ve Michael Walker, *Late Quaternary Environmental Change: Physical and Human Perspectives*. Harlow, U.K.: Longman Scientific and Technical; New York: Wiley, 1992.

Berglund, B., H. J. B. Birks ve M. Ralska-Jasiewiczowa, ed. *Palaeoecological Events during the Last 15,000 Years*. Chichester, U.K.: Wiley, 1996.

Dark, Ken R. ve Petra Dark, *The Landscape of Roman Britain*. Stroud, U.K.: Sutton Publishing, 1997.

Donner, Joakim, *The Quaternary History of Scandinavia*. World and Regional Geology, no. 7. Cambridge, U.K.: Cambridge University Press, 1995.

Huntley, B. ve H. J. B. Birks, *An Atlas of Past and Present Pollen Maps of Europe 0-13,000 Years Ago*. Cambridge, U.K.: Cambridge University Press, 1983.

Janssen, W. "'Landnahme' and 'Landesbau': Variations of Early Environmental Alterations." *Paläoklimaforschung* 8 (1992): 181-190.

Kalis, A. J., J. Merkt ve J. Wunderlich, "Environmental Changes during the Holocene Climatic Optimum in Central Europe: Human Impact and Natural Causes." *Quaternary Science Reviews* 22, no. 1 (2003): 33-79.

Roberts, Neil, *The Holocene: An Environmental History*. 2. ed. Oxford and Malden, Mass.: Blackwell, 1998.

Sherratt, A., "The Human Geography of Europe: A Prehistoric Perspective." içinde *An Historical Geography of Europe*. Ed. R. A. Butlin & R. A. Dodgshon, s. 1-25. Oxford: Clarendon Press, 1998.

Simmons, Ian, *The Environmental Impact of Later Mesolithic Cultures: The Creation of Moorland Landscape in England and Wales*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 1996.

Simmons, I. G., "Towards an Environmental History of Europe." içinde *An Historical Geography of Europe*. Ed. R. A. Butlin & R. A. Dodgshon, pp. 335-361. Oxford: Clarendon Press, 1998.

50 Antik Avrupa

don Press, 1998.

Welinder, S., "Quantifying the Iron Age Landscape of South Sweden." *Paläoklimaforschung* 8 (1992): 191-205.

AVRUPA TARİH ÖNCESİNİN KÖKENLERİ VE GELİŞİMİ

PAUL G. BAHN

Avrupalılar geçmiş konusunda daima meraklı olagelmışlerdir; fakat arkeoloji ve hatta antikacılık var olmazdan önce eskiye, antikalara dair fikirleri yalnızca yazılı kayıtlar, sözlü tarihler, dini inanışlar ve hepsinden önemlisi genellikle eski eserler ve anıtların şeytanlara, devlere, cinlere, mitolojik kahramanlara vesaire yorulduğu efsaneler ve batıl inanışlardan gelmiştir. Gömülü antikalar çoğunlukla toprağın işlenmesi veya inşaat esnasında tesadüfen gün ışığına çıkmıştır: Büyük taş aletler yıldırım olarak açıklanırken, Doğu Avrupa’da toprakta oyuk açan hayvanlar sayesinde gizemli bir şekilde ortaya çıkan çömlek kaplar “büyük çanaklar” olarak yorumlanmıştır. Orta Çağ Avrupa’sında, Hristiyan inanışları baskın olmuş, İncil asıl hakikat bilinmiş ve Tanrı’nın dünyayı yedi günde yarattığına inanılmıştır. 1650’de, Armagh Başpiskoposu James Ussher, bugün bize tümüyle gülünç gelse de, doğa bilimlerine dayalı bir kronolojinin oluşturulabildiği tekniklerin henüz geliştirilmemiş olduğu o çağda son derece sıradan bir hesaplama ile dünyanın M.Ö. 4004 yılı 23 Ekim günü yaratıldığını iddia etmiştir.

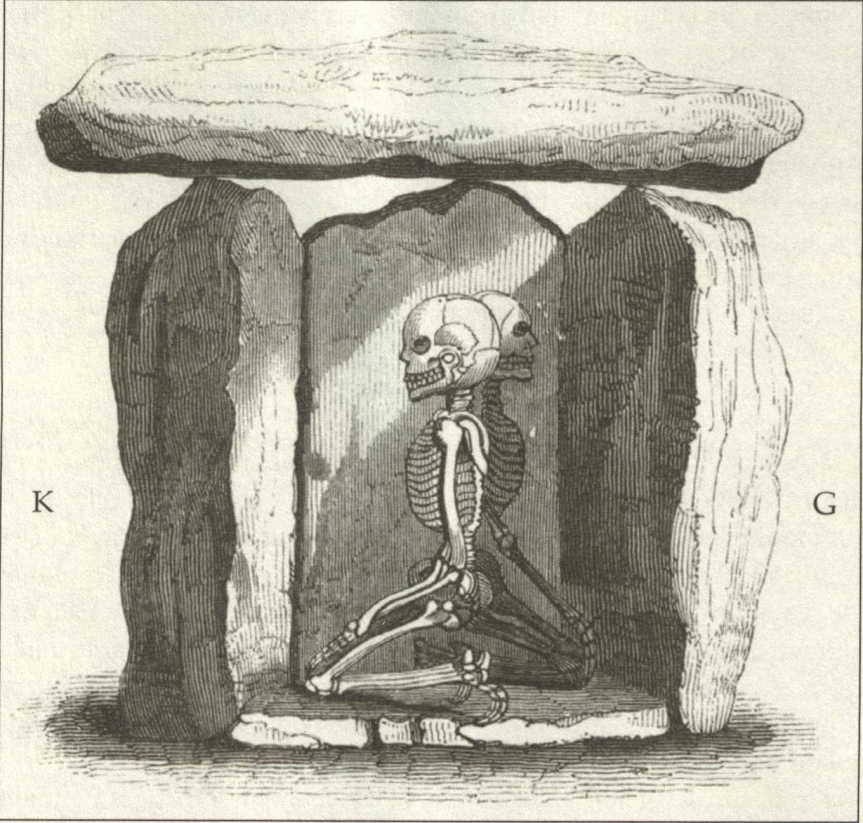
On beşinci yüzyıldan itibaren, özellikle de Avrupa toplumlarının deniz aşırı yayıldığı on altıncı yüzyıldan on sekizinci yüzyıla kadarki zaman zarfında, çoğunluğunu “ilkel” kültürlerin oluşturduğu yabancı

52 Antik Avrupa

kültürler ile karşılaşmalar yaşanmıştır. Bunlar kültür ve görünüm itibarıyla klasik kaynaklardan bilinen Eski Dünya'nın antik halkları ile denk tutulmuşlardır. Bu dönem aynı zamanda geçmişin kalıntılarına dönük giderek artan farkındalıkla beraber antikacılığın yükselişine sahne olmuştur. Özellikle de on sekizinci yüzyılda, Avrupalı bazı bilginler anıtlarda yapılacak alan çalışmalarından uzak geçmişe dair bilgi edinelebileceğini fark etmişlerdir. 1586 yılında, örneğin, William Camden, Stonehenge de dâhil erken dönem İngiliz kalıntıları hakkındaki ilk genel değerlendirme olan *Britannia*'yı yayımlamış, on yedinci yüzyıl antikacıları John Aubrey ve William Stukeley ise geliştirilmekte olan alan çalışması standartlarını fazla eleştirel olmayan yorumlarla bir araya getirerek İngiliz anıtlarına ilişkin çalışmalara öncülük etmişlerdir. Yine aynı dönemde, İskandinavya da antikaları çalışan ve antik kalıntıları, özellikle de anıt heykeller ve tümülüsleri sistemli bir şekilde belgelen-diren güzide antikacılar çıkarmıştır.

Bu dönem aynı zamanda İsveçli antikacı Olof Rudbeck'in topraktan obje çıkarmaktan ziyade, kişinin sürece anatomik bir inceleme gibi yaklaşıp söz konusu objelerin farklı zemin katmanlarıyla ilişkilerine dikkat edebileceğini göstermesiyle kazı çalışması yoluyla bilgi toplama anlamında ilk ciddi girişimlerin de gerçekleştiği dönem olmuştur. Rudbeck, bu yöntemle çalıştığı anıtların stratigrafilerini yayımlamıştır. Benzer şekilde, 1685 yılında Fransa'nın Cocherel kentinde Robert le Prévôt isimli bir asilzade büyük bir zahmet ve özenle tarih öncesi döneme ait bir mezarı kazmış ve keşfettiği iskelet ve objeleri dakika dakika kaydetmiştir (Şekil 1). Doğu Avrupa'da, on yedinci yüzyılda Jan Johnston adında bir doktor, gizemli "büyülü çanakları" diğer açıklamalara kıyasla çok daha rasyonel bir şekilde tarih öncesi döneme ait ölü küllü saklama kap-ları (*urn*) olarak açıklamıştır.

Bu dönemin en önemli gelişmelerinden biri de, ilk taş aletlerin mahiyetinin keşfidir. Birkaç bilim insanı yabancı ülkelerden araştırmacıların getirdiği pullu ve cilalı taş eserler ile Avrupa'da bulunan benzer objeler arasındaki paralellikleri incelemiştir. Yukarıda sözü edilen kazı çalışmaları bu görüşe önemli bir kanıt teşkil ederken, on sekizinci yüzyıl başlarındaki deneyimlerle taş objelerin aynılarının yapımına ve Antik Çağların üretim tekniklerinin tanımlanmasına başlanmıştır.

Şekil 1: Danimarka'da bir anıt mezarda bulunan iskeletlerin 19. yüzyıla ait hayali bir rekonstrüksiyonu. WORSAAE'S PRIMEVAL ANTIQUITIES OF DENMARK adlı çalışmasından Cambridge Üniversitesi Kütüphanesi yetkililerinin izniyle kullanılmıştır.

TARİH ÖNCESİNİN TESPİTİ

On yedinci yüzyılda, ilk taş aletler giderek artan sayıda gün ışığına çıkarılırken, Antik Çağlarda yaşamış insanlara dönük kavrayış henüz yazılı hafızanın ötesine geçmemiş, dolayısıyla el baltaları, tıpkı anıt heykeller gibi, Keltler veya Galyalılar gibi Roma öncesi halklara atfedilmiştir. Fransız bilgin Isaac Lapeyrère'nin "yıldırımların", "Âdem öncesi" kadim bir ırkın eseri olduğunu iddia ettiği bir kitap Paris'te Engizisyon tarafından yakılmış ve yazar, papanın huzurunda sözünü geri almaya zorlanmıştır. On sekizinci yüzyılın ikinci yarısında, Aydınlanma Çağı'yla birlikte bütün çalışma alanlarında yeni bir araştırma ruhu ortaya

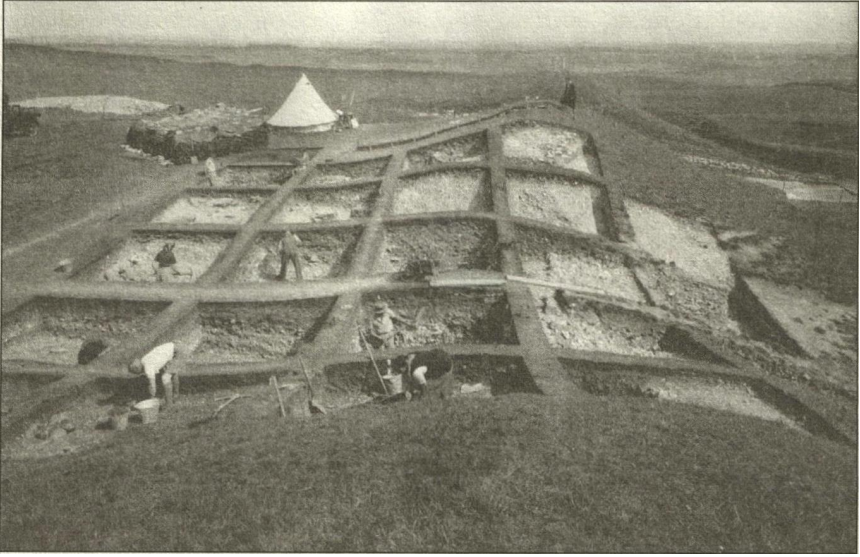
54 Antik Avrupa

çıkmıştır. Bu araştırma ruhu güçlü bir beşeri ilerleme algısını, başka bir ifadeyle beşeri koşulların ilkel başlangıçtan doğru ilerleme kaydettiği, dolayısıyla modern avcı-toplayıcıların yaşam şekillerinin ilk Avrupahlı-rınkine benzetilebileceği ve taştan yapılan aletlerin gerçekten de demir kullanımının öncesinde kullanılan aletler olduğu yönündeki görüşü de beraberinde getirmiştir. M.Ö. 1. yüzyılda yaşamış Romalı şair Lukretius, insan teknolojilerinde taştan tunca, tunçtan demire doğru olası bir ardışıklığı kaydetmiştir. Bu “Üç Çağ Sistemi” ancak on dokuzuncu yüzyıl başlarında Christian Jürgensen Thomsen tarafından Kopenhag’da Danimarka Ulusal Tarih Müzesi’nin yeniden düzenlenmesiyle beraber, nihayet tarih öncesi kronolojinin köşe taşı olarak resmiyet kazanmıştır. Kaos, düzene dönüştürülmüş ve objeler ait oldukları dönemlere göre gruplara ayrılıp taş, tunç veya demir aletler şeklinde sınıflandırılarak bir ardışıklık içine yerleştirilebilmiştir.

On sekizinci yüzyıl sonlarına doğru, Batı Avrupa’da tümülüs kazıları -antik mezar kazıları- revaçta olmuştur (Şekil 2). Bu durum, özellikle de çok sınırlı oranda kayıt tutulması ve buluntuların daha sonra kaybedilmesi neticesinde çok sayıda antik anıtın korkunç boyutlarda zarar görmesine neden olmuştur. Yine de Danimarka ve bilhassa William Cunnington ve Richard Colt-Hoare’nin titizlikle yürütülen bilimsel kazılara öncülük ettiği Britanya’da birtakım kayda değer kazılar da gerçekleşmiştir. Gelgelim objelerin ne kadar uzun süredir toprak altında kalmış olabileceklerinin tespiti mümkün olmamıştır.

1797 yılında, John Frere adında bir İngiliz çiftçi Hoxne, Suffolk’taki bir tuğla ocağında, yerin 4 metre altında nesli tükenmiş dev hayvanlara ait kemiklerin de yer aldığı bozulmamış bir çökeltide el baltaları da dâhil kullanılır halde taş aletler bulmuştur. Frere bu taşların insan yapımı olduğunu keşfetmekle kalmamış, bunların “esasen hayli eski bir döneme” ait olduğunu belirtmiştir. Fakat bulgularını yayınlamışsa da, bunlar büyük ölçüde gözden kaçmıştır.

On dokuzuncu yüzyıl ortalarında, nihayet insanların nesli tükenmiş hayvanlarla aynı dönemlerde var olduğunun tespiti önemli bir dönüm noktası olmuştur. Yüzyılın başlarında François de Jouannet gibi bilim insanları, çakmak taşları toplamaya ve Güneybatı Fransa’da yer alan Périgord bölgesindeki mağaraları gezmeye başlamış ve bu sayede ilkel taş aletlerin çok daha gelişmiş cilalı taş aletleri öncelediği belirgin hale gelmiştir. Bu tür insan yapımı aletlerin tamamı “Galyahlılara” atfedilmiş-

Şekil 2: 1930'larda İngiltere'de Maiden Kalesi yerleşiminde gerçekleştirilen kazılar. Telif hakkı THE SOCIETY OF ANTIQUARIES OF LONDON'a ait olup izinle çoğaltılmıştır.

tir. Britanya'da, William Buckland Galler, Paviland bölgesindeki bir mağarada kırmızı aşı boyası kalıntılarıyla kaplı bir mezarı gün ışığına çıkarmıştır. Yanında bulunan fil, gergedan ve ayı kemiklerine rağmen, bu "kızıl leydi"nin (gerçekte bir erkektir) Roma döneminde yaşamış bir Britanyalı olduğuna inanmıştır. Buckland, insanlar ile nesli tükenmiş hayvanların çağdaş olduklarına inanmazken, Güneybatı İngiltere'nin Torquay bölgesinde bulunan Kent Mağarası'nı araştıran John MacEnery nesli tükenmiş hayvanlara ait kemiklerle karışık halde taş aletler bulmuş ve bunların birbiriyle ilişkili olduğuna inanmıştır.

Avrupa'nın kimi diğer bölgelerinde de benzer keşifler gerçekleşmiştir. Narbonne'lu Fransız eczacı Paul Tournal, Bize Mağarası'ndaki çalışmaları esnasında, insan fosillerinin var olabileceğini önerirken, aynı zamanda nesli tükenmiş hayvanlara ait olup bunlarla ilişkili görünen kemiklerde kesik izleri tespit etmiştir. Tournal'ın asıl önemi, jeolojik kanıta vurgu yapmasından ve de eski mağara katmanlarını Nuh Tufanı ile ilişkilendirme geleneğini bozmuş olmasından ileri gelmektedir. 1833 yılına gelindiğinde, Tournal hâlihazırda (yedi bin yıl geriye giderek)

56 Antik Avrupa

son jeolojik dönemi, tarih ve bilinmeyen bir “ön tarih” süreci olarak ayırmıştır. Bu, böyle bir terimin tarihteki ilk kullanımı olup bütün bir tarih öncesi düşüncesinin başlangıç noktasını oluşturmuştur. Ayrıca, nesli tükenmiş hayvanların ortadan kayboluşunun Nuh Tufanı gibi felaketlerden ziyade modern zamanlarda görülen kademeli değişim süreçlerine benzer süreçlere bağlı olduğunu fark eden ilk kişi de yine Tournal’dan başkası değilken, geçmişi modern kurallarla açıklama yönündeki bu yaklaşım, İskoç jeolog Charles Lyell’in çalışmasıyla çok daha bilinir bir hal almıştır.

Principles of Geology (1830-1833) adlı çalışmasında, Lyell geçmişteki bütün jeolojik süreçlerin mevcut süreçlerle aynı olduğunu öne sürerek olağanüstü uzun bir dönemi bir bütün olarak birleştirmiş ve bu sayede stratigrafi kayıtları veya fosil kayıtlarını açıklamada Nuh Tufanı gibi doğaüstü felaketlere ihtiyaç kalmamıştır. Lyell’in bu etkileyici çalışması sayesinde, “felaket” kuramı yerini “tekdüzeciliğe”, yani geçmiş ve mevcut jeolojik süreçler bir bütün ise, Dünya yüzeyinin sonsuz bir tortulaşma ve erozyon tarafından şekillendiriliyor olması gerektiğini savunan, dolayısıyla Ussher’in dünyanın yaratılışı olarak işaret ettiği M.Ö. 4004 tarihini mantık dışına iten görüşe bırakmıştır.

Fransa’nın Abbeville kentinde Jacques Boucher de Crèvecœur de Perthes’nin kazılarını ziyaret etmiş olması da Lyell’in ikna olmasını sağlayan etmenlerden biri olmuştur. Bir gümrük memuru ve amatör bir arkeolog olan Boucher de Perthes, antik taş endüstrileri (*antediluvian*) ile daha yakın geçmişe ait cilalı aletler (Kelt) arasında açık bir ayrım saptadığı *Celtic and Antediluvian Antiquities* (1847-1864) adlı üç ciltlik bir çalışma ortaya koymuş, Somme bölgesi çakıllıklarındaki kazılarında mamut ve yünlü gergedan kemiklerinin yanı sıra alt katmanlarda taş aletlere de rastlamıştır.

Arkeolojideki bu gelişmelerle beraber, ilk tek parça insan fosili kalıntıları da gün ışığına çıkarılmıştır. 1833’te, Belçikalı Philippe-Charles Schmerling, örneğin, Engis’te bugün artık *Neanderthal* gömüleri olduğuna inanılan keşifler gerçekleştirdiği Liège dolaylarındaki mağaralarda yürüttüğü çalışmaların sonuçlarını yayımlamıştır. 1848 yılında, Cebelitarık’ta başka bir *Neanderthal* daha bulunmakla beraber bilimsel tespit noktasındaki dikkate değer kuşkular ve skeptisizme rağmen “*Neandert-haller*”in varlığının ispatı nihayet 1856 yılında, Almanya’daki Neander Vadisi’nde yer alan Feldhofer Grotto’daki keşifle gerçekleşmiştir. 1859

yılında, Charles Darwin'in insan dâhil bütün canlıların ilahi bir yaratılışın değil, doğal evrim sürecinin ürünü olduklarını gördüğü ve Lyell'in ciddi biçimde etkilendiği *Doğal Seçilim Yoluyla Türlerin Kökeni* adlı çalışmasını yayımlamasıyla bütün parçalar birleşmiştir. Dört yıl sonra Lyell'in kendi çalışması *Antiquity of Man* bütün bu farklı bulguları bir araya getirmiş ve hem Tarih Öncesi Arkeolojisi'nin hem de paleoantropolojinin temellerini atmıştır.

DEMİR ALMAK VAKTİ

On dokuzuncu yüzyıl ortalarına kadar uzak geçmişin araştırılması amatörler ve taşralı centilmenler için bir hobi olagelirken, bu dönemden itibaren arkeoloji, uzman uygulayıcılarla birlikte bir bilim olarak gelişmeye başlamış ve bir yöntem ve terminolojiye kavuşmuştur. On dokuzuncu yüzyıl sonları Avrupa'sında, arkeoloji tutarlı veri toplamanın öneminin giderek arttığı ciddi anlamda bilimsel bir faaliyete dönüşmüştür. 1850'ler, örneğin, normalde kaybolmuş olan, dolayısıyla arkeologların gözünden kaçan organik materyallerin sıra dışı bir biçimde bozulmamış halde bulunduğu İsviçre Neolitik göl yerleşimlerinin keşfine sahne olmuştur. Aynı dönemde, Johann Ramsauer de on dokuz yıllık çalışmada, bin mezarı araştırdığı ve buluntuları titizlikle kayıt altına aldığı Avusturya Alpleri'ndeki devasa Hallstatt Demir Çağı mezarlığı kazılarına başlamıştır. İki olayda da, arkeoloji belli tarih öncesi toplulukların çok yönlülüğünü ve tarih öncesi dönem boyunca belli bölgelerdeki egzotik materyallerde görülen yaygın ticaret ağlarını dünyaya ifşa etmeye başlamıştır.

Buzul Çağı sanatına ait dikkate değer çok yönlülüğün bir diğer çarpıcı boyutu daha, yine on dokuzuncu yüzyıl içinde gün ışığına çıkarılmıştır. İlk olarak 1860'larda Dordogne kaya sığınaklarında Edouard Lartet ve Henry Christy gibi öncüler tarafından gerçekleştirilen kazılarda, taşınabilir oyma eserler ve gravürler gün ışığına çıkarılmıştır. La Madeleine sığınağında bir mamut dişi parçası üzerine kazınmış mamut işleminin keşfi, insan antikacılığının en kesin kanıtlarından biri olmuştur. Bunu, 1879 yılında İspanyol bilim insanı Marcelino Sanz de Sautuola'nın küçük kızı tarafından Altamira'da bulunan buluntulardan başlayarak Fransa ve İspanya'da mağara duvarlarına çizilen resim ve gravürlerin kademeli keşfi takip etmiştir. Çeşitli nedenlerle dünya, Taş Ça-

58 Antik Avrupa

ğ'nda yaşamış “ilkel yabanlardan” böylesi müthiş sanatsal yaratıların çıkacağına inanmaya hazır olmadığından mağara sanatı nihayet gönülsüzlüğü bırakan bilim dünyası tarafından tasdik edilip kabul görmek için bir yirmi yıl daha beklemek zorunda kalmıştır. 1902'de, Montauban Fransız Bilimin Gelişmesi Derneği Kongresi, Güneybatı Fransa'daki mağaralarda bulunan birikmiş buluntular temelinde mağara sanatını resmen kabul etmiştir.

Fransa'da Abbé Pouech, İngiltere'de William Pengelly gibi öncü hâfirlere bağımsız olarak her bir kemik ve eserin üç boyuttaki konumunu kayıtlar altına almak amacıyla bölgelerinde bir sistem oluşturma yöntemi geliştirmişlerdir. Sör John Lubbock, 1865 yılında yayımladığı *Prehistoric Times* adlı çalışmasında “Paleolitik” (Eski Taş Çağı veya Yontma Taş Çağı) ve “Neolitik” (Yeni Taş Çağı veya Cilalı Taş Çağı) terimlerini önermiştir. Tarih öncesi araştırmalarına adanan ilk bilim dergisi, *Matériaux pour l'histoire positive et philosophique de l'homme*, Almanya'da yayınlanan *Archiv für Anthropologie*'nin hemen bir yıl sonrasında, 1864 yılında Fransa'da kurulmuştur. Lartet hayvan paleontolojisine (örneğin, mağara ayısı dönemi ve Ren geyiği dönemine) dayalı ilk tarih öncesi zaman sınıflandırmasını sunmuş ve bu sınıflandırma yerini 1869-1872 yılları arasında Gabriel de Mortillet tarafından faunadan ziyade taş aletlere dayalı olarak ve sözelimi Fransız kaya sığınağı Aurignac'ın adından türetilen *Aurignacian* gibi her evrenin “örnek alan” adıyla anıldığı bir sınıflandırmaya bırakmıştır.

Edouard Piette adında bir başka Fransız bilim insanı ise Yontma Taş Çağı sonu ile Cilalı Taş Çağı başı arasındaki bariz boşluğu doldurmak görevini üstlenmiştir. Büyük Le Mas d'Azil Mağarası'ndaki kazılarda Piette, boyalı çakıllar ve küçük zıpkınlarla nitelenen *Azilyan* gibi geçiş evrelerinin varlığını tespit etmiştir. Sonrasında gelişen ve bir bütün halinde “Mezolitik”, başka bir ifadeyle Orta Taş Çağı'nı oluşturan diğer endüstrilere de nihayet kendi adları verilmiştir. Uzmanlaştığı Buzul Çağı'nın yanında bütün bir tarih öncesi alanında yirminci yüzyıl ilk yarısının en önde gelen isimlerinden biri halini alacak olan genç Fransız rhip Henri Breuil'i tarih öncesi çalışmaya teşvik eden de yine Piette'ten başkası değildir.

ÖNEMLİ KAZILAR

Arkeoloji, on dokuzuncu yüzyıl sonlarından yirminci yüzyıl başlarına doğru, giderek daha fazla uzmanlık ve özen gerektiren bir çalışma alanı halini alırken en önemli yeni odak, buluntuları bir başvuru kaynağı olarak tesis etmeye dönük olmuştur. Bu anlamda, İngiltere'den General Augustus Henry Pitt-Rivers bunun en önde gelen uygulayıcısı olmuştur. Pitt-Rivers hayli geniş bir çalışma alanında tarih öncesi ve Roma yerleşimlerini araştırmış, edindiği askeri disiplin ile yeni titiz kazı ve kayıt teknikleri geliştirmiş, arkeolojik yerleşimleri tarihlendirme ve yorumlamada “yaygın görülen objelere” ve “gereksiz ayrıntılara” özellikle önem vermiştir. Bu dönemin diğer önemli kazıları ise İskandinavya'da gerçekleştirilmiştir. Borum Eshøj'daki (Danimarka) Tunç Çağı'na ait tümülüste, toprağın suyu emmesi sayesinde istisnai bir şekilde iyi korunmuş halde kıyafetleri olan genç bir erkek ile ondan daha yaşlı bir kadının bulunduğu iki ahşap tabut ortaya çıkarılmıştır. Sırbistan'da, Belgrad yakınlarındaki Vinâa'da Neolitik Çağ'dan kalma bir tümülüs Miloje Vasic tarafından kazılmış ve bütün Balkanlar açısından kronolojik bir ölçüt halini almıştır. Kuzey Kafkasya'da ise Nikolai Veselovskii, 1897 yılında Maikop'taki Tunç Çağı'na ait bir tümülüsü kazmış ve birkaç iskeletin yanında, altın, gümüş, tekstil ve diğer egzotik malzemelerden yapılmış eşyalarla sıra dışı bir zenginliği barındıran ahşap bir cenaze evini gün ışığına çıkarmıştır.

Bu dönemin muhtemelen en meşhur Avrupa tarih öncesi kazıları Alman Heinrich Schliemann'ın Miken'de, İngiliz Arthur Evans'ın Girit antik kenti Knossos'ta gerçekleştirdiği kazılar olmuştur. Schliemann 1870 yılında Anadolu'da, Truva bölgesinde çalışmaya başlamışsa da 1876'da dikkatini Yunanistan ana karasındaki Miken'e çevirmiş ve burada meşhur altın yüz maskelerinin bulunduğu Tunç Çağı'na ait kraliyet mezarlarını ortaya çıkarmıştır. Evans ise renkli fresklere sahip Knossos sarayında, Girit'in Miken öncesi Minos medeniyetini gün ışığına çıkarmıştır.

Çizilmiş kronolojik şemalarla birlikte giderek artan bir titizlikle gerçekleştirilen kazılar ve Vinâa gibi önemli stratigrafilerin ortaya çıkarılması bu dönemde tipoloji ve kronolojinin önemli bir odak noktası haline gelmesine yol açmıştır. Objelerin sınıflandırılması genellikle en basit olanın bir uçta, en karmaşık olanın ise diğer uçta bulunduğu çizgisel seriler şeklinde düzenlenmiştir. Bu türün en öne çıkan tipoloğu, en

60 Antik Avrupa

sonunda insan yapıtlarındaki kademeli değişim temelinde altı ardıl evreden oluşan bir Kuzey Tunç Çağı sınıflandırması önermeyi başarabilmiş olan İsveçli bilim insanı Oscar Montelius'tur. Bu tür şemalar aynı tarihlerde, farklı yerlerde benzer objelerin var olma ihtimalini gözler önüne sermiş ve bazı Kuzey Avrupa aletlerini belirli gerçek tarihlere erişimin mümkün olduğu Ege ve Mısır gibi bölgelerdeki buluntular ile ilişkilendirerek Avrupa'nın diğer bölgelerindeki çeşitli evrelerin de kesin tarihlerinin saptanmasını mümkün kılmıştır. Farklı bir şekilde mutlak tarihlere ulaşacak bir yöntem bulunmadığından Ege ve Mısır'ın kronolojik önceliği, tarih öncesini İkinci Dünya Savaşı sonrasına kadar domine edegelmiş ve "*Ex oriente lux*" düşüncesini, yani Kuzey Avrupa'ya medeniyetin bütün yönleriyle Doğu Akdeniz'den geldiği yönündeki görüşü desteklemiştir. Bu tarih öncesi yaklaşımının kusuru, gezen ve yayılan farklı türlerle beraber anonim insan yapıtı tipolojilerini derleme noktasında kendini göstermiş, bilim insanları bunları kimlerin yaptığını gözden kaçırma eğilimi sergilemiştir.

YİRMİNCİ YÜZYIL

Yirminci yüzyıl ortaları, tarih öncesi alanında bir dizi devrime sahne olmuştur. Doğal olarak, 1940'da Lascaux Buz Çağı resimli mağarasının keşfedilmesi gibi düzenli aralıklarla önemli keşifler gerçekleşmiş olmakla beraber, diğer alanlarda ve bilimde -hava fotoğrafisi, polen analizi ve özellikle de karbon 14 metodu- çok daha önemli gelişmeler yaşanmıştır. Hava fotoğrafisi (ilk arkeolojik hava fotoğrafları 1906 yılında çekilen Stonehenge fotoğraflarıdır) bütün bir manzara görüşü sunması, topraktaki çalışmaları ve toprak ve ekinlerdeki çok küçük değişimleri dahi saptaması ve o döneme dek bilinmeyen pek çok bölgenin keşfi ve araştırılmasını mümkün kılması bakımından hızla değerli bir araç halini almıştır.

Arazide kazı teknikleri giderek daha titiz bir şekilde ilerlemeye devam ederken, arkeoloji disipliniyle mesleki olarak uğraşanların sayısı da her geçen gün artmıştır. Britanya'da bu dönemin en öne çıkan figürü hiç tartışmasız Sör Mortimer Wheeler olmuştur. Wheeler çalıştığı bölgelerde (örneğin Demir Çağı tepe kalelerinde) titiz bilgi kaydı, hızlı yayın ve tarihleme ve yorumlamanın temeli olarak bölgenin stratigrafi zincirine özel bir önem atfetmesinin yanında, Pitt-Rivers'in askeri geleneğini sür-

dürerek sıkı bir disiplin talep etmiştir.

1930'lar ve 40'larda, çevre uzmanları da kazı ve yüzey araştırmalarına katılmaya başlamıştır. İskandinavlılar on dokuzuncu yüzyılın sonunda ilk kültürel çevre çalışmalarını ortaya koyarak bir kez daha alana öncülük etmiştir. İskandinavlı bilim insanı Lennart von Post, bir karot numunesinin her bir katmanında yaşamayı sürdüren polen taneciklerinin hesaplanması üzerinden antik bitki örtüsünü yeniden yapılandırma alanında yeni bir teknik geliştirmiştir. Hayvan kemikleri, bitki kalıntıları, böcekler ve diğer organik materyaller üzerine yapılan çalışmalarda ki gelişmelerle birlikte, polen analizi antik dönemdeki iklim, çevre ve tarım konularında muhteşem bir kavrayış sağlamıştır. Çevre çalışmalarını yüksek kazı standartlarıyla birleştirmeyi başaran en meşhur yaklaşım, 1949-1951 yıllarında, suyu emen toprağın ahşap aletler ve diğer organik objeleri koruduğu bir göl kıyısında kurulmuş olan Star Carr Mezolitik yerleşiminde örneklendirildiği üzere, İngiliz Prehistoryan Grahame Clark'ın yaklaşımı olmuştur. Danimarka'daki Demir Çağı'ndan kalma bataklık cesetlerinden biri olan Tollund Adamı'nın mide içeriği analizi gibi bu dönemde yürütülen diğer botanik çalışmaları da geçmişin, kamuoyunun huzuruna çıkarılmasına katkıda bulunmuştur.

Mağara ve sığınaklardan ziyade, açık hava yerleşim yeri kazıları küçük açmalar veya sondaj çukurlarından geniş alanlara -Almanya'dan Sovyetler Birliği'ne kadar- açılmaya başlamış, taslakları ve yapıların dağılımını izlemek için çok büyük harcamalar yapılmıştır. Bir yerleşimin sakinlerini kültürel ve çevresel bir bağlama oturtmak ve ulaşılan bütün bilgi kırıntılarını birleştirmekle sorumlu multidisipliner ekipler tarafından gerçekleştirilen titiz incelemelerle beraber, genel olarak kazılar aşırı derecede yavaşlamıştır. Arkeolojinin amacı artık salt değerli veya ilgi çekici objeleri gün ışığına çıkarmak değil, daha ziyade sorunları çözmek ve kemik, polen ve tortuların temsili örneklerini laboratuvar analizine tabi tutmaktır. Yine bu dönemde farklı pek çok bölgeden alınan materyallerle bütünleşik bir geçmiş portresi çizecek denli kapsamlı sentezlerin ortaya konması da mümkün hale gelmiştir. Son derece güçlü Avrupa tarih öncesi sentezlerini yayımlaması, "Neolitik Devrim" ve "Kent Devrimi" terimlerini literatüre katmasının yanında, arkeoloji kültürü kavramını geliştiren ve yaygınlaştıran Avusturyalı Vere Gordon Childe, bu alanda uzak ara en saygın uzman halini alırken bu kültür, belli bir topluluk veya etnik grubu temsil ettiği görülen belli bir zaman

62 Antik Avrupa

ve mekân ile sınırlı bir insan yapıtları bütünü olarak tanımlanmıştır.

Birinci Dünya Savaşı gibi İkinci Dünya Savaşı da Avrupa'da sürdürülen arkeoloji çalışmaları üzerinde yıkıcı etkiler yaratmıştır; kazılara genel bir ara verilmiş, pek çok saygın arkeolog askere alınmış ve ölmüş, arkeolojik yerleşimler ve koleksiyonlar yok edilmiştir. Yirminci yüzyıl ortaları aynı zamanda Almanya'da Nazizm, Sovyetler Birliği'nde Stalinizm'in arkeolojiye dönük manipülasyonlarına sahne olmuştur. Özellikle Naziler gerek Avrupa'nın büyük bir bölümündeki Alman yerleşiminin geçmişini gerekse Alman ırkının diğer Avrupa halkları üzerindeki üstünlüğünü kabul ettirmek amacıyla arkeoloji çalışmalarına muazzam miktarda para akıtmıştır. Savaşın arkeolojiye yegâne katkısı, Amerikalı kimyager Willard Libby'nin atom bombası araştırmaları sayesinde karbon 14 metodunu bulması olmuştur. Libby'nin metodu, alan üzerinde yarattığı gerçek anlamda devrimci etkiyle beraber, arkeoloji tarihindeki en önemli gelişme olmuştur. Bu metod sayesinde ahşap, kömür, kemik gibi organik maddelerin yaşlarının net olarak tespiti ilk kez mümkün olmuş ve bu durum, arkeologları insan yapıtı tipolojileri ve dolaylı tarihlemeye harcadıkları sonsuz mesaiden kurtarmıştır. Bu, farklı yolların aranabileceği, farklı soruların sorulabileceği anlamına gelmiştir.

Tarih öncesi alanı için böylesi doğrudan bir tarihleme bu döneme kadar tahayyül dahi edilemediğinden, bilim insanlarının sunduğu ilk sonuçlar arkeologların çoğu tarafından büyük bir şevkle ve eleştirmeksizin kabul görmüştür. Ne var ki Doğu Akdeniz'den gelen, hâlihazırda iyi saptanmış takvimlerle uyuşmuyor olmaları nedeniyle bazı radyokarbon yaşlarının doğru olmadığı çabucak anlaşılmıştır. 1960'lara gelindiğinde, dokümanlar ve ağaç halkalarıyla saptanan kesin tarihler ile ciddi farklılıklar göstermeleri nedeniyle bazı dönemlere ilişkin sonuçların güvenilirliği belirsizliğini korurken, kimi diğer sonuçların da düzeltilmesi veya radyokarbon yıllarından takvim yıllarına "kalibre edilmesi" gerekmiştir. Bu fenomenin bir etkisi de Batı Avrupa'daki anıt heykellerin yaşlarının geriye gitmesi, dolayısıyla o döneme değin bu tür görüş ve anıtların kaynağı olarak görülmüş olan Doğu Akdeniz uygarlıkları ile olası bütün ilişkinin kopması olmuştur.

SONRAKİ GELİŞMELER

Yirminci yüzyılın son yirmi yılı, arkeologların yararlandığı bilimsel tekniklerde yeni gelişmelere sahne olmuştur: Farklı materyallerden doğru geniş bir dizi tarihleme metodu, toprağın altını “görme”de daha hatasız çalışan araçlar, uydu ve küresel konum belirleme sistemi (GPS) kullanımı ve bilgisayarların yaygın nüfuzu. Artık numune alma teknikleri ve istatistiki analizler çok daha karmaşıklaşmıştır. Arkeoloji akademik bir başlık olarak hızla popüleritesini artırırken, kaynakların çok büyük bir bölümü araştırmalardan alınıp buldozerler ve imarcılardan önce yüzey araştırmaları ve kazıları gerçekleştirilmesi gereken projelerin kurtarılmasına yönlendirilmiştir. Aynı zamanda, özellikle de Kuzeybatı Avrupa’nın bazı bölgelerinde geçmişe yönelik çalışmalarda farklı pek çok teorik yaklaşım sergilenmeye başlanmıştır.

1960’larda, ilk olarak ABD’de arkeolojiyi, gelişmesine engel teşkil ettiği varsayılagelen tarih bilimlerinden koparıp ayrı ve bağımsız bir bilim dalı olarak geliştirme çabası kapsamında “süreçsel arkeoloji” ortaya çıkmıştır. Süreçsel arkeoloji, genel kaidelerden hipotezler çıkarılması ve akabinde bunların bağımsız veriler karşısında sınanması gerektiğini öne sürmüşse de çok az insan, hele ki süreçsel arkeolojinin önde gelen savunucularından çok çok azı hipotezlerini bu şekilde sınama zahmetine girmiştir. Çoğu arkeolog bu yaklaşımın bütününe fazlasıyla kuşkucu yaklaşmış ve çalışmalarını eski usulde yürütmeyi sürdürmüştür. Söz konusu yaklaşımın savunucularından bazıları, arkeolojik analizlerden hareketle evrensel insan davranışı kuralları belirleme yönünde büyük ölçüde başarısızlıkla son bulan girişimlerle meşgul olmuştur. Arkeolojik kayıtların geçmişte yaşamış insanların davranışlarını nasıl yansıttığı, bunların nasıl üretildiği ve bir arkeolojik yerleşimin kazı öncesinde ne tür dönüşümsel süreçler geçirdiği gibi konularda yaşanan kayda değer ilerleme, bunlardan daha uzun soluklu ve dikkate değer olmuştur.

Bu “devrim” 1970’lerin sonlarında “post süreçsel arkeoloji” şeklinde kendini gösteren bir tepki ve reddi de kaçınılmaz olarak beraberinde getirmiştir. Önceki yaklaşımlarda görülen determinizmden sıyrılan bu yaklaşım sosyal alışkanlıklar, siyaset ve ideolojinin arkeologların geçmişe ilişkin yorumlarında oynadığı role vurgu yapmıştır: Hiçbir bilgi siyaseten masum değildir, hiçbir arkeolojik ifade tam anlamıyla nesnel olamaz ve geçmiş hakkındaki iddialar asla derecelendirilemez. Bu an-

64 Antik Avrupa

dan itibaren arkeolojiye dönük yaklaşımlar müthiş biçimde çeşitlenmiştir. Yirmi birinci yüzyıl başlarına gelindiğinde, diğerlerinden ayırt edilebilir herhangi bir akım mevcut değildir; esasen, yirminci yüzyıl sonlarının teorik atışma ve suçlamaları giderek yiterken temel alan çalışması ve kazıya doğru geniş çaplı bir geri dönüş gerçekleşmektedir.

Bugün henüz hayal dahi edemediğimiz yeni bilimsel yöntemler sayesinde büyük keşifler gelmeye, verilerden somut bilgilere ulaşma kabiliyeti gelişmeye şüphesiz ki devam edecektir. Bugün tarih öncesi bir arkeolojik yerleşimden öğrenebildiklerimiz, on yedinci yüzyıldakiler şöyle dursun, on dokuzuncu yüzyılın büyük öncülerini dahi şaşkına çevirecek mahiyettedir; hakeza teknoloji ve bilimde durmaksızın yaşanan ilerlemeler ışığında, yarının arkeolojik yerleşimlerinden daha neler öğrenebileceğimizi de hiçbirimizin hayal etmesi dahi mümkün değildir.

Ayrıca bkz. *Tollund Adamı* (1. Cilt, 1. Bölüm); *Maiden Kalesi* (1. Cilt, 1. Bölüm); *Star Carr* (1. Cilt, 2. Bölüm); *Alpler Bölgesi'ndeki Neolitik Göl Yerleşimleri* (1. Cilt, 4. Bölüm); *Stonehenge* (2. Cilt, 5. Bölüm); *Hallstatt* (2. Cilt, 6. Bölüm); *Tepe Kaleler* (2. Cilt, 6. Bölüm).

KAYNAKÇA

Bahn, Paul G., ed. *The Cambridge Illustrated History of Archaeology*. Cambridge, U.K.: Cambridge University Press, 1996.

Daniel, Glyn. *The Origins and Growth of Archaeology*. Harmondsworth, U.K.: Pelican, 1967.

Daniel, Glyn ve Colin Renfrew. *The Idea of Prehistory*. 2. Baskı. Edinburgh: Edinburgh University Press, 1988.

Schnapp, Alain. *The Discovery of the Past: The Origins of Archaeology*. Translated by Ian Kinnes and Gillian Varndell. London: British Museum Press, 1996.

Trigger, Bruce. *A History of Archaeological Thought*. Cambridge, U.K.: Cambridge University Press, 1989.

Van Riper, A. Bowdoin. *Men among the Mammoths: Victorian Science and the Discovery of Human Prehistory*. Chicago: Chicago University Press, 1993.

ARKEOLOJİK VERİNİN DOĞASI

PAM J. CRABTREE, DOUGLAS V. CAMPANA

Tarihçiler geçmişİ anlamada günlük, seyir defteri, anı defteri gibi yazılı kayıtlardan yararlanırken, prehistoryan arkeologlar öncelikli olarak maddi kalıntılara bel bağlamak durumundadırlar. Çanak çömlek parçaları, ev temelleri ve öldürölmüş hayvanlara ait kemikler de bu kalıntılara örnek teşkil etmektedir. Geçmişteki yaşam biçimlerini ve tarih öncesi toplulukların zaman içinde değıştirdiğı pratikleri anlamada bu maddi kalıntılardan nasıl yararlanılabileceğı, bütün arkeologların karşılaştığı metodolojik bir zorluktur. Maddi kalıntılar üç tür veri içermektedir: insan yapıtları, yapılar ve “ekolojik/biyolojik bulgular”.

İNSAN YAPITLARI

İnsan yapıtları, insanlar tarafından yapılmış veya üzerinde değışiklik yapılmış, taşınabilir objelerdir. Tarih öncesi Avrupa yerleşimlerinde en yaygın görölen insan yapıtları, taş aletler, çanak, çömlek ve metal objelerdir.

Taş aletler her ne kadar Kuzey Avrupa’nın belli bölgelerinde Tunç Çağı boyunca yapımına devam edilmiş olsa da, en yaygın biçimde Mezolitik ve Neolitik yerleşimlerde görölmektedir. Yontma taş aletler bariz bir

66 Antik Avrupa

düz yüzeyden yoksun amorf maddelerden yapılmaktadır. Avrupa'da, yontma taş aletler çoğunlukla Akdeniz genelinde yaygın bir şekilde ticareti yapılan, volkanik bir cam olan obsidiyenden ve çakmak taşından yapılmaktadır.

Taş bir alet üretmenin en kolay yolu, doğrudan vurma olarak bilinen bir teknik olan taş bir çekiç ile bir öbek ya da göbeğe vurmaktır. Sonuçta ortaya çıkan taş, keskin bir uca sahiptir ve kesme ve dilimleme gibi işlevler görebilmektedir. Taş çekiç ile göbek arasına kemik, boynuz veya ahşaptan yapılmış bir kalıp koyularak bıçak olarak bilinen daha uzun ve daha dar taşlar üretilmesi mümkündür. Taş bir bıçağı sayısız küçük, geometrik parçalara ayırarak Avrupa Mezolitik yerleşimlerinin çoğunda yaygın bir şekilde görülen mikrolitlerin üretilmesi mümkündür. Bu mikrolitler yaygın bir şekilde ok ucu olarak kullanılmaktadır. Bir başka taş alet üretim yöntemi olan bileme ve cilalama ise, Neolitik dönem boyunca baskın üretim biçimi halini almıştır. Modern arkeologlar Neolitik dönemi, çiftçiliğin ilk kez Avrupa'nın geneline yayıldığı dönem olarak değerlendirirken, "Neolitik"i orijinal anlamı cilalı taş aletlerin ilk kez görüldüğü dönem olan "Yeni Taş Çağı"dır. Cilalı taş balta ve keserler (kabzaya dik yerleştirilen bir bıçak dizisinden oluşan bir alet) ağaç işleri ve orman açmada kullanılabilir.

İkinci insan yapımı kategorisi ise çömlektir. Kuzey ve Doğu Avrupa'daki Mezolitik yerleşimlerde epey çömlek üretilmiş olsa da, çömlekler esas olarak Neolitik dönemde yaygınlaşmıştır. Çömlek; yemek pişirme kabı, testi, fincan, saklama kavanozu ve hatta heykel ve diğer sanat objeleri de dâhil pek çok farklı şekilde kullanılabilen, esnek bir madde olan (ki bu, şekil verilebilmesi, biçimlendirilebilmesi anlamına gelir) kilden yapılır.

Çömlek kapların pek çok farklı şekilde yapılması mümkündür. Elle sargılama tekniği ile şekil verilip kil sarımının kabın genel hattının oluşturulması ve akabinde pürüzler düzleştirilerek kaba nihai şeklinin verilmesi mümkündür. Roma dönemi ve Erken Orta Çağ boyunca çömlekçi çarkı yardımıyla da çömlek yapıldığı saptanmıştır. Örneğin, M.S. yedinci yüzyıl ile dokuzuncu yüzyıl arasında İngiltere'nin Ipswich kentinde yavaş dönen bir çark yardımıyla Ipswich seramiği üretilmiştir.

Çömlek üretiminde, yakma işlevi esnasında ufalanma ve küçültmeyi asgari seviyeye indirerek çömleğe kıvam vermek amacıyla kil, esnek olmayan bir madde ile karıştırılır. Avrupa tarih öncesinde kabuk ve anız

da dâhil çeşitli materyaller bu amaçla kullanılmıştır. Çömlek kaplar daha sonra ya açıkta yakılan ateşte ya da ocakta yakılmaktadır. Yakma işlemi esnasında, kil geri dönüşü olmayan bir kimyasal değişim geçirir ve böylelikle hem sağlam hem de su geçirmez bir madde üretilmiş olur. Çömlek kaplar boyama ve -genellikle pürüzsüz, düz bir taşla- cilalama da dâhil bir dizi farklı yöntemle bezenir. Çömlek parçaları dayanıklılık, üretim ve süsleme teknikleri hem zamana hem de mekâna göre değişkenlik gösterir mahiyette olduğundan, çömlek farklı arkeolojik kültürleri belirleme ve ayırt etmede özellikle yararlıdır. Örneğin, Orta Avrupa'nın ilk tarım toplulukları ile ilişkilendirilen çizgi bant bezemeli seramik kültürü (*Linearbandkeramik* [LBK]), çoğunlukla oyulmuş eğri çizgi süslemelerinden ayırt edilmektedir.

Avrupa arkeolojik yerleşimlerinde bulunan üçüncü insan yapıtı kategorisi ise madeni objelerdir. Avrupa'da, daha sonraki Neolitik yerleşimlerde bakır, gümüş ve altından yapılmış objelere rastlanmaktadır. Örneğin, 1990'ların başında Avusturya-İtalya sınırında keşfedilen meşhur "Buz Adamı" Ötzi, öldüğünde elinde bakırdan yapılmış bir balta taşıyordu. Madeni objeler daha sonra gelen Tunç ve Demir çağlarında çok daha yaygınlaşmıştır. M.Ö. 3000'lerin sonlarında, tunç kullanımı (tipik olarak yüzde 90'ı bakır, yüzde 10'u ise karıştırılmış madenlerden oluşmaktadır) giderek yaygınlaşmıştır. Milattan önceki ilk bin yıl boyunca, alet ve silah yapımında demir, kademeli bir şekilde tuncun yerini almıştır. Bu bin yılın sonuna gelindiğinde, Orta Avrupa'nın pek çok bölgesinde çok geniş çapta demir üretilmekteyken, tarım aletleri gibi gündelik hayatta kullanılan eşyalar büyük ölçüde demirden yapılmaktaydı. Farklı madenler ve alaşımlardan oluşan madeni paralar da yine Demir Çağı ve Erken Orta Çağ boyunca giderek yaygınlaşmıştır.

Avrupa tarih öncesine ait diğer pek çok insan yapıtı ise kemik, boynuz, ağaç, keten ve yün gibi organik maddelerden yapılmıştır. Kemik ve boynuz işleme, İngiltere'deki Star Carr gibi Erken Mezolitik dönem ve sonrasına ait yerleşimlerde çok iyi bir şekilde belgelenmiştir. Kemik kullanımı yirminci yüzyıl başlarına kadar Avrupa'da yaygın bir şekilde devam etmiş ve akabinde nihayet yerini plastiğe bırakmıştır. Kemik ve boynuz, asidik olmayan toprakta hiç bozulmadan kalabildiğinden Avrupa'nın pek çok tarih öncesi ve Erken Orta Çağ yerleşiminden kalma sivri uç ve tarak gibi kemik ve boynuzdan yapılmış aletlere ulaşılmaktadır.

Ahşap gibi diğer organik maddeler hızla çürümekte ve sadece topra-

68 Antik Avrupa

ğın suyu emmesi gibi belli koşullar altında uzun süre dayanabilmektedir. Toprağın suyu emmesi, normalde organik maddeleri yok eden bakteri ve mikroorganizmaların harekete geçmesini engelleyen havasız bir ortam yaratmaktadır. Danimarka'daki Mezolitik su altı yerleşimi Tybrind Vig'den ahşap kano kürekleri, Erken Orta Çağ içinde Mezolitik periyoda ait sulak yerleşimlerden küçük ahşap kayıklar çıkarılmıştır. Bunların yanı sıra, madeni objelerle doğrudan temas halinde olan küçük kumaş parçaları da kimi zaman uzun süre dayanmayı başarabilmektedir. Örneğin, İsveç'te, Viking döneminin ticaretle uğraşan Birka kolonisinden kalan kumaş parçaları Erken Orta Çağ boyunca Kuzey Avrupa'da görülen giyim ve kumaş üretiminin doğasına ışık tutmuştur.

YAPILAR

Yapıları, taşınamaz insan yapıtları olarak düşünmek mümkündür. Bunlar, tarih öncesinde yaşamış insanlar tarafından inşa edilmiş veya düzeltilmiş taşınamaz yapılardır. Arkeolojik yapıların tipik örnekleri arasında oyuklar, hendekler, çöp yığınları, ev temelleri, fırınlar ve arazi sınırlarını saymak mümkündür. Bazı arkeolojik yapılar diğerlerine kıyasla çok daha görünürdür. Örneğin, Kuzey İrlanda'daki Mount Sandel Erken Mezolitik yerleşiminde bulunan küçük kulübelerde belli bir açıyla açılmış, bir dizi küçük yuvarlak delik göze çarparken kazı öncesinde yerleşimin yüzeyinde bu küçük deliklerin hiçbir izine rastlanmamıştır. Diğer taraftan, Güneybatı İngiltere'deki Demir Çağı tepe kalesi Maiden Kalesi'ni çevreleyen topraktan yapılmış set ve hendekler gibi büyük toprak çalışmaları kültürel çevrenin görünür kısımlarından biridir. Gömülü arkeolojik yapılar, arkeologlar tarafından ilk kez Birinci Dünya Savaşı sonrasında kullanılmış bir teknik olan hava fotoğrafisi yoluyla da teşhis edilebilmektedir. Antik döneme ait tarımcılık izleri gibi küçük ve düzensiz arazi yapılarının sabahın erken saatlerinde ve gece geç vakitlerde havadan görülebilen küçük gölgeleri belirlemektedir. Çukur ve hendek gibi alt toprağa itilmiş yapıların üzerinde büyüyen tahıl ürünleri ve çimlen, kuraklık dönemlerinde çevredeki bitkilenmeden daha yeşil görünmektedir. Bu ekin izleri en iyi havadan görülmelerinin yanı sıra, yerde de görünürdüler ve ilk olarak on altıncı yüzyılda İngiliz antikacı William Camden tarafından fark edilmişlerdir.

Mezarlık alanlar da yine özellikle önemli bir yapı kategorisini oluştur-

maktadır. İnsan mezarlarının büyük bir kısmında ölünün yanına konulan mezar eşyaları bulunmaktadır. Bu mezar eşyaları arasında kıyafet, kemer, mücevherat, yiyecek ve içeceklerin konulacağı seramik ve madeni kaplar, silahlar ve nadiren de hayvan ve insan kurbanları saymak mümkündür. Bazı mezarlarda, cesetler doğrudan toprağa konulurken, bazılarında ise tabut ve daha girift başka bir hazneden yararlanılmaktadır. Bütün parçalar aynı anda tek bir mezara gömüldüğünden, mezarlık alanlar arkeologların özellikle ilgisini çekmektedir. Tarih öncesi dönemin sonları ve Erken Orta Çağ Avrupa'sına ait mezarlık alanların en iyi bilinen örnekleri arasında, Geç Hallstatt (M.Ö. 600-M.Ö.480) dönemi Batı-Orta Avrupa "prenslerinin mezarları" ile Doğu İngiltere'nin Sutton Hoo bölgesinde bulunan Erken Anglo-Sakson (M.S. yedinci yüzyıl) döneminin tekne gömülerini saymak mümkündür.

Kremasyon, cenaze töreninin bir parçası olarak cesedin yakılmasını zorunlu kılarken kül, kemik parçaları ve yanmış mezar malzemelerinden geri kalanların seramik kaplara konup gömüldüğü örnekler de mevcuttur. Geç Tunç Çağı Orta Avrupa'sına ait urneler (kül kapları), Avrupa arkeolojisinin en meşhur kremasyon mezarları arasındadır.

EKOLOJİK BULGULAR

Bazı arkeologlar, arkeolojik kazılarda çok sık bulunan üçüncü maddi kalıntılar kategorisi için "ekolojik bulgu" terimini kullanmaktadır. İlle de insanlar tarafından yapılmış ya da üzerinde değişiklik yapılmış materyaller olması gerekmeyen ekolojik bulgular, tarih öncesi çevre ve ilk insanlar tarafından kullanılma biçimleri hakkında bilgiler sunmaktadır. Yaygın ekolojik bulgu çeşitleri arasında hayvan kemikleri ("faunal kalıntılar" olarak da adlandırılmaktadır), tohumlar ve diğer bitki kalıntıları ile bitki polenlerini saymak mümkündür.

Hayvan kemikleri, Avrupa tarih öncesi ve Erken Orta Çağ yerleşimlerinin çoğunda fazla miktarda rastlanan buluntular arasındadır. Örneğin, Doğu İngiltere'deki Erken Anglo-Sakson köyü West Stow'da (yak. M.S. 420-650) 2 tonun üzerinde hayvan kemiği bulunmuştur. Deneysel zooarkeologlar (faunal kalıntılar üzerine çalışan arkeologlar), türleri ve bu hayvan kemiklerinin parçası olduğu iskeletleri teşhis etmede bu kemiklerden yararlanabilmektedir. Bazı durumlarda, hayvanın cinsiyeti ve yaşı da tespit edilebilmektedir. Faunal kalıntılar avcılık biçim-

70 Antik Avrupa

leri, hayvancılık pratikleri ve beslenme alışkanlıklarını belirlemede de yardımcı olabilmektedir.

Bitki kalıntıları da keza geçmişteki çiftçilik pratikleri ve beslenme alışkanlıkları çalışmalarında önemli yer tutmaktadır. Arkeolojik olarak değerlendirilen bitki kalıntıları üzerine yapılan çalışmaların çoğu, karbonlaşmış veya suya doymun olmaları sayesinde modern zamanlara ulaşmayı başarmış tohumlara odaklanmıştır. Dahası, çanak kaplar ve kimi fırınlanmış kil objelerde de zaman zaman bozulmamış tohum baskılarına rastlanmaktadır. Neolitik tohum kalıntıları üzerine yapılan çalışmalar Orta Avrupa'daki erken tarım toplumu yerleşimlerinde yetiştirilen en yaygın ekinin buğday olduğunu göstermektedir. Yumru kök gibi diğer bitki kalıntıları üzerinde yapılan çalışmalar ise hâlâ emekleme aşamasındayken, bitkilerin etli kısımları üzerinde yapılan öncü çalışmalar Hollanda'nın Mezolitik sakinlerinin yabani pancar gibi yumru kökleri topladığını gözler önüne sermiştir.

Göl yatakları ve arkeolojik yerleşimlerden yaygın bir şekilde tarih öncesi polen tanecikleri çıkarılırken, Avrupa'nın farklı bölgelerinin bitki tarihini anlamada diğer biyolojik ve jeolojik formların yanında polenler de yardımcı olabilmektedir. Polen analizlerinin arkeolojide ilk ve en bildik kullanımlarından biri, Güney İskandinavya'nın Buzul Çağı sonrası erken dönem bitki tarihinin rekonstrüksiyonudur. Polen profilleri huş ağacı, çam ve söğüt gibi öncü ağaç türlerinin Buzul Çağı'nın sonunda Avrupa'nın yeniden ormanlaşması esnasında kademeli bir şekilde yerlerini meşe ve ıhlamur gibi ağaçlara bıraktığını belgelendirmektedir.

YERLEŞİMLER

Bir yerleşimi, geçmişte beşeri faaliyetlerin gerçekleştiğine işaret eden her türlü yapıt, ekolojik bulgu ve yapının yoğunlaştığı bölge olarak tanımlamak mümkündür. Yerleşimler, tarih öncesi ve Erken Orta Çağ toplum ve topluluklarının geçici bir süre veya daimi ikamet ettikleri yerlerdir. Avcı-toplayıcıların birkaç hafta gibi kısa süreler için yerleştiği York Shire'daki Star Carr Erken Mezolitik yerleşimi gibi geçici kamp alanlarından tarım toplumlarının birkaç yüzyıl boyunca işgal ettiği Erken Orta Çağ köylerine varıncaya kadar geniş bir çeşitlilik gösterirler. Öte yandan, tarih öncesi Avrupalıları taş, tuz ve metal cevheri gibi ham maddelerin temininde ocak ve madenlerden yararlanmıştı. Mezarlık

alanlar ilk olarak Geç Mezolitik dönemde Kuzey ve Doğu Avrupa'da ortaya çıkmıştır. Buralar sosyal örgütlenme, toplumsal cinsiyet ve tarih öncesi ideolojisi hakkında önemli bilgi kaynaklarıdır. Anıt mezarlar ve dikili taş çemberler gibi dinsel ve törensel yerleşimler de yine tarih öncesi din ve evren bilimine ışık tutmaktadır. Örneğin, İrlanda'daki Demir Çağı yerleşimi Dún Ailinne'de yapılan kazılar, geç tarih öncesi Leinster kralları ile ilişkili görünen bir dizi büyük dairesel ahşap yapıyı gün ışığına çıkarmıştır. Yerleşim aynı zamanda dini törenlerin merkezi olarak da kullanılmış gibi görünmektedir.

Yirminci yüzyıl sonlarında, arkeologlar tarih öncesi kültürel çevre meselelerini daha kapsamlı araştırabilmek üzere özgün yerleşim çalışmalarının bir adım ötesine geçmiştir. Modern Avrupa arkeologları aynı döneme ait arkeolojik yerleşimler arasındaki ve dahası yerleşimler ile bunların çevresindeki göl, nehir, orman, dağ ve vadi gibi coğrafi unsurlar arasındaki mekânsal ilişkiler üzerine eğilmektedir. Arkeologlar önemli tarih öncesi anıtlardan elde edilen bakış açıları ve gözlem hatlarını anlamlandırmaya çalışmaktadır. Hiç şüphesiz Avrupa tarih öncesinin en önemli yerleşimlerinden biri olan Stonehenge, örneğin, İngiltere'nin güneyinde Downs olarak bilinen tarımsal açıdan zengin bir bölgede yer almaktadır ve çevresinde her biri büyük bir tepecikle örtülü zengin tümülüsler bulunmaktadır.

YORUMLAMA: GEÇMİŞİ ANLAMADA MADDİ KALINTILARDAN YARARLANMA

Arkeologlar hangi kalıntıların birbiri ile ilişkisinin olduğunu, bunların mekânsal olarak nasıl dağıldığını ve bulundukları geniş kültürel çevre ve ortam ile nasıl bağlantıları olduğunu araştırarak insan yapıtları, mimari yapılar ve ekolojik bulgulardan anlam çıkarmayı başarmaktadırlar. Maddi kalıntıları yorumlamada dikkat edilmesi gereken noktalardan biri de arkeolojik bağlam nosyonu, yani bir buluntunun bir yerleşim içindeki konumu ve diğer maddi kalıntılar ile ilişkisidir. Örneğin, bir mutfakta ocağın yanında bulunan bir çömlek, bir mezarlık alanda bulunan çömlekten oldukça farklı bir anlama gelebilmektedir. Arkeolojik bağlam hakkında mümkün olduğunca fazla bilgiyi muhafaza etmek üzere, arkeologlar genellikle bir yerleşimdeki insan yapıtları ve yapıların üç boyutlu konumunu kaydederler. Bir insan yapıtının bulunduğu

72 Antik Avrupa

ana yapının (toprak) türünü ve bununla ilişkili (bir arada bulunan) yapıtları da yine kaydederler. Yağmacılık (insan yapıtlarının arkeolojik yerleşimlerden kanunsuz bir şekilde alınması), buluntuların arkeolojik bağlamına ilişkin bütün bilgileri yok etmekte ve yağmalanan bu insan yapıtları, bağlamları yok edildiğinden geçmişe dair çok az şey söyleyebilmektedir.

Arkeolojik birikintiler genellikle katmanlaşmakta, bir başka ifadeyle bir dizi katman halinde bulunmaktadır. Bu üst üste binme kuralı en derindeki tabaka veya katmanın ilk, en üsttekinin ise en son yerleştiğine işaret etmektedir. Katman dizisinin yorumlanması, arkeologlara zaman içinde yaşanan değişimleri gözlemleme imkânı vermektedir. Örneğin, on dokuzuncu yüzyılda, Danimarka Ulusal Müzesi'nin ilk küratörü olan Christian Jurgensen Thomsen taş aletlerin genellikle metal aletlerden daha eski olduğu iddiasını ortaya atmıştır. Öğrencisi Jens Jacob Asmussen Worsaae'nin yaptığı ayrıntılı kazılar, sadece taş aletlerin bulunduğu arkeoloji katmanlarının, taş ve metal aletlerin bir arada bulunduğu katmanların daima daha altında olduğunu gözler önüne sermiştir.

Arkeologlar mekân civarındaki eşya kültürü çeşitliliği üzerine de çalışmaktadırlar. Arkeologlar tekrar tekrar bir arada bulunan alet ve yapı gruplarını tanımlamak için arkeolojik kültür kavramını kullanmaktadırlar. Yukarıda belirtildiği üzere, Orta Avrupa'daki çizgi bant bezemeli seramik kültürü tarım toplumları, kıvrık çizgilerle süslü özgün çömler yapmışlardır. Bu ilk tarım toplumları tek odalı, uzun, dikdörtgen evlerde yaşamış, buğday ekmiş ve büyükbaş hayvan, domuz ve koyun yetiştiriciliği yapmışlardır. Çizgi bant bezemeli seramik kültürü arkeoloji kültürünün klasik örneklerinden biridir. Arkeoloji kültürleri hem mekân hem de zaman ile sınırlıdır. Çizgi bant bezemeli seramik kültürü tarım toplumu yerleşimleri Fransa'dan Macaristan'a kadar bütün Orta Avrupa'ya yayılırken, çizgi bant bezemeli seramik kültürü yerleşimlerinin çoğu milattan önce altı binden sonrasına dayanmaktadır. Bütün çizgi bant bezemeli seramik kültürü topluluklarının aynı dili konuşup konuşmadıkları veya birbirlerini tek bir etnik grubun mensubu olarak görüp görmedikleri bilinmemekle beraber, arkeoloji kültürleri insan davranışlarındaki mekânsal ve zamansal çeşitliliği araştırma noktasında oldukça yarar sağlamaktadır.

İdeal koşullarda, insan yapıtları tam olarak tarih öncesi insan toplulukları tarafından kaybedildikleri veya koyuldukları yerlerde bulun-

maktadır. Gerçek hayatta maddi kalıntılar, tarih öncesi Avrupalıları tarafından bırakılmaları ile modern arkeologlar tarafından keşfedilmeleri arasında bir dizi kültürel ve doğal süreçten etkilenmektedir. Yukarıda değinildiği üzere, pek çok organik insan yapımı haftalar veya aylar içinde çürümeye başlamaktadır. Çiftçilik, inşaat ve hayvan göçleri yapıtların biçimlerini bozabilmekte ve bunları orijinal yerlerinden sökebilmektedir. Keza yağmacılar da yerleşimleri tahrip etmektedir. Dolayısıyla, arkeologlar geçmişe ilişkin çalışmalarında maddi kalıntıları kullanmazdan önce, bunların bulunduğu yerleşimlerin çökme sonrası evrelerde tarımcılık gibi faaliyetler esnasında ne tür değişikliklere uğradıklarını titizlikle değerlendirmek durumundadırlar. Arkeolojik kayıtların nasıl oluşturulduğunu anlamak, arkeologlara geçmişteki yaşam şekillerini kavrama ve kültürel değişim örüntülerini anlama noktasında maddi kalıntılardan yararlanma imkânı sunmaktadır.

Bazı bilim insanları, arkeolojik araştırmanın pek çok parçası kayıp olan ve kutu üzerinde herhangi bir resim bulunmayan bir yapbozu bir araya getirmeye benzediğini savunmaktadır. Diğerleri, arkeologları küçük ipuçlarından hareketle geçmişteki edimlerin parçalarını birleştiren dedektiflere benzetmektedir. Arkeolojik kayıt, tıpkı tarihi kayıt gibi parçalıdır ve tarih öncesi hayatın eksiksiz bir tablosunu asla sunmayacaktır. Bununla beraber, arkeologlar da maddi kalıntılardan daha fazla bilgiye ulaştıracak yeni analitik yöntemler geliştirme arayışını durmaksızın sürdüreceklidir.

Ayrıca bkz. Maiden Kalesi (1. Cilt, 1. Bölüm); Tybrind Vig (1. Cilt, 2. Bölüm); Mount Sandel (1. Cilt, 2. Bölüm); Star Carr (1. Cilt, 2. Bölüm); Orta Avrupa'nın İlk Çiftçileri (1. Cilt, 3. Bölüm); Stonehenge (2. Cilt, 5. Bölüm); Geç Tunç Çağı Orta Avrupa'sı Urneleri (2. Cilt, 5. Bölüm); Ipswich (2. Cilt, 7. Bölüm); Sutton Hoo (2. Cilt, 7. Bölüm).

KAYNAKÇA

Bogucki, Peter, ed. *Case Studies in European Prehistory*. Boca Raton, Fla.: CRC Press, 1993.

Crabtree, Pam J. ve Douglas V. Campana, *Archaeology and Prehistory*. Boston: McGraw-Hill, 2001.

Henderson, Julian, ed. *Scientific Analysis in Archaeology and Its Interpretation*. Oxford: Oxford University Committee for Archaeology, 1989.

74 Antik Avrupa

Larsen, Clark Spencer, *Skeletons in Our Closet: Revealing Our Past through Bioarchaeology*. Princeton, N.J.: Princeton University Press, 2000.

Newell, R. R., vd., *An Inquiry into the Ethnic Resolution of Mesolithic Regional Groups: The Study of Their Decorative Ornaments in Time and Space*. Leiden, The Netherlands: E. J. Brill, 1990.

TOLLUND ADAMI

HELLE VANDKILDE

Tollund Adamı, Kuzey Avrupa'daki Erken Demir Çağı'ndan (M.Ö. 500-M.S. 1) kalma bir dizi bataklık cesedinin en bilinenlerden biridir. İyi korunmuş olan ceset, 8 Mayıs 1950'de bugünkü Danimarka'nın batı yakasında kalan Orta Jutland'da, Bjælskov Dal yakınlarında turba kesimi sırasında keşfedilmiştir. Turba kesimi yapan çalışanlar bunun bir cinayet vakası olabileceğinden şüphelenerek yakınlardaki Silkeborg polis karakolunu durumdan haberdar etmiştir. Bununla beraber, buluntunun sıra dışı yapısı çok geçmeden fark edilmiş ve bir uzman olarak Danimarkalı seçkin arkeolog P. V. Glob bölgeye davet edilmiştir.

Ceset, kalın bir turba tabakasıyla kaplı olan bugünkü yüzeyin yaklaşık iki buçuk metre altında bulunmuştur. Cesedin bütünü bir sandık içinde bataklıktan çıkarılmış ve (bu yazıdaki) Tollund Adamı'nın muhafaza edildiği Silkeborg Müzesi'ne taşınmıştır. Müze müdürü/restoreri özellikle cesedin kafa bölgesine 1950'de öncü sayılabilecek bir şekilde davranmış ve mumlanmasının ardından kafa, organik çözücülerle dehidre edilmiştir. Ceset 1987'de, sudan arınmış kalıntılar ve orijinal fotoğraflar temel alınarak uygun bir rekonstrüksiyondan geçmiştir.

Cesedin ölüm döşegi, turbalığın kumlu dibine yakın kalın bir turba katmanıdır ve ceset (karbon 14 metoduyla yumuşak beden dokusu ta-

76 Antik Avrupa

rihlemesine göre) M.Ö. 220±55'te çökeldiğinde bu katman, bataklığın yüzeyini oluşturmaktadır. Bilinen anlamıyla, bu, cesedin tarihini Roma öncesi Demir Çağı ortalarına dayandırmaktadır. Tollund Bataklığı asla büyümeyen ve özgün fiziksel ve kimyasal koşulları nedeniyle organik maddeleri muhafaza etme eğilimi gösteren, yüzeyden yüksek bir bataklıkta. Bu tür koşullarda korunmuş olan bataklık cesetleri genellikle çok yakın bir geçmişte gömülmüş gibi görünürler. Bakteriyel çoğalma tipik olarak durur ve bataklık cesetlerinin tırnak, saç ve derileri tabaklanır.

Tollund'daki Demir Çağı insanı, bataklık kıyısından yaklaşık elli metre içeride yüzü sağına, güneye dönük, doğal bir uyku pozisyonunda yatar halde bulunmuştur. Kalçasını saran öküz derisinden kemeri ve başındaki sivri uçlu şapkası dışında tümüyle çıplak vaziyettedir. İçe doğru kıvrılan kısmı yünlü olan şapkası, koyun derisi parçalarından dikilmiştir ve çenesinin altında gizli bir kayışla güvenli bir şekilde bağlanmıştır. Saçları oldukça kısadır. Yüzü tıraşlıdır fakat çenesinde ve üst dudağının üzerinde kirli sakalı bariz bir şekilde görünmektedir. Boyun ve boğazının yumuşak derisinde derin bir kesik izi bırakmış olan ve omuzunun üzerinden ve sırtından aşağı doğru yay gibi kıvrılmış halde bulunan deri bir kayış sıkıca boynuna bağlanmıştır. Bu adam besbelli asılarak öldürülmüştü. Özenle kapatılmış gözleri, bedeninin dingin duruşu ve yüzündeki görece huzurlu ifadenin tamamı, bataklıkta adeta muntazam bir şekilde gömülmüşçesine dikkatli bir şekilde çökeldiğine işaret etmektedir. Bununla beraber, bu koşullar, cesedi yakılan ölünün küllerinin bir mezarlıkta taş bir çember altına gömüldüğü dönemin olağan yerel gömme âdetinin tam aksini göstermektedir.

Kazı sonrası yapılan bir dizi inceleme, Tollund Adamı'nın kırk ile elli yaşlar arasında ve kırbaç kurtları bulunması dışında son derece sağlıklı olduğunu göstermiştir. Ölümünden on iki-on dört saat öncesinde saf vejetaryen yemeği yemiştir. Çok sayıda yabancı tohum ek olarak arpa, buğday ve keten tanesi içeren lapası bataklık suyuyla hazırlanmıştır. Tohumlardan bazılarının oldukça ender rastlanan bitki türlerine ait olması son yemeğin ritüelleştirilmiş bir yemek olabileceğini göstermektedir.

1938 yılında, Tollund Adamı'nın sadece 61 metre uzağında Elling Kızı olarak adlandırılan bir başka asılmış ceset daha bulunmuştur. Yine, 1927 yılında aynı bataklıkta başka bir cesedin daha bulunduğu bilinmektedir. Elling Kızı keşfedildiğinde, koyun derisi bir pelerine sarılıdır ve bacakları deri bir örtüyle kaplıdır ki bu, onun fazlasıyla sevilen ve

üzerine titrenen biri olduğunu göstermektedir. Tepede toplanmış olan uzun saçlarının örülerek ense bölgesinde bağlanmasının asılmadan hemen önce gerçekleşmiş olması muhtemel görünmektedir. Otuzlu yaşlarındadır ve yaklaşık olarak Tollund Adamı ile aynı dönemde ölmüştür.

Kuzey ve Batı Avrupa'da birçok bataklık cesedi olduğu bilinmektedir ve bunların çoğu Demir Çağı'nın başlarına aittir. 1952 yılında, yine Silkeborg bölgesinde yer alan Nebel Bataklığı'nda bulunan Grauballe Adamı, M.Ö. 265±40'da ölmüş ve Tollund Adamı ile kabaca aynı yemeği yemiştir. Batakılıkta çökelmezden önce, boğazı vahşice neredeyse gırtlakğını ikiye ayıracak kadar derinden kesilmiştir. Dahası, bir şakağından ağır bir darbe almış ve bir bacağı kırılmıştır. Diğer bataklık cesetleri ise Himmerland, Borremose'den gelen, müstahkem bir Roma öncesi Demir Çağı köyü yakınlarındakiler de dâhil, Jutland Yarımadası üzerinde keşfedilmiştir; aynı bölgede yine aynı döneme ait, Keltlere özgü yaldızlı gümüş işi bir Gundestrup kazanı da bulunmuştur. Lindow Adamı, Huldremose Kadını, Haraldskjaer Kadını, Roum Kızı, Windeby Kızı ve Rendswühren Adamı da yine başka yerlerde bulunan bataklık cesetleri arasındadır. Vakitsiz ve hunharca öldürülmüş olduklarına dair izler taşıyor olmaları ve sulak bir bölgede sıra dışı bir gömme işlemine tabi tutulmuş olmaları bütün bu cesetlerin ortak özelliğidir. Avrupa'da, tarih öncesi dönem boyunca bu tür sulak yerlerin belli koşullarda maddi hediyeler ve kimi zaman da insan kurbanlar isteyen tanrıların yaşadığı yerler olduğuna inanılıyordu. Bu nedenle, Tollund Adamı ve onunla aynı kaderi paylaşan diğer kurbanlar eşsiz bir biçimde Erken Demir Çağı topluluklarının kötücül yanını görme imkânı sunmaktadır.

2001 yılında yayımladığı *Dying for the Gods* adlı çalışmasında, Miranda Green arkeolojik ve yazılı kaynaklardan hareketle, ritüel ölümün Demir Çağı Avrupa'sının ender görülmekle beraber daimi bir özelliği olduğunu öne sürmektedir. Bu tür sıra dışı ritüel edimleri, doğaüstü güçlerin var olduğuna inanılan bir dünyaya bilişsel bir yanıt mahiyeti taşımaktadır. Bu doğaüstü güçler kendilerine nasıl davranıldığına bağlı olarak iyi veya kötü olabilmektedirler. Özellikle de savaş ve kriz dönemleri, insanları tanrılardan yardım istemeye sevk edebilmektedir. Kurbanların büyük çoğunluğunu, kuvvetle muhtemel ki kişisel görünüşleri ve beslenme alışkanlıklarından hareketle, oldukça farklı sosyal statülere ve yaşam standartlarına sahip olduklarını söyleyebileceğimiz savaş mahkûmları ve esirleri oluşturmaktadır.

78 Antik Avrupa

Ayrıca bkz. Roma öncesi Demir Çağı İskandinavya'sı (2. Cilt, 6. Bölüm).

KAYNAKÇA

Coles, John, Bryony Coles ve Mogens Schou Jørgensen, ed. *Bog Bodies, Sacred Sites, and Wetland Archaeology*. WARP Occasional Paper, no. 12. Exeter, U.K.: Wetland Archaeological Research Project, 1999.

Fischer, Christian. "The Tollund Man and the Elling Woman and Other Bog Bodies from Central Jutland." içinde *Bog Bodies, Sacred Sites, and Wetland Archaeology*. Ed. John Coles, Bryony Coles ve Mogens Schou Jørgensen. WARP Occasional Paper, no. 12. Exeter, U.K.: Wetland Archaeological Research Project, 1999.

Glob, P. V. *The Bog People*. London: Faber and Faber, 1969.

Green, Miranda Aldhouse. *Dying for the Gods*. Stroud, Gloucestershire, U.K.: Tempus, 2001.

YÜZEY ARAŞTIRMASI VE KAZI

ALBERT J. AMMERMAN

Barbar toplulukların, arkalarında yaşam şekilleri ve başarıları hakkında yazılı herhangi bir kayıt bırakmamaları sık karşılaşılan bir durumdur. Bununla beraber, bu tür topluluklardan bazıları ise oldukça kısa ve parçalı yazılı kayıtlar bırakmışlardır. Özetle, her iki koşulda da üzerinde çalışmaya uygun tarihi belgeler belli bir topluluğun kapsamlı bir portresini sunmanın çok uzağındadır. Dolayısıyla, arkeoloji gelişmezden önce, bu toplulukların hayatlarına ilişkin bilgi toplamada bariz sınırlılıklar söz konusu olmuştur. Bugün arkeoloji her geçen gün biraz daha ilerleme katetmekte ve uzak geçmişte neler olup bittiğini anlama noktasında birincil kılavuz görevi görmektedir. Arkeologlar için keşif süreci çoğunlukla alan çalışmasıyla başlar. Alan çalışması iki ana araştırma yönteminden oluşur. Bunlardan biri yüzey araştırması, diğeri ise kazıdır. Burada, bu yöntemler tanıtılacak ve bunların arkeolojik araştırmada oynadığı tamamlayıcı roller açıklanacaktır.

YÜZEY ARAŞTIRMASI

İki ana araştırma yönteminden biri olan yüzey araştırması, görece daha geç gelişmiş olması nedeniyle insanlar tarafından en az bilinenidir.

80 Antik Avrupa

Arkeoloji tarihinde, 1960 yılı öncesinde dünyada alan yüzey araştırmasının yapıldığı sadece birkaç yerden söz etmek mümkündür. Bu nedenle, kazıya kıyasla yüzey araştırması oldukça yenidir. Alan çalışmasının bu kısmı ancak yirminci yüzyılın son kırk yılında gerçek anlamda katkı sağlamaya başlamıştır. En temel düzeyde, yüzey araştırması geniş bir kültürel çevreyi kapsar ve yüzeyde bulunan arkeolojik kalıntıların dağılımını haritalandırır.

Yüzey araştırması ekibi, zemini sistemli bir şekilde inceler ve yüzey araştırması kapsamı dâhilindeki buluntuların yüzeydeki dağılımlarını saptar. Bir dağılım (geleneksel olarak “yerleşim” olarak adlandırılır) tespit edilir edilmez, bulunduğu konum haritada işaretlenir ve yerleşimin deniz seviyesinden yüksekliği, en yakın temiz su kaynağına uzaklığı ve bölgedeki doğal iletişim kanalları bakımından yerleşimin konumu gibi diğer bütün bilgiler kayıt altına alınır. Buna ek olarak, yüzey araştırması ekibi, yerleşimin yüzeyinde bulunan arkeolojik buluntulardan en azından bir kısmını (çömlek parçaları, taş aletler vesair) toplar.

Bir üst aşamada, yüzey araştırmasının amacı, yüzey araştırması kapsamındaki bölgede var o'an bütün yerleşimleri keşfetmek ve kaydetmektir. Keşfedilen yerleşimler birbirinden farklı zaman dilimlerine ait olduklarından arkeologlar, yerleşimlerin bir dönemden bir sonraki döneme mekânsal dağılımlarında görülen değişimleri de incelerler. Başka bir ifadeyle, yüzey araştırmasını yürüten arkeologlar açısından sorulması gereken asıl soru, belli bir bölgedeki yerleşim örüntüsünün zaman içinde nasıl yayıldığıdır. Bu nedenle, alanda, kültürel çevrenin kapsamının saptanmasıyla beraber, çalışmada farklı periyotlardaki yerleşim dağılım haritalarının hazırlanması aşamasına geçilir. Bu harita dizisi üzerinde yapılan karşılaştırmalı çalışma sayesinde, etüt edilen bölgedeki yerleşim örüntülerinin uzun soluklu evriminin izini sürmek mümkündür.

KAZI

Yüzey araştırmasının geniş kapsamlı görüş açısının aksine, kazı tek tek yerleşimlere odaklıdır. Bu alan çalışması süreci, arkeologlara mevcut bir yerleşimin çok daha detaylı bir şekilde derinlerine inme imkânı tanır. Bir yerleşimde katmanlar boyunca derine inerek, yerleşimin stratigrafisini belgelendirmek mümkündür. Devamında mevcut stratigrafik sıralanım, yerleşimin kronolojisini çıkarmada kilit bir rol oynar. Mev-

cut bir katmanın tahmini yaşı, altındaki ve üstündeki katmanlar ile ilişkisi üzerinden belirlenir. Teknik olarak bu, üst üste binme kuralı olarak bilinir. (Jeolojide, üstteki katman veya tabaka alttaki katmandan daha gençtir.) Bir arkeolojik yerleşimdeki stratigrafik sıralanım kazıya tabi tutulan kısımların çizilmesiyle belgelendirilir. Ayrıca kazı, arkeologlara yerleşimin iç planını da gün ışığına çıkarma imkânı tanır. Danube Nehri'ni yukarıdan seyreden Heuneburg Demir Çağı tepe kaleleri örneğinde bu plan, yerleşimin savunma duvarı sınırları içinde bulunan bir dizi dikdörtgen, ahşap ev şeklindedir. Kazıyla gün ışığına çıkarılan yapı kalıntılarını (ocaklar, evler, çitler vesair) kayıt altına almak için planlar çizilir ve çalışma esnasında fotoğraflar çekilir.

Sinema filmleri, televizyonlarda yayınlanan belgeseller ve popüler basın sayesinde, pek çok insan bir arkeolojik kazıda neler yapıldığı konusunda iyi veya kötü, bir fikre sahiptir. Buna karşın, medyanın kazıları işleyiş biçimi -mutlak surette yalnız bir arkeolog tarafından gerçekleştirilen büyük bir keşife odaklanıyor olmasıyla birlikte- genellikle bu tür bir çalışmanın gerçek bir portresini sunmanın çok uzağındadır. Medyadan yanlış yönlendiren görüşler devşirmek yerine, insanların kazıyı daha gerçekçi bir bağlamda değerlendirmesi çok daha isabetli olacaktır. İlk olarak kişi, "kazı"nın çoğunlukla kayda değer buluntuların bir anda gün ışığına çıkarıldığı anlardan ibaret olduğu yönündeki düşüncesi bir kenara bırakmak zorundadır. Çoğu kazıda, böyle anlar oldukça nadir yaşanır. Çalışmanın büyük kısmı çok daha az maceralıdır. Kazı, önce her bir yeni stratigrafi biriminin temizlenmesi ve ardından bunların belgelendirilmesi işlerinde günler boyu sürecektir düzenli ve sabırlı bir çalışma gerektirir. Kazı, maraton yarışı gibidir; arkeolog, heyecan dolu anları son derece sınırlı olması kuvvetle muhtemel uzun bir yolda hafif tempoda ilerler.

Arkeoloğun sadece kişisel ilgi alanına hitap eden şeylerin değil, kazı çalışmaları esnasında gün ışığına çıkarılan her şeyin uygun bir şekilde toplanması ve belgelendirilmesinden sorumlu olduğunu belirtmek gerekir. Aynı zamanda, kazının başarıyla sonuçlanmasının olmazsa olmaz koşullarından bir diğeri de ekip çalışmasıdır. Kazıda bireyselliliğe yer yoktur. Ekip üyeleri eğitilmiş ve deneyimli olmalı, kendilerine verilen görevleri hüneryle yerine getirebilmeli ve yerleşimdeki direktörün liderliğinde ekip olarak hareket etmelidir.

Arkeolojik yerleşimler birbirlerinden oldukça farklı özelliklere sahip

82 Antik Avrupa

olduklarından, kazıyı en iyi bilen diye birinden söz etmek mümkün değildir. Arkeoloğun izleyeceği yöntem, yerleşimin özgün doğasına uygun olmalıdır. Örneğin, tarihi yaklaşık on beş bin yıl öncesine dayanan Fransa'daki küçük avcı kampı Pincevent'te, üzerinde çalışılan taşların her biri büyük bir titizlikle yerlerinde, konum veya kaynaklarında ortaya çıkarılmış ve ardından üç boyutlu haritalandırılmıştır. Kemik ve diğer maddi kültür gruplarının her bir parçası da yine bu şekilde çalışılmıştır. Yerleşimin bütünü bağlamında toplu bir kurtarma kazısına girilmiştir.

Bunun aksine, İngiltere'nin kuzeyindeki Erken Orta Çağ kasabası York'un kazı çalışması, çok fazla sayıda kültürel kalıntının ortaya konduğu çok daha geniş ve karmaşık bir yerleşim ile uğraşmayı gerektirmiştir. Burada, ilk arkeolojik katmanlar toprağın çok derininde gömülüdür ve dolayısıyla kasabanın bütünü ancak yıllarca süren bir dizi kazı sonrasında gün ışığına çıkarılabilmektedir. Bunun yanı sıra, York, arkeoloğun kazıyı önceden belirlenmiş bir tarihte bitirmek zorunda olduğu ve söz konusu alan çalışmasının bölge, modern kentsel dönüşüme maruz kalmazdan önce yerleşimin araştırılması anlamında belki de son şans olduğu bir kurtarma kazısıdır. Başka bir ifadeyle, söz konusu yerleşimin türünün yanı sıra kazının amacına da çok fazla şey bağlıdır. Kazıdaki birincil amaç araştırma ise, hafirin ince taneli kaydına daha fazla önem vermesi ve projeyi bir dizi uzman ile birlikte yürütmek istemesi kuvvetle muhtemel olacaktır. Şayet çalışmanın yapılma nedeni yerleşimin tehdit altında olması ve sınırlı kaynaklarla bir kurtarma kazısına ihtiyaç duyulması ise, çok daha pratik bir yaklaşım benimsemek gerekecektir.

Ayrıca, bölgenin çevre koşulları da bir yerleşimde iyi korunmuş obje çeşitlerini ve buna bağlı olarak uygun kurtarma kazısı yöntemlerini etkileyebilmektedir. Örneğin, İngiltere'nin güneybatısındaki Somerset Düzlükleri gibi sulak alan muhafaza koşullarına sahip bir bölgede ortaya çıkarılan buluntuların üçte ikisi organik madde (ahşap, tohum, yaprak vesair) olabilmektedir. Dolayısıyla, bu tür bir yerleşimde gerçekleştirilecek kazıda ve bulunan maddelerin muhafazasında özel yöntemler uygulanmalıdır.

Esas bilinmesi gereken şey, kazının rutin bir süreç olmadığı gerçeğidir. Hafir için, mesele iyi bir yerleşim tespit etmek ve buna uygun bir ekipman (mala, kürek, kova, fırça, el arabası, elek, defter, çizim tahtası, kamera ve yerleşimi araştırma ve dikey kesit almak için gerekli teçhizatlar) ve ekip oluşturmaktan ibaret değildir. Direktör, kazının henüz

başında bir dizi önemli karar almak ve büyük ölçekte alan çalışmasının nasıl başarılı olabileceğini kestirmek zorundadır.

Örnekleme alanı ile ilgili kararlar, öncelikli öneme sahip kararlar arasındadır. Kısaca ifade etmek gerekirse, kazı birimlerinin büyüklüğü, nerelerin kazılacağı ve kazılacak kısmın yerleşimin ne kadarını kapsayacağı gibi konularda yapılması gereken tercihlerdir bunlar. En basit tanımıyla, örnekleme bir yerleşimde nerenin, nasıl kazılacağına ilişkin karar alma sürecidir. Bu tür kararlar alırken arkeolog, doğal olarak taşınacak toprak miktarı ile buna karşılık olarak böyle bir çalışmadan yerleşim hakkında edinilecek bilginin boyutu arasında iyi bir denge tutturmakla ilgilenecektir. Bu nedenle, örnekleme stratejisi -hâfir ister geleneksel bir yol tercih etsin, isterse de geçmişteki deneyimlerinden hareketle daha formalite dışı bir yaklaşımı benimsesin- kazının hedefleri ve projeye ayrılan kaynağın (insan gücü ve mali kaynak) en iyi şekilde kullanılmasına odaklıdır.

Bir kazı ile diğeri arasında oldukça büyük farklılıklar mevcut olmakla beraber, bütün kazılarda var olan birkaç ortak özellikten ve tamamlayıcı unsurdan söz etmek mümkündür. Daha önce de değinildiği üzere, örnekleme stratejisi bunlardan biridir. Alan çalışmasının başlangıcında, kazının nasıl ilerleyeceği konusunda net bir fikre sahip olmak elzemdir. Kazı ilerledikçe yerleşim hakkında yeni bilgilere ulaşılabileceğinden, genellikle makul olanı, örneklemeyi sıralı ardışık bir yaklaşım olarak düşündürmektir (yani, yeni bilgilere adım adım ulaşılabileceğinden, her yeni bilgi karar verme sürecine dâhil edilmelidir). Bütün kazılarda görülen bir diğer ortak özellik ise, kurtarma kazısı ve stratigrafinin, bir başka ifadeyle kazının dikey boyutunun kaydıdır. Daha önce de belirtildiği üzere, farklı stratigrafi birimlerinin saptanması ve bunların birbirleriyle ilişkilerinin belirlenmesi yerleşimin kronolojisi açısından hayati bir önem arz etmektedir. Kazıların üçüncü tamamlayıcı unsuru, yerleşimde çıkarılan bütün parçalar ve yapısal kalıntıların, başka bir ifadeyle kazının yatay boyutunun belgelendirilmesidir. Bu belgeleme yöntemi, yerleşimin işlevsel bir şekilde yorumlanması (yani, bölgede cereyan etmiş faaliyet türleri, bunların tertibi ve uzamsal düzeni) açısından kilit bir noktada durmaktadır.

Yine her kazıda bulunan bir başka unsur da, insan yapıtlarının ortaya çıkarılması ve işlenip sınıflandırılması sürecidir. Bir yerleşimde gün ışığına çıkarılan insan yapıtlarına topluca bu yerleşimin “buluntuları” adı

84 Antik Avrupa

verilir. Bir insan yapıtının kurtarma kazısını üç şekilde gerçekleştirmek mümkündür. Bunlardan ilkinde, kazı esnasında keşfedilen objenin topraktan alınmazdan önce konumu kaydedilir. İkinci olarak, belli bir katmandan gün ışığına çıkarılan kültürel materyallerin tamamı toplu halde kurtarılır. Burada, buluntuların kaynağına ilişkin uzamsal çözümleme derecesi ilk yöntemdekine kıyasla bariz bir biçimde daha düşüktür. Üçüncü yöntemde ise çok küçük boyuttaki objelerin bile ortaya çıkarıldığından emin olmak için insan yapıtı ancak belli bir kazı birimindeki toprak elekten geçirildikten sonra (kazılan toprağın elenmesi işleminin ardından) çıkarılır.

Buluntuların işlenmesi genellikle maddenin yıkanması işlemiyle başlar. Bunu, parçaların işaretlenmesi (böylelikle her bir insan yapıtının alandaki kaynağıyla eşleştirilmesi) ve buluntuların farklı gruplara (madeni para, çömlek, kiremit vesair) ayrılması işlemi izler. Bir sonraki adım, her bir madde grubuna dönük ön sınıflandırmadır. Bu tür ön sınıflandırma listeleri direktöre, yerleşimin farklı kısımlarından çıkarılan buluntular hakkında genel bir bakış açısı sunar. Devamında, uzmanlar daha titiz ve rafine sınıflandırmalar yapacaklardır. Her bir parçanın izini sürmek için iyi düzenlenmiş bir depolama sistemi elzemdir (bu sayede objelere kolaylıkla ulaşmak mümkün olacaktır), hakeza bilgisayar tabanlı bir bilgi sistemi de. Belgelendirme sürecinin bir parçası olarak, bulunan insan yapıtlarının resimlerinin çizilmesi veya fotoğraflarının çekilmesi zorunludur. Bu görsellerden yapılan bir seçki nihai kazı raporunda yer alacaktır. Yine (alandaki kurtarma kazısından işlenme, sınıflandırılma ve nihayetinde yayınlanma sürecine kadar) buluntular üzerinde yapılan çalışmaların detayları da yerleşimin doğasına bağlı olarak değişkenlik göstermektedir.

YÜZEY ARAŞTIRMASI İLE KAZININ KARŞILAŞTIRILMASI

Bu noktada bir adım geri dönerek yüzey araştırması ile kazının birbirinden ayrıldığı kimi noktalara değinmek yerinde olacaktır. Bu tür bir karşılaştırma, genel hatların yanında, bu iki alan çalışması yönteminin birbirini nasıl tamamladığını da gözler önüne serecektir. Yüzey araştırması elbette ki yönelimi itibarıyla kazıya kıyasla çok daha geniştir. Yüzey araştırması büyük resim ile ilgilenir. Temel anlamda mevcut bir bölgede bulunan bütün yerleşim biçimlerini kaydetmeyi hedefler. Bu

yaklaşımında, arkeolog herhangi bir döneme veya herhangi bir yerleşim türüne güçlü bir şekilde öncelik vermekten uzak durur. Yüzey araştırmasını yürütecek kişiler, ilgi ve odaklarında eklektik olmalı, bütün dikkatlerini doğrudan yerleşimler arasında var olan -gerek mekânsal gerekse zamansal- ilişkilere yönlendirmelidirler. Diğer taraftan, kazı daha dar bir odak noktayı zorunlu kılar ve çalışma konusu olarak tek bir yerleşimi merkezine alır. Kazının güçlü yanı, kronoloji üzerinde çok daha büyük bir kontrol sağlıyor olmasıdır. Buna ek olarak, yerleşimin iç yapısını inceleme imkânı da sunar ki bu, yüzey araştırmasında pek de mümkün olmayan bir durumdur. Özetle, kazı tek bir yerleşime ilişkin kalmak kaydıyla kişiye detaylı bir arkeolojik kayda odaklanma imkânı sunan bir alan çalışması yöntemidir.

Pratikte, yüzey araştırmasını kazıya kıyasla çok daha düşük bir bütçeyle gerçekleştirmek mümkündür. Bunun yanında, yüzey araştırması çoğu kazıya kıyasla çok daha küçük bir ekiple çalışmaya da uygundur. Dolayısıyla yüzey araştırması sınırlı bir bütçeye ulaşabilen genç arkeologlar için oldukça albenilidir. Gelgelelim bir yüzey araştırmasını başarılı bir şekilde sürdürmek için arkeoloğun arkeoloji, jeomorfoloji, coğrafya ve ekonomi tarihi, kültürel çevre çalışmaları alanlarında belli bir eğitim düzeyinden geçmiş olması gerekmektedir. Başka bir ifadeyle, yüzey araştırması yapan bir arkeoloğun kültürel çevre arkeolojisi konuları üzerine eğilmeye her an hazır olması gerekmektedir. Diğer taraftan, yeni bir kazı çalışması yürütmeyi planlayan kişinin birkaç yıllık kazı deneyiminin yanında kazının yürütüleceği dönem veya periyotlara ilişkin sağlam bir bilgi birikimini de barındıran farklı bir öz geçmiş ve deneyime sahip olması gerekmektedir.

Son olarak, yüzey araştırmasının kazıya kıyasla çok daha az tahribatlı bir çalışma olduğunu belirtmek yerinde olacaktır. Kazı çalışmasının, yerleşimin kazma faaliyetinin yürütüldüğü kısımlarında tahribata yol açtığı herkes tarafından bilinen bir gerçektir. Arkeolojik kayıtlara zarar vermek, bütün arkeologların özenle kaçındığı bir şeydir. Tehdit altında olmayan bir yerleşimde, kazı için ancak yüksek standartlarla buluşan bir alan çalışması ile düzgün ve gereğince yayınlanan sonuçlar gerekçe gösterilebilir. Bunun aksine, yüzey araştırması çok daha az tahribata yol açmaktadır. Yüzey araştırması, alandaki yerleşimleri temelde el sürülmemiş bir şekilde bıraktığından, kazıya karşı bariz bir üstünlüğe sahiptir. Bu noktada, dünyanın modern tarım yöntemlerinin uygulandığı (yani,

86 Antik Avrupa

arazi yüzeyinin düzenli bir şekilde sürüldüğü) bölgelerinde, yerleşim yüzeyinin hâlihazırda tahribata uğramış olduğunun altını çizmek yerinde olacaktır. Toprağın sürülmesi nedeniyle, arazi yüzeyinde ve sürülü alanda bulunan insan yapıtları artık yerleşimin birincil içeriği olmaktan çıkmıştır. Modern tarım yapılan bir bölge, hiçbir surette maddi kültürün çoğu kategorisinin uzun dönem kalması ve korunması için uygun ve elverişli bir yer değildir. Dahası, sürülü alan içinde, insan yapıtlarının kendileri de bir sürmeden bir sonrakine faal bir dolaşım içine girmektedir. Gözlemlenen deneyimler, sürülü alanda dolaşım halinde olan insan yapıtlarının onda birinden daha azının herhangi bir zamanda arazi yüzeyine çıktığını gözler önüne sermiştir. Bu nedenle, arazi yüzeyinden alınan parçaların oluşturduğu toplam, sürülü alanda bulunan insan yapıtları bütününe oldukça sınırlı bir kısmını oluşturmaktadır.

KARŞILIKLI ETKİLEŞİM

Yüzey araştırması ile kazının birbirine bağımlı olduğu birkaç noktaya bakarak bu iki alan çalışması yöntemi arasındaki karşılıklı etkileşimi görmeye başlamak mümkündür. Burada, bu iki alan çalışması yöntemi arasındaki karşılıklı etkileşimin altını çizmek amaçlanmaktadır. Belli bir bölge için oluşturulmuş olan kronoloji, genellikle kazıların sonuçları için de bir zemin oluşturur. Sonrasında yüzey araştırması yapan arkeolog, alandan toplanan materyalleri tarihleme aşamasına geldiğinde yine bu kronolojiden yararlanır. Yüzey araştırmasının bitmesiyle beraber, alan çalışmasının sonuçları üzerine bir rapor yazılır ve arkeolog genellikle bölgedeki yerleşimin uzun tarihi hakkında yeni bir sentez ortaya koymaya çalışır. Akabinde, lokal durumun çok daha ayrıntılı bir şekilde incelenmesine imkân tanıyan kazı çalışması arkeoloğun getirdiği bu yeni yorumun rayına oturup oturmadığını ölçecek temel yöntemlerden birini sunar. Diğer taraftan, yüzey araştırması genellikle kazılacak yeni yerleşimlerin keşfine de yol açabilmektedir. Aslına bakılırsa yüzey araştırması hâfire, kazı için çok daha fazla seçenek sunmaktadır. Yüzey araştırması sonucunda bulunan yeni yerleşimlerden birinde yürütülen bir kazı çalışmasında, arkeolog kazı sonrası raporunu hazırlarken, bölgenin aynı döneme ait diğer yerleşimleri hakkında yüzey araştırmasında ulaşılan bilgileri yeniden inceleyerek yerleşimi daha geniş bir çevreye yerleştirmeye çalışır. Buradan hareketle, aralarındaki karşılıklı etki-

leşim anlamında, yüzey araştırması ile kazı arasında süregiden çift yönlü bir iletişimin varlığından söz etmek mümkündür.

GELİŞME AŞAMASINDA OLAN MEVCUT EĞİLİMLER

Hem yüzey araştırmasının hem de kazının hâlâ gelişme aşamasında olduğunun altını çizerek başlamak yerinde olacaktır. Uygulanan yöntem ve stratejiler birer standart halini almış nihai noktalar değillerdir. Pek çok hastalığın tedavisinde benimsenen modern tıp yöntemleri gibi, bu iki alanda da en etkin yaklaşımı bulma çalışmaları hâlâ devam etmektedir. Yüzey araştırması ve kazının bu yönünü yirminci yüzyılın son birkaç on yılındaki geçmişlerine bakarak da gözlemlemek mümkündür. Her iki yöntemi de inceleyen biri, alanda yürütülen kurtarma çalışmalarında ciddi bir yoğunluk olduğunu görecektir. Zaman ve bütçe sorun teşkil etmediğinde, arkeolojik kayıtların belgelendirilmesinde daha rafine bir uzamsal çözümleme çizgisine ulaşmak hedeflenmektedir. Bir yerleşimin oluşumunda farklı pek çok etmenin oynadığı role dönük giderek artan farkındalık, yine bu yıllarda yüzey araştırması ve kazının paylaştığı bir diğer başlıca gelişme olmuştur. Yerleşilen dönemde yerleşimin yapısına katkıda bulunan kültürel etmenler, örneğin, yerleşimde inşa edilen yapılar, bunların kullanımı ve zaman içinde uğradıkları değişimler, bölge terk edildikten sonra yerleşimde bırakılan objelere ve yapı malzemelerine ne olduğu da yine bu etmenler arasındadır. Bunların yanı sıra, bölgenin terk edilmesinin ardından da burada varlığını sürdüren obje ve yapıları dönüşüme uğratan doğal etmenler söz konusudur. Bir yüzey araştırması veya kazı çalışmasına başlandığında, arkeolog çökeltme sonrası etmenler de dâhil arkeolojik kaydın oluşumunda etken olan bütün süreçleri kapsamlıca değerlendirmeye çalışır.

Avrupa'da kazı yöntemi yirminci yüzyılın son yarısında kayda değer biçimde değişmiştir. 1960 öncesinde (seçkin bir İngiliz arkeolog olan Sör Mortimer Wheeler'ın öncülüğünde), yerleşimde bir dizi çukur kazarak kazı çalışması yürütmek oldukça yaygındı. Ancak, söz konusu tarihten itibaren, Philip Baker'ın ve tabii kendisinin İngiltere'deki Orta Çağ yerleşimleri üzerine yürüttüğü çalışmaların etkisiyle bu stratejinin yerini, yerleşimde büyük ve bitişik bir alanın ortaya çıkarılması almıştır. Bir yerleşimdeki mimari ve diğer yapıların belgelendirilmesinde bu yaklaşım genellikle daha etkili olmaktadır.

1970'lerde başlayan bir diğer değişiklik ise, botanik kalıntılarının ortaya çıkarılmasına dönük yeni bir vurgu olmuştur. Daha sistematik bir biçimde topraktan karbonlaşmış tohum ve parçaları ortaya çıkarmak üzere, flotasyon ilkesi temelinde yeni bir ekipman kullanılmaya başlanmıştır. Köpüklendirici içeriğe sahip suda toprağın yüzdürülmesi esnasında tohumlar kelimenin gerçek anlamıyla su yüzeyine çıkmakta ve bu sayede yüzeyden kolaylıkla alınmaktadır. Böylelikle, insan yapıtlarının yanında, “ekolojik bulgular” da alan arkeolojisinde yerini almıştır. 1979 yılında, Edward Harris'in kazıda bulunan stratigrafi birimlerini görüntüleme ve bunların kaydını tutmada yeni bir yöntem önerdiği *Principles of Archaeological Stratigraphy* çalışmasını yayımlaması ile beraber üçüncü önemli gelişme yaşanmıştır. Diğer arkeologlar da yerleşimde bulunan toprağa, yani insan yapıtları ve ekolojik bulgular barındıran ve aynı zamanda yerleşimin oluşumuna katkıda bulunan süreçlere ilişkin bilgiler içeren matrise daha fazla önem vermeye başlamışlardır.

Dünyanın pek çok bölgesinde (ABD, Japonya ve Avrupa) kazıların oldukça yüksek maliyetli olması nedeniyle, arkeologların henüz kazı işlemine başlanmazdan önce yerleşim hakkında mümkün olduğunca fazla bilgiye sahip olmaları gerekmektedir. Geçmiş bilgiler daima daha etkin bir araştırmayı projelendirmekte ve bunun yanı sıra hâfirin isabetli bir kazı çalışması yürütme şansını artırmaktadır. Kazı çalışmasını planlama kılavuzu olarak kullanılan yöntemleri iki ana gruba ayırmak mümkündür: uzaktan algılama ve zemin çalışması. Bunlardan ilki, bir yerleşimin plan veya yapısının havadan görüntülenmesini içerir. Arkeolojide kullanımı itibarıyla hayli uzun bir geçmişe sahip olan hava fotoğrafisi, bu görüntüleme tekniklerinden biridir. Pek çok örnekte, haritalandırma gibi belli başka amaçlarla çekilmiş olan fotoğraflar üzerinde çalışılmaktadır. Daha büyük ölçekli (yani, daha alçaktan çekilen ve yerleşimi daha ayrıntılı bir şekilde gözler önüne seren) kendi fotoğraf serisine sahip bir proje şüphesiz ki daha değerlidir. Uydu görüntüleri kimi zaman bu amaca da hizmet edebilmektedir. Çözünürlükleri gideerek artan uydu görüntülerinin bu tür çalışmalar için temel bir araç haline alacağı mutlaklıdır. Buna ek olarak, kurak iklim koşulları altında, çöl topraklarının içini görüntüleyebilen, uzaydan alınan radar görüntüleri gömülü yerleşimler ve toprak altında bulunan kültürel çevre unsurlarının tespitinde son derece yararlı olduklarını kanıtlamışlardır.

Bir yerleşimde, yüzey üzerinde kullanılmaya uygun bir dizi farklı

jeofiziksel araştırma tekniği mevcuttur. Bu tekniklerden biri, topraktan elektrik akımı geçirerek yerleşimdeki gömülü yapılara ilişkin çıkarımlarda bulunulmasını içermektedir. Teknik adıyla toprak direnci ölçümü, yerleşim haritası üzerinde gözlemlenen farklı elektrik direnci değerlerini baz almaktadır. Belli bir yerleşimdeki gömülü bir ev veya ocak gibi farklı türden yapılar, yerleşimin farklı manyetik nitelikleri barındıran genel toprak katmanında dikkat çeken manyetik farklılıklar şeklinde tespit edilebilmektedir. Yer radarı adıyla anılan üçüncü bir yöntem ise, uzaydan çekilen radar görüntüleri ile ilgilenir. Bir elektromanyetik dalga zeminde yayıldığında, bu dalganın bir kısmı toprağa nüfuz eder ve akabinde tekrar yüzeye çıkar. Radar aletini birbirine yakın aralıkta bir hat boyunca zeminde ilerleterek, yerleşimdeki farklı yansıma değerlerini saptamak mümkündür. Yine burada da uygun araştırma yöntemi, araştırılan yerleşimdeki lokal koşullara bağlı olarak değişebilmektedir.

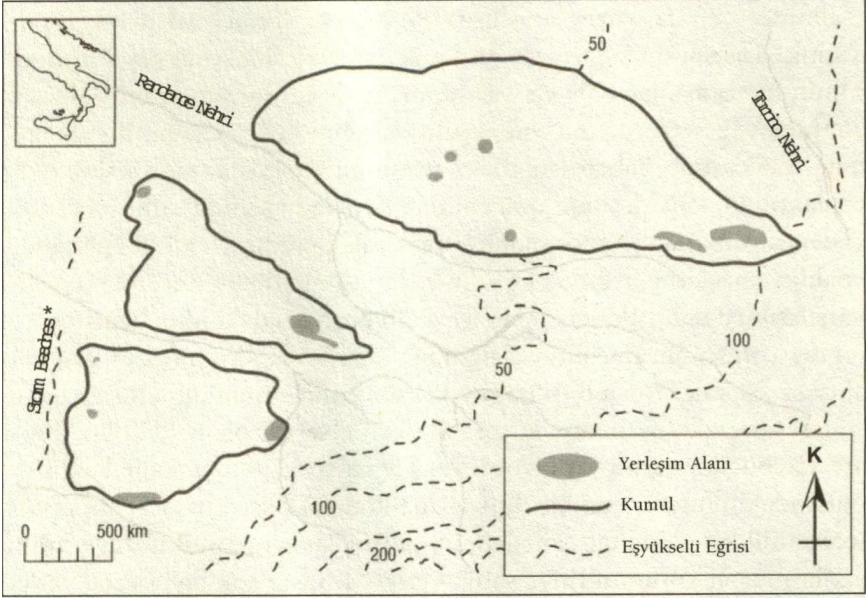
Kazı öncesinde alan çalışmasının yaygın bir biçimde uygulanan bir başka aşaması daha vardır. Bu aşama, hâlihazırda açıklanan üç yüzey araştırmasından birinin sonuçlarını denetleme aracı olarak yerleşimde yapılan karotlama çalışmasından ibarettir. Bir el matkabı veya güç kaynağı ile çalışan bir alet kullanılarak, toprakta gömülü olan objeler hakkında daha somut bulgulara ulaşmak amacıyla yerleşimden karelej sistemiyle karotlar alınır. Uzaktan algılama, jeofiziksel araştırma ve karotlamadaki asıl amaç, şüphesiz ki yerleşimin karakteri hakkında mümkün olduğunca fazla bilgi toplamak ve böylelikle kazı çalışması gerçek anlamıyla başladığında bilinçli kararlar alınmasını sağlamaktır.

Yüzey araştırması yirminci yüzyılın son elli yılında da kimi değişikliklere sahne olmuştur. Öncelikle, artık mekânsal verilerin toplanması ve ortaya çıkarılmasını kolaylaştıran Coğrafi Bilgi Sistemi (CBS) gibi bilgi teknolojilerine sahibiz. Geçmişte, bu tür çalışmalar elle yapılmak zorundaydı. İngiltere'deki ilk yüzey araştırmaları, ana amacı kırsal kesimdeki büyük anıtları haritalandırmak olan alan yürüyüşlerinden ibaret olmuştur. 1960'larda, giderek artan bir şekilde dünyanın farklı bölgelerinde yüzey araştırmalarına başlanmış ve kullanılan yöntemler kısa süre içinde daha sistemli bir hal almıştır. Yerleşimlerin -küçük ve büyük- kültürel çevre üzerindeki tam yayılımlarının kaydı tutulmaya çalışılmıştır. Tüm dünyada pek çok yüzey araştırmasının yürütülmeye başladığı bir dönem olan 1970'lerde, yüzey araştırması arkeolojisinin gelişimi hızlanmıştır.

İlk bakışta, yüzey araştırması son derece basit görünse de bu, ciddi bir yanılgıdır. Yeni bir yüzey araştırması planlarken, çalışılacak alanın seçiminde, arazi menzilineki yaklaşımı (örneğin, alandaki ekip üyeleri ile karelej bölüm veya kısımları gibi örnekleme birimleri arasında mesafe bırakma) belirlemede, yüzey araştırmasıyla saptanan yerleşimleri haritalama ve kayıt altına alma sistemini geliştirmede ve bu tür bir çalışmada deneyimli ekip üyelerini bulmada temel güçlüklerle karşılaşmaktadır. Bununla beraber 1980'lerden itibaren, yüzey araştırmasının arkeologların geçmişte düşünegeldiklerinden çok daha karmaşık bir uğraş olduğu fark edilmeye başlamıştır. Bazı arkeologların (yürüttükleri alan çalışmasının kalite kontrolü anlamında) aynı alanı farklı yıllarda tekrar tekrar gözlemlemesiyle beraber masumiyet ortadan kalkmıştır. Arkeologlar, arazi yüzeyinde bir yıl gözlemledikleri şey ile bir sonraki yıl gözlemledikleri şey arasında önemli bir değişkenlik olduğunu görmüşlerdir. Geçmişe bakıldığında, 1990 öncesi yapılan yüzey araştırmalarının çok büyük bir kısmının sürülü arazinin dinamikleri ve de yerleşimlerin arazi yüzeyindeki görünürlüklerine ilişkin temel varsayımlarında fazla iyimser olduklarını görmek mümkündür.

Alan çalışmasında yoğunlaşmaya dönük eğilimin bir parçası olarak yüzey araştırması arkeoloğunun, yüzeyde kültürel çevreye yayılmış halde bulunan parçaları uzamsal çözümlemenin mümkün olduğunca iyi bir parçası olarak kaydetmek istemesi anlaşılır bir şeydir. Arazi yüzeyinde gözlemlenen şeylerin belgelendirilmesinde daha bütünlüklü davranmak amacıyla kişi, alana yayılmış bütün yapıtların ve hatta tek tek her bir parçanın haritalandığından emin olmak ister. Bu düşünce hattı, bazı arkeologların yerleşim dışı yüzey araştırması adı verilen şeyi yapmaya başlamalarını beraberinde getirmiştir. Amaç, yüzey araştırması yürütülen bölgelerde arazi yüzeyinde bulunan kültürel materyallerin tamamının kaydını tutmaktır. Alana dağılmış fazlasıyla küçük parçalar açısından, arazinin çok büyük bir kısmının sürülü olduğu bölgelerde temel bir sorunla karşılaşmaktadır ki Avrupa'nın çoğu ülkesinde durum tam da budur.

Sorun, sürülü arazide insan yapıtlarının yer değiştiriyor olması ve tek bir yüzey araştırmasında parçaların sadece küçük bir bölümünün yüzeyde bulunuyor olması gerçeği ile ilgilidir. Esasen, oran çoğunlukla onda birden bile daha azdır. Bu durum, parçaların yüzeyde görünüyormalarının tamamen tesadüfi bir sürecin sonucu olduğu anlamına gel-

Şekil 1. İtalya'nın güneyinde yer alan Acconia'daki Stentinello yerleşimlerinin dağılımı. Acconia genelinde, birkaç kez yinelenen yüzey araştırması, burada gözlemlenen basık bezemeli kap kültürü Neolitik yerleşiminin yoğun bir örneğine ulaşmıştır. Storm: Özellikle güçlü dalgaların etkisiyle fırtına sonrası oluşan kıyı arazisi şekli, ç.n.

mektedir. Belli bir bölgede, arazi yüzeyinde bulunan materyal örnekleri arazinin bir sürülme zamanıyla bir sonraki zamanı arasında değişiklik göstermektedir. Diğer taraftan, yüzeyde bulunan materyallerin bu tesadüfi özelliği sürülü bölgede çok fazla sayıda parçanın bulunduğu yerlerde ciddi bir sorun teşkil etmemektedir. Bu tür yerlerde, yüzey örneği bir ekim mevsiminden bir sonrakine kadar büyük ölçüde aynı olma eğilimindedir. Ancak sayı az olduğunda, durum ciddi bir metodolojik sorun haline almaktadır. Yüzeye az miktarda dağılmış olan parçalar adet, temsil ettikleri farklı maddi kültür sınıfları ve hatta kronoloji bakımından bir yıldan diğerine çok az tutarlılık sergilemektedir. Bu nedenle yüzeye böylesi az miktarda dağılmış halde bulunan parçaların en iyi nasıl üstesinden gelinebileceği sorusu, bütünlüklü bir kurtarma çalışmasına ulaşmayı hedefleyen bir yüzey araştırması arkeoloğu için temelde çözümsüz bir sorun olarak kalmaya devam etmektedir.

Görünürlük meselesi de bundan aşağı kalır güçlükte bir sorun değildir. 1990 öncesinde, bu görünürlük meselesini ciddi biçimde dikkate al-

92 Antik Avrupa

miş sadece birkaç yüzey araştırması olmuştur. Temel varsayım, yüzey araştırması esnasında yüzeyde gözlemlenen yerleşim (veya dağılım) motifinin bir zamanlar bölgede var olmuş yerleşim motifiyle aynı olduğu yönündeydi. Yüzeyde, bir yerleşimin varlığını belirsiz kılan iki ana etmen mevcuttur. Bunlardan ilki, yerleşimin toprak altında kalmasıyla bağlantılıdır ve yerleşimin terk edildiği dönemden sonra kültürel çevreyi değiştirmiş olan jeomorfolojik süreçler ile ilgilidir. Nehir bölgelerinde ve dik yamaçların eteğinde kurulmuş yerleşimlerde bu durumla çok sık karşılaşilmektedir. İkinci etmen ise, belli bir bölgedeki bitki örtüsü veya toprak örtüsünün durumuyla ilgilidir. Eğer arazi sürülmüş ve yağmur almışsa, toprak örtüsü diye bir şeyden söz etmek mümkün olmaz ve koşullar, yüzeyde insan yapıtlarını görmeye elverişli bir halde olur. Eğer arazide buğday ekimi yapılıyorsa veya arazi sözgelimi çimenle kaplıysa, yukarıdakinin tam tersi bir durum söz konusu olacaktır. Her iki etmenin de dikkate alındığı denetlenmiş çalışmalar iyi görünürlüğe sahip yerlerin zayıf görünürlüğe sahip yerlere kıyasla çok daha fazla yerleşim ortaya çıkardığını gözler önüne sermiştir. Dolayısıyla, kültürel çevre üzerindeki bütün yerlerin arkeolojik yerleşim kurtarma çalışması açısından aynı potansiyele sahip olmadığını söylemek mümkündür.

Bu kavrayışı ışığında, yüzey araştırmasını tasarlarken dikkat edilmesi gereken üç önemli nokta söz konusudur. Birincisi, yüzey araştırmasının hemen başlangıcında, bölgenin jeomorfolojik özelliklerinin iyi bir şekilde haritalanması gerekmektedir. Genelde, topraktaki şişme neticesinde yerleşimlerin toprak altında kaldığı bölgeler yüzey araştırması için pek de elverişli değildir. İkincisi, yüzey araştırması süreci boyunca toprak örtüsü hakkında her bir arazi için ayrı ayrı olmak kaydıyla ayrıntılı bilgilerin kayıt altına alınması bir zorunluluktur. Üçüncüsü, arazide görüşü mümkün kılan birer filtre görevi gördüklerinden, gerek yerleşimlerin uzamsal dağılımını analiz etmede gerekse bir bölgedeki yerleşim motiflerini ve de bunların zaman içinde ne tür değişimler geçirdiklerini doğru bir şekilde yorumlanmada görünürlüğün etkileri mutlaka hesaba katılmalıdır. Kısacası, yüzey araştırması geçmişte sanıldığından çok daha karmaşıktır. Dahası, emek gerektirme noktasında kazıdan hiç de aşağı kalır yanı yoktur.

SONUÇ

Arkeolojide, alandaki yeni bulguların ortaya çıkarılması yüzey araştırması ile kazı arasındaki ortaklığa dayanmaktadır. Bu iki alan çalışması yönetiminin her biri kendi metot ve amaçlarına sahip olsa da, sonuçlar birbirini tamamlayıcı mahiyettedir. İki yöntem için de bir diğ erinin katkısından bağımsız bir şekilde, kendi başına ilerleme kaydedilmesi mümkün değildir. Dahası, bu araştırma yöntemlerinin ikisi de tarihsel gelişimleri bakımından olgunluklarına erişmenin henüz çok uzağında dırlar. Bu nedenle, bu ikisi arasında açık bir diyalog söz konusudur ve bu, ilerleyen yıllarda yeni yön lere doğru ilerlemeye devam edecektir.

Ayrıca bkz. Viking York (2. Cilt, 7. Bölüm).

KAYNAKÇA

Ammerman, A. J. "Surveys and Archaeological Research." *Annual Review of Anthropology* 10 (1981): 63-88.

Barker, P. *Techniques of Archaeological Excavation*. 3. Baskı. London: Routledge, 1998.

Brothwell, D. R. ve A. M. Pollard, ed. *Handbook of Archaeological Sciences*. Chichester, U.K.: John Wiley and Sons, 2001. (Bu kitap, yüzey araştırması ve kazı yürütmenin farklı yönlerine değ inen bir dizi kısa makaleyi içermektedir)

Cherry, John F. "Archaeology beyond the Site: Regional Survey and Its Future." İçin de *Theory and Practice in Mediterranean Archaeology: Old World and New World Perspectives*. Ed. John K. Papadopoulos & Richard M. Leventhal, s. 137-160. Los Angeles: Cotsen Institute of Archaeology, University of California, Los Angeles, 2003.

Harris, E. *Principles of Archaeological Stratigraphy*. 2. Baskı. New York: Academic Press, 1989.

Joukowsky, Martha. *A Complete Manual of Field Archaeology: Tools and Techniques of Field Work for Archaeologists*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall, 1980.

Terrenato, N., & A. J. Ammerman. "Visibility and Site Recovery in the Cecina Valley Survey, Italy." *Journal of Field Archaeology* 23 (Bahar 1996): 91-109.

SALTBÆK VIG

ANNE-BIRGITTE GEBAUER

Saltbæk Vig Projesi, M.Ö. yaklaşık 3950'de Güney İskandinavya tarih öncesinde tarımın başlangıcına ilişkin bölgesel bir arkeoloji araştırmasıdır. Projenin kronolojik odağını, yaklaşık olarak M.Ö. 5000-M.Ö. 3300 tarihlerine denk gelen Geç Mezolitik ve Erken Neolitik dönemler oluşturmuştur. Bu çok aşamalı proje, önceden belirlenmiş yüzey araştırması alanları dâhilindeki erişilebilir bütün arazilerde yoğun bir alan yürüyüşünü de içermiştir. Alan yürüyüşünden elde edilen veriler ışığında, yüzeydeki materyal kümelerinin birbiriyle bağlantılı herhangi bir stratigrafiye sahip olup olmadıklarını araştırmak ve yüzeyde bulunan yığınların tarih ve özelliklerini teyit etmek üzere toplamda elli üç test kazısı yapılmıştır. Bu kazılar, tarıma geçiş dönemi dolaylarında tarihlenen organik kalıntılara sahip on altı yerleşimde yürütülmüştür. Müze koleksiyonlarının kaydedilmesi, bölgedeki toprak sahipleri ile yapılan görüşmeler ve paleo-çevresel araştırmalar da yine projenin tamamlayıcı kısımlarını oluşturmuştur.

Saltbæk Vig, Danimarka'nın doğusunda kalan Sjælland adasının kuzeybatısında, Kalundborg kasabası yakınlarında yer almaktadır. Bölge, tarihi 1860'lara kadar giden bir arazi ıslahı projesine bağlı olarak koyda su seviyesinin suni bir şekilde deniz seviyesinin 1,2 metre altında tutuluyor olması nedeniyle seçilmiştir. Sonuç itibarıyla, geç Kongemose

kültürü ve sonrasında kalma Mezolitik kıyı bölgeleri bugün koyda deniz seviyesinin üzerindedir. Tarımcılığa ve sınırlı modern gelişmeye bağlı olarak bölgenin büyük bir kesimi, alan çalışmasına elverişlidir. Müze kayıtları bu bölgede Erken Neolitik Huni Biçimli Kap kültürüne ait materyallerin yanı sıra, Geç Mezolitik Ertebølle kültürüne ait materyallerin de var olduğunu ve dahası, korunmuş organik materyaller bulunma potansiyelinin mevcut olduğunu göstermektedir.

Araştırma alanının sınırları deniz, koy civarındaki havza ve bu havza-yı besleyen en büyük nehir olan Bregninge Å tarafından belirlenmiştir. Bölge, kuzeybatıdan güneydoğuya yaklaşık 16 kilometre uzunluğunda, 8,8 kilometre genişliğinde ve kabaca bir dikdörtgeni andıran 36 kilometrekarelik koy da dâhil olmak üzere 140 kilometrekarelik bir yüzölçümüne sahiptir. Yüzey araştırması toplamda üç bölgede yaklaşık 22 kilometrekareyi kapsamış ve yerleşimler, rastgele dağılmış buluntular ve mezarlık alanlar da dâhil toplam 415 yer kaydedilmiştir; daha öncesinde bilinen yer sayısı sadece elli beştir. Dört bin pul, beş binden fazla bıçak ağız, dört yüz balta ve kırık parça, iki yüz kurşun ucu, bin çömlek parçası ve çok sayıda diğer çakmak taşı ve öğütme taşı objeler de dâhil, elli binin üzerinde insan yapıtı toplanmış ve yerel müzede depolanmıştır.

YAYGIN BULUNTULAR

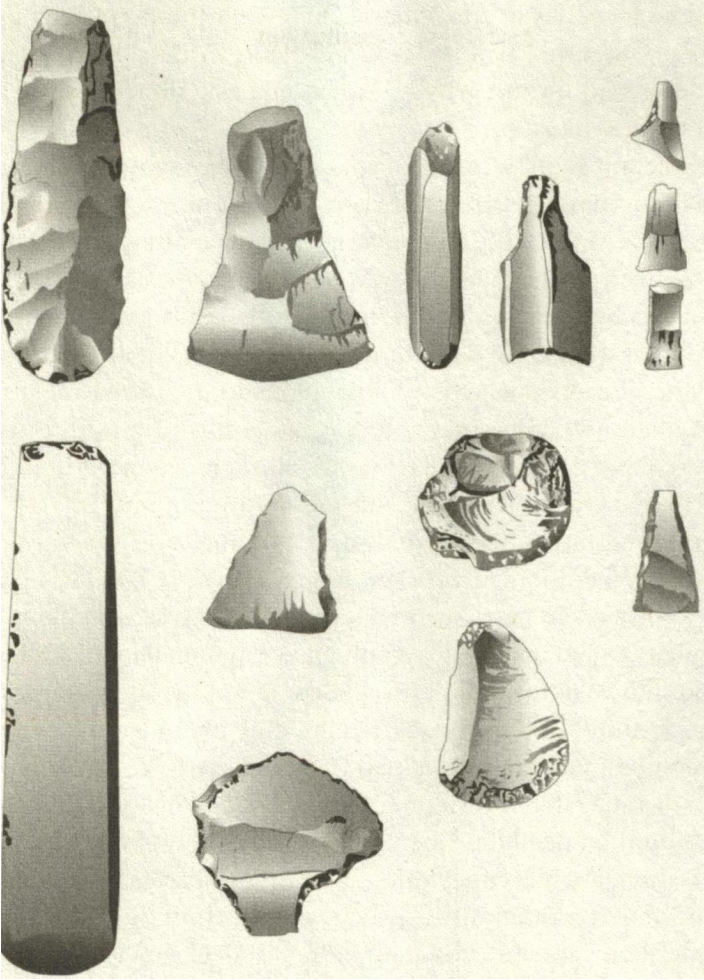
Yüzey araştırmasında bulunan bütün materyaller kaydedilmiş olmakla beraber, tahmin edildiği gibi bunların büyük çoğunluğunu Taş Çağı'na ait buluntular oluşturmuştur. Yerleşimlerin büyük çoğunluğu koyun güney kıyısı boyunca ve batı ağzında yoğunlaşmış bir şekilde bulunmuştur. Kuzey kıyısında ve proje alanının daha iç kesiminde kalan, doğudaki Bregninge Å vadisinde görece daha az yerleşim bulunmuştur. Uzun dolmenleri çevreleyen dört kesit ve bölgede sadece birkaç buluntu tespit edilmiş olması, iç kesimlerdeki düşük yerleşim yoğunluğunu belgelenmiştir.

Geç Paleolitik (M.Ö. 11,500 - M.Ö. 9000), Maglemose (M.Ö. 9000 - M.Ö. 6400) ve Kongemose (M.Ö. 6400 - M.Ö. 5400) dönemlerine ait birkaç yerleşim, başıboş kurşun ucu ve karot bulunurken, ağırlıklı olarak Saltbæk Vig'in güneyinde yer alan Tranemose bölgesinde Tunç Çağı (M.Ö. 1800 - M.Ö. 500) ve Demir Çağı'na (M.Ö. 500 - M.S. 700) ait sadece birkaç yerleşim kaydedilmiştir.

96 Antik Avrupa

Mezolitik yerleşimlerin çoğunun geçmişi Ertebølle kültürüne (M.Ö. 5400 - M.Ö. 3950) dayanmaktadır; yirmi sekiz yerleşimin tamamı alçak rakımlı kıyının hemen üzerinde bulunurken, bunların yüzde sekseni deniz tortusu üzerindedir. Yerleşimler balıkçılık imkânlarının optimal düzeyde olduğu bölgelere kurulmuştur. Orta ölçekte bir Ertebølle yerleşimi olan Saltmade'de, M.Ö. 5100 tarihinden kalma yerleşik bir dal-yan bulunmuştur. Smakkerup Huse'deki M.Ö. 4990 yılından kalma bir başka benzer yerleşimde ise ağaç kütüğünden yapılmış kanolara ait parçalar, çok fazla sayıda ahşap kazık, balıkçılıkta zıpkın ucu olarak kullanılan kemik tığlar ve yerleşimden atılmış maddelerle dolu bir atık tabakası içeren, kısmen taşla döşeli bir balıkçılık av alanı ve kayık iskelesi kıyı boyunca uzanmaktadır. Bu yerleşim bütün yıl boyu kullanılırken, karada yaşayan memelilerin avlanması ve yenilen bitkiler ve kabuklu deniz canlıları yığını da bu sığ su balıkçılığını desteklemiştir. Tybrind Vig, Møllegaet ve Vænget Nord da yine benzer Mezolitik yerleşimler arasındadır. Örüntü genellikle daha küçük mevsimlik kamplarla desteklenmek kaydıyla bir fiyorta kurulmuş geniş bir daimi yerleşim yeri şeklindedir. Saltbæk Vig'de, Vig'in ağzında, güney kıyısının orta kesiminde ve Bregninge Å deltasında yan yana var oldukları görülen üç yerleşim kümesi tespit edilmiştir. Bölgedeki Mezolitik yerleşimler ortalama 2.200 metre karelik alanlara yayılmakta ve ortalama 136 insan yapıtı içermektedir; en fazla insan yapıtının saptandığı yerleşimde bu sayı 494'tür. Mezolitik dönemden ve Neolitik döneme geçiş periyodundan kalma yerleşimler Erken ve Orta Huni Biçimli Kap kültürü dönemlerine ait yerleşimlerin yaklaşık olarak yarısı büyüklüğündedir ve çakmak taşı bakımından bu dönemler kadar zengin değildir.

Yüzey araştırmasında Geç Ertebølle ile Erken Huni Biçimli Kap kültürü asamblajları arasındaki ayrımın tespiti, gerek taş gerekse seramik teknolojisinde görülen büyük benzerlikler nedeniyle önemli bir sorun teşkil etmiştir. Tanılayıcı seramiklerin yanı sıra, Ertebølle kültürüne ait özgün karot baltalar ve Huni Biçimli Kap kültürü döneminden kalma cilalı taş baltalar da yine en iyi göstergeler olmuştur (bkz. Şekil 1). İlk evcilleştirilmiş hayvanların görüldüğü dönem olan M.Ö. 3950 dolaylarına ait altı yerleşimin çoğu Ertebølle geleneğinde süreklilik sergilemektedir. Smakkerup Huse'da, yabani hayvan topluluğu ve alt kısmı sivri küçük bir bardağın da aralarında bulunduğu Ertebølle çakmak taşı ve çanakları gibi Mezolitik dönem unsurları içinde M.Ö. 3920 tarihin-

Şekil 1: Ertebölle kültürü (üstte) Huni Biçimli Kap kültürüne (altta) ait çakmak taşı aletler. Burada resmedilen aletler arasında baltalar, uç kazıyıcılar ve çapraz ok uçları yer almaktadır. JEG SER PA OLDSAGER (1996)'DAN UYARLANMIŞTIR

den kalma büyükbaş hayvan kemikleri tespit edilmiştir. İç kesimde, Lindebjerg kum tepesi üzerinde kurulmuş olan yerleşim gibi kimi diğer yerleşimler ise Mezolitik dönemin klasik havza yerleşimlerinden uzakta kurulan ve muhtemelen farklı bir yaşam şeklinin hüküm sürdüğü yeni yerleşimleri temsil etmektedir. Daha sonraki dönemlere ait birkaç yerleşim ve Orta Huni Biçimli Kap kültürü dönemine ait anıt mezarlar-

98 Antik Avrupa

la birlikte, bu yerleşim civarında M.Ö. 3790 tarihinden kalma uzun dar geçitli bir mezarlık alan da bulunmaktadır. Yine, Mosegård'en'de de uzun dar geçitli bir mezarlık alanın altında eski döneme ait benzer bir yerleşim bulunmuştur.

Huni Biçimli Kap kültürüne özgü çanaklar ve cilalı ince uçlu taş bal-taların bulunması ile saptanan Erken ve Orta Huni Biçimli Kap kültürü (M.Ö. 3950- M.Ö. 3200) dönemlerinden kalma altmışa yakın yerleşim kaydedilmiştir. Daha iç kesimlerde ya da daha yükseklerde kalan kumlu alanlarda bulunan yerleşimlerin yanı sıra, killi toprak araziler üzerine kurulu yerleşimlerin de bulunması kültürel çevrenin çok çeşitli kullanımlarına işaret etmektedir; çok sayıda buluntu, yüzey araştırmasının yürütüldüğü kıyı bölgesinin çok ötesinde tespit edilmiştir. Sulak alanlarda çanak ve balta çökeltileri tespit edilirken, yakın yerleşimlerde ve daha yüksekte kalan tepelerde anıt mezarlar bulunmuştur.

Yerleşimler büyüklük bakımından farklılık göstermekle beraber, çakmak taşı bakımından yerleşim başına ortalama 186 insan yapıtı ile sayısı 4.000'e çıkan parça içermektedir. Illerup civarındaki kumlu tepeler ve platolardaki materyal yoğunluğu ve yayılımı da yine kültürel çevrenin kesikli ve dönüşümlü bir şekilde kullanıldığının göstergesidir. Bu durum, kültürel çevrenin daha tercih edilir olan kısmında daha uzun süre kalındığını ortaya koymaktadır; ancak -Ertebølle'un aksine- mezar anıtları dışında tek tek yerleşimlerin uzun vadeli bir sürekliliğinden söz etmek mümkün değildir. Yine, İsveç'in güney bölgesinde kalan Skåne'd ve de Danimarka'nın güneyinde yer alan Als Adası'nda da benzer mesleki birikimlere rastlanmıştır. Erken ve Orta Huni Biçimli Kap kültürü dönemlerinde yaşanan ekonomik ve sosyal değişimler, mesleki anlamda uzmanlaşmış gruplar arasında yiyecek ve diğer ürünlerin yeniden dağıtım sistemini de içermiş gibi görünmektedir. Örneğin, çakmak taşı envanterinde, Grønvang'da burin (keski tipi taş alet), Kuzey Lindebjerg'de uç kazıyıcıları baskın olmuştur. Smakkerup Huse (M.Ö. 3500) ve Neksælø (M.Ö. 3500 - M.Ö. 3100) gibi diğer yerleşimlerde ise, sabit dalyanların ebatları yerel tüketimin ötesinde bir balık avlama pratiğinin göstergesidir.

Geç Huni Biçimli Kap (M.Ö. 3300 - M.Ö. 2800'den kalma otuz yerleşim) ve İp Bezemeli Seramik (M.Ö. 2800 - M.Ö. 2400'den kalma üç yerleşim) kültürlerine ait buluntular daha kıyı kesimlerinde yoğunlaşırken, mevcut yerleşimler yaklaşık 3.600 metre karelik birer alana yayıl-

maktadır. Geç Neolitik yerleşimler ve başboş buluntular, yerleşmede bir azalma ve değişime işaret etmektedir. Koyun kuzey ve doğu kıyısı boyunca ve özellikle de Alleshave'de (1.000 metrekaleden küçük birer alana yayılan) sekiz küçük yerleşim ve birkaç tümülüs bulunmaktadır.

YÖNELİMLER

Kültürel çevrenin çeşitli boyutları ile arkeolojik veri arasındaki ilişkinin araştırılmasıyla, daha büyük ve daha kısıtlı yoğunluklarda geniş bir faaliyet çeşitliliği içeren bir arazi kullanımı örüntüsü ortaya çıkarmak mümkündür. Yerleşim örgütlenmesinde zaman içinde kültürel çevrenin yeniden düzenlendiği ve yeni alanların mesken tutulduğu üç eşikten söz edilebilmektedir. Geç Kongemose ve Ertebølle dönemleri esnasında körfezde deniz ortamının kurulmasının akabinde kıyı yerleşiminin ortaya çıkışı, bu eşiklerden ilkidir. İkinci eşik, Erken Neolitik Hugini Biçimli Kap kültürü dönemi boyunca iç kesimlere geçiş ve yerleşimdeki artış olmuştur. Geç Neolitik dönemde yerleşimin azalması ve bölge olarak tekrar koyun kuzey yakası boyunca uzanan kıyı bölgelerine taşınması ise üçüncü eşığı oluşturmaktadır.

Neolitik dönemin başlangıcında, bir tarafta (hayvan evcilleştirmeler de dâhil) yerel Ertebølle kültürünün Neolitik unsurları aşamalı olarak benimsenmesi, diğer tarafta ise, tarım ekonomisi ve mezar anıtlarıyla beraber, iç kesimlerdeki insan hareketliliği olmak üzere ilgi çekici bir ikilik ortaya çıkmaktadır. Yalnızca tek bir yerleşimin kesin bir şekilde tarihlenmesiyle, bu iki yönelimin aynı dönemde mi yoksa iç kesimlerin kullanımının biraz daha önce mi gerçekleştiği konusunda net bir şey söylemek mümkün değildir.

Saltbæk Vig gibi yoğun arazi yüzey araştırmaları, bilinen yerleşim yerlerinin sayısını artırmaktadır. Geçmiş kayıtlar Neolitik mezar anıtları ve başboş cilalı taş balta buluntularının etkisi altında kalmışken bu çalışma, özellikle Mezolitik dönemin bölgedeki mevcudiyetinin altını çizmektedir: gerek kıyı şeridi boyunca uzanan yerleşimlerde gerekse iç kesimlerin daha yüksekte kalan kumlu tepelerindeki avcılık faaliyetlerinde. Son olarak, multidisipliner yaklaşım, Saltbæk Vig bölgesinde yaşam şekillerine dair ve paleo-çevresel bir veri bolluğunu da beraberinde getirmiştir.

100 Antik Avrupa

Ayrıca bkz. Kuzey Avrupa Mezolitöği (1. Cilt, 2. Bölüm); Tybrind Vig (1. Cilt, 2. Bölüm); Kuzey Avrupa'da Tarıma Geçiş (1. Cilt, 3. Bölüm).

KAYNAKÇA

Andersen, Søren H. "Mesolithic Coastal Settlement." İçinde *Digging into the Past: Twenty-Five Years of Archaeology in Denmark*. Ed. Steen Hvass & Birger Storgaard, s. 65-69. Århus, Denmark: Århus University Press, 1993.

"Tybrind Vig. A Preliminary Report on a Submerged Ertebølle Settlement on the West Coast of Fyn." *Journal of Danish Archaeology* 4 (1985): 52-69.

Grøn, Ole & Jørgen Skaarup. "Møllegabet II: A Submerged Mesolithic Site and Boat Burial from Ærø." *Journal of Danish Archaeology* 10 (1991): 38-50.

Jeg ser på oldsager. Copenhagen, Denmark: Politikens Forlag, 1966.

Larsson, Lars. "The Use of the Landscape during the Mesolithic and Neolithic in Southern Sweden." İçinde *Archeologie en Landschap*. Ed. M. Bjerma, O. M. Harsema ve W. van Zeist, s. 31-48. Groningen, The Netherlands: Riksuniversiteit Groningen, 1988.

Liversage, David. "Neolithic Monuments at Lindebjerg, Northwest Zealand." *Acta Archaeologica* 51 (1980): 85-152.

Madsen, Torsten & Helle Juel Jensen. "Settlement and Land Use in Early Neolithic Denmark." *Analecta Praehistorica Leidensia* 15 (1982): 63-86.

Price, T. Douglas & Anne B. Gebauer. "The Final Frontier: Foragers to Farmers in Southern Scandinavia." İçinde *Transitions to Agriculture in Prehistory*, s. 97-116. Monographs in World Archaeology, no. 4. Madison, Wis.: Prehistory Press, 1992.

Price, T. Douglas, Anne B. Gebauer, Nanna Noe Nygaard, Signe Ulfeldt Hede ve Charlotte Sedlacek Larsen. *Småkerup Huse XX*. Århus, Denmark: Århus University Press, 2003.

Price, T. Douglas & Erik Brinch Petersen. "A Mesolithic Camp in Denmark." *Scientific American* 256, no. 3 (1987): 90-99.

Sørensen, Marie-Louise Stig, J. D. Hill ve Sam J. Lucy. "Long-term History on a Danish Island: The Als Project." *Acta Archaeologica* 72, no. 2 (2001): 91-107.

TARİHLEME VE KRONOLOJİ

MARTIN BRIDGE

On dokuzuncu yüzyıl birçok önemli alanın bilgi gelişiminde ciddi değişimlere sahne olmuştur. Jeoloji ve biyoloji alanlarının ikisi de gözlemlenen ve açıklanmayı bekleyen fosil değişimleri ve kaya oluşumlarının çok uzun bir zamana yayıldığı gerçeğini kavramaya başlamıştır. Jeologlar düzen içinde meydana gelen katmanlar görüşünü ileri sürmüşler ve bu görüş daha alt katmanlarda tespit edilen buluntuların daha eski olduğu yönünde bir varsayımın hâlihazırda geçerli olduğu arkeoloji alanına kolayca aktarılmıştır.

Charles Darwin'in 1859'da yayımladığı *Türlerin Kökeni* adlı çalışmasıyla ortaya koyduğu yeni biyolojik evrim fikirleri de yine başka bir zaman algısı sunmuştur. Daha birkaç yüzyıl öncesine kadar Isaac Newton gibi büyük bilim insanları İncil'deki yaratılış hikâyesini temel alarak dünyanın yaklaşık altı bin yıl önce yaratıldığını seve seve kabul etmişken Darwin, bilim insanlarını, insanlığın uzun bir zaman dilimi içinde daha "alt" canlılardan evrimleşerek mevcut hâline eriştiği, dolayısıyla incelenmeyi ve anlaşılmayı bekleyen uzun bir tarih öncesi dönemin var olduğu düşüncesiyle karşı karşıya bırakmıştır.

On dokuzuncu yüzyıl sonlarında arkeologlar insan yapımı koleksiyonlarında ve de buluntuların içeriğinde insan popülasyonlarının taş alet-

102 Antik Avrupa

lerden sırasıyla bakır, tunç ve demir kullanımına geçtiğini gösteren ciddi bir teknolojik ilerlemenin varlığını keşfetmişlerdir. Ne var ki dönemin arkeologları bu değişimleri tarihleme veya bunların ne kadar uzun bir zaman dilimine yayıldığını saptama noktasında ya çok az kanıt ulaşmışlar ya da hiçbir kanıt ortaya koyamamışlardır.

On dokuzuncu yüzyıl sonları ve yirminci yüzyıl başlarına gelindiğinde, bölgede yükselmiş kültürlü toplumların kralların hükümlerine ve pek çok önemli olaya ışık tutan kayıtları sayesinde, Yakın ve Orta Doğu hakkında oldukça fazla şey açıklığa kavuşturulmuştur. Bu, bölgenin farklı kısımlarındaki maden teknolojilerinin başlangıç tarihlerinin tespit edilebilmesinin yanında, Mısır piramitleri gibi görkemli yapıların oldukça makul bir şekilde tarihlenebilmesi anlamına gelmiştir. Ticaret ağları ve diğer ilişkiler sayesinde kademeli bir şekilde Avrupa tarih öncesinin ilkel teknolojilerinin yerini alan inşaat ve maden işleme teknikleri hakkında edinilen bilgiler ışığında bölge, uygarlığın beşiği olarak yorumlanmıştır. Bu görüş, yayılma düşüncesi olarak bilinmektedir.

Bazı bilim insanları biyolojik dünyadaki evrime paralel olarak, teknolojilerin de farklı bölgelerde evrilmiş ve daha lokal düzeyde yayılmış olabileceğini öne sürmüştür de, bulguları tarihlemedeki ciddi sınırlılıkla birlikte bu, erişilebilir bilgiler ışığında kabul görmesi veya reddedilmesi handiyse imkânsız bir düşünce olmuştur.

Dünyanın herhangi bir bölgesindeki insan nüfusunun kaydettiği gelişmeleri bütün çıplaklığıyla anlatan makul bir hikâyeye oluşturmak için, her şeyden önce güvenilir bir tarihleme sistemine sahip olmak gerekmektedir. Barbar dünyaya ilişkin herhangi bir yazılı kayıt bulunmadığından, bu tür bir sistem geliştirmenin tek yolu, tarihsel kronolojisi bilinen bölgelerle çapraz atıf yöntemi olmuştur. Tipolojik tarihleme -yani tarihi bilinen insan yapıtlarıyla karşılaştırma yoluyla tarihleme- hayli güç bir genel argüman halini alabilmektedir. Buna ek olarak, teknolojinin Antik Doğu'dan -muhtemelen büyük bir sıçramayla İber Yarımadası'na (günümüzde İspanya ve Portekiz'i içine alan bölge) ulaşmasının akabinde burayı kendisine merkez alıp başka bölgelere yayılarak kademeli bir şekilde batıya doğru yayıldığı yönündeki görüş, yorumları saptırmıştır; zira yeni teknolojilerin alınıp benimsenmesi çoğunlukla belli bir zamana yayılan bir süreçtir.

Böylelikle, yirminci yüzyılın ikinci yarısındaki bilimsel gelişmelere kadar arkeolojik düşüncenin üzerinde ilerlediği yegâne düzlem olan ta-

rihi kayıtların Doğu'da ziyadesiyle muntazam tarihlenmesine bağlı olarak, uygarlığın bütün Avrupa'ya Doğu'dan yayıldığı görüşü yaygın bir şekilde kabul görmüştür.

RADYOKARBON TARİHLEME YÖNTEMİNİN BAŞLANGICI

Radyokarbon tarihleme yönteminin sağladığı bilginin tarih öncesi anlayışımız üzerindeki etkisini anlamak için, öncelikle bu yöntemin teori ve pratiğine kısaca göz atmak yerinde olacaktır.

Karbon, üç formda, başka bir ifadeyle izotopta bulunur; ^{12}C , ^{13}C ve ^{14}C . Bunlardan ikisi kararlı izotopken, ^{14}C , yani yaygın olarak bilinen adıyla karbon 14 bir radyoizotoptur ve zaman içinde bozunur. Karbon 14, yukarı atmosferde kozmik nötronların nitrojenle çarpışmasıyla ortaya çıkar ve hemen ardından oksijenle birleşerek $^{14}\text{CO}_2$ 'yi, yani atmosfere karışan radyoaktif karbondioksit gazını oluşturur.

Bütün canlılar hayatta oldukları süre boyunca atmosferden gaz halinde, suda çözülmüş halde veya hayvanlarda görüldüğü gibi yedikleri bitkiler ve/veya diğer hayvanlarla birlikte bu maddeden bir miktar alırlar. Alınan bu radyoaktif karbon esasen radyoaktif olmayan karbonun milyonda bir parçasına denk gelecek kadar küçük miktardadır. Ancak, bir organizma öldükten sonra artık daha fazla karbon 14 almaz. Bununla birlikte, ölen organizmada hâlihazırda var olan karbon 14 yavaş yavaş bozunarak yaklaşık 5.730 yılda orijinal miktarının yarısına düşer. Şayet kişi, hayatta olduğu sırada organizmada ne kadar radyoaktif karbon olduğunu biliyorsa, mevcut bozunum oranı ışığında bugün organik maddede kalan son derece küçük radyoaktif karbon miktarını dahi ölçebilir ve böylelikle teorik olarak, organizmanın ölümünden bugüne kadar geçen sürenin uzunluğunu söyleyebilir.

Karbonu sıvı ya da gaz halindeki bir maddeye dönüştürüp bu örnekte belli bir zamandan beri gerçekleşen radyoaktif bozunmaların sayısını belirleyerek bu hesaplamaya ulaşılmaktadır. Bu dâhiyane yeni tarihleme yöntemi fikri, ilk olarak 1949 yılında Willard Libby tarafından pratik edilmiş ve çok geçmeden arkeologlar tarafından buluntuları düzenlemedeki eksik parçayı tamamlamanın, yani kronolojik çerçeveyi oluşturmanın yolu olarak kabul görmüştür. Gelgelelim arkeologların büyük çoğunluğunun ulaşılan tarihleri kabul etmeye hazır olmaları için ciddi bir zaman daha geçmesi gerekecektir. Zira radyokarbon tarihle-

104 Antik Avrupa

menin sonuçlarına kuşkucu yaklaşmak için hatırı sayılır makul gerekçeler mevcuttur.

Birincisi, numunenin içeriği ciddi bir potansiyel sorun teşkil etmektedir; özellikle de mevzu karbon 14'ün fazlasıyla küçük niceliklerini hesaplamak olduğunda. Örneğin, küçük bir damla petrolde (eski karbon), organik kalıntılar üzerinde gelişen küçük miktarlardaki mantarlar ve hatta numuneyi alan kişiden geçen deri pulları (bugüne ait karbon) sonuçları çok ciddi biçimde etkileyebilmekteydi.

Karbon 14'ün yarı ömrü -yani, orijinal miktarının yarısına düşmesi için gerekli süre- Libby tarafından ilk olarak 5.568 yıl olarak hesaplanmış olmakla beraber günümüzde esasen bu rakamın 5.730 yıla yakın olduğu bilinmektedir. Ayrıca, ölçülen miktarlar gerçekten de fazlasıyla küçük olduğundan, numunede mevcut olan radyoaktif madde miktarını, okumada yapılması muhtemel en ufak bir hata bile sonuçlar üzerinde oransal açıdan çok büyük bir sapmaya yol açacaktır.

Her ne kadar başlarda bütün organizmaların aynı radyoaktif ve radyoaktif olmayan karbon karışımını aldığı varsayılmış olsa da daha sonraları keşfedildiği üzere, farklı organizmaların farklı izotopları değişen oranlarda aldığı, “parçalama” olarak bilinen bir sürecin gerçekleşiyor olması da yine bir başka potansiyel sorundur.

Son olarak, karbon-14 tarihleme sürecinin ardında yatan özgün varsayımlardan biri de, atmosferdeki radyoaktif karbon miktarının son elili, altmış bin yıl içinde çok büyük ihtimalle sabit kaldığı varsayımdır ki genellikle radyokarbon tarihlemenin uygulandığı maksimum dönem aralığı budur; zira bu tarihten sonrasında miktarlar tutarlı bir şekilde ölçülemeyecek kadar küçülmektedir.

Bu sorunların her biri üzerine ayrı ayrı kafa yorulurken -sistemin ardındaki teorinin daha iyi kavranması, materyallerin toplanması, sunumu ve analizinde daha iyi protokollerin yürürlüğe konması ve analiz ekipmanındaki ilerlemelerle- teknik yaygın bir şekilde kabul görmüş ve Willard Libby, 1960 yılında kimya alanında Nobel Ödülü almıştır.

Colin Renfrew, ilk tarihlerin ortaya konduğu bu dönemi “ilk radyokarbon devrimi” olarak adlandırmaktadır. Ancak karbon-14 tarihleme yöntemi kabul görürken bile, erken dönem tarım ve yerleşimleri ile ilgili tarihler konusunda birtakım şaşırtıcı sonuçlar ortaya çıkmaya devam etmiştir. Sözgelimi, Eriha için ulaşılan tarihler yerleşimin yaklaşık olarak altı bin yıl öncesine, yani sanılandan yaklaşık bin beş yüz yıl da-

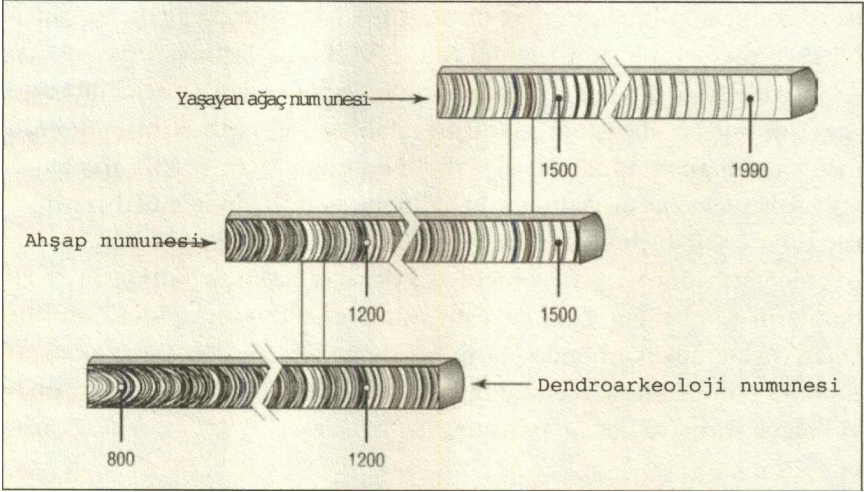
ha öncesine ait olduğunu ileri sürmüştür (daha sonraki analizler çanak öncesi Eriha'nın oluşum tarihini M.Ö. 7000 dolaylarında saptamıştır). Avrupa Neolitik dönemine ilişkin tarihler kabul edilen zaman bilgisinin yaklaşık bin yıl öncesinde çıkmıştır. Hâlihazırda tarihsel kronolojinin mevcut olduğu yönünde bir geçerliliği bulunan Mısır ve Mezopotamya bölgelerindeki insan yapıtlarının radyokarbondan elde edilen tarihlerinde bariz bir biçimde birkaç yüzyıllık farklılıklar görülürken, Avrupa'daki tarih öncesi yerleşimlerden gelmeye başlayan tarihlerin çoğu buraların sanılandan çok daha öncesine ait olduğunu iddia etmiştir. Dolayısıyla, radyokarbondan tarih belirleme yönteminde pek çok hatanın muhtemel olması, metodolojiyi bütünüyle defolu olarak yaftalama-yı kolaylaştırmaya devam etmiştir.

DENDROKRONOLOJİ (AĞAÇ HALKASI ANALİZİ)

Tarih öncesi barbar dünya için nasıl bir tarihleme çerçevesi oluşturulmalı hikâyesindeki bir sonraki çığır açan gelişme, radyokarbon zaman çizelgesinden bağımsız bir sınamaya imkân tanıyan, kesin olarak tarihlenmiş ahşap örneklerinin kullanılması olmuştur. Dendrokronoloji, yani ağaç halkalarıyla tarihleme, geniş bir coğrafi alanda büyüyen ve büyüme süreçleri boyunca aynı hava koşullarına maruz kalan aynı türden ağaçların, karşılaştırma yapmaya uygun, benzer genişlikte halka dizileri ürettiyor olması gerçeğine dayanmaktadır (Şekil 1). Her ne kadar her bir ağaç, halkalarında kendi eşsiz koşullarını yansıtacaksa da, tarihin aynı döneminde yeşermiş olan diğer ağaçların halka dizileriyle karşılaştırma yapmaya uygun uzunlukta olmaları koşuluyla, halka dizileri genel itibarıyla yeterli iklim kaynaklı “işaretler” barındırmaktadır. Şayet işe, canlı veya yakın geçmişte devrilmiş ağaçlarla başlanacak olursa her bir halkayı bir takvim yılı olarak değerlendirmek mümkündür. Bir türün bazı fertleri eksik veya bariz bir şekilde görünür olan çift halkalara sahip olabilseler de, aynı türe mensup diğer pek çok ağaç ile yapılan karşılaştırma neticesinde bunlar çoğunlukla kolayca saptanabilmektedir.

Çökeltilerde korunmuş veya arkeolojik bağlamlarda kullanılmış daha eski dönemlere ait ahşap kaynaklarını bularak, bunların en dıştaki halkaları ile tarihlenmiş materyalin en içteki halkalarını karşılaştırmak ve bu sayede kronolojiyi daha da eski zamanlara kadar genişletmek mümkündür. Daha eski materyal ile bundan da daha eski materyali başarılı

106 Antik Avrupa

Şekil 1: Zaman içerisinde üst üste binen ahşap numunelerinin eşleştirmesi. Daha eski ağaç halkası dizilerinin üst üste binmesi uzun kronolojilerin oluşturulmasına imkân tanımaktadır. Pratikte, kronolojinin her bir yılını çok sayıda ahşap numunesi temsil etmektedir.

bir şekilde üst üste bindirerek binlerce yılı aşan uzun kronolojiler oluşturmak mümkündür.

Dendrokronoloji yirminci yüzyıl başlarında özellikle de A. E. Douglass'ın çalışmasıyla (1919) beraber ABD'de hızla mesafe katetmiştir. Akabinde, 1960'ların ortalarında Charles Ferguson birkaç bin yıl geriye giderek Bristlecone çamı kronolojisi oluştururken (1969), 1980'lerde Bernd Becker'ın (1981) yanı sıra Michael Baillie ve meslektaşları da (1983) geniş bir coğrafi alandan alınmış, tarihleri kesin olarak bilinen ve radyokarbon analizi yapmaya müsait ahşap örneklerinden hareketle, hayli uzun meşe kronolojileri ortaya koymuşlardır. 1967 gibi erken bir tarihte H. E. Suess, ağaç halkası örneklerinde gözlemlenen dalgalanmalardan doğan hatalarda radyokarbon tarihlleme yöntemine başvurulmasını mümkün kılan bir grafik ortaya koymuş ve bu kronoloji belirleme yönteminde hızla ilerleme kaydedilmiştir.

Bu sayede, eğer atmosferdeki karbon 14 miktarı sabit kalmış ve materyalin korunum koşulları örneklerdeki radyoaktif karbon miktarları üzerinde fark yaratan etkiler sergilememişse, zamana karşılık (veya dendrokronoloji yöntemiyle ahşap örneğinden ulaşılan takvim yılına

karşılık) bir karbon 14 miktarı çiziti oluşturulduğunda, bunlar arasında basit bir ilişki kurmak mümkün olacaktı.

Gerçekten de sonuçlar göstermişti ki tarihin belli dönemlerinde atmosferdeki karbon 14 miktarında ciddi dalgalanmalar söz konusuydu; dahası, yüzyıllar hatta binyıllar boyunca süren uzun soluklu dalgalanmaların yanı sıra, bu değişimler birkaç yıl veya on yıl olarak telaffuz edilebilecek süreler içinde de hızla meydana gelebiliyordu. Bugün, bu değişimlerin dünyanın manyetik alanında yaşanan dalgalanmaların bir sonucu olduğu düşünülmektedir.

Bu, şu anlama gelmektedir: Basit bir bozunum eğrisi çizecek ve bundan verili bir örnekte bulunan karbon 14 miktarına karşılık gelen bir tarihi okuyacak olursak, okuduğumuz tarihin örneğin gerçek tarihinden doğru uzun bir yolu olması muhtemeldir. Esasen, bozunum eğrisi çok fazla “yalpalama” içermektedir; öyle ki materyalden birden fazla tarihte alınan sonuçlarda gerçekten de bir örnekte aynı miktarda karbon 14 bulunması mümkün olabilmektedir. 1980’lerin sonlarına gelindiğinde, bu dalgalanmalar Minze Stuiver ve Gordon Pearson tarafından başarılı bir şekilde belgelenmiş ve sunulan bir dizi örneğin gerçek tarihine istatistik anlamda daha kesin bir olasılık tayin etmek mümkün olmuştur. Stuiver ve Pearson tarafından daha sonra ortaya konan eğri (1993), zamanda yaklaşık olarak M.Ö. 6000 yılına kadar geriye giden radyokarbon belirlemelerin kalibrasyonunda bir standart halini almıştır.

Bu yüksek hassasiyetli tarihleme, örnekteki karbon 14 miktarının çok daha tutarlı bir ölçümünü gerektirirken, bu tutarlı ölçüme ancak örneğin çok daha dikkatli hazırlanması ve daha uzun hesaplama periyotları ile ulaşmak mümkündür ve bu tür bir gelişme hayli yüksek maliyetleri beraberinde getirmektedir. Tutarlılık düzeyinde yüzde 10’luk bir artış elde etmek için, hesaplama süresini yüz kat artırmak gerekmektedir. Bu kaynakları örneklerle harcamak da her zaman uygun olmayabilmektedir; sözgelimi, ulaşılması gereken tek sonuç, bir sekanstaki birkaç örneğin geniş görecelikteki tarihleri ise bu tür yüksek maliyetli bir çalışma gereksiz olacaktır. Dolayısıyla, “rutin tarihleme” mi yoksa “yüksek hassasiyetli tarihleme” mi yapılacağı, sonuçlar ışığında yanıtlanmayı bekleyen soruların mahiyetine bağlıdır.

1970’lerin sonlarında, radyokarbon tarihleme yönteminde yaşanan bir diğer gelişme de Hızlandırıcı Kütle Spektrometrisi’nin ortaya çıkışı olmuştur. Bu yöntemde, örnekte bulunan gerçek karbon 14 miktarı ve-

108 Antik Avrupa

rili bir zaman dilimi içinde radyoaktif bozunum miktarıyla değil, kütle spektrometrisiyle ölçülmektedir. Hızlandırıcı Kütle Spektrometrisi ile karbon 14 tarihleme yönteminin uygulanmaya başlaması pek çok örnekte artı/eksi yaklaşık altmış ile seksen yıllık bir dilimi kapsayan hatalarda önemli bir azalmayı beraberinde getirmiştir.

KALİBRASYON

Radyokarbon yaşının belirlenmesi işleminin ardından genellikle bu yaş, dendrokronolojik olarak tarihlenmiş ahşabın karbon 14 yöntemiyle tayinini baz alan kalibrasyon eğrisi referans alınarak kalibre edilmiş bir yaşa çevrilir. Bu tür kalibrasyon eğrileri takvim yıllarına karşılık, karbon içeriğinde yaşanan değişimleri ve de farklı dönemlere göre değişiklik gösteren ilişkili hata dönemlerini göstermektedir. Bu noktada son derece temel bir istatistik bilgisi gereklidir. Barındırdığı ilişki olası bir hata ile birlikte verili olan kalibre edilmemiş bir tarih, standart sapması ihtimali temelinde, sözgelimi günümüzden 2500 ± 100 yıl önce şeklinde ifade edilir. Kalibre edilmiş tarihin, anılan aralık içinde yer alacağı konusunda yüzde 95'lik bir olasılığı (bilimsel çalışmaların çoğu için normal sınır budur) garantilemek için, iki standart sapma aralığı bırakmak gerekmektedir; örneğin, günümüzden 2500 ± 200 veya 2700-2300 yıl önce. Kalibre edilmemiş bu tarihlerin üst ve alt sınırları kalibrasyon eğrisi üzerine çizildiğinde, bunlar takvim yıllarına çevrilebilecek ve bu noktada eğrinin şekline bağlı olarak daha geniş veya daha dar bir tarih aralığı sunmak mümkün olacaktır.

İnsan yapıtlarının tarihlenmesinin dışında, uzun dendrokronolojilerin oluşması, insanlık tarihinin arka planı hakkında önemli bilgiler içeren çevresel etmenlerin tarihlenmesini de mümkün kılmıştır. Ağaç halkası dizilerinden iklim koşulları hakkında bilgi edinme yöntemi olan dendroklimatoloji, ağaç halkası çalışmalarının köklü ve gelişmeye devam eden alanlarından biridir.

Dendrokronolojinin kendisi de büyük öneme sahip tarihler sunmaktır. Örneğin, M.Ö. 1628'de yaşanan felaket ilk kez Valmore LaMarche ve Katherine Hirschboeck (1984) tarafından aktarılmış ve sonrasında *A Slice through Time* (1995) adlı çalışmada Baillie tarafından uzun bir tartışmaya konu edilmiştir. Santorini Adası'ndaki (Thira olarak da bilinir) volkanik püskürme Tunç Çağı'nda gerçekleşmiş ve etkisi Ege Deni-

zi'nin bütününde hissedilmiştir. Bu olayın kesin olarak tarihlenmesi, bölgede tarih öncesi dönemde meydana gelen olayların yorumlanması açısından birtakım ipuçları vermesinin yanında, söz konusu olayın genellikle Girit'teki Minos Uygarlığı'nın sonunu getiren nedenlerden en muhtemel olanı olarak gösterilmesini de sağlamıştır. Bu püskürmeden kaynaklı oluşan kül takakasının saptanmasıyla beraber, Minos Uygarlığı'nın yok oluşu öncesinde üst üste binmiş -LM1A ve LM1B olarak bilinen- iki evre aydınlığa kavuşturulmuştur. LM1A evresinin püskürmeyle birlikte Ağrotur'da son bulduğu görülürken, LM1B'nin sonu geleneksel olarak M.Ö. 1450 dolaylarıyla ilişkilendirilmektedir.

Ağaç halkası analizinden elde edilen sonuçlar olası tarih olarak M.Ö. yedinci yüzyıla işaret etmiş ve diğer alan çalışanları da arkeolojiye ilişkin yorumlarını bu tarihle örtüştürmeyi başarabilmiş olsalar da, bazı bilim insanları Ege'de bulunan insan yapıtları ile mevcut Mısır kronolojisi arasındaki bağlantıları temel alarak LM1A'nın sonuna işaret ettiği tahmin edilen bu püskürmenin M.Ö. 1550'den daha önce gerçekleşmiş olamayacağını savunmuştur. Santorini Patlaması objeler arasındaki biçimsel benzerliklere dayalı geleneksel bağlantıların yanında, birçok bilimsel tarihleme yöntemini de -dendrokronoloji, radyokarbon tarihleme ve buz çekirdeği çalışması- bir araya getirmektedir.

Püskürme neticesinde karbonlaşan tohumlar gibi kısa ömürlü organik maddelerin radyokarbon analizi de yine çok sayıda numune üzerinden gerçekleştirilmiştir. Ne var ki bu çalışmalar, kalibrasyon sonrasınca bile M.Ö. yedinci yüzyıl ile altıncı yüzyıl arasında tam anlamıyla bir ayrıma ulaşmayı başaramayan bir yayılım sunan, farklı bir dizi tarih ortaya koymuştur. Esasen püskürme, radyokarbon kalibrasyon eğrisi üzerinde M.Ö. 1628 ile M.Ö. 1530 arasında, gerçekten de net bir tespitin mümkün olmadığı -zira eğri bu dönem boyunca "yalpalama" sergilemektedir (Şekil 2)- kısımlardan birine denk düşmektedir. Bu belirgin zaman çerçevesi içinde, tek bir olayı tarihlemek için daha da fazla radyokarbon numunesinin toplanması gerçek tarih konusunda herhangi bir açıklık getirmeyecektir.

Buz çekirdekleri içindeki katmanlar da yıllık olaylara yakın olup buzdaki asit üst sınırlarının volkanik püskürme kaynaklı kül çökeltisiyle örtüşmesinin getirdiği ek bir avantajla bir tarihleme aracı olarak kullanılmaktadır. M.Ö. 1645±20'de bir volkanik püskürmeye karşılık gelen bir asit katmanı not edilmiştir. Bu tarih aralığı birbirinden oldukça fark-

Radyokarbon zaman çizelgesinin ağaç halkası kalibrasyonu, gerek Yakın Doğu gerekse Avrupa açısından bütünüyle yeni bir tarihler toplamı

şeklinde ortaya konan ve sunulan tarihlerin doğruluğu konusundaki bütün kuşkuları ortadan kaldırmıştır. Diğer taraftan, tarihlerin belirlenmesinden bile çok daha önemli bir husus var ise, o da çok sayıda tutarlı tarihe sahip olunması sayesinde ulaşılan kavrayıştır. Her ne kadar Antik Doğu'nun mevcut tarihi çerçevesi büyük ölçüde değiştirilmeden bırakılmışsa da taş yapı ve anıtlar, madencilik vesairin başlangıcı gibi Avrupa'daki pek çok önemli gelişmenin tarihinin çoğu arkeoloğun sandığından çok daha erken dönemlere dayandığı keşfedilmiştir. Tahminen M.Ö. 2500-M.Ö. 2700 tarihlerinden kalma büyük Mısır piramitleri tarih boyunca hep insanlığın inşa ettiği yeryüzünün en eski anıtları arasında düşünülmüşken, bugün artık Batı Avrupa'daki anıt mezarların piramitlerden de Girit'teki çember mezarlardan da daha eski olduğu bilinmektedir. İrlanda'da bulunan Newgrange, tahmini M.Ö. 3200 olarak tarihlenmiştir. Keza batının daha sonraları aldığı becerinin kaynak bölgesi olarak görülen Ege'de benzer bir gelişmişlik düzeyine ulaşılmasından birkaç yüzyıl önce Balkanlar'da bakırın hâlihazırda işleniyor olması da yine bu duruma örnek teşkil etmektedir.

Bütün fikirleri Doğu'dan alan Batı Avrupa'ya, uygarlığı Doğu'nun getirdiği yönündeki görüşün bütünüyle yanlış olduğu görülmüştür. Colin Renfrew, bir tarafta Ege ve Doğu Akdeniz bölgelerinin, diğer taraftaysa Batı Avrupa bölgelerinin uzandığı, kendi deyimiyle bir "kronolojik kıyas hattı" çizmiştir. Ağaç halkası analizi temelli radyokarbon kalibrasyon sonucunda, hattın güney ve doğusunda kalan bölgelerin tarihlerinde çok fazla değişiklik söz konusu olmazken, hattın kuzey ve batısında kalan bölgelerin tarihleri birkaç yüzyıl geriye çekilmiştir.

Jeoloji ile analogiyi sürdürecektir olursak, radyokarbon tarihleme yöntemi aralarındaki ilişkinin yönünü değiştirmekten önce bütün katmanlar ve kültürlerin aynı seviyede bulunduğu düşünülüyorken, radyokarbon tarihlemeyle birlikte Batı Avrupa katmanları daha eskiye uzanmış ve fakat bölgelerin kendi iç sınırları dâhilindeki karşılaştırmalı tarihlemeler aynı kalmıştır. Yani, İber Yarımadası'ndaki Geç Neolitik "katmanları", örneğin Ege'deki Erken Tunç Çağı ile eşleştirme yapmada kullanılabilir ve ancak bu şekilde benzer bir zaman düzeyinde eşleştirme yapılmıştır. Dolayısıyla, bu bölgelerin her birindeki birbirleriyle ilişkili değişimler ve de yerleşimler ile ilgili geçmişte yapılan çalışmaların tamamı geçerliliğini korumaktadır; değişimlerin dikkate alınmasının gerekli olduğu nokta "kıyas hattı" üzerindeki ilişkilerdir.

1 12 Antik Avrupa

DİĞER TARİHLEME YÖNTEMLERİ

Yirminci yüzyılın son on yılları uzmanlık gerektiren farklı bir dizi tarihleme yönteminin gelişmesine sahne olmuştur. Bunlardan bazıları kayaların tarihlenmesine çok daha uygun olup bildik kullanışlı radyokarbon tarihleme dizisinden ayrı bir noktada durmaktadır. Burada, zaman çizelgesinde görece sınırlı bir kullanımı olan yöntemlerden söz edilmektedir; hâlihazırda arkeolojik kalıntılar açısından uygulanabilir olmayan ya da başka bir ifadeyle hâlâ geliştirilme aşamasında olan bu yöntemler şunlardır:

- potasyumlu argonlu tarihleme
- uranyum serisi tarihleme
- fizyon izi tarihleme
- amino asit rasemizasyonu
- arkeomanyetik tarihleme

Tarih öncesi arkeolojik kalıntılar açısından çok daha büyük bir öneme sahip olanlar ise, termoluminesans (TL), optik uyarmalı luminesans tarihleme (OSL) ve obsidiyen hidrasyon yöntemleridir. Bunlardan sonuncusu, havaya maruz kaldığında yüzeyde bir hidrasyon katmanı oluşturmaktadır ve bu katmanın kalınlığı, maruz kalma süresinin uzunluğuna göre değişmektedir.

Termoluminesans (TL) ve optik (OSL) tarihleme, özellikle de seramik yapıtlarda muhtemelen en yaygın kullanılan yöntemlerdir. 1960'lar ve 70'lerde geliştirilmiş bir yöntem olan TL; kuvars, feldispatlar ve kalsit gibi birtakım minerallerin radyasyona maruz kaldıktan sonra belli bir şekilde tepkimeye girmeleri, böylece ısındıklarında ışık saçıyor olmaları gerçeğine dayanmaktadır. Bütün sistem, orijinal parça içindeki katışkılara bağlıdır. Söz konusu katışkıların atomlarının bulunduğu yerler ısı verilerek serbest bırakılan erkin elektronları çeker. Bu elektronlar luminesans merkezlerinde tekrar bir araya gelir ve foton açığa çıkarırlar. Termoluminesans miktarı tutulan mevcut elektron sayısına, bu elektronların sayısı ise radyasyona maruz kalma süresine orantılıdır. Bu, düz çizgisel bir ilişki değildir; radyasyona maruz kalma süresi ne kadar uzun olursa, elektronları tutmaya uygun yer sayısı o kadar az olacaktır.

Objenin ısısının 450°C'ye ulaştığı sözelimi çanak çömlek pişirme ve-

ya bir fırında ısıtma gibi belli durumlarda sistemin “sıfırlanması” gerekmektedir. Sözelimi bir fırının ucunda bulunan objelerin gerçekten de sıfırlandığından emin olmak hayli güç olabilmektedir. Çanak çömlek bu açıdan sorun teşkil etmemektedir ve yüz yıl kadar eskiye ait objeler bu şekilde tarihlenebilmektedir. Sonrasında bu tür parçaların güneş ışığına maruz bırakılması bütünü veya bazı yerleri boşaltabilmekteyse de, yöntem, gömülü objelere uygulanmaya son derece uygundur.

Termoluminesans ile radyokarbon tarihler arasındaki ilk karşılaştırma 1970 yılında D. W. Zimmerman ve J. Huxtable tarafından yayımlanmıştır. TL, üç yerleşimi M.Ö. 5350, M.Ö. 5330 ve M.Ö. 4610 olarak tarihlenirken, aynı yerleşimlere ilişkin radyokarbon tarih dizisi M.Ö. 5300-M.Ö. 4600 arası döneme işaret etmiştir. Bu, şüphesiz ki pek çok bilim insanı için güven verici bir haberdır.

TL’ninkilere benzer ilkeler ile yürütülen bir yöntem olan OSL’de, elektron kapanlarını boşaltmak için numuneler yeşil lazer ışığına maruz bırakılmaktadır. Bu yöntemin TL’den temel farkı, sistemi sıfırlayan ve tarihleme referansı veren etmenin ısı değil ışık olmasıdır. Güneş ışığına maruz bırakılmalarının hemen akabinde tortulaşıp gömülen kuvars tanesi numuneleri bu analizin başlıca örneğini oluşturmıştır. İngiltere’nin güneyinde yer alan Uffington’daki Kır At, bunun bir örneğidir. Bu, yamaç üzeri doğrudan değilerek açılan yerin beyaz kireç taşıyla doldurulmasıyla çizilmiş tarih öncesi döneme ait bir at figürüdür. Birçok uzman, bu objenin sanatsal stiline ya Anglo-Sakson ya da Keltlere (Geç Demir Çağı) özgü olduğuna hükmetmiştir. Gelgelelim yaklaşıp olarak objenin yapıldığı dönemden kalma silt tabakası üzerinde yapılan analiz M.Ö. 1400-M.Ö. 1600 aralığında OSL tarihleri önererek objeyi, alandaki diğer buluntularla da hayli örtüşmekte olan Geç Tunç Çağı’na ait olarak tarihlemiştir.

Objeler arasındaki biçimsel benzerliklere bel bağlamayan, bilimi temel alan, bağımsız bir tarihleme sisteminin varlığı antik dünyaya bakışımızı ciddi biçimde değiştirmiştir. Bu tarihleme yöntemlerinin hepsinin kendi sınırlılıklarının olmasına ve de ulaşılan her bir sonuca temkinli bir şekilde yaklaşılması gerekmesine karşın, oluşan genel yapı birkaç on yıl öncesine kıyasla bütünüyle farklıdır.

Sonuç olarak, Batı Avrupa gibi coğrafi alanların tarih öncesine bakış açısı, 1960’lardan bu yana ciddi biçimde değişmiştir. Uygarlık tanımları daima güç tanımlar olup genellikle karmaşık sosyal topluluklar ha-

114 Antik Avrupa

linde yaşamayı ve yazıyı bilmeyi içermesine karşın, İngiltere’de Stonehenge, İrlanda’da Newgrange, Orkney’de Maeshowe dev taş anıtlarını, Bretonya ve İspanya’daki anıt mezarları ve Orta Avrupa’daki ahşap göl yerleşimlerini inşa edebilmek için gerekli olan örgütlü yapıyı düşünecek olursak, Batı Avrupa’nın -Mısır ve Ege’de büyük uygarlıklara ulaşılmışken, ilkel hayatlar sürüp uygarlığa adım atmak için Doğu’nun etkisini “beklemiş” olan- barbar topluluklarına bakışımızın değişmesi kaçınılmazdı.

Ayrıca bkz. Boyne Vadisi Geçitli Mezarları (1. Cilt, 4. Bölüm); Minos Dünyası (2. Cilt, 5. Bölüm).

KAYNAKÇA

Baillie, Michael. *A Slice through Time: Dendrochronology and Precision Dating*. London: Batsford, 1995.

Baillie, Michael, Jon R. Pilcher ve Gordon W. Pearson. “Dendrochronology at Belfast as a Background to High-Precision Calibration.” *Radiocarbon* 25, no. 2 (1983): 171-178.

Becker, Bernd. “A 2,350-Year South German Oak-Tree-Ring Chronology.” *Fundberichte aus Baden-Württemberg* 1 (1981): 545-564.

Douglass, A. E. *Climatic Cycles and Tree-Growth*. Cilt. 1. Washington, D.C.: Carnegie Institution, 1919.

Ferguson, Charles W. “A 7, 104-Year Annual Tree-Ring Chronology for Bristlecone Pine, *Pinus aristata*, from the White Mountains, California.” *Tree-Ring Bulletin* 29, no: 3-4 (1969): 2-29.

LaMarche, Valmore C. ve Katherine K. Hirschboeck. “Frost Rings in Trees as Records of Major Volcanic Eruptions.” *Nature* 307 (Ocak, 1984): 121-126.

Renfrew, Colin. *Before Civilization: The Radiocarbon Revolution and Prehistoric Europe*. London: Cape, 1973.

Stuiver, Minze ve Gordon W. Pearson. “High-Precision Bidecadal Calibration of the Radiocarbon Time Scale, A.D. 1950-500 B.C. and 2500-6000 B.C.” *Radiocarbon* 35 (1993): 1-23.

“High-Precision Calibration of the Radiocarbon Time Scale, A.D. 1950-500 B.C.” *Radiocarbon* 28, no. 2B (1986): 805-838.

Suess, H. E. “Bristlecone Pine Calibration of the Radiocarbon Time Scale from 5200 B.C. to the Present.” İçinde *Radiocarbon Variations and Absolute Chronology*. Ed. Ingrid U. Olsson, s. 303-309. New York: Wiley, 1970.

Zimmerman, D. W. ve J. Huxtable. “Some Thermoluminescent Dates for Linear Pottery.” *Antiquity* 44 (1970): 304-305.

ARKEOLOJİ VE ÇEVRE

PETRA DARK

Geçmişteki çevre koşulları arkeolojinin önemli başlıklarından biridir; zira insanların davranışlarını, bulundukları çevreden bağımsız bir şekilde yorumlamak mümkün değildir. Örneğin, yoğun ormanla kaplı, ılıman iklime sahip bir bölgede yaşayan bir insan topluluğunun hayat tarzı, ağaçsız ve çok soğuk bir iklime sahip bir kültürel çevrede yaşayan insan topluluğunun hayat tarzından şüphesiz ki farklı olacaktır. Dahası, herhangi bir arkeolojik yerleşim örneğinde, günümüzdeki mevcut çevrenin geçmiştekiyle çok az benzerliği olabileceği de asla unutulmamalıdır. Binyıllar içinde iklimde, deniz seviyesinde, toprakta, bitki örtüsünde ve hayvan topluluklarında çok büyük değişimler yaşanabilmektedir. Bu nedenle, Mezolitik dönemde bir kıyı bölgesine kurulmuş olan bir yerleşimin bugün birkaç kilometre daha iç kesimde yer alması da, tümüyle sular altında kalmış olması da fazlasıyla mümkündür.

Geçmiş dönemlerdeki çevrelerin rekonstrüksiyonu, derin deniz çöktilleri ve Grönland ve Antartika'da bulunan buz tabakalarının analiziyle ulaşılan iklim değişikliklerine dönük bakış açılarından arkeolojik yerleşimlerde yapılan kazılarda ulaşılan biyolojik kalıntılar sayesinde bölgedeki bitki örtüsü ve hayvan topluluklarının rekonstrüksiyonuna varıncaya kadar pek çok türde bulguyu esas almaktadır. Bu verilerin in-

celenmesi sürecinde iklimbilimcilerden jeologlara, toprakbilimcilerden botanikbilimciler ve hayvanbilimcilere, pek çok alandan uzman yer almaktadır.

ÇEVREYE DÖNÜK ARKEOLOJİK İLGİNİN TARİHİ

1970'lere kadar arkeoloji, bir yerleşimin rekonstrüksiyonu için büyük ölçüde yapılar ve insan yapıtlarından yararlanmayla ilgilenirken, yerleşimi kuşatan çevreyi fazla dikkate almamıştır. Herhangi bir "çevresel" bulguya ulaşıldığında ki bu, genellikle hayvan kemikleri ve (karbonlaşmış tahıl taneleri gibi) bitki kalıntılarından ibaret olurdu; bunlar, ekseriyetle yerleşimin ekonomisi ile ilişkisi bağlamında ele alınırdı.

Ne var ki kayda değer istisnalar daima var olmuştur, özellikle de sulak alanlarda yürütülen kazı çalışmalarında. Sulak alanlarda, toprağın sürekli su emiyor olması mikrobiyal faaliyet seviyesini azaltan ve organik materyallerin korunmasına olanak tanıyan oksijen bakımından yoksul bir çevre oluşturmaktadır. Korunan bu materyaller polen tanelerinden bütün haldeki ahşap yapılara, mikroskobik parazit yumurtalarından Danimarka Demir Çağı döneminden kalma "bataklık cesetleri" Tollund Adamı ve Grauballe Adamı gibi bütün halde korunmuş cesetlere kadar farklı pek çok kalıntıyı içermektedir. On dokuzuncu yüzyıl ortalarında gün ışığına çıkarılan İsviçre'nin tarih öncesi göl köyleri gibi yerleşimlerin keşfi, bitki ve hayvan kalıntılarına ilişkin çalışmaların bir yerleşimin işlev ve düzenini kavramada önemli bir katkı sağlayabileceğinin anlaşılmasını beraberinde getirmiştir.

Britanya'da yer alan Doğu Angliyen Fenland, arkeologlar ile çevre bilimciler arasındaki ilk ortak çalışmalardan birinin merkezi halini alan sulak alanlardan biri olmuştur. 1930'lu yıllarda, Roma döneminde yoğun bir şekilde yerleşilmiş olan alanın tortul tarihi ve arkeolojisini araştırmak üzere Fenland Araştırma Komitesi kurulmuştur. Fenland'ın tarih öncesi arkeolojisi, daha sonraları İngiltere'nin kuzeydoğusunda yer alan Erken Mezolitik yerleşimi Star Carr'da gerçekleştirdiği meşhur kazılarla çevre ve kaynakların erişilebilirliğine ilişkin soruları açıklığa kavuşturma noktasında, biyolojik kalıntıların içerdiği potansiyeli gözler önüne serecek olan Grahame Clark tarafından incelenmiştir.

Clark'ın 1949-1951 yılları arasında Star Carr'da yürüttüğü kazı çalışmaları daha sonraki dönemlerde göl halini almış olan alanın kıyısında

Dönem	İklim	Bulgu	Kuzeybatı Avrupa'daki tahmini başlangıç tarihi
Subatlantik	Soğuk ve yağışlı	Nemsiz turba yosunu	yak. M.Ö. 800
Subboreal	Sıcak ve kurak	Çam ağacı köklü nemli turba yosunu	yak. M.Ö. 3800
Atlantik	Sıcak ve yağışlı	Nemsiz turba yosunu	yak. M.Ö. 6000
Boreal	Sıcak ve kurak	Çam ağacı köklü nemli turba yosunu	yak. M.Ö. 9000
Preboreal	Yarı Arktik	Yarı Arktik bitki kalıntıları	yak. M.Ö. 9500

Blytt-Sernander iklim değişikliği şeması. Lowe ve Walker 1984'ten uyarlanmıştır.

bir yığın ahşap yapının yanı sıra geyik kemikleri ve boynuzlarından yapılmış olağanüstü sayıda insan yapıtını da gün ışığına çıkarmıştır. Clark, yerleşimin çevresel yapısını kavramak, besin kaynakları ve ham maddelere erişebilirliğine ışık tutmak üzere hayvan kemikleri ve bitki kalıntıları konularında uzman kişilerle ortak bir çalışma yürütmüştür. Dahası, yerleşimin faal olarak kullanıldığı mevsimleri saptamak amacıyla hayvan kemiği asamblajlarından yararlanmıştır.

Bugün kazı ve örnekleme yöntemlerinde kaydedilen gelişmelerle birlikte arazi koşullarının mahiyetine bakmaksızın, kazı çalışmalarında çevreye ilişkin bulgulara ulaşmak ekseriyetle mümkündür. Ne var ki arazinin doğası, ne tür biyolojik materyallerin korunacağı konusunda etkendir: Kalkerli (kireçli) arazi üzerine kurulmuş yerleşimler, kemik ve kabukların korumasına uygun yapıdayken, asitli (düşük pH) arazi üzerine kurulmuş yerleşimler buna elverişli değildir. Yerleşim yüzeyine ilişkin bu tür bulgular genellikle binlerce yıl boyunca el sürülmeden tortulaşmaya terk edilen bataklıklar ve göl çökeltileri gibi yerleşim dışı çökeltilerden gelen ve giderek daha fazla ayrıntı içermekte olan bilgilerle pekiştirilmektedir. Bu tür izleşimler iklimde, deniz seviyesinde, bitki ve hayvan topluluklarında yaşanan uzun soluklu değişimlere ışık tutabilmesinin yanında, radyokarbon ve diğer tarihlleme yöntemleriyle ulaşılan arkeoloji kayıtları ile de doğrudan ilişkilendirilebilmektedir.

İKLİM VE DENİZ SEVİYESİ DEĞİŞİKLİKLERİ

Bugün de içinde bulunduğumuz görece sıcak ve stabil iklim dönemi Holosen dönem olarak bilinmektedir ve bir dizi soğuk (buzul) ve sıcak (buzul arası) iklim dalgasının meydana geldiği Pleistosen adı verilen dönem takip etmektedir. Pleistosen'den Holosen'e geçiş geleneksel olarak günümüzden 10.000 radyokarbon yılı öncesi olarak tarihlenmekteyken, göl çökeltilerindeki yıllık katmanlanma ağaç halkaları ve Grönland buz

118 Antik Avrupa

tabakasının buz katmanlarındaki yıllık çökelden alınan “mutlak” tarihler, geçişin günümüzden yaklaşık 11.500 yıl önce (yani, yaklaşık olarak M.Ö. 9500’de) gerçekleştiğine işaret etmektedir. Bu dönemde yaşanan iklimsel ısınma çarpıcı bir şekilde hızlı olmuştur. Grönland’da sıcaklıklar on yıl veya daha az bir süre zarfında yaklaşık 15°C artmış ve bunu, yaklaşık bin yıl boyunca süren daha kademeli bir ısınma dönemi takip etmiştir. Bu dönemde yaşayan Erken Mezolitik dönem insanların kendi yaşam süreleri içinde, bitki ve hayvan kaynaklarının erişilebilirliğinde yaşanan değişimlerle beraber, önemli iklim değişikliklerine tanık oldukları düşüncesi hiç de yabana atılır bir düşünce değildir.

İklimsel ısınma, deniz seviyesi ve kıyı topoğrafyasında çarpıcı değişikliklere yol açarak Buzul Çağı boyunca Kuzeybatı Avrupa’nın çok büyük bir kesimine hâkim olan dev buz tabakalarının erimesine neden olmuştur. Buzul Çağı’nda İrlanda ve Britanya Kıta Avrupa’sı ana karasının bir parçasıyken, yaklaşık olarak M.Ö. 7400 tarihinde deniz seviyesinde yaşanan yükselme önce İrlanda Denizi’ni, sonrasındaysa Manş Denizi’ni oluşturarak bölgenin kıtaya arasındaki kara bağlantısını ortadan kaldırmıştır.

Buzların erimesinin yol açtığı deniz seviyesi yükselmelerine (buzul-östatik deniz seviyesi yükselmesine) ek olarak, buz kütlelerinin serbest kalmasının ardından oluşan “geri sekmeye” bağlı olarak kıyısız değişimler (buzul-izostatik değişimler) de meydana gelmiştir. Deniz seviyesi değişiminin sonuçları, günümüz Avrupa kıyı şeridinin Holosen dönemin başlangıcındaki görüntüsünden bir hayli farklı olması ve bu kıyı şeridinin farklı kısımlarının izostatik iyileşme, mutlak deniz seviyesi artışı ve çökme bileşiminden farklı şekillerde etkilenmesi biçiminde tezahür etmiştir. Örneğin, deniz seviyesinde kısmi bir düşüşün yaşandığı kıyı kısımlarında sahillerin artması gibi bir sonuç ortaya çıkarken deniz seviyesindeki yükselme, deniz seviyesinin düşük olduğu dönemde kıyıda açığa çıkabilen ormanlık alanlar ve yerleşimlerin sular altında kalmasına yol açabilmektedir. Deniz seviyesi değişimlerinin yanı sıra, aşınma ve siltlenmeye bağlı olarak nehir yatakları da kayda değer değişimler geçirmiş, uzun zamandır çökeltiyle dolu olan buzulların devrimi neticesinde çok sayıda göl meydana gelmiştir.

Holosen dönemin başındaki ani ve hızlı ısınmanın ardından sıcaklık değerleri ve yağış miktarlarında daha küçük çaplı değişiklikler meydana gelmeye devam etmiş olsa da, tarih öncesi ve erken tarih dönemleri

boyunca iklim görece daha dengeli olmuştur. Bu veriler, çeşitli bulgu kaynaklarından hareketle net bir şekilde saptanırken, bu kaynakların en yaygın görüleni ve üzerinde çalışılmış olanı turba bataklıklarıdır. Turbaların bozunum (humuslaşma) derecesi, oluşmasına imkân tanıyan iklim koşulları ile doğrudan ilişkilidir. Serin ve yağışlı koşullar altında, turbaları oluşturan bitkiler sadece kısmi bir bozunum geçirerek münferit bitki kalıntılarının net bir şekilde saptanabildiği soluk renkli bir turba oluştururken bunun aksine, sıcak ve kurak koşullarda bitki kalıntıları daha fazla bozunuma uğrar ve koyu renkli, çok humuslu bir turba meydana getirir. Dolayısıyla, turba bataklıkları soluk ve koyu renkli turba katmanları içerebilmekte ve bu durum çökme dönemindeki iklim koşullarıyla doğrudan ilişkilendirilebilmektedir. Dahası, turbayı oluşturan bitkilerin türleri de yine iklime bağlı farklılıklar göstermektedir. Fazla yağışlı koşullar altında, turba büyük ölçüde *sphagnum* gibi yosunlar içerirken, daha kurak koşullar altında, bataklık yüzeyinde ağaçlar ve çalılar üreyebilmekte ve alanda ağaçlı bir turbalığın oluşmasına yol açabilmektedir.

Yirminci yüzyılın başlarında, İskandinavlı botanik bilimciler Axel Blytt ve Rutger Sernander, İskandinav turba bataklıklarındaki bu tür değişikliklerden hareketle bir Holosen iklim kuşakları şeması oluşturmuş ve sonrasında bu şema Kuzeybatı Avrupa geneline uyarlanmıştır (bkz. Tablo 1). Bu kuşakların farklı bölgelerdeki eş zamanlı iklim değişikliklerini temsil ettiği varsayılırken, radyokarbon tarihlendirme yönteminin geliştirilmesiyle birlikte, zamanlama ve iklim değişikliğinin karakterinde dikkate değer bölgesel farklılıkların söz konusu olduğu görülmüştür. 1990'larda ve 2000'li yılların başlarında, turba bataklıklarından hareketle iklim rekonstrüksiyonuna dönük yaklaşımlar gerek geniş ölçekli gerekse küçük çaplı, kısa süreli değişikliklerin kaydına imkân tanıyacak şekilde kendilerini yenilemiş ve tutarlı ve kesin tarihlendirme yöntemlerinde yaşanan gelişmelerle beraber, bu olayların genellikle arkeolojik kayıtlarla doğrudan ilişkilendirilmesi mümkün hale gelmiştir.

İklim değişikliği de tıpkı tarımın benimsenmesi gibi, arkeolojik kayıttaki önemli gelişmelerin ardında yatan bir itici güç işlevi görmektedir. Her ne kadar bu hipotezlerden bazıları revize edilmelerinden bu yana kendilerine iklim rekonstrüksiyonlarını temel almaktaysa da Avrupa'da avcılık, balıkçılık ve toplayıcılıktan tarımcılığa geçiş, uzunca bir süredir sıcaklıklar ve yağış miktarlarında yaşanan değişiklikler ile ilişkilendiri-

120 Antik Avrupa

legelmektedir. Yakın geçmişte Grönland'dan alınan buz çekirdekleri üzerinde yapılan incelemeler, Holosen dönem içinde en yüksek sıcaklık değerlerine, Avrupa'da tarıma geçişin yayıldığı M.Ö. 6600-M.Ö. 2300 tarihleri arasında ulaşıldığını göstermekteyken, polen analizleri de bu dönemin ortalarına doğru Avrupa'nın çok büyük bir kesiminde yazların günümüzdekinden yaklaşık 2°C daha sıcak geçtiğine işaret etmektedir. Sıcaklıkların artması gerek doğal bitki örtüsünü gerekse ekinleri etkilemiştir ancak bu etkinin fayda sağlayıp sağlamadığı, ayrıntıları hakkında bilgi sahibi olmadığımız mevsimsel dağılım ve yağışların niteliği gibi diğer birtakım iklimsel özelliklere bağlı gelişmiştir. Dahası, bu dönem boyunca meydana gelen iklim değişikliklerinin bölgelere göre farklılıklar sergilemiş olmasının yanı sıra, Avrupa gibi çevresel açıdan yoğun bir çeşitlilik barındıran bir coğrafi alanın genelinde tarıma geçiş örneklerle açıklayabilecek tutarlı bir ilişki pek de mümkün görünmemektedir.

Yakın geçmişteki araştırmalar yaklaşık olarak M.Ö. 850'de, Tunç Çağı'nın sonunda meydana gelen daha serin ve daha yağışlı dönem gibi güneş aktivitesi değişikliklerinden kaynaklı kısa süreli iklim değişikliklerinin önemini vurgulamaktadır. Bu tür değişiklikler dağlık bölgelerin "uçları" ve de deniz seviyesinin altında kalan alanların tarıma elverişli hale gelmesi gibi geniş kapsamlı etkileriyle birlikte, arazi kullanımı bakımından dikkate değer sonuçlar doğurmuştur. Hollanda'da, örneğin, Geç Tunç Çağı yerleşimlerinden bazıları bu dönemde taban suyu düzeyinde meydana gelen yükselmeye bağlı olarak terk edilmiş gibi görünmektedir.

Kuzeybatı Avrupa'nın "uçlarında" yaşanan çevresel değişimin ilgi çekici bir başka yönü de, İzlanda'daki volkanlarda meydana gelen büyük patlamalardan iklimsel ve dolayısıyla beşeri faaliyetin etkilenmiş olmasıdır. İzlanda'da, bu patlamalarda püsküren lav ve kül (tefra) bütün yerleşimleri yutabilmiştir; M.S. 1104'te Hekla Yanardağı'nda meydana gelen patlamayla İzlanda'nın güneybatısında yer alan Stöng çiftliğinin başına da benzer bir felaket gelmiştir. Peki, bu tür patlamalardan atmosfere yayılan volkanik gazların daha kapsamlı etkileri olmuş olabilir mi? Dendrokronoloji Uzmanı (ağaç halkası tarihleme uzmanı) Michael G. Baillie'nin, İrlanda'daki turba bataklıklarında ve Batı Avrupa'daki diğer yerleşimlerde bulunan ağaçlardaki (yetersiz büyümeye işaret eden) özellikle dar halkaların volkanik patlamalardan yayılan gaz salınımı ne-

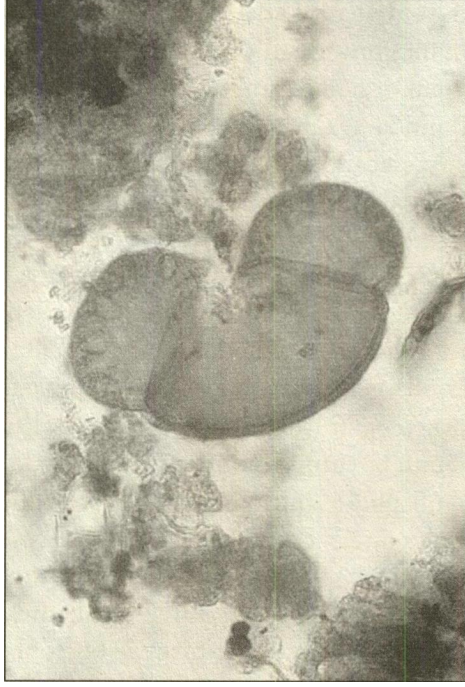
deniyle Grönland buz tabakasında asiditenin zirve yaptığı dönemlerle aynı periyoda ait gibi görüldüğü sonucuna ulaştığı gözlemleri, bu anlamda ciddi tartışmaları beraberinde getirmiştir. Bu tür patlamalar güneş enerjisi yayılımında azalmaya ve sıcaklıklarda onlarla ifade edilen değerlerde düşüşe yol açarak iklimsel bozulmalara neden olabilmektedir. Bu “dar halka vakalarından” bazılarının arkeolojik kayıta iklim değişikliği dönemlerine denk geldiği görülmektedir: Kuzey ve Batı Britanya’nın dağlık kesimlerinde bulunan geniş Tunç Çağı arazilerinin terk edilmesi örneğinde olduğu gibi. Bu durum, bazı arkeologların insanlar ile ağaçların aynı iklimsel bozulma dönemlerine tepki verdiklerini öne sürmesini beraberinde getirirken, bu yoruma biraz daha kuşkucu yaklaşan kimi diğer arkeologlar ise, Britanya’nın dağlık kesimleri açısından öne sürülen değişimin boyutunun zaman zaman söz konusu patlamaların İzlanda’nın kendisinde yarattığı sanılan etkiden bile daha büyük olduğuna işaret etmektedir.

İzlanda’da meydana gelen patlamaların uzak çevreleri etkileyebilmiş olması muhtemel bir diğer alan ise, toprak asitlenmesidir. Hâlihazırda asitli ve tarıma elverişliliği minimum düzeyde bir toprak yapısına sahip alanlarda, volkanik patlamanın ardından meydana gelen “asit yağmuru”, toprağı daha da asitlendirerek ekosistemi tarım yapılamayacak hale getirebilmektedir.

BİTKİ VE HAYVAN TOPLULUKLARINDAKİ DOĞAL DEĞİŞİMLER

Son Buzul Çağı sonunda yaşanan iklimsel ısınma, bitki ve hayvan topluluklarında önemli değişimleri tetiklemiş ve akabinde bu değişimlerin de insan nüfusunun besin ve diğer kaynaklara erişimi üzerinde ciddi etkileri olmuştur. Kuzey Avrupa’nın Buzul Çağı boyunca buzdan muaf kalmış kesimleri seyrek bir tundra örtüsüyle kaplıyken, sıcaklıklar arttıkça ağaçlar Akdeniz’de kısıtlı kaldıkları alandan çevreye yayılmaya başlamıştır. Göl çökeltileri ve turba bataklıklarında korunan polen tanelerinin analizlerinden çıkan sonuçlar, ağaçlık alanlardaki bu yayılmaya kanıt teşkil etmektedir (Şekil 1). M.Ö. 8000’lerde, Avrupa’nın çok büyük bir kısmı toprak türü ve iklime bağlı farklılıklar içeren sık bir ormanlık alandan oluşuyordur. Pek çok bölgeye fındık ağacı (*Corylus avellana*) hâkimdir ve fındık, bu döneme ait yerleşimlerde sık rastlanan

122 Antik Avrupa

Şekil 1: Yaklaşık M.Ö. 9000 tarihine ait Mezolitik göl çökeltisinden alınan çam poleni taneciği. Petra Dark'ın izniyle çoğaltılmıştır

organik buluntular arasında olmaları itibarıyla, Mezolitik dönemde yaşamış insan topluluklarının önemli besin kaynaklarından biri gibi görünmektedir. İskoçya'nın batı kıyılarında yer alan ada topluluğu Hebridler'deki İslay Adası'nda bulunan Geç Mezolitik yerleşimi Staosnagig'da binlerce karbonlaşmış fındık tanesinin bulunmuş olması, bu besin kaynağının adada düzenli bir şekilde hasat edildiğini göstermektedir.

Ormanlık alanların yayılmasına, hayvan topluluklarında yaşanan önemli değişimler eşlik etmiştir. Soğuk iklim koşullarına uyum sağlamış Ren geyiği gibi tundra hayvanlarının yerini karaca, yaban domuzu ve kunduz gibi orman koşullarına daha iyi adapte olmuş hayvanlar almıştır. Bu türlerden birkaçı Mezolitik ve daha sonraki dönemlerde yaşamış insanlar tarafından avlanmış ve hatta zaman zaman lokal düzeyde nesilleri tükenme tehlikesiyle baş başa bırakılmıştır.

İNSANIN ÇEVRE ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

İnsanın çevre üzerindeki etkisinin mahiyeti ve boyutu, Mezolitik dönemde küçük ormanlık alanların ağaçsızlaştırılması ve bitki örtülerinin yakılmasından Neolitik dönem ve sonrasında büyük ormanlık alanların tarıma açılmasına kadar zaman içinde kayda değer değişimler sergilemiştir. Bu etkinin kanıtlarını gerek arkeolojik yerleşimler gerekse doğal çökeltilerdeki pek çok kaynakta görmek mümkündür.

Polen analizi, insan faaliyeti ile çevre arasındaki ilişkiyi anlamada kullanılan temel yöntemlerden biridir. Pek çok bitki, suyu emen çökeltilerde yüz binlerce yıl korunabilen büyük miktarlarda polen üretmektedir. Bu polenlerin tanımlanması orijinal bitki topluluklarını anlamayı mümkün kılmaktadır. Bu yöntem, Son Buzul Çağı sonrası dönemde insan faaliyetinin etkisinin yanı sıra, kültürel çevrede meydana gelen ormanlık alan kolonizasyonu gibi doğal bitki örtüsü değişimlerini de gösterebilmektedir.

Polen dizileri, insan faaliyetini farklı birçok şekilde saptama imkânı sunmaktadır. Örneğin, Mezolitik dönemin avcı-toplayıcı toplulukları Avrupa'nın çok büyük bir kesimini kaplayan sık ormanlık alanda küçük, ağaçsız alanlar oluşturmuştur ve ağaç poleni bolluğundaki azalmanda ve çimenler gibi güneş ışığını seven otsu bitkilerdeki artışta bu ağaçsız alanların izini sürmek mümkündür. Kimi zaman bu değişimleri yaban öküzü gibi büyük otobur memelilerin etkilerinden ve hatta kunduzların ağaç devirme faaliyetlerinden bile ayırt etmek güç olabilmektedir. Bu tür durumlarda insan varlığı, çökeltilerdeki mikroskobik kömür partiküllerinin varlığından hareketle saptanabilmektedir. Kuzeybatı Avrupa tarih öncesinde büyük doğal yangınlar son derece nadir görülmekle beraber, Mezolitik ve daha sonraki dönemlerde insanlar çevrede değişiklik yapmak amacıyla ateşi kullanılmıştır. Erken Mezolitik yerleşimi Star Carr bu duruma iyi bir örnek teşkil etmektedir. Grahame Clark'ın yürüttüğü ilk çalışmanın akabinde 1990'larda, yerleşimdeki insanlar ile çevre arasındaki etkileşime ışık tutmak amacıyla ayrıntılı bir biyolojik inceleme programı geliştirilmiştir. Ateş kullanımını doğrulayan kömür partikülü analizlerinin yanı sıra, kısa süreli bitki örtüsü değişikliklerinin insan faaliyeti ile ilişkisini araştırmak üzere (bir ile iki yıl gibi aralıklarla alınan numuneler üzerinde yapılan) yüksek çözünürlüklü polen analizlerinden yararlanılmıştır. Bu araştırma M.Ö. 9000 do-

124 Antik Avrupa

laylarında, insanların göl çevresindeki sazlıkları -muhtemelen hayvanları tekrar yeşeren gür otlaklarda otlatmak amacıyla- kasıtlı bir şekilde yaktıklarını ortaya koymuştur. Bu faaliyetin, Avrupa'da bilinçli bir çevre yönetiminin ilk örneği olması muhtemeldir.

Diğer taraftan, "antropojenik göstergelerin" -insan faaliyeti ile güçlü bir ilişki halinde olan bitkilerin- bulunduğu polenler sayesinde de yine polen dizilerinde diğer insan faaliyeti belirtilerini saptamak mümkündür. Otlaklarda ve nadasa bırakılmış ekilebilir arazilerde yetişen bir bitki olan mızrak yapraklı sinirotu bu bitkilere bir örnektir. Bu bitki, otlaklar ve küçük ölçekli tarla tarımı alanları oluşturmak üzere ormanlık alanların ağaçsızlaştırıldığı Erken Neolitik dönemden kalma polen dizilerinde sık görülmektedir. İnsan faaliyeti ile ilişkili diğer bitkiler arasında, ekilebilir yabancı otları ve şüphesiz ki tahılları saymak mümkündür. Ekinlerin büyük kısmı çok az polen üretmekte, dolayısıyla polen kaydında son derece yetersiz temsil edilmekteyse de, Neolitik yerleşimlerdeki karbonlaşma ile korunmuş halde bulunan tahıl tanelerinden tarımcılığın Avrupa geneline nasıl yayıldığıнын izini sürmek mümkündür.

Erken Neolitik dönem boyunca Kuzeybatı Avrupa'da yayılmış olan pek çok polen dizisinde kaydedilen ilgi çekici bir başka durum ise, "karaağaç eksilmesidir". Yaklaşık olarak M.Ö. 3800'de, karaağaç (*Ulmus*) poleni miktarı toplam polen miktarının yüzde 10'undan yüzde 1'ini oluşturma noktasına gerilemiştir. Bu durumu açıklama iddiası taşıyan birkaç hipotez söz konusudur. Başlangıçta, bunun iklimsel kötüleşmenin bir sonucu olduğu düşünülmüşse de, bu durumun genellikle sadece karaağaca özel olması bu hipotezi geçersiz kılmaktadır. Daha sonraları, söz konusu azalmanın sık sık tahıl polenlerinin ilk ortaya çıkışıyla yakın dönemlere denk geliyor oluşu, bunun Neolitik tarımcılığın yayılmasına işaret ettiği yönündeki görüşü doğurmuştur. Bu görüşe göre, çiftçiler daima nitelik bakımından en iyi arazilerde yayılmakta olan karaağaç ormanlarını bilinçli ve titiz bir tercihle ağaçsızlaştırmıştır. Gelgelelim, bazı yerleşimlerde karaağaçlardaki eksilmenin birkaç yüzyıl öncesine tarihlenen ve tahıl tarımcılığının hâlihazırda yapılmakta olduğuna işaret eden tahıl polenleri bulunmuştur.

Bir diğer seçenek ise Norveç gibi belli dağlık bölgelerde hâlâ devam ettirilen bir pratik olan, kışları büyükbaş hayvanları beslemek üzere ağaçların yapraklı dallarının koparılması pratiğini temel almıştır. Eğer karaağaç Neolitik dönemin hayvan yemi kaynaklarından biri olarak

kullanılmış ise, bu durumun polen kaydında görülen azalmaya yol açmış olması mümkündür; zira yapraklı dalların koparılması polen üretimi azaltacaktır. İsviçre'nin kuzeydoğusunda yer alan Weier'deki kazılarda gün ışığına çıkarılan Erken Neolitik döneme ait ağılardan ulaşılan veriler büyükbaş hayvanları beslemede ağaç yapraklarının kullanıldığı yönünde bir arkeolojik kanıt teşkil etmekle beraber, karaağaç burada toplanan birkaç ağaç türünden yalnızca biri ve en düşük yoğunlukta olanıdır. Bu nedenle, yaprakların hayvan yemi olarak kullanılmak üzere toplanmış olması, karaağaçlardaki eksilmeyi açıklayacak mahiyette görünmemektedir; zira insan nüfusunun çok az olduğu bölgelerde bile çok geniş çapta bir eksilme söz konusudur.

İngiltere'nin Norfolk Adası'nda yer alan Diss Mere'de, göl çökeltilerindeki yıllık katmanlanmadan karaağaç eksilmesinin zamanına ilişkin önemli bulgulara ulaşılmıştır. Bu bölgede karaağaç eksilmesi sadece altı yıllık bir periyotta meydana gelmiştir. Gerçekleşme hızı, söz konusu olayın tümüyle insan faaliyetine bağlı olmadığına işaret etmekle birlikte, Kuzey Amerika'daki kestane ağacı hastalığı, Avrupa'daki karaağaç hastalığı gibi yakın geçmişte baş göstermiş olan ağaç hastalıklarının sonuçlarıyla benzerlikler söz konusudur. Her ne kadar Avrupa Neolitik'te karaağaçlarda bir hastalığın ortaya çıktığını gösteren doğrudan bir kanıt mevcut değilse de, İngiltere'nin Londra kentinde yer alan Hampstead Heath'teki Neolitik çökeltilerde, Hollanda karaağacı (*Scolytus scolytus*) hastalığının yayılmasına neden olan böceklerle ait kalıntılara rastlanmış, dahası, İsviçre ve Danimarka'daki Weier ve kimi diğer yerleşimlerde, karaağaç kabuğu böceğinin yarattığı karakteristik oyuk izleri taşıyan ahşap parçaları bulunmuştur. Bu böcek, hastalığa (*Ceratocystis ulmi*) yol açan mantarın taşıyıcısıdır. Mantar kalıntılarına rastlanmamış olması ise esasen pek de şaşırtıcı bir durum değildir; zira arkeolojik kayıtlarda mantarlar nadiren yer almaktadırlar.

Hastalık hipotezi, karaağaç eksilmesinin gerek hızına gerekse geniş bir coğrafi alana yayılmış olmasına açıklama getirmektedir. Ancak, pek çok yerleşimde tahıl polenleri ve diğer "antropojenik göstergelerin" bulunması da söz konusu eksilmenin insan faaliyetiyle bir bağlantısı olması gerektiğine işaret etmektedir. Şu halde, karaağaç eksilmesine hastalık ile insan faaliyeti birlikte yol açmış olabilir gibi görünmektedir: Neolitik dönemde yaşamış insan toplulukları karaağaç dallarını hayvan yemi olarak veya inşaat amaçlı kullanmak üzere toplayarak ağaçlara za-

126 Antik Avrupa

rar vermiş ve hastalığa hem giriş noktaları sağlamış hem de yayılmasını hızlandırmıştır. Diğer taraftan, hastalığın yayılması ağaçları çürütüp yoğun orman örtüsünde doğal açıklıklar oluşturarak Neolitik dönem insan topluluklarının ormanlık alanları ağaçsızlaştırma çalışmalarına doğrudan katkıda bulunmuş olması da oldukça muhtemeldir.

Neolitik dönemde görülen karaağaç eksilmesi Antik Dönem’de yaşayan insanların faaliyeti ile çevre arasındaki ilişkiyi ve de bu ilişkiyi destekleyebilecek farklı bir dizi bulguyu kavramak için üzerine düşünülmeyi hak eden pek çok hipotez için yararlı bir örnek teşkil etmektedir.

Tarih öncesi çevresel değişimin birçok yönden insan faaliyeti ve doğal etmenlerin bileşiminden meydana gelmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Kuzeybatı Avrupa’nın dağlık kesimlerinde geçmişte orman örtüsüyle kaplı olan alanlara bozkır bitki örtüsünün yayılması bu duruma bir başka örnektir. Bu tür alanlarda bataklıkların oluşması artan yağışlarla desteklenmiş ve ağaçların yerini yosun ve sazlar gibi sulak alan bitkileri almış olmakla beraber belli alanlarda insan faaliyetine ilişkin izlere de rastlanmaktadır. İngiltere’nin Dartmoor ve North York bataklık alanlarında, örneğin, kömürün yanı sıra yer yer bataklığın hemen altında Geç Mezolitik döneme ait taş aletlerin de bulunması buralarda bataklık oluşmazdan önce insanların yaşadığını ve bölgedeki bitki örtüsünü yaktığını işaret etmektedir. Bu tür örneklerde, alanların ağaçsızlaştırılmasının ve bunun ateş yardımıyla yapılmış olmasının yerleşimlerin hidrolojik dengesini bozarak taban suyu düzeyinde bir artışa yol açtığı ve bunun da kalan ormanlık alanları yok ederek bataklıkların oluşmasını tetiklediği tahmin edilmektedir. Dolayısıyla, Avrupa’nın belli kesimlerinde yer alan yabani ve görünüşe göre “doğal” bozkır arazilerinin birçoğu, oluşumlarını kısmen de olsa insan faaliyetine borçludur.

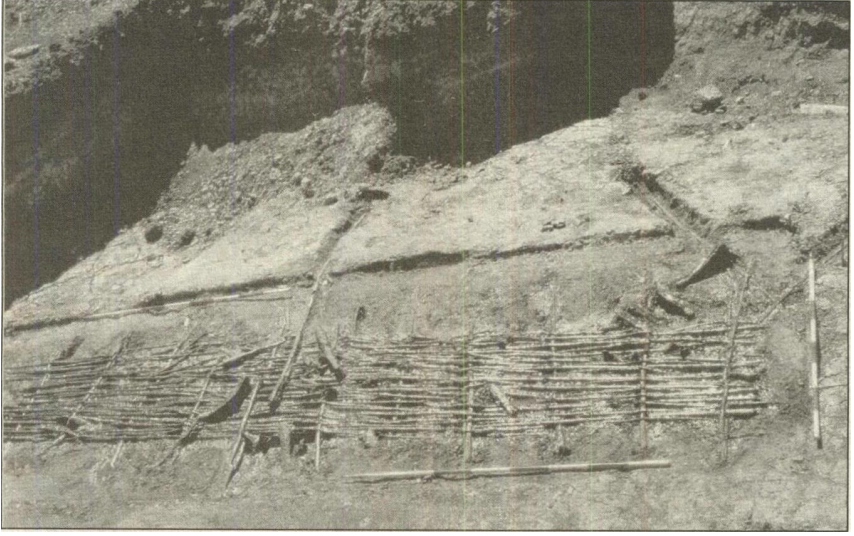
İnsan faaliyeti, yakma ve hayvan sürülerini otlatma gibi edimlerle, Güney İngiltere ve Danimarka fundalıkları gibi diğer ağaçsız kültürel çevrelerin oluşumu ve sürekliliğine de katkıda bulunmuş gibi görülmektedir. Tümülüslerin altında yer alan daha eski dönemlere ait arazi yüzeylerinde yapılan kazılar, bu Tunç Çağı tümülüslerinin inşa edilmelerinin çok öncesinde ormanlık alanların ağaçsızlaştırıldığına ve arazi- de değişimlerin meydana geldiğine işaret etmektedir.

KAYNAKLARIN KULLANIMI VE MEVSİMSELLİK

Büyük çevresel değişimleri belgeleyen doğal çökeltilere ek olarak, tarih öncesi ve tarihin başlangıcındaki dönemlerde yaşamış insanların çevrede değişiklikler yaparak doğal kaynakları nasıl kullandıklarına ilişkin kanıtları arkeolojik yerleşimlerdeki biyolojik kalıntılarda da görmek mümkündür.

Mezolitik dönem insanları avcılık, bitki toplayıcılık ve balıkçılığın yanı sıra, hayvan sürülerinin izinde kültürel çevrede farklı alanlara göç ederek ve erişilebilir kaynakları mevsimsel olarak kullanarak yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Kabuklu deniz hayvanlarından kalan çöp yığınları, Mezolitik dönemin daha ileri tarihlerinde kıyı bölgelerinde görülen karakteristik sonuçlardan biridir. Bu tür çöp yığınları genellikle beslenmede kullanılan bitki ve hayvan kalıntılarını -fındık kabukları ve balık kemiği vesair- içermektedir. Arkeologlar bu tür çöp yığınlarında bulunan hayvan kalıntılarında, insanların yılın hangi mevsimlerinde kıyı bölgelerinde yaşadıklarına ışık tutmaya çalışmaktadırlar. Çöp yığınlarında yapılan büyüme çizgisi çalışmaları, örneğin, kabuklu deniz hayvanlarının yazları mı yoksa kışları mı toplandığını gösterebilmektedir. İskoçya'nın Oronsay Adası'ndaki Geç Mezolitik döneme ait çöp yığınlarının analizinde gözler önüne serildiği gibi, balıkların kulak kemikleri (otolitler) de bir başka mevsimsel bilgi kaynağı görevi görmektedir. Otolitlerin büyüklüğünden yakalanan balıkların yaşı saptanmakta ve böylelikle çöp yığınlarının kullanıldığı mevsimler belirlenebilmektedir.

Danimarka'nın Storebælt (Büyük Kemer) bölgesinde bulunan Geç Mezolitik ve Neolitik dönemlerine ait dalyanlar Antik Dönem insanların özel amaçlı ağaç ve ormanlık alan kullanımlarını gösteren en eski kanıtlardan bazılarını sunmaktadır. Kapan yapmak üzere birbirine bağlanmış ince sırkalar, baltalanmış ormanlık alanlardan temin edilmiş görünmektedir (Şekil 2). Baltalama faaliyeti, ağaçların neredeyse zemin hizasından kesilmesini ve ağaçta kalan filizlerin (ihtiyaç duyulan ebata bağlı olarak) yaklaşık beş ile on yıl arasında yeniden büyümesi beklenip akabinde tekrar kesilmesini içermektedir. Bu faaliyet sonucunda bir örnek büyüklükte ve sepetçilikten dokuma duvar kaplamalarına kadar farklı pek çok amaçla kullanıma uygun ağaç gövdelerine ulaşılmıştır. Ağaç kesimi Avrupa tarih öncesi ve erken tarih dönemlerinde yaygın görülen bir faaliyet olup pek çok sulak alan yerleşimi kazısında izlerine

Şekil 2: Danimarka Oleslyst'de bulunan kesilmiş ağaçlardan yapılmış Neolitik döneme ait bir balık bendi. Kalundborg Regional Museum'dan Lisbeth Pedersen'in izniyle çoğaltılmıştır

rastlanmaktadır; sözgelimi, İngiltere'nin güneybatısında yer alan Somerset Düzlükleri boyunca Neolitik, Tunç ve Demir çağlarına ait kalıntılar ortaya çıkarılmıştır.

ÇİFTLİKLERDEN KASABALARA YEREL ÇEVRELER

Bitki ve hayvan kalıntıları iyi korunduğunda, bir yerleşimin çevresel düzeni ve yerleşim sakinlerinin kaynakları kullanımının yanı sıra yerel yaşam ve sağlık koşulları hakkında da bilgiler vermektedir. Grönland ve İzlanda'daki İskandinav tarım toplumlarından İrlanda'da Dublin, Norveç'te Oslo gibi kent merkezlerine kadar geniş bir çeşitlilik barındıran yerel yerleşimlerdeki sağlık ve temizlik koşullarının incelenmesinde böcek kalıntılarından yararlanılagelmektedir. Bozunuma uğrayan çeşitli tür ve özelliklerdeki organik materyallerle ilişkili ve hatta belli organik materyallerde yaşayabilen farklı böcek türleri mevcuttur. İngiltere'nin kuzeyinde yer alan Viking dönemi kasabası York, bu bağlamda iyi bir örnek teşkil etmektedir. Birbirine yakın sıralı ahşap evlerden oluşan bu onuncu yüzyıl kasabasında, evlerin bitişiğinde bulunan atık çukurlarında çok

büyük miktarda organik kalıntıya rastlanmış ve böcek kalıntıları üzerinde yapılan incelemeler kasaba civarında giysi imalatı ve boyamacılığın, kesilen hayvanların leşlerinden ve kemik, boynuz ve deri alet yapımından oluşan atıkları da içeren hatırı sayılır miktarda çürümüş organik materyal olduğunu gözler önüne sermiştir. Bunun yanı sıra, foseptiklerin içerik analiziyle tahıl, meyve ve et bakımından zengin bir beslenme düzeninin varlığı ortaya konmakla kalmamış, aynı zamanda kasaba insanları arasında kırbaç kurdu (*Trichuris trichiura*) ve bağırsak solucanı (*Ascaris lumbricoides*) gibi intestinal parazit hastalığı vakalarının görüldüğü tespit edilmiştir. İnsan biti (*Pediculus humanus*) ve insan piresi (*Pulex irritans*) gibi dış parazitlerin de hakeza yaygın olduğu görülürken, görece daha düşük nüfus yoğunluğuna sahip kırsal kesimlerin hastalıkların yayılmasına daha az elverişli olması itibarıyla parazit enfeksiyonlarının kasabaların dış kesimlerinde daha seyrek olduğu tespit edilmiştir.

SONUÇ

Yerelden küresele, çevrenin yapısı hakkında bilgi veren bulgular geçmişte yaşamış insanların davranışlarını anlamının olmazsa olmaz bir parçasıdır ve bu tür bulgulara ulaşmada uygulanan yöntemler hızla artmaktadır. DNA (deoksiribonükleik asit) analizi gibi geliştirilmeye devam eden biyomoleküler yöntemler gelecekte, çok küçük miktarlardaki vasfını yitirmiş molekülleri ayırma ve tanımlamada daha da büyük bir rol üstlenecekken kemiklerin izotop analizi, beslenme alışkanlıklarına ışık tutabilmekte ve farklı kültürel çevreler arasındaki insan hareketliliği hakkında değerli ipuçları verebilmektedir. Bu tür bir araştırmanın uzmanlık isteyen bilimsel doğası, arkeologlar ile diğer bilim insanları arasında mutlak bir iş birliğini gerektirmekte ve insan-çevre ilişkisine birçok yeni açıklama vadetmektedir.

Ayrıca bkz. Tollund Adamı (1. Cilt, 1. Bölüm); Star Carr (1. Cilt, 2. Bölüm); Muge Çöp Yığınları (1. Cilt, 2. Bölüm); Viking York (2. Cilt, 7. Bölüm).

KAYNAKÇA

Baillie, Michael G. L. *A Slice through Time: Dendrochronology and Precision Dating*. London: Batsford, 1995.

Bell, Martin & Michael Walker. *Late Quaternary Environmental Change: Physical and Human Perspectives*. Harlow, Essex, U.K.: Longman, 1992.

130 Antik Avrupa

Clark, J. Grahame D. *Excavations at Star Carr*. Cambridge, U.K.: Cambridge University Press, 1954.

Coles, John M. ve Andrew J. Lawson, *European Wetlands in Prehistory*. Oxford: Clarendon Press, 1987.

Dark, Petra, *The Environment of Britain in the First Millennium A.D.* London: Duckworth, 2000.

Davis, Simon J. M., *The Archaeology of Animals*. London: Routledge, 1987.

Dincauze, Dena F., *Environmental Archaeology: Principles and Practice*. Cambridge, U.K.: Cambridge University Press, 2000.

Evans, John ve Terry O'Connor, *Environmental Archaeology: Principles and Methods*. Stroud, U.K.: Sutton, 1999.

Grattan, John P. ve David D. Gilbertson, "Acid-loading from Icelandic Tephra Falling on Acidified Ecosystems as a Key to Understanding Archaeological and Environmental Stress in Northern and Western Britain." *Journal of Archeological Science* 21 (1994): 851-859.

Huntley, Brian ve H. John B. Birks, *An Atlas of Past and Present Pollen Maps for Europe: 0-13,000 Years Ago*. Cambridge, U.K.: Cambridge University Press, 1983.

Kenward, Harold K. ve Alan R. Hall, *Biological Evidence from Anglo-Scandinavian Deposits at 16-22 Coppergate*. York, U.K.: Council for British Archaeology, 1995.

Lowe, John J. ve Michael J. C. Walker, *Reconstructing Quaternary Environments*. London: Longman, 1984.

Mellars, Paul ve Petra Dark, *Star Carr in Context: New Archaeological and Palaeoecological Investigations at the Early Mesolithic Site of Star Carr, North Yorkshire*. Cambridge, U.K.: McDonald Institute for Archaeological Research, 1998.

Mellars, Paul A. ve M. R. Wilkinson, "Fish Otoliths as Indicators of Seasonality in Prehistoric Shellmiddens: The Evidence from Oronsay (Inner Hebrides)." *Proceedings of the Prehistoric Society* 46 (1980): 19-44.

Mithen, Steven, ed. *Hunter-Gatherer Landscape Archaeology: The Southern Hebrides Mesolithic Project 1988-1998*. Cambridge, U.K.: McDonald Institute for Archaeological Research, 2000.

Pedersen, Lisbeth, Anders Fischer ve Bent Aaby, ed. *The Danish Storebælt since the Ice Age—Man, Sea, and Forest*. Copenhagen: A/S Storebælt Fixed Link, 1997.

Peglar, S. M., "The Mid-Holocene *Ulmus* Decline at Diss Mere, Norfolk, UK: A Year-by-year Pollen Stratigraphy from Annual Laminations." *The Holocene* 3 (1993): 1-13.

Rasmussen, P., "Leaf-foddering of Livestock in the Neolithic: Archaeobotanical Evidence from Weier, Switzerland." *Journal of Danish Archaeology* 8 (1989): 51-71.

Roberts, Neil, *The Holocene: An Environmental History*. 2. Baskı. Oxford: Blackwell, 1998.

Simmons, Ian G., *The Environmental Impact of Later Mesolithic Cultures*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 1996.

Van Geel, B., O. M. Raspopov, J. van der Plicht ve H. Renssen, "Solar Forcing of Abrupt Climate Change around 850 Calendar Years B.C." İçinde *Natural Catastrophes during Bronze Age Civilisations*. Ed. Benny J. Peiser, Trevor Palmer ve Mark E. Bailey, s. 162-168. BAR International Series, no. 728. Oxford: Archaeopress, 1998.

YERLEŞİM ÖRÜNTÜLERİ VE KÜLTÜREL ÇEVRELER

JOHN BINTLIFF

Yerleşim arkeolojisi, uzun tarihi boyunca gerek kapsamı gerekse metodolojisini gittikçe genişletmiştir, öyle ki günümüzde bu çalışma alanı pek çok başlık ve yaklaşımı bünyesinde barındırmaktadır. M.S. on altıncı yüzyıldan on dokuzuncu yüzyıla kadar arkeolojik kültürel çevrelere ilişkin öncü araştırmaların odağında bulunmuş olan tümülüsler, tapınaklar ve müstahkem merkezler gibi mesken harici anıtsal yerleşimlerin görüntüleri ve rekonstrüksiyonlarına insanların ilgi ve hayranlığı doğaldır ki hâlâ sürmektedir. Diğer taraftan, volkanik patlamayla yalıtılmış küçük bir Roma kasabası olan ve kusursuz bir şekilde korunmuş halde bulunan Pompei ve yine benzer şekilde korunmuş olan suyla yalıtılmış İsviçre tarih öncesi göl köylerinin keşfi gibi sıra dışı arkeolojik keşiflerle beraber, sözü edilen yüzyıllarda bile, sıradan insanların kültürel çevreleri ve yerleşimlerine dönük daha gündelik bir bakış açısı gelişmiştir.

Esasen, geçmişteki topluluklara ve bunların çevrelerine ilişkin modern araştırmaların büyük bir kısmı çiftliklere, köylere ve hatta ekseriyetle çiftçi ve çobanlardan oluşan, geçmişte yaşamış sıradan insanların arazi sistemlerine odaklanmaktadır. Yerleşim arkeolojisinin bu boyutu gerçekte dünyanın diğer pek çok bölgesiyle birlikte Avrupa'da da yir-

132 Antik Avrupa

minci yüzyılın ilk yarısında gelişmiştir ve birtakım ilgi çekici nedenlerle bugün hâlâ geçerliliğini korumaktadır. Diğer taraftan, toplumun bütün katmanlarından giderek artan sayıda amatörün arkeolojiye ilgi duyması ve tarih alanında yürütülen çalışmalarda bütün toplumsal sınıflara mensup bireylerin gündelik hayatlarıyla ciddi biçimde ilgilenen akımların etkisiyle beraber çok geniş bir halk eğitiminden söz etmek mümkündür ve bu eğilim, hava fotoğrafisi gibi teknik gelişmelerin muazzam etkisiyle birleşmiştir. (Bu bağlamda iki dünya savaşı Avrupa yerleşim arkeolojisi açısından temel birer uyarıcı olmuştur.) Bütün bu etmenler modern yerleşim arkeolojisinin son derece “demokratik” bir bilim dalına dönüşmesine katkıda bulunmuştur.

Genel anlamda, geçmişte insanların nerede ve nasıl yaşadıklarına ilişkin araştırmalar yerel meskûn alanların düzenlenmesine dönük yoğun bir çalışmayla başlar. Bunu, insanların doğal çevre ile ilişkileri, arazi kullanımı ve bu ikisinin sosyal ve ekonomik bağlamda oluşturduğu düzene özel bir vurguyla, kırsal bölgelerdeki yerleşim yapılarının kroki-lenmesi takip eder. Buna paralel olarak, çevre arkeolojisi (hayvan kemikleri, bitki kalıntıları ve geçmişteki fiziksel çevrenin incelenmesi) yerleşimlerde ve paleotoprak (fosilleşmiş zemin horizonu) içlerinde bulunan birikinti ile diğer anıtlar, eş zamanlı kültürel çevreler ve insanın bunları etkileyiş şekli ve boyutu arasında doğrudan bağlantı kurulmasına imkân tanır.

Bazı araştırmacılar tercihen fazlasıyla titiz ve matematiksel bir yapıda küresel bir insan yerleşimleri bilimi ışığında kültürler arası süreklilikleri tespit etme arayışıyla yerleşim arkeolojisine yönelmektedirler. Yerel yerleşimlerin içsel yapısı (yerleşim içi çalışması) sosyal grubun çalışmalarının bulunduğu, inşa edilmiş mekânları açıklamalıdır. Kültürel çevredeki yerleşim yapılarının analizi (yerleşimler arası çalışma) ölçülebilir çevresel değişkenlerle ilişkili bir şekilde ve mekândaki daha somut insan hareketliliği ilkelerini (örneğin aşağıda değinilecek olan yerleşim kaynak havzası analizi gibi) saptamak amacıyla güçlü, düzenli yerleşim örüntülenişinin yanı sıra bölgesel ölçekte fazlasıyla düzenli uzamsal insan yerleşimleri örüntülenişini yansıtan geometrik türde bir örüntülenişi su yüzüne çıkarmalıdır.

Gelgelelim geçmişteki toplum ve topluluklara dönük modern yaklaşımların bir parçasını oluşturmakta olan bu hedefler pek çok arkeoloğa, insan davranışını incelemenin bir yolu olarak fazla matematiksel ve

deterministik gelmektedir. Esasen bunlar, pek çok sosyal bilimcinin doğa bilimi ve matematik yasalarıyla aynı doğrultuda olan yeni hesaplama biliminin uygulanmasıyla ulaşılabilen insan toplumu yasalarını araştırmaya yöneldiği 1960'larda gelişme kaydetmiş ve fazlasıyla rağbet görmüştür. Benzer bir şekilde, 1960'larda "yeni coğrafya" olarak adlandırılan çalışma alanında hayli rağbet görmüş bir başlık olan yerleşim "geometrisine" dönük büyük merak da arkeolojinin kuzeni sayılan coğrafya disiplininde kendine yer bulmuştur.

Arkeolojik çalışmalarda uygulanan mekân içindeki insan davranışlarına dönük modern bilimsel analiz, yerleşimler dâhilinde ve arasındaki örüntülere yönelik ve doğal çevrenin farklı boyutları ile ilişkili daha da güçlü bilgisayar hesaplamalı uygulamalar içermektedir. Büyük ölçüde 1990'lardan bu yana coğrafyadan alınıp benimsenmiş olan bu bilimsel uzamsal tekniklerin en önde geleni, CBS (Coğrafi Bilgi Sistemi) olarak adlandırılan ve giderek ve hızla gelişmekte olan bilgisayarlı haritalama yöntemidir.

Modern yerleşim arkeolojisi bünyesindeki başka bir yaklaşım ise karşılaştırmalı bir bakış açısına sahiptir. Antik yerleşim düzenlerindeki somut örüntüleri belirlemek üzere modern teknolojiyi -ki geçmişte yaşamış bu topluluklar için pek de anlaşılır olmayabilen- kullanmak yerine, bu alternatif yöntem şüphesiz ki bizim algıladığımızdan son derece farklı bir şekilde dünyayı yorumlama biçimlerini izleyerek geçmişte insanların yerleşimlerini nasıl inşa ettiklerini, kültürel çevrelerinde nasıl yaşadıklarını kavramaya çalışmaktadır. Aynı derecede önem arz eden bu çalışma yöntemini 1970'lerden bu yana insanlarda yaşanan ilgi değişimiyle de ilişkilendirmek mümkündür. Sosyal bilimlerde sıklıkla "postmodern hareket" adıyla anılan bu bakış açısı, modernistlerin zorlu bilimsel yaklaşımlarından, matematik ve bilgisayarlı hesaplamayı temel almaktan daha "insana dair", başka bir ifadeyle "insan kültürüne dair" bakış açılarına yönelmiştir. Peki, bu yaklaşım pratikte nasıl işlemektedir? Her bir yerleşim düzeyinde, ev ve yerleşim planları geçmişteki sosyal dünyayı anlama ve kategorize etme biçimlerinin yansımaları olarak değerlendirilmektedir. Küresel çevre ölçeğinde ve de bölgesel düzeyde ise yerleşimler ve diğer anıtlar üzerinde yapılan çalışmalarda, geçmişteki insanların ortak kültürlerinin bir parçası olan insan algısına ilişkin daha geniş bir kültürel çevre portresi sunan "ussal haritalar" ve "kutsal coğrafyalar" çıkarma yönünde bir girişim söz konusudur.

134 Antik Avrupa

Her ne kadar zaman zaman bilimsel, bilgisayar hesaplamalı yerleşim arkeolojisi tutkunları ile daha antropolojik ve kültürel bir araştırma biçimini tercih edenler birbirinin aksi yaklaşımları izliyor gibi görünse de, esasen bu iki grubun birlikte ve yan yana duramaması için herhangi bir neden yoktur. Sadece Antik Dönem çiftliklerinin konumlarını değişken toprak tipleri, güneş ışığına maruz kalma düzeyi ve hâkim rüzgârlar ile karşılaştırmada değil, aynı zamanda insanların kırsal kesimdeki görsel ve işitsel deneyimlerini (geçmişte insanların çevrelerindeki dünyayı tahayyül etme, görme ve hatta duyma biçimlerini) izlemede de CBS'den yararlanmak mümkündür.

YERLEŞİM İÇİ ARKEOLOJİSİ

Geçmişteki yerleşim yerlerinin incelenmesi genellikle çeşitli metodolojilerin bir arada kullanımına dayanmaktadır. Bu tür yerleşimlerin, özellikle de tek bir çiftlikten daha geniş bir alana yayılan yerleşimlerin tamamının kazılması oldukça ender görülür. Dolayısıyla, sonuç ve çıkarımlara kazı bölgelerinden (eğer varsa) açılan ayrıntılı bilgi pencerelerinin daha geniş bir yerleşim kapsamı ile ilişkilendirilmesiyle birlikte yüzey araştırması, hava fotoğrafları ve bir dizi jeofiziksel ve jeokimyasal teknikten yararlanarak ulaşılmaktadır. Öncelikli amaç, yerel faaliyetlerin sınırlarını ve de yerleşim genelinde ve kullanıldığı her bir döneme göre değişkenlik gösteren karakterini tespit etmek ve tanımlamaktır. İkinci amaç, yerleşimde sürdürülmüş ekonomi faaliyeti şekillerini tanımlamaktır. Üçüncü ve genellikle en zor ulaşılan hedef ise, toplumsal örgütlenmeyi ve yerleşim sakinlerinin düşünüş ve dünyayı algılayış biçimlerini anlamaktır.

Bill Hillier ve Julianne Hanson'un öncüsü olduğu "erişim analizi" ile mekânın sosyal mantığının araştırılması önemli bir teorik ve metodolojik teşvik işlevi görmüştür. Bireylerin bir yerleşim çevresi veya bir hane içindeki seyir biçimleri bize kamusal hayat ile özel hayat arasındaki ayırım, insanların fiziksel olarak farklı sosyal ve politik gruplara ayrılmaları ve bir toplumun, toplumsal cinsiyete bakışı hakkında çok fazla şey söyleyebilmektedir. Genellikle, korunmuş halde bulunan yapı ve topluluk planları geçmişteki bu tür toplumsal normların fosilleşmiş izlerini gün yüzüne çıkaran haritalar oluşturmaktadır. Yakın Doğu'da tarımcılığa geçildiği dönemlere ve Sicilya tarih öncesine ilişkin çalışmalardan

edinilen örnekler yorumlama hudutlarımızı çok daha zorlayıcı bu yön-
lere doğru itmek üzere geliştirilmiş olan ve giderek daha da karmaşık-
laşan yaklaşımları gözler önüne sermektedir. Bu örneklerde, yerleşim
planlarındaki dinamiklerin titiz bir şekilde incelenmesiyle gelişen aile
mahremiyeti ve hane halkının ekonomik uzmanlığının izini sürmek
mümkündür.

YERLEŞİMLER ARASI ARKEOLOJİSİ

Çoğu örnekte bir yerleşimin kültürel çevresiyle kurduğu ilişki ile ci-
vardaki veya daha uzaktaki yerleşimlerle kurduğu ilişki arasında fayda-
lı bir ayırım yapmak mümkündür. 1930'lar ve takip eden on yıllarda ar-
keologlar ve coğrafyacılar yerel ve diğer yerleşimlerin konumunu, bun-
ları kuşatan fiziksel kültürel çevrenin yapısını da dikkate alan bir yak-
laşımla araştırmışlardır. Geçmişte yaşamış insanların bu yerlere yerleş-
meyi seçmiş olmalarının buraların ekilebilir araziler ve otlaklara, mine-
raller ve diğer kaynaklara yakınlığı ile ilgili olup olmadığını saptamak
hedefiyle araştırmaların odağını jeoloji ve toprak yapıları oluşturmuş-
tur. 1960'lara gelindiğinde insan coğrafyası uzmanları ve antropologlar
tarafından yürütülen bir dizi çalışma, insanların yerleşim yerlerini ku-
şatan kültürel çevreyi kullanma biçiminin aynı bölgedeki pek çok hay-
van türünün bölgesel davranışları ile benzerlikler taşıdığını öne sür-
müştür. Dahası, arazilere ve evin uzağındaki otlaklara gündelik rutin
gidip gelmelerin kültürel çevrenin bu şekilde kullanılmasını sınırlayan
bir etmen olduğu belirtilmiştir.

Yirminci yüzyılda coğrafyacılar, Orta Çağ'da ve Yeni Çağ başlarında
kırsal tarım ve hayvancılığın sürdürüldüğü yerleşimlerin düzenli bir şe-
kilde idari ve ticari faaliyetlerin gerçekleştiği “merkezi yerler” olarak
hizmet ettiğini ortaya çıkarmışlardır. Bazı kapsamlı devlet toplumların-
da, bu hizmet merkezleri her bir katmanın kendi mekânsal mantığına
sahip olduğu hiyerarşik bir yapıda düzenlenmiştir. Herhangi bir hizmet
işlevi olmaksızın özel tarım yerleşimlerinden bölge geneline yayılmanın
ardında yatan temel düşünce, araziye gidiş geliş sürelerinin (“mesafe
farklılığı”) arazilerdeki gündelik çalışma süresi bakımından dikkate alı-
nıyor olmasıdır ki yine bu da merkez topluluklar açısından hayli önem
arz eden bir unsurdur. Pazar kasabaları ile Roma hisar bölgelerini ele
alalım: Pazar kasabalarında köylülerin evlerine aynı gün içinde dönebil-

136 Antik Avrupa

dikleri, yani birkaç saatlik yolculuk mesafesindeki pazarları tercih ettikleri, bu nedenle 20-30 kilometrelik veya daha kısa mesafelerde kırsal köyler oluşturdıkları görülmektedir. Aynı şekilde, askeri kontrol merkezlerinde de aynı mesafeler korunmuş, bu durum saldırı altındaki bir kaleye bir günlük yürüyüş mesafesinde olan komşu üslerden destek kuvvetlerin gelmesine imkân tanımıştır.

1970'lerde, temel gündelik faaliyetin iç bölgelerdeki tarımcılık ve kırsal faaliyetlerden oluştuğu yerleşimlerin "kaynak havzası analizi" şeklinde tekil "bölge" incelemeleri gerçekleştirilmiştir. ("Kaynak havzası analizi" terimi belli bir nehirden beslenen arazi bölgesinden türetilmiştir ve dolayısıyla bize, kırsal yerleşimlerde hayatın genellikle civardaki belli bir kırsal bölgeden getirilen ürünlerle sürdürüldüğünü hatırlatmaktadır.) Bu yöntem ilk ortaya çıktığında, yöntemin fikir babaları geçmişte insanların yerleşimlerini nerede kuracaklarına karar verirken son derece rasyonel bir ekonomi yapısını pratik ettiklerini kanıtlamaya çalışmışlardır. Ne var ki 1980'lere gelindiğinde, yerleşim mahalline ilişkin alternatif sosyal ve simgesel açıklamaları görmezden gelmememiz gerektiği ve dahası, eski bir yerleşimin kültürel çevresinde gerçekleştirilen bir bölge analizinin sunduğu yarardan fedakârlık etmeden de bu yaklaşımları şüphesiz ki birleştirebileceğimiz yönünde son derece haklı eleştiriler ortaya konmuştur.

Kaynak havzası analizi, geçimlerini büyük ölçüde yerleşimin iç kesimlerinden sağladıkları düşünülen toplulukların ikamet ettikleri yere giderek artan uzaklıklardaki erişilebilir kaynak türlerinin belirlenmesini hedefler. Bu yöntem, belli bir bölge ve döneme ait bir yerleşim grubunun tamamının belli bir arazi veya kültürel çevreden azami ölçüde yararlanabilmek üzere son derece rasyonel bir bölgede yer aldığını ortaya çıkarabilmektedir. Aynı şekilde, bu bölgelerin savunma, dini ve ekonomi dışı başka etmenler nedeniyle öncelikli bir kaygıyla tercih edilmiş olabileceğinin ve dolayısıyla ekilebilir arazilere veya hayvanların götürüldüğü otlaklara hızlı erişim bakımından daha az arzu edilir olduğunun keşfi de mümkündür.

Çeşitli kültürlerden tarım toplumları üzerinde uzun yıllar boyunca çalışan biri, bu toplumların kültürel çevrelerindeki bütün tarlalar ve yamaçların özellikleri hakkında sahip oldukları ayrıntılı bilgi karşısında şaşkına dönecektir. Bu tarım toplumları, tarıma aldıkları bitkiler ve evcilleştirdikleri hayvanlardan başarılı bir şekilde geçimlerini sağlama ve

satılabilir ürün elde etmede yerel bölgenin avantajları ve dezavantajları hakkında fazlasıyla bilgi sahibidirler. Bununla beraber, günümüzde yerleşim arkeologları görece kolay bir görev olan geçmişin tarım ve hayvancılık toplumlarının gündelik uğraşlarını anlamanın yanı sıra bu uğraşların yerleşim yapıları ve yer tayinleri üzerindeki etkilerini de kültürel çevre içinde dini ve sosyal ideolojilerin kendilerini gösterme şekilleri ile karşılaştırmaları gerektiğinin şüphesiz ki farkındadırlar. Daha önce de belirtildiği üzere, CBS sayesinde bugün artık çok daha uygun bir kaynak havzası analizi yapılabilmektedir. Komşu yerleşimlerle etkileşim, stratejik ve dinsel anıtlarla ilişkiler, simgesel değere sahip kültürel çevre unsurları ve yerel, dinsel ve stratejik bölgelerin karşılıklı görünürlüğü ve bunlarla ilişkili kültürel çevreyi algılama şekilleri gibi etmenler de göz önünde bulundurulduğunda, çevre ve iklim koşulları ve mevcut teknoloji gibi temel parametrelerin daha da zenginleştirilmesi mümkündür. Bu bağlamda, karşılıklı görünürlük geçmişteki insanların uzamsal dünyanın farklı bölgeleriyle ilişkili olaylar, seremoniler ve simgesel bağlantıları gözlemleyebilme ve dolayısıyla görsel anlamda bunlara dâhil olma ve aynı şekilde kendilerinin de diğer insanlar tarafından gözlemlenebilme biçimlerine işaret etmektedir.

Bunun yanı sıra, antik kültürel çevreler genelinde kırsal topluluklardaki sistematik bir ana köylü sınıfı örüntülenişine ilişkin süregiden çalışmalar sayesinde pek çok bilgiye erişmek de mümkündür. Sözgelimi bir bölgenin uzun vadede yerleşimlerle nasıl dolduğunu incelediğimizde, toplulukların büyüklüklerinin ve birbirlerine uzaklıklarının farklı kültürler ve farklı dönemlerde çoğunlukla aynı örüntüler meydana getirdiği sonucuna ulaşmaktayız. Bu tür ana çekirdeklenme ağları (tek bir yerleşim ağında yoğunlaşan insan grupları) dışında köy devleti veya proto-kent devleti tipi birleşik topluluklara özgü bir örüntülenme tespit etmemiz, bir kez daha önemli bir eşikten geçildiği anlamına gelmektedir. Zira bu birleşik topluluklar, benzer politik duruşa sahip küçük kırsal yerleşimlerinden “devlet”in ortaya çıkışına doğru atılan ortak ve dev bir adımı işaret etmektedirler.

Bu durum, bizi doğruca arkeolojik yerleşim çalışmalarındaki “merkezi yer” teorilerine götürmektedir. Coğrafyacılar tarafından yirminci yüzyılın ilk yarısında geliştirilmiş olan bu kavram, kırsal yerleşimlerin ekseriyetle farklı pek çok önemli hizmetin erişilebilir olduğu ve kırsal nüfusun çok büyük kesiminin kolaylıkla ulaşabildiği pazar kasabaları

138 Antik Avrupa

çevresinde kümелendiğini gözler önüne seren basit gözlemlerin çok ötesindedir. Doğal dünyanın pek çok boyutunda geçerli olan fizik ve geometri kuralları ile karşılaştırılabilir bir insan davranışı kuralları ve matematiksel örüntüleniş bütünü oluşturma arzusundan ilham alan bazı coğrafya teorisyenleri, politik ve ekonomik kontrolün mahalli ve bölgesel merkezinin düzenlenmesinde ve fiziksel uzaklığında büyük bir özen ve titizlikle hazırlanmış ve birbiriyle örtüşen muntazam tasarımlara doğru saptanabilir bir eğilimin mevcut olduğunu öne sürmüşlerdir. Gelgelelim Christaller, Loesch ve diğer beşeri coğrafya teorisyenleri tarafından geliştirilen ve merkezi yerlerin teorik şemalarını anlatan aşırı derecede karmaşık bir geometrinin coğrafi gerçeklik ile nadiren örtüştüğü görülmüştür. Dolayısıyla, her ne kadar yerleşim arkeologları modern öncesi toplumlarda paralellikler bulmaya çalışmışlarsa da, arkeolojik merkezi yerlerin antik kültürel çevrelerde düzenli bir şekilde yaygın olduğunu keşfetmiş olmaları esasen hiç de şaşırtıcı değildir.

Örneğin, Demir Çağı Avrupa'sındaki idari merkezleri büyük, orta ve küçük ölçekli odak noktaları şeklinde sınıflandırmak mümkündür; Avrupa'nın her bölgesi, kendine özgü bir şekilde bu odak noktalarının farklı birer bileşimine sahiptir ve örüntüler genellikle aşamalı bir şekilde değişmiştir. Bölgesel ölçekte bir merkezin her düzeyinde mevcut, güçlü bir tekdüzelikten söz etmek mümkündür; dahası, bütün merkez tiplerinin mevcut olduğu bazı bölgelerde bu büyük, orta ve küçük ölçekli merkezlerin tıpkı matruşka bebekler gibi iç içe yuvalandığı da görülebilmektedir. Son derece temel yöntemlerle bu tür yapıların altını çizmek mümkündür. Örneğin, Thiessen çokgeni çizimini içeren yöntemde, belli bir bölgede bulunan ve her biri civarda yaşayan kırsal kesim sakinlerinin çeşitli ihtiyaçlarını karşılayan, birbirine denk konumdaki idari merkezler veya pazar merkezleri olduğu düşünülen yerleşimler uzaysal noktalar dizisi olarak alınarak bu yerleşimlerin hâkim oldukları muhtemel bölge sınırlarının tespiti amaçlanır. Birbirine bitişik bütün merkezler arasında çizgiler çizilerek orta noktalarda iletişim hattına doğru açılarda bir varsayımsal sınır çizilir. Bütün bu orta nokta sınırlarının birleştirilmesi, her bir merkez ekseninde çokgenlerin oluşmasına yol açar ve bunlar kırsal yerleşimlerdeki denetim ayrılığına ilişkin makul bir tahmin olarak değerlendirilir. Bununla beraber, CBS'nin geliştirilmesi bu tür uzaysal araçların tasviyesini beraberinde getirmiştir; zira bu bilgisayar teknolojisi, iki merkez arasına çizilen basit bir

uzaklık sınırı yerine farklı bölgeler arasında karşılaştırma yapılmasına olanak tanıyan ve hesaplanmış yürüyüş sürelerini esas alan daha gerçekçi bir çizgi çizebilmektedir.

GENEL KÜLTÜREL ÇEVRE TARİHİ

Şimdiye kadar yerleşimlerin iç planlarını, yerleşim sakinlerinin bir yerleşimin çevresinden yararlanma yollarını ve merkezi yerler ile bunların hizmet ettiği daha küçük ölçekli kırsal kesim toplulukları arasındaki bağımlılık ilişkilerini inceledik. Peki, Antik Dönem yerleşimlerinin kalıntılarını nasıl buluyor, haritalıyor ve yorumluyoruz? Bu görece daha basittir. Özellikle Batı Avrupa'da, Rönesans döneminin antika meraklılarıyla başlayıp beş yüz yıldır süregelen bir gelenekle akademisyenler ve amatör meraklılar kırsal bölgeleri arşınlayarak geçmişteki insanlara ait izleri araştırmaktadır. On dokuzuncu yüzyılda, araştırma ve koruma yönünde ilk kez yürürlüğe konan bir düzenlemeyle Antik Dönem yerleşimlerinin ulusal düzeyde ve kilise düzeyinde kayıtları tutulmuştur. Bugün bu kayıtlar sadece kabiliyetli pek çok kuşak gözlemcinin yerelle sınırlı gözlemlerini ve müzelere rapor edilen buluntu yerlerini değil, aynı zamanda hava fotoğrafları sayesinde ortaya çıkarılan binlerce yerleşim gibi daha yakın geçmişte gün ışığına çıkarılan bulguları da içermektedir. Ayrıca, kasaba ve kentleri dönüştürme süreçleri esnasında da tesadüfi keşifler gerçekleşmiştir. Böylesi bir araştırma tarihiyle beraber, konunun yabancıları olan kimselerin modern öncesi yerleşimler ve diğer yapıların tamamını kapsayan bütünlüklü bir tabloya sahip olduğumuz hissine kapılmaları şaşırtıcı olmayacaktır.

Gelgelelim hakikatten öte köy yoktur. 1960'larda ABD'de yeni bir yerleşim arkeolojisi modeli geliştirilmiş ve bu model 1970'ler ve 80'ler boyunca Avrupa'nın pek çok ülkesinde de benimsenmiş ve daha da ayrıntılandırılmıştır: bölgesel yüzey araştırması. Bu tür bir çalışma, daha da ihtimamlı bir yapıda, bir kültürel çevreyi arşınlayan birbirine yakın paralel çizgilerde ilerleyen arazi yürüyüş ekiplerden oluşmaktadır. Bu ekipler höyük, tepelik, mimari yıkıntı gibi (genellikle daha önceki araştırmalarda kaydedilmiş olan) yüzeyde bariz bir şekilde görülen bulguların yanı sıra ve daha da önemlisi kırık çömlek parçaları, taş aletler, cam parçaları ve madeni paralar gibi geçmişteki gündelik hayatın sık kullanılır küçük ayrıntılarını da aramaktadırlar. Doğal olarak, yüzeyde

140 Antik Avrupa

en yaygın bulunan insan yapımı aletler, çömlekler ve taş aletlerdir. Böylesi yoğun yüzey araştırmalarının yürütüldüğü arazilerde sonuçlar genellikle bilinen yerleşim yoğunluğunun katbekat fazla olduğunu gözler önüne sermektedir. Çünkü Antik Dönem yerleşimlerinde yaşamış insanlar, kaynaklardan yararlanmak amacıyla evlerinden iç kesimlere doğru yöneldikçe yaptıkları aletleri kültürel çevre geneline yaymışlardır. Büyük bir özen isteyen bu yöntemler aynı zamanda bu tür insan davranışlarından kaynaklı “yerleşim dışı arkeolojisi”ni de belgelemeye başlamıştır. Bu yöntemle ulaşılan buluntular arasında gübreleme esnasında araziye yayılan haneye özgü önemsiz objeler ve avlanma seyahatleri esnasında atılan taş aletler de yer almaktadır.

Bölgesel yüzey araştırması kırsal bölgeleri hızla muazzam bir yerleşim yoğunluğu ile özellikle de iç yerleşim yoğunluğu ile doldurmuştur ki bu, kelimenin gerçek anlamıyla beklenmedik bir durumdur. Dahası, bu yerleşimlerdeki buluntular üzerinde yapılan bilimsel kroki ve laboratuvar çalışmaları arkeologların bu yerleşimlerde insanların faal olduğu dönemleri tarihlemesine imkân tanımaktadır. Hatta daha titiz ve ayrıntılı bir analizle, yerleşimin sadece belli bir kısmının kullanımda olduğu dönemlerin de, yerleşimin salt geçici bir mesken olarak veya ikamet edilmeksizin sürdürülen bir kırsal faaliyet merkezi şeklinde kullanıldığı dönemlerin de saptanması mümkündür.

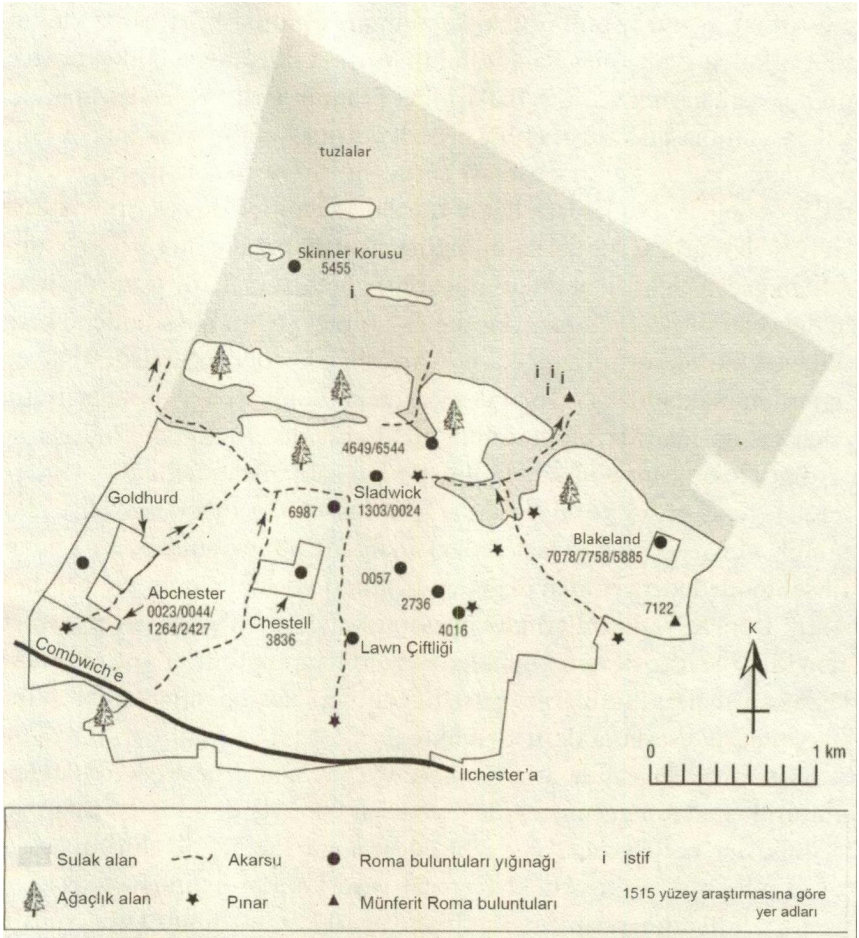
Buna ek olarak, bu tür yüzey araştırması teknikleri geçmişten beri bilinegelen yerleşimler, özellikle de büyük yerleşimler üzerinde yapılan yoğun çalışmalarda da son derece değerli olduğunu kanıtlamıştır. Arkeolojik teknikler giderek daha büyük bir özen ve dikkatle yürütülmeye başlanmış ve artık kazı çalışmasıyla Antik Dönem’e ait bir kent yerleşimi, hatta bir köyün tamamının ortaya çıkarılması için gereken zaman dilimi bir arkeoloğun ömrünün yetmeyeceği bir noktaya ulaşmıştır. Giderek artan bir eğilimle, yerleşimler artık ancak aksi halde arazi ıslahı sürecinde yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kaldığında kazılmaktadır ve daha büyük ölçekli yerleşimler hâlihazırda çoğunlukla böylesi bir tehlikeden korunabilmektedir. Dolayısıyla ortaya çıkan sonuçta, çoğu çekirdek yerleşim açısından gerçekten de topyekûn bir kazı çalışması söz konusu değildir. Bu durumda, yüzey ve tahribata yol açmayan yüzey altı araştırması (örneğin, kazı yapmadan toprak altından bilgi toplama yöntemi olarak) kullanılmaktadır. Birkaç mevsime yayılan kısa süreli bir çalışmayla 1-2 kilometrekarelik bir alanı kaplayan bir kenti

araştırmak ve yüzey buluntuları ve mimari kalıntılarından oluşan ayrıntılı bir koleksiyona ulaşmak mümkündür. Bu durum genellikle faaliyetin ana safhalarına ve bu safhaların, yerleşimin farklı bölgelerindeki lokalizasyonuna ilişkin genel bir değerlendirme yapılmasına imkân tanımaktadır. Yüzey altı araştırması (örneğin direnirlik, manyetometri ve radar) sokak ve ev planları, kamu binaları, savunma duvarları ve endüstri bölgeleri gibi ayrıntıları gün ışığına çıkarmaktadır. Direnirlik ile topraktan geçen elektrik akımları duvarları güçlü, kanalları ise zayıf direnç hatları olarak çizerken manyetometri, toprağı yoğun bir şekilde manyetikleyerek ocak, fırın ve diğer endüstriyel faaliyetlerin gerçekleştiği yerleri saptamaktadır. Son olarak, jeo-radar yöntemiyle, toprağı nüfuz eden ses dalgaları farklı derinliklerdeki arkeolojik katmanlar, duvarlar ve diğer katı cisim bölünmelerinin varlığı saptanabilmektedir.

Kazı, genel yüzey ve yüzey altı araştırması, yerleşim içi (sosyal ve ekonomik, simgesel ve dini faaliyetler) analizine dönük antropolojik ve tarihsel modellerin yeniden değerlendirilmesi ve yenilenmesiyle beraber, Antik Dönem yerleşimlerdeki yaşamın doğasına ilişkin kavrayışımızı zenginleştirmeye devam etmektedir. Bu durum, kültürler arası kıyas ve karşılaştırmaları insanların yerleşim edimleri açısından güvenilir ampirik ve teorik esaslarla desteklemektedir.

Yüzey araştırmasında artan yoğunluğı rağmen ortaya çıkan sonuçta kültürel çevrenin geçmişteki faaliyetlerin izleriyle doluluğı, azalan geri dönüşler noktasına ulaşır gibi görünmemektedir. Bu durum Avrupa'da bile, mikro düzeydeki (cemaat veya komün halindeki) yerleşim ve arazi kullanımı tarihi kavrandığında geri kazanılabilir olan ayrıntıları anlamının henüz başlangıç aşamasında olduğumuz gerçeğini bir kez daha gözler önüne sermektedir. Avrupa sınırları içindeki bir dizi küçük kültürel çevrede ayrı cemaatlara ilişkin gerçek anlamda ayrıntılı ve yorucu araştırmalar yapılmış ve muhtemelen bu araştırmalarda yoğun bir yüzey araştırmasının ötesinde kültürel çevre araştırması açısından bir başka ayrıntı düzeyinin görünür bir hal aldığı öngörülebilir bir sonuca ulaşılmıştır.

Michael Aston ve Christopher Gerrard tarafından İngiltere'nin güneybatısında bulunan Shapwick cemaat bölgesi araştırması buna iyi bir örnektir. Burada yüzeydeki izler için bütün bölgede arazi yürüyüşleri gerçekleştirilmiş, yüzey bitki örtüsünün belirsizleştiğı alanlarda çok sayıda sığ araştırma çukurları (kürek testi) konuşlanmış, test kazılarıyla köy

sakinlerinin bahçeleri örneklenmiş, haritalar ve köylülerin belleklerinin yardımıyla iç kesimlere kadar bütün yer adları incelenmiş ve önemli yerleşimlere ait izlerin bulunduğu yerlerde büyük kazı çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Ortaya çıkan sonuç, avcı-toplayıcılara ait izlerden modern köy yerleşiminin uzun ve karmaşık gelişimine kadar ayrıntılandırılmış bir cemaat bölgesi tarihi ve tarih öncesidir (Şekil 1). Kusursuz bir diğer örnek ise Hollanda'daki Oss bölgesinin büyük bir kısmını kapsayan kurtarma kazısıdır; Harry Fokkens ve proje ekibi tarafından gerçekleştirilen titiz kazı çalışmasıyla muazzam genişlikteki açıklık alanda nesiller boyu bulunan hane sayıları ve bunların yerel lokasyonlarının izi sürülmüştür (Şekil 2 ve 3). Avrupa genelindeki önemli bütün kültü-

Şekil 2: Hollanda'nın Oss bölgesinde yapılan büyük ölçekli kurtarma kazısı sayesinde çıkarılan mikro kültürel çevre yerleşim gelişimi. Burada Orta Demir Çağı'na (M.Ö. 500 - M.Ö. 250) ait olarak tarihlenen çiftlikler ve diğer unsurların dağılımı gösterilmektedir. Evler hemen her kuşakta değiştirilmiş olan dağınık haldeki dört ya da beş çiftliği (yaklaşık otuz kişiden oluşan bir popülasyon) temsil etmektedir. Bunlar halihazırda yüzyıllarca "serbest" mezarlık olarak kullanılmış olan merkezi bir mezarlık alan çevresine kümelenmiştir. Orta Demir Çağı'nda, tapınaklar mezarlara bağlantılı olarak bu alanda yükselmiştir. Yaklaşık 60 hektarlık bir kazıyla ulaşılan alan 2x2 km. ölçüsündedir. FOKKENS 1996'DAN DR. H. FOKKENS'İN İZNİYLE ÇOĞALTILMIŞTIR.

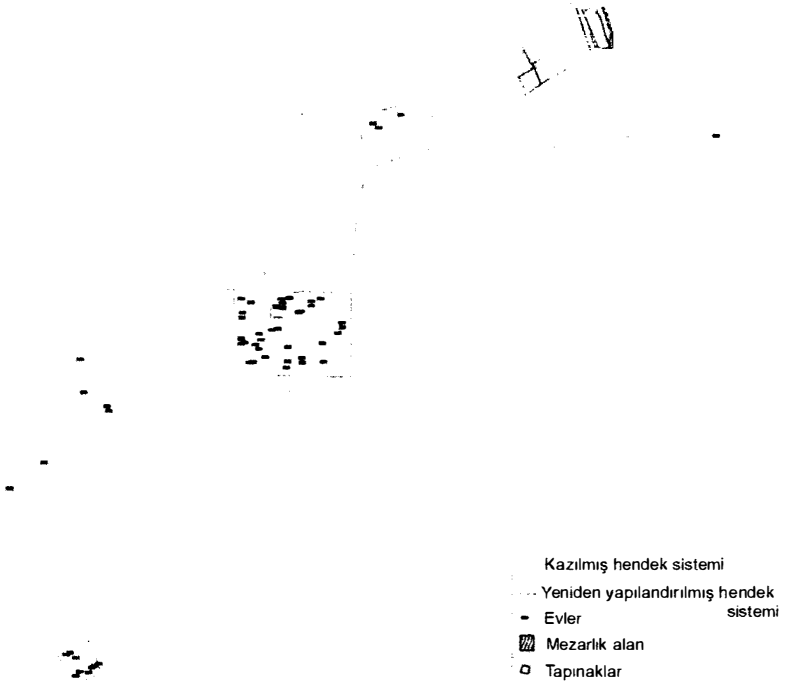
rel çevre türlerinde bu tür çalışmalar yapılana kadar, yerleşim ve arazi kullanımı evriminin ana safhalarını doğru saptadığımızı düşünmemiz mümkün olmayacaktır.

AVRUPA'DA YERLEŞİM YAPILARI VE KÜLTÜREL ÇEVRE KULLANIMININ GELİŞİMİNDEKİ ANA İZLEKLER

Günümüzde, yerleşim analizinin gelişimindeki belli başlı izlekleri saptamak mümkündür; bu izleklerden bazıları kapsamlı bir yüzey araş-

144 Antik Avrupa

tırması ve kültürel çevre mikro analizinin ortaya çıkması sayesinde ulaşılan birçok sonucun etkilerini gözler önüne serebilmektedir. Yerleşim içi çalışmaları bağlamında, bütün dikkatimiz belli bir yerleşimdeki iç toplumsal örgütlenme biçimlerini saptamamızı sağlayacak olan maddi bulgulara yönelmektedir. Çekirdek aile, geniş aile ve daha geniş ölçekli gerçek veya kurgusal sosyal grupların (klanlar vesair) görelî önemi, günümüzde sürdürülen mevcut araştırmalarda belirgin bir şekilde ön plana çıkan kamusal ve özel alanlarla ilişkili konularla doğrudan bağlantılıdır. Günümüzdeki araştırmalar, seçkin gruplar veya zanaatkârlar gibi gruplar arasındaki fiziksel farklılıkları ve de komünal planlamaya (sokaklar, savunma hatları, kamusal alanlar ve umumi yapılara) ilişkin bulguları araştıran daha eski ve köklü analiz biçimleri ile yan yana dur-

Şekil 3: Hollanda'nın Oss bölgesinde yapılan büyük ölçekli kurtarma kazısı sayesinde çıkarılan mikro kültürel çevre yerleşim gelişimi. Burada Roma dönemine (M.Ö. 12 - M.S. 250) ait olarak tarihlenen çiftlikler ve diğer unsurların dağılımı gösterilmektedir. Bugün bu alanda üç çekirdek yerleşim ve bir "göçebe" çiftlik mevcuttur. Yerleşimler (savunma amaçlı olmayan) açık hendek sistemleriyle kapalı ve bağlantılıdır. Güneydoğu'da ortak bir mezarlık alan mevcuttur. FOKKENS 1996'DAN DR. H. FOKKENS'İN İZİNİYLE ÇOĞALTILMIŞTIR.

maktadır. Erişim analizi gibi teknikler eski toplumların sosyal davranışlarını ve bunların kurulu çevredeki yansımalarını derinlemesine inceleme imkânı sunmaktadır. İnsan yapıtları ve ekolojik buluntuların (hayvan kemikleri, bitki tohumları vesair) yerleşimlerdeki dağılımını örüntüleme, nerelerde hangi farklı görevlerin yerine getirildiğini ve farklı sosyal sınıfların birbirinden farklı beslenme alışkanlıklarına sahip olup olmadıklarını saptamaya yardımcı olmaktadır. Bunun yanı sıra, (gıda ve endüstri ürünlerinin ithali ve takası ve değerli ürünlere erişim düzeyi üzerinden) diğer topluluklar ile ilişkilerin izini sürmek de mümkündür. Geçmişteki toplum ve toplulukların simgesel dünyasına dönük artan merakla doğru orantılı bir şekilde, yerleşimlere derinden nüfuz eden ritüel faaliyetleri de yoğun ve ayrıntılı bir şekilde araştırılırken, kırsal topluluklarda gündelik hayatın pek çok boyutunun davranış biçimlerinde modern dünyada bizim kendi yaptığımız gibi görevsel ve simgesel türünden bir ayırım içermediği yönünde giderek artan bir konsensüs söz konusudur.

Yerleşimlerden ve tümölüsler başta olmak üzere diğer içeriklerden Avrupa'da gelişen ve muhtemelen Mezolitik ve Erken Neolitik dönemlerdeki çoğu toplulukta var olan sınırlı sosyal ayrımlarla birlikte uzun vadede, zaman içinde giderek artan sosyal katmanlanmayı gösteren en genel düzeyde güçlü kanıtlar mevcuttur. Bu gelişmeyi Neolitik dönemin daha sonraki safhalarında ve özellikle de Tunç Çağı'nda giderek artan sosyal eşitsizlik takip etmiştir. Demir Çağı'nda sosyal hiyerarşiler, çoğunlukla ayrıntılı bir şekilde oluşturulmuş yerleşim hiyerarşileri ve büyük çaplı politik birimlerle ilişkili gelişmiştir.

Yerleşimler arası düzeyindeki araştırmalar pek çok yönden yukarıda ayrıntılarıyla değinilen sosyal örgütlenmedeki yaygın eğilimlerle uyumlu, ilgi çekici birçok modeli ortaya çıkarmıştır. Avrupa'nın bütününde değilse bile, büyük bir kesiminde, avcı-toplayıcı yerleşim yapıları hareket kabiliyetine ve kültürel çevrenin esnek kullanımına önem vermiştir. Neolitik Çağ ve Erken Tunç Çağı sıklıkla küçük ve kısa süre konaklanan kırsal yerleşimlerle, sabit arazi sınırları bulunmayan, görece küçük kırsal yerleşim yerlerinde tekrar tekrar yer değiştirilmesiyle temsil edilmektedir. Bazı akademisyenler bu yerleşim örüntüsünü daha sonraları ortaya çıkan araziyi kullanma şekillerinden ziyade önceki avcı-toplayıcı toplulukların yerleşim ve kültürel çevre kullanımı davranışlarında yaygın görülen bir model olarak düşünmektedir. Pek çok bölgede,

146 Antik Avrupa

Geç Tunç Çağı ve Demir Çağı, giderek daha da ayrıntılı yapılara kavuşan arazi bölüşümlerinin ortaya çıkışıyla birlikte daha kalıcı ve genellikle daha geniş iç yerleşimlerle anılmaktadır. Yerleşimde sabitlik ve mülk bölüşümü (gerek yerleşimler içinde gerekse kırsal kesim genelinde) yönündeki bu eğilimler sosyopolitik örgütlenmede daha kesin ve hiyerarşiye dayalı yapılarla da uyumludur.

İnsan yerleşimlerinin yapısındaki küçük değişiklikler arasında görülen ve kültürel çevreleri, sosyal ve ekonomik iktidarı usulen yapılandıran potansiyel etkileşimler Avrupa tarihi ve tarih öncesinin ana evrelerini yorumlamada heyecan verici yeni fırsatlar sunmaktadır. Kendilerinin bu sosyal gelişme piramidinin en üst noktasında olduğunu düşünen Viktoryen dönemi akademisyenlerinin düşünme biçimi olarak gördükleri bu tür bir sosyal evrimci yaklaşıma karşı çıkanlara göre ise, bu ayrıntılandırma döngüsünün Roma sonrası yüzyıllarda kuvvetle muhtemel ki tersine döndüğünü ve akabinde yeni bir evrim döngüsünün başladığını belirtmek mümkündür. Esasen, Avrupa'nın pek çok bölgesi Orta Çağ refah dönemlerinde sabit çekirdek yerleşimleri ve kalıcı arazi bölüşümleri bir kez daha keşfedilmezden önce, Erken Orta Çağ'da sık sık yer değiştirmeye dayalı yerleşim örüntülerinin var olduğu görülmektedir.

Arkeolojik araştırmanın geçmişteki simgesel temsillere dönük ilgisi üzerine yapılan daha önceki yorumlara paralel olarak, yerleşimleri kuşatan kültürel çevreler ve yerleşimler arası ilişkiler de salt ekonomik ve sosyal etmenlerle sınırlı kalmayacak bir şekilde incelenmektedir. Yerleşimler ve anıtlar, yabancıları etkileyecek bir görsel etki yaratmayı veya kültürel çevrede kutsal yerleri ve rotaları işaretlemeyi ne derecede başaracak şekilde konumlandırılmaktadır? "Görüş açıklığı" aracıyla, CBS bilgisayar yöntemleri bize, belli bir Antik Dönem yerleşiminden ne görülebildiğini ve yerleşimin başkalarına nasıl görüldüğünü haritalandırma imkânı sunmaktadır. Yerleşimlerin iç kesimlerinde gıda, endüstri ve savunmaya ek olarak ya da bunların yerine öncelikli veya önemli simgesel amaçlarla ilişkili hangi faaliyetler yürütülmüştür? Kültürel çevrenin bu yeni boyutlarına ilişkin çok sayıda araştırma yürütülüyor olmakla beraber, yeni bakış açıları keşfetme arzumuzun sürmesi için uygun bir denge kuracak birtakım tedbirler kaçınılmazdır.

Tarihsel etnografya, tarihin kaydettiği toplumların çok büyük bir çoğunluğunda nüfusun büyük kesiminin öncelikli kaygısının güvenli bir

besin kaynağı ve ailelerinin ekonomik istikrarını sağlamak, topluluk içinde olumlu sosyal ilişkiler kurmak olduğu konusunda uyarmaktadır. Asla tümüyle görmezden gelinmiyor olmalarına karşın, ritüel davranışlara ve simgesel temsillere çok daha az zaman ayrılmış, özen gösterilmiştir. Doğal olarak, ömür boyu süren iyi bir gelir ve sosyal başarı arayışında genellikle ritüeller ve sıklıkla başarılan simgesel anlatımlar aracılığıyla doğaüstü güçlerden yardım istenmiştir.

KAYNAKÇA

Aston, Michael ve Christopher Gerrard, "Unique, Traditional, and Charming: The Shapwick Project, Somerset." *The Antiquaries Journal* 79 (1999): s. 1–58.

Bintliff, John L., "Going to Market in Antiquity." *İçinde Zu Wasser und zu Land: Verkehrswege in der antiken Welt.* Ed. Eckart Olshausen & Holger Sonnabend, s. 209–250. Stuttgarter Kolloquium zur historischen Geographie des Altertums, no. 7. Stuttgart, Germany: Steiner, 2002.

- "Settlement and Territory: A Socio-ecological Approach to the Evolution of Settlement Systems." *İçinde Human Ecodynamics.* Ed. Geoff Bailey, Ruth Charles ve Nick Winder, s. 21–30. Oxford: Oxbow Books, 2000.

- "Settlement and Territory." *İçinde Companion Encyclopedia of Archaeology.* Ed. Graeme Barker & Annie Grant, s. 505–545. London: Routledge, 1999.

- "Iron Age Europe in the Context of Social Evolution from the Bronze Age through to Historic Times." *İçinde European Social Evolution: Archaeological Perspectives.* Ed. J. L. Bintliff, s. 157–225. Bradford, U.K.: University of Bradford, 1984.

Bintliff, John L. ve A. M. Snodgrass, "Mediterranean Survey and the City." *Antiquity* 62 (1988): s. 57–71.

Bintliff, John L., Martin Kuna ve Natalie Venclova, ed. *The Future of Surface Artefact Survey in Europe.* Sheffield, U.K.: Sheffield Academic Press, 2000.

Boado, Felipe Criado ve Victoria Villoch Vázquez, "Monumentalizing Landscape: From Present Perception to the Past Meaning of Galician Megalithism (North-west Iberian Peninsula)." *European Journal of Archaeology* 3, no. 2 (2000): s. 188–216.

Byrd, Brian F., "Public and Private, Domestic and Corporate: The Emergence of the Southwest Asian Village." *American Antiquity* 59, no. 4 (1994): s. 639–666.

Doonan, Owen, "Domestic Architecture and Settlement Planning in Early and Middle Bronze Age Sicily: Thoughts on Innovation and Social Process." *Journal of Mediterranean Archaeology* 14, no. 2 (2001): s. 159–188.

Fokkens, Harry, "The Maaskant Project: Continuity and Change of a Regional Research Project." *Archaeological Dialogues* 3 (1996): s. 196–215.

Gillings, Mark, David Mattingly ve Jan van Dalen, ed. *Geographical Information Systems and Landscape Archaeology.* Oxford: Oxbow Books: 1999.

Hillier, Bill ve Julienne Hanson, *The Social Logic of Space*. Cambridge, U.K.: Cambridge University Press, 1984.

Tilly, Christopher. *A Phenomenology of Landscape: Places, Paths, and Monuments*. Oxford: Berg, 1994.

TİCARET VE TAKAS

ROBERT H. TYKOT

Antik Dönem ticareti, arkeolojik araştırmanın ana odaklarından biridir; zira bu çalışma antik toplumların ekonomik yönlerinin yanında bu toplumlar içinde meydana gelen sosyal ve politik yapıyı da gözler önüne serebilmektedir. Yirminci yüzyılın son çeyreğinde ve günümüzde analitik yöntemlerde yaşanan gelişmeler arkeolojik materyallerin kaynağını belirleme yöntemlerinde büyük mesafeler katedilmesini sağlarken, daha sofistike teorik yaklaşımlar da arkeolojik verilerin yorumlanan ticaret yapılarıyla ilişkilendirilme biçimlerini etkileyegelmiştir. Bu gelişmeler Avrupa'daki Antik Dönem ticaret ve takasına ilişkin modern çalışmaların hedef, plan ve uygulamalarına da yansımaktadır. Bir dizi bilimsel ilke ve ön koşulun yerine getirilmesini gerektiren arkeolojik yapıtların köken ve kaynaklarının belirlenmesi işleminin kendisi, bir ticaret çalışmasının son noktası değildir; bilakis tedarik, ulaştırma, imalat, kullanım, geri kazanım ve tanzimi de içerebilen bir zincirin sadece ilk halkasını oluşturmaktadır. Bu faaliyetler silsilesinin anlaşılması, ilişkili insan motivasyonları ve davranış biçimlerinin tam anlamıyla kavranması için elzemdir. Avrupa'da ve Akdeniz'de taş (obsidiyen ve mermer), seramik (amfora ve bezemeli çömlek) ve madenler (bakır, kurşun ve gümüş) üzerinde ticaret ve takasa ilişkin çok sayıda başarılı çalışma

150 Antik Avrupa

yürütölmüş ve bölgeler arası bağlantılar, sosyal ve ekonomik yapılar ve bunların zaman içinde yaşadıkları dönüşümler hakkında önemli bilgilere ulaşılmıştır.

TİCARET VE TAKAS

Modern ekonomilerde ticaret, iki taraf arasında gerçekleşen karşılıklı mal hareketi olarak tanımlanmaktayken arkeolojik kayıtlarda, mallara kimin sahip olduğundan -ki bu da kolayca belirlenememektedir- ziyade yalnızca mal hareketliliğinden ibarettir. Antropologlar ham maddelerin kökenlerinden başlayıp kullanım şekilleriyle son bulacak şekilde malların kültürel biyografisini oluşturmayı nihai amaç edinmektedirler. Dahası, bu malların takas edilmesi de bir ekonomi faaliyeti olmasının yanında, bu faaliyetin ana nedeni de olabilen sosyal ilişkileri de içermektedir.

Antropologlar üç takas biçimi belirlemiştir: karşılıklılık, yeniden bölüşüm ve pazar takası. Karşılıklılık, görece eşit konumdaki bireyler arasındaki dengeli takasa işaret etmektedir; bu takas gündelik öğeleri de içerebilir, akabinde karşılık olarak başka bir hediye verilmesini zorunlu kılan bir hediye de. Bu takas biçimi bütün toplumlarda görölmektedir. Diğer taraftan yeniden bölüşüm, malların ediniminde merkezi bir örgütlenme gerektirir ve genellikle beylik veya devlet düzeyindeki toplumlarla ilişkilendirilir. Merkezi otorite üretimin kontrolü, vergi ve haraç alma yoluyla mallara sahip olabilmektedir. Pazar takası, ticaretin gerçekleştiği merkezi bir yer ile serbest pazarlığın mümkün olduğu bir sosyopolitik sistemi bir araya getirmektedir.

Ticaret ve takasa dönük arkeolojik ilgi analitik enstrümantasyonda yaşanan gelişmelerin obsidiyen, diyorit taşı, mermer, seramik, bakır, kurşun ve amber gibi maddelerin kimyasal olarak belirlenimini, başka bir ifadeyle “parmak izinin” alınmasını mümkün kıldığı 1960’lar ve 70’lerden bu yana oldukça yoğun olagelmektedir. Belli maddeler ve yerlere ilişkin ve bunların yorumlanmasına dönük çıkarımlar sağlayacak şekilde, aletlerin kaynağını tespit etmede kullanılacak yöntemlere çok yoğun bir mesai harcanagelmıştır.

Ticarete açıklama öneren daha önceki modellerden biri olan çekim modeli, farklı kaynakların pazar payı için “rekabet” ettiği karşılıklı etkileşim alanlarını ve insan yapıtlarındaki sıklığın kaynağa uzaklık kar-

şısında grafik olarak çizildiği düşüş eğrilerini betimlemede kullanılmıştır. Düşüş eğrisinin şekli, belli takas mekanizmaları tarafından belirlenirken düşüş eğim ve açısı talep, ulaştırma maliyeti ve alternatif materyalin erişilebilirliği gibi etmenler tarafından belirlenmektedir. Bu tür basit modeller araştırma bakımından yararlı olabilmekle beraber, antik dönem ticaretini kuşatan koşullar arkeolojik kayıta temsil edildikleri haliyle fazlasıyla karmaşık yapıda olabilmektedir. Örneğin, takas zaman zaman düzensiz olabilir, aksayabilir veya mevsimsel veya kimi başka koşullara bağlı bir dinamiğe sahip olabilir; popülasyonlar artmış, yerleşimler genişlemiş veya küçülmüş olabilir ve son olarak bazı takas mekanizmaları aynı dönemde yürürlükte olmuş olabilir. Objeler, ticaret veya hediye ürünü olarak tek tek bireyler (tüccarlar, zanaatkarlar veya gelinler) tarafından ya da gruplar (göç, sömürgeleşme veya yiyecek arama) aracılığıyla taşınabilir. Bununla birlikte, Antik Dönem'deki ticaret mekanizmaları ve koşullarının yorumlanma şekli değişebilirken, ticaretin yapıldığı bir malın kaynağının tespiti daima mevcut iki yer arasındaki en azından dolaylı bir ilişkiyi ve fakat arkeolojik kayıta bulunmayan kültürel fikirler, bilgiler ve materyallerin de muhtemelen dolaşımda olduğunu gözler önüne serecektir.

Çakmak taşı aletler, arkeolojik kayıta en yaygın görülen insan yapıtları arasındadır ve genellikle yerelde bulunmayan (örneğin obsidiyen ve çakmaktaşı) maddelerden yapılmaktadır. Bunlar farklı dönemlerde, farklı yerlerde görülebilen belirli birtakım davranış biçimlerinin ürünleridir:

- ham madde satın alma
- bir merkezin oluşturulması
- yongalama, bezeme ve şekil verme
- kullanım
- sürdürme veya değiştirme
- elden çıkarma

Ayrıca, ham maddenin nadir bulunurluğu, gerekli üretim safhalarının sayısı, uzmanların üretimde yer alıp almadıkları ve bir aletin ne kadar süre kullanılır halde kaldığı gibi değişkenler de bunların belli bir yerleşimdeki varlığını etkilemektedir. Son olarak bu taş aletlerin dolaşımı veya ticareti, alet olarak içerdikleri yarar ve kullanışlılıktan ziyade, sa-

152 Antik Avrupa

dece seçkin kişiler tarafından ve belli özel (ritüel gibi) durumlarda kullanılan prestij göstergesi olmaları itibariyle gerçekleşebilmektedir.

Taş, yongalanmaktan ziyade balta ve diğer alanlarda kullanılmıştır ve benzer bir dizi etmen ve değişkenin kısıtlamaları dâhilinde Avrupa tarih öncesinde ciddi mesafeler arasında bu aletlerin ticareti yapılmıştır. Diğer taraftan Demir Çağı'na (M.Ö. 1000) gelindiğinde, taş aletler büyük ölçüde yerini madeni aletlere bırakmış ve Roma döneminde en yaygın şekilde ticareti yapılan taş madde çoğunlukla heykelcilikte kullanılan mermer olmuştur. Ayrıca, bu talebin ilk kez olduğu Klasik Yunan ve Roma'nın karmaşık sosyopolitik yapıları, geniş iş gücü ve gelişmiş ulaştırma yöntemleri Güney Avrupa'nın farklı bölgelerindeki kaynaklardan tonlarca mermer ticareti yapılmasını desteklemiştir.

Seramik, Neolitik dönemden itibaren (M.Ö. 7000'de Avrupa'nın güneydoğusunda, daha sonraki tarihlerde ise Avrupa'nın geri kalanında) arkeolojik yerleşimlerde oldukça yaygın görülmektedir. Tamamlanan ürün, sözgelimi kaide veya oymalı taş deneyimli zanaatkârların ciddi çabalarının sonucunda ortaya çıkmıştır. Üretim ise daha da karmaşıktır; zira yerelde muhtemelen mevcut olan kilin yanı sıra, tav verme işlemini ve pek çok örnekte ateş için yakıt, boyama için de renk veren maddelerin teminini gerekmektedir. Taş aletlerin özelliklerinden farklı olarak, seramiğin bazı temel özellikleri (biçim ve bezenme) bu seramik yapıtı yapan kişiler tarafından belirlenmiştir. Seramiğin bu özelliklerindeki değişkenliğe bağlı olarak ticareti yapılabilirken, pek çok örnekte uzak bölgeler arasında ticareti yapılan ana materyal, seramik kapların (örneğin amforaların) içeriği olmuştur.

Madeni aletler de yine ciddi uğraşların ve tabii madenlerin işlenme süreçlerinin sonucunda ortaya çıkmıştır. Kilin aksine, madenlerin çoğu kolayca bulunabilen maddeler değildi ve bunların temini için ciddi bir çaba gerekiyordu; fırınlama ve aksesuarların yanı sıra izabe süreci için de çok büyük miktarda eritken ve yakıtı ihtiyaç duyuluyordu. Akabinde yapıtı dökmek üzere hâlihazırda arıtılmış olan maddenin eritilmesi daha karmaşık bir süreç olup herhangi bir köy yerleşiminde kolaylıkla gerçekleştirilecek bir işlemken, izabe çok daha organize bir çalışmayı gerektiriyordu. Bakır ve Tunç çağları (M.Ö. 4000- M.Ö. 2000) boyunca, hem arıtılmış madenlerin (kurşun, gümüş, altın, bakır ve kalay) hem de tamamlanmış, genellikle alaşımly yapıtların (örneğin, tunç) Avrupa ve Akdeniz'de uzak mesafeler arasında ticareti yapılmıştır. Taş

aletler ve seramikten farklı olarak, madeni aletler tümüyle geri kazanılabiliyor ve yeni objelere dönüştürülebiliyordu.

Her ne kadar arkeolojik yerleşimlerde en yaygın bulunan maddeler ol-salar da taş, seramik ve madenler sadece Avrupa tarih öncesinde ticare-ti yapılan maddeler değildir; keza potansiyel olarak bir kaynağın tespiti-ni mümkün kılan yegâne maddeler de bunlar değildir. İncelenen diğer ticaret malları arasında amber, doğal reçine ve camı saymak mümkün-ken, Roma döneminde işaret fişeği mahiyetinde başka ürünler de yay-gınlamıştır. Ne var ki açıkça ortaya konacağı üzere, ticaret üzerine ya-pılan çalışmalar insan yapıtlarının bilimsel anlamda ham maddeleri ile eşleştirilmesine imkân tanıyan özellikleri nedeniyle seramik ve birtakım taş ve madeni türler üzerinde yoğunlaşmaktadır. Avrupa'daki obsidiyen ve bakır ticareti ileride daha ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır.

KÖKEN ÇALIŞMALARININ İLKELERİ

Bir köken çalışmasının başarıya ulaşması için, belli ön koşulların ye-rine getirilmesi gerekmektedir: İlgili bütün kaynaklar bilinmeli, bu kay-naklar aletler bakımından ölçümü mümkün fiziksel özellikler ve para-metrelerle (örneğin, mineralojik, elementsel ve izotop dizimi anlamın-da) nitelenebilmeli, belli bir kaynak dâhilinde bir veya birden fazla özellik homojen olmalı, bu parametrelerin biri veya kombinasyonu açı-sından kaynaklar arasında ölçülebilir, istatistiki anlamda geçerli farklı-lıklar var olmalı ve arkeolojik insan yapıtlarına uygun analitik yöntem-ler uygulanarak bu farklılıklar ölçülebilmelidir. Genel itibariyle, en ba-şarılı köken çalışmaları olası jeolojik kaynak sayısı doğal olarak sınırlı olduğunda gerçekleşmektedir. Coğrafi uzaklıklara bağlı olarak, (özel-likle belli dönemlerde) çok sayıda potansiyel kaynak etkin bir şekilde dışarıda tutulurken, “mümkün görünmeyen” kaynaklardan gelen insan yapıtlarının hiçbir surette tanımlanamadığı bir durumda haliyle bu kay-naklardan uzak durulmalıdır. Daha az sayıda doğal kaynakla, bilinme-yen ek kaynaklar olma ihtimali daha azdır, nitelenecek (zaman ve ma-liyet bakımından avantajlı) toplam numune sayısı daha azdır ve yuka-rıda değinilen son üç ön koşulu karşılayan bir parametrenin bulunma ihtimali çok daha yüksek olacaktır. Avrupa, Akdeniz ve Yakın Doğu'da obsidiyenin belirlenmesi ve ölçümü sırf bu nedenlerden ötürü bile kla-sik bir başarı öyküsüdür.

ANALİTİK YÖNTEMLER

Taş maddeler açısından, tanımlama makroskobik gözlemler ve renk, cila, diğer görünüm özellikleri, yoğunluk, sertlik ve kırılma endeksi gibi özelliklerin ölçümüyle başlar. Bu özelliklerin kaynaklar arasında kendi başlarına güvenilir bir şekilde tanımlanmak için yeterli olduğu birkaç örnekten biri koyu yeşil obsidiyenin Pantelleria'dan, gri obsidiyenin çok büyük ihtimalle Lipari'den (zira gri obsidiyen sadece Lipari'de bulunmaktadır, diğer Aeolian Adaları'nda bulunmamaktadır) getirildiği Malta ve Akdeniz'in orta güneyinde yer almaktadır. Mineral taneçikler ve kalıntıların saptanmasına imkân tanıyan petrografik ince kısım üzerinde yapılan mikroskobik inceleme hem taş hem de seramik maddelerde yaygın bir şekilde kullanılmakla beraber, bu işlem insan yapıtında tahribata yol açmaktadır; zira en az 1 santimetrekarelik bir numune alınması gerekmektedir. Taşsı kaynakları, sözgelimi Alpler bölgesi ve Güney İtalya'daki yeşil şistleri ayırt etmede petrografik analizin tek başına yeterli olduğu çok sayıda örnek mevcuttur. Ayrıca, makroskobik ve mikroskobik analizlerin kombinasyonundan yararlanarak çakmak taşı kaynağını tespit etmede de kayda değer başarılarla imza atılmıştır. Seramik, nadir mineralojik özelliklere sahip olmadığı müddetçe petrografik seramik analizi genellikle belli bir jeolojik kaynak tespit edemezken, başarısızlıkla sonuçlanmış fırınlama işleminden arta kalan artık ve "defolu ürünler" de dâhil, farklı yerleşimlerden toplanan seramik, insan yapıtları arasında güçlü eşleşmeler yapılabilmektedir.

1960'ların başlarından bu yana arkeolojik köken çalışmalarında araçsal kimyasal analiz yöntemlerinden son derece başarılı şekilde yararlanılmıştır. Her ne kadar diğer taş maddeler, seramik ve hatta belli madenlerle de başarıya ulaşılmışsa da, obsidiyen bu tür çalışmalar için ideal madde olduğunu kanıtlamıştır. Köken çalışmalarında birçok farklı analitik yöntemden iyi sonuç alınmıştır. Günümüzde en yaygın kullanılan temel analiz yöntemleri arasında nötron etkinleşim analizi (NAA), x-ışını floresans spektroskopisi (XRF), proton kaynaklı x-ışını ve gama ışını emisyonu ve son olarak indüktif olarak eşleşmiş plazma spektroskopisi (ICP-S veya kısaca ICP) yer almaktadır.

İzotopik yöntemler arasında (kurşun ve stronsiyum gibi) ağır elementlerdeki izotop oranının kesin ölçümünde kullanılan termik iyonlaşma kütle spektrometrisi (TIMS), (karbon, oksijen vb.) hafif element-

lerdeki kararlı izotop oranı analizi ve geniş bir element grubunda hem element hem de izotop bolluğunu ölçen ICP kütle spektrometrisi (ICP-MS) sayılabilmektedir. İzotopik yöntemler köken çalışmalarında özellikle yararlı olmaktadır; zira bir ham madde (maden cevheri) ile tamamlanmış bir ürün (madeni bir insan yapıtı) arasında elementsel bileşim bakımından ciddi farklılıklar söz konusu olabilirken, çoğu elementin izotop sayısındaki görece bolluk değişmemektedir. Akdeniz'deki bakır, kurşun ve gümüş objelerin izotop analizinde çoğunlukla TIMS kullanılagelirken, ICP-MS, bir lazer ablasyon cihazıyla birlikte bugün artık pek çok madde üzerinde kapsamlı bir şekilde kullanılmaktadır.

Bütün kimyasal çalışmalarla beraber, insan yapıtlarına güvenilir bir şekilde atfedilmezden önce değişkenliğin saptanması için her potansiyel kaynaktan alınan numunelerin analiz edilmesi gerekmektedir. Akdeniz obsidiyenini açısından, insan yapıtlarını doğru belirlenmiş kaynak gruplarına ayırmak için belli iz elementlerin iki değişkenli çizitleri çoğunlukla yeterli olurken, diğer çoğu materyalin köken çalışmasında mutlak surette çok değişkenli istatistiksel analizler gerekmektedir.

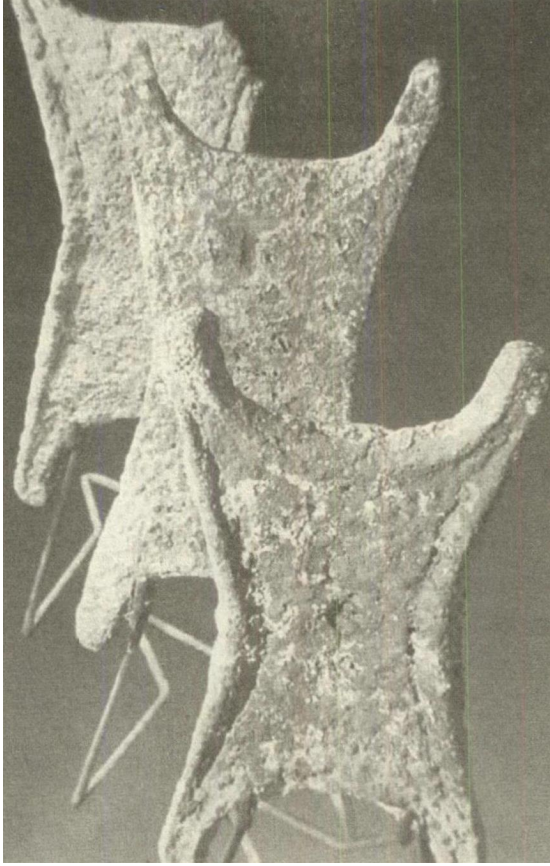
OBSİDİYEN

İlk başarılı obsidiyen köken çalışması, Avrupa ve Yakın Doğu'daki kaynakların tamamı değilse de çoğunu ayırt etmek üzere optik emisyon

Avrupa ve Akdeniz obsidiyen kaynakları. Robert H. Tykot tarafından çizilmiştir.

156 Antik Avrupa

Şekil 1: Taşlık Burnu'ndaki gemi enkazında bulunan oksit külçeleri. Robert H. Tykot'un izniyle çoğaltılmıştır.

spektroskopisiyle ölçülen baryum, zirkonyum, niyobyum ve itriyumdaki iz elementi yoğunluklarına dayanmıştır (haritaya bkz). 1970'ler ve 80'ler boyunca, NAA ve XRF yöntemleriyle Akdeniz'deki kaynaklar daha ayrıntılı bir şekilde incelenmiş ve sadece insan yapıtlarının belli adalara (Giali, Lipari, Melos, Palmarola, Pantelleria ve Sardinya) atfedilmesinde değil, aynı zamanda bazı ada kaynakları ve Orta Avrupa ve Anadolu'daki kaynaklar üzerinde, jeolojik bakımdan kısa bir zaman dilimi boyunca yaşanan çok sayıda volkanik püskürme sonucunda oluşan tek bir volkanik gruptaki çok sayıda akışı ayırt etmede bile tam anlamıyla başarıya ulaşılmıştır. Ne var ki Sardinya'daki kaynakların tam anlamıyla belirlenmesi ve nitelenmesi, Orta Akdeniz'deki pek çok yerleşime ait

çok sayıda insan yapıtının analiz edilmesi ancak 1990'larda gerçekleşmiştir. Bu çalışmalar farklı obsidiyen kaynaklarının kullanım örüntülerini ortaya çıkarmaya ve böylelikle insan yapıtlarını belirli kaynak yerleri ile ilişkilendirmenin önemini açıkça vurgulaya başlamıştır. Sardinya'da, Monte Arci bölgesindeki coğrafi açıdan özgün birçok kaynak arasında kimyasal ayırım yapmak mümkündür. Bunlardan üçü (her biri kimyasal açıdan alt gruplara ayrılan ve fiziksel olarak farklı akışa veya yüzeye çıkma bölgesine sahip olan Sardinya A, yani kısaca SA, Sardinya B2, yani kısaca SB2 ve Sardinya C, yani kısaca SC) tarih öncesi dönemde yaşamış insanlar tarafından yaygın bir şekilde kullanılmıştır ve kullanımlarında önem arz etmiş olabilecek ayırt edici özelliklere (erişilebilirlik, boyut, kaynak maddenin niteliği, renk, şeffaflık, parlaklık ve fraktür özellikler vb.) sahiptir.

Anadolu'daki ve Melos Adası'ndaki obsidiyen kaynakların kullanımı Üst Paleolitik Çağ'da başlarken, Melos Adası'ndaki kaynak deniz yolculuğunun çok eski dönemlerde başladığını gözler önüne sermektedir. Obsidiyen, Neolitik Çağ öncesinde Orta Akdeniz'de kullanılmazken, M.Ö. 6000 itibarıyla, kaynak adalardan Güney Fransa, Kuzeybatı İspanya, Dalmaçya ve Kuzey Afrika gibi yüzlerce kilometre uzaklıktaki bölgelere ticareti yapılmıştır. Bu bölgede bulunan yaklaşık elli yerleşimden hâlihazırda on veya üzerinde insan yapıtı analiz edilmiştir ve bölge sınırlı sayıda analizle mümkün olmayan hipotez testi ve yorumlamasına imkân tanımaktadır. Örneğin, Erken Neolitik Çağ boyunca (M.Ö. 6000- M.Ö. 5000) daha az düzenli bir kaynak madde seçiminin pek çok kaynaktan temin edilen obsidiyen alet kullanımıyla sonuçlanmış olması beklenebilmektedir. Diğer taraftan, daha camsı yapıdaki Lipari ve SA obsidiyenine yoğunlaşma ve iç ve bıçak ağız üretiminde daha etkili bir küçültme teknolojisine ağırlık verilmesiyle beraber tedarik Geç Neolitik Çağ'da (M.Ö. 4000- M.Ö. 3000) daha iyi örgütlenecektir. Kuzeybatı İskandinavya'daki Filiestru Mağarası gibi arkeolojik yerleşimlerde ise, Monte Arci'nin batı kanatlarından gelen SB2 obsidiyenin kullanımı dört Neolitik kültürel dönem boyunca azalırken, Monter Arci'nin kuzeydoğusundan gelen mat ve daha az camsı SC obsidiyen tipinin kullanımı artmıştır. SA tipi hiçbir zaman malzeme grubunun yüzde 20'sinden fazlasını oluşturmamaktadır. Aynı zamanda, Sardinya, Korsika ve Kuzey İtalya'daki yerleşimlerde benzer sıklıkta görülen Sardinya kaynakları takas sistemiyle tamamen uyumlu olmasına karşın, Güney Fransa'daki

158 Antik Avrupa

yerleşimlerde bulunan Sardinya obsidiyeninin yüzde 90'ından fazlasının SA tipi olması, buradaki obsidiyen kullanımı ve takas mekanizmalarındaki farklılıklara işaret etmektedir.

Gerek coğrafi gerekse kronolojik bakımdan farklı obsidiyen kullanımı yapıları Akdeniz'deki yaşam öyküsünde kültürel etmenler ve takas mekanizmalarının son derece karmaşık olduğunu göstermektedir. Obsidiyen daima her bir kaynak bölgesinden enine boyuna işlemler aracılığıyla dağılmayabilmektedir. Aynı zamanda, Sardinya ile ana kara arasındaki deniz bağlantılarının ille de en kısa açık deniz geçiş rotalarını (Sardinya'dan Korsika'ya, Elba'ya, Toskana'ya ve sonrasında kuzeye doğru uzanan kıyı şeridi boyunca Ligurya ve Güney Fransa'ya) izlemesi de mümkündür. Obsidiyen aletlerin kullanım amaçlarındaki farklılıklar, özellikle de yereldeki erişilebilir alternatif taş kaynakları bağlamında değerlendirildiğinde, obsidiyen seçimiyle ilişkili olabilmesinin yanı sıra, köken tespitinin topoloji ve kullanım-yıpranma analizleriyle birleştirilmesi sayesinde incelenmeye elverişlidir. Bu alanda devam etmekte olan araştırmalar Neolitik Çağ boyunca takas edilen obsidiyenin köken ve niteliğinin belgelendirilmesinin ötesine geçecek ve takas sisteminin kendisinin ve de bu sistemin içinde gerçekleştiği kültürel yapının anlaşılması noktasında önemli katkılar sunacaktır.

BAKIR

Geç Tunç Çağı'nda (M.Ö. 1600- M.Ö. 1200) tunç aletler ve silahlar pek çok toplumda yüksek talep görmüştür. Doğu Akdeniz'de, üretim ve ticaretin çok büyük bir bölümü Yunanistan, Girit, Anadolu ve Mısır'daki devlet düzeyindeki toplumların ihtiyaçlarını karşılamak üzere gerçekleştirilmiştir. Kalay kaynakları hâlâ belirsizliğini korurken, arkeolojik ve analitik bulgular bölgenin en önemli bakır kaynağı olarak Kıbrıs'a (ki adanın adı da "bakır" sözcüğünden türetilmiştir) işaret etmektedir. Ada üzerindeki birçok yerleşim cüruf, tüyer ve krözeyi de içeren bakır cevheri eritiminin kanıtlarını taşımaktadır.

Gelgelelim, Kıbrıs bakırı ticaretinin en iyi kanıtını ada dışında bulunan karakteristik bir yapıya sahip saf külçe bakırlar oluşturmaktadır. Yaklaşık 30 kilogram ağırlığında olan ve bir öküzün gergin derisini andıran (kuvvetle ihtimal ki taşımayı kolaylaştırmak için bu şekil verilmiştir) bakır oksit külçeler, Türkiye'nin Taşlık Burnu ve Uluburun böl-

gelerinde bulunan meşhur gemi enkazlarının yanı sıra Kıbrıs, Girit, Yunanistan, Türkiye, İsrail, Mısır, Arnavutluk, Bulgaristan, Sicilya ve Sardinya'daki yerleşimlerden de bilinmektedir (Harita 1). Bilinen külçelerin çok büyük bir kısmına gemi enkazlarından ve kıyı yerleşimlerinden ulaşılrken, bu durum bakır dağıtımında deniz trafiğinin önemine işaret etmektedir. Uluburun ve Taşlık Burnu'ndaki M.Ö. 14 ve 13. yüzyıllara ait gemi enkazlarında yapılan kazılar Doğu Akdeniz'de düzenli bir şekilde çok uzak mesafelere büyük bakır ve kalay külçeleri, cam külçeler, fil dişi, deve kuşu yumurtası, abanoz tomrukları, mür, buhur ve muhtemelen reçine, zeytinyağı ve şarap taşındığını gözler önüne sermiştir. Her iki enkazda da güvertelerde bulunan kişisel mülkler, mürettebatın Doğu Akdeniz bölgesinden olduğuna işaret etmektedir. Bu enkazların bulundukları yerler ve güvertedeki ana nakliye malları bu gemilerin batıya doğru ilerlediğini gösterirken, arkeolojik bulgular ve antik döneme ait metinler güneye, Mısır'a doğru da deniz taşımacılığının yapıldığını ortaya koymaktadır.

Bu bölgelerin çoğunda bakır kaynakları mevcut olmakla beraber, bakır işlenmiş, alaşımlamaya ve döküme hazır bir üründür, dolayısıyla bulunduğu bölgeye bakmaksızın herhangi bir Tunç Çağı yerleşiminde hemen kullanılabilir ve diğer mallarla takas edilebilir mahiyettedir. Diğer taraftan, yerelde mevcut olan bakırın Egeli veya Doğu Akdenizli maden arayıcılarının kontrolünde "oksit" külçeler yapmada kullanılmış olması da, bildik, standart bir tipin taklidi olması da yine muhtemeldir. Modern kitle spektrometrisi kurşun objelerin yanı sıra bakır ve gümüş aletlerdeki eser miktar kurşunu ölçecek kadar hassastır. Böylelikle, bakır aletlerde saptanan kurşun izotop oranları bilinen maden örnekleriyle doğrudan karşılaştırılabilmektedir; zira eritme ve arıtma işlemleri esnasında elementin niteliği değişse de izotop oranları değişmemektedir.

Yirminci yüzyılın son yirmi yılında, Avrupa ve Akdeniz genelinde kapsamlı bir bakır ve diğer madenlerdeki kurşun izotop oranları veri tabanı oluşturulmuş ve çok sayıda külçe ve insan yapımı koleksiyonu üzerinde testler yapılmıştır. Ulaşılan sonuçlar Kıbrıs'ın kendi bakır kaynağına sahip bir ada olan Sardinya'da bulunan külçeler de dâhil, bakır oksit külçelerinin çok büyük bir kısmının kaynağı olduğunu açıkça göstermektedir. Aynı zamanda, insan yapıtlarının madenlerin karışımından veya geri kazanılan bakır ve tunçtan yapılabildiğini gösteren somut

160 Antik Avrupa

bulgular da olmakla beraber, insan yapıtları ve başka şekillerdeki külçelerdeki kurşun izotop oranları yerel maden kaynaklarındaki oranlarla örtüşmektedir. Oksit külçelerin (saf bakırdan ibaret olsalar da) tek bir eritme işlemiyle yapılamayıp tekrar tekrar eritilmeleri gerektiğinden, yine bunların da karışık kurşun izotop oranları içermiş olmaları mümkündür. Bu olasılık, kurşun izotopu yaklaşımının güvenilirliğini tartışmaya açmıştır; zira iki farklı kaynaktan temin edilen madenlerin karışımı henüz bulunmamış, belgelendirilmemiş bir üçüncü kaynaktakiyle benzer değerler sonucunu doğurabilecektir. Bazı insan yapıtlarının bugün çözülmüş olan küçük maden yataklarından temin edilen madenlerden yapılmış olması her zaman ihtimal dâhilinde olmakla beraber, bu parçalar üretim toplamının sadece küçük bir bölümünü oluşturuyor olmalıdır ve bunların çok büyük bir kısmı açısından, oksit külçe analizleri son derece tutarlı sonuçlar ortaya koymaktadır. Oksit külçelerin bulunduğu pek çok yerleşimde rastlanan Miken tarzı seramikler üzerinde kimyasal testler yapılmış ve bunların Ege kil kaynaklarıyla örtüştüğü görülmüştür. Bu nedenle, bakır külçeler ve diğer pek çok maddenin bu seramikler ve bunların içeriğiyle birlikte gerek denizden gerekse karadan ticaretinin yapılmış olması sosyoekonomik açıdan fazlasıyla mümkün görünmektedir.

SONUÇ

Burada değinilen Avrupa köken çalışması örneklerinden çıkarılacak birçok ders vardır. Öncelikle, obsidiyen örnek olay çalışması arkeolojik insan yapıtlarının analizinden önce ilgili bütün jeolojik kaynakların bütün özelliklerinin belirlenmesi ve ölçülmesinin öneminin altını çizmektedir. Bunun yanı sıra, iyi arkeolojik ortamlardan alınan çok sayıda insan yapıtlarının analiz edilmesi, ulaşılan sonuçlar ve bu sonuçların coğrafi ve kronolojik açıdan değişkenlik sergileyen yorumlanma biçimleri açısından son derece önemlidir. Analitik perspektiften bakıldığında, obsidiyen ideal bir maddedir, zira pek çok teknik, arzu edilen sonuçları ortaya koyabilmekteyken, minimal ölçekte tahribata yol açan veya tahribata yol açmayan yöntemlerin tercih edilmesi de mümkündür. Bakır üzerinde yapılmış olan ikinci örnek olay çalışması, doğal kaynaklarından ciddi bir biçimde farklı bir yapıya dönüşen maddelerin ticareti üzerine yapılan çalışmaların -gerek metodoloji gerekse yorumlama ba-

kınından- çok daha karmaşık olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Bununla birlikte, maden kaynakları katıştırılmadığında, bakır, kurşun ve gümüş ticaretinin tam bir tanımı yapılabilmektedir. Taş, seramik ve madenin arkeolojik kayıta kalan ana parçalar olduğunu akılda tutarak, iki örnekte de (obsidiyen ve bakır örneklerinde), bu özel öğelerin ticareti daima takasta kullanılmış olması muhtemel görünen diğer maddeler bağlamında değerlendirilmelidir.

Ayrıca bkz. Ticaret ve Takas (2. Cilt, 7. Bölüm).

KAYNAKÇA

Cann, J. R. ve Colin Renfrew, "The Characterization of Obsidian and Its Application to the Mediterranean Region." *Proceedings of the Prehistoric Society* 30 (1964): s. 111-133.

Gale, Noel H., "Archaeology, Science-Based Archaeology, and the Mediterranean Bronze Age Metals Trade: A Contribution to the Debate." *European Journal of Archaeology* 4, no. 1 (2001): s. 113-130.

Gale, Noel H. ve Zofia A. Stos-Gale, "Bronze Age Copper Sources in the Mediterranean: A New Approach." *Science* 216, no. 4541 (1982): s. 11-19.

Jones, Richard E. ve Lucia Vagnetti, "Traders and Craftsmen in the Central Mediterranean: Archaeological Evidence and Archaeometric Research." İçinde *Bronze Age Trade in the Mediterranean*. Ed. Noel Gale, s. 127-147. Studies in Mediterranean Archaeology, no. 90. Jonsered, Sweden: Paul Åströms, 1991.

Knapp, A. Bernard, "Disciplinary Fault Lines: Science and Social Archaeology." *Mediterranean Archaeology and Archaeometry* 2, no. 1 (2002): s. 37-44.

Knapp, A. Bernard ve Tamara Stech, ed. *Prehistoric Production and Exchange: The Aegean and Eastern Mediterranean*. Los Angeles: Institute of Archaeology, UCLA, 1985.

Lambert, Joseph B., Curt W. Beck ve James S. Frye, "Analysis of European Amber by Carbon-13 Nuclear Magnetic Resonance Spectroscopy." *Archaeometry* 30, no. 2 (1988): s. 248-263.

Leighton, Robert ve John E. Dixon, "Jade and Greenstone in the Prehistory of Sicily and Southern Italy." *Oxford Journal of Archaeology* 11, no. 2 (1992): s. 179-200.

Renfrew, Colin, "Trade as Action at a Distance: Questions of Integration and Communication." İçinde *Ancient Civilization and Trade*. Ed. Jeremy Sabloff ve C. C. Lamberg-Karlovsky, s. 3-59. Albuquerque: University of New Mexico Press, 1975. "Trade

162 Antik Avrupa

and Culture Process in European Prehistory.” *Current Anthropology* 10 (1969): s. 151–169.

Sabloff, Jeremy ve C. C. Lamberg-Karlovsky, eds. *Ancient Civilization and Trade*. Albuquerque: University of New Mexico Press, 1975.

Scarre, Chris ve Frances Healy, ed. *Trade and Exchange in Prehistoric Europe*. Oxford: Oxbow Books, 1993.

Torrence, Robin, *Production and Exchange of Stone Tools: Prehistoric Obsidian in the Aegean*. Cambridge, U.K.: Cambridge University Press, 1986.

Tykot, Robert H., “Determining the Source of Lithic Artifacts and Reconstructing Trade in the Ancient World.” İçinde *Written in Stone: The Multiple Dimensions of Lithic Analysis*. Ed. P. Nick Kardulias ve Richard W. Yerkes, s. 59–85. Lanham, Md.: Lexington Books, 2003.

- “Chemical Fingerprinting and Source-Tracing of Obsidian: The Central Mediterranean Trade in Black Gold.” *Accounts of Chemical Research* 35, no. 8 (2002): s. 618–627.

- “Obsidian Procurement and Distribution in the Central and Western Mediterranean.” *Journal of Mediterranean Archaeology* 9, no. 274 (1996): s. 39–82.

Tykot, Robert H. ve Albert J. Ammerman. “New Directions in Central Mediterranean Obsidian Studies.” *Antiquity* 71 (1997): s. 1000–1006.

STATÜ VE SERVET

PETER S. WELLS

Avrupa tarih öncesinin sonlarına ait arkeolojik statü ve servet göstergeleri, bireyler arasında çok büyük farklılıklar olduğunu gözler önüne sermektedir. Farklılıklar Üst Paleolitik Çağ gibi erken bir dönemde görünür bir hâl alırken, gıda üretim ekonomisi, yerleşik köy yaşantısı ve büyük miktarlarda materyal biriktirme ediminin başlangıcıyla birlikte bu ayrışmaya ilişkin arkeolojik işaretler daha da keskinleşmeye başlamıştır. Tunç Çağı boyunca statü ve servet farklılıkları belli gruplar arasında bariz bir hal alırken, tarih öncesi dönemin en yoğun miktarda ve belirgin statü ve servet göstergelerine Demir Çağı'nda (M.Ö. 800'den Roma İmparatorluğu'nun fetihler dönemine kadar) rastlanmaktadır.

ARKEOLOJİK KANITLAR

Avrupa arkeolojisinin gelişiminin daha başlarında, araştırmacılar tarih öncesi toplumlardaki statü ve servet farklılıklarının somut kanıtlarıyla karşılaşmışlardır. Özellikle de mezarlık alan kazıları, farklı insanların farklı objelerle birlikte mezara gömülmüş olduğunu gözler önüne sermiştir. Örneğin, Avusturya'nın Hallstatt bölgesinde on dokuzuncu yüzyıl ortalarında yapılan kazı çalışmalarıyla ortaya çıkarılan Erken De-

164 Antik Avrupa

mir Çağı'na ait mezarlık alanda, araştırmacılar inceledikleri bine yakın mezarda buldukları farklı eşya dökümlerinin altını çizmişlerdir. Aynı yüzyılın ikinci yarısında, Avrupa'nın çeşitli bölgelerinden araştırmacılar farklı pek çok kültürel çevreye işaret eden büyük tümülüsleri incelemişlerdir. Bunlardan bazılarında, Yunanistan ve İtalya'dan gelen belli miktarlarda altın, som tunç ve çömlek kapların yanı sıra bol miktarda süs eşyasına rastlanmıştır. Doğu-Orta Avrupa'da ilk keşifler bugün artık Situla sanatı olarak bilinen Sloven objeleriyle birlikte ortaya çıkmıştır. Araştırmacılar bu tunç kaplar ve şeritli kaplar üzerine çizilen resimlerin tarih öncesinde yaşamış bir toplumun büyük kısmının değil, sadece seçkin bir kesiminin yaşamını betimlediğini düşünmüşlerdir.

Dolayısıyla on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında tarih öncesi arkeolojisinde yaşanan sistematik gelişmenin başlarından itibaren araştırmacılar, tarih öncesinin son döneminde yaşamış toplumların tıpkı on dokuzuncu yüzyıl Avrupa'sı toplumları gibi farklı katmanlara sahip olduğunu fark etmişlerdir. Bununla birlikte, temel sorun bu ayrışmanın ilkelerini ve de statü ve servet farklılıklarının bu toplumların işleyişinde oynadığı rolü kavramak noktasında kendini göstermiştir. Yazarlar en zengin mezarlarda temsil edilen kişileri sıfatlandırmada "kral" ve "prens" gibi sözcükleri kullanmışlardır. 2. Dünya Savaşı öncesinde, bireylerin bu şekilde ayrıldığı sosyal yapıları anlama ve açıklama modelleri kısmen iki kavramdan birinde olma eğilimi sergilemiştir: Yunan ve Roma'nın klasik dünyası ve Roma ve Orta Çağ'ın ılımlı Avrupa'sı. Bazı araştırmacılar modellerini Homeros ve sonrasındaki Klasik Dönem Yunan yazarlarının sunduğu Yunan toplumu portresi üzerine oturturken, diğer araştırmacılar rekonstrüksiyonlarını Batı ve Orta Avrupa'daki feodal yapıya ilişkin tarihsel değerlendirmeler üzerine inşa etmişlerdir. Geçen yarım yüzyıl boyunca ise yaklaşımlar giderek genişletilmiş ve daha sistematik bir yapıya kavuşmuştur.

SOSYAL BİLİMLER VE TOPLUMSAL FARKLILAŞMA

Sosyal statü ve servet farklılıklarının oluşumuna ilişkin iki ana yaklaşımdan söz etmek mümkündür. Bu yaklaşımlardan ilki toplumdaki bu farklılıkları bireylerin kendilerini ilerletme -akranlarına kıyasla daha fazla güç ve kaynağa sahip olma- hedeflerinin sonucu olarak görmektedir. Bu düşünceye göre, insanların büyük çoğunluğu değilse de birçok

insan diğer insanlardan daha yüksek bir statüde ve daha zengin olmayı arzulamaktadır ve bunların tamamı değilse de bir kısmı bunun için rekabet etmeye isteklidir. Bu kişiler arzu ettikleri statüye kavuştuklarında bundan kendi istekleriyle feragat etmemekte ve sahip oldukları statüler sonraki kuşaklara geçmekte, böylelikle statü ve servetin miras yoluyla sonraki kuşaklara aktarıldığı bir yapı oluşmaktadır.

İkinci grup ise, toplumdaki farklılaşmayı toplumun büyüklüğü ve karmaşıklığında yaşanan gelişmenin doğal bir sonucu olarak yorumlamaktadır. Bir örgüt ne kadar büyür, genişlerse yapının idare ve yönetimi için gerekli enerji de o kadar artar. Bu modelde, bazı kişilerin arzu ettikleri yüksek statü ve serveti bir bütün olarak toplum idaresine yapılan sosyal yatırım olarak okumak mümkündür. Buradan bakıldığında, tarih öncesi dönemin sonlarında bariz bir şekilde görülen büyük toplumsal farklılaşma toplulukların giderek karmaşıklaşan ekonomik, sosyal ve siyasal ihtiyaçlarını düzenleyen altyapıya daha fazla yatırım yapılması şeklinde açıklanabilmektedir.

Bunlar şüphesiz ki iki karmaşık modelin fazlasıyla basite indirgenmiş tanımlarıdır. İşleyişte, iki model de oldukça özgün özelliklere sahiptir ve tarih öncesi dönemin sonlarındaki gözle görülür statü ve servet farklılıklarında toplumsal rolün nasıl yorumlanacağı konusunda yararlı birer fikir vermektedir.

STATÜ VE SERVET GÖSTERGELERİ

Avrupa tarih öncesi döneminin sonlarında statü ve servet konusunda üç ana arkeolojik kanıt kategorisi mevcuttur. Bunlardan açık ara en belirgin olanı ve en sık tartışma konusu edileni hiç şüphesiz ki mezarlarda bulunan kanıtlarken, birikintiler ve yerleşimler de diğer iki kategori oluşturmaktadır.

Mezarlar. Bu kategoriyi üç alt başlıkta toplamak mümkündür: mezar içeriği, mezar yapısı ile mezarlık alan topografyası ve son olarak cenaze ritüeli. Alandaki ilk araştırmacıların dikkatini büyük ölçüde bu başlıklardan birincisi çekerken, yirminci yüzyılın son on yılında ikinci ve üçüncü başlıklar çok daha fazla ilgi görmüştür.

Mezar analizi ile statü ve servet konusu arasındaki en temel bağlantı bir mezarda bulunan materyallerin nicelik ve niteliğinde, başka bir ifadeyle “mezar serveti”nde yatmaktadır. Örneğin, Güneybatı Almanya’da

166 Antik Avrupa

Erken Demir Çağı'nın ikinci yarısına ait zengin mezar odaları keşfedildiğinde, araştırmacılar bunları *Fürstengräber*, yani "soylu mezarları" olarak adlandırmışlardır. Bu mezar odalarında altın boyun bilezikleri, dört tekerlekli yük arabaları ve mezarların çoğunda rastlanmayan kimi diğer objeler bulunmuştur. 1877 yılında geliştirilen bu *Fürstengrab* kavramı Avrupa genelinde kabul görmüştür. Genel anlamda kullanılan terim çoğunlukla altın süs eşyaları, tunç kaplar ve sık sık silahlar ve arabaların da yer aldığı özel mallar ile diğer mezarlardan ayrılan bir mezarı ifade etmektedir.

İlimli bir ortamın hâkim olduğu Erken Demir Çağı Avrupa'sına ait arkeolojik kanıtlar özellikle de M.Ö. 600 ile M.Ö. 400 yılları arasında farklı bölgelerde zengin bir şekilde donatılmış mezar oluşumlarında görülen kayda değer benzerlikleri gözler önüne sermektedir. Derinlemesine araştırılan mezarların çok büyük kısmı Batı-Orta Avrupa'da bulunmakla beraber, benzer gruplara İberya, Bohemya, eski Yugoslavya'nın farklı bölgeleri ve Karadeniz'in kuzeyinde de rastlanmaktadır. Özgün statü ve servet biçimleri bölgesel olarak değişkenlik sergilemektedir. Örneğin, Batı-Orta Avrupa'daki mezarların ayırt edici özelliğini altın boyun bilezikleri, kimi başka mücevherlerden bilezikler ve dört tekerlekli arabalar oluştururken, Karadeniz'in kuzeyinde yer alan İskit bölgesinde altın kınlar, atlar ve koşum takımları standarttır.

Avrupa geç tarih öncesinde statü ve servet tartışmasına zengin mezarlar ile diğer mezarlar arasındaki bu temel dikotomi yön vermiştir. Araştırmacılar zengin mezarlar ile kastettikleri şey konusunda her zaman kusursuz değillerdir. Zengin mezarlar ile diğer mezarlar arasındaki ayırım büyük çoğunlukla niteldir; şayet altın boyun bileziği, ithal tunç kaplar gibi belli objeler mevcutsa, mezar zengin kabul edilmektedir. Gelgelelim ayrımlar nadiren keskin sınırlarla tanımlanmaktadır. Bir diğer yaklaşım ise niceldir ve bir mezarda bulunan objelerin toplam değerinin ve üretiminde veya temininde harcanan emeğin hesaplanması anlamına gelmektedir.

Ayrıca zengin mezarların kendileri, bunların kendi aralarındaki ve diğer mezarlarla ilişkilerinin içeriği de yine hesaba katılması gereken hususlardır. Geleneksel olarak, zengin Demir Çağı mezarlarını yorumlamada, araştırmacılar mezar servetinin kişinin toplumdaki statü ve servetini yansıttığını, başka bir ifadeyle, zengin mezarlara gömülmüş kişilerin zengin ve nüfuzlu bireyler, mütevazı mezarlara gömülü kişilerin

ise genellikle çiftçi olduklarını varsayagelmışlerdir. Yirminci yüzyılın son on yıllarına kadar mezar serveti ve sosyal yapıya ilişkin hemen hemen bütün yorumların temelinde bu varsayım yatagelmıştır.

Ne var ki ABD ve İngiltere’de yapılan çalışmalar bu varsayımı karşı çıkılmaktadır. İnsanlar kendilerini gömmezler. Dolayısıyla, bir mezarda bulunan objeler buraya ölünün kendisi tarafından değil, hayattakiler tarafından konulmuştur. İnsanlar nasıl gömülmek istedikleri konusunda talimat verebilir, hatta kimi örneklerde olduğu üzere, henüz hayattayken gömülecekleri anıt mezarın inşasını dahi denetleyebilirler ancak nihai olarak mezarın son hali başkalarının tercih ve kararlarının sonucudur.

Mezar malları toplumsal oluşumdaki etmenler anlamında doğrudan toplumun bir yansıması olmak durumunda da değildir. Kültürel antropologların yanı sıra, pek çok arkeolog da sosyal uzlaşma dâhilinde insanların maddi kültürden yararlanma biçimleriyle ilgilenmektedirler. Maddi kültürü sosyal eylem ve idare açısından bir tür aktif madde olarak yorumlamak mümkündür. Buradan bakıldığında, bir mezarın donatılmasında yapılan tercihlerin söz konusu merasimi statünün belirli bir şekilde temsili için, belki de hayattaki belli bir grubun siyasi konumunu güçlendirmek maksadıyla yönlendiren kimselerin bilinçli çabalarının bir ürünü olması mümkündür.

Diğer taraftan, zengin mezarlar ne Demir Çağı’nın bütün evrelerinin ayırt edici özelliklerinden biridir ne de bütün bölgelerde görülmektedir. M.Ö. 600-M.Ö. 400 tarihleri arasında, zengin bir şekilde donatılmış mezarların yaygın olarak görüldüğü Batı-Orta Avrupa ve Bohemya gibi bölgelerde, daha sonraki yüzyıllardan itibaren bu tür güzide mezarlara çok az rastlanmaktadır. Bazı araştırmacılar zengin mezarların statü ifadesi olarak kullanımını teşvik eden koşulların sıra dışı sosyal rekabet dönemlerinde görüldüğünün altını çizmektedirler. Başka bir ifadeyle, sosyal ve siyasal koşullar görece durağan olduğunda, özel bir statü ve servete sahip bireyler bunu fazlasıyla göze batacak bir şekilde göstermeye ihtiyaç duymamaktadırlar. Ancak -ani bir toplumsal değişime veya diğer toplumlar ile yoğun ilişki halinde olmak gibi yeni bir etmene bağlı olarak- koşullarda değişkenlik hâkim olduğunda, özel statü ve güç gösterileri insanların diğer insanlar karşısında çıkarlarını korumasına hizmet edebilmektedir. Çok daha aktif bir yorum olan bu zengin mezar yorumlamasında, var olan statü ve servet farklılıklarından daha çok, toplumsal dönüşüme dair göstergeler mevcuttur. Bu modeli doğru ka-

168 Antik Avrupa

bul edecek olursak, zengin bir şekilde donatılmış mezarların zamansal ve mekânsal dağılımının büyük değişim koşulları ve görece durağanlık koşullarına işaret ettiğini söylemek mümkündür.

Zengin mezarların özel konum ve ortamları bakımından taşıdıkları önem de dikkate alınması gereken bir başka noktadır. Demir Çağı Avrupa'sına ait zengin bir şekilde donatılmış mezarların çoğu, yerleşimlerin genelinden daha büyük olan, surlarla korunan, elle tutulur üretim ve ticaret faaliyetleri barındıran ve fakat aynı zamanda iyi tarım potansiyeline sahip bölgelerde kurulmuş olan yerleşimlerle ilişkili olagelmektedir. Kimi diğer örneklerde ise zengin mezarlar farklı bir öneme sahiptir. Her ikisi de Avusturya sınırları dâhilinde kalan Hallstatt ve Dürrenberg'deki tuz çıkarma tesislerinde bulunan mezarlık alanlar ortalama Demir Çağı mezarlarına kıyasla çok daha zengin içeriğe sahip çok sayıda mezara ev sahipliği yapmaktadır. Güzide bir Demir Çağı arkeolojisi uzmanı olan Alman Ludwig Pauli, bu zenginlik için özel bir açıklama önermiştir. Şüphesiz ki kaya tuzu çıkarımı ve ticareti Demir Çağı Avrupa'sında kârlı bir girişimdi ve buradan hareketle Pauli, tarım toplumlarında başarılı çiftçilerin tarımdan elde ettikleri kârları muhtemelen arazilerine ve hayvanlarına yatırım yaparak değerlendirdiklerini öne sürmektedir. Diğer taraftan, yatırım yapacak bu tür bir kaynaktan yoksun olan tuz madencileri ise tunç süs eşyaları ve kaplara, altın mücevheratına, Etrüsk tunç kaplarına ve ölüyle beraber gömdükleri diğer altın, amber ve cam aksesuarlara yatırım yapmışlardır. Ne var ki Pauli'nin bu argümanını destekleyecek şekilde, Hallstatt'taki zengin mezarlar ile Heuneburg'dakiler arasında doğrudan bir kıyas yapılamamıştır; zira iki bölgedeki ekonomik hayat ve servetin kökleri birbirinden tümüyle farklıdır. Bu nedenle, iki durum birbirinden bağımsız bir şekilde değerlendirilmek durumundadır.

Bazı mezarların içerikleri diğerlerine atfedilen statüden daha farklı ve özel bir statü önerecek mahiyettir. Almanya'nın güneybatısında yer alan Freiburg yakınlarındaki Gündlingen bölgesinde bulunan yaklaşık olarak M.Ö. 400 tarihine ait bir kadın mezarı nazarlık veya muska olarak kullanılmış olmaları muhtemel eşsiz bir objeler toplamı barındırmaktadır. İnsan yüzü süslemeli tunç bilezik bu kadının yaşadığı toplulukta ortalamanın üzerinde bir statüye sahip olduğunu gösterirken, nazarlıkların oluşturduğu toplam ise eşsizdir. Kadının sol alt bacağının yanında (muhtemelen orijinalinde bir deri ve ipek çanta içine konul-

muş olan) küçük bir tunç boğa figürü, bir geode, kırılıp sonrasında onarıldığı görülen ve ortasında doğal bir deliğin olduğu suda aşınmış bir kireç taşı parçası, iki köpek çenesi, minyatür bir tunç bıçak, tavuk ayağı büyüklüğü ve şeklinde bir çaytaşı ve iki amber boncuk bulunmuştur. Bunların tamamı Orta Çağ ve Yeni Çağ'da büyü malzemeleri olarak kullanılmış objeler sınıfında yer almaktadır. Arkeologlar bu kadının bir büyücü veya şifacı olduğunu ve mezarında bulunan bu sıra dışı bir dizi objenin kadının özel statüsünü temsil ettiğini öne sürmektedirler.

Diğer taraftan, en zengin mezarlar kategorisi dışında kalan mezarların önerdiği statü ve servet örüntülerinin kavranmasına görece daha az önem verilmektedir. Tarih öncesi dönem sonlarına ait mezar kanıtlarını en zengin mezarlar kategorisine ait ya da ait değil şeklinde değerlendirmeye yönünde bir eğilim söz konusu olagelmektedir. M.Ö. 400 yılından sonra, aşırılığa kaçmayan bir hayatın hüküm sürdüğü Avrupa'nın çok büyük bir kısmında zengin mezar kategorisinin yok olmasıyla beraber, kültürel çevre çoğunlukla mezarlar arasında ziyadesiyle az farklılığın sergilendiği gösterişsiz mezarlık alanlar ile karakterize edilmektedir. Diğer taraftan, M.Ö. 400-M.Ö. 200 olarak tarihlenen Slovakya'daki mezarlık alanlar üzerine yapılan önemli bir çalışmada, Doğu Avrupa Demir Çağı Arkeolojisi Uzmanı Jozef Bujna, mezar servetinde gözlemlenen farklılıkların daha önceki dönemlerden kalma mezarlardakiler kadar bariz olmamakla beraber yine de son derece somut farklılıklar olduklarını gözler önüne sermiştir.

Bujna beş mezar kategorisi tanımlı yapmıştır. İlk kategoride, bir dizi silah, kişisel süs eşyaları ve çanak-çömleklerin bulunduğu erkek mezarları ile tunç kemerler, broşlar, mücevher bilezikler ve cam boncukların bulunduğu kadın mezarları yer almaktadır. İkinci kategoride, tek bir silahın bulunduğu erkek mezarları ve kemerlerin olmadığı fakat birkaç tunç, demir ve cam süs eşyasının bulunduğu kadın mezarları yer almaktadır. Üçüncü kategori silah bulunmayan, az sayıda süs eşyası ve çanak çömleğin bulunduğu erkek mezarları ile yine birkaç süs eşyasının bulunduğu kadın mezarlarından oluşmaktadır. Dördüncü kategoriyi sadece çanak çömleklerin bulunduğu mezarlar oluştururken, beşinci kategoride herhangi bir eşyanın bulunmadığı mezarlar yer almaktadır. Bu çalışmanın önemi, bir örnek gibi görülebilen mezarlık alanlarda bile önemli farklılıkların söz konusu olduğunu gözler önüne sermiş olmasından ileri gelmektedir.

170 Antik Avrupa

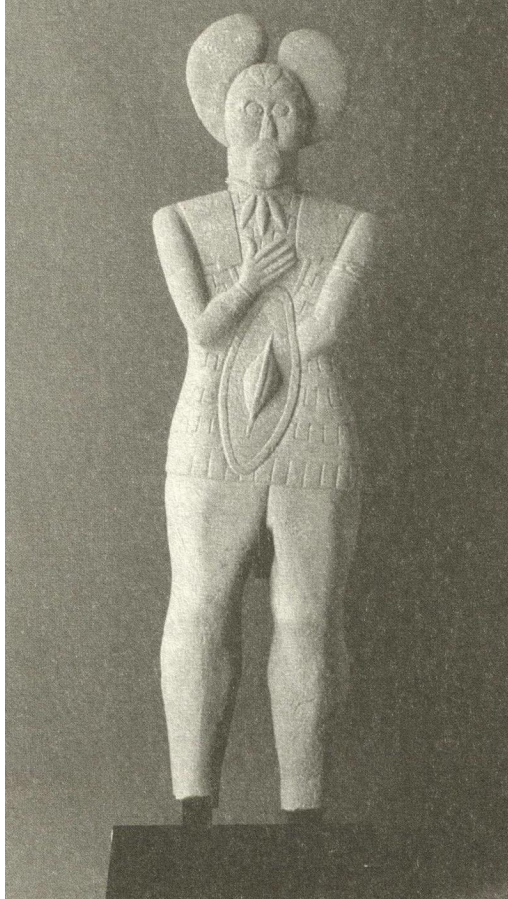
İlimli Avrupa toplumları genelinde Roma dünyası ile etkileşimin yoğunlaştığı milattan önceki dönemin son yüzyılı boyunca, zengin bir şekilde donatılmış mezarlar bir kez daha yaygınlaşmıştır. Bunlar Erken Demir Çağı'na ait zengin mezarlar ile bir yandan benzer özellikler taşıyan, beri yandan ciddi farklılıklar barındırmaktadır. Ren Nehri boyunca bulunan bu yeni mezar grubu, silah ve arabaların yanı sıra tıpkı Londra'nın kuzeyinde yer alan Welwyn'deki mezarlarda olduğu gibi, Güneydoğu İngiltere'de de Roma yemek takımları ve amforaları ile karakterize edilmektedir.

Mezar yapısı ve mezarlık alan topografyası da keza önemli bir konudur. Mezarlara konulan objelerin içerdiği zenginliğe ek olarak, mezarların durumu da statü ve serveti belirlemede önemli bir etmendir. Zengin mezar eşyaları ahşap mezar odaları, zeminde geniş çukurlar ve bunlar üzerinde bulunan yoğun ve kimi zaman kompleks tümülüsler ile ilişkili olma eğilimindedir. Odalar ve tümülüsler yoğun bir çalışma ve emek göstergesidir, dolayısıyla mezarda bulunan değerli objeler ile benzer bir şeyi temsil ettiklerini söylemek mümkündür. Ayrıca, nasıl ki zengin mezar gruplarının inşası bu kişilerin toplumsal yapıdaki konumlarını ortaya çıkarmak üzere maddi kültürden yararlanan hayattaki kimselerin bakış açısından yorumlanıyorsa, mezar odaları ve tümülüslerin inşasının da aynı şekilde değerlendirilmesi mümkündür. Tümülüsler arazi yüzeyindeki kalıcı birer anıt olmaları itibarıyla ek bir öneme daha sahiptirler. Yer altında kurulan mezarlar yaşamın görüş alanının dışında kalmaktadır, yalnızca cenaze merasimi hatırlanmaktadır. Gelgelelim mezar üzerine inşa edilen bir tümülüs, insanlara cenaze merasimi ve bunun mevcut sosyal koşulların oluşturulması açısından içerdiği önemi hatırlatacak şekilde hayatın içinde görünür bir anıt olarak kalmayı sürdürmektedir. Tümülüsler iktidar sahiplerinin meşruyetlerini nasıl oluşturduklarını gösteren kalıcı birer andaç görevi de görebilmektedir. İskandinavya'da, örneğin, taşlar çoğunlukla zengin bir şekilde donatılmış mezarlar üzerine bir gemi görüntüsü oluşturacak şekilde dizilmektedir.

Fransa'nın doğusunda yer alan Vix ve Orta Almanya'daki Glauberg bölgelerinde bulunan doğal boyutlarındaki taş heykellerin keşfiyle beraber (Şekil 1.), insanların anıtsal heykellerinin statü ve servet göstergesi olduğu net bir şekilde gözler önüne serilmiştir. Her iki bölgede de heykeller, yanı başına dikildikleri zengin mezarlara gömülmüş bireyle-

re ait eşyalar olarak aynı kişisel süs eşyalarını sergilemektedir. Erken Demir Çağı'na ait başka mezarlarda da (örneğin, Hirschlanden, Hochdorf ve Kilchberg'de) taş heykeller bulunmakla beraber, bunların çoğu doğrudan belli bireyleri temsil eder mahiyette değildir.

Pek çok mezarlık alanda, farklı büyüklüklerde tümülüsler bulunmaktadır. Oldukça büyük boyuttakilerden aşırı küçük boyuttakilere varıncaya kadar çok farklı büyüklüklerde tümülüslerin bulunduğu Güney Avusturya'daki Kleinklein'de görülen Erken Demir Çağı'na ait mezarlık alan bu duruma iyi bir örnek teşkil etmektedir: Bu bölgede yaşayan ve

Şekil 1: Almanya Glauberg'deki karmaşık yapıda bir kültürel çevrenin parçası olan bir tümülüste yer alan bir zengin mezarla birlikte bulunan taş heykel.
Hessisches Landmuseum Darmstadt'ın izniyle çoğaltılmıştır.

172 Antik Avrupa

ataları bu tümülüslerde gömülü olan topluluk fertlerine hangi atalarının büyük tümülüsler, hangilerininse küçük tümülüsler altında yatıyor olduğu sürekli hatırlatılmıştır.

Topluluklara ait bazı geniş tümülüslerde, mezarlık alan düzenleme topografyası toplumsal yapıya ilişkin de bilgiler vermektedir. Güneybatı Almanya'da, Villingen yakınlarında bulunan büyük Magdalenenberg tümülüsünde, ahşap bir mezar odası içine geniş bir merkez mezar yapılmış ve üzeri yığma taşla örtülmüştür. Bu büyük tümülüsün dış kısımlarında, topluluk fertlerinin gömüldüğü 126 mezar da merkezde bulunan mezar odasına eş merkezli olarak düzenlenmiştir. Daha sonra oluşturulmuş olan bu mezarların tamamı oldukça mütevazı bir şekilde donatılmıştır. Burada, merkezdeki bireyin statüsü ve gücü bu mezar ile tümülüsteki diğer mezarlar arasındaki topografik ilişki üzerinden ifade bulmuştur.

Diğer taraftan artık arkeologlar dikkatlerini mezarların sadece bir kısmını oluşturduğu cenaze ritüeli ile ilişkili kanıtları incelemeye çevirmişlerdir. Bir arkeoloğun kazdığı mezar, bir cenaze merasiminin son safhasının somut bir ifadesidir. Tümülüs inşası ve tümülüs civarındaki kültürel çevre üzerine yapılan çalışmalar bu ritüellerin yapı ve karakteri hakkında ümit vadeden yeni bilgileri de beraberinde getirmektedir. Zira bu tür ritüeller için harcanan emek, ölünün statü ve serveti hakkında önemli veriler sunabilmektedir.

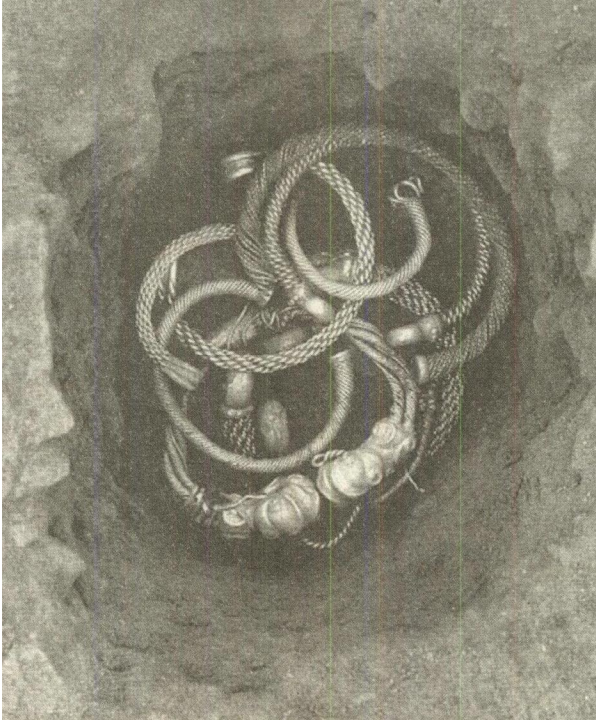
Hochdorf'ta, tümülüs yapısı üzerinde yaptığı incelemeleri sayesinde, Jörg Biel ölünün mezar odasına konulmazdan önce gerçekleşen ritüel faaliyetine ilişkin önemli çıkarımlarda bulunabilmiştir. Vix'te, arkeologlar merasimlerin bariz bir şekilde mezar ile bağlantılı bir şekilde icra edildiği bir zengin mezara ilişik bir alanda kazı çalışması gerçekleştirmiştir. Almanya'da, Frankfurt yakınlarında yer alan Glauberg'de yapılan çalışmalar cenaze merasimi için inşa edilmiş karmaşık bir dizi toprak çalışmasını ortaya çıkarmıştır. Ukrayna'da, büyük *kurganların* (Doğu Avrupa tümülüsleri) dış kenarları çevresinde açılmış hendeklerde bu anıtlardaki ölümler şerefine düzenlenen büyük törenlerin kanıtı olan çok büyük miktarlarda şölen atığına rastlanmıştır.

Birikintiler. Zemindeki hendeklerde ve su kaynaklarında bulunan değerli obje birikintileri de yine statü ve servet göstergeleri olarak değerlendirilmektedir. Bir kişi veya bir grup ile belli bir birikinti arasındaki bağlantıyı gösterecek herhangi bir kanıt mevcut olmadığından, bu bu-

luntuları yorumlamak mezarları yorumlamaya kıyasla çok daha güçtür.

Tarih öncesi Demir Çağı'nın sonundan itibaren, ılımlı Avrupa toplumlarında azımsanmayacak sayıda değerli maden istifi bulunmuştur. Bu istiflerin yapısı çeşitlilik göstermekle beraber, büyük çoğunluğunda altın sikkeler, gümüş sikkeler, mücevher bilezikler ve bu maddelerin alaşımlarına rastlanmaktadır. Milattan önceki dönemin son yüzyılından kalma bir dizi birikinti, alışıldık bir dizi altın objeyi içermektedir: bir boyun bileziği, iki bilezik ve zaman zaman da yerel veya Roma sikkele-ri. Bu bilezik ve sikke birikintilerinin en iyi belgelendirilenleri arasında Kuzeybatı Almanya'da yer alan Niederzier ve Güneybatı Fransa'da yer alan Tayac'taki birikintileri saymak mümkündür. Kitanın orta bölgele-rinde, altın sikke istifleri oldukça yaygındır ve genellikle tek bir birikin-tide az kullanılmış yüzlerce sikke bulunmaktadır. İngiltere'deki muka-yese edilebilir ve kabaca aynı dönemlere ait buluntulara bakacak olursak, Doğu Anglia'da yer alan Snettisham'daki on bir çukurda toplam ağırlığı yaklaşık 40 kilogramı bulan altın, gümüş ve tunç bilezikler, sikkeler ve çubuklar ortaya çıkarılmıştır (Şekil 2). Galler'de, Llyn Cerrig Bach'taki tek bir birikintide kılıçlar, mızraklar, kalkanlar, kazanlar, at koşumlarına uygun süs eşyaları ve savaş arabaları da dâhil zengin mezarlarda görülmesi beklenecek pek çok obje bulunmuştur. 2000 yılında, Winchester yakınlarında boyun bilezikleri, broş ve bileziklerin de aralarında bulunduğu iki dizi altın mücevheratı ortaya çıkarılmıştır. Her ne kadar aralarında belli farklılıklar söz konusuysa da, bu birikintilerin pek çoğu zengin mezarlarda başka içeriklerde görülen ancak zengin mezarların alışıldık olmadığı dönemlerde ve bölgelerde birikintiler şeklinde gömülmüş olan objeleri içermektedir.

Bu değerli maden birikintilerinin büyük çoğunluğuna zengin bir şekilde donatılmış mezarların nadir görüldüğü veya bilinmediği çevrelerde rastlanmaktadır. Altın bilezikler ve sikkeler biçimindeki bu servet teşhiri, zengin mezarlarda altının servet göstergesi olarak kullanılmasıyla benzer bir mahiyettedir. Bir boyun bileziği ve iki bilezikten oluşan bileşime sık rastlanıyor oluşu ise zengin mezarlara gömülmüş insanların yanında altın mücevheratının bulunmasıyla bir ilişki olduğunu gözler önüne sermektedir. Diğer taraftan, değerli parçaların birikinti olarak kaldığı koşullar ve süreçler hakkında çok az bilgiye sahibiz. Zengin mezarlar civarındaki kültürel çevrelerde yapılan araştırılmalara benzer şekilde, bu değerli maden birikintileri çevresindeki arazilerde yapılacak

Şekil 2: Snettisham'da bulunan 1. çukurdaki altın ve gümüş bilezikler.
The British Museum'un izniyle çoğaltılmıştır.

araştırmalar sayesinde ileride bu birikintilerin beraberinde gelişen edimler hakkında bilgilere ulaşılması mümkün olabilecektir.

Yerleşimler. Mezarlar ve birikintilerden ulaşılan kanıtlara kıyasla, statü ve servet farklılıkları konusunda sınırlı miktarda olmakla birlikte yerleşim kanıtları da saptanabilmiştir. Tepe doruklarına kurulan ve toprak, taş ve ahşap duvarlarla çevrelenen yerleşimler genellikle seçkinlerin yerleşim yerleri olarak görülmekle beraber, pek çok örnekte daha yüksek statüye ve daha fazla servete sahip insanların bu tür alanlara yerleştikleri yönünde çok az doğrudan bilgi mevcuttur. Avrupa'nın pek çok bölgesinde tarih öncesinin sonları konusunda, araştırmacılar statü ile ilişkili olup başka arkeolojik ve tarihi bağlamlarda fark edilir bir mahiyet barındıran sıra dışı biçimde gösterişli veya büyük yerleşim göstergelerinden yoksundurlar. Diğer taraftan, bazı araştırmalar hemen göze çarpmasalar da bu tür örüntülerin mevcut olduğunu göstermektedir.

Danimarka'da, Hodde'da yapılan kazı çalışmaları, örneğin, bir yerleşim yeri içindeki yirmi sekiz mesken arasında, kendi çevresini kuşatan çitlerle yerleşimin geri kalanından ayrılmış olan bir meskenin diğer meskenlere göre daha dayanıklı yapıldığını ortaya çıkarmıştır. Burada bulunan çanak çömlek kırıklarının da yerleşimin geri kalanında bulunanlara göre daha ince olduğu görülmüştür. Hafir Steen Hvass bu farklılıklardan hareketle bu durumun, meskenin, topluluğun geri kalan fertlerinden daha üst statüde bir ailenin evi olduğunu gösterdiği yorumunda bulunmuştur.

Cordula Naglier-Zanier, Güney Almanya'daki Geiselhöring kasabasında bulunan Erken Demir Çağı yerleşiminde yürüttüğü kazılarda yaklaşık olarak M.Ö. 750-M.Ö. 625 tarihleri arasındaki kullanımı süresince binaları ve yerleşimi çevreleyen duvarların fiziksel yapılarında yaşanan önemli değişiklikler tespit etmiştir. Üçüncü safhada, örneğin, yerleşim içindeki mesken sayısı azalırken daha geniş bir boyuta ulaşan yerleşim duvarı, daha az sayıda insanın çıkarına daha fazla iş gücü harcadığını göstermektedir. Dördüncü ve son safhada ise, görsel açıdan dikkat çekici bir sınır belirlemek amacıyla savunma hendeği boyunca burçlar inşa edilerek yerleşim duvarı daha heybetli bir yapıya dönüştürülmüştür. Yerleşimin fiziksel yapısında görülen bu değişim serilerini burada yaşayan aileler açısından giderek artan bir statü teşhiri olarak yorumlamak mümkündür.

Yerleşim kanıtlarının statü ve servet farklılıklarının kavranmasına fazlasıyla katkısının olduğunu gösteren bir diğer gösterge ise, Güney İngiltere kırsalındaki Gussage All Saints kasabasında yapılan büyük keşif olmuştur. Yerleşimin büyüklüğü ve fiziksel yapısı Geç Demir Çağı Britanya'sının küçük çiftçi gruplarının tipik bir örneğiysen, Gussage'da hafirler seçkinlerin kullandığı savaş arabaları için fazlasıyla süslü tunç ekleme parçalarının üretildiğini gösteren çok sayıda kanıt rastlamışlardır. Bu buluntular küçük çiftçi grupları ile dönemin büyük özen ve emekle üretilen savaş arabalarının sahibi ve kullanıcısı olan seçkinler arasındaki ilişkiye dair önemli soruları da beraberinde getirmektedir. Yüksek statüdeki bireyler bu son derece mütevazı yerleşimlerin sakinleri olabilirler mi? Yoksa çiftçi ve zanaatçı gruplar seçkinler ile yakın bir ilişki içindeydiler ve seçkinlerin statü ve servetlerini gösteren bu objeleri bu yüzden mi ürettiler?

ARKEOLOJİK GÖSTERGELER VE SOSYAL YAPI

Bütün bu statü ve servet göstergelerini yorumlama şekli nihai olarak araştırmacının tarih öncesi toplumun doğası hakkındaki görüşlerine göre değişkenlik göstermektedir. Dahası, bu görüşlerin dolaylı bir şekilde değerlendirilmesi ve ifade edilmesi mümkündür; bazı örneklerde araştırmacının kendisi bile yürüttüğü varsayımların farkında olamayabilmektedir. Ya da tam tersi, araştırmacı bu görüşlerini açıkça değerlendiren ifade edebilmektedir.

Erken Demir Çağı'na ait zengin mezarları yorumlamada, pek çok araştırmacı on dokuzuncu yüzyılda *Fürstengrab* teriminin türetilmesinde de bariz bir biçimde görüleceği üzere Orta Çağ'ı esas alan bir model uygulayagelmektedir. 1970'ler ve '80'lerde, belli arkeologlar Amerikalı Antropolog Elman Service tarafından öne sürülen sosyal yapıyı benimseyerek geç tarih öncesi toplumlarını Service'in "beylik" tanımının perspektifinden incelemiştir. Diğer taraftan, etkileyici çalışmalarında, Susan Frankenstein ve Michael Rowlands, Erken Demir Çağı Avrupa'sında değerli objelerin dolaşımı ve tüketimi konusunda bir prestij-mallar modeli geliştirmişlerdir. Bazı arkeologlar Erken Demir Çağı ve Geç Demir Çağı merkezlerindeki sosyal değişimleri kavramada, ılımlı Avrupa'nın merkezleri ve küçük ölçekli toplumlarını periferi kabul ederek merkez-periferi yapılarını benimsemişlerdir. Bununla birlikte, Avrupa geç tarih öncesinde statü, servet ve toplumsal örgütlenme çalışmasında modellerin resmetmesi gereken bağlamlar ekseninde bir tartışma söz konusudur. Soru şudur: Bu modeller Akdeniz'in klasik toplumları gibi gerek zamansal gerekse mekânsal açıdan Demir Çağı toplumlarına yakın toplumları mı, Erken Orta Çağ Avrupa'sı toplumlarını mı, yoksa dünyanın farklı bölgelerinden alınan daha genel etnografik modelleri mi esas almalıdır?

Ayrıca bkz. Hochdorf (1. Cilt, 1. Bölüm); Hallstatt (2. Cilt, 6. Bölüm); Vix (2. Cilt, 6. Bölüm); Heuneburg (2. Cilt, 6. Bölüm); Demir Çağı Doğru-Orta Avrupa'sı (2. Cilt, 6. Bölüm); Winchester (2. Cilt, 7. Bölüm).

KAYNAKÇA

Arnold, Bettina, "The Material Culture of Social Structure: Rank and Status in Early Iron Age Europe." İçinde *Celtic Chieftdom, Celtic State*. Ed. Bettina Arnold & D. Blair Gibson, s. 43–52. Cambridge, U.K.: Cambridge University Press, 1995.

Brun, Patrice ve Bruno Chaume, ed. *Vix et les éphémères principautés celtiques*. Paris: Éditions Errance, 1997.

Bujna, J., "Spiegelung der Sozialstruktur auf latènezeitlichen Gräberfeldern im Karpathenbecken." *Památky Archeologické* 73 (1982): 312–431.

Carr, Gillian ve Simon Stoddart, ed. *Celts from Antiquity*. Cambridge, U.K.: Antiquity Publications Ltd, 2002.

Collis, John, "Reconstructing Iron Age Society." İçinde *Europe in the First Millennium B.C.* Ed. K. Kristiansen & J. Jensen, s. 31–39. Sheffield, U.K.: J. R. Collis Publications, 1994.

Dietler, Michael, "Early 'Celtic' Socio-Political Relations: Ideological Representation and Social Competition in Dynamic Comparative Perspective." İçinde *Celtic Chieftdom, Celtic State*. Ed. Bettina Arnold & D. Blair Gibson, s. 64–71. Cambridge, U.K.: Cambridge University Press, 1995.

Frankenstein, Susan ve Michael J. Rowlands, "The Internal Structure and Regional Context of Early Iron Age Society in Southwestern Germany." *Institute of Archaeology Bulletin* 15 (1978): 73–112.

Frey, Otto-Herman ve Fritz-Rudolf Herrmann, "Ein frühkeltischer Fürstengrabbügel am Glauberg im Wetteraukreis." *Germania* 75, no. 2 (1997): 459–550.

Hedeager, Lotte, *Iron-Age Societies: From Tribe to State in Northern Europe 500 B.C. to A.D. 700*. İngilizceye çeviren: John Hines. Oxford: Blackwell, 1992.

Kossack, Georg, "Prunkgräber: Bemerkungen zu Eigenschaften und Aussagewert." İçinde *Studien zur vor- und frühgeschichtlichen Archäologie: Festschrift Joachim Werner zum 65. Geburtstag*. Ed. G. Kossack & G. Ulbert, s. 3–33. Munich: C. H. Beck, 1974.

Krausse, Dirk, "Der 'Keltenfürst' von Hochdorf: Dorfältester oder Sakralkönig? Anspruch und Wirklichkeit der sog. kulturanthropologischen Hallstatt-Archäologie." *Archäologisches Korrespondenzblatt* 29 (1999): 339–358.

Kristiansen, Kristian, *Europe before History*. New York: Cambridge University Press, 1998.

Moscato, Sabatino, ed. *The Celts*. New York: Rizzoli, 1991.

Pearson, Michael Parker, *The Archaeology of Death and Burial*. College Station: Texas A&M University Press, 1999.

Roymans, Nico, *Tribal Societies in Northern Gaul: An Anthropological Perspective*. Amsterdam: University of Amsterdam, 1990.

Stead, Ian M., "A La Tène III Burial at Welwyn Garden City." *Archaeologia* 101 (1967): 1–59.

Steuer, Heiko, *Frühgeschichtliche Sozialstrukturen in Mitteleuropa*. Göttingen, Germany: Vandenhoeck & Ruprecht, 1982.

Verger, Stephane, "De Vix à Weiskirchen: La transformation des rites funéraires aris-

178 Antik Avrupa

tocratiques en Gaule du nord et de l'est au Ve siècle avant J.-C." *Mélanges de l'École française de Rome, Antiquité* 107, no. 1 (1995): 335– 458.

Wells, Peter S., *Beyond Celts, Germans, and Scythians: Archaeology and Identity in Iron Age Europe*. London: Duckworth, 2001.

HOCHDORF

PETER S. WELLS

Güneybatı Almanya'da, Stuttgart'ın kuzeyinde yer alan Hochdorf köyünde, 1977 yılında Erken Demir Çağı'na ait zengin bir biçimde donatılmış bir mezarlık alan keşfedilmiş ve 1978 ile 1979 yıllarında bölgede kazı çalışması yürütülmüştür. Bu kazı çalışması, Avrupa'nın en iyi korunmuş Erken Demir Çağı mezarlarından birini gün ışığına çıkarmıştır. Bu döneme ait zengin mezarlık alanların büyük kısmı daha eski dönemlerde, tünel açarak tümülüslerin ilk mezarların bulunduğu merkez kısmına giren insanlar tarafından çalınmıştır; dolayısıyla arkeologlar genellikle yalnızca bu yağmacılardan artakalan ufak tefek parçaları ve kimi zaman da bu zengin mezar eşyalarının kırık parçalarını bulmaktadırlar. Ne var ki Hochdorftaki mezar muhtemelen mezar odası üzerindeki ahşap ve taş katmanlarının özel tasarımı sayesinde bu kaderden kurtulmayı başarmıştır.

Kazı çalışması, tümülüsün orijinalinde çevre uzunluğunu belirleyen taşlarla örülü çemberle beraber yaklaşık 60 metre çapında olduğunu gözler önüne sermiştir. Yaklaşık altı metre yükseklikte durmakta olup merkezin alt kısmında 11 metre eninde ve iki buçuk metre derinlikte bir delik bulunmaktadır. İç kısımda, meşe kerestesinden yapılmış yedi buçuk metrelik kare şeklinde ek bir mezar odası ve bu oda içinde me-

180 Antik Avrupa

şeden yapılma 4,7 metrelik bir başka oda daha bulunmaktadır. Mezar odaları ile bu odaların dış yüzeyi arasındaki boşluk, toplamı 50 ton ağırlığında olan taşlarla doldurulmuştur.

Hochdorf, Erken Demir Çağı Batı-Orta Avrupa'sının bilinen yaklaşık kırk zengin mezarlık alanından biri olup sıra dışı bir şekilde bozulmadan kalmayı başarmıştır. Jörg Biel tarafından yürütülen titiz kazı çalışmasında, mezar odasının batı duvarının karşısına yerleştirilmiş eşsiz bir tunç sedir üzerinde yaklaşık 40 yaşlarında ve 1.85 metre boyunda bir erkeğe ait iskelet kalıntıları bulunmuştur. Sedir 2.75 metre uzunluğunda olup birbirine sabitlenmiş altı tunç plakadan yapılmış ve tunç çubuklarla desteklenmiştir. Tamamı küçük tel küpelerle süslü olan ve bilezik, gerdanlık, halhal ve kemerlerin yerlerini imleyen mercanımsı soyulmuş çukur izleri taşıyan sekiz tunç kadın figürü sediri desteklemektedir. Figürlerin ayakları, tekerleklerin dingilleri üzerinde durarak sedirin zeminde dönmesini sağlamaktadır. Sedirin arkasında, iki at tarafından çekilen savaş arabaları üzerinde duran, kılıç ve kalkanlarını kullanan iki erkeğin yanı sıra kılıçları yukarı kalkık ve yüzleri birbirine dönük halde belki dans eden, belki de savaşan üç başka erkeğin resmedildiği kakma işi dekorlar bulunmaktadır. Ölü erkek, başını örgü otlardan yastığa koymuş bir pozisyondayken arka kısmında porsuk ve diğer memeli kürklerinin yanı sıra kendir, porsuk kılı ve at kılından dokunmuş kumaşlar bulunmaktadır.

Mezarda bulunan diğer objeler arasında kişisel süs eşyaları, tekerlekli bir araç ve yemek takımları yer almaktadır. Ölü erkeğin fazlasıyla savurgan bir şekilde donatıldığı altın süs eşyalarının toplam ağırlığı yaklaşık 600 gramdır. Cesedin boynunda, dört sıra küçük at ve binici motifiyle süslenmiş gösterişli bir altın plaka boyun bileziği bulunmaktadır. Aynı zamanda ölü iki altın broş -modern emniyetli broşlara benzer şekilde işlenmiş iğneleri ve yayları olan broşlar- altın bir bilezik ve kemerinin ön kısmına büyük ve gösterişli bir altın toka takmıştır. Deri ayak-kabıları bile geometrik olarak bezenmiş altınla süslüdür. Kemerinin üzerinde yine altın plakayla kaplı demir bir hançer, kabza ve kın bulunmaktadır. Göğüs kısmına içinde bir tırnak makası ve üç balık iğnesinin bulunduğu bir bez çanta konmuştur. Ayrıca yanına bir okluk, on dört ok, demir bir ustura ve ahşap bir tarak konmuştur.

Huş ağacı kabuğundan yapılmış ve altın kemer tokasına benzer şekilde oyulmuş süslü koni şeklindeki şapkası dışında kıyafetlerine ait her-

hangi bir kalıntıya rastlanmamıştır. Huş ağacı kabuğundan şapkanın Hochdorf'un 6 kilometre güneyinde-güneydoğusunda yer alan Hirschlanden'deki bir tümülüsün yakınlarında bulunan doğal büyüklükteki kum taşı heykeldeki şapka ile şekil itibarıyla benzeşiyor olması son derece seyrek olarak korunmuş halde bulunan bu objenin belki de özel bir statü ve yetki göstergesi olabileceğini akıllara getirmektedir.

Mezar odasının doğu duvarı boyunca, (direği dâhil) 4,5 metre uzunluğunda (büyük ölçüde demir plakayla kaplanmış) dört tekerlekli bir yük arabası bulunmaktadır. Tunç koşum takımlarının yanı sıra, iki atın boynularının geçirildiği akça ağaçtan bir boyundurukla beraber, yük arabasının üzerinde dokuz tunç plaka, üç kap ve bir balta bulunmaktadır.

Tunç plakalarla aynı sayıda, yani dokuz adet boynuzdan yapılmış kadeh, mezar odasının güney duvarına asılmıştır. Bunlardan biri 1,23 metre uzunluğunda olup altın şeritlerle bezeli demirden yapılmıştır. Diğer sekizi ise, Avrupa bizonu (yaban öküzü) boynuzlarından yapılmıştır ve yine bunlar da altın şeritlerle bezelidir. Sedirin kuzey ucunda, bir Yunan atölyesinde yapılmış, kenarları dökme tunçtan üç aslan motifleriyle süslenmiş bir kazan bulunmaktadır. Motiflerden biri stil olarak diğer ikisinden farklıdır; dolayısıyla bunun orijinal figürün kaybolması sonucunda yerelde yapılmış olması da ihtimal dâhilindedir. Kazanın çapı 1,04 metredir ve yaklaşık 500 litre alabilmektedir. Dip kısmında yapılan çökelti analizi, kazanda yaz sonunda olgunlaşan bitkilerden yapılmış bal likörüne benzer bir içecek bulunduğunu gözler önüne sererken, bu durumun ölüyü gömme işleminin gerçekleştiği mevsime dair bir işaret taşıyor olması da muhtemeldir. Son olarak, kazanla birlikte bir de küçük altın tas bulunmaktadır.

Diğer taraftan, madeni objelerle temas halinde çok miktarda kumaş parçası da günümüze ulaşmayı başarmıştır. Sedir üzerindeki kumaşların yanı sıra, uzmanlar mezar odası duvarlarına asılı halde ve ceset, kazan ve yük arabası üzerinde parlak kırmızı ve mavi renklerine boyanmış, çoğunlukla karmaşık geometrik şekillerde kumaş parçaları saptamıştır. Gerek yerelde yapılmış madeni objelerin gerekse ithal edilmiş Yunan kazanının stili bu kişinin yaklaşık olarak M.Ö. 550 yılında gömüldüğüne işaret etmektedir.

Böylesi savurgan bir şekilde gömülmüş olan bu kişinin kimliğiyle ilgili bir tartışma süregelirken, doğru yanıt, bu kişinin nasıl bir sosyal ve politik yapının parçası olduğunun anlaşılmasında saklıdır. Mevcut yo-

182 Antik Avrupa

rumlar bol miktarda altın, yemek takımları ve Akdeniz toplumlarıyla ilişkili objelerle birlikte büyük tümölüsler altında özenle hazırlanmış ahşap mezar odalarına gömülmüş olan bireylerin, toplulukların ekonomik ve sosyal işleyişinde sınıf sisteminin önemli yer tuttuğu toplumların liderleri oldukları yönündedir.

Ayrıca bkz. Statü ve Servet (1. Cilt, 1. Bölüm); Batıdaki Yunan Kolonileri (2. Cilt, 6. Bölüm); Vix (2. Cilt, 6. Bölüm).

KAYNAKÇA

Biel, Jörg, *Experiment Hochdorf: Keltische Handwerkskunst wiederbelebt*. Stuttgart, Germany: Keltenmuseum Hochdorf/Enz, 1996.

- *Der Keltenfürst von Hochdorf: Methoden und Ergebnisse der Landsarchaologie in Baden-Württemberg*. Stuttgart, Germany: Konrad Theiss, 1985.

Moscato, Sabatino, ed. *The Celts*. New York: Rizzoli, 1999.

Rieckhoff, Sabine ve Jörg Biel, *Die Kelten in Deutschland*. Stuttgart, Germany: Konrad Theiss, 2001.

Wells, Peter S., *Beyond Celts, Germans, and Scythians: Archaeology and Identity in Iron Age Europe*. London: Duckworth, 2001.

TOPLUMSAL CİNSİYET

JANET E. LEVY

Arkeologların tarih öncesi dönem kadınları ve erkeklerinin yaşamlarına dönük ilgileri hayli uzun bir geçmişe dayanmaktadır. Ancak bu konudaki tartışmaların büyük kısmı, erkekler taş aletler yaparken, kadınların kumaş dokuduğu görüşü türünden eleştirel olmayan genellemelelere dayanmaktadır. Arkeolojik literatürün şaşırtıcı derecede ciddi bir kısmı taş aletler kullanan, evler ve mezarlar inşa eden, çanak çömlek pişiren vb. insanlar konusunda muğlak cümlelerin ötesine geçememektedir. Literatürün çok büyük bir kısmına eski toplumlarda kadınlara edilgen ve genellikle görünmez roller biçen erkek eksenli bir tarafgirlik hâkimdir. Arkeolojide toplumsal cinsiyet konusuna dönük açık ilgi ancak 1970'lerin sonlarında post-süreçsel arkeolojiyle birlikte ortaya çıkmıştır: Bu kapsayıcı düşünce ekolü diğer birçok şeyin yanı sıra tarih öncesi dönemde bireylerin ve eski topluluklar içindeki birbiriyle çatışma potansiyeli barındıran farklı rol ve çıkarların öneminin altını çizmektedir. Bu bağlamda, üniversite çevreleri ve daha geniş toplum kesimlerinde sosyopolitik bir hareket olarak feminizmin gelişmesi "cinsiyetlendirilmiş bir arkeoloji" için bir başka esin kaynağı olmuştur.

Cinsiyetlendirilmiş, başka bir ifadeyle toplumsal cinsiyete duyarlı kılınmış arkeoloji, geleneksel arkeolojik değerlendirmelerin neredeyse tü-

184 Antik Avrupa

müyle erkeklerin faaliyetlerine odaklandığı gerçeğinden hareketle, geçmişteki kadının keşfi odağıyla yola çıkmıştır. Yirmi birinci yüzyılın başlarına gelindiğinde, bu başlık teorik bir başlık olarak daha kapsamlı bir toplumsal cinsiyet ilgisini ve geçmişteki gündelik hayatta erkekler, kadınlar ve diğer canlılar arasındaki karşılıklı ilişkiyi de içerecek şekilde genişletilmiştir. Bu konu üzerine yazan yazarların büyük kısmı kadınken, konunun ana akım araştırmalara dâhil edilmesiyle birlikte toplumsal cinsiyet üzerine yazan erkek yazarların sayısı da giderek artmaktadır.

Avrupa’da, 1970’lerin sonlarında arkeolojideki toplumsal cinsiyet çalışmaları İskandinavyalı akademisyenlerin öncülüğünde ilerlerken, Anglo-Amerikan üniversitelerinde çalışan arkeologların da alana önemli katkıları olmuştur. 1990’ların sonlarına gelindiğinde, alan yayımlanmış pek çok değerlendirmenin mevcut olduğu bir olgunluğa erişmiştir. Özellikle de Avrupa arkeolojisi açısından, Margaret Ehrenberg tarafından yazılan *Women in Prehistory*, Roberta Gilchrist tarafından yazılan *Gender and Archaeology: Contesting the Past* ve Marie Louise Stig Sørensen tarafından yazılan *Gender Archaeology* adlı çalışmalar farklı bakış açılarına sahip yazarların incelenmesi bakımından iyi birer başlangıç noktasıdır. Toplumsal cinsiyete duyarlı kılınmış bir diğer araştırma alanını ise, arkeoloji dünyasında kadının statüsü ve iş gücüne katılımının incelenmesi oluşturmaktadır. *Excavating Women: A History of Women in European Archaeology* adlı kitapta Margarita Diaz-Andreu ve Sørensen tarafından kaleme alınan bölümler bireysel hayat hikâyelerinin yanı sıra farklı ulusal akademi geleneklerinin de kadınların kariyer tercihi olarak arkeolojiye katılmaları üzerinde etkili olduğunu gözler önüne sermektedir.

TOPLUMSAL CİNSİYET NEDİR?

Toplumsal cinsiyet konusuna dönük arkeolojik ilginin geçmişte kadınların yürüttükleri faaliyetlere ilişkin kanıt arayışının ötesine geçmesiyle birlikte, bizatihi toplumsal cinsiyetin tanımı ve de toplumsal cinsiyet (*gender*), cinsiyet (*sex*) ve cinsellik (*sexuality*) arasındaki karmaşık ilişkiler üzerinde de önemli bir teorik tartışma ortaya çıkmıştır. *Gender and Archaeology*’de, Gilchrist toplumsal cinsiyeti “cinsiyete özgü farklılıkların kültürel olarak yorumlanması” şeklinde tanımlarken, *Gender Archaeology*’de Sørensen “toplumsal cinsiyet bir süreçtir, bir dizi davran-

nış veya ‘gibi davranma’ beklentisidir, başka bir şey değildir...” vurgusunda bulunmaktadır. Açıkça görüldüğü üzere farklı yazarlar toplumsal cinsiyetin farklı yönlerinin altını çizmektedirler. 1980’ler ve ‘90’lar boyunca, cinsiyet ile toplumsal cinsiyetin birbirinden farklı şeyler olduğu konusunda makul bir konsensüs oluşmuştur: Cinsiyet, biyolojik özelliklere işaret ederken, toplumsal cinsiyet biyolojik kategoriler ve özelliklerin kültürel olarak yorumlanmasına işaret etmektedir. Teorik bir kavram olarak toplumsal cinsiyet, asgari düzeyde bile olsa bir toplumsal cinsiyet kimliğini, başka bir ifadeyle, bir toplumdaki farklı toplumsal cinsiyetleri tanımlayan ayırt edici özellikleri içermektedir; toplumsal cinsiyet rolü her bir toplumsal cinsiyet ile ilişkili bir şekilde kültürel olarak tanımlanmış uygun faaliyetler ve davranışlar toplamı, toplumsal cinsiyet ideolojisi ise her bir toplumsal cinsiyete atfedilen sembolik değerler bütünüdür. Toplumsal cinsiyet kimliği konusunda akademisyenlerin vurgusu, geleneksel modern batı toplumu anlayışına rağmen, bir toplumda ikiden fazla toplumsal cinsiyetin var olabildiği ve bunların muhtemelen tarih öncesi kültürlerde de var olduğu yönündedir. Etnografik araştırmalar sonrasında, bu diğer gruplar farklı olarak *berdache*, ikiz ruh ve kimi başka terimlerle üçüncü toplumsal cinsiyetler olarak bilinegelmektedir.

1990’ların sonlarına gelindiğinde, akademisyenler bu “cinsiyet = biyoloji / toplumsal cinsiyet = kültür” kavramlaştırmasına karşı çıkarak, cinsiyet ile toplumsal cinsiyetin kültürel olarak inşa edildiğini, insanın birincil ve ikincil cinsel karakteristiklerinin yaygın olarak kabul görenden çok daha fazla biyolojik çeşitlilik barındırdığını ve egemen model olan ikiye bölünmüş cinsiyetler modelinin Batı toplumlarında sadece on sekizinci yüzyıldan beri görülen kültürel olarak özgün bir kavramlaştırma olduğunu öne sürmüşlerdir. Diğer taraftan, bu teorik gelişmenin arkeolojik pratiğe nasıl eklemeneceği konusu henüz muğlaktır. Buna ek olarak, tarih öncesinde cinsellik ve cinsel yönelim konularına dönük de giderek artan bir ilgi söz konusudur.

Bu farklı cinsiyet, toplumsal cinsiyet ve cinsellik kavramlaştırmaları arkeoloji bilimine zenginlik katarken, “üçüncü toplumsal cinsiyet” tanımlamalarının teorik anlamda daha karmaşık bir yol olsa da, antik dönemde kadının görünürlüğüne inkâr etmenin bir başka yolu olabileceği de tartışma konusu edilmektedir. Bu tartışma, özellikle de iskelet kalıntılarından ulaşılan osteolojik (kemik ve iskelet çalışması) cinsiyet

tespitiyle mezar malları ile ilişkili olarak kültürel toplumsal cinsiyet tespiti nin örtüşmediği ölü gömme pratiği kalıntıları analizleri açısından bilhassa önemli bir tartışmadır.

VERİ KAYNAKLARI

En önemli arkeolojik veri kaynakları olarak; iskelet kalıntıları, insan yapıtları, ölü gömme pratiği kalıntıları, heykelcikler, heykeller, kayalara çizilen insan figürlerindeki temsiller, ev ve mezarlık alanların mimari yapıları, insan yapıtları ve belirleyici niteliklerin ev içlerindeki, evler arasındaki ve ev dışındaki (örneğin ritüel, maden işleme vesair) mekânsal dağılımını saymak mümkündür. Ayrıca antropoloji, tarih ve biyoloji alanlarındaki uzmanların katkıları da toplumsal cinsiyet çalışmaları açısından son derece önemlidir. Yakın bir geçmişten itibaren başlanan iskelet kalıntılarının DNA analizleri ve kimyasal analizler de popülasyonların göç örüntüleri ve bir mezarlık alanda bulunan bireyler arasındaki genetik ilişki hakkında önemli kanıtlar sunma noktasında ümit vadetmektedir. Yunan Stoacı filozof Posidonius, Jül Sezar ve Romalı tarihçi Cornelius Tacitus gibi erken klasik dönem yazarları da yine toplumsal cinsiyet rolleri ve ilişkiler hakkında bilgi vermektedirler. Bu kaynaklar şüphesiz ki olduğu gibi doğru kabul edilemezler, yorumlanmaları gerekir; ancak yine de Demir Çağı hakkında önemli birer tamamlayıcı veri kaynaklarıdır. Diğer taraftan, bu verilerin tarihte ne kadar eski dönemlere kadar uygulanabileceği hâlâ tartışmaya açık bir konudur. Bazı araştırmacılar daha eski dönemlerin tamamlayıcı veri kaynakları olarak Orta Çağ'ın yazılı kaynaklarından yararlanırken, kimi diğer uzmanlar da sagalardan, mitolojilerden ve folklordan yardım arayışındadırlar.

Dünya genelinde geleneksel toplumlardan ulaşılan etnografik veriler de yine son derece işlevsel kaynaklar olagelmektedir. Toplumsal cinsiyet konusunda, etnografik kanıtlar iş bölümü, alet yapımı, farklı politik yapılarda kadının statüsü ve sözelimi ritüellerde kadınların rolü gibi konulardaki kapsamlı genellemelerde yatmaktadır. Bu genellemeler zaman zaman fazlasıyla basit olup eleştirel olmayan bir kaynak materyal kullanımına dayanabilse de, etnografik verileri araştırmanın dışında tutmak ziyadesiyle abes olacaktır. Bu veriler insan kültürleri ve toplumlarındaki çeşitliliğe dair zengin bir kavrayış sunmanın yanı sıra, arke-

olojik kaydın yorumlanmasına yardımcı olan farklı kültürler arası örüntüleri de ortaya çıkarabilmektedir. Titiz ve ayrıntılı bir etnografik literatür okumasının yerleşik erkek eksenli varsayımların karşı örneklerini sunması da mümkündür.

Toplumsal cinsiyet, cinsiyet ve cinsellik arasındaki ince ayrımlara ilişkin teorik literatüre karşın toplumsal cinsiyet konusunda ampirik anlamda temeli en sağlam literatür, doğrudan doğruya farklı tarih öncesi yerleşimlerdeki erkekler ve kadınların faaliyetleri, statüleri ve karşılıklı ilişkilerine odaklanmaktadır. Her ne kadar geleneksel kronolojik koşulların Avrupa tarih öncesindeki kültürel gelişmeleri basite indirgemesi kuvvetle muhtemelse de, yine bunlar da toplumsal cinsiyet araştırmasının gözden geçirilmesi noktasında yararlı birer çerçeve sunmaktadır.

MEZOLİTİK

Mezolitik Dönem (yaklaşık olarak M.Ö. 9000'de başlayıp Avrupa'nın farklı bölgelerine göre M.Ö. 7000-M.Ö. 4000 arasında sona eren dönem) hakkında, araştırmalar büyük ölçüde toplayıcı topluluklarla kurulan etnografik analojiye dayanmaktadır. Bu dönemde arkeolojik kayda taş aletler egemendir. Çoğunlukla, erkeğin avlandığı, kadınınsa bitki, kuş yumurtası ve kabuklu deniz canlısı topladığı bir iş bölümünün olduğu varsayılmaktadır. Avlanmaya genellikle daha kültürel bir önem atfedilmekte ve gerçekte bu konudaki etnografik kayıtlar tektürel olmasına karşın taş aletlerin daima erkekler tarafından yapıldığı varsayılmaktadır. Joan Gero kadınların giysi üretimi, sepet yapma, ev işleri ve gündelik olarak kullandıkları aletleri yapmaları için erkekleri beklediklerine pek ihtimal verilmeyen diğer maddi kültür öğelerinin yapımının yanı sıra, bağımsız olarak kırsalda gezerek gıda maddelerinin yarıdan fazlasını topladıklarını ve çoğunlukla yemekleri yaptıklarına dikkat çekmektedir. Ayrıca, kadınların taş alet yapımı için gerekli fiziksel koşulları karşılayamadıkları yönünde de herhangi bir kanıt söz konusu değildir.

Mezolitik Dönem'e ait ayırt edilebilir mezarlık alanlar da ortaya çıkarılmıştır. Bu mezarlık alanlar üzerine yürütülen tartışmaların büyük bir kısmı, sınıflandırmanın daha sonraki dönemlerdeki sosyal gelişmeleri haber verircesine Mezolitik Dönem'de türemiş olup olamayacağı meselesine odaklanmaktadır. Mezar malları arasında taş, kemik ve deniz ka-

188 Antik Avrupa

buğundan objelere rastlanabilirken, Bretonya ve Güney İskandinav-ya'da bulunan kanıtlar kimi durumlarda mezar yapısı ve mezar mallarında toplumsal cinsiyetin simgesel olarak vurgulandığını, ancak çoğunlukla ölü gömme pratiğinde erkekler ile kadınlar arasında herhangi bir farklılık olmadığını göstermektedir. Bazı durumlarda, mezarlarda erkekler ile kadınlara kıyasla yetişkinler ile çocuklar arasında daha fazla farklılık saptanmaktadır. Bununla birlikte, kişi -bazı arkeologların yaptığı gibi- balta gibi belli objelerin tabiatları gereği daha üst bir sembolik değeri olduğunu varsaymadığı müddetçe, herhangi bir sınıflandırmaya ilişkin kanıtlar son derece sınırlıdır.

Mezar yapısı ve alet zenginliği bakımından sıra dışı olan ve erkeklerle ilişkili mezar malları ile kadınlarla ilişkili mezar mallarının katıştırıldığı İsveç ve Güneybatı Rusya'daki belli mezarlık alanların, topluluklarında hem özel dinsel güçlere sahip bireylere hem de belirgin toplumsal cinsiyet konumlarına sahip olan şamanlara ait olmaları muhtemeldir. Kuzey Avrasya'da bulunan etnografik kanıtlar üzerinde incelemeler yapan Robert Schmidt'e göre, şamanlar çoğunlukla dikotom (ikili) cinsiyet, toplumsal cinsiyet ve cinsellik kavramlaştırmalarıyla örtüşmeyen insanlardı. Bazıları travesti, bazıları interseksüelken bazılarının erkekten kadına, bazılarının kadından erkeğe döndüğüne, bazılarının ise hem heteroseksüel hem de eşcinsel ilişki yaşadığına inanılmaktadır.

Eski Yugoslavya'da Tuna Nehri boyunca uzanan Lepenski Vir, çok sayıda ev temeli, mezarlık alan ve sıklıkla ritüel objeleri olarak yorumlanan sıra dışı oyma kayalarıyla meşhur bir Geç Mezolitik (yak. M.Ö. 4500) yerleşimidir. Burada yapılan çalışmalar sonrasında, hafirler yaşamını sürdürme, liderlik, sanat ve ritüel konularında kadının edilgen, erkeğin ise faal kişi konumunda olduğu bir tarih öncesi kültürü betimlemesi yapmışlardır. Gelgelelim, Russell Handsman bu erkek eksenli yorumlamanın kadınların pek çok faal katılımını görmezden gelmiş olması gerektiğini belirtmekte ve (muhtemelen Neolitik Dönem başlarına kadar uzanan) zaman içinde arkeolojik kalıntılarda yaşanan değişimin kuşaklar, arasındaki giderek artan eşitsizliği ve ev içi işlerdeki artışı gözler önüne serdiği ve muhtemelen kadının ev içi faaliyetlerinin artan sembolik değerinin göstergesi olduğu yorumunda bulunmaktadır.

NEOLİTİK

Neolitik Dönem geneline (yaklaşık olarak M.Ö. 7000-M.Ö. 3000 arasındaki dönem olmakla beraber Güneydoğu Avrupa'da daha erken, Kuzeybatı Avrupa'da ise daha geç bir döneme işaret etmektedir) tarıma alınmış bitkilerin ekimi ve hayvancılık hâkim olurken, buna bağlı olarak daimi yerleşimler olarak köyler kurulmuş, nüfus artmış ve çömlek başta olmak üzere yeni maddi kültür türleri önem kazanmıştır. Diğer taraftan, Avrupa Neolitik toplumlarının maddi kültür ve sosyal-kültürel örgütlenmelerinde önemli bölgesel farklılıklar mevcuttur ve toplumsal cinsiyet, bu başlıkların her biri bakımından önemli sonuçlar barındırmaktadır.

Avrupa'da Neolitik Dönem'in başlangıcı hakkında zengin bir literatür mevcut olup iklimsel değişiklikler, yerelde görülen yenilikler ve diğer nedensel etmenlerin görece önemi kapsamlı bir şekilde tartışma konusu edilmektedir. Toplumsal cinsiyet bu tartışmalara doğrudan dâhil edilmemiş olmakla beraber, yenilikler genellikle bariz bir şekilde erkeklerle atfedilmektedir. Kuzey Amerika bağlamında, Patty Jo Watson ve Mary C. Kennedy tarım öncesi topluluklarda kadınların bitki toplayıcılar oldukları varsayımının mantıksal sonucu olarak, kadınların bitki türleri ve yaşam döngüleri hakkında, dolayısıyla tarıma alınmış bitkilerin ekimindeki gelişmelerde çok daha bilgili olmaları gerektiğinin altını çizmektedirler. Koşullar şüphesiz ki farklı olsa da (sözgelimi Avrupa'da evcilleştirilmiş hayvanlar mevcutken, Kuzey Amerika'da mevcut değildir), yazarlar ikna edici ve makul her analizde, kadınların gündelik hayata faal katılımlarının kabul görmesi gerektiğini vurgulamaktadırlar. Kadınların erkeklere kıyasla daha az yaratıcı ve yenilikçi olduklarını düşünmek için herhangi geçerli bir neden mevcut değildir; dahası, çocuk bakımının bir şekilde kadınların bütün zaman ve yaratıcılıklarını aldığı yönündeki açıktan dillendirilmeyen ön kabul tek kelimeyle asılsızdır. Gerçekte, geleneksel toplumlarda bile kadınlar yetişkin hayatlarının tamamını faal anneliğe adamamaktadır.

Toplumsal cinsiyet perspektifinden tartışılabilen en bildik Neolitik Dönem maddi kalıntılarını Güneydoğu Avrupa'da bulunan (ve yaklaşık olarak M.Ö. 5500-M.Ö. 4000 olarak tarihlenen) çok sayıda heykelcik oluşturmaktadır. Bu heykelcikler çeşitli hayvan, insan ve insansı figürleri içerirken, bazıları hayli ayrıntılı, diğerleri ise son derece soyut ça-

190 Antik Avrupa

lışmalardır. Heykelciklerin büyük çoğunluğu cinsiyet bakımından nötr veya ayırt edilemez mahiyettedir ve cinsiyeti tespit edilen kadın biçimindeki heykelcik sayısı toplamda erkek biçimindekilerin sayısından daha fazladır. Bunlara ev ve çöp yığınlarından, zaman zaman da bir tür tapınak olması muhtemel görünen ve özel bir amaçla kullanıldığı aşikâr olan oda ve yapılardan ulaşılmış, nadiren ise mezarlık alanlarda rastlanmıştır. Bu buluntular hakkında pek çok akademisyen fikir yürütmüş olmakla birlikte, bunların çoğu Marija Gimbutas ve onun “Eski Avrupa” olarak adlandırdığı Neolitik ve Bakır Çağı kültürlerine ilişkin yorumlamalarıyla doğrudan ilişkili olagelmektedir. Gimbutas, 1950’ler ve ‘60’ların arkeologları arasında konuyu görünür bir şekilde teorik odağına almaksızın yorumlarına toplumsal cinsiyete duyarlı bir bakış açısı barındıran görüşlerini yedirmeyi başarmış neredeyse tek kişidir.

Gimbutas, bu toplam içinde “ulu tanrıça” eksenli bir dini külte ilişkin kanıtlara ulaşmış (Şekil 1) ve sonrasında analizini bölgedeki Neolitik kültürlerin, değerlerini kadın egemen dinden alan barışçıl, eşitlikçi ve anaerkil topluluklar oldukları savına taşımıştır. Gimbutas’ın yorumuna göre, Bakır ve Tunç çağları boyunca steplerden doğuya doğru ilerleyen ataerkil, maden kullanıcısı, at binici istilacı göçebeler bu kültürel örüntüyü yok ederek o tarihlerden beridir Avrupa’ya fiilen egemen olagelen hiyerarşik ve militarist toplum yapısını tesis etmişlerdir.

Diğer taraftan, Gimbutas’ın Güneydoğu Avrupa Neolitik toplumları hakkındaki yorumları iki farklı yankı bulmuştur. Bir yandan, 1970’ler ve ‘80’lerde, yazarın çalışmaları bunlarda geçmişte var oldukları düşünülen ve ritüel güçlere sahip oldukları öne sürülen kadınlar sayesinde geri alınabilecek olan bir tür “yitik cennet” imgesi bulan, çoğunluğunu kadınların oluşturduğu akademi dışı kitleler arasında hayli popüler olmuştur. Diğer yandan ise arkeologlar bu yorumları ya görmezden gelmiş ya da eleştirmişlerdir. Lynn Meskell’in tespitiyle, Gimbutas’ın çalışması karşısında feminist arkeologlar kendilerini bir ikilem içinde bulmuşlardır. Gimbutas tarih öncesi ritüellerinde erkek eksenli bakış açısından uzak durup kadınların oynadığı rolün altını çizerek 1960’lar ve ‘70’lerde yeni ve yaratıcı bir bakış açısı geliştirmiş olmakla beraber, yorumları heykelcikler ve bunların ortaya çıkarıldıkları içeriklerdeki farklılıkları görmezden gelen aşırı genellemelere dayanmaktadır. Dahası, Gimbutas’ın yorumuna göre, tarih öncesi dönemde kadının gücü yalnızca biyolojik yeniden üretim yetisine dayanmaktadır ki bu, son dere-

ce sığ ve çoğu feminist arkeolog tarafından kabul görmeyen bir bakış açısıdır. Öte yandan, diğer arkeologlar Güneydoğu Avrupa Neolitik yerleşimlerine ait bu heykelcikleri buluntulara ilişkin daha incelikli bir kavrayış ortaya koymak çerçevesinde ele almışlardır. Sonuç itibarıyla, bu heykelcikler kuvvetle muhtemel ki ritüel, oyun, eğitim ve kültürel sembolizm kısımlarını da içeren pek çok farklı işleve sahiptiler.

Ian Hodder'ın *The Domestication of Europe: Structure and Contingency in Neolithic Societies* adlı kitabının ana veri kaynağını evler ve mezarlar oluşturmaktadır. Hodder, gerek doğanın gerekse insanların sosyal ve kültürel kontrolü başlıklarının altını çizmek üzere uygarlaşmanın başlangıcı ile simgesel yapılardaki değişimler arasında bir bağlantı kurar. Geniş fırçayla bir resim çizen Hodder *domus* (ev/kültür/kontrol kavramı) ile *agrios* (toprak/doğa/yabanıllık kavramı) arasındaki simgesel karşıtlığın altını çizer ve bu "*domus* = kadın / *agrios* = erkek" karşıtlığının toplumsal cinsiyet bakımından içerdiği anlamlarını sıralar. Ancak iro-nik bir şekilde, pek çok Avrupa Neolitik toplumunda karşılaşılan toplumsal cinsiyete dayalı çarpıcı simgesel karşıtlıklara odaklanırken, erkekler ve kadınların gündelik hayattaki statü ve rollerini incelemekten imtina eder.

Neolitik Dönem'in son, yani M.Ö. 4000'den sonraki kısmı (ve bunu takip eden ve Bakır Çağı veya Kalkolitik Çağ olarak bilinen geçiş dönemi) genellikle evcilleştirilmiş hayvanların etlerinin yanı sıra yün, süt, gübre ve çekiş gücü gibi başka kaynaklar olarak da kullanımına geçilen İkincil Ürün Devrimi'nin ortaya çıkışıyla nitelenmektedir. Bu ekonomik gelişmenin, tekstil ve süt ürünü üretimlerinden kadınların, çiftçilik ve taşımacılık faaliyetlerinden erkeklerin sorumlu olduğu bir yapı içinde gerek kadın gerekse erkek emeğini önemli biçimde etkilemiş olması kuvvetle muhtemeldir. John Chapman'ın ifadesiyle, Doğu Macaristan'da "Bakır Çağı'nda iktisadi kaynakların giderek ayrılması, daha cinsiyetçi bir iş bölümünün ortaya çıkışını tetiklemiştir." Ayrıca, yine bu bölgede erkekler ile kadınlar arasında görülen mezar örüntüsü ayrışması da artmıştır. Bakır Çağı'nın sonunda, büyük tümülüslerde yeni mezar örüntüleri ortaya çıkmış ve birincil mezarların tamamı erkek mezarları olmuştur; arkeologlar kadın mezarlarını bulamamışlardır. Dolayısıyla, Chapman'ın tespiti, M.Ö. 3000 dolaylarında, kadınların simgesel olarak görünmez kılındıkları yönündedir.

192 Antik Avrupa

TUNÇ ÇAĞI

Geç Neolitik Dönem ve Bakır Çağı çalışmalarında ortaya çıkan temalar üzerine inşa edilen Bakır Çağı araştırmalarının (ılımlı Avrupa’da yak. M.Ö. 2500-M.Ö. 800/500) ana başlığını hiyerarşik toplumların gelişimi ve doğası oluşturmaktadır. Üretiminde ve sergilenmesinde ciddi bir iş gücü gerektiren altın ve tunç statü sembolleri başta olmak üzere “prestij malları ekonomileri”ne ilişkin kanıtlar mevcuttur. Tunç Çağı literatürünün büyük bir kısmı bariz bir şekilde erkek eksenslidir ve tamamı erkeklerden oluşan maden işçileri, tacirler, savaşçılar ve liderler üzerinde özellikle durmaktadır. Nüfusun diğer yarısının neler yaptığı çok da mevzu edilmemektedir. Esasen, erkek nüfusunun çok büyük bir kesiminin lider ya da savaşçı olmadığı da hesaba katıldığında, literatürün

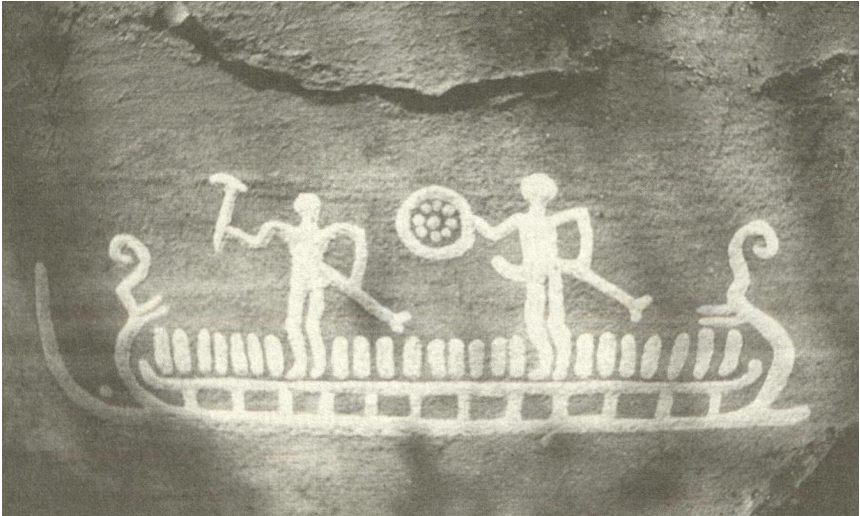

Şekil 1: Vinca kültürüne ait bir “Tanrıça” heykelciği. yaklaşık M. Ö. 5000, Bulgaristan.

Erich lessing/Art Resource, NY'nin izniyle çoğaltılmıştır.

insanların büyük çoğunluğunun gündelik hayatlarını ağırlıklı olarak görmezden gelmeyi tercih ederken, nüfusun sadece çok küçük bir kesiminin neler yapmış olabileceğine odaklandığını söylemek mümkündür. Tunç Çağı literatürü genel itibarıyla, toplumsal mozağe keza katkıları olmuş toplumsal cinsiyet gibi toplumsal farklılaşmadaki potansiyel yatay etmenlere dönük ilgiyi kısıtlı tutarak hiyerarşi ve liderlere odaklanmaktadır.

Diğer taraftan, Güney İskandinavya'nın zengin Tunç Çağı kültürleri toplumsal cinsiyet odaklı pek çok analize ilham vermiştir. Meşe ağacından yapılan ahşap sanduka mezarlar ve bataklık buluntularını da içeren sıra dışı korunum koşulları kumaş ve ahşap objelerin günümüze kalmasını sağlarken, zengin tunç işçiliği geleneği birçok türde insan yapıtı ortaya koymuştur. Bazıları belirgin bir şekilde kadınlarla, bazıları erkeklerle ilişkiliyken, hem tunç hem de altından zengin yemek takımları da dâhil bazı türdeki insan yapıtları cinsiyetlendirilmemiştir. Kaya sanatı örnekleri fallik figürlerin yanı sıra önemli sayıda fallik olmayan insan figürünü de gözler önüne sermektedir (Şekil 2). Pek çok araştırmacı bunların hemen hepsinin erkek figürü olduğunu varsaymaktadır; zira diğer objelerin yanı sıra kılıçlarla birlikte resmedilmişlerdir. Ayrıca fallik olmayan figürlerin üçüncü toplumsal cinsiyet bireyleri olabileceği yönün-

Şekil 2: batı İsveç'te bulunan Tunç Çağı sanatı örneği. Bir tekne ve biri fallik olmayan iki silahlı figür resmedilmiştir. Vitlycke Museum'un izniyle çoğaltılmıştır.

de iddialar da öne sürülmektedir. Sanatçıların fallik figürler ile fallik olmayan figürler gibi bir ayrıma özellikle dikkat etmiş olmaları fallik olmayan figürlerin bazıları veya çoğunun fallik olmayan insan kategorisinin fertleri, yani kadınlar olabilecekleri izlenimi uyandırmaktadır.

Mezarlık alan analizleri Tunç Çağı'nın daha erken dönemlerinde kadınlara kıyasla erkeklerin daha sık bir şekilde arkeolojik açıdan görünür koşullarda (özellikle toprak tümülüslerde) gömüldüğünü ortaya çıkarmakla beraber, bu sonuçlar iskelet kalıntısında herhangi bir bağımsız osteontolojik cinsiyet tespiti yapılmamış mezarları esas almaktadır. Tunç Çağı'nın son dönemlerinde, ölü yakma pratiğinin bölgede yaygınlaşmasıyla beraber, ağırlıklı olarak sulak alanlarda kadınlarla ilişkili objelerden oluşan son derece zengin istifler bulunmuş olup bunlar genellikle bir çeşit ritüel birikintileri olarak yorumlanmaktadır.

Sørensen, Tunç Çağı İskandinavya'sında, kumaş ve giysi konularında erkekler ile kadınlar arasında çok büyük farklılıklar söz konusu değilken, başa takılan/örtülen eşyalar, madeni süs eşyaları ve aletlerin farklı olduğunu belirtmektedir. En az iki farklı kadına özgü kıyafet bilinirken, erkeğe özgü tek bir kıyafet türü mevcuttur. Buradan hareketle, kadın kıyafetlerinin sınıfsal veya evlilikle ilgili bir statüye işaret ediyor olması da muhtemeldir. Geç Tunç Çağı'na ait kaya sanatı örneklerinde erkek figürlere, ritüel kalıntılarındaki ise kadınlarla ilişkili objelere vurgu yapılmış olması, kadınlar ile erkeklerin farklı ritüellere katıldıklarını ve farklı şekillerde statü kazanmış olabileceklerini göstermektedir. Erkeklerin yaygın bir şekilde maden işçiliği ile ilişkilendirilmesi bile muhtemelen abartılı bir basite indirgemedir. Maden işçiliğindeki teknolojik teknik taş ve kil dışında kalıpların yapımı, maden işleme ve dökme, döküm işlemi sonrasında objelere şekil verme gibi birkaç aşamalı bir süreci gerektirmektedir. Dolayısıyla, bütün bu işlerin tek bir zanaatçı tarafından veya tek bir toplumsal cinsiyet tarafından layıkıyla yerine getirildiğini varsaymak için makul bir neden söz konusu değildir.

Avrupa'nın başka hiçbir bölgesi Tunç Çağı özelinde böylesi yoğun bir toplumsal cinsiyet araştırmasının odağı olmamışsa da, bağımsız bir şekilde yürütülen projeler daha kapsamlı bir anlayış geliştirilmesine şüphesiz ki katkıda bulunmaktadır. Örneğin, Elizabeth Rega, eski Yugoslavya'nın kuzeydoğusunda bulunan Mokrin'deki büyük bir Erken Tunç Çağı mezarlık alanını incelemiştir. Sadece bazı mezar malları bariz toplumsal cinsiyet işaretleri içeriyor olmakla birlikte, yetişkin erkekler ve

kadınlar vücut pozisyonu bakımından belirgin bir şekilde birbirinden ayrılmaktadır; dahası, çocukların vücut pozisyonları, keza bunların da ölümden bile cinsiyetlerine göre ayrıldıklarını göstermektedir. Kemik yapısı ve paleopatolojik koşullara ilişkin analizler erkekler ile kadınlar arasında herhangi bir beslenme farklılığı olmadığını ortaya çıkarmıştır. Diğer taraftan, mezarlık alanın yapısı, aralarında bir tür akrabalık bulunan grupların sembolik olarak diğerlerinden ayrıldıklarını göstermektedir. Mezar yapıları, insan yapıtları, iskelet biyolojisi ve mezarlık alanın genel düzeninden ulaşılan kanıtları bir araya getiren bu analiz, toplumsal cinsiyete duyarlı bir arkeolojiye katkıda bulunabilecek iyi bir disiplinler arası araştırma örneğidir.

DEMİR ÇAĞI

Demir Çağı'na ilişkin araştırmalar ilk kasabaların ve bölgeler arası bağlantıların kurulmasına ve sınıflı toplumların gelişimine odaklanmayı sürdürmektedir. Demir Çağı araştırmaları yazılı klasik kaynaklarda geçen bilgilerden yoğun bir şekilde etkilenmiştir. Bu kaynaklar gerek erkeklerin gerekse kadınların gündelik hayatlarına ışık tutuyor olmakla birlikte, tamamı erkekler tarafından ve erkeklerin gözlem ve tanıklıklarını esas alarak yazıldığından, Demir Çağı toplumlarının bütünlüklü bir resmini sunduklarını varsaymak mümkün değildir. Yine de, bu kaynaklar bize evlilik örüntüleri, mülkiyet ve kadınların tarım, din ve savaşadaki rolleri hakkında ilgi çekici bilgiler vermektedir.

Demir Çağı çalışmalarında, köy ve kasaba arkeolojisi ziyadesiyle gelişmiş bir alandır. Arkeolojik kayıtlar yiyecek hazırlama, dokuma, çömlek yapımı, madencilik ve diğer el sanatlarına ilişkin kanıtlarla doludur. Bazı yazarlar hane içlerinde kadınlara ait alanlar ile erkeklere ait alanları ayırt etmeye çalışmaktaysa da, bu ayrıştırma iş bölümü hakkındaki basite indirgeyici varsayımları esas olmaktadır. Diğer taraftan, kuvvetle ihtimal ki farklı işler, farklı toplumsal cinsiyet ilişkileri barındırmaktayken, bu işlerin pek çoğu modern geleneksel anlayışları izlemiş olmakla beraber, yerleşik olarak sürdürülmüştür. Dolayısıyla, cinsiyetlendirilmiş bir analiz potansiyeli yüksektir.

Meşhur arkeolojik buluntulardan bazıları arasında, Güney Almanya ve civar bölgelerde bulunan ve soylulara ait oldukları varsayılan Hallstatt kültürü (M.Ö. 800-M.Ö. 400) mezarlarını saymak mümkündür.

196 Antik Avrupa

Bu mezarlara gömülen insanların çoğunlukla erkek olduğu varsayılırken, Fransa'nın doğusunda yer alan Vix'te ortaya çıkarılan bir mezarın diğer "prenslerinkilerle" mukayese edilebilecek boyutta sıra dışı bir servet ve ithal objeler ile birlikte gömülmüş bir kadına ait olduğu tespit edilmiştir. Geleneksel değerlendirmeler bu ölü kadını, güçlü bir erkek liderin karısı ve kızı olarak yorumlasa da Bettina Arnold bunun özel ve kasıtlı bir savunma olduğunu ifade etmektedir; zira başka her yerde bu tür bir mezar yapısı ve bu malların yalnızca güçlü bir lidere ait olabileceği söylenmektedir. Ancak insan toplumlarına dönük fazlasıyla basite indirgeyici bir bakış açısı, liderliğin belli durumlarda kadınların elinde olamayacağına diretebilir. Şayet bu örnekte mevki ve iktidar, toplumsal cinsiyetten daha önemli ise, kişi sadece nelerin kurtarılmış olduğunu görmeyi bekleyecektir. Esasen, Vix yegâne örnek değildir; sözgelimi, İngiltere'nin kuzeyinde bulunan ve M.Ö. 300-M.Ö. 100 olarak tarihlenen bir mezarda, en az bir kadın eksiksiz bir savaş arabası da dâhil belli başlı birçok mezar malıyla birlikte gömülmüştür.

DAHA SONRAKİ DÖNEMLER

Her ne kadar klasik tarihçiler birtakım toplumsal cinsiyet araştırmaları yapmış olsalar da, ılımlı Avrupa'da Roma Dönemi (M.Ö. 200-M.S. 400) toplumsal cinsiyet konusunda arkeologlardan çok az ilgi görmüştür. M.S. 400 yılı sonrasında, Orta Çağ'dan kalma mezarlık alan kayıtları Avrupa'nın bazı bölgelerinde son derece zengin olup toplumsal cinsiyet araştırmaları açısından da önemli bir potansiyel barındırmaktadır. Tıpkı diğer örneklerde olduğu gibi burada da yine zengin kadın mezarları çoğunlukla gömülü kişinin erkek akrabalarının statülerinin göstergesi olarak yorumlanmaktadır. Ne var ki milattan sonraki ilk yüzyıllara ait bazı kadın mezarlarında bulunan önemli aletlerin yanı sıra Viking Dönemi'nden kalma kadın mezarlarında bulunan ağır aletler bazı kadınların gerek ev içi özel alanda gerekse kamusal alanda ekonomik gücü elinde bulundurduğuna işaret etmektedir. Bazı yazarlar arkeolojik kanıtların kumaş üretiminin kadınların kontrolünde olduğunu gösterdiğini belirtirken, aksine Viking toplumunda (M.S. 800-M.S. 1200 İskandinavya'sı) kadın mezarlarının pek çok bağlamda yetersiz temsil edilmiş olmasının, kız çocuklarını öldürme tercihinin bir yansıması olması mümkündür. Ne var ki ölü gömme pratiği analizlerinde, ölümlerin

cinsiyet tespitinin biyolojik analizden ziyade mezar malları esas alınarak gerçekleştirilmesi gibi sorunlar hâlâ var olmaya devam etmektedir. Orta Çağ arkeolojisinde yaygın bir şekilde rastlanan ve erkeklerin silahlarla, kadınlarınsa mücevherlerle ilişkilendirildiği dikotom cinsiyet kategorilerine vurgu yapan bu bakış açısında ancak toplumsal cinsiyet rolleri ve sembolizmin barındırdığı karmaşıklığa dönük bir farkındalıkla gelişme kaydedilmesi mümkündür.

Örneğin Güney Norveç'teki mezarlık alan kanıtlarının Roma Dönemi'nden Viking Dönemi'ne kadar uzanan kronolojisine dönük genel bir değerlendirme, erkekler ve kadınların görünürlüklerinin zaman içinde değiştiğini ve mezar malları arasındaki toplumsal cinsiyete dayalı farklılıkların ilk başlarda oldukça sınırlıyken zaman içinde giderek keskinleştiğini gözler önüne sermektedir. Yaşın da keza mezar sembolizmi üzerinde etkileri söz konusudur. Diğer taraftan, kimi başka kanıtlar Orta Çağ boyunca İskandinavya'da dinsel vurgunun doğurganlıktan savaşçılık ve savaşçılara doğru kaydığına işaret etmektedir ki bu değişimin, değişen toplumsal cinsiyet değerleri ile ilişkili olması hayli muhtemeldir.

Orta Çağ arkeolojisinde, kiliseler ve diğer dini kurumlara dönük özel bir ilgi söz konusudur ve tıpkı diğer araştırmalarda olduğu gibi burada da kadının rolü görmezden gelinmektedir. Ne var ki rahibe manastırları, duvarlarla çevrili bahçeler, revaklar ve kilise süslemelerinde din adamları ve kadınlarının farklı rollerini gösteren ilgi çekici mimari kanıtlar mevcuttur. Roberta Gilchrist'in ifadesiyle, kilise alanları hem toplumsal cinsiyet rollerinin hem de ideolojin aynasıdır.

SONUÇLAR

Yirminci yüzyılın son yirmi yılında toplumsal cinsiyete dönük ilgi çarpıcı bir biçimde artmıştır. Avrupa arkeolojisi alanında, toplumsal cinsiyet tanımına dönük teorik ilginin yanı sıra iş bölümü ve statü ilişkileri tartışmaları da süregelmekle birlikte, ana vurgu toplumsal cinsiyet ideolojisi ve sembolizm olmuştur. Toplumsal cinsiyete duyarlı bir arkeolojide, daha karmaşık başlıklarla ilgilenenler için olduğu gibi, eski toplum ve topluluklarda kadının rolüne ilişkin kavrayışı genişletme arayışında olanlar için de bir yer vardır. Mühim olan, teorik tartışmaları ampirik kanıtlarla birleştirebilmektir.

198 Antik Avrupa

Günümüzdeki mevcut araştırmalarda iki yönlü bir eğilimden söz etmek mümkündür. İlk olarak, arkeologlar tek başına toplumsal cinsiyet üzerine ya da statü veya yaş konuları üzerine çalışılamayacağı ve fakat bunların da analize dâhil edilmesi gerektiği yönünde bir farkındalıkla geçmişte insanların statü ve rollerinde görülen karmaşıklıklarla mücadele etmektedirler. İkincisi, akademisyenler toplumsal cinsiyet arkeolojisinin diğer çalışmalardan ayrı tutulmaması gerektiğinin farkındadır; esasen hemen her arkeolojik araştırma konusunun -tarıma geçiş, yeni teknolojik gelişmeler, göçler, sosyal yapının evrimi, bölgeler arası takas sisteminin rolü vesair- toplumsal cinsiyete duyarlı bir bakış açısıyla çok daha zenginleşeceği aşîkârdır. Kadınları tipik olarak edilgen ve görünmez kılan basit genellemeler esas alınarak eski toplumlardaki toplumsal cinsiyet ilişkileri ve ideolojilere ışık tutmak mümkün değildir. Bilakis arkeolojik kalıntılardan hareketle insanlığın geçmişini açıklığa kavuşturma çabalarına karmaşık toplumsal cinsiyet yapılarının dâhil edilmesi kaçınılmaz bir gerekliliktir.

Ayrıca bkz. Tunç Çağı Ahşap Sanduka Mezarları (2. Cilt, 5. Bölüm); Tunç Çağı Yığma Taş Mezarları (2. Cilt, 5. Bölüm).

KAYNAKÇA

Arnold, Bettina, "The Deposed Princess of Vix: The Need for an Engendered European Prehistory." İçinde *The Archaeology of Gender: Proceedings of the Twenty-second Annual Chacmool Conference*. Ed. Dale Walde & Noreen D. Willows, s. 366–374. Calgary, Canada: University of Calgary, 1991.

Bacus, Elisabeth A., vd., ed. *A Gendered Past: A Critical Bibliography of Gender in Archaeology*. University of Michigan Museum of Anthropology Technical Report, no. 25. Ann Arbor: University of Michigan Museum of Anthropology, 1993. (Arkeolojide toplumsal cinsiyet konulu 197 kaynak ek girdi içermektedir.)

Bertelsen, Reidar, Arnvid Lillehammer ve Jenny-Rita Næss, ed. *Were They All Men? An Examination of Sex Roles in Prehistoric Society*. Stavanger, Norway: Arkeologisk Museum i Stavanger, 1987. (1979 yılında gerçekleştirilen önemli bir konferanstaki konuşmalardan oluşan bir metin.)

Chapman, John, "Changing Gender Relations in the Later Prehistory of Eastern Hungary." İçinde *Invisible People and Processes: Writing Gender and Childhood into European Archaeology*. Ed. Jenny Moore and Eleanor Scott, s. 131–149. London: Leicester University Press, 1997.

D        , Margarita ve Marie Louise Stig S  rensen, eds. *Excavating Women: A History of Women in European Archaeology*. London: Routledge, 1998.

Ehrenberg, Margaret, *Women in Prehistory*. London: British Museum Publications, 1989.

European Journal of Archaeology. London: Sage Publications, 1998  . (1993-1997 arasında *Journal of European Archaeology* adıyla s  reli yay  n olarak yay  nlanm  şt  r. Toplumsal cinsiyet ara  t  rmas   da d  hil b  lgedeki ara  tırmalar hakkında iyi bir kaynaktır.)

Gero, Joan M., "Genderlithics: Women's Roles in Stone Tool Production."   inde *Engendering Archaeology: Women and Prehistory*. Ed. Joan M. Gero & Margaret W. Conkey, s. 163  193. Oxford: Blackwell, 1991.

Gilchrist, Roberta, *Gender and Archaeology: Contesting the Past*. London: Routledge, 1999.

Gimbutas, Marija, *The Gods and Goddesses of Old Europe, 7000 to 3500 B.C.: Myths, Legends, and Cult Images*. London: Thames and Hudson, 1974.

Handsman, Russell G., "Whose Art Was Found at Lepenski Vir? Gender Relations and Power in Archaeology."   inde *Engendering Archaeology: Women and Prehistory*. Ed. Joan M. Gero ve Margaret W. Conkey, s. 329  365. Oxford: Blackwell, 1991.

Hays-Gilpin, Kelley Ann ve David S. Whitley, ed. *Reader in Gender Archaeology*. London: Routledge, 1998. (  ncesinde farklı kaynaklarda yay  nlanm  ş makalelerin tekrar basımıdır.)

Hodder, Ian, *The Domestication of Europe: Structure and Contingency in Neolithic Societies*. Oxford: Blackwell, 1990.

Meskel, Lynn, "Goddesses, Gimbutas, and 'New Age' Archaeology." *Antiquity* 69 (1995): s. 74  86.

Nelson, Sarah Milledge, *Gender in Archaeology: Analyzing Power and Prestige*. Walnut Creek, Calif.: Altamira Press, 1997.

Rega, Elizabeth, "Age, Gender, and Biological Reality in the Early Bronze Age Cemetery at Mokrin."   inde *Invisible People and Processes: Writing Gender and Childhood into European Archaeology*. Ed. Jenny Moore & Eleanor Scott, s. 229  247. London: Leicester University Press, 1997.

Schmidt, Robert A. ve Barbara L. Voss, ed. *Archaeologies of Sexuality*. London: Routledge, 2000.

S  rensen, Marie Louise Stig, *Gender Archaeology*. Malden, Mass.: Polity Press, 2000.

"The Construction of Gender through Appearance."   inde *The Archaeology of Gender: Proceedings of the Twenty-second Annual Chacmool Conference*. Ed. Dale Walde & Noreen D. Willows, s. 121  129. Calgary, Canada: University of Calgary, 1991.

Watson, Patty Jo ve Mary C. Kennedy, "The Development of Horticulture in the Eastern Woodlands of North America: Women's Role."   inde *Engendering Archaeology: Women and Prehistory*. Ed. Joan M. Gero ve Margaret W. Conkey, s. 255  275. Oxford: Blackwell, 1991.

Wicker, Nancy L. ve Bettina Arnold, ed. *From the Ground Up: Beyond Gender Theory in Archaeology*. BAR International Series, no. 812. Oxford: Archaeopress, 1999.

RİTÜEL VE İDEOLOJİ

JOHN CHAPMAN

Tarih öncesi din ve ideoloji çalışması 1960'ların başlarında arkeoloji alanında hâkim olan “güç” olgusal gerçekler, çevresel rekonstrüksiyonlar, yerleşim örüntüleri ve yaşamını sürdürme gibi konulara ilişkin verilere dönük vurguya tepkinin bir parçası olarak ortaya çıkmıştır. Geçmişin anlaşılmasına dönük yeni oluşan bu ilgi, sosyal eylem için gerekli bilişsel zemini yani insanların derinlemesine düşünmeksizin içselleştirdiği ve kullandığı mental yapılar ve düşünce sistemlerini kavramaya dönük çabaları beraberinde getirmiştir. Bu tür mental yapılar gündelik davranışların zeminini hazırladıklarından, bilişsel araştırma bağlamında içerdikleri önem fark edilmeksizin hâlihazırda çalışılmış olan en yaygın madde kalıntılarında bile bunların izlerine rastlanabileceği konusunda arkeologların herhangi bir şüphesi yoktu. Tarih öncesi (sıklıkla “ritüel” olarak yorumlanan) din ve ideoloji çalışmasını mümkün kılan da mikro ölçekli maddi kültür (çanak süsleme, hane oryantasyonu, mezarlık alan koşulları) ile makro ölçekli mental yapılar arasındaki bu bağlantı olmuştur. Ek olarak, bu bağlantı dinin -gerek uzun soluklu yapıları, gerekse gündelik sosyal eylemleri açıklayan bir kurallar bütünü olarak- önemini de gözler önüne sermektedir.

Geleneksel arkeologlar tarih öncesi din ve ideolojisini, arkeolojinin

202 Antik Avrupa

Kutsal Kâse'si ve maddi kalıntılardan tespit edilmesi en güç maddi olmayan öğeler olarak görme eğilimindedirler. Süreçsel arkeologlar ise daha iyimser bir bakış açısına sahiptirler ve ritüel ve ideolojiyi de barındıran bilişsel durumu insan toplulukları içindeki bütünlüklü bir davranış sistemi içindeki bir alt sistem olarak tanımlamaktadırlar. Diğer taraftan, bilişselin sahnenin ve anlam arayışının merkezine taşınması ancak 1980'lerde post-süreçsel arkeolojinin ortaya çıkmasıyla beraber tarih öncesi değerlendirmelerine hâkim olmaya başlamıştır. Bu durum üstanlatıların çoğunlukla küçük ölçekli örüntülenişe ilişkin olagelen ayrıntılı ve yoruma dayalı değerlendirmelerden daha az önem arz ettiği türde bir arkeolojik yazını da beraberinde getirmiştir.

TERİMLERİN ANLAMLARI

Ritüeli dünyevi edimlerden ayıran eşyalar, mallar bulmak güç bir uğraş olduğundan, çoğu prehistoryan, ilk kez Fransız Antropolog Émile Durkheim (1915) tarafından ortaya atılmış olan, her şeyi kapsayan bir fenomen olarak ritüel görüşünü benimsemektedir. Bu yazarlar herhangi bir yapısal geleneksel davranışı (sözgelimi, kriket oyununu) ritüel kapsamı dışında bırakamadıklarından, eleştiriye açık durumdadırlar. Diğer taraftan, Colin Renfrew'in Ege Tunç Çağı'na ait Phylakopi Saray'ında 1985 yılında yaptığı tapınak çalışmasında görüldüğü gibi, ritüel/dünyevi veya simgesel eylem/nesnel eylem gibi kesin bir dikotom oluşturulamaması da tersi bir sorun teşkil etmektedir. Ritüel parantez içine alınıp soyutlanmış bir şekilde çalışıldığında, sosyal edimlerin politik ve ritüel alanları arasında nasıl ilerlediğini kavramak daha da güçleşmektedir. Dolayısıyla, John Barrett'in 1991 yılında ifade ettiği ve ritüel ve simgesel bilginin gündelik hayattaki aynı maddi koşullardan doğru oluşturulduğu, iştirakçilerin bedenlerini ve gündelik hayatlarını renklendiren simgesel bağlantıları söz konusu ritüel içine yerleştirdiği yönündeki görüşünü esas alan bir alternatif geliştirilmiştir. Benzer şekilde, Joanna Brück de ritüellerin altında yatan inanışların gündelik hayat pratiklerini şekillendiren değerler, hedefler ve gerekçelerin ifadesi olduğunu, dolayısıyla insanların maddi koşullar çerçevesindeki pratik yükümlülüklerini -arzu edilen şeyleri gerçekleştirme şeklini- temsil ettiğini savunmaktadır. Bu nedenle, ritüeller bu dünya ile öteki dünya arasında, insanlar ile zaman arasında ve insanlar ile mekân arasında ku-

ruhan ilişkiler üzerinden önemli toplumsal geçişler ve yeniliklerin altını çizebilmektedir.

İdeolojilerin güç ve egemenlik ilişkilerinin sürdürülmesi için kullanıldığı, bu nedenle insanlardan gizlenmek zorunda olduğu -ideolojilerin “yanlış bilinç” geliştirdiği- yönündeki klasik Marksist bakış açısına ise, ideolojinin bütün insan pratiklerindeki maddesel varoluşunu bilinç ile eylem arasındaki bağdaştırıcı olarak gören Fransız Marksist Louis Althusser (1984) karşı çıkmıştır. Gelgelelim -dünyayı ve dünyada ilerlemek için gerekli bir kozmolojik inanç ve değerler dizisini kavrama biçimi olarak- bu ideoloji yorumu, toplumsal gücü değerlendirme dışında bırakmanın arzu edilmeyen bir sonucunu da beraberinde getirme eğilimindedir.

İdeolojiyi teori, ritüeli ise pratik olarak gören yararlı bir ayırım yapmak mümkündür: Bu ikisi birbiriyle taban tabana zıt değildir; aksine, ikisi de bir diğerrinin varoluşu ve gelişmesi için gerekli koşulları yaratır ve yeniden yaratır. Bununla birlikte, bir tarih öncesi toplumun ideolojisinin ne tutarlı olması mümkündür ne de tümleşik; bilakis bir tarih öncesi toplumun ideolojisi hem içsel hem de dışsal çelişkiler ve dahası, “aynı” ritüellere ilişkin -tarih öncesi topluluklar ve bireyler tarafından bir güç kaynağı olarak kullanılabilen- sayısız farklı okuma barındıracaktır.

KANIT TÜRLERİ

Colin Renfrew ritüele ilişkin dört farklı kanıt kategorisi belirlemiştir: (1) dinsel faaliyetlere ilişkin sözel ifade, (2) kült pratiklerinin doğrudan gözlemlenmesi, (3) sözel olmayan (tasvir) kayıtların incelenmesi ve son olarak (4) kült pratiklerine dair maddi kalıntıların incelenmesi. Son iki kategori, tarih öncesinin daha geç dönemleri için geçerlidir. Çoğu prehistoryan, maddi kanıttan yararlanmada temel iki unsurun keşiflerin içeriği ve bunların birbirleriyle ilişkileri olduğunda hemfikirdir. Bununla beraber, gerek ritüelin gerekse ideolojinin kapsamının artık hayli genişlemiş olması itibarıyla, erişilmesi en güç aşama olarak din ile ilgili meşhur “hiyerarşik çıkarımlar merdivenini” kurarken İngiliz Prehistoryan Christopher Hawkes’ın aklından geçene kıyasla günümüzde çok daha geniş bir dizi kanıttan yararlanmak mümkündür. Kronolojik bir yaklaşımdan ziyade, biyolojik bir yaklaşımın benimsendiği bu tartış-

mada objeler, bireyler, meskenler, yerleşimler, anıtlar ve kültürel çevreler başarılı bir şekilde gözden geçirilerek geniş bir dizi geçici ve uzamsal analiz ölçeğinden yararlanılmaktadır.

OBJELER

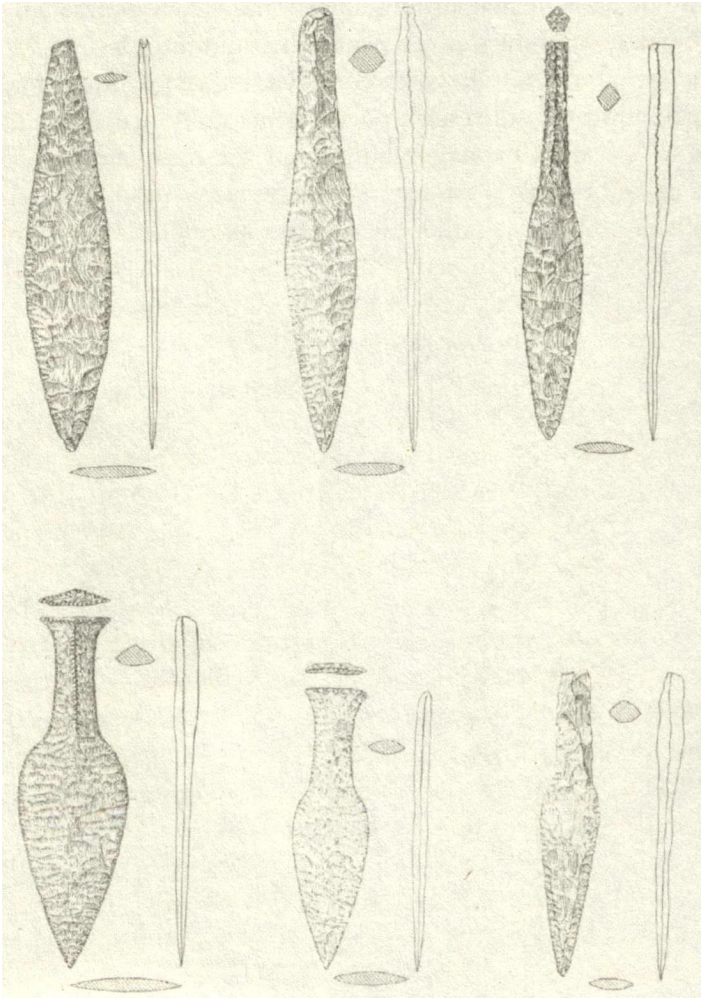
Bir insan yapıtı, başka bir ifadeyle bir maddi kültür ögesi arkeolojik girişimin temelinde yatan şeydir. Gelgelelim yirminci yüzyılın sonlarına kadar bu öğeler çoğunlukla uygulanan teknolojinin etkisiz bir sonucu olarak görülmüştür. Ancak günümüzde artık objeler ile insanlar, objeler ile yerler arasında daha yakın ilişkiler keşfedilegeldiğinden, insan yapıtlarının metaforik önemleri -neyi temsil ettikleri- daha iyi anlaşılmaktadır. Bu noktada insan yapıtlarının maddesel devamlılığına dayanan önemli bir strateji “var olan” şeklinde belirlenmektedir: Bir insan yapıtını, yok olan insanlar ve yerleri doğrudan doğruya kendi ortam ve bağlamlarına oturtabilmek mümkündür. Dolayısıyla, Avusturya’da bulunan Neolitik Dönem’e ait egzotik bir çakmak taşı balta başarılı bir takasın göstergesi olabilmekte ve bu aleti üreten ve ticaretini yapan insanlar İskandinavya’da bulunabilmektedir.

Tıpkı bireyler gibi bir objenin de hayatında geçirdiği dönüşümün her safhası, ritüel ve sıklıkla da gizlilikle kuşatılmaktadır. Karen D. Vitelli’nin Avrupa’da yapılan ilk çömlek örneklerinden bazıları -Yunanistan’daki Franchthi Mağarası’nda bulunan M.Ö. yedinci binyıldan kalma çömlekler- üzerinde yaptığı çalışma, ezoterik bir bilgiyle her bir kabın büyük bir özen ve titizlikle şekil verilip fırınladığı çömlek yapımı işinin nasıl saygın bir faaliyet olduğunu gözler önüne sermektedir. Gündelik yemek pişirme veya saklama pratiklerinden ziyade, özel durumlarda ritüele özgü kullanımlar amacıyla her yıl muhtelif çömlekçiler birkaç çömlek üretmiştir. Çömlekçiliğin ideolojik önemi yerel bir geleceğin başladığı, ilk çiftçilerin yaşadığı maddesel dünyada tümüyle yeni bir obje olmasından ileri gelmiştir.

Diğer taraftan, çömlekçilik aynı zamanda toplumsal ilişkiler ve hatta mimari açısından bile metaforik anlamlar içerebilmektedir. Orkney’de bulunan Barnhouse köyünde Geç Neolitik Dönem çömlekçiliği üzerinde yaptığı çalışmada Andrew Jones, ev duvarlarındaki oyuklara yerleştirilen ve arpa stoklamada kullanılan büyük, süslü kapların topluluğa ait ortak mezarların yakınlarındaki oyuklarda saklanmış olan kafatasla-

rıyla görece aynı mekânsal kullanımı içerdiğini gözler önüne sermektedir. Arkeologlar çömlek kap üretimi safhaları ile daire şeklinde bir yapının yapım safhalarını karşılaştırdıklarında, Orkney'deki Neolitik dünyada maddi kültürün çömlekçilik, beslenme, mesken ve ölüm ile ilişkili metaforik zenginliğini de ortaya çıkarmışlardır.

Jan Apel'in Geç Neolitik İskandinavya'sına ait eşsiz el yapımı çakmak taşı hançerler (Şekil 1) üzerinde yaptığı çalışma, taş işleme geleneğinin

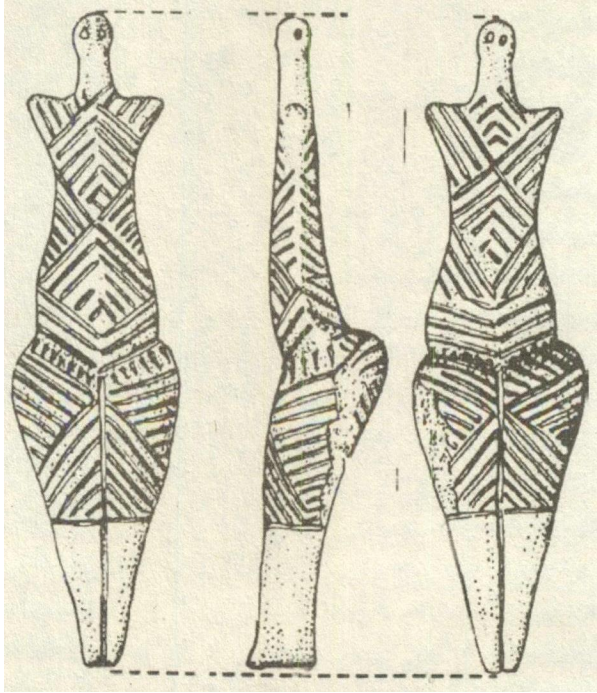

Şekil 1: Geç Neolitik Dönem'e ait iki yüzü çakmak taşı hançer. Jan Apel'in izniyle çoğaltılmıştır.

206 Antik Avrupa

bir topluluğun egemen toplumsal değerlerinin taşıyıcısı olarak hançer üretimi üzerinden bu değerlerin nesilden nesile aktarılmasını sağladığını ortaya çıkarmıştır. Apel, yerleşimlerden uzakta bulunan çakmak taşı kaynakları yakınlarında, fertleri nesiller boyu kaba şekillerde hançerler üretmiş bir birliğin var olduğu, daha sonra usta taşçıların bu kaba biçimlerdeki hançerleri evlerinde tamamladıkları eksiksiz bir topluluk tablosu öne sürmektedir. Erkeklerin saygınlığını gösteren semboller olarak, bu hançerlerin Kuzey Kutup Bölgesi'nden Alpler'e ticareti yapılmıştır. Bu nedenle, uzmanlaşmış alet yapımı ve uzun mesafe ticaretini maddi objelere sahibine şan ve saygınlık kazandıran gayri maddi, doğüstü güçlere atfetmenin iki farklı yolu olarak görmek mümkündür.

Richard Bradley, Avrupa tarih öncesi dönemin ikinci yarısında (M.Ö. 3500-M.Ö. 1) var olmuş uzun soluklu bir eğilim saptamıştır: bataklık, nehir ve göl gibi sulak alanlarda insan yapıtları ve insan cesetleri biriktirme düzeni. Bölgesel pratiklerde ölümlerin ağırlıklı olarak kurak alan-

Şekil 2: Cucuteni ateşe dayanıklı kilden yapılmış insan biçiminde heykelcik.
Dan Monah'ın izniyle çoğaltılmıştır.

lardaki mezarlık alanlara gömülmesi ile sulak alanlara atılması arasında zaman içinde değişimler yaşanırken, bu değişen pratikler kimi zaman silahlardan süs eşyaları ve aletlere kadar insan yapıtı çeşitlerinde veya insan ve hayvan kurban etme, değerli obje sunma edimleri gibi farklı önceliklerde yaşanan değişimleri de içermektedir. Bu yapısal ifade pratiği insanlar, yerler ve objeler arasındaki önemli bir ilişkiyi ebedileştirmektedir.

Romanya ve Moldovya'da M.Ö. beşinci binyılda yaşamış bir Cucuteni grubundan kalma ateşe dayanıklı kilden yapılmış minyatür heykelcik örneği yapım ve kırmanın tek bir ölüm ve doğum döngüsü ritüelinin parçası olarak nasıl ifade edildiğini somut bir şekilde gözler önüne sermektedir. Bu heykelciklerin eşit boyuttaki üç kil topağının birbirine sıkıştırılarak yapılması (Şekil 2) beden her biri bütün bir figürü ve de bunların sahipleri ile kullanıcıları arasındaki sosyal ilişkileri temsil edecek şekilde birkaç parçaya ayrılmasına olanak tanımaktadır. Bu heykelciklerin büyük kısmı nihai ifadeler verilmezden önce, yani objelerin kullanımındaki sosyal rollere ilişkin görüşme öncesinde, yerleşimlerde kasıtlı bir şekilde kırılmış ve parçalar yeniden kullanılmıştır.

BİREYLER

“Bir kişiyi ne oluşturur?” temel ideolojik sorusuna ilişkin yakın geçmişteki araştırmalar üç olası görüş saptamaktadır: (1) bireyin derisiyle “sınırlı” olduğunu ve diğer bireylerden ayrı biri olduğunu savunan Batı'ya özgü görüş; (2) kişinin sosyal bir ilişki içinde olduğu diğer bütün kişilerden mecazen ayrıldığını savunan Melanezya'ya özgü görüş; (3) kişinin gerek metaforik gerekse gerçek anlamda vücut sınırlarındaki değişimle beraber yaşamı sürecinde toplumsal cinsiyetinin değiştiğini savunan Hindistan'a özgü görüş. Prehistoryanlar ölü kemiklere genellikle kültürel çevrede rastlandığı Neolitik Dönem Kuzeybatı Avrupa'sı ve cinsel organların kırılmasıyla heykelciklerin cinsiyetlerinin değiştirilebildiği Neolitik Dönem Güneydoğu Avrupa'sında kişilik hakkında bu tür “bölünmüş” inanışların örneklerini saptamışlardır.

Antropolojide, insanlara özgü önemli geçiş törenlerini -doğum, belli yaş hadleri, evlilik ve ölüm- çevreleyen ritüeller son derece yaygındır, ancak tarih öncesi özelinde, sözü edilen bu törenlerden ilk üçünün saptanması oldukça güçtür (doğum ritüelleri için bkz. Beausang 2000). Di-

208 Antik Avrupa

ğer taraftan, Joanna Sofaer Derevenski çocuk iskeletlerinden cinsiyet tespitinde yaşanan güçlükleri büyük çoğunlukla cinsiyetlerine göre gömülmüş olan yetişkinlerin gömülme pozisyonlarından anlam çıkararak aşmıştır. M.Ö. dördüncü binyıla ilişkin araştırmalarda, Macaristan'daki Tiszapolgár-Basatanya Bakır Çağı mezarlık alanlarında kadınlar ve erkekler şeklinde ayrılmak üzere, her biri kişinin hayatının farklı bir evresiyle ilişkili insan yapıtı dizilerine -aletler, süs eşyaları ve/veya çömlere- ulaşılmıştır. Bu durum, nasıl ki kişiler tutarlı bir şekilde belli objelerle ilişkili olabiliyorlarsa, aynı şekilde objelerin de sembolik olarak insanları temsil edebildiklerini açıkça gözler önüne sermektedir.

Diğer taraftan, ata ritüelleri, yani ölüyü ataya dönüştürmek için yapılan ritüeller ile cenaze ritüellerini, yani ölü gömme esnasında yapılan ritüelleri birbirinden ayırmak son derece önemlidir. Neolitik Dönem Kuzeybatı Avrupa'sındaki anıt "mezarlarda" bulunan ve sıklıkla ayrılan, parçalanan yığma kemikler için ise iki açıklama söz konusudur. Ölü kemiklerinin koyulduğu yer (ossuary) hipotezi, etin kemikten ayrılma işleminin başka bir yerde gerçekleştirilmesinin akabinde seçilmiş kemiklerin taş anıta gömüldüğünü ifade etmektedir. İkinci açıklamaya göre ise, birinci ölü gömme yeri taş anıttı; mezarda bedensel ayrışma gerçekleşikten sonra seçilmiş kemikler alınıyordu. Ancak her iki açıklama da ölünün atalığa geçişinin bedenini eti yitirip sadece kemiklerin kalmasını gerektirdiğine işaret etmektedir.

Bo Gräslund ise Kuzey Avrupa'daki Tunç Çağı ve Demir Çağı cenaze ritüellerini Neolitik Dönem ritüellerinden ayıran bir dizi pratiği açıklamada çoklu ruh -ölümle birlikte bedeni terk eden bir beden ruhu ile öteki dünyaya geçerken ayrılan rüya ruhu- düşüncesini önermektedir. Ölü gömme ritüelinde mezar malları asla gömülmez; öte yandan ölü yakma ritüellerinde mezar malları gömülür ya da ölü yakma ritüeli ve mezar malı gömme pratiğinin ikisi birden mevcut değildir. Zira Gräslund'un savına göre, ruhani yolculukta yararlı olabileceği düşünülen mezar mallarının rüya ruhu (mezarda veya ölünün yakıldığı yığma odunda) yolculuğa çıktığı anda cesedin yanına konmuş olması gerekmektedir.

Tunç Çağı Avrupa'sında, yer ve topluluk ideolojisinden ayrıcalıklı bir birey kimliği ve kişiye özgü teşhir yönünde büyük bir değişim söz konusudur. Ölünün savaşçı güzel görünümünü sabit kılmak için düşünülen yeni süslenme eşyalarının (usturalar, cımbızlar vesair) benimsenmiş olmasında beden ve bedeninin görünümü ile ilgili bariz bir kaygı görül-

mektedir. Sosyal sınıflandırmaya yardımcı olan bu görsel uyarıcılar kişisel kostüm ve giyimde de çok belirgindir: Marie Louise Stig Sørensen, Orta Tunç Çağı'nda (yak. M.Ö. 1800) bedene ve bedensel hareketlere vurgu yapmak üzere tasarlanmış süs eşyalarında görülen yaygınlaşmayı saptamıştır. Demir Çağı'na ait silahlar, kıyafetler, altın süs eşyaları ve aynalar Akdeniz devletlerinden ithal edilen egzotik içki içme takımlarının da bulunduğu savaşçı mezarlarında sıkça karşılaşılan bu dış görünüş ideolojisinin görsel işaretlerini vurgulamaktadır.

MESKENLER

Mesken kişisel anlamı içinde barındırmasının yanında, hâkim toplumsal düzenlerde ideolojiyi ifade etmekte ve sürdürmektedir. Coğrafyacı Yi-Fu Tuan mimariyi gelenekler, ritüeller ve evren bilimin kuşaktan kuşağa aktarımında bir "ön metin" olarak yorumlamaktadır. Küçük ölçekli toplumlarda, yerleşen evren bilimler sıklıkla bölge mimarisine eşsiz bir zaman, yerellik ve yer algısı katmaktadır. Meskenler de tıpkı insanlar gibi doğum (inşaat), büyüme (kullanım ömrü) ve ölüm (yıkım veya aşınma) evrelerinden geçtiğinden, beden sıklıkla mesken açısından bu zamansallığa/geçiciliği vurgu yapan bir metafor olarak kullanılmaktadır. Ayrıca, bir meskenin yön ve ana yönleri de genellikle evren-bilimsel şemalarla ilişkili olabilmektedir.

Ian Hodder'in 1990 yılında sonlandırdığı önemli ve uzun soluklu çalışması *domus* -evcimenlik, ev, bereket ve verimliliğin önemi- ve *agrios* -avlanma, savaşma, içme ve takasın gerçekleştiği dış alan- kavramları üzerinden Neolitik toplumsal yapıda yaşanan değişimleri incelemektedir. Neolitik Avrupa'da meskenlere oldukça fazla sembolik ve pratik değer atfeden gruplar ve bunların aksine etkileyici yapılar inşa etmeyip daha sık ve çok hareket eden çok sayıda topluluk saptayan Hodder, Neolitik Avrupa'nın çok büyük bir kesimindeki kültürel değişimlerin ardında yatan itici gücün bu *domus* ve *agrios* ilkeleri arasındaki gerilimler olduğu yorumunda bulunmaktadır.

Sırbistan'da, Tuna Nehri üzerindeki Demirkapı Geçidi'nde bulunan Lepenski Vir, M.Ö. altıncı-yedinci binyıl Avrupa'sının en dikkate değer yerleşimlerinden biridir. Burada, ilk çiftçi gruplarıyla ilişki halinde yaşamış çömlek kullanıcısı toplayıcı topluluklar Treskavac Dağı yakınındaki meskenleri andıran ve sıra dışı bir mezar yapısıyla örtüşen ikiz-

210 Antik Avrupa

kenar yamuk meskenler inşa etmişlerdir. Ayrıca Lepenski Vir, renk sembolizminin önemini gösteren titiz ve açık örnekler sunmaktadır: meskenlerin kırmızı kireç taşı zeminleri metaforik olarak ölü gömülerinde kullanılan kırmızı aşboyası tozuyla ilişkiliyken, mesken içlerine konulan anıt heykellerin üzerindeki kırmızı boya veya yanık izleri ağırlıklı olarak kırmızı renkli Neolitik çömlekçiliğini ve geçitteki ormanlık alanların güzün bezendiği büyüleyici kızılığını mimlemektedir. Böylelikle yaşam, ölüm, doğa, maddi kültür ve mimari tek bir ideolojik yapı içinde bir araya getirilmektedir.

Diğer taraftan, Geç Neolitik Dönem'e ait iyi korunmuş Orkney kum taşı meskenleri özellikle uzun kış karanlığı boyunca içerdiği pratik önemin yanı sıra sembolik bir öneme de sahip olan merkezdeki ocağıyla birlikte simetrik bir planı gözler önüne sermektedir. Evin sağ ve sol yanları arasındaki ayrım mevcut ışık ve alet kullanımının esas alındığı toplumsal cinsiyete dayalı bir mekân ayrımı olarak yorumlanmaktadır. Geçidi yılın en kısa gününde güneşin aldığı konuma dönük olan Maes Howe anıt mezarındakine benzer şekilde, bu evlerdeki ocaklar da kış ve yaz günlerindeki gün doğumu ve gün batımına göre düzenlenmiştir. Bu nedenle, Orkney toplumunda evren bilimin mesken yapısı olarak yerlilerin gündelik hayatları içinde inşa edildiğini söylemek mümkündür.

Britanya'da Tunç ve Demir çağlarındaki uzun soluklu önemli ideolojik kavramlarından biri olan dairesel ev planı iki binyıl süresince tutarlı bir şekilde varlığını sürdürmüştür. Buradaki anahtar mimari odak, kimi zaman kapının yanına objelerin yığılmasıyla da vurgulanmakta olan giriş kısmıdır. Tunç Çağı'nda, kapı aralığı doğuya, kış ortası ve ekinoksal gün doğumu yönüne dönüktür; hane içindeki alan hanehalkının faaliyetlerini esas alacak şekilde cinsiyete dayalı olarak ikiye bölünmüştür. Buna karşın, Orta Demir Çağı'nda (yak. M.Ö. 500) daha etkileyici bir yapıya sahip olan evlerin kapı aralıklarının yüzü, önde gelen bir kişinin, muhtemelen topluluk liderinin önemini kabul ve takdir etmek amacıyla tepe kalenin merkezine dönük olmuştur. Buradan hareketle, ana mesken birimi olan evin konumlandırılmasında yaşanan değişimde Demir Çağı toplumundaki derinden etkili bir yön değişikliğini görmek mümkündür.

Diğer taraftan, bir evin ölümü huzurlu bir şekilde, bir kaza sonucu veya Güneydoğu Avrupa'da Neolitik Dönem evlerinin yakılması örneğinde olduğu gibi şiddet yoluyla ve kasıtlı bir şekilde gerçekleşebilmektedir. Sırbistan'da bulunan bir Neolitik Dönem yerleşimi olan Opovo'da, evle-

rin her biri farklı sıcaklık dereceleriyle ve ateşin farklı yönde ilerlediği bir şekilde ayrı ayrı yakılırken, her ev yıkım işleminin tamamlanması için yakıt eklenmesini gerektirmiştir. Yanmış bir ev içindeki çoğunlukla sayıları yüzleri bulan insan yapıtları muhtemelen “yaslı kimseler” tarafından “mezar malları” olarak resmi bir şekilde hazırlanmıştır. Bu nedenle, ev yakma pratiğinin bütün köy için olağanüstü bir erginlenme töreninin ana unsuru olması kuvvetle muhtemel görünmektedir.

Avrupa prehistoryanları Neolitik Dönem’e ait uzun evler (yaşam için) ile uzun dar geçitli mezarlar (ölüler için) arasındaki ilişkiyi sıklıkla tartışma konusu edegelmektedirler. Richard Bradley bir uzun evin yanındaki kil ocağıyla birlikte ortadan kaldırılmasıyla oluşan tepeciğin uzun dar geçitli mezarla görsel bir benzerlik taşıdığı yorumunda bulunmaktadır. Bu nedenle, bir yerleşim çeşitli evleri barındırabilmiştir; bunlardan bazıları faal kullanımdayken bazıları ölü evlerdir ve bir ölü evin etrafındaki alan kutsanarak hendeklerle çevrenmektedir. Bu örneklerin her ikisi de ölümler için yapılan evler ile hayattaki bireyler için yapılan evlerin birbirine ne kadar yakın ve benzer yapıda olduğunu göstermektedir.

YERLEŞİMLER VE ANITLAR

Eğer bireysel olarak evler ritüel hayatın sergilendiği bir sahne işlevi sunuyor ve ideolojik yapıların payandasını oluşturuyorsa, yerleşim ve anıtların bütünü günde sosyal pratikler üzerinden topluluğun dünyaya bakışının ifade bulduğu daha geniş bir arena sunduğunu söylemek mümkündür. Yerleşimler ve anıtlara ilişkin yakın geçmişte yapılan araştırmalarda iki önemli tema saptanmaktadır: mekânın (doğal, boş) yerlere (anlamlı, kültürel ve içinde yaşanan) dönüşümü ve toplulukların bu yerler üzerinden geçmişleri, mevcut konumları ve geleceklerini kendi hayatları ile ilişkilendirme biçimleri.

Pek çok toplum bir yer altı ritüeli icra ederek doğal mağaraları “evcilleştirmiştir”. Ruth Whitehouse’un İtalya’nın güneyinde bulunan Porto Badisco karmaşık Neolitik ve Bakır Çağı kült mağarası üzerine yaptığı çalışma, insanların taş duvarlarla mekânı nasıl bölümlere ayırdıklarını, sarkıtlardan damlayan suyu tutmak üzere çömleklerden yararlandıklarını ve mağara duvarlarına neredeyse bin farklı motif resmettiklerini gözler önüne sermiştir. Bu resimler soyut motifler, insan yapıtları ve el izlerinin yanı sıra özellikle de hem insan hem de hayvan yüzü motifle-

212 Antik Avrupa

ri içerirken, bu motiflerin büyük çoğunluğu avlanma ve yiyecek toplama anlarını yansıtmaktadır. En büyük ve en ulaşılabilir odalardaki çoğu dekorda gerek kadın gerekse erkek figürleri ön plana çıkarken, daha uzak odalar ritüel anlatılarındaki en gizli element dönüşümlerinin sembolize edildiği soyut tasarımlar ile erkeklerin yan yana resmedilmesi göze çarpmaktadır.

Fransız Alpleri'nde, denizden 2.900 metre yüksekte bulunan Mont Bego'da, Bakır Çağı toplumları yumuşak renkli ve cilalanmış geniş bir şist üzerine yaklaşık 100.000 figür işleyerek doğal bir yeri karmaşık kültürel sembollerle bezemiş ve mimlemiştir. Hemen yakınlardaki alçak düzlüklerde bulunan mezar taşları ve mezarlarda da yine yetişkin erkek motiflerine paralel olarak, madeni hançer veya baltalı kargı, saban ve öküz çizimlerine rastlanmaktadır. Bu durum, erkeklere özgü savaş ve tarıma dönük ideolojik bir vurguyu gözler önüne sermektedir: Kar örtüsü nedeniyle, dağa erişim sadece altı ayla sınırlıydı ve bu süreçte çobanlar ve seyyahlar belki de erkeğe özgü başlatma ritüelinin bir parçası olarak dağa tırmanıyorlardı.

İngiltere'nin güneybatısında bulunan Tunç Çağı yerleşimi Lesker-nick, dikili bir taş yapıya bakan kayalık bir yamaç üzerine inşa edilmiş bir dizi taş duvarlı sade ev ve çevre duvarını içinde barındırmaktadır. Ev duvarlarıyla birleşen doğal konumunu koruyan kayalar, çevre duvarlarına eklenmiş heybetli kayalardan koparılmış iri taş parçaları ve daha küçük taşlarla çevrelenmiş diğer kayalık zeminlere varıncaya kadar, kayaların gündelik hayatın her alanına nüfuz eden etkisini yerleşim genelinde görmek mümkündür. Kayaların önemine ilişkin bu ortak bilgi, yerleşimi bozkırın sonsuz taş yapısıyla bir bütün kılacak şekilde birleştirmektedir.

Güneydoğu Avrupa'nın alçak düzlüklerinde yükselen insan yapımı bir yerleşim tepesi olan höyük, oldukça farklı bir yerleşim türüdür. Bulgaristan'da bulunan M.Ö. beşinci binyıla ait Polyanitsa höyüğü, kişinin gündelik pratikleri geleneksel, atadan kalma yaşam biçimiyle birleştirmek üzere evini geçmişte atalarının yaşadığı yerin üstüne inşa etme pratiğine somut bir örnek teşkil etmektedir. Höyüğün yüksekliği, arazinin kullanım tarihinin ne kadar derin bir geçmişe uzandığına ve höyükle dolu kültürel çevrede ne denli derin bir ideolojik güç zemininin bulunduğuna işaret etmektedir. Ayrıca Polyanitsa, *axis mundi* (dünyanın eksenini) esasına dayalı olarak biçimlendirilmiş köy planlamasını da Avrupa tarih

öncesinde ender görülen bir açıklıkla gözler önüne sermektedir.

Diğer taraftan anıt mezarlar, mevcut kullanımı sadece atalar üzerinden geçmişe değil, aynı zamanda bir anıt yapımının pek çok kuşak boyunca sürmesi dolayısıyla geleceğe de bağlamaktadır. Manş Adaları'ndaki Neolitik Dönem'e ait devasa La Hougue Bie anıtı bunun en iyi örneklerinden biridir. Orta Neolitik Dönem'e ait koni biçimindeki bu özgün anıt yontularak pürüzsüzleştirilmiş taşlardan oluşmaktadır ve 60 metre çapı, 19 metre yüksekliğiyle döneminin bütün yapılarından katbekat büyüktür. Bu yığma taşın anıtsallığı payandaları ve ön avlusunda bulunan kusursuz bir simetriye sahip girişi ile pekiştirilmiştir. Geç Neolitik Dönem'de, mezar odası içindeki bir sanduka mezara tek bir kişinin gömülmüş olması bireyselleşme ideolojisi yönünde bir değişimi simgelemektedir. Yüksekliği ve anıtsallığı sonraki dönemlerde de insanları anıta çekmeye devam etmiş, yığmanın tepesine iki Orta Çağ şapeli inşa edilmiş ve sonrasında bir krallık binasına dâhil edilmiştir.

Etkileyici Hochdorf tümülüsü Erken Bakır Çağı'nın antik dönemde hırsızlar tarafından yağmalanmamış az sayıdaki "soylu" mezarlarından birine ev sahipliği yapmaktadır; bu mezarın anıtsal eşyaları cenaze ritüeli bakımından zengin bir zamansal çeşitlilik içermektedir. Ahşap sanduka mezarın kendisinin bile inşası beş yıl sürmüştür. Bazı mezar malları (kıyafet ve mücevherat) ölünün hayattayken sahip olduğu eşyalar, diğerleri ölümü sonrasında yapılmıştır; bunlardan bazıları (ayakkabılar üzerindeki altın kaplama, boynuzdan yapılmış kadehler) fiilen mezarın içinde yapılmış, diğerleri ise ölünün gömülmesi esnasında sunulmuştur (bir yük arabası kapıdan geçirilirken parçalarına ayrılmış ve sonrasında tekrar birleştirilmiştir). Daha sonrasında, esas gömme işleminden çok sonra, bu meşhur soylu ile ilişkilendirilme arayışında olanlar da yine tümülüse ayrıca gömülmüşlerdir. Dolayısıyla, farklı zaman dilimleri ve insan yapıtlarının çeşitli yaşam öyküleriyle karşılıklı etkileşimi mezardaki maddi zenginlikle kıyaslanabilir boyutta bir anlatı zenginliği yaratmaktadır.

KÜLTÜREL ÇEVRELER

Felipe Criado Boado ve Victoria Villoch Vázquez dört temel kültürel çevre boyutu tanımlı yapmaktadır: fiziksel alan, sosyal alan (insan kullanımı için), sembolik alan ve algısal alan. "Algısal alan" ile kastettikleri,

214 Antik Avrupa

kültürel çevrenin şekillendirilme biçimidir ki bu da devamında bireysel algıları biçimlendirmektedir. Keza diğer pek çok prehistoryan da bireylerin kültürel çevreyi anlama ve yorumlama biçimleriyle aynı şekilde ilgilenmektedir; bu anlamda geçmişteki kültürel çevre yaklaşımlarından önemli bir farklılık söz konusudur. Ne var ki her iki grup da kültürel çevrenin ritüeller de dâhil insanların sosyal pratikleri tarafından sosyal bir şekilde inşa edildiği konusunda hemfikirdir. Bu yaklaşıma ilişkin bir değerlendirme “ritüel kültürel çevreleri” olarak kamusal anıtlar tarafından domine edilen kültürel çevreler belirlemek durumundadır; fakat bu düşünce tam da Brück ve Barrett’ın kutsal-din dışı dikotomisini tekrar yürürlüğe sokmaktadır. Diğer taraftan, kültürel çevrenin kendisinin, özellikle de mostralar, şelaleler ve gölcüklerin kutsalın kaynağı olduğunun fark edilmesi şüphesiz ki son derece önemli bir ilerlemedir.

Criado Boado ve Villoch Vázquez’in ulaştığı sonuç, Güneybatı İspanya’da, Galiçya’nın dağlık bir bölgesinde bulunan Neolitik taş anıtların kalıcılıkları ve dağlık bölge üzerindeki bütün ana rotalar üzerindeki karşılıklı görünürlüğü sayesinde kültürel çevrenin tamamını ifade ve organize ettiği yönündedir. Kuzey-güney yönlü hareket eksenini boyunca, yetersiz görünürlükteki taş anıtların bulunduğu bir havza dizisini yüksek görünürlük için yerleştirilmiş taş anıtlar barındıran düz bir arazi izlemektedir ve hareket ekseninin iki yakası birbirinin zıddı manzarlara sahiptir; doğuya doğru yüksek ve açık tepeler uzanırken, batıya doğru alçak çöküntüler uzanmaktadır. Kültürel çevreyi kuşatan yollar hayattakilerin yerleşim dünyası ile anıt yapıcıları ve zürriyetlerinin alanlarını ve kontrollerini güçlü bir şekilde yansıtan dairesel arazileriyle ölümlerin taş anıt dünyası arasında bir bağlantı kurmaktadır.

Diğer taraftan, Vicki Cummins’in Güneybatı Galler’deki dağlar ile neolitik taş anıtlar arasındaki yakın görsel ilişkiyi gözler önüne seren çalışması kültürel çevreye dönük bireysel algıya daha fazla odaklanmış bir yaklaşımdır. Buradaki taş anıtların çoğu ufuk çizgisine hâkim dağlar ve mostralara dönük muhteşem bir görüş açısına sahiptir; öyle ki kişi anıta yaklaştıkça görüş açısı belirginleşmektedir. Taş anıtlar ile ufuk çizgisi mostraları arasındaki görsel benzerlik bu anıtların yaşayanların sonsuz doğayı kullanarak gerçekleştirdikleri mitsel bir geçmiş yaratımının ilk evresini temsil ettiği hissini uyandırmaktadır. Kullanımın bir sonraki evresini ise Galler’den alınıp Stonehenge’e taşınan göz taşları örneğinde olduğu gibi, anıtın inşası için kayaların taşınması oluşturmuştur.

Christopher Tilley İngiltere'nin güney kıyısında bulunan iki çarpıcı doğal unsuru -muazzam kireç taşı yarılarıyla Portland Adası ve Chesil Kumsalı'nda fırtınayla oluşan 15 metre yükseklikteki birikinti- uzun bir sırtın sonunda alçak kesimi kuşatan çevreden tümüyle farklı yapıda, yüksek bir "kireç taşı" adası olan Maiden Kalesi yakınlarına inşa edilmiş anıtların kültürel çevredeki esin kaynakları olarak tanımlamaktadır. Maiden Kalesi tepesi üzerindeki Neolitik çevre duvarı şekil itibarıyla Portland Adası'nı, tepenin sarp yamaçları ise Portland yarlarını andırmaktadır. Maiden Kalesi tepesiyle birlikte, sıra dışı kıyı tepeciği (547 metre uzunluğundaki çizgisel tepecik) boyut ve şekil itibarıyla Chesil Kumsalı'na o kadar benzemektedir ki tepeciğin kumsalı simgelediğini söylemek mümkündür. Bu görsel metaforlar, toplulukların kendi kültürel dünyalarını inşa ederken kültürel çevrelerindeki egemen unsurlardan nasıl yararlandıklarının açıklığa kavuşturulmasına yardımcı olmaktadır. Maiden Kalesi tepesindeki anıtlar ile kıyı unsurları arasındaki görsel ilişkiyi pekiştiren bir başka etmen ise çevirme duvarının iç kısmında bulunan çok sayıda Portland çört aleti ve deniz kabuğudur.

Akdeniz'de ise, M.Ö. dördüncü ve üçüncü binyıl Malta'sı kalın, aşı boyasıyla boyanmış taş duvarlarıyla bir mezarlık alan atmosferi yaratan otuzdan fazla tapınakla karakterize edilmektedir. Malta tapınak toplumunun yükselişine ilişkin araştırmasında, John Robb söz konusu tapınakların ölmüş ataların yer altı dünyası, yaşayanların yer üstü dünyası için birer buluşma yeri olduklarını öne sürmektedir. Düz, alçak, toprakla örtülü dış kısımları uzaktan bakıldığında bir adayı andırmaktadır. Nasıl ki metaforlar -doğal sınırlılık sembolleri- tıpkı adalar gibi iskân edilmişlerse aynı şekilde Malta'daki Bakır Çağı toplulukları da sadece bir adada yaşamakla kalmamış, tapınaklarıyla yerel ritüel kimliklerini belirledikleri kültürel bir ada yaratmışlardır.

Diğer taraftan, tarih öncesi toplulukların tek sembolik kaynak sağlayıcısı doğa değildir; daha önceki dönemlerden kalma anıtlar da benzer bir işlev görmüştür. Örneğin, Güneybatı İrlanda'da Neolitik Dönem ve Tunç Çağı boyunca dört farklı dönemde inşa edilmiş binden fazla anıtın varlığı bilinmektedir. William O'Brien'a göre, bu bölgedeki Demir Çağı nüfusu eskinin güneş kültünü sürdürmek ve geliştirmek amacıyla bu dört ana taş anıt grubunun tamamının hâkim yönünü, güneybatı -gün batımı ölüler diyarı- olarak belirlemiştir. İrlanda'nın bu bölümünde yaşamış Demir Çağı sakinleri ise atalarına ait anıtların temsil ettiği

216 Antik Avrupa

geçmişle bağlarını vurgulamak yerine, dışsal yeniliklerin çoğuna (tepe kalelerde yaşamak dışında) direnmeyi tercih etmişlerdir ki bu durum, hem onları çepçevre kuşatmış hem de geçmiş ve de bugünü tekrar düşünmelerine, tekrar yorumlamalarına zemin hazırlamıştır.

SONUÇ

Bu makale altı bin yıllık Avrupa tarih öncesinde ritüel ve ideolojinin evriminin kapsamlı bir panoraması ya da üstanlatısı değildir. Daha ziyade, bu makalenin amacı yoldaki işaretleri bulmaya çalışmak ve pre-historyanların önemli bir kavrayışa, yani ritüel ve ideolojinin hayatlarımızın her alanına nüfuz ettiği gerçeğindeki sezdirimleri kavramaya nasıl başladıklarını incelemek olmuştur. Yirminci yüzyılın son on yılı ile yirmi birinci yüzyılın ilk on yılında tarih öncesi arkeolojisinde yaşanan büyük dönüşüm toplumsal cinsiyete dayalı gündelik sosyal eylemlerdeki geniş ve kapsamlı yapıya ilişkin incelikli bir etüde dayanmaktadır. Bu anlamda, ritüel ve ideolojinin aynı anda birçok yerde, hatta her yerde bulunabiliyor oluşları modern tarih öncesi çalışmasında oynadıkları anahtar rolleri pekiştirmektedir.

Ayrıca bkz. Hochdorf (1. Cilt. 1. Bölüm); Franchthi Mağarası (1. Cilt. 2. Bölüm); Geç Neolitik/Bakır Çağı Güneydoğu Avrupa'sı (1. Cilt. 4. Bölüm); Megalitik Dünya (1. Cilt. 4. Bölüm); Malta'nın Neolitik Tapınakları (1. Cilt. 4. Bölüm).

KAYNAKÇA

Althusser, Louis, *Essays on Ideology*. London: Verso, 1984. Apel, Jan. *Daggers, Knowledge, and Power*. Uppsala, Sweden: Uppsala University, 2001.

Barfield, Lawrence ve Christopher Chippindale, "Meaning in the Later Prehistoric Rock-Engravings of Mont Bégó, Alpes-Maritimes, France." *Proceedings of the Prehistoric Society* 63 (1997): 103-128.

Barrett, John, "Towards an Archaeology of Ritual." İçinde *Sacred and Profane*. Ed. P. Garwood, D. Jennings, R. Skeates ve J. Toms, s. 1-9. OUCA Monograph, no. 32. Oxford: Oxford University Committee for Archaeology, 1991.

- "The Living, the Dead, and the Ancestors: Neolithic and Early Bronze Age Mortuary Practices." İçinde *The Archaeology of Context in the Neolithic and Bronze Age: Recent Trends*. Ed. J. C. Barrett ve I. A. Kinnes, s. 30-41. Sheffield, U.K.: University of Sheffield, 1988.

Beausang, Elisabeth, "Childbirth in Prehistory: An Introduction." *European Journal of Archaeology* 3, no. 1 (2000): 69-87.

Bender, Barbara, Christopher Tilley ve Sue Hamilton, "Leskernick: Stone Worlds; Alternative Narratives; Nested Landscapes." *Proceedings of the Prehistoric Society* 63 (1997): 147-178.

Binford, Lewis R., "Data, Relativism, and Archaeological Science." *Man* 22 (1987): s. 391-404.

Boriç, Duan, "Apotropaism and the Temporality of Colours: Colourful Mesolithic-Neolithic Seasons in the Danube Gorges." İçinde *Colouring the Past*. Ed. Andrew Jones ve Gavin MacGregor, s. 23-43. Oxford: Berg, 2002.

Bradley, Richard, *An Archaeology of Natural Places*. London: Routledge, 2000.

- *The Significance of Monuments*. London: Routledge, 1998.

Brück, Joanna, "Ritual and Rationality: Some Problems of Interpretation in European Archaeology." *European Journal of Archaeology* 2, no. 3 (1999): 313-344.

Chapman, John, *Fragmentation in Archaeology: People, Places, and Broken Objects in the Prehistory of South Eastern Europe*. London: Routledge, 2000.

- "The Creation of Social Arenas in the Neolithic and Copper Age of S. E. Europe." İçinde *Sacred and Profane*. Ed. P. Garwood, D. Jennings, R. Skeates ve J. Toms, s. 152-171. OUCA Monograph, no. 32. Oxford: Oxford University Committee for Archaeology, 1991.

Criado Boado, Felipe ve Victoria Villoch Vázquez, "Monumentalizing Landscape: From Present Perception to Past Meaning of Galician Megalithism (Northwest Iberian Peninsula)." *European Journal of Archaeology* 3, no. 2 (2000): 188-216.

Cummins, Vicki, "All Cultural Things: Actual and Conceptual Monuments in the Neolithic of Western Britain." İçinde *Monuments and Landscape in Atlantic Europe*. Ed. Chris Scarre, s. 107-121. London: Routledge, 2002.

Dietler, Michael, "The Cup of Gypsis: Rethinking the Colonial Encounter in Early-Iron-Age Western Europe and the Relevance of World-Systems Models", *Journal of European Archaeology* 3, no. 2 (1995): 89-111.

Durkheim, Émile, *The Elementary Forms of the Religious Life*. London: Allen and Unwin, 1915.

Gheorghiu, Dragos. "The Cult of the Ancestors in the East European Chalcolithic. A Holographic Approach." İçinde *The Archaeology of Cult and Religion*. Ed. P. Biehl ve F. Bertemes, H. Meller ile birlikte, s. 73-88. Budapest: Archaeolingua, 2001.

Gräslund, Bo., "Prehistoric Soul Beliefs in Northern Europe." *Proceedings of the Prehistoric Society* 60 (1994): 15-26.

Hawkes, Christopher, "Archaeology Theory and Method: Some Suggestions from the Old World." *American Anthropologist* 56 (1954): 155-168.

Helms, Mary W, *Ulysses' Sail: An Ethnographic Odyssey of Power, Knowledge, and Geographical Distance*. Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1988.

Hill, J. D., "How Should We Understand Iron Age Societies and Hillforts? A Contextual Study from Southern Britain." İçinde *Different Iron Ages: Studies on the Iron Age in Temperate Europe*. Ed. J. D. Hill ve C. G. Cumberpatch, s. 45-66. BAR International Se-

ries, no. 602. Oxford: Tempus Reparatum, 1995.

Hodder, Ian, *The Domestication of Europe*. Oxford: Blackwell, 1990.

Jones, Andrew, *Archaeological Theory and Scientific Practice*. Cambridge, U.K.: Cambridge University Press, 2002.

King, Martin P., "Life and Death in the 'Neolithic' : Dwelling- Scapes in Southern Britain." *European Journal of Archaeology* 4, no. 3 (2001): 323-345.

Lemonnier, Pierre, ed. *Technological Choices: Transformation in Material Culture since the Neolithic*. London: Routledge, 1993.

O'Brien, William, "Megaliths in a Mythologized Landscape: South-West Ireland in the Iron Age." *İçinde Monuments and Landscape in Atlantic Europe*. Ed. Chris Scarre, s. 152-176. London: Routledge, 2002.

Olivier, Laurent, "The Hochdorf Princely Grave and the Question of the Nature of Archaeological Funerary Assemblages." *İçinde Time and Archaeology*. Ed. Tim Murray, s. 109-138. London: Routledge, 1999.

Parker Pearson, Michael ve Colin Richards, "Architecture and Order: Spatial Representation and Archaeology." *İçinde Architecture and Order: Approaches to Social Space*. Ed. Michael Parker Pearson ve Colin Richards, s. 38-72. London: Routledge, 1994.

Patton, Mark, *Neolithic Communities of the Channel Islands*. BAR B-240. Oxford: Tempus Reparatum, 1995.

Renfrew, Colin, *The Archaeology of Cult: The Sanctuary at Phylakopi*. London: British School of Archaeology at Athens, 1985.

Robb, John, "Island Identities: Ritual, Travel, and the Creation of Difference in Neolithic Malta." *European Journal of Archaeology* 4, no. 2 (2001): 175-202.

Sofaer Derevenski, Joanna, "Age and Gender at the Site of Tiszapolgár-Basatanya, Hungary." *Antiquity* 71 (1997): 875-889.

Sørensen, Marie Louise Stig, "Reading Dress: The Construction of Social Categories and Identities in Bronze Age Europe." *Journal of European Archaeology* 5, no. 1 (1997): s. 93-114.

Srejovic', Dragoslav, *Europe's First Monumental Sculpture: New Discoveries at Lepenski Vir*. London: Thames and Hudson, 1972.

Tilley, Christopher, *Metaphor and Material Culture*. Oxford: Blackwell, 1999.

Treherne, Paul. "The Warrior's Beauty: The Masculine Body and Self-Identity in Bronze-Age Europe." *Journal of European Archaeology* 3, no. 1 (1995): s. 105-144.

Tringham, Ruth, Bogdan Brukner ve Barbara Voytek, "The Opovo Project: A Study of Socioeconomic Change in the Balkan Neolithic." *Journal of Field Archaeology* 19, no. 3 (1992): s. 351-386.

Tuan, Yi-Fu, *Space and Place: The Perspective of Experience*. London: E. Arnold, 1977.

Vitelli, Karen D. "Pots, Potters, and the Shaping of Greek Neolithic Society." *İçinde The Emergence of Pottery: Technology and Innovation in Ancient Societies*. Ed. William K. Barnett ve John W. Hoopes, s. 55-63. Washington, D.C.: Smithsonian Institution Press, 1995.

Whitehouse, Ruth, *Underground Religion: Cult and Culture in Prehistoric Italy*. London: University of London Accordia Research Centre, 1992.

HJORTSPRING

PETER S. WELLS

1880'lerde, Danimarka'nın güneyinde yer alan Als Adası'nda sadece 50 metrelik bir alana yayılmış bir bataklık alanda bataklık kazıcıları tarafından iyi korunmuş hâlde bir ahşap tekne ve mızrak kalıntıları gün ışığına çıkarılmıştır. 1921 yılındaysa, teknenin büyük bir kısmının yanı sıra tamamı yaklaşık olarak M.Ö. 350-300 arası olarak tarihlenen büyük miktarda silah bırakıntılarının ortaya çıkarılacağı kazı çalışmaları başlamıştır. Kuzey Avrupa'da gölet ve göllere silahlar ve zaman zaman da teknelerin bırakılması pratiği Roma Demir Çağı'nın son bölümünde (M.S. 200-M.S. 250) görece yaygın bir hâl almıştır. Bu dönemin en bilindik yerleşimleri arasında Illerup, Nydam, Thorsberg ve Vimose'u anmak mümkündür. Zaman içinde içlerinde ve çevrelerinde bitki örtülerinin gelişmesiyle beraber bu gölet ve göller suya doymuş ve asitli ortam koşullarının organik maddeleri sıra dışı biçimde iyi koruduğu bataklık alanlara dönüşmüştür ve bu anlamda Hjortspring, Roma öncesi Demir Çağı'nın en büyük silah birikintisidir.

Sadece parçalarına ulaşılan tekne, ıhlamur ağacından yapılmıştır ve uzunluğu 19 metreden fazladır. İçinde, insanlar ve donanımlar için ayrılmış yaklaşık 13 metre uzunluğunda, 2 metre genişliğinde ve 0,75 metre yüksekliğinde bir alan bulunmaktadır. Tekne gövdesi toplamda

220 Antik Avrupa

15 metreden uzun ve yaklaşık 70 santimetre genişliğinde beş kalastan yapılmıştır. Teknenin üst kısmında bulunan ve her birine iki kişilik oturma yerinin ayrıldığı on iskarmoz teknede yirmi kişinin kürek çektiğini göstermektedir. Buluntular arasında, kürek çekmede kullanılan ahşap küreklerin yanı sıra, dümen tutmada kullanılan iki büyük kürek yer almaktadır. Teknenin muhtemelen yaklaşık 350 kilogram ağırlığında olduğu hesaplanmıştır; dolayısıyla mürettebatı kolaylıkla taşıyabildiğini söylemek mümkündür. Düz tabanı Danimarka adaları ve yarımada- ları çevresindeki sığ sularda iyi bir manevra kabiliyetine imkân tanır yapıdadır ve mürettebatın Kuzey Avrupa'nın bu bölgelerine özgü kum- lu plajlarına doğru dümen tutabilmiş olması muhtemeldir. Hem baş hem de kış kısmında, mahmuzlu teknelerdeki yeğni yapıya benzer bir yapının amaçlanmış olabileceği iki pruva bulunmaktadır. Tekne kuzey- güney yönünde ve batı tarafına yatık halde bulunmuştur. Kürek ve mız- rakların bazıları su seviyesinin üzerinde dik duracak şekilde çamura saplanmıştır.

Tekneyle birlikte bulunan silahlar Demir Çağı Kuzey Avrupa'sına ait en önemli askeri malzeme gruplarından birini oluşturmaktadır. Bunlar kullanılan silah türlerini göstermeleri ve silah üretim teknolojisi çalış- masına imkân tanımlarının yanında, savaşçı birlikler ve askeri örgüt- lenmenin anlaşılmasını da mümkün kılmaktadır. Uzunlukları 33 ile 70 santimetre arasında değişen farklı şekillerde toplam on bir tane tek uç- lu kılıç bulunmuştur. Kınlar dişbudak kerestesinden yapılmıştır. Kılıç- lardan ikisi bölgeye bırakılmazdan önce Demir Çağı ritüeline özgü bir pratik uyarınca bilinçli bir şekilde eğilmiştir. Mızraklar (kargılar da dâ- hil) mevcut silahlar arasında sayıca en fazla olanlarıdır; 138 demir, 31 kemik veya boynuzdan yapılmış mızrak ucu ortaya çıkarılmıştır. Demir mızrak uçlarının büyük çoğunluğu 10 ile 20 santimetre arasında de- ğişen uzunluklardayken, en büyük mızrak ucu 43,5 santimetre gibi mu- azzam bir uzunluktadır. Bu mızrak uçlarından bazılarının bölgeye bira- kılmazdan önce dişbudak kerestesinden yapılmış gövdeleri kırılmışken, bazılarına dokunulmamıştır.

Bunların yanı sıra, silahlı kuvvetlerin savunmaya dönük kısmını zin- cirli zırhlar ve ahşap kalkanlar oluşturmaktadır. Bulunan parçalar on veya üzerinde zırh olduğuna işaret etmektedir ki bunlar, Avrupa'nın bi- linen ilk zincirli zırhlarıdır. Bütün haldeki yaklaşık elli ahşap kalkanın yanı sıra, otuz tanesine daha ait olması muhtemel parçalarla beraber,

kalkan sayısı, Avrupa tarih öncesinde herhangi bir yerleşimde bulunan en büyük miktardaki kalkan toplamını oluşturmaktadır. Tamamı yuvarlak köşeli ve kabaca dikdörtgen şeklinde yapılmış olan bu kalkanlardan bazıları daha geniş, bazıları daha dardır. Bu çok sayıdaki silahta asıl göze çarpan nokta, sergiledikleri boyut ve şekil çeşitliliğidir; bu durum, dönem askerlerinin taşıdıkları ekipmanlardaki kayda değer çeşitliliği gözler önüne sermektedir.

Ortaya çıkarılan diğer objeler arasında bir at, bir kuzu, bir buzağı ve iki köpek iskeleti kalıntısı yer almaktadır; bunlar belki de savaş için eğitilmiş son hayvanlardır. Büyük bir tahta kaşık veya kepçenin yanı sıra çömlek, ahşap ve tunçtan yapılmış kapların tekneyi kullanan silahlı askerlerin yemek hazırlama ve tüketiminde kullandıkları aletler olmaları muhtemeldir. Bulunan balta sapı ve tokmağın da yine silah ve tekne onarımında kullanılmış olması mümkündür. Halat parçaları, bir adet tekstil lifi eğirme tekeri, ahşap kutular ve ne amaçla kullanıldığı bilinmeyen ahşap diskler bulunan diğer objelerdir.

Arkeologlar, Hjortspring ve Roma Demir Çağı'na ait diğer sayısız buluntudakiler gibi silah birikintilerinin savaşlardan zaferle ayrılan tarafların tanrılara sunduğu adaklar olduğuna -hatta her ne kadar bazı araştırmacıların iddia ettiği gibi bulunan silahların istilacı bir güce ait olduğu kanıtlanamamışsa da, belki de bunların savaşta kaybeden tarafın silahları olabileceğine- inanmaktadırlar. Zira değerli malları sulak alanlara -göllere, göletlere ve bataklık alanlara- bırakarak tanrılara sunma pratiğine ilişkin Kuzey Avrupa'nın bütün dönemlerine ait güçlü arkeolojik kanıtlar mevcuttur. Dahası, Hjortspring birikintisinin olduğu dönemi takip eden yüzyıllara ait Yunan ve Roma metinlerinde, Kuzey Avrupa toplumlarının savaşta mağlup ettikleri düşmanlarının silahlarını tanrılara sunma pratiklerinden söz edilmektedir.

Hjortspring'deki buluntular üzerine yakın geçmişte yaptığı çalışmada, Klavs Randsborg, temsil edilen askeri birlik hakkındaki önemli kanıtlara dikkat çekmektedir. Kalıntıların yaklaşık seksen kalkan ve bunun yaklaşık iki katı mızrağın varlığını gözler önüne seriyor olması itibarıyla, kaba bir hesaplama birikintideki silahlar her biri bir kalkan ve iki mızrağa sahip seksen savaşçının varlığına işaret etmektedir. Tekne ise yaklaşık yirmi kişiyi taşıyabildiğine göre, bu silah birikintisi dört tekne dolusu savaşçıdan, yani seksen savaşçıdan oluşan bir orduya işaret etmektedir. Diğer taraftan, Randsborg silah özelliklerini komutanlar ile piya-

222 Antik Avrupa

de birlikleri arasındaki farklılığın kanıtı olarak yorumlamaktadır. Kılıçlar, sıra dışı biçimde büyük demir uçlara sahip mızraklar, zincirli zırhlar ve dar kalkanların sayısı tahminen on bir savaşçının diğerlerine kıyasla daha özel ve iyi silahlarla savaştığı şeklinde yorumlanabilmektedir. Mızraklar ve geniş kalkanların sayısı ise, yaklaşık yetmiş kişiden oluşan bir piyade birliğinin varlığına işaret etmektedir. Özel silahlara sahip on bir savaşçı ile yetmiş piyade arasındaki bu oran Roma Demir Çağı'na ait silah birikintilerinin pek çoğunda görülen oranlar ile aynıdır; keza yukarıda değinilen dört oran ile de. Buradan hareketle, Hjortspring bataklık buluntularının Roma Öncesi Demir Çağı Kuzey Avrupa'sı hakkında tekne yapım teknolojisi, silahlar, ritüel pratikleri, savaş ve de askeri ekipmandaki farklılıkların işaret ettiği sosyal katmanlaşma da dâhil birbiriyle ilişkili pek çok konuda önemli kanıtlar sunduğunu söylemek mümkündür.

Ayrıca bkz. Roma Öncesi Demir Çağı İskandinavya'sı (2. Cilt, 6. Bölüm); Tekneler ve Tekne Yapımı (2. Cilt, 7. Bölüm).

KAYNAKÇA

Kaul, Flemming, *Da våbnene tav: Hjortspringfundet og dets baggrund*. Copenhagen: National Museum, 1988. (İngilizce özetle birlikte.)

Randsborg, Klavs, "Into the Iron Age: A Discourse on War and Society." İçinde *Ancient Warfare: Archaeological Perspectives*. Ed. John Carman & Anthony Harding, s. 191-202. Stroud, U.K.: Sutton, 1999.

- *Hjortspring: Warfare and Sacrifice in Early Europe*. Aarhus, Denmark: Aarhus University Press, 1996.

ARKEOLOJİ VE DİL

DAVID W. ANTHONY

Hindistan'da görevli bir İngiliz yargıç olan Sör William Jones, Hint-Avrupa dili sorununun ilk kez adını koyduğu meşhur cümlesini sarf ettiği yıl 1786'dır. Jones hem sayıları artan İngiliz tüccarlar hem de hâlâ yürürlükte olan oldukça eski bir Hint hukuk sistemine biat eden Hintli vatandaşlar için İngiliz hukukunu oluşturmak göreviyle 1783 yılında Kalküta'ya ulaştı. Hint hukukunu anlamak için Sanskritçe öğrendi. Seçkin Hintli bilginlerden oluşan öğretmenleri ona Hindu dininin temelinde yatan kadim dini metinleri, yani *Vedalar*'ı okumayı öğretti. En eski metnin, yani *Rig Veda*'nın iki bin yılı aşkın bir tarihe dayandığı biliniyordu ancak gerçekte ne zaman yazıldığı bilinmiyordu. Kalküta'ya varışının üzerinden geçen üç yılın ardından Jones, Bengal Asya Topluluğu'na çok sık alıntılanan şu meşhur ifadelerinin de yer aldığı bir konuşma yapacaktı:

Sanskrit dili, ne denli eski olursa olsun harikulade yapıya sahip bir dildir; Yunancadan daha kusursuz, Latince'den daha üretkendir ve ikisinden de daha incelikli ya da yalınlaştırılmıştır; yine de hem fiil kökleri hem de gramer yapısı bakımından bu ikisi ile tesadüfen karşılaşmış olamayacak kadar büyük bir benzerlik ser-

224 Antik Avrupa

gilemektedir; esasen bu benzerlik öylesine büyüktür ki bu üç dilli inceleyen hiçbir dil bilimci bunların belki de artık var olmayan bir ortak kaynaktan türemiş olduklarına inanmaktan kendini alamayacaktır.

Jones, Sanskritçenin Avrupa uygarlığının klasik dilleri olan Yunanca ve Latince ile aynı kaynaktan türediği sonucuna ulaşmış ve Keltçe, Farsça ve Almancanın da muhtemelen aynı dil ailesinden olduğunu eklemiştir. Avrupalılar için bu, şaşırtıcı ve tedirgin edici bir haber olmuştur. Neticede, çok uzaklardaki Hindistan uygarlığının uzaktan kuzenleri olduğunu öğrenmişlerdi. Peki, ya ana dil? Tarihsel bulgular İskoçya'dan Hindistan'a kadar yayılan dillerin bu ana dilin yavru dilleri olduğunu ortaya çıkarmıştır. Ne kadar geniş bir aile, öyle değil mi?

Bu sorular iki yüz yıldır süregelen ve henüz çözülmemiş bir tartışmayı beraberinde getirmiştir. Bir yandan bu tartışma soykırım, yavan akademik söylemler ve romantik fantezilere esin kaynağı olurken, diğer taraftan bu sorunu çözmeye uğraşan bilim insanları on dokuzuncu yüzyılda dil bilim disiplini kurmuştur. Bu bilim insanlarının ana odağını karşılaştırmalı gramer, ses dizgeleri ve söz dizimi oluşturmaktadır ki bu, dilleri sınıflandırma, türlere göre ayırma ve buna ek olarak daha önce hiç kalkışılmamış olan insan dilleri arasındaki ilişkileri belirleme için gerekli zemini kurmuştur. Hint-Avrupa dil ailesi her bir dalın kökeninde görülen ve her bir dalın dillerinde sürdürülen fonetik yani sesletim ve morfoloji yani sözcük yeniliklerine göre on iki ana dala ayrılmıştır. Bu dallar (Bask dili, Fince, Estonca ve Macarca dışında) Avrupa dillerinin çoğunu, İran'da konuşulan Farsçayı, Sanskritçe ve çok sayıda yavru dilini (Hindu dili ve Urdu dili) ve Hititçe ve *Tocharian* gibi pek çok ölü dili içinde barındırmaktadır. Modern İngilizce, Germen dalı olarak belirlenmiştir. Yine bu dil bilimciler dünya genelindeki dil değişkesini tanımlama, sınıflandırma ve açıklamada kullanacakları analitik yöntemler geliştirmişlerdir.

1780'lerde, Alman Romantik filozofu Johann Gottfried Herder dilin kategoriler ve ayrımlar yarattığını ve insanların dünyayı bu kategori ve ayrımlar üzerinden anlamlandırıldığını öne sürmüştür. Bu nedenle, her dil kapalı bir sosyal topluluk, başka bir ifadeyle "folklör" içinde oluşur ve bulunur, dolayısıyla bu topluluk dışındaki herhangi birine bir anlam ifade etmez, sonucuna ulaşmıştır. 1859 yılında Charles Darwin'in *Tür-*

lerin Kökeni'ni yayımlamasının ardından, dilin kimlikte belirleyici bir etmen olduğu yönündeki Romantik görüş sosyal evrime ilişkin yeni düşüncelerle birleştirilmiştir. Irk, dil ve kültür belli ulusları üstün bir biyolojik-tinsel-dil bilimsel öz bahşederken, diğer ulusları arka sıralarda bırakan bir paket olarak yorumlanmaya başlamıştır. Gallileri (Sör William Jones da dâhil) İngilizce, Bretonları Fransızca konuşmaya sevk eden ilkelerin kökeni kısmen de olsa tek bir kahraman ve üstün Anglo-Sakson veya Galya ırkından alınmış “saf” bir ulusal miras arayışında yatmaktadır.

Tüm bu on iki yavru dili meydana getiren teorik ana dil Ön-Hint-Avrupa olarak anılmaktadır. Bu ana dili konuşanlar kısa süre sonra ulusal-ırksal bir stereotip oluşturacak şekilde biçimlenmişlerdir. Sanskritçe ve Farsça yazılmış en eski dinsel metinler olan *Rig Veda* ve *Avesta*'nın yazarları kendilerini Aryanlar olarak adlandırıyor olmaları itibarıyla bu insanlar “Aryan” olarak anılmaya başlanmıştır. “Aryan” terimi Hint-Avrupa dil ailesinin sadece bu alt grubu ile sınırlıdır. Diğer taraftan *Vedalar* on dokuzuncu yüzyılda yeni keşfedilmiş bir mistik cazibe kaynağı olarak ortaya çıkmış ve “Aryan” adı çok geçmeden Viktoryen salonlarında asli dil bilimsel sınırlarının ötesine sıçramıştır.

Bu adın Hindistan'dan açtığı gedik doğrudan doğruya *Rig Veda* tarafından açılmıştır: Vedik Aryanlar kendilerini fetihlerle Punjab'a doğru ilerlemiş istilacılar olarak tanımlamışlardır. Dolayısıyla, bu veriden hareketle “Aryanların ana yurdu” hakkında hummalı bir çalışma başlamıştır. Araştırmacılar Hindistan ve Pakistan'dan Rusya'ya, Türkiye, Orta Avrupa ve hatta Kuzey Kutbu ve Atlantis'e kadar pek çok farklı bölgeyi kendilerinden emin bir şekilde Aryanların ana yurdu olarak işaret etmiştir. Bu ana yurt savlarından bazılarının arkasında masumane niyetlerden ziyade, ayrıcalıklara ve bölgeye yönelik milliyetçi ve ırkçı iddialara tarihsel bir örnek ve zemin sunma gayesi yatıyordu. 1920'lerde, Alman bilim insanı Gustaf Kossinna, Aryan ana yurdunun merkezi Almanya olmak üzere Kuzey Avrupa olduğunu gösteren arkeolojik zeminler sunmaya çalışmıştır. Kossinna, Hint-Germen Aryanlarının tarihi öncesi dönem için kabul edilen Germen merkezinden göçlerini doğu, batı ve güneye doğru çizilen siyah oklarla göstermiştir. Yirmi yıl sonra ise Kossinna'nın siyah oklarının izinden gidenler Nazi orduları olmuştur.

Irk-dil denklemi ve belli dil ve ırk gruplarına evrimsel üstünlük atfedilmesi ırksal soykırımın patlak vermesini beraberinde getiren muğlak

226 Antik Avrupa

bir dil bilimsel gizeme yol açan temel hatalar olmuştur. Dil bilimsel bir fenomen olan Hint-Avrupa, ırksal-spiritüel bir fantezi olarak “Hint-Avrupalılar” halini almıştır. Ne var ki önde gelen dilbilimciler bu görüşlere başından beri karşı çıkmışlardır. Aryanlar, kendi metinlerine göre, dinsel-dil bilimsel bir kategori olarak Aryan’ı kullanmışlardır ve *Rig Vega* bir ritüel külliyatıdır, ırksal bir manifesto değil. Geleneksel dilde geleneksel duaların edilmesini gerektiren bir edimle doğru tanrılara uygun ve yakışır kurbanlar sunması bir kişiyi Aryan yapmaktadır.

Hint-Avrupa sorununu çözmeye dönük girişimler Ön-Hint-Avrupa terimi ile bir dil ailesine işaret edilmesiyle birlikte başlamıştır. Yetersiz ve tutarsız bir şekilde tanımlanmış olan ırkın herhangi bir tahmin veya kestirim temelinde dil ile ilişkilendirilmesi mümkün değildir. Tanımlar kültürel olduğundan, bilim insanları ırklar arasında doğru bir sınır belirleyemezler. Dahası, arkeologlar hayattaki bir kişide çoğunlukla görünür olmayan kafatası ve diş özelliklerine dayalı bütünüyle farklı kendi ırk tanımlarına sahiptirler. Her ne kadar ırk tanımlanıyor olsa bile, diller normalde ırklara göre sınıflandırılmazlar; bütün ırksal gruplar çok çeşitli diller konuşmaktadırlar. Gelgelelim kültür sıklıkla dil ile ilişkilendirilegelmektedir; kişinin konuştuğu dil diğerlerinin bu kişinin karakteri, dini, besin öncelikleri vesair hakkında varsayımlarda bulunmasına yol açabilmektedir. Bunlar şüphesiz ki stereotiplerdir ve insanlar çoğunlukla bunları aşmaktadırlar. Şu hâlde, dil ile kültürü güvenilir ve kestirilebilir bir şekilde nasıl ilişkilendirebiliriz?

DİL VE MADDİ KÜLTÜR

Dilin maddi kültürde tutarlı bir şekilde yansıtılmıyor olması nedeniyle çoğu arkeolog, tarih öncesi bir dil grubunun tanımlanmasının imkânsız olduğu görüşünde birleşmektedir. Birbirinden farklı diller konuşan insanlar birbirine benzer evler veya çömlekler yapabilirken, aynı dili konuşan insanlar da birbirinden farklı evler ve çömlekler yapabilmektedirler. Keza bir dilin maddi kültürde karşılık bulan bir değişime yol açmaksızın yayılması mümkündür ve *vice versa*. Bununla beraber dil ve kültür tahmin edildiği gibi belli koşullar altında ilişkilendirilebilmektedir. Dolayısıyla, dil ile güvenilir bir şekilde bağlantılı olan tek bir maddi kültür sınıfı bulmaya çalıştığımızda hataya düştüğümüze göre, bunun yerine *sınırlara* odaklanmak durumundayız.

Maddi kültürde -sadece farklı çömleklerde değil, farklı evler, mezarlar, mezarlık alanlar, kasaba örüntüleri, ritüel ikonaları, beslenme alışkanlıkları ve kıyafet tasarımlarında da- temsil bulan ve aynı bölgede yüzyıllar, hatta binyıl boyunca *süreklilik arz eden* güçlü bir sınır gördüğümüzde, bunun aynı zamanda dil bilimsel bir sınır olması da kuvvetle muhtemeldir. Süreklilik arz eden etno-dil bilimsel sınırlar esasen ekolojik sınırlar ve belli türde göçlerin nihai noktasında görece sınırlı koşullar altında görülmektedir. Örneğin Galler'de, İngilizce konuşan göçmenler ile yerli Kelt Gallileri arasında süreklilik arz eden bir etno-dil bilimsel sınır mevcuttur. Bu sınır farklı dilleri (Galce/İngilizce) konuşan nüfusları birbirinden ayırmış, ayrı kiliseler (Kelt/Normandiya İngiliz Kilisesi) kurmuş, tarımcılığı farklı aletlerin yardımıyla çeşitli şekillerde düzenlemiş, farklı arazi ölçme sistemleri kullanmış, farklı hukuk standartları belirlemiş ve giyim, beslenme ve davranış biçimlerinde çok çeşitli farklılıkları kalıcılaştırmıştır. Açık bir maddi kültür sınırının aynı bölgede yüzyıllarca sürdüğü bu tür durumlarda, dil de söz konusu sınır ile ilişkili olabilmektedir. Bu bakış açısı salt arkeolojik kültürler haritası üzerinde en azından birkaç muhtemel dil bilimsel sınırı tespit etmemizi sağlamaktadır ki bu, Ön-Hint-Avrupa dilinin ana vatanını bulma yönünde ciddi bir adımdır.

YENİDEN OLUŞTURMA NASIL İŞLER

Tarihsel dil bilim bize sabit sınıflandırmaların yanı sıra yazılı herhangi bir kaydın mevcut olmadığı ilk dillerin en azından parçalarını kavrama ve yeniden oluşturma (*reconstruction*) gibi müthiş bir hüneri de vermiştir. Bunu mümkün kılan yöntemler insan ağzının içinde süreklilik arz eden ses değişim şekillerine dayanmaktadır. Örneğin İngilizcede, “kiss” sözcüğünde olduğu gibi, *k* sessiz harfinin (veya dilin arka kısmıyla çıkarılan herhangi bir sessiz harfin) ya da “set” sözcüğünde olduğu gibi, arkasından *e* sesi (veya dilin uç kısmıyla çıkarılan herhangi bir sesli harf) gelen sessiz harfin damakta ön sesliye doğru -önce *t*'ye, sonrasında *s*'ye- kayması kuvvetle muhtemeldir.

Latinedeki *centum* sözcüğünün (“yüz” anlamına gelir ve *kentum* şeklinde telaffuz edilir), eski Fransızcada *cent* (*tsohnt* şeklinde telaffuz edilir) ve sonrasında modern Fransızcada *cent* (*sohnt* şeklinde telaffuz edilir) halini almasında yaşanan tam da budur. Diğer yönde, yani damak-

ta *ce-*'den *tse-*'ye, *ke-*'ye doğru bir kayma fazlasıyla ihtimal dışıdır. Mevcut *centum* ve *cent* sözcükleri ışığında ve bunlar hakkında başka herhangi bir tarihsel bilgi olmaksızın, Latince sözcükteki sesin daha eski bir form/biçim olduğunu, modern Fransızcadaki biçimin bilinen ses değişimi kurallarına göre bundan doğru geliştirilmiş olduğunu ve bir “ara telaffuz” olan *tsohnt*'un muhtemelen modern biçim oluşmazdan önce var olduğunu söylememiz mümkündür. İki sözcük de aynı Hint-Avrupa alt dil grubundan, yani *İtalik*'ten gelmektedir; bu alt grup Latinceyi ve Latineden de Fransızcanın da aralarında bulunduğu bütün Latin dil ailesi dillerini doğurmuştur. Hint-Avrupa dillerinde, dil ailesinin farklı alt gruplarında “yüz” anlamına karşılık gelen sözcüklerin tek bir varsayımsal ata-sözcükten türemiş olup olmadıklarını görmek üzere bu şekilde karşılaştırılmaları yapılabilmektedir. İtalik alt grubundaki Latince *centum* sözcüğü ile Baltık alt grubundaki Litvanca *shintas* sözcüğünün bu anlamda birbiriyle akraba, kökteş olduğunun ispatı eski kökün oluşturulması anlamına gelmektedir.

Kök biçimleri tamamına bilinen kurallara uygun olarak evrilebilmiş olan tek bir ses dizisi “kökünde” birleşmektedir. Karşılaştırmalı yöntem düzensiz bir ses dizisine dayalı bir düzenli yeniden oluşturmaya zorlayamaz; örneğin, birçok farklı alt daldaki terimler yerel dillerden sesler aldıklarında, bu aktarımlar düzenli ses değişiminin beklenen kurallarına uymayabilmektedir. Bu nedenle, Ön-Hint-Avrupa sözcük dağarcığının büyük, hatta muhtemelen çok büyük bir kısmı hiçbir zaman yeniden oluşturulamayacaktır. Düzenli kökteş grupları arkeologların “eye” sözcüğünün Ön-Hint-Avrupa kökünü yeniden oluşturmalarına imkân tanırken, “eyebrow” sözcüğünde buna izin vermemektedir; keza “snow” ve “foot” sözcükleri için de aynı imkân söz konusuysa, “rain” ve “hand” sözcükleri için bu, olasılık dışıdır. Ön-Hint-Avrupa dilinde şüphesiz ki bu anlamlara gelen sözcükler var olmuştur ancak bunların nasıl söylendiklerini net ve güvenilir bir şekilde yeniden oluşturmamız mümkün değildir.

Yine de, dil bilimciler binlerce başka sözcüğün söylenişini yeniden oluşturmuşlardır. Bir yeniden oluşturma sekiz farklı Hint-Avrupa alt grubunda geçerliliğini koruyan kökteşleri esas almaktadır; örneğin, “yüz” sözcüğünün Ön-Hint-Avrupa dilindeki kökü olan **k'mtom-*, sadece iki alt grupta var olan kökteşlere dayalı bir yeniden oluşturmaya kıyasla çok daha güvenilir ve kuvvetle ihtimal ki daha doğrudur. Yeni-

den oluşturmadaki tutarlılık arkeoloji tarafından saptanmakta ve teyit edilegelmektedir. Üç ayrı arkeolojik antik yazıtın keşfi dil bilimcilerin üç Hint-Avrupa dilinin -Hititçe, Yunanca ve arkaik Almanca- ilk sayfaları için önerdiği seslerin gerçekten de yazıtlarda görülüp görülmediğini tahlil etme fırsatı sunmuş ve üç örnekte de dil bilimcilerin haklı oldukları kanıtlanmıştır.

Örneğin, Yunancanın gelişimi üzerine çalışan dilbilimciler **kw*'nin (İngilizcedeki "queen" sözcüğünde olduğu gibi *kw*- şeklinde telaffuz edilir) Yunancada bir ön sesliden önce gelen *t*'nin ve bir art sesliden önce gelen *p*'nin ata sesi olduğunu öne sürmüşlerdir. Bununla birlikte, sonraki Yunancada ön ve art seslilerden önce *t* ve *p* geldiği yerde en eski Yunancada *kw*'nin bulunduğu yönündeki tahmin sesin Miken dilindeki biçimini gösteren Miken Linear B tabletlerinin keşfi ve çözümlenmesi gerçekleşene kadar varsayımsal olarak kalmıştır. Bu tür keşifler yeniden oluşturulmuş terimlerin çoğunun salt soyutlamalardan daha fazlası sayılabildiğini doğrulamaktadır.

Diğer taraftan, yeniden oluşturulmuş terimlerin ne derece doğru olarak değerlendirilebildiği tartışma konusudur. Öncelikle, yeniden oluşturulmuş Ön-Hint-Avrupa dilinin herhangi bir zaman diliminde, herhangi bir yerde konuşulmuş olduğunu varsaymamak zorundayız çünkü nihayetinde eksik ve parçalıdır (ve bu yeniden oluşturmanın sunduğu dilin büyük kısmı hiçbir zaman bilinemeyecektir). Değişim yüzyıllarının ortalaması olarak alınan bu yeniden oluşturulmuş dil homojenleştirilmekte, özgün ağızlarındaki farklı kendine özgü seslerin pek çoğundan arındırılmaktadır. Aynı şeyi *Merriam-Webster's Dictionary*'de sunulan İngilizce dili için de söylemek mümkündür. Bu sözlükte (1978 sonrasında türetilen) "*hard disc*" sözcüğünün yanı sıra "*ombre*" (on yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda oynanan popüler bir kart oyunu) sözcüğü de yer almaktadır. Dolayısıyla, sözcük dağarcığı yaklaşık 400 yıllık İngilizceyi bir araya getirmektedir. Hiç kimse İngilizcenin bu versiyonunu kullanmamıştır ve kullanmamaktadır. Bununla beraber, pek çoğumuz sözü edilen sözlüğü konuşulan İngilizce için yararlı bir kılavuz olarak değerlendirmekteyiz. Yeniden oluşturulmuş Ön-Hint-Avrupa dili için de benzer bir durum söz konusudur; gerçek bir dil olmaya bilse bile gerçek bir dile *işaret ettiği, atıfta bulunduğu* muhakkaktır.

Bir yeniden oluşturma hem Avrupa hem de Asya'dan geniş ve çeşitli bir kökteş dizisini esas alıyor ve antik bir dilden gelen bir kökteşi içeri-

230 Antik Avrupa

yor ise buradan çıkarılacak tek sonuç, bu tür bir terimin ana dilde mevcut olduğudur. Ön-Hint-Avrupa, oldukça eski bir sözlüğün pek çok parçasıyla ilintili kısmi bir gramer ve kısmi bir telaffuz kuralları bütünüdür ve bu, bir arkeolog açısından bir oda dolusu çömlekten daha değerlidir. Zira Ön-Hint-Avrupa'nın yeniden oluşturulmuş sözcük dağarcığı gerçekte yaşamış insanların düşünceleri, kaygıları ve maddi kültürlerinin kılavuzu mahiyetindedir.

ÖDÜL: YENİDEN OLUŞTURULMUŞ SÖZCÜK DAĞARCIĞI

Yeniden oluşturulmuş sözcük dağarcığı Ön-Hint-Avrupa dilini konuşanların çiftçi ve hayvan yetiştiricileri olduklarına işaret etmektedir: “boğa”, “inek”, “öküz”, “koç”, “koyun”, “kuzu”, “domuz” ve “domuz yavrusu” için kullanılan sözcükleri yeniden oluşturabilmekteyiz. Ayrıca, “tereyağı” anlamına gelen bir sözcüğün yanı sıra, “peynir” anlamına gelmesi oldukça muhtemel bir sözcükleri de vardır. Bu insanlar büyük ve küçükbaş hayvanlarını “arazi” dışına götürürken, yanlarında sadık bir “köpek” ile yol almışlardır. “Dokuma”da kullandıklarına göre, bu insanlar “yün kırpmayı” biliyorlardı. “Çifte” bağlanmış “öküzlerin” çektiği sabanla toprağı sürmüşlerdir. Tahılları “havanda” dövüp “öğüterek” un haline getirmiş ve yemeklerini kil “çömleklerde” pişirmişlerdir. Ayrıca, “arıları” ve “balları” vardır.

Mülklerini taşınabilir ve taşınamayan mallar şeklinde iki kategoriye ayırmışlardır. Esasen, “taşınabilir mal” teriminin kökü (İngilizcede “maddi” anlamına gelen *pecuniary* gibi sözcüklerin atası olan **peku*) genel anlamda “sürüler” için kullanılan bir terim halini almıştır. Erkek aile fertleri için kullanılan terimler bunların babanın soyundan (ataerkil soy yapısından) gelen hak ve sorumlulukları miras aldıklarına işaret etmektedir. Kadınların ailelerine ilişkin muadil terimlerin olmayışı kadınların evlendikten sonra kocalarının aileleriyle birlikte yaşadıklarını (*patrilocal residence*) göstermektedir. “Şefler” muhtemelen akraba grupları içindeki politik ilişkilerin idaresinden sorumluydu ve resmi anlamda “savaşçı birlikler” kuruluydu. Erkek bir gök tanrı, bir yıldırım tanrısı ve bir gök ikizine tapılıyordu ve iki kutsal anlayış kabul edilmiş gibi görünmektedir: “kutsiyetle doldurulan” ve “yasak olan”. Bunların çoğu arkeoloji aracılığıyla ortaya çıkarılması, bir başka ifadeyle geri kazanılması mümkün olmayan edimler ve inanışlardır. Ön-sözcük dağar-

cığı ritüel ve âdetlere ilişkin bu tür bazı detayların ortaya çıkarılması noktasında ümit vadetmektedir. Yeniden oluşturulmuş Ön-Hint-Avrupa, başka hiçbir metinsel kanıtın aydınlatamadığı bir zamanda ve yerde yaşamış insanların arkalarında bıraktıkları uzun ve parçalar halinde bir sözcük dizelgesidir. Ne var ki bu dizelge ancak nereden geldiğini saptayabildiğimizde yararlı ve işlevseldir ve bunu yapmak için de şüphesiz ki Ön-Hint-Avrupa dili ana vatanını bulmak zorundayız. Fakat bunun için öncelikle Ön-Hint-Avrupa dilinin *ne zaman* konuşulduğunu bilmemiz gerekmektedir.

ÖN-HİNT-AVRUPA DİLİNİN TARİHLENMESİ: *TERMINUS POST QUEM*

Bir sözlük en yakın geçmişteki sözcükleri üzerinden kolaylıkla tarihlenebilir. Yeniden oluşturulmuş Ön-Hint-Avrupa dilinin yerleştirilmesi gereken dönemden *sonraki* tarih, yani *terminus post quem* de yine sözcük dağarcığı üzerinden aynı şekilde oluşturulabilmektedir. “Yük arabası” ve “tekerlek” gibi bilinen bir tarihte kullanılan objeler için türetilmiş olan sözcükler ancak bu tarihten sonra konuşulan bir dilde var olabilmektedir. Dolayısıyla, Ön-Hint-Avrupa dili bu yeniden oluşturulmuş sözcüklerin işaret ettiği tarih sonrasında farklı gruplara ayrılmaya başlamıştır.

Bu bakış açısına göre en önemli sözcükler temel aletler (çanak çömlek), tarım ve hayvancılık ürünleri (arazi, tahıl, inek, öküz, dana, koç, koyun, kuzu, süt ve peynir), “yük arabaları” ve bunların parçaları ve “yün” için kullanılmış olan yeniden oluşturulmuş sözcüklerdir. Buradan hareketle, tarımsal sözcük dağarcığı Ön-Hint-Avrupa dilini konuşanların avcı-toplayıcı olamayacaklarını saptamaktadır.

“Yün” için kullanılan terim daha da kesin bir tarih sunmaktadır; yeniden oluşturma Galceden Hint dillerine kadar hemen bütün dil gruplarındaki kökteşleri esas almaktadır ve dolayısıyla gruplara ayrılma başlamazdan önce söz dağarcığında mevcut olduğu mutlaklıdır. Yün koyunları aslında yabani koyunların uzun kıllı postlarının altında astar gibi bulunan tamamen ince, kıvrıkcık kıllardan oluşan yünler üretmesi için yetiştirilen mutasyona uğramış hayvanlardır. En iyi ve olası tahmin, yün koyunlarının yaklaşık olarak M.Ö. 4000’de Mezopotamya’da yetiştirildiği ve buradan batıda Avrupa’ya, doğuda İran ve Hindistan’a ve ku-

232 Antik Avrupa

zeyde Kafkas Dağları ve Rusya/Ukrayna steplerine yayıldığı yönündedir. Bu yön görüşüne göre, Ön-Hint-Avrupa dili M.Ö. 4000'den sonra konuşulmuştur.

Diğer taraftan, “yük arabaları” için kullanılan sözcük dağarcığı daha da güçlü bir kılavuz görevi görmektedir. Bu anlamda mutlak bir güvenle en az beş terim yeniden oluşturulabilmektedir: “tekerlek” için iki isim, “aks” için bir isim, “koşum çubuğu” (“araba oku”) için bir isim ve “bir araçta gitmek veya taşımak” anlamına gelen bir fiil mevcuttur. Hint-Avrupa dilinin bütün ana alt gruplarında bu terimlerin kökteşleri görülmektedir. Ayrıca, “araba oku” dışındaki bütün sözcükler fark edilebilir Ön-Hint-Avrupa dili köklerine dayanmaktadır. Örneğin, “tekerlek” anlamına gelen yeniden oluşturulmuş bir kök olan **kwékwlos* “dönmek” anlamına gelen bir fiil olan bir başka kökten, **kwel-*’den türetilmiş gibi görünmektedir. Bu nedenle, **kwékwlos* rastgele oluşturulmuş bir fonem dizisi değil, “dönen şey”dir. Yeniden oluşturulmuş bir sözcük dağarcığı içinde yapılan bu tür bir çapraz referans, başka bir ifadeyle eşleme her iki yeniden oluşturma açısından da güvenilirliği artırmaktadır. Son olarak, yeniden oluşturulmuş “yük arabası” terimlerinin çoğu “o- kökü” adı verilen bir sesli yapısına sahiptir ki bunun genellikle Ön-Hint-Avrupa dilinin gelişiminin daha sonraki bir evresini belirttiği, dolayısıyla sözcük dağarcığının fonoloji, yani sesdizimi içinde tutarlı olduğu düşünülmektedir. Özetle, Ön-Hint-Avrupa dilini konuşanlar yük arabalarına sahiptiler ve bunlardan söz ederken kendi türettikleri sözcükleri kullanıyorlardı.

Arkeolojik bulgu esasında, tekerlek -ve- aks ilkesinin M.Ö. 4000'den sonra, hatta muhtemelen M.Ö. 3500'den sonra türetildiği kesindir. Kuzey Almanya'da yer alan Flintbek'teki bir mezarın altında korunmuş halde bulunan izin, tekerlekler tarafından oluşturulmuş olması ve M.Ö. 3600 gibi eski bir tarihe ait olması muhtemeldir. Tekerlekli araçlara ilişkin diğer bütün kanıtlara -yazılı işaretler, sanatsal imajlar, üç boyutlu kil modelleri ve tekerleklerin kendileri- ilk kez M.Ö. 3500 ile M.Ö. 3000 tarihleri arasındaki arkeolojik kayıtlarda rastlanmaktadır. Bu nedenle, geç Ön-Hint-Avrupa dilinin M.Ö. 4000'den, hatta muhtemelen M.Ö. 3500'den sonra konuşulmuş olması gerekmektedir. Zira bu tarihlerden önce “yük arabası” veya “aks” anlamına gelen sözcüklere sahip herhangi bir dil yoktur.

ÖN-HİNT-AVRUPA DİLİNİN TARİHLENMESİ: TERMINUS ANTE QUEM

Ön-Hint-Avrupa dili, bilinen Hint-Avrupa yavru dillerinin tamamının sistematik bir şekilde karşılaştırılması temelinde oluşturulmuştur. Yeniden oluşturulmuş dil için *son tarih* -yeniden oluşturulmuş yapımızın bir anakronizm halini almasından sonraki tarih- en eski bağımsız gruplarının ayrılmasıyla bir şekilde ilişkili olmak durumundadır. Eğer Ön-Hint-Avrupa dili *bütün* Hint-Avrupa yavru dillerinin atası olarak tanımlanıyorsa, bu, onun *en eski* yeniden oluşturulabilir yapı olduğu anlamına gelir. Sonraki yavru diller doğrudan Ön-Hint-Avrupa dilinden evrilmemişlerse de, bu ana dilin unsurlarını muhafaza etmiş ve taşımış bir dizi ara geç Hint-Avrupa dilinden evrilmiştir.

İçsel kanıtlar -fonolojik arkaizm ve yeniliklerin bir alt grup içinde olup diğer alt gruplarla paylaşılmayan görünümü- en eski alt grubunun tespitine yardımcı olmaktadır. Alt grupların tamamının güvenilir bir şekilde bir dizi halinde sıralanması mümkün olmamakla beraber, çoğu dil bilimci ayrılan ilk alt grubun Anadolu'da olduğu konusunda hemfikirler. Herhangi bir Hint-Avrupa dilinde yazılmış bilinen en eski yazıtlar Türkiye'de, Kaniş Karum'da (II. Seviye) bulunan M.Ö. 1920-M.Ö. 1820 olarak tarihlenmiş yazıtlardır. Anadolu öylesine kadim ve kendine özgüdür ki Ön-Hint-Avrupa dilinde oldukça erken bir safhayı yansıtmaları gerekmektedir. İtalik ve Keltçe alt grupları da keza kadim görünmektedirler ve dolayısıyla her ne kadar en eski yazıtları yaklaşık olarak M.Ö. 600-M.Ö. 500 gibi Anadolu'daki yazıtlara kıyasla çok daha geç bir tarihe ait olsa da, yine bunların da oluşacak sonraki alt gruplar dizisine dâhil edilmesi gerekmektedir. Yeniden oluşturulmuş Ön-Hint-Avrupa dili İtalik ve Keltçe'yi de içeren ayrılma dizisinin ardından giderek artan bir şekilde anakronistik bir hâl almaktadır. Linear B'de M.Ö. 1450 olarak belgelenen Yunanca muhtemelen İtalik ve Keltçe'yi doğuran ağızlardan yüzyıllar sonra daha gelişmiş bir dizi Hint-Avrupa ağız ve dilinden ayrılmıştır. Hint-İran dilini tanımlayan ses değişiklikleri Yunanca alt grubunun ayrılmasından sonra oluşmuştur. Eski Hint Sanskritçesi Mitanni metinlerindeki en eski Sanskritçe yazıtların tarihlendiği M.Ö. 1450 yılında Hint-İran dilinden türemiştir. Dolayısıyla, ortak Hint-İran dili tarihinin M.Ö. 1450'den daha eskiye, en azından M.Ö. 1700 gibi eski bir tarihe dayanıyor olması gerekmektedir.

234 Antik Avrupa

Daha eski ayrılmalar -Yunanca, İtalic ve Keltçe ve Anadolu dilleri-M.Ö. 1700'den daha öncesi bir tarihe dayanan bir sıralanım oluşturmaktadır. Sıralanımda tam olarak nerede bulundukları tartışma konusu olmakla beraber, Germen ve Tocharian dilleri de kesinlikle Hint-İran dilinden önce ayrılmışlardır. Anadolu dilleri, İtalic, Keltçe, Miken Yunancası, Germen, Tocharian ve Hint-İran dillerinin gelişmesi için bin yıllık bir süre bırakılacak olursa -ki bu, söz konusu gelişme açısından kesinlikle yeterli bir süre değildir- Ön-Hint-Avrupa dili için olası en geç tarih olarak yaklaşık olarak M.Ö. 2700'ü işaret etmek mümkündür. Ön-Hint-Avrupa dili olarak yeniden oluşturulmuş olan dil M.Ö. 1700 tarihinin çok öncesinde başka bir şeye, daha doğru bir ifadeyle, farklı bölgelerde çeşitli şekillerde birbirinden ayrılmayı ve uzaklaşmayı sürdürmüş geniş bir dizi ağıza evrilmiştir. Ön-Hint-Avrupa olarak bildiğimiz dil en iyi ihtimalle M.Ö. 2000'de, hatta muhtemelen çok daha eski bir tarihte bir ölü dil halini almıştır.

ANA VATANIN TESPİTİ

Ön-Hint-Avrupa dilinin yaklaşık olarak M.Ö. 7000-M.Ö. 6500 tarihleri arasında Anadolu'da konuşulduğu ve sonrasında tarım ve hayvancılıkla birlikte Avrupa'ya ve doğuda Avrasya stepleri boyunca yayıldığı yönünde yaygın bir sav mevcuttur. Ne var ki bu görüş her ne kadar cazip görünse de doğru değildir. Zira bunun için, ilk öncü Anadolu çiftçilerinin Yunanistan'a göç ettiği yaklaşık olarak M.Ö. 6500 tarihinde yavru dillere dağılmanın gerçekleşmiş olması ve M.Ö. 6000 ile M.Ö. 3000 arasında tarım ekonomisinin kuzeyde Avrupa'nın ılıman bölgesine taşınmasıyla beraber sonraki alt grup oluşumları ve ayrılmaların meydana gelmiş olması gerekmektedir. Dolayısıyla bu sava göre, M.Ö. 4000-M.Ö. 3500 arasında Hint-Avrupa dil ailesinin farklı alt gruplara sahip kapsamlı bir çeşitlilik içermiş olması gerekmektedir.

Bu kronolojinin doğru olabilmesi için, "yün" ve "yük arabası" sözcük dağarcıklarının Hint-Avrupa dili alt grupları ayrıldıktan çok sonra türetildiğini ve sonrasında bu yavru dillerin her birine taşındığını varsaymak durumundayız. Ne var ki dil bilimcilerin çoğu bu uyumsamayı reddetmektedir; zira sözcük dağarcığı daha sonra oluşan bir Hint-Avrupa dili içinde türetildiğini işaret eden herhangi bir fonolojik özellik sergilememektedir. Dahası, İskoçya'dan Hindistan'a kadar yayılmalarının

ardından Hint-Avrupa yavru dillerinde standart bir yapıdan ödünç alınmış tek bir teknik sözcük bilinmemektedir: Örneğin, demir teknolojisi sözcük dağarcığı yavru dillerde hayli çeşitlidir. Özetle, dil bilimsel kanıt Anadolu çözümünün aksi yönündedir.

Peki, Anadolu değilse neresi? Dil bilimciler yeniden oluşturulmuş sözcük dağarcığında dünyanın sadece belli bir bölgesinde yaşamış türleri ifade eden hayvan ve bitki adlarını bulma yönünde uzun bir uğraş vermişlerdir. “Somon balığı” anlamına gelen yeniden oluşturulmuş **lók**s- terimi Aryan ana vatanının Kuzey Avrupa’da yer aldığını gösteren kanıtlarından biri olarak bir zamanlar oldukça ün kazanmıştır. Ne var ki hayvan ve ağaç adları anlamda kolaylıkla daralabilir ve genişleyebilir gibi görünmektedir. Hatta bu adlar, insanlar yeni bir çevre ve ortama taşındıklarında tekrar kullanılmakta, tekrar dolaşıma sokulmaktadır. Bugün dil bilimcilerin yeniden oluşturulmuş **lók**s- terimine içleri rahat bir şekilde yükledikleri en özgün anlam “alabalık benzeri balık”tır. Dil bilimcilerin çoğu yeniden oluşturulmuş sözcük dağarcığından saptanan fauna ve floranın Akdeniz (servi, zeytin ve defne ağacı) veya tropik (maymun, fil, palmiye ve papirüs ağacı) değil, ılıman iklim kuşağı türlerinden (ayı, su samuru, kunduz, vaşak ve at) oluştuğu konusunda hemfikirdir.

Diğer taraftan, “arı” ve “bal” oldukça güçlü yeniden oluşturmalarıdır. “Bal” için kullanılan terim olan **medhu*- Ön-Hint-Avrupa ritüellerinde önemli bir rol oynamış alkollü bir içki olarak kullanılmıştır. Bal arıları Kuzey Avrasya, Ural Dağları’nın doğusu ve Sibirya genelinde bulunmaktadırlar; zira bal arılarının yuva alanları olarak seçtikleri sert tahtalı ağaçlar (özellikle de ıhlamur ağacı ve meşe ağacı) Urallar’ın doğusunda ender görülmektedir. Bu durum Sibirya’nın tamamını, Kuzeydoğu Avrasya’nın ise Kazakistan’daki Orta Asya stepleri de dâhil çok büyük bir kesimini tartışmanın dışına itmektedir.

“At”, yani **ek**wo- kusursuz bir şekilde yeniden oluşturulmuştur ve Ön-Hint-Avrupa dilini konuşanlar için ilahi gücün güçlü bir simgesi gibi görünmektedir. Atlar Avrupa tarih öncesi boyunca dar ve yalıtılmış bölgelerde yaşamış olmalarına karşın, Yakın Doğu, İran ve Hindistan alt kıtasında ya çok nadir görülür ya da hiç görülmezken, sadece Avrasya steplerinde sayıları oldukça fazladır ve günlük et tüketimi rejiminde ekonomik açıdan önemli olmuşlardır. “At” için kullanılan bu terim Yakın Doğu, İran ve Hindistan alt kıtasını ciddi ölçüde tartışmanın dışına

236 Antik Avrupa

itmekte ve bizi Avrasya steplerine daha yakından bakmaya teşvik etmektedir.

Son olarak, Ön-Hint-Avrupa dilini konuşanların tarım ve hayvancılığa aşina oldukları yönündeki bilgiden de pekâlâ yararlanabilmekteyiz. Rus ve Baltık kuzey ormanlık alanlarında M.Ö. 2500-M.Ö. 2000'in sonrasına kadar ekonomiler balıkçılık ve avcılığa dayanmış ve toplayıcılık sürdürülmüştür. Hayvancılık ve tarıma geçişin Urallar'ın doğusunda yer alan Sibiry ormanlık alanında M.Ö. 2000'den sonra gerçekleşmiş olması Sibiry ve Kazakistan'ı saf dışı bırakırken, Rus-Baltık kuzey ormanlık alanları konusunda da kuşku uyandırmaktadır. Şu halde, elimizde sadece Avrupa'nın ılıman bölgesi ve batı stepleri ve bir ihtimal Kafkas Dağları ve Anadolu'nun ılıman iklim kuşağında yer alan kısımları kalmaktadır.

KOMŞULARI KİMLER?

Ön-Hint-Avrupa dilini konuşanların komşularını, Ön-Hint-Avrupa ile diğer dil ailelerinin birbirlerinden aldığı sözcükler ve yapılar üzerinden tespit edebilmemiz mümkündür. Ön-Hint-Avrupa dili, Rusya'nın kuzey ormanlık alanlarının önemli kadim dili Ön-Ural diliyle güçlü bağlar, Kafkas Dağları'nda konuşulmuş olan Ön-Kartveli dili ile ise görece daha zayıf bağlar içermektedir. Ön-Hint-Avrupa ile Ön-Ural arasında iki tür bağlantı söz konusudur. Birincisi, ortak zamirler, isim sonları ve temel sözcük dağarcığında görülen bağlantının geçmişe ait olması mümkündür: Bu iki ön dilin Karpat Dağları'nın doğusunda yaşamış Buz Çağı avcılarının konuştuğu kadim bir ortak ataya sahip olması olası gibi görünmektedir. Gelgelelim bu, o denli uzak bir ilişkidir ki saptanması hayli güçtür.

İki dil arasındaki diğer bağlantı ise kültürelidir: Ön-Hint-Avrupa dilindeki bazı sözcükler (yıkamak, su, vermek, ticari eşya, korkmak) muhtemelen ortak bir ticaret jargonu üzerinden Ön-Ural dilini konuşanlardan alınmıştır. Yeniden oluşturulmuş sözcük köklerinin fonolojik yapıda ve anlamda benzerlikler taşıyor olmaları bunların mirastan ziyade alıntı olduğuna işaret etmektedir.

Bu iki dil bilimsel ilişki biçimi -tek bir ortak orijin olasılığı ve diller arası sözcük geçişleri- Ön-Hint-Avrupa dili ana vatanının Ön-Ural dilinin ana vatanına yakın bir yer olduğunu ortaya koymaktadır. Ural da

ıpkı Hint-Avrupa gibi geniş bir dil ailesidir. Yavru dilleri Finlandiya'dan Sibirya Pasifiği'ne kadar Avrasya kuzey ormanlık alanları genelinde konuşulmaktadır. Ön-Ural dilinin ana vatanının Ural Dağları yakınlarındaki ormanlık alanın güney kesimi olduğu sanılmaktadır. Pek çok araştırmacı bir ana vatan için en uygun koşullara sahip bölgenin Ural Dağları'nın batısı olabileceğine inanırken, bazıları ise doğu bölgesini işaret etmektedir. Diğer taraftan, Ön-Ural dilinin batıda Oka Nehri ile doğuda Irtysh Nehri arasında kalan ormanlık alanlarda muhtemelen tarım ekonomisine geçilmezden önce (M.Ö. 2500-M.Ö. 2000) konuşulduğu konusunda hemen bütün araştırmacılar hemfikirdir. Bu durum, tek olası temas noktası olarak Ural Dağları'nın güney ve güneybatı kesimlerini bırakmaktadır.

Ne tesadüftür ki bu, tam da ikinci komşuyu bulduğumuz istikamettir. Ön-Hint-Avrupa dili Güney Kafkas, başka bir ifadeyle Kartveli olarak sınıflandırılan ve modern Gürcüceyi doğuran dil ailesi başta olmak üzere Kafkas Dağları dilleriyle etkileşim içinde olmuştur. Ön-Kartveli dilinden (ve hatta Sami dilinden) pek çok terim, yabancı sözcük olarak Ön-Hint-Avrupa diline sunulmuştur. Ancak geniş ölçüde kabul görmüş bu tür yabancı sözcüklerin çok azı (örneğin, "gümüş" ve "boğa" için kullanılan sözcükler) Samilerin Yakın Doğu'daki ana vatanlarından ticaret ve göç yolları üzerinden taşınmıştır. Alınan bu yabancı sözcüklerin fonolojisi bu dil bağlantılarının hiçbirinin dolaysız, doğrudan olmadığını göstermektedir; yabancı sözcüklerin tamamı bilinen üç dil arasında bilinmeyen araçlar vasıtasıyla aktarılmıştır. Kuşkusuz ki kronoloji itibarıyla bir aracı gerekmektedir; zira Ön-Kartveli dilinin ekseriyetle Ön-Hint-Avrupa ve Ön-Sami dillerinden *sonra* var olduğu düşünülmektedir.

O hâlde komşular kimler? Ön-Hint-Avrupa dili Ön-Ural ile güçlü bağlar, Ön-Kartveli dilinin atası olan dil ile ise görece daha zayıf bağlar sergilemektedir. Ön-Hint-Avrupa dilini konuşanlar Kafkaslar ile Ural Dağları arasında kalan bölgede yaşamış ancak Ural Dağları çevresinde yaşamış olan insanlar ile derin dil bilimsel ilişkiler kurmuşlardır. Kafkaslar ile Ural Dağları arasında kalan bölge, güçlü bir Hint-Avrupa dili ana vatani adayı olarak uzun zaman önce saptanmış bir bölge olan Rusya ve Ukrayna stepleridir. Peki, modern arkeoloji bu çözümü destekliyor mu?

ÖN-HİNT-AVRUPA DİLİ ANA VATANININ ARKEOLOJİSİ

Karadeniz'in kuzeyinde yer alan Kuzey Pontus bölgesinde yaşamış ilk çiftçiler Güneybatı Avrupa ve Aşağı Tuna Vadisi'nden göç eden kültür öncüleri *Cris*'lerdir. Bu kültür öncülerinin bölgeye gelişi Karadeniz'in kuzeybatısında Dinyeper ile Dinyester nehirleri arasında günümüz Ukrayna'sının yer aldığı bölgede yaklaşık olarak M.Ö. 5800-M.Ö. 3500 yılları arasında 2.500 yıl boyunca süren bir kültürel sınır oluşturmuş, Dinyeper-Dinyester sınırının doğusu ve batısında iki farklı kültürel yapı var olmuştur. Maddi kültürde görülen önemli farklılıklar göçmenler ve kültürel miraslarını (*Cris*, Çizgi Bant Bezemeli Seramik kültürü ve *Tripolye*) yerli toplumlar ve kültürel miraslarından (*Dinyeper-Donets*, *Mariupol*, *Sredny Stog* ve *Yamnaya*) ayırmıştır. Ev yapılarında, yerleşim türlerinde, ekonomide, seramik stilinde, dekorasyonda, teknolojiye, taş alet türlerinde, ölü gömme ritüellerinde, kadın heykelticiklerinin varlığında ve bulunmayışında ve metal bilimsel tekniklerde iki gelenek birbirinden ayrılmış, başka bir ifadeyle maddi kültürün her yönünde farklılıklar bin yıllık dönem boyunca devam etmiştir.

Süreklilik arz eden bir diğer kültürel sınır ise önemli bir ekolojik sınır ile örtüşmektedir. Bu sınır muhtemelen Ön-Ural ana vatani olan Ural Dağları'nın batısındaki kuzey ormanlık alanındaki avcılar güneyde Pontus-Hazar steplerindeki sığır çobanları ve koyun çobanlarından ayırmıştır. Bu ekonomik-ekolojik sınır da yaklaşık olarak M.Ö. 5000-M.Ö. 2500 yılları arasında 2,500 yıl boyunca devam ederken, ev yapıları, çanak türleri, taş aletler ve ölü gömme pratiklerindeki ayrımlar da dâhil bir dizi kültürel farklılık orman/step sınırını belirlemiştir.

Son olarak, Pontus-Hazar steplerinin doğu sınırında Ural Dağları'nın güney yamaçlarından Hazar Denizi'nin kuzeyindeki çöllere kadar uzanan bir kuzey-güney hattı boyunca açık ve süreklilik arz eden bir kültürel sınır daha söz konusudur. Pontus-Hazar steplerinde hayvan otlatmacılığının benimsenmesinden uzun bir dönem sonra bile (yak. M.Ö. 5000), doğuya doğru uzanan Kazak steplerinde yaşayan topluluklar (*Atbasar*, *Surtanda* ve *Tersek-Botai* gibi gruplar) avcı kalmayı sürdürmüşlerdir. Bu gruplar farklı türlerde çanaklar ve taş aletler ortaya koymuş, mezarlık kültürünü benimsememiş ve farklı ev yapılarına sahip olmuşlardır. Tıpkı diğer iki sınır gibi bu sınır da yaklaşık olarak M.Ö. 2500-M.Ö. 2000'e kadar en az 2,500 yıl varlığını sürdürmüştür. Yayım-

lanmış arkeolojik raporlara göre sözü edilen üç sınır için de şurası çok açıktır: sınırların iki yakasındaki kültürler birbirlerinden haberdardır- lar ve bin yıl boyunca asimilasyondan ziyade karşılıklı etkileşim halin- de ve fakat farklı kalmayı sürdürmüşlerdir.

Diğer taraftan, daha önce değinilen tarihsel örnekler bu maddi kültür sınırlarının kuvvetle muhtemel ki aynı zamanda dil bilimsel sınırlar ol- duklarına işaret etmektedir. Bu sınırlar Ön-Hint-Avrupa dili muhtemel ana vatani olduğu saptanan bölgeyi başka biçimlerde de kuşatmış ve çevrelemiştir. Dolayısıyla, Pontus-Hazar steplerinde yaşamış insanların *tamamının* Hint-Avrupa dili konuştuklarını varsaymak gibi bir yanılgı- ya düşmezken, Ön-Hint-Avrupa dilinin M.Ö. 4000-M.Ö. 2000 yılları arasında Pontus-Hazar bölgesinde *bir yerde* konuşulduğunu kendimiz- den emin bir şekilde varsayabiliriz.

Şönuç olarak, arkeoloji bu dönemde bu bölgede yeniden oluşturul- muş sözcük dağarcığının bütün gereklilikleri ile örtüşen bir dizi kültü- rü gün ışığına çıkarmaktadır: Bu kültürler tanrılara at, büyükbaş ve kü- çükbaş hayvan kurban etmiş, nadiren de olsa tahıl ekmiş, yük arabala- rı kullanmış ve cenaze ritüellerinde kurumsallaşmış/gelenekleşmiş sta- tü farklılıkları sergilemişlerdir. Kültürel çevrenin açık ara en göz alıcı kısmını gökyüzünün oluşturduğu steplerde yaşamış, tam da buna uy- gun bir şekilde en büyük tanrılarının gökyüzünde yaşadığına inanmış- lardır. Bu bölgeden komşu bölgelere yapılan göçlere ilişkin köklü ve sağlam arkeolojik kanıtlar mevcuttur. Bu göçün sıralanımı ve yönü dil- bilimciler tarafından öne sürülen sıralanım ve yön ile örtüşmektedir. Batı yönünde gerçekleşen iki göçün Ön-Anadolu (Doğu Balkanlar'ın iç kesimlerine doğru Cernavoda 1) ve sonrasında Ön-İtalik/Ön-Keltçe (Doğu Macaristan'ın iç kesimlerine doğru Yamnaya) ağızlarının ayrıl- masını, bunu takiben doğu (Sintashta-Petrovka) yönünde gerçekleşen bir üçüncü göçün ise Hint-İran dillerinin ayrılmasını yansıtıyor olması mümkündür. Bölge arkeolojisi Ön-Hint-Avrupa dilini konuşmuş insan- ların hayatlarına ve bu dilin olduğu ve yayılmaya başladığı sürece ye- ni bir pencere açmaktadır.

Ayrıca bkz. Keltler (2. Cilt, 6. Bölüm); Almanlar (2. Cilt, 6. Bölüm); Et- rüsk İtalya'sı (2. Cilt, 6. Bölüm); Tarih ve Arkeoloji (2. Cilt, 7. Bölüm); Karanlık Çağ/Erken Orta Çağ İskoçya'sı (2. Cilt, 7. Bölüm); Erken Or- ta Çağ Galler'i (2. Cilt, 7. Bölüm).

240 Antik Avrupa

KAYNAKÇA

Benveniste, Émile. *Indo-European Language and Society*. İngilizceye Çev.: Elizabeth Palmer. Coral Gables, Fla.: University of Miami, 1973.

Carpelan, Christian, Asko Parpola ve Petteri Koskikallio, ed. *Early Contacts between Uralic and Indo-European: Linguistic and Archaeological Considerations*. Memoires de la Société Finno-Ugrienne, no. 242. Helsinki, Finland: Suomalais-Ugrilainen Seura, 2001.

D'iakonov, I. M. "On the Original Home of the Speakers of Indo-European." *Journal of Indo-European Studies* 13, no. 1/2 (1985): 92-174.

Diebold, A. Richard, Jr. *The Evolution of Indo-European Nomenclature for Salmonid Fish: The Case of "Huchen" (Hucho spp.)*. Washington, D.C.: Institute for the Study of Man, 1985.

Friedrich, Paul. *Proto-Indo-European Trees: The Arboreal System of a Prehistoric People*. Chicago: University of Chicago Press, 1970.

Nichols, Johanna. "The Epicentre of the Indo-European Linguistic Spread." İçinde *Archaeology and Language. 1. Theoretical and Methodological Orientations*. Ed. Roger Blench & Matthew Spriggs, s. 122-148. London: Routledge, 1997.

SAVAŞ VE FETİH

LAWRENCE H. KEELEY VE RUSSELL S. QUICK

Savaş hem geniş hem de dar anlamda tanımlanagelmektedir. Geniş anlamda, her türden sosyal veya siyasi birimler arasında yaşanan silahlı çatışmaya işaret etmektedir. Bu bakış açısına göre, Mezolitik Dönem avcı-toplayıcı çetelerinden Neolitik Dönem çiftçi kabilelerine, gelişmiş Kelt beyliklerinden küçük devletler ve Roma İmparatorluğu'na kadar farklı pek çok toplum ve topluluğun savaştığını söylemek mümkündür. Dar tanımı ise savaşı merkezi olarak doğrudan tam zamanlı askeri uzmanlar -tamamı bunlardan oluşmasa bile- tarafından yönetilen ordulara doğru ilerleyen bir hiyerarşik örgütlenmeye sahip devlet düzeyindeki toplumlar ile sınırlamaktadır. Bu daraltılmış bakış açısı tarihsel anlamda yanıltıcı, antropolojik anlamda ise abes ve manasızdır. Roma lejyonları Kelt tepe kabileleri tarafından bozguna uğratılmış ve öldürülmüş, tıpkı bir Pers ordusu tarafından alt edilircesine büyük bir yenilgiye uğratılmışlardır. Esasen, Romalılar açısından (dört ila altı lejyonun iki yüzyıl boyunca aralıksız savaşması neticesinde) İspanya'nın kuzeyindeki küçük İberya Kelt kabilelerini mağlup etmek (iki ila dört lejyonun toplamda yaklaşık yirmi yıl süren kesintili savaşı neticesinde) Makedonya ve Yunanistan'a boyun eğdirmekten daha fazla zaman ve insan gücüne mal olmuştur. Dar tanımı çerçevesinde, "tarih öncesi savaş" ile

242 Antik Avrupa

“kabile savaşı” birbirinin zıddı terimlerdir ki bu, Apaçi, Maori ve Tau-reg gibi yakın geçmişe ait kabilelerin hiçbir savaşa girmediği anlamına gelmektedir. Dolayısıyla, pek çok nedenden ötürü burada geniş tanım tercih edilmekte ve kullanılmaktadır.

Savaş konusundaki arkeolojik kanıtlar dört kategoride toplanmaktadır: insan kalıntıları, tahkimat, silahlar ile zırhlar ve sanatsal temsiller. Diğer taraftan, arkeolojinin gün yüzüne çıkardığı fiziksel kanıtları destekleyen yazılı kayıtlara ancak Klasik Dönem yazarlarının toplumlarının Avrupa’nın daha kuzey kesimlerinde yaşamış sözde barbar topluluklarla savaşlarını betimlemeye başladıkları tarihten itibaren ulaşılmaktadır.

İNSAN KALINTILARI

İnsan kalıntıları sıklıkla silahların açtığı yara ve zedelenmelere tanıklık etmiştir. Bu yaralar arasında kılıç kesikleri, taş balta ve keserlerin yol açtığı izler ile gürz ve keskin olmayan diğer silahların yol açtığı ciddi kırıklar ve göçükleri saymak mümkündür. Eski savaşların kurbanlarında en sık rastlanan silaha bağlı yara türü gömülü taş ve kemik kurşun uçlarıdır. Özellikle de yaranın iyileştiğini gösteren herhangi bir işarete rastlanmayan örneklerde bu tür yaralar ölüm nedeni olarak değerlendirilmektedir.

Savaşa ilişkin arkeolojik kanıtları ölüm sonrasında cesede uygulanan işlemlerde de görmek mümkündür. Savaş kurbanlarına ait cesetler genellikle toplu mezarlara atılmış, terk edilmişlerdir. Ölümden kısa süre sonra gömülmemiş cesetler çoğunlukla leş yiyen hayvanlar tarafından parçalanmış, tahrip edilmiş halde bulunmaktadır. Bunun yanı sıra savaş kurbanlarının bedenleri savaş esnasında da tahrip edilebilmektedir. Yaygın görülen perimortem (yani, ölüm anı) tahrip türlerinden biri “tekrar tekrar öldürme” (*overkill*) olarak bilinmektedir ve kurbanın sayısız darbeye veya çok sayıda kurşunla vurulmasını içermektedir; bu darbe veya mermilerden herhangi biri ölümcül olacaktır. Savaş hatıraları -kafa, kol ve vücudun diğer parçaları- alınarak cesetlerde gömülecek ya çok az kısım bırakılması ya da hiç bırakılmaması da bir diğer tahrip türüdür. Ayrıca, kimi zaman kurbanların yendiğine işaret eden bulgularla da karşılaşilmektedir. Bu tahrip türü galip tarafın kurbanlarını ya aşağılamak ya da onların ruhani gücünü ele geçirmek istediğini

göstermektedir.

Bu izler çok sayıda cesette görülüyorsa, bunun nedeninin savaş olduğu mutlaklık kazanmış olmaktadır. Örneğin, 6.000'i aşkın yıl önce, Almanya'daki Herxheim Erken Neolitik yerleşiminde 300'ün üzerinde insan şiddet yoluyla öldürülmüştür. Yerleşimi çevreleyen düzenli bir aralıkla sıralı iki savunma hendeğinden birinde bulunan kafatası, kurbanların kafalarının kesilmesinin ardından kafataslarının hendeğe atıldığını veya önce kazıklara yerleştirilip çürüdükten sonra hendeğe atıldığını göstermektedir. Bulunan bu kafatası kemiğinde balta ve kesici olmayan başka bir silahın yol açtığı izlere rastlanmıştır. Dolayısıyla, Herxheim'de bulunan kafatasları savaş kurbanlarında yaygın bir şekilde görülen bütün izleri taşımaktadır: silahların yol açtığı izler, ceset tahribi, savaş hatırası alma ve cesedin farklı bir şekilde ortadan kaldırılması.

Palaeolitik ve Mezolitik. Erken Avrupa insansılarına ait kemikler iyileşmiş ve iyileşmemiş çok sayıda yara ve zedelenmenin izlerini gözler önüne sermektedir. Örneğin, özellikle Neandertaller yaygın bir şekilde kazaya eğilimliler gibi görünmektedirler. Ancak modern insanlar tarafından taş ve kemik mermi uçlarının yaygın bir şekilde kullanıldığı Üst Paleolitik Dönem'in (yak. 40.000-35.000 yıl önce) öncesinde bu yara ve zedelenmelerin insan şiddetinden mi yoksa daha basit başka bir nedenden mi kaynaklandığını tespit etmek son derece güçtür. Diğer taraftan, modern insanın Avrupa'da görüldüğü ilk tarihten itibaren cinayet kanıtları da açıkça görülmektedir; örneğin, İtalya, Grimaldi'de, (yak. 32.000 yıl öncesine ait) bir çocuk omurgasına saplanmış halde bir kemik mermi ucuna, Predmost'ta ise kafa travmalı yirmi kişinin ortaya çıkarıldığı bir toplu mezara rastlanmıştır.

Mezolitik Dönem boyunca (yak. M.Ö. 9600-M.Ö. 4300) çok sayıda birincil mezarlardan oluşan gerçek mezarlık alanlarının görülmüş olması insan öldürmenin ve savaşın arkeolojik görünürlüğünü artırmaktadır. Fransa, İtalya, Almanya, İskandinavya ve Ukrayna'daki kazılarda ortaya çıkarılmış cesetlerde yüzde 3'ü ile 16'sı arasında değişen bir oranla cesede gömülü halde mermi uçlarına rastlanmıştır. (Karşılaştırma yapmak açısından, Birinci Dünya Savaşı boyunca Fransızların yüzde 3,3'ü şiddet kullanılarak öldürülmüştür.) Almanya'da, Ofney Mağarası'ndaki Geç Mezolitik yerleşimi (M.Ö. 7500), iki gizli bölmede "sepete konan yumurtalar gibi" dizilmiş en az otuz üç kafatasıyla hatıra alma türüne önemli bir kanıt teşkil etmektedir. Bu kafataslarının çoğun-

244 Antik Avrupa

da birden çok deliğe rastlanırken, iç kesimde hâlâ eklemli hâlde bulunan çok sayıda boyun kemiği kurbanların boğazlarının kesildiğini gösteren taş keser izleri taşımaktadır. Bu erkek, kadın ve çocuk kafataslarının tek bir katliamın “hatıraları” olması kuvvetle muhtemeldir. Yine, Almanya ve Kuzey Fransa’daki üç başka Geç Mezolitik yerleşiminde (Hohlenstein-Stadel, Kaufertsberg ve Mannlefelsen) benzer izler taşıyan kafatası ve kafatasına birleşik haldeki boyun omurgasından oluşan daha küçük çaplı zulalara rastlanmıştır. Bunlar ve kimi diğer buluntular Mezolitik Dönem Avrupa’sının ekonomik ve sosyalkültürel çevresinin fazlasıyla ihtilaflı ve şiddet dolu olduğunu gözler önüne sermektedir. Bu kanıtlar avcı toplulukların barış yanlısı olduğu ve savaşın ancak tarıma geçişle birlikte başladığı yönündeki sıklıkla yinelenen iddianın aksine işaret etmektedir.

Neolitik. Neolitik Dönem’de savaşa ilişkin bolca paleopatolojik kanıt mevcuttur. İskeletlerin en az yüzde altısında, hatta Erken Neolitik Çizgi Bant Bezemeli Seramik kültürü (*Linearbandkeramik*, kısaca LBK) bireylerine ait iskeletlerin yüzde 19’undan fazlasında bu kişilerin şiddet kullanılarak öldürüldüğüne işaret eden yara ve zedelenmelere rastlanmaktadır. Almanya, Talheim’da, silaha bağlı yaralar taşıyan otuz dört ceset büyük bir çukura gelişigüzel bir şekilde atılmıştır. Tıpkı Ofney Mağarası’ndaki kafatasları gibi, bu kafataslarının da çoğu genellikle ancak LBK tasarımı değirmen taşından bir “ayakkabı kalıbı” keserinin açabileceği türden D-şeklinde delikler halinde birkaç kez delinmiştir (tekrar tekrar öldürmeye bir örnek). Kurbanların demografisi küçük bir köy nüfusunun tamamının öldürüldüğüne işaret ederken, kurbanlar arasında beklenenden daha az sayıda genç kadın olması, genç kadınların muhtemelen daha ziyade esir alınmış olduğunu göstermektedir.

Avusturya’da, Schletz-Asparn’da bulunan kapalı bir Erken Neolitik (LBK) kasabası nüfusunun çok büyük bir kesimiyle birlikte ortadan kaldırılmıştır. Arkeologlar yüz civarında kişiye ait iskelet parçalarını bir araya getirmeyi başarmışlardır. Kafataslarının çoğunda balta ve sopa kaynaklı ölümcül yaralara rastlanırken, cesetlerde tespit edilen hayvan kemirmesi kanıtları, öldürülen kişilerin oldukları yerde öylece bırakıldıklarını, geride onları gömecek tek bir kişinin bile kalmadığını göstermektedir. Ancak daha sonraları dış hendeğe kısmen parçalara ayrılmış kalıntılar atılmış ve üzeri toprakla örtülmüştür. İskelet kalıntılarında genç kadınların bariz bir şekilde az sayıda olması diğer bireyler öylece

öldürülürken, bu kadınların alınıp götürüldüğüne işaret etmektedir. Yukarıda sözü edilen Talheim, Schletz-Asparn ve Herxheim yerleşimleri tek başlarına 500'ün üzerinde LBK bireyinin şiddet kullanılarak öldürüldüğüne işaret ederken -buna karşılık olarak, mezar kazılarında şiddet kullanılarak öldürüldüklerine dair herhangi bir iz taşımayan 1.500 civarında LBK bireyine ulaşılmıştır- bu durum bu dönemin özellikle savaş ve mücadele dolu bir dönem olduğunu göstermektedir.

Erken Neolitik çiftçileri ile yerleşim alanlarının ötesinde yaşayan Geç Mezolitik avcı-toplayıcıları arasındaki çatışmalara ilişkin de birtakım göstergeler mevcuttur. Almanya'da, Vaihingen LBK yerleşimindeki atık çukurları genellikle şiddete bağlı yara ve zedelenme izleri taşıyan ve köylülere kıyasla daha güçlü fiziksel yapıya sahip bireylere (yani Mezolitik Dönem bireyelerine) ait iskeletler bulunmuştur. Güney Fransa'da, Cardial kültürüne ait bir Erken Neolitik yerleşiminde başlarının kesildiğini gösteren izler taşıyan birkaç kafatası ortaya çıkarılmıştır. Bu kafatasları Cardial çiftçilerden ziyade bölgenin iç kesimlerinde yaşayan Mezolitik nüfusun kafatası yapısına benzemektedir. Bu durum, tıpkı kendilerinden önceki Mezolitik topluluklar ve Herxheim'daki modern LBK çiftçileri gibi Cardial savaşçıların da zaman zaman zaferlerinin nişanı olarak düşmanlarının kafataslarını biriktirdiklerini göstermektedir.

Savaş konusundaki diğer kanıtlara ise Britanya'da bulunan Neolitik Dönem'in daha sonraki evrelerine ait yerleşimlerden ulaşılmaktadır. Bu yerleşimlerde en az iki kişinin okçuların saldırısına uğrayarak yakıldıkları ortaya çıkarılmıştır. Bunlardan birinin cesedi Hambledon Hill'deki dış hendekte bulunmuştur. Bu kişi sırtından okla vurulup düşerken, taşımakta olduğu bir bebek de bedeninin altında kalarak ezilmiş ve sonrasında yakılan kazıklı çit bunların üzerine yığılmıştır.

Diğer taraftan, Orta ve Geç Neolitik dönemler boyunca, silaha bağlı yaraların arkeolojik görünürlüğü azalsa da, bu durum silahlı şiddetin daha az hüküm sürdüğü anlamına gelmemektedir. Batı Avrupa'daki meşhur Neolitik anıt mezarlar ve tümülüslerin neredeyse tamamı içerdikleri insan kalıntılarıyla birlikte arkeologlar tarafından incelenip kayıt altına alınmazdan önce yağmalanmıştır. Avrupa'nın diğer bölgelerinde ise yaygın bir şekilde görülen Geç Neolitik Dönem ölü yakma ve ikincil gömme (havaya ve leş yiyen hayvanlara maruz kalma neticesinde kemiklerin eklem yerlerinden parçalanması, etten ayrılması ve kısmen tahrir edilmesinin ardından gerçekleşen gömme) pratikleri ölüm

nedeni analizlerine engel teşkil etmekte veya ciddi biçimde ket vurmaktadır. Buna karşın, belli istisnalar bu dönemler boyunca savaşların ekseriyetle şiddetli geçtiğini gösterirken, tahkimat ve uzmanlaşmış savaş silahlarının yaygınlığı da bu tespiti desteklemektedir.

Bir Geç Neolitik Dönem (yak. M.Ö. 4000) bireyi olan meşhur Tirol mumyası “Buz Adam” bir savaş zayıyatıdır. Sırtına, omuz eklemine hemen altına taştan bir mermi ucu saplanmış. Bu öldürücü mermi Buz Adam’ın taşıdığı küçük, üçgen şeklindeki ok uçlarından oldukça farklı bir şekilde iri ve kademeli bir tasarıma sahiptir. Buz Adam’ın sırtına gömülü halde bulunan bu merminin tasarımı itibarıyla vücuda saplandıktan sonra çıkarılması son derece güç olduğundan uzmanlaşmış bir savaş mermisi olma olasılığı yüksektir. Bunun yanı sıra, yine Geç Neolitik Dönem olarak tarihlenen başka yerleşimlerde de benzer ölümlere ilişkin kanıtlara rastlanmıştır. Fransa’da, Roaix’teki bir toplu mezarda (yak. M.Ö. 2500), genellikle kemiklerinde ok ucu saplı halde, aynı anda gömülmüş her yaştan ve cinsiyetten yüzün üzerinde insan kalıntısına ulaşılmıştır.

Tunç Çağı. Her ne kadar ölü gömme ve ikincil gömme pratikleri pek çok bölgede yaygın olarak sürdürülmüşse de, bazı Tunç Çağı yerleşimlerinde travmatik yara ve tahrip örneklerinin varlığı da bilinmektedir. Macaristan’daki Hernádkak yerleşiminde, leğen kemiğine tunç bir mızrak ucu saplı halde bir erkek iskeleti bulunmuştur. Ayrıca, travmatik yara ve zedelenmeler sonucunda ölen onlarca kişiye ait iskelet kalıntılarının parçalar halinde bulunması Çek Cumhuriyeti’ndeki Velim yerleşiminde (yak. M.Ö. 2000-M.Ö. 1700) yaşanan katliamı ortaya koymaktadır: Bölgede her iki cinsiyetten ve her yaştan bireye ait iskelet kalıntılarına rastlanmış olup cesetlerin bazıları yamyamlık izleri taşımaktadır. Macaristan’daki Tunç Çağı’ndan kalma mezarların bazılarında cesetlerin el ve ayakları bulunmazken, bunların savaş hatırası olarak alınmış olabileceği tahmin edilmektedir. Bazı prehistoryanlar Tunç Çağı’ndan kalma kafataslarının bazılarında görülen cerrah testeresi deliklerinin kafa yaralanması vakalarına savaş alanında yapılan tıbbi müdahalelerin işareti olduğunu düşünmektedirler.

Geç Tunç Çağı’nda (M.Ö. 1700-M.Ö. 1400) ölü yakma pratiği Avrupa’da neredeyse evrensel bir gelenek halini almıştır. Bu nedenle, eğer tek kanıt türü fiziksel insan kalıntıları olsaydı, Geç Tunç Çağı muhtemelen diğer dönemlere kıyasla çok daha barış ve huzur dolu bir dönem

gibi görünecekti. Gelgelelim, Polonya, Wicnica'da silaha bağlı yara izleri taşıyan kadın iskeletleri bulunmasının yanı sıra, Çek Cumhuriyeti, Velatice'deki bir mezarda tek bir ölü yakma töreni ve urne ile ilişkili 205 kişiye ait kalıntılar bulunmuştur. İnsan kalıntılarındaki azlığa karşın, diğer arkeolojik kanıtlar arkeologları bu dönemin özellikle de Doğu ve Orta Avrupa'da yoğun bir savaşlar ve yıkımlar dönemi olduğu konusunda ikna etmeyi başarmıştır.

Demir Çağı. Avrupa'nın pek çok bölgesinde, iyi korunmuş haldeki Demir Çağı iskeletlerine son derece nadir rastlanmaktadır. Erken Demir Çağı'ndan kalma tümülüslerin çoğu ne yazık ki araştırılmazdan önce yağmalanmıştır. Demir Çağı'nın daha sonraki dönemlerine ait olup daha az zarar görmüş "sıradan mezarlar" kazılmış ve analiz edilmiş olmakla beraber, bunların çoğu sadece istisnai seçkinleri içeriyor gibi görünmektedir. Buna karşın, pek çok dönemde ve pek çok bölgede yaygın olarak görülen ölü yakma ve ölüyü gömmeyip öylece ortada bırakma gibi pratiklerle birlikte, bu çağ boyunca çok çeşitli ölü gömme gelenekleri var olmuştur. Yorkshire'in doğusunda bulunan bir dizi mezarlık alanda 107 erkek iskeleti incelenmiş ve bunlardan üçünün kılıç kesiği sonucunda öldüğü tespit edilmiştir. Yine, İngiltere'deki muhteşem Maiden Kalesi'nde gömülü cesetlerden biri ise Romalıların bölgeyi fethi esnasında Romalılara ait bir mancınıktan çıkan bir okla öldürülmüştür.

Demir Çağı'nın ortalarında, Avrupa tarih öncesi savaşçıları güneydeki "uygarlaşmış" komşularıyla açık bir çatışmaya girmiş ve sonuç itibarıyla Klasik Dönem yazarları tarafından anılan Alplerin kuzeyindeki ilk Avrupalılar arasında Keltler de yer almıştır (M.Ö. 550). Bu anlatımlar Keltlerin savaştaki hünerlerini, kullandıkları silahları ve tercih ettikleri taktikleri kayıt altına almıştır. Bu insanlar özellikle de Romalılara korku salmak için düşmanlarını öldürdükten sonra kafalarını kesip sergilemişlerdir. Diodorus Siculus'un ifadesiyle, savaşçılar "en tanınmış düşmanlarının kafalarını sedir yağında mumyalar ve gururla sergilemek üzere bir sandık içinde özenle muhafaza ederlerdi" (içinde Ellis, 1990). Bunun yanı sıra, bu mumyalanmış kafalar sıklıkla muzaffer savaşçının yaşadığı kulübenin kapısının üzerine çakılırdı. Fransa, Entremont'ta, M.Ö. üçüncü yüzyıldan kalma bir sur olan ve hücreleri savaş hatırası kafataslarını sergilemek üzere kullanılan taş bir tapınakta on beş kafatası ve bunları asmak için çakılmış çivi delikleri bulunmuştur. Yine, bölgedeki diğer Demir Çağı yerleşimlerinde de savaş hatırası kafatasla-

rı ve kafatası sergileme hücrelerine sahip bir başka tapınak daha (Roquertuse'de) bulunmuştur.

TAHKİMAT

Tahkimat herhangi bir dönemde yaşanmış bir savaşın varlığına ilişkin en kolay tespit edilebilir arkeolojik göstergelerden biridir. Tahkimat -daha güzel bir adlandırmayla sıklıkla “çevreleme” adıyla da kullanılır- görece az sayıdaki savunmacı birliğin sayıca kendilerinden çok daha fazla olan birlikleri geri püskürtmelerine imkân tanıyan görkemli yapılarıdır. En eski tahkimatların en yaygın görülen ortak özellikleri; perdeler (bir yerleşimi çevreleyen ve en savunmasız erişim rotalarını kapatan ahşap çitler veya taş veya toprak duvarlar), perdelerin önünde açılmış hendekler, burçlar (perde boyunca yandan ateş açılabilen çıkıntılar) ve saldırganları engellemek ve birçok yönden ateş altına almak üzere tasarlanmış savunulabilir geçitlerdir.

Neolitik. Bir arada yaşayan grupların görece daha az sayıda olması ve daha göçebe bir yaşamın sürdürülmüş olması nedeniyle, Mezolitik ve daha eski dönemlerde yaşamış avcı-toplayıcı gruplara atfedilebilecek herhangi bir tahkimat keşfedilmemiştir. Bununla birlikte, Neolitik ve daha sonraki dönemlerde tahkimatlar Avrupa genelinde oldukça yaygındır. Bunlara ilk olarak kıtanın güneydoğusundaki Sesklo, Dimini ve Danilo gibi Erken Neolitik Dönem yerleşimlerinde rastlanmaktadır. Orta ve Batı Avrupa'da ilk tahkimatlar LBK kültürünün ilk çiftçilerinin bu bölgelerde koloniler kurmalarıyla beraber ortaya çıkmıştır. Bugün bölgede bilinen yüze yakın LBK tahkimatı bulunmaktadır ve bu sayı her geçen yıl daha da artmaktadır. Bu tahkimatlar her ne kadar batıda daha ziyade sonraki evrelerde hâkim olsalar da kültürün bütün evrelerini tarihlemektedir. LBK tahkimatları çoğu kısa süreli tehlikelere karşı koymak üzere inşa edilmiş gibi görünürken, Schletz, Eisleben ve Köln-Lindenthal gibi bazı yerleşimler çoklu kullanım safhalarının kanıtlarını barındırmaktadır. LBK köyleri genellikle doğal savunmaya sahip bölgelere kurulmamış, buna bağlı olarak da korunma konusunda insan yapımı unsurlara ihtiyaç duyulmuştur. Bu unsurlar arasında ateşe dayanıklı (killenmiş) bir çitle desteklenen bir veya iki hendek, kafa karıştırıcı, dolambaçlı veya gösterilen geçitler ve (nadiren) nöbetçi evi veya kuleleri yer almaktadır. Bunlar şaşırtıcı derecede sofistike öğelerdir; dolayısıyla,

barut çağına kadar hemen bütün tahkimatlarda tamamına rastlamak mümkündür. Diğer taraftan, bu tahkimatların bir anda ortaya çıkmış olmaları LBK çiftçilerinin eski bir savunma yapısı inşa etme ve geliştirme geleneğini miras aldıkları şeklinde yorumlanmaktadır.

Belçika'da yer alan Darion ve Waremmе-Longchamps bölgelerinde savunma yapıları tipik LBK tahkimatlarından oluşmaktadır. Sözü edilen iki köy de çitlerle desteklenen hendeklerle çevrelenmiştir. Çitlerin ardındaki geçiş noktaları iki şekilde korunmaktadır. Darion'un kuzey kapısında, girişin bir tarafından dışarıya çıkıntı oluşturan bir nöbetçi kulesi mevcuttur. Longchamps'da ise, küçük bir "nöbetçi evi" güney kapısını yandan kuşatmakta ancak iç tarafa doğru çıkıntı oluşturmaktadır. Ayrıca, yine güney kapısında bulunan hendekler ve çitler üst üste binerek bir "şaşırtıcı" (Roma ordusu mühendisleri tarafından *clavicum* olarak bilinir) oluşturmaktadır. Benzer bir tasarım Darion'un güney kapısında da kullanılmıştır, ancak burada sadece çitler "şaşırtıcıdır". Saldıran birlikler bu tür geçitlerden içeri girdiklerinde kendilerini korumaksız oldukları taraftan (yani, genellikle sağdan) ve/veya arkadan açılan ateşle karşı karşıya bulmuşlardır. LBK çitlerinin önünde bulunan hendeklerin çitleri ateşe dayanıklı kılmak için kullanılan çamurun alındığı büyük "ariyet çukurları" olması muhtemeldir. Ne var ki yatay kesitleri çoğunlukla -savunmasız geçit noktalarına özellikle yakın olarak- V şeklindedir ve bazı yerlerde iki metre derinliğe, üç metre genişliğe ulaşabilmektedir; dolayısıyla çitlerden bağımsız olarak bile koruma sağlayabilmişlerdir. Aslında Romalılar da hisarlarını *fossae fastigata* adını verdikleri, 1,2 ile 3,5 metre arasında değişen derinliklere sahip V şeklindeki benzer hendeklerle savunmuşlardır. LBK kültüründe kullanılmış bir diğer savunulan geçit yapısı ise (Köln-Lindenthal'da görüldüğü üzere), Roma ordusu mühendislerinin *titulum* adını verdikleri ve çitin bir bölümünün ikili bir şaşırtıcı giriş oluşturmak üzere ana çitin dışına veya iç kısmına yerleştirildiği gösterilen geçittir. Güney ve Güneybatı Avrupa'nın -LBK ile aynı döneme ait- Baskı Bezemeli Seramik kültürü çiftçileri de bazı yerleşimlerini (örneğin, Masseria Candelerio, İtalya) kimi zaman şaşırtıcı ("yengeç kısıkaçı") geçitleri de bulunan hendeklerle çevrelemiştir.

Bazı örneklerde, Erken Neolitik tahkimatları o denli geniştir ki sadece içinde yaşayan sayıda insanın bunları inşa edebilmiş olması pek de mümkün gibi görünmemektedir. Örneğin, İngiliz Erken Neolitik tahki-

250 Antik Avrupa

matlarının inşasının 100.000'in üzerinde adam-saat çalışması gerektirmiş olduğu tahmin edilmektedir. Sadece yirmi civarında yetişkinin yaşadığı Darion'daki daha küçük tahkimatların inşası bile 1.700 adamgün çalışması gerektirmiştir. Dolayısıyla, bunlar ya civardaki birkaç topluluk açısından merkezi bir korunak olarak ya da iç kesimdeki köyler için bir sınır koruması olarak birkaç köyün iş birliğiyle inşa edilmiş olmalıdır.

Neolitik Dönem'in sonunda ve Bakır Çağı genelinde, düzenli bir şekilde konuşlandırılmış burçlar Chalandriani (Yunanistan), Boussagues (Fransa), Los Millares (İspanya) ve Zambujal (Portekiz) gibi bölgelerde taş duvarlı tahkimatların ana unsurlarından birini oluşturmuştur.

Tunç Çağı. Neolitik Dönem'in sonuna gelindiğinde, tahkimatların neredeyse bütün temel unsurları hâlâ kullanımda olmasına karşın, büyüklükleri ve sayıları Tunç Çağı boyunca artmaya devam etmiştir. M.Ö. 4200 yılından sonra, kaynaklar ve ticaret yollarının kontrolü için rekabet eden gruplarla birlikte Avrupa'nın tamamında tahkimatlarda genel bir büyüme yaşanmıştır. Slovakya'nın Hradisko bölgesindeki gibi, bir hendek ve topraktan yapılmış sur ile korunan tepe kaleler ilk kez bu dönemde ortaya çıkarken, Erken Tunç Çağı boyunca Kuzeybatı Avrupa'da tek tük tahkimat inşa edilmiş gibi görünmektedir.

Orta Tunç Çağı boyunca, Avrupa kıtasının büyük bir kesimi tahkimatlardan arındırılmıştır. Daha önceki dönemlerde tahkimat inşa edilmiş yerleşimlerde yaşanmaya devam edilmişse de, buraların savunmaları ya hiç yoktur ya da harap ve onarım isteyen bir haldedir. İtalya'dan ve de Slovakya'daki Pritluky yerleşiminden bilinen korunak tahkimatları ikili bir hendek ve sur ile çevrelenmiştir. Ancak en büyük tahkimatlar Orta Tunç Çağı'nın sonlarında Miken Uygarlığı'nın yükselişiyle birlikte ortaya çıkmıştır. Miken, Tiryns ve Pilos gibi bölgelerdeki Ege saraylarının savunması "Kiklop" duvarlarına sahiptir; duvarların bu adla anılıyor olması, bunların inşasında kullanılan taşların ancak Yunan mitolojisinde geçen Kiklopların taşıyabileceği kadar büyük olmasından kaynaklanmaktadır.

Geç Tunç Çağı'nda Avrupa genelinde tahkimatların sayısında bir artış yaşanmıştır. Düzenli olarak tepe kaleler inşa eden ilk Avrupalılar Urne kültürleri olmuştur. Bazı Urne kültürü yerleşimleri sadece çitlerle çevriliyken, diğerleri çoklu duvar ve surlarla çevrelenmiştir. Büyük çoğunluğu Almanya'da bulunmakla beraber, Güney ve Orta Avrupa'da da

Urne kültürü tahkimatlarına rastlamak mümkündür.

Duvar -ve- dolgu (veya “kutu”) surlu tahkimatlar Avrupa’da ilk kez Geç Tunç Çağı’nın Hallstatt evrelerinde ortaya çıkmıştır. İnşaat yöntemi, dayanıklı bir maddeden -ahşap istifi, taş veya saman- bir kaplama duvar ve bunun arkasına iki-üç metrelik bir başka duvar inşa edilmesini içermektedir. Dorset, Poundbury gibi bazı örneklerde, arka duvar çapraz kirişlerle ön duvara bağlanmaktadır. Daha sonrasında bu iki duvar arasındaki alan ya duvarın önüne açılan hendeklerden çıkarılan ısı kartayla ya da başka bir yerdeki taş ocaklarından alınan malzemeyle doldurulmaktadır. Kutu surlar görece daha yüksektir ve fakat aynı zamanda toprak kaymasına dayanıklıdır. Bunlar Britanya’nın bazı bölgelerinde M.Ö. dokuzuncu yüzyıla, hatta daha sonraki dönemlere kadar inşa edilmeye devam etmiştir. Polonya, Biskupin’de bulunan sur da yine bir tür *kazıklı duvar* oluşturan 45° açılı bir dış eğimle sabitlenmiş sütunlar içermektedir. Diğer taraftan, Baden-Württemberg’da yer alan Seftenburg ve Wasserburg’un yanı sıra, Tiryns’deki Miken sarayında olduğu gibi geçit bölgeleri zaman zaman şaşırtmacalı olmakla beraber, geçit savunmasındaki büyük gelişmeler daha sonraları Demir Çağı’nda ortaya çıkmıştır.

M.Ö. 1250 dolaylarında, gelmesi an meselesi olan savaş nedeniyle Miken kalelerinin savunması güçlendirilmiştir ancak bu iyileştirmeler gözle görülür bir şekilde yetersiz kalmıştır. M.Ö. 1200’de, Akdeniz’i çevreleyen pek çok yerleşim saldırıya uğramış, yok edilmiş ve terk edilmiştir. Sicilya’daki müstahkemsiz yerleşimler yerle bir edilmiş ve sonrasında bölgenin kültürel olarak farklı sakinleri tarafından müstahkem yerleşimler olarak yeniden inşa edilmiştir. Sardinya Adası’nda, *nuraghi* adı verilen ve muazzam duvarlar ve burçları olan dev taş tahkimatlar ilk kez bu dönemde ortaya çıkmıştır. Diğer taraftan, nedenleri hâlâ tartışma konusu olmakla beraber, yerleşim yerlerinde esen yıkım dalgası Doğu Akdeniz boyunca ilerleyip Nil Nehri’nin ağzına kadar yayılmıştır.

Aynı dönemde, İtalya, İrlanda ve Romanya’da da tepe kaleleri görülmeye başlamıştır. İsviçre’nin göller bölgesinde yaşayan insanlar bölgeden en etkili şekilde istifade edebilmek amacıyla köylerini adalar veya burunlar üzerine inşa edip sonrasında buraları duvarlarla çevrelerken, İrlanda’da yapay ada müstahkemleri, başka bir ifadeyle “*crannog*”lar inşa edilmiştir.

Demir Çağı. Demir Çağı boyunca tepe kalelerin boyutları, sayısı ve

252 Antik Avrupa

özellikle de giriş noktaları bakımından yapısal karmaşıklığı kademeli bir şekilde artmıştır. Pek çok tepe kale -gerek Kıta Avrupası'nda gerekse Britanya'da- M.Ö. birinci binyılın ortalarında onarım ister hale gelmiştir ve bu durum, bir tür sosyal çöküş ve buraların ancak daha sonraki dönemlerde farklı insanlar tarafından yeniden yerleşim ve kullanıma açıldığına işaret etmektedir. M.Ö. altıncı yüzyılda Kıta Avrupası'ndaki tepe kaleler Klasik Yunanistan ve Yunan kolonilerinin etkisini sergilemeye başlamış ve bu durum Almanya'da Heuneberg, Fransa'da Entremont gibi bölgelerde Yunan tahkimatlarının taklidi olan kare şeklinde burçlara sahip tahkimatları beraberinde getirmiştir.

M.Ö. yedinci yüzyıl, Kuzey Britanya'da büyük bir huzursuzluk ve çalkantı dönemi olarak geçmiş gibi görünmektedir. Muazzam tepe kalelerin inşa edilmiş, çiftliklerin çitlerle güçlendirilmiş olması bu dönemde bölgede yağma ve saldırıların hüküm sürdüğüne işaret etmektedir. İskoçya ve İrlanda'da, *brochs* adı verilen daire şeklindeki taş duvar hisarlar görülmeye başlamıştır ki bunların elliden fazlası bugün hâlâ varlığını sürdürmektedir. İlk hisarlar arasında olan Clickhimin bir müstahkem çiftlikten dönüştürülürken, en yüksek iki hisar Dun Troddan (7.6 metre) ve Mousa'dır (13,7 metre). İrlanda'daki Staigue Kalesi 3,9 metre yüksekliğindedir, çapı 24 metrenin üzerindedir ve kalın duvarların içine inşa edilmiş odalara sahiptir.

“Atıklarla” oluşturulmuş surlara sahip tahkimatlar ilk kez M.Ö. beşinci yüzyıl dolaylarında görülmüştür. “Atık” terimi gelişigüzel bir inşa izlenimi uyandırıyor da, bu surlar titizlikle oluşturulmuştur. Genel itibarıyla, bu perdeler “açıktır” ancak surların kalınlığı ve sığ açısı toprak kaymasını önlemektedir.

Diğer taraftan, tepe kalelerin geçitleri de M.Ö. ilk binyıl boyunca gelişmiş ve değişmiştir. Daha eski örnekler kapının içinde bulunduğu küçük bir avlu oluşturan basit eğimli geçitlere sahipken, zaman içinde giriş pasajları giderek daha uzun ve daha karmaşık bir yapıya kavuşmuştur. Ivinghoe Beacon gibi yerleşimlerde görülen daha eski girişler sadece 3,4 metre derinliğindeyken, daha sonraki pasajlar o dönem için geçerli olan ok menziline, yani 40 metrenin üzerine çıkarılmıştır. Daha sonraları söz konusu pasaja yan muhafız odaları eklenmiştir. Bazı tepe kalelerde, pasajın başında ve ortasında bulunan kapalı bariyerler bu durumu daha da pekiştirmiştir. Demir Çağı tahkimatlarının son örneklerinde (İngiltere'deki Painswick İşaret Kulesi'nde olduğu gibi), giriş pa-

sajları 45 metreye kadar uzatılmış ve geçidin kalenin dış kesiminden görülmemesini sağlayacak şekilde iç kısmın sonunda kavislenmiştir. Giriş pasajının kavislenmesi ahşap kapıyı açmada ateşli okların ve şahmerdanların kullanılmasını önlemiştir. Muhafız odaları üzerindeki köprüler, Rainsborough ve Titterstone Clee'deki ayaklarından anlaşıldığı kadarıyla, saldırganlara her iki yandan açılan ateşin yanı sıra yukarıdan da ateş açılmasını sağlamıştır. Gözetleme kuleleri, yani barbakanlar da yine bu dönemde kullanılmaya başlamıştır.

Gelgelelim tarih öncesi tahkimatların zirve noktasını Romalı generalerin bile saygıyla söz ettiği *oppida* adı verilen büyük Kelt tepe kaleleri oluşturmuştur. M.Ö. birinci binyılın ortalarında bazı tahkimatlar, düşürülmesi Sezar'ın lejyonlarının haftalarını almış olan Alesia gibi devasa tepe kale yapıları haline dönüştürülmüştür. Kuşatma silahları ve topları olmayan, sadece yay, sapan ve mızrak gibi kısa menzilli silahlara sahip saldırganlar karşısında, bu "*oppida*"lar neredeyse ele geçirilemez olmuştur. Bu durum, bölgenin Romalılar tarafından fethedildiği döneme kadar saldırıya uğradığını gösteren kanıtların neden görece az olduğunu da açıklığa kavuşturmaktadır. Pek çok *oppida* o kadar çok sakinin ve o kadar farklı faaliyetin etrafını çevrelemiştir ki sadece sığınaklar ve hisarlar değil, daha ziyade duvarlarla çevrili kasabalar anlamında "ön-kent merkezleri" olarak anılagelmektedirler. Örneğin, Paris, Toulouse ve Colchester gibi kentler ilk başta *oppida* olarak kurulmuşlardır.

SİLAHLAR VE ZIRHLAR

Bilinen en eski savaş silahları taştan, ahşaptan ve kemikten yapılmıştır. Daha sıradan amaçlarla kullanılıyor olmakla birlikte, baltalar, keserler, çekiçler, bıçaklar (taştan ve kemikten) ve ok, mızrak ve sapan gibi av silahlarının tamamı insan öldürmek için de kullanılmıştır. Yukarıda değinildiği üzere, Üst Paleolitik ve Mezolitik Dönem avcılarına ait iskeletlerde gömülü ok uçları ve bıçak, balta ve sopa darbelerine bağlı yaralar bulunmuştur.

Neolitik. Neolitik Dönem boyunca "özel amaçla üretilmiş" savaş silahlarının kanıtları en iyi ihtimalle koşullara bağlı ve ikinci dereceden kanıtlardır. Kurbanlardaki silaha bağlı yaralar Erken Neolitik Dönem savaşçılarının öncelikli silahlarının yay ve ok ve taş balta/keserler olduğunu göstermektedir. LBK ok uçları saplandığı yerden geri çıkarılması güç,

254 Antik Avrupa

geniş ve üçgen şeklinde uçlarken, bir gövdelerinin bulunmuyor oluşu ok çıkarılırken ok sapının sıyrılmasını ve yaranın enfeksiyonlu kalmasını sağlamaktadır. Diğer taraftan, besin kalıntıları LBK çiftçilerinin hemen hiç avlanmadıklarını, dolayısıyla bu ok uçlarının tasarımlarının da işaret ettiği gibi savaş için özel amaçla üretilmiş silahlar olduklarını ortaya koymaktadır. Gerçekten de bu dönemden kalan iskeletlerde gömülü LBK ok uçlarına rastlanmaktadır. Bu ok uçlarının en yaygın görüldüğü yerler yine diğer savaş buluntularıyla da sıkça karşılaşılan batı LBK dağılımıdır. Bununla birlikte, Erken Neolitik Dönem'in eşsiz taş keserlerinin genellikle sadece ağaç işlerinde kullanıldığı düşünülmektedir. Yukarıda değinildiği üzere, pek çok savaş kurbanının delikler açılmış kafatasları yine bu aletlerin de silah olarak kullanıldığını göstermektedir. LBK yetişkin erkek ölülerinin gömülü olduğu mezarlarda baltaların bulunması da bir diğer kanıttır. Tarihsel olarak, savaşta cesaret ve silahları kullanmada gösterilen hüner, erkek açısından marangozluk yeteneğine kıyasla çok daha yaygın bir statü kaynağı olagelmıştır.

Tunç Çağı. Maden biliminin Avrupa'da nasıl ortaya çıktığı hâlâ tartışma konusu olmaya devam etse de, kaynağı ne olursa olsun, Avrupalılar bu yeni madenleri hemen ve de en yoğun ve yaygın haliyle silah yapmada kullanmışlardır.

Özel amaçla üretilmiş savaş silahları ilk madeni insan yapıtları arasındadır. Bu aletlerden ilki, Kalkolitik Çağ'da geniş ağızlı kap (*beaker*) yapıcılar tarafından üretilen yuvarlak topuzlu, üçgen şeklindeki bıçaklı hançer olmuştur. Bu şekil Demir Çağı'na kadar silah ve süs eşyalarında kullanılmaya devam etmiştir. Yaklaşık olarak M.Ö. 2300'de tunç kılıçların ortaya çıkışı metal teknolojisindeki ilerlemelerin de işareti olmuştur. İlk başlarda bunlar kısa, ince bıçaklı silahlar olarak ortaya çıkmıştır, ağırlıkları büyük ölçüde uç kısma doğru toplanıyor ve kesme işleminde kullanılıyordur. Ancak maden işleme bilgi ve hüneri arttıkça, bu kılıçlar da giderek daha uzun ve ince bir şekle kavuşmuştur. Tunç Çağı'nın ortalarında Orta ve Doğu Avrupa'da gerçek anlamda kesen ve saplanan kılıçlar geliştirilirken, Ege'de de incemsi ağır kılıçlar üretilmiştir. Kesen ve saplanan kılıçlar Geç Tunç Çağı'na kadar (ilk silahları Anadolu ile bağlantılar sergileyen) Ege'ye ulaşmamıştır. Diğer taraftan, ilk madeni mızrak başı M.Ö. 2300 dolaylarında ortaya çıkmıştır. Bunlar gövdeye tutturulmuş uzun bir sapa sahip hançerimsi başlardır. Saplanan mızrak ucu daha sonra biraz daha ilerlemektedir. Bu mızrakların

sayısının kılıçlardan on kat fazla olması bunların rütbesiz askerlerin öncelikli silahları olduğunu göstermektedir. Ne var ki tuncun ok ve kargı ucu yapımında kullanılması için Geç Tunç Çağı'na kadar beklemek gerekmiştir.

Ve nihayet Savaş Baltası kültürünün beraberinde getirdiği savaşma şeklindeki büyük değişim Orta Avrupa'ya ulaşmıştır: savaş arabası. Savaş arabaları Moravia, Slovakya, Macaristan ve Transilvanya'da Erken Tunç Çağı'ndan beri biliniyordur. İlk savaş arabaları sonraki sanat eserlerinde betimlenen iki tekerlekli zarif araçlardan ziyade vagonları andıran tipik olarak ağır arabalardır. Bununla birlikte, hareket kabiliyeti daha düşük olan düşmanlara yandan taarruz etmeye imkân tanıyor olmaları sayesinde bu savaş arabaları orduların hareket kabiliyetlerini geliştirmiştir. Dahası, daha uzun menzilli silahların (ok, mızrak vesair) hızla ön saflara taşınmasını sağlayabilmesi itibarıyla savaş arabası sürücülerinin ateş gücünü artırmıştır.

Silah teknolojisi geliştikçe, daha gelişmiş kişisel savunma aletlerine duyulan ihtiyaç artmış ve bu durum madeni zırhları beraberinde getirmiştir. Bir savaşçının savunmasız olduğu taraftan saldırıya uğramasına yol açan şaşırtmacalı geçitlerin varlığı, kalkanların Erken Neolitik Dönem'den beri kullanılmakta olduğuna işaret etmektedir. İlk kalkanlar şüphesiz ki ahşap, kemik ve işlenmiş deri gibi dayanıksız materyallerden yapılmıştır. İlk savaş zırhları, M.Ö. ikinci binyılda Yunanistan'ın Aegina Adası'nda yaban domuzu dışından yapılan zırhta görüldüğü gibi, bu tür materyallerden yapılmıştır. Madenlerin görece daha pahalı olması nedeniyle, Maden Çağı'nda bile uzun bir süre bu tür materyallerden zırh yapımına devam edilmiştir. Diğer taraftan, her ne kadar bu dönem öncesinde var olduğu mutlaksa da, miğferler Geç Tunç Çağı'na kadar bilinmemektedir.

Tunç zırhlar ilk olarak Ege'de yaklaşık olarak M.Ö. 1200'de yapılırken, Avrupa'da o dönem henüz bilinmemektedir. Slovakya'nın Caka köyündeki bir kabile şefi mezarında bu döneme ait olarak tarihlenen bir zırh bulunmuştur. Yunanistan'daki Dendra yerleşiminde Anadolu'daki örneklerle benzerlikler sergileyen tunç baldır zırhları ve yaban domuzu dışından yapılma miğferlere rastlanmıştır. Geç Tunç Çağı'nda Ege'de görülen yuvarlak kalkan gibi askeri ekipmanlar ise daha fazla Orta Avrupa özelliği sergilemektedir. M.Ö. 1000 dolaylarında, Avrupa zırhları temel yapılarına kavuşmuş ve küçük değişikliklerle beraber sonraki

256 Antik Avrupa

2.000 yıl boyunca aynı yapıyı korumuştur. Örneğin, Urne kültürü savaşçıları tunç bir göğüslük, tepe topuzu ve yanak korumasına sahip bir konik miğfer takmış ve deriyle, kimi zaman ise tunçla kaplı yuvarlak bir ahşap kalkan taşımışlardır.

Demir Çağı. Demir ilk kez M.Ö. 2000 dolaylarında Batı Anadolu'da işlenmiştir. M.Ö. 1500'de, bu bölgede demir, alet ve özellikle de silah yapımında tuncun yerini almıştır. Demircilik yaklaşık olarak M.Ö. 1250'de Ege'ye ulaşırken, Britanya'ya gelişi için bir 550 yıl daha geçmesi gerekmiştir.

M.Ö. sekizinci yüzyılda, Doğu ve Orta Avrupa'da demir kullanımında artış gözlemlenirken, Orta Avrupa'da bu durum Hallstatt C ve D erken dönem Kelt kültürleri ile ilişkili gelişmiştir. Oyuk baltalardan keskilere kadar pek çok farklı demir alet ve silah yapmış hünerli demirciler olan bu insanların demir kılıç ve mızrakları, güney komşularının sahip olduğu silahlardan sonraki en üstün silahlar olma özelliğine erişmiştir. Bekleneceği üzere, Geç Hallstatt'ın iyi silahlara sahip savaşçı seçkinleri Orta Avrupa'nın nehir ticareti yollarının kontrolünü ellerinde tutmuş ve güneyde Yunanlar ile ticari ilişkiler kurmuşlardır.

Sonrasındaki dönemde ise La Tène Keltleri özel amaçla üretilmiş bir dizi savaş yöntemi geliştirmiş ve savaş arabalı ve atlı savaşta ilerleme kaydetmeye devam ederek Avrupa'nın o döneme kadar gördüğü en güçlü ve korkunç süvarileri olmuşlardır. Ordularının hareket kabiliyeti son derece yüksekken, iki ve dört tekerlekli savaş arabaları (*essenda*) en disiplinli ve tam donanımlı piyadeler dışında hemen herkese karşı ciddi bir avantaj sağlamıştır. Bununla birlikte, savaş arabalarıyla birlikte gömülmüş seçkin mezarlarına Avrupa genelinde rastlamak mümkünken, Sezar'ın bölgeyi fethettiği dönemde Kıta Avrupa'sında artık çoktan modası geçmiş olan savaş arabaları Britanya'da hâlâ kullanılıyordu.

Kelt savaşçıları geniş bir dizi silahtan yararlanmıştır: ok, mızrak, kısa ve uzun bıçaklı kılıçların yanı sıra -İber Yarımadası'nda- Romalı tarihçi Livy'nin bir kafayı veya bir uzvu tek bir hamlede koparabileceğini iddia ettiği ağır bir satırı andıran *falçata*. Sapanlar neredeyse kesin bir tahminle daha eski dönemlerde kullanılmış olmakla beraber, Maiden Kalesi gibi Geç Tunç ve Demir Çağı tahkimatlarının yanında bulunan sapan taşı "dökme cephanelikleri" bunların Avrupa'da kullanıldığını gösteren ilk açık kanıtlar olma özelliğine sahiptir. Diğer taraftan, gerek atlı birlikler gerekse savaş arabasına binen birlikler mızrak kullanmıştır.

Bu birlikler çok hızlı mesafe katediyor, mızrak atıyor ve güvenli bir yere çekilebiliyorlardır. Bunun yanı sıra, İspanya'daki İberya Keltleri *gladius* adı verilen kısa kılıcı Romalılara karşı o denli etkili bir şekilde kullanmışlardır ki daha sonra Romalılar bu kılıcı lejyonların başlıca silahı olarak kullanmaya başlamışlardır. Kelt savaşçılar uzun ve dikdörtgen şeklinde kalkanlar kullanmış ve boynuzlu veya tüylü madeni miğferler takmışlardır. Bazıları koruyucudan ziyade teatral aletleri andıracak kadar hassas ve kolay kırılır olmasına karşın, bu aletlerden birkaçı günümüze ulaşmayı başarmıştır. Fransa'nın Amfreville ve Agris bölgelerinde M.Ö. dördüncü yüzyıldan kalma muhteşem örneklerine rastlanan altın kaplama ve mercan işlemelerle süslü "kasket" miğferlerin de yine La Tène dönemine ait olduğu bilinmektedir.

Keltlerin *gaesatae* adıyla anılan en iyi savaşçıları ise, boyunlarına ince örgülü madeni bir halka olan torklardan takarlardı. Bir *gaesatae* genellikle çıplak ve zaman zaman bedenlerini çivit otundan elde edilen boyayla maviye boyayarak Kelt ordularının en ön saflarında savaşırdı. Bunun yanı sıra, gaddarlıklarıyla ünlenen bu savaşçıların paralı askerler olarak pek çok Akdeniz ordusuna kiralandıkları bilinmektedir. Klasik Dönem yazarlarına göre, Keltler anlaşmazlıkları karşıt güçlerin liderleri veya en iyi savaşçıları arasında geçen tek bir dövüş ile karara bağlamayı tercih ederlerdi. Kelt savaşçılarının çoğunun sadece kesmede işlevsel olan uçları körleşmiş uzun kılıçlar kullanmış olması da yine bu tek dövüş tercihinin bir yansımasıdır. Daha uzun menzilli olmaları nedeniyle bu kılıçlar açık ve kalabalık olmayan savaşların en etkili silahıyken, kısa kılıçlarıyla yan yana dizilen Roma lejyonlarının pek çok savaşta açıkça kanıtlayacağı üzere, askerlerin kalabalık ve birbirine yakın bir şekilde dizildiği savaşlarda son derece kullanışsızdılar.

SANAT

Ender olmakla beraber, Paleolitik Dönem'den kalma insan öldürme temsillerinden ve Neolitik Dönem'e ait olarak tarihlenen savaş betimlemelerinden söz etmek mümkündür. Bu temsil ve betimlemeler mağara duvarlarına ve seramiklere çizilen resimlerden mimariye, taş, kemik, fil dişi üzerine yapılan oymalardan madeni eşyalara kadar her araç üzerinde vücuda getirilmiştir. Bu sanatsal temsiller birer fotoğraf değildir ve asla gerçek olayları temsil etmedikleri gibi oluşları da gerçek sa-

258 Antik Avrupa

vaşın sıklığı ve korkunçluğu ile doğrudan bağlantılı değildir. Bununla birlikte, bu eserler dönemin sanatçıları ve izlerkitlelerinin savaşlar, silahlar ve dövüslere aşına olduklarını açıkça ortaya koymaktadır.

İspanya'daki Erken Neolitik yerleşimi Morella la Villa-Cueva del Roure'de bulunan (yak. M.Ö. 4900) en eski savaş betimlemelerinden birinde biri dört, diğeri üç okçudan oluşan iki grup arasındaki savaş resmedilmiştir. Büyük grup bir yandan merkeze doğru ilerlerken diğeryandan küçük gruba en savunmasız olduğu sağ tarafından saldırmaktadır. Bu resim Neolitik Dönem savaşçıları'nın bile ilkel taktik bilgisine sahip olduklarını göstermektedir. Yine, İspanya'da başka Neolitik Dönem savaş betimlemeleri de mevcuttur; Les Dogues'te on bir okçu, dokuz okçuyla, El Molino de las Fuentes'te ise on beş okçu, yirmi okçuyla savaşırken betimlenmiştir. Tunç Çağı İskandinavya'sından kalma bazı kaya sanatı örnekleri ise karada ve de denizden savaşan mızraklı savaşçı gruplarını sergilerken, Savaş Baltası kültürünün gelişiyile beraber savaş arabası betimlemeleri de Avrupa sanatında görölmeye başlamıştır.

Hallstatt kültürleriyle birlikte, savaş sahneleriyle süslenmiş objelerin sayısında çarpıcı bir artış yaşanmıştır. Bunda, olayların daha dayanıklı ve kalıcı araçlar üzerinde kayıt altına alınmış olmasının da kısmi bir etkisinden söz etmek mümkündür. Bu dönemde yaşamış insanlar Kelt savaşçıları ve bunların kullandıkları silahlar ve taktikleri betimlemede bakır, tunç, altın ve demir gibi madenlerin tamamını kullanmışlardır. Erken dönem Kelt tunç içki kapları tipik olarak savaş sahnesi betimlemeleriyle süslüdür. Almanya, Hochdorf'ta bulunan Hallstatt D (yak. M.Ö. 530) dönemine ait ölü sediri, savaş arabaları üzerindeki savaşçılar ve kılıç ve kalkanlarını savuran üç savaşçının betimlemesiyle süslüdür. Yine Avusturya, Steiermark ve İtalya, Certosa'da bulunan benzer kaplar da baltalı, mızraklı, kalkanlı ve yuvarlak miğferli Kelt savaşçısı betimlemeleriyle süslüdür. Fransa'da bir mezarda bulunan, Yunanlar tarafından ithal edilmiş Vix kraterinde (şarap karıştırma kabı) piyadeler ve savaş arabası süren savaşçılar resmedilmiştir. Keza Entremont yerleşimi de kafatası tapınağının yanı sıra oyulmuş kesik insan kafası yığını ile Keltlerin savaş hatırası alma saplantılarının kanıtlarını ortaya koymuştur.

Diğertaraftan, yine Klasik Dönem yazarları da Keltlere özgü objeler üzerindeki betimlemelerin doğruluğunu gözler önüne sermektedir. Sicilyalı Diodorus, Kelt savaşçıları'nın tunç işlemedeki ustalıklarını gösteren insan boyunda kalkanlar taşıyan ve uzun kılıç ve mızraklarını hü-

nerle kullanan savaşçılar olarak betimlemiştir. Yazara göre, savaşçılar boynuzlu veya çıkık heykelcikli miğferler, zincirli zırhlar ve demir göğüslükler takıyorlardır. Ayrıca, kulakları tırmalayan bir sesle savaş trompetleri çalan müzisyenlerin de bu savaşçılara eşlik ettiği söylenmektedir; Danimarka'da bulunan ve M.Ö. ikinci yüzyıldan kalma bir La Tène yapıtı olan Gundestrup Kazanı'nın üzerinde bunların tamamı sergilenmektedir.

Ayrıca bkz. Hochdorf (1. Cilt, 1. Bölüm); Maiden Kalesi (1. Cilt, 1. Bölüm); Orta Avrupa'nın İlk Çiftçileri (1. Cilt, 3. Bölüm); Buz Adam (1. Cilt, 4. Bölüm); Geç Neolitik/Bakır Çağı İberya'sı (1. Cilt, 4. Bölüm); Sardinya'nın Tunç Çağı Kuleleri (2. Cilt, 5. Bölüm); Orta Avrupa'nın Geç Tunç Çağı Urneleri (2. Cilt, 5. Bölüm); Miken Yunanistanı (2. Cilt, 5. Bölüm); Oppida (2. Cilt, 6. Bölüm); Tepe Kaleler (2. Cilt, 6. Bölüm); Demircilik (2. Cilt, 6. Bölüm); Heuneburg (2. Cilt, 6. Bölüm).

KAYNAKÇA

Carman, John ve A. F. Harding, ed. *Ancient Warfare: Archaeological Perspectives*. Stroud, U.K.: Sutton, 1999.

Ellis, Peter B., *The Celtic Empire*. London: Robinson, 1990.

Keeley, Lawrence H., *War before Civilization*. New York: Oxford University Press, 1996.

LeBlanc, Steven A. ve Katherine E. Register, *Constant Battles: The Myth of the Peaceful, Noble Savage*. New York: St. Martin's, 2003.

Milisauskas, Sarunas, ed. *European Prehistory: A Survey*. New York: Kluwer Academic/Plenum, 2002.

MAIDEN KALESİ

NIALL SHARPLES

Maiden Kalesi en büyük ve en görkemli İngiliz tepe kalelerinden biridir. Yerleşim, İngiliz arkeolojisi tarihinde kayda değer bir öneme sahiptir ve ilk kazı çalışmaları 1930'larda, İngiliz arkeolojisinin gelişmesindeki en önemli figürlerden olan Sör Mortimer Wheeler tarafından gerçekleştirilmiştir. Wheeler'in kazıları dönemin en kapsamlı kazıları arasında yer almanın yanında son derece önemli bir kavram olan arkeolojik katman bilgisinin gelişmesinde de kritik bir rol oynamıştır. Aynı zamanda, bu kazılar Demir Çağı Güney Britanya'sı için istilalar sonucunda maddi kültürde yaşanan önemli değişimleri açıklayan difüzyonist bir kronoloji oluşturmuştur. Diğer taraftan, bu makalenin yazarı tarafından yakın geçmişte gerçekleştirilen küçük ölçekli kazılar, Wheeler'in sunduğu portrenin belli boyutlarını tekrar gözden geçirmekle beraber, daha da önemlisi, yerleşim sakinlerinin ekonomisini tanımlama ve canlandırırmda kullanılabilecek bir çevresel kanıt veri tabanı sunmaktadır. Bu tepe kale İngiltere'nin güney kıyısı yakınlarında yer alan Dorset Kontluğu'nda inşa edilmiş olup Frome Nehri vadisinde alçak bir kireçtaşı tepe üzerinde konumlanmıştır. Kuzeyde bir buçuk kilometre boyunca uzanan bir Roma kasabası olan Dorchester, bu tepe kalenin doğal varisi olagelmiş gibi bir görüntü sergilemektedir.

Bu bölgedeki tepe kaleler M.Ö. birinci binyılın ilk yarısında inşa edil-

mişlerdir ve görünüşleri Tunç Çağı'nın sonu ile Demir Çağı'nın başlangıcını karakterize eden çarpıcı değişimlerle örtüşmektedir. Bununla beraber, Maiden Kalesi çok daha eski bir tarihe sahiptir; bu Erken Demir Çağı tepe kalesi doğrudan doğruya daha eski bir Neolitik tahkimatın üzerine inşa edilmiştir. Bu anıt önemli bir topluluk merkezi işlevi görmüştür ve barındırdığı büyük miktarda materyal, bu çevrelemenin üretim faaliyetlerinin (çakmak taşı balta üretiminin) merkezi olduğunu ve özellikle de Güneybatı İngiltere'deki topluluklar ile yaygın ve güçlü bağlantıları olduğunu ortaya koymaktadır. Tepe zirvesi Tunç Çağı'nda yerli topluluk için bir merkez olma işlevini yitirmiş görünmekte olup sonrasında bazı yerel yönetimlerin sınırlarına yakın bir şekilde konumlanmış periferi bir bölge halini almış olması muhtemeldir. Sınır konumunun getirdiği tarafsızlık özelliğinin tepe kalenin tesisinde can alıcı bir gerekçe olarak öne çıkmış olması mümkündür. Diğer taraftan, Güney İngiltere tepe kalelerinin çoğu benzer konumlarda tesis edilmiştir ve bazıları gerçekten de daha eski dönemlerden kalma çizgisel toprak tahkimatlarını bünyesine katmıştır. Bu çevreleme sınırı ve bunun çevrelediği alanın büyüklüğü tepe kalelerin büyük topluluk girişimleri olduğunu ortaya koymakta ve birkaç topluluğun bir araya gelmesiyle inşa edildikleri anlamına gelmektedir.

Maiden Kalesi'nin orijinal tepe kalesi M.Ö. 500 yılında inşa edilmiştir. 6,4 hektarlık bir alan tek bir sur ve baştan aşağı 8,4 metreden derin bir hendekle çevrelenmiştir ve biri sıra dışı bir ikili geçit olmak üzere iki girişi mevcuttur. Bu tepe kale aynı dönemde inşa edilmiş diğer pek çok tepe kale ile kıyas götürür bir yapıdadır ve bir buçuk kilometrelik bir alan içinde benzer örnekleri mevcuttur. Buna karşın, Maiden Kalesi kısa süre içinde önce yerelin, ardından da bölgenin merkezi olmayı başarmış, sonraki üç yüz yıl boyunca da çevreleme sınırı odaklı neredeyse kesintisiz bir inşaat programına tabi tutulmuştur. Orijinal tahkimatta yapılan ilk yenilemenin ardından, alanın batıya kapalı 19 hektarlık bir tepe kale oluşturacak şekilde genişletilmesine karar verilmiştir. İlk başta bu alan atık yığınının yapılmış basit bir setle çevrelenmiştir ve doğuya ve batıya bakan iki görkemli ikili geçide sahiptir. Çok geçmeden bu yapıya ilave dış setler eklenmiş ve orijinal iç set yükseltilmiştir. M.Ö. ikinci yüzyılda, tepe zirvesi üç-dört sıra set ve hendekle çevrelenmiş ve iç set 5,5 metrenin üzerinde bir yükseklikte tutulmuştur. Bütün bu değişikliklerle beraber şüphesiz ki geçitler de dönüşüme uğramıştır. İlk başta, geçit-

262 Antik Avrupa

ler ziyadesiyle basitken, fazladan setlerin eklenmesiyle davetsiz misafirleri şaşırtmak ve geçiti gizlemek üzere karmaşık ve birbiriyle iç içe geçmiş bir setler ve hendekler toplamı oluşturulmuştur.

Bu tepe kalenin ilk kullanımı konusunda çok az bilgi mevcut olmakla beraber, M.Ö. üçüncü yüzyıl ortalarında iç kesim yoğun ve faal bir şekilde kullanılmış ve son derece iyi düzenlenmiştir. Küçük, daire şeklindeki evler, tahılları saklamada kullanılan geniş çukur ambarlar ve kare şeklindeki ahşap binalar içine kurulan yerden yüksek karakteristik depolama tesisleri bu kullanımın belirleyici özellikleri olarak öne çıkmaktadır. Bu yapılar Güney İngiltere'deki bütün Demir Çağı yerleşimlerinin ayırt edici özellikleridir ve daire şeklindeki evler Britanya'yı kıtanın birbirine komşu bölgelerinden ayıran bir unsurdur. Yerleşimin iç kesimi jeofiziksel ölçmede bariz bir şekilde görünür olan yollarla ayrılmıştır. Diğer taraftan, tepe kalenin ekonomisine tarımsal faaliyetler hâkim olmuştur ve büyük miktarlardaki arpa ve buğday üretimi tahıl üretimine verilen önemi ortaya koymaktadır. Koyun en yaygın bulunan hayvanken, büyükbaş hayvanlar ve daha az sayıda olmakla birlikte domuzlar da önemlidir. Son olarak, çok sayıda seramik ve kemik alet ortaya çıkarılırken, madeni aletler ve süs eşyaları Orta Demir Çağı bağlamında değerlendirildiğinde görece azdır.

Neden böylesi heybetli setler ve hendeklerin inşa edilmiş olduğu konusuna getirilen standart açıklama, bunların Tunç Çağı'nın sonunda ilişkilerin bozulmasının beraberinde getirdiği savaş artışını yansıttığı yönündedir. Ancak bu, yetersiz bir açıklama gibi görünmektedir; zira Tunç Çağı'nda oldukça yaygın bulunan kılıç ve mızrak gibi silahların görece azlığına herhangi bir açıklık getirmemektedir. Şu halde, bu sınırların bariz bir şekilde salt savunmadan çok daha karmaşık işlevleri olmuştur. Bu sınırların oluşturulmuş olmasının ayrı ayrı hanelerin bir araya gelerek diğer yerel topluluklardan ayrı ve bağımsız bir topluluk inşa edişini simgelemesi de mümkündür. İnşa süreci sembolik olarak aidiyet hissi uyandıran bir faaliyet olmuş, aynı zamanda diğer topluluklarla rekabet etme imkânı sunmuştur. Diğer taraftan, daha öncesinde bağımsız olan toplulukların katılımı ise Maiden Kalesi sakinlerinin otoritesini kabul ettiklerini göstermektedir. Bu "gelişmiş tepe kale"nin inşasına yapılan yoğun iş gücü ve kaynak yatırımı sürece ne denli çok sayıda insanın dâhil olduğunu gözler önüne sermektedir. Dolayısıyla, Maiden Kalesi'nin Güney Dorset'in bu büyüklük ve karmaşıklıkta ki tek

tepe kalesi olması hiç de şaşırtıcı değildir. M.Ö. üçüncü yüzyılda Maiden Kalesi surları, sakinlerinin statüleri ve Güney Dorset üzerindeki otoritelerinin açık bir göstergesi olmuştur.

Ne var ki M.Ö. birinci yüzyılın sonlarına gelindiğinde tepe kale önemi ni yitirmeye başlamış gibi görünmektedir. Surlar birkaç yüzyıl boyunca genişletilmemiş ve bölge sakinleri batı uzantısını terk etmiştir. Bu değişimler tepe kaleyi kuşatan kültürel çevrede yeni yerleşimlerin ortaya çıkışıyla aynı döneme denk gelmektedir ve buradan hareketle insanların tepe kaleden ayrıldıklarını ve bu durumun bir zamanlar topluluğa gücünü veren komünal bağlarda kopuşu temsil ettiğini saptamak hiç de zor değildir. Diğer taraftan, bu değişimler maddi kültürün giderek artan önemiyle de bağlantılıdır ve bireyleri tanımlama ve bireysel kimlik eksenli hiyerarşiler kurmada insan yapıtlarından yararlanılmış gibi görünmektedir.

Bölgenin kendisine özgü ölü gömme geleneğinin gelişmesi ve Maiden Kalesi'nin doğu kapısında kayda değer bir mezarlık alanının var olması da yine bireysel kimliğin giderek artan önemini ortaya koymaktadır. Bu mezarlık alan istisnai bir genişliğe sahiptir. Alçak ölü gömülerinin aksine genişletilmiş eşli gömüler, sıra dışı çeşitlilikle mezar malları ve ölümcül yara izleri taşıyan cesetler gibi birçok özelliği bu mezarlık alanı eşsiz yapmaktadır. Wheeler, bu unsurlardan bazılarını meşhur bir tarihsel hipotezin bir parçası olarak Romalıların büyük bir kuvvetle tepe kaleye taarruz edişinin çarpıcı bir tarihsel canlandırımını sunmada kullanmıştır. Gelgelelim bu hikâye, söz konusu mezarlık alanının ayırt edici pek çok özelliğini görmezden gelmektedir. Dahası, her ne kadar Romalılar belli sayıda insanı öldürmüşlerse de, doğu kapısına büyük bir kuvvetle taarruz ettiklerini gösteren herhangi bir kanıt mevcut değildir. Esasen bu mezarlık alan, toplum örgütlenmesinde çarpıcı değişimlerin yaşandığı bir dönemde tepe kale topluluğunun devam eden öneminin somut bir göstergesidir.

Ayrıca bkz. Tepe Kaleler (2. Cilt, 6. Bölüm).

KAYNAKÇA

- Sharples, Niall, *English Heritage Book of Maiden Castle*. London: Batsford, 1991.
Maiden Castle: Excavations and Field Survey 1985-6. London: Historic Buildings and Monuments Commission for England, 1991.
Wheeler, R. E. M., *Maiden Castle, Dorset*. London: Society of Antiquaries, 1943.

II

BUZUL ÇAĞI SONRASI AVCILARI

M.Ö. 8000 - M.Ö. 4000

GİRİŞ

PETER BOGUCKI

Yaklaşık on bin yıl önce, İskandinavya ve Alplerdeki Pleistosen Dönemi buzulları yaklaşık olarak bugünkü mevcut konumlarına çekilmiştir. İklimsel ısınma Avrupa'nın öncesinde buz ve tundra örtüsüyle kaplı olan çok büyük bir kesiminde ormanlık alanların oluşmasını sağlamıştır. Ormanlık alanlar av hayvanları ve yenilebilir bitkilerle; nehirler, göller ve denizler balıkla dolup taşmıştır. Böylesi bir çevre şüphesiz ki içinde yaşayan avcı ve toplayıcı insanlara pek çok imkân sunmuş ve insanlar da bu meydan okumalar ve imkânlara teknolojik, sosyal ve simgesel yeniliklerle karşılık vermiştir.

On bini aşkın yıl önce başlayıp tarımın ortaya çıkışıyla sona ermiş olan bu dönem, buzulların hüküm sürdüğü “eski” Taş Çağı olan Paleolitik Dönem ile tarımın hüküm sürdüğü “yeni” Taş Çağı olan Neolitik Dönem'in arasına denk geldiğini imlemek amacıyla “Mezolitik” Dönem olarak anılmaktadır. Değişimlerin çok çarpıcı boyutlara ulaşmadığı Güney Avrupa'nın bu dönemi için arkeologlar sıklıkla “Epipaleolitik” terimini kullanırlar. Bununla beraber, 1970'lerin başlarına kadar Mezolitik Dönem arkeologların çok fazla ilgisini çekmemiştir. Çoğu arkeolog bu dönemi nihayet tarımın ortaya çıkışıyla sona eren bir kültürel durgunluk ve yoksulluk dönemi olarak değerlendirmiştir. Ne var ki

268 Antik Avrupa

sonraki on yıllardan itibaren uzmanlar Avrupa'da günümüzün ılıman ikliminin oluşmasını takip eden dönemin makul derecede konforlu bir yaşam şeklini beraberinde getiren büyük değişimlere sahne olmuş bir dönem olduğunu savunmaya başlamışlardır. Bazı bölgelerde, doğal zenginlikler ve insanların buna tepkisi tarıma geçişi bile erteleyebilmiştir. Mezolitik Dönem, sonrasındaki binyıl boyunca Avrupa genelinde yaşanacak büyük gelişmelerin zeminini hazırlamıştır. Bu nedenle, biz de bu ansiklopedinin içerik ve kapsamına Avrupa'nın ormanlık alanları ve kıyı bölgelerinde yaşamış olan Buzul Çağı sonrası avcılarıyla başlamayı tercih ettik.

Buzul Çağı'nın son binyılı boyunca insanların temel besin kaynağının çok büyük bir kısmını oluşturmuş olan göçebe Ren geyiği sürüleri yaklaşık olarak M.Ö. 8000'de veya daha eski bir tarihte İskandinavya'nın kuzey kesimlerine çekilmiştir. Ancak geyik ve yaban domuzu gibi bölgeye özgü av hayvanlarının yeni ormanlık alanlara yayılmasıyla birlikte, ortada avcılarının artık çok uzun mesafeler boyunca Ren geyiklerini kovalamalarını gerektirecek bir durum kalmamıştır. Bunun yerine, avcılar avlarını daha küçük bir bölgeye hapsetmeyi başarabilmişlerdir. Ormanlık alanlar aynı zamanda kolayca toplanabilen çok sayıda yenilebilir bitki de içeriyordu ve bu durum çocukların da fındık, yumuşak meyveler ve mantarlar toplayarak ailelerin besin ihtiyacını karşılamalarına katkıda bulunmalarını sağlamıştır. Çok büyük miktarlarda toplanıp depolanabilen fındık, zengin ve güvenilir bir besin tedariki imkânı sunmuştur. Kökler ve kök sapları (bitkilerin etli, yenilebilir kökleri) da yine önemli bir diğer besin kaynağı olmuştur. Polen diyagramlarından ulaşılan bulgular Buzul Çağı sonrası avcılarının fındık ve diğer çalıların yeşerebileceği ve hayvanların bir arada toplanabileceği yapay açıklık alanlar oluşturabilmek amacıyla balta ve ateş yardımıyla ormanlık alanlarda değişiklikler yarattıklarını ortaya koymaktadır. Bakir Avrupa nehirlerinde somon balığı gibi göçmen balık sürüleri tütsüleme ve kurutma gibi yöntemlerle daha sonra tüketilmek üzere saklanması gereken boyutta mevsimsel bolluklar sergilerken, kıyıları boyunca çok büyük miktarlarda bulunan kabuklu deniz canlıları ve balıklar da yine zıpkın, ağ ve oltayla kolaylıkla yakalanabilen besin kaynakları olmuştur.

Bununla beraber, Avrupa kıyı şeridi o dönem henüz günümüzdeki şeklinden çok farklıdır. Bir avcı bugün Kuzey Denizi'nin güney kısmını oluşturan bölgede yürüyebiliyor ve ayaklarını sadece Thames ve Ren

Nehri'nin ortak nehir ağzını geçmesi gerektiğinde ıslatmak zorunda kalıyordu. Baltık Denizi başlarda Danimarka ile İsveç'i birbirine bağlayan kara köprüleri tarafından barajlanmış bir tatlısu gölüydü. Daha sonraları yükselen deniz seviyesi bu kara köprülerini suyun altına almıştır. Aynı zamanda, binlerce tonluk buzullar altında sıkışmış olan kara da tekrar belirlemeye başlamıştır. Denizlerdeki yükselme ile karadaki yükselmenin birleşmesi arkeolojik kayıt üzerinde ciddi bir etki göstermiştir. Kuzey Denizi tabanında ve Danimarka kıyı koylarında rastlanan insan yapıtı buluntularının da açıkça gözler önüne serdiği üzere, bir zamanlar kurak alanlar üzerinde olan pek çok yerleşim sular altında kalmıştır. Yine, İsveç'in orta kesimleri gibi kimi başka bölgelerde de, bir zamanlar kıyı şeridinde veya adalarda kurulmuş olan yerleşimler artık çok iç kesimlerde ve günümüz deniz seviyesinin çok yüksekinde bulunmaktadır.

Mezolitik Dönem avcıları, teknolojilerini yeni iklim koşullarına uyarlamayı başarmışlardır. Mikrolit adı verilen küçük çakmak taşı parçaları ahşap ve boynuz işlemlerine dâhil edilerek alaşım zıpkın uçları ve bıçaklar yapılırken, boynuz pek çok farklı zıpkın yapımında kullanılmıştır. Sıra dışı bir zekâyı yansıtan etkili bir balık tutma aracı olan çatallı zıpkın, eğik dişli zıpkın parçalarına veya bir tutağın sonuna ekli ahşap bir parçaya sahiptir ve bu yapısı sayesinde balık tutmak için zıpkının balığın sırtına batırılması yetmektedir. Diğer taraftan, söğüt ve fındık ağacı dallarından derelere veya nehir ağızlarına konan ve balığın içine doğru yüzmesini ve kaçamamasını sağlayan konik balık kapanları yapılmıştır. Bazı bölgelerde, geniş sulak alanlara muazzam miktarlarda balık avlamaya imkân tanıyan bu türden pek çok kapan ve tuzak yerleştirilmiştir. Danimarka'da yapılan su altı araştırmaları bu ölçekte bir balık tuzağını ortaya çıkarmıştır. Ancak böylesi önemli becerilerin gelişmesi mülkiyet hakları nosyonu olmadan şüphesiz ki mümkün olmayacaktı; zira elde ettikleri üründe yabancılar da herhangi bir hak talebinde bulunabilmiş olsaydı, bir topluluk, hatta tek bir hanehalkı bile bu tür bir beceri geliştirmeye zaman harcamayacaktı.

Diğer taraftan, Mezolitik Dönem boyunca ağaç gövdesinden yapılma kanolar da arkeolojik kayıta sıkça görülmeye başlamıştır. Genellikle Kuzey Avrupa'nın bataklık alanlarında suya doymuş hâlde bulunuyor olmalarına karşın, bu kanoların bu dönem boyunca kıta genelinde yaygın bir şekilde kullanımda olduğu sonucunu çıkarabilmekteyiz. Bu tür bir deniz aracının ortaya çıkışının Mezolitik Dönem toplulukları üze-

270 Antik Avrupa

rinde elbette ki ciddi bir etkisi olmuştur. Bu araç, avcılarının yılın büyük bir bölümünü sabit yerleşim yerlerinde geçirirken evlerinin çok uzağında bulunan kaynaklara su üzerinden erişebilmelerine ve bunları kullanabilmelerine imkân tanımıştır. Böylelikle, Buzul Çağı avcı çetelerinin sahip olduğu bölge ve ev algısı yerini yeni bir mekân ve ev algı ve anlayışına bırakmıştır.

Arkeologlar Buzul Çağı sonrası avcı topluluklarının sahip oldukları bu sosyal yönlerini göz önünde bulundurup değerlendirmeye ancak henüz başlamışlardır. 1970'lerden bu yana ortaya çıkarılmış pek çok mezarlık alandan bu toplulukların sosyal hayatlarına ilişkin bulgular toplamak mümkündür. Danimarka'daki Vedbæk, İsveç'teki Skateholm ve Rusya'daki Oleneostrovskii Mogilnik gibi yerleşimlerde bulunan mezarlık alanlar ritüel edimleri ve belki de sosyal farklılıklara ilişkin kanıtlar sunmaktadır. Mezolitik Dönem'de ölü gömme ritüellerine çok büyük bir önem atfedilmiştir. Pek çok örnekte, cesetlere aşı boyası (demir sülyeni) serpilmiştir. Alageyik boynuzu ve çakmak taşı aletler gibi objeler de sıklıkla ölüyle birlikte mezara gömülmekteyken, Skateholm'de köpek ölülerinin de insan ölüleri gibi büyük bir özenle gömülmüş olması Mezolitik Dönem yaşamında köpeklere verilen önemin bir yansımasıdır.

Orta ve Güney Avrupa'da, Mezolitik Dönem avcıları Alplerin eteklerindeki göl havzaları boyunca öbeklenmiş ve dağlık bölgelerde dikey olarak dağılmış kaynakları kullanmışlardır. 1990'lar ve 2000'lerin başlarında, Alplerde ve diğer dağlık bölgelerde çok sayıda yeni Buzul Çağı sonrası avcı topluluğu yerleşimi bulunmuştur. Akdeniz kıyısına yakın bölgelerde ve Adriyatik Denizi'nin üst kısımlarındaki kalkerli (kireç taşı) alanlarda bulunan mağaralar da yine cazip yerleşim yerleri olmuştur. Güney Yunanistan'da bulunan Franchthi Mağarası bu dönem boyunca avcı topluluklar tarafından çok sık kullanılmıştır. 8.500 yıl önce deniz seviyesinde yaşanan yükselmenin ardından kıyı şeridi, mağaranın sadece yaklaşık bir kilometre uzağında kalacak kadar iç kesime ilerlemiştir. Buna bağlı olarak da, bölgede bulunan besin kalıntıları arasında birçok farklı bitki türünün yanı sıra artan miktarda balık ve kabuklu deniz canlısına rastlanmıştır. Portekiz ve İspanya boyunca uzanan Atlantik kıyılarında yaşamış avcı topluluklar da yine zengin deniz yaşamından faydalanmışlardır.

Diğer taraftan, Balkanların iç kesimlerinde, Yugoslavya ile Romanya arasında sınır görevi gören Tuna Nehri üzerindeki Demirkapı Boğa-

zı'nda da yine çarpıcı ve sıra dışı bir dizi Mezolitik Dönem yerleşimi bulunmuştur. Burada, yani Lepenski Vir, Padina ve Vlasac gibi yerleşimlerde, insanlar nehirdeki balık, civar yamaçlardaki av hayvanı bolluğundan fazlasıyla istifade etmişlerdir. Bu insanlar her biri taşla kaplı bir ocağa sahip küçük kulübelerde yaşamış ve ölümlerini ev içlerine gömmüşlerdir. Demirkapı yerleşimlerinin ayırt edici özelliklerinden bir diğeri ise, bölgede bulunan kireç taşından oyulmuş insanımsı kafalarla öne çıkan heykelcilik tarzıdır.

Sonuç olarak, Avrupa'nın Buzul Çağı sonrası avcı toplulukları yeni çevre koşullarına uyum sağlama yöntemleri bakımından kayda değer bir yaratıcılık sergilemişlerdir. Bu yaratıcılıklarının keşfedilmesi, bu insanları artık bu dönemi yoksulluk şöyle dursun, muazzam bir dönüşüm dönemi olarak gören arkeologların gözünde de saygın bir konuma taşımıştır. Buzul Çağı sonrasının koşullarına başarılı bir şekilde uyum sağlamaları sonucunda, Mezolitik Dönem avcı toplulukları, Güneydoğu Avrupa'da neredeyse dokuz bin yıl önce gerçekleşmiş olsa da, tarıma geçiş konusunda genellikle fazla aceleci davranmamış, ancak bu tür bir gecikmenin ardından ekinler ve çiftlik hayvanlarını gıda rejimlerine dâhil etmiş ve tarım nüfusuna uyum sağlamışlardır.

BUZUL ÇAĞI SONRASI YAŞANAN ÇEVRESEL DÖNÜŞÜM

NEIL ROBERTS

Holosen Buzularası Dönem yaklaşık olarak M. . 9500'de Avrupa'nın çok büyük bir kesiminde yaşanan ani bir iklimsel ısınmayla başlamıştır. Buzularası Dönem koşulları çok daha hızlı oluşmuş olmasına karşın, Erken Holosen Dönem'in doğal çevrelerinin günümüzün doğal çevreleri açısından daha belirleyici olduğunu veya bunların o tarihten bu yana daha statik kaldığını düşünmek hata olmayacaktır. Örneğin, su kestenesi ve bataklık kaplumbağası gibi türlerin günümüz Avrupa'sının iklimsel sınırlarının kuzeyine yayılmasının da işaret ettiği üzere, çoğu bölge M. . 8000-M. . 4000 tarihleri arasında optimum sıcaklıkları yaőamıőtır. Buna ek olarak, Avrupa'nın doğal kültürel çevresinin barındırdığı birkaç önemli özellik ancak Holosen Dönem başladıktan bir süre sonra oluşmuştur. Kıyı bölgelerinin çoğunda, örneğin, fark edilir mahiyetteki günümüz kıyı şeridi őekillenmelerine ancak M. . 5000 dolaylarında eriőilmiőtır.

KIYI ÇEVRELERİ

Pleistosen Dönemi boyunca tekrar tekrar oluşan ve eriyen buz tabakaları suyu hidrolojik çevrimde hapsedip sonrasında serbest bırakarak deniz seviyelerinde yükselme ve alçalmalara neden olmuştur. Buz taba-

274 Antik Avrupa

kaları ve buzullar zirve noktasına ulaştığında, küresel deniz seviyeleri ortalama 100 metreden fazla alçalarak Avrupa ana karasından Britanya Adaları'na yürüyerek geçmeyi mümkün kılan kara köprüleri oluşturmuştur. Buzul kıyı şeridi şekillenmesi ise, Kuzey Denizi gibi sığ açık deniz eğimine sahip bölgelerde yirmi birinci yüzyıl başlarında oluşan şekillenmelerden tümüyle farklı olmuştur. Bu bölgelerde, kara M.Ö. onuncu yüzyıl ile altıncı yüzyıl arasında her yıl dikkate değer ve fark edilir oranda yükselen deniz seviyeleri tarafından yutulmuştur. Bu nedenle, kıyı bölgelerindeki insan yerleşimleri ile bağlantılı çöp yığınları ve diğer Mezolitik Dönem oluşumlarında yaşanan yer değişikliklerinden de anlaşılacağı üzere, insan popülasyonları kendilerini ve ekonomi faaliyetlerini karaya doğru taşımak zorunda kalmıştır.

Güneydoğu Avrupa'da, deniz seviyesindeki alçalma Buzul Çağı boyunca Karadeniz'in dünya okyanuslarıyla bağlantısının kopmasına neden olmuştur; zira bunları birbirine bağlayan İstanbul Boğazı (Boğaziçi) yirmi birinci yüzyıl başlarında sadece yaklaşık 50 metre derinliktedir. Erken Holosen Dönem'de, dünyada deniz seviyeleri o denli yükselmiştir ki Karadeniz'dekilerden daha yüksek bir seviyeye ulaşabilmiş ve yaklaşık olarak M.Ö. 5500'de bu ikisi yeniden bağlanmıştır. *Noah's Flood*'da, William B. F. Ryan ve Walter Pitman meydana gelen bir selde İstanbul Boğazı'na bugünün dünyasının en büyük şelalesinin taşıdığı sudan birkaç yüz kat daha büyük miktarda deniz suyunun döküldüğünü ileri sürmektedir. Eğer bu iddia doğruysa, eski Karadeniz kıyısı çevresinde yaşamış insanlar denizin her gün yaklaşık bir buçuk kilometre üzerlerine gelişine tanık olmuşlardır. Hatta, yaşanmış olması imkân dâhilinde olan bu doğal afete ilişkin anıların Sümerlerin yazdığı Gılgamış Destanı'nda geçen ve daha sonraları Eski Ahit'teki Nuh Tufanı hikâyesine dâhil edilecek olan tufan efsanesinin temelini oluşturuyor olması bile mümkündür.

Erken Holosen Dönem'de yükselen deniz seviyeleri Avrupa'nın tamamında kıyı bölgelerindeki akarsu vadilerinin sular altında kalmasına yol açmış ve Erken Holosen Dönem'in sonu kıtanın iç kesimlerinin en büyük deniz istilasını yaşadığı dönem olmuştur. Bu dönemden sonra ise, sabitleşmiş deniz seviyeleri ve akarsu kaynaklı siltlenme tam tersi bir eğilime neden olmuş, Rhône Nehri gibi büyük nehirlerin ağızlarında karalar denize doğru ilerlemiştir. Bu süreç özellikle de Akdeniz çevresindeki pek çok antik liman kentini Yeni Çağ boyunca kıyından birkaç

kilometre içeri itmiştir. Bu noktada, Baltık Denizi'nin kuzey kesimi gibi yüksek enlemde kalan bazı bölgelerde Holosen Dönem boyunca farklı bir eğilimin söz konusu olduğunun altını çizmek gerekmektedir. Buralarda, buz tabakalarının erimesinin ardından kara yükselmiş ve bu durum kara oluşumlarını önceki konumlarına kıyasla su seviyesinden çok daha yüksek bir noktaya çıkarmıştır.

BİTKİ VE HAYVAN KAYNAKLARI

M.Ö. 9500'den önce, Akdeniz'in kuzeyinde bulunan Avrupa büyük ölçüde tundra stepleri ve kutup altı ormanlarıyla örtülüdür ve büyük Ren geyiği, yabani at ve diğer otçul hayvan sürülerine ev sahipliği yapmaktadır. Ancak sonraki iki binyılda, yeni ağaç türleri bölgeye yerleşmiş ve M.Ö. 7000'e gelindiğinde, karışık, yaprak döken ormanlar kıtanın hâkim bitki örtüsü halini almıştır. Bu gelişme alageyik, yaban öküzü (Avrupa bizonu) ve yaban domuzu gibi yeni orman hayvanlarını da beraberinde getirmiştir. Giderek insan kullanımının daha yoğun biçimde hedefi haline gelen bu hayvanlar, yoğunlaşmış ve geç buzul tundra faunasını kolayca sindirmiş olan ormanlık alanlarda daha dağınık halde ve daha az görünür olmaya başlamıştır. Bununla birlikte, bu dönemin karışık, yaprak döken ormanları fındıktan yumuşak meyvelere, diğer meyveler ve mantarlardan eğrelti otu kök saplarına kadar yüzlerce farklı yenilebilir bitki türünü de içermiştir.

Bitki örtüsü türlerinin dağılımı esas itibarıyla M.Ö. 7000'de günümüzdeki haline erişmiş olmasına karşın, bitki türleri karışımı değişmeye devam etmiştir. Karakteristik unsurun yeni ormanlık alan bitki kategorilerinin baskınlığına ulaşmak ve yükselmek olduğu pek çok polen diyagramında bunu gözlemlemek mümkündür. Öncü huş ve çam ağacı ormanlarının ardından, Kuzeybatı Avrupa'ya ulaşan ilk yaprak döken ağaçlar fındık ve karaağaç olmuş, bunları meşe, ıhlamur, akçaağaç ve dişbudak gibi türler izlemiştir. Buna karşın, diğer ağaçlar -örneğin, kayın ağacı- Holosen Dönem'in gerileme safhasına kadar maksimum yayılıma ulaşmazken, ladin gibi bazı ağaçlar ise hâlâ menzillerini genişletmeyi sürdürmektedir. Erken Holosen Dönem ormanlık alanları Mezolitik Dönem boyunca Orta ve Kuzey Avrupa'nın çok büyük bir kesimi üzerinde neredeyse kalıcı bir örtü oluşturmuştur. Buna bağlı olarak, bu bölgelerde yaşayan avcı-toplayıcı topluluklar, yerleşimlerini daha az

276 Antik Avrupa

ağaçlık yerlere kurmayı tercih etmişlerdir. Bunlar arasında deniz kıyıları boyunca, nehirlerle ve sulak alanlara yakın yerlerde ve ağaç büyümesinde üst sınıra yakın olan daha yüksek bölgelerdeki ormanlarda oluşturulan açıklıklarda kurulan yerleşimler yer almaktadır. 1949-1951 yılları arasında Grahame Clark tarafından yürütülen öncü arkeolojik araştırmalara sahne olan Kuzey İngiltere'deki Star Carr yerleşimi bu anlamda iyi bir örnektir. Clark'ın çalışması, taş alet analizlerinin ötesine geçerek kemikler, tohumlar ve polen taneleri üzerinden yerleşim ekonomisi ve çevresi incelemesini de içeren ilk kazı çalışmaları arasında yer almıştır. Star Carr günümüzde dolu olan bir göl kıyısı bataklık alanında huş ağacından yapılmış bir zeminden oluşmaktadır. Sulak koşullar yerleşimdeki organik kalıntıların mükemmel bir şekilde muhafaza edilmesini sağlamıştır. Bu tür sulak alanlar su kuşu, balık gibi hayvanlar ve su teresi, nilüfer gibi yenilebilir su bitkilerini içeren doğal kaynaklar bakımından son derece zengindir.

İlman ormanlık alan ekosistemlerinde bitki büyümesi ve hayvan hareketliliğinin mevsimsel ritmi Mezolitik Dönem avcı-toplayıcı grupların besin çizelgeleri ve yaşam şekillerini güçlü bir şekilde etkilemiştir. Ne var ki insanlar, ihtiyaçlarını karşılamak için doğal çevrelerinde değişiklikler yapabilme becerisine hâlihazırda sahiptiler. Örneğin, bilinçli bir şekilde bitki örtüsünün yakılması avcılar ve göçebe çobanlar tarafından bin yıllardır uygulanan bir pratiktir. Yangın sonrasında yeşeren yeni bitki örtüsü hayvan otlatma ve sürekli otlatma potansiyelinde artış sağlamak ve böylelikle bölgede beslenebilen geyik ve yaban öküzü sayısı da aynı oranda artmaktadır. Kömür, geçmişte meydana gelen yangın sıklıklarının en iyi paleo-ekolojik göstergelerinden biridir. Toprak ve turba profillerindeki kömür parçacıkları Avrupa'da Geç Mezolitik Dönem boyunca dağlık bölge bitki örtülerinin tekrarlı bir şekilde yakıldığını ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, yanmaya cevaben yeniden filizlenen fındık ağacının Holosen Dönem'in ilk kısmında daha önceki bütün buzularası dönemlerde olduğundan daha bol olması da muhtemelen Mezolitik Dönem'deki yangın kullanımının dolaylı bir sonucudur.

İLK ÇİFTÇİLERİN ETKİSİ

Neolitik tarımın ortaya çıkışı doğal çevreyi değiştirme noktasında çok daha fazla imkânı beraberinde getirmiş ve insanlığı evcilleştirilmemiş

türler ile daha sert ve amansız bir mücadeleye sürüklemiştir. Uzun vadede bu, Batı ve Orta Avrupa'da bugün artık kurt ve ayı gibi yırtıcıların ender görülmesi, yaban öküzü gibi vahşi rakiplerin ise neslinin tükenmesi anlamına gelmiştir. Evcilleştirilmemiş bazı hayvan popülasyonlarında görülen azalma kısmen avlanmadan, fakat asıl önemlisi tarımcılığın mevcut bitki örtüsünde en azından kısmi bir açıklık gerektiriyor olması nedeniyle oluşan habitat kaybından kaynaklanmıştır. Erken tarım toprak üzerindeki ilk insan etkisi ile birlikte anılırken, tarımın yerleşik veya sabit bir yaşam şeklini beraberinde getirmiş olması bu etkiyi daha da kalıcı kılmıştır.

M.Ö. 7000-M.Ö. 3500 tarihleri arasında, Neolitik tarım Avrupa'ya Yakın Doğu'dan, özellikle de Tuna Nehri-Ren Nehri eksenini boyunca kuzeybatıya doğru yayılmıştır. Neolitik Dönem çiftçileri başlarda ihtiyaçlarına en uygun habitatları -kayda değer şekilde alüvyal ve lös arazileri- seçerek kültürel çevrenin sadece küçük bir kısmını kullanmış gibi görünmektedirler. Batı Akdeniz ve Kuzey Avrupa'nın belli bölgelerinde bulunan yerleşimlerde (örneğin, Danimarka'da görülen Ertebölle kültürü), tarıma daha önceden beri var olan Mezolitik Dönem popülasyonları tarafından kademeli bir şekilde geçildiğini ortaya koyan geçiş ekonomisi bulguları bulunmuştur. Neolitik Dönem çiftçilerinin Avrupa'nın ormanlık alanları üzerindeki etkisinin kanıtlarını ilk kez Johannes Iversen açık alanlar şeklinde ve polen diyagramlarındaki *landnám* evrelerinde fark etmiştir. Bu bağlamda, üç temel *landnám* evresi mevcuttur:

1. Bitki ve otlak polenlerine kıyasla ağaç poleninde azalmanın görüldüğü ilk açıklık alan yaratma evresi;
2. Tahıl tipi ve yabani ot türlerini de içeren otlakların en yüksek oranına ulaştığı çiftçilik evresi;
3. Fındık ağacı gibi çalılıkların yerlerini daha güçlü ağaçlara bırakmak üzere azalmadan önce çoğaldığı yenilenme evresi.

Açıklık alan yaratma evresi zaman zaman kömür sıklığında yaşanan artışla da bağlantılı olabilmekte ve bu durum ormanlık alanların yakılarak tarıma açıldığına işaret etmektedir.

Doğal bitki örtüsü bileşiminde çok daha önemli değişimler meydana gelmesine karşın, Neolitik Dönem açıklık alanların bütün orman örtüsü üzerindeki etkisi başlarda görece sınırlı olmuştur. Bu durumdan et-

278 Antik Avrupa

kilenen türlerden biri de karaağaç olmuş ve Neolitik Dönem boyunca karaağaçların sayısında ciddi ve genellikle kalıcı bir azalma yaşanmıştır. Her ne kadar bu azalmanın dolaysız ve birincil kaynağı çok büyük ihtimalle günümüzdeki Hollanda karaağacı hastalığına benzer bir korkunç hastalığın patlak vermiş olmasıysa da, ağaç popülasyonunda güçlü bir yenilenme ve toparlanmanın yaşanmamış olmasının insanların orman ekosistemi üzerindeki giderek artan olumsuz etkisiyle bağlantılı olması kuvvetle muhtemeldir. Neolitik tarıma tepki veren bir diğer grup ise yabani otlar olmuştur. Mızrak yapraklı sinir otu, ısırgan otu, kuzukulağı, eşkşi yonca ve çimen gibi türler Mezolitik sonrası dönem polen diyagramlarında giderek artan bir süreklilik sergilemektedir. Bozulmuş arazilerde serpilen bu bitkiler insan faaliyetlerinden istifade ederek yayılmış ve o dönemden beridir de Avrupa'nın tarımsal kültürel çevrelerinin bildik bir parçası kalmayı başarmıştır.

BARBAR AVRUPA'DA YAŞANAN KÜLTÜREL ÇEVRE DEĞİŞİMİ

Neolitik Dönem tarım toplumları çiftlikler, araziler ve otlaklar için yer açmak amacıyla Avrupa'nın ormanlık alanlarında uzun soluklu bir açıklık alan yaratma süreci başlatmışlardır. Jül Sezar'ın *De bello Gallico*'daki "nüfus aşırı derecede fazla, arazi çiftlik evleriyle tıka basa dolu," ifadesinden hareketle, M.Ö. birinci yüzyılda, yani Romalılar tarafından fethedildikleri dönemde Fransa'da ve Britanya'nın düzlüklerinde kültürel çevrenin hâlihazırda büyük ölçüde tarım arazisinden oluştuğu çok açık bir şekilde görülmektedir. Orta Çağ'da, yaklaşık olarak M.S. 1000 gibi bir tarihte ise, ormanların tümüyle ortadan kaldırılması büyük ölçüde tamamlanmıştır. Domesday araştırmasının tamamlandığı M.S. 1086 yılına gelindiğinde, İngiltere'nin sadece yüzde 15'i ormanlık alanken, bunun iki katından daha fazla bir toplamını oluşturan arazi tarıma ayrılmıştır. Buradan hareketle, İngiltere düzlüklerindeki ormanlık alanlarda ilk açıklıkların çok büyük bir bölümünün M.S. on birinci yüzyılda bölge Normandiyalılar tarafından fethedilmezden önce hâlihazırda gerçekleştirilmiş olduğu çok açıktır.

Dolayısıyla, barbar olarak anılan kültürler Avrupa'nın doğal bir çevreden kültürel bir çevreye dönüşmesinden sorumlu olurken, bu dönüşümün hızı ve zamanlaması bölgelere göre farklılıklar sergilemiştir. Bazı örneklerde, Neolitik Dönem boyunca ilkel ormanlarda ciddi boyutta

açık alanlar yaratılmıştır; örneğin, Avebury, Silbury Hill ve Stonehenge'deki toprak örtüsü ve hendek dolgularından ulaşılan arazi ve polen analizleri İngiltere'nin güney kesimindeki kalkerli kültürel çevrenin M.Ö. ikinci binyılda hâlihazırda ormanlık alandan açık otlaklara ve çalılıklara dönüşmüş olduğunu ortaya koymaktadır. Gelgelelim, genel itibarıyla Tunç Çağı ve Erken Demir Çağı'nda, özellikle de M.Ö. birinci binyılın başlarında düzenli tarımsal kültürel çevrelere daha sık rastlanmıştır. İspanya'nın belli bir kesiminde, bu durum meşe ağaçlarının tahıl ekimi yapılan araziler ve otlaklar arasına serpiştirilen açık bir yeşil alanda muhafaza edildiği ve kullanıldığı *dehesa* sisteminin gelişmesiyle bağlantılıyken, daha kuzeyde yaşanan kültürel çevre değişimi Ön-Kelt ve Kelt toplumlarının ortaya çıkışıyla ilişkilidir. Bu toplumlar üretim modelinin yerel geçim kaynağı tarıma kademeli bir şekilde daha az bağımlı hale geldiği hiyerarşik ve kabilesel yapılar olmuşlardır. Değişim; savunma amaçlı tepe kale yerleşimlerinin yanı sıra, düzenlenmiş ekilebilir arazi yapıları ve diğer arazi tahsislerinin oluşumuyla da kültürel çevrede kendisini hissettirmiştir. Artık hayvanlar sadece etten ibaret değildir; aynı zamanda tarla sürmede, taşımacılıkta, yün ve süt üretiminde de kullanılmaktadırlar ve arazi verimini artırmada da yine aynı hayvanların gübresinden yararlanılmaktadır.

Diğer taraftan, Tunç Çağı yerleşim yerlerinde Alpler gibi dağlık bölgelere doğru ciddi bir yayılma meydana gelmiştir. Güneybatı İngiltere'de yer alan ve Tunç Çağı kültürel çevresini çok büyük oranda iyi muhafaza etmiş olan Dartmoor bu sürece iyi bir örnek teşkil etmektedir. Arkeolojik kalıntılar arasında Dartmoor'un tamamını çevreleyen geniş bir tarih öncesi arazi sınırı yapısıyla bağlantılı alçak taş duvarlar -yani, "reave"ler- yer almaktadır. Tunç Çağı ekonomisi yaylacılığa dayalıdır ve bu bölgede, çiftlik hayvanlarının farklı bölgeler arasında taşındığı yaylacı arazi kullanım örüntüsünün bir parçası olarak, daire şeklindeki taş çiftlik evlerinin sadece mevsimlik kullanılmış olması kuvvetle muhtemeldir. Bataklık çökeltileri ve gömülü topraklardan alınan polen diyagramları tarih öncesi ormanlık alan açıklıkları ve podzolitik ve hidrojenli toprakla kasıtsız bir şekilde oluşturulmuş asitli kıraç arazileri kayıt altına almıştır.

Geç Holosen Dönem ormanlık alan açıklıklarının toprak kaynakları açısından çoğunlukla kalıcı sonuçları olmuştur. Bazı bölgelerde, bereketli fakat suni lös örtüsü -Buzul Çağı boyunca çökelen rüzgârla taşın-

miş ince kum- aşınarak ardında iskelet, kalkerli toprağı bırakmış ve aşınan toprak aşağı kesimlerde, yamaçların tabanında büyük miktarda moloz toprak birikintisi oluşturacak şekilde “tortulaşmıştır”. Bu aşınmış toprağın bir kısmı nehir sistemlerine taşınmış ve bu durum M.Ö. birinci binyıldan sonra Kuzey Avrupa ova nehirlerinde muazzam miktarda ince taneli taşkın lığ birikmesine yol açmıştır. İskoçya’daki Breroddach Gölü’nde toprak aşınması ve bunun yol açtığı çökelti akışı Neolitik tarımın gelişiyile başlamış ve zaman içinde aşamalı bir şekilde artmıştır. Bu göl havzasında, tarımsal arazi kullanımı altında yaşanan toprak kayıpları Erken Holosen Dönem orman örtüsü altındakine kıyasla otuz katlık bir artışı yansıtmaktadır. Elbette ki Kuzeybatı Avrupa’da yaşanan arazi kaybı artan nüfus ve tarımsal zorlamayla da bağlantılı gelişmiştir. Batı İrlanda’daki Burren kireçtaşı platosu uç bir geri dönüşümsüz çevresel değişim örneğı sunmaktadır. Burren’in Holosen Dönem’in büyük bir kısmı boyunca çam, porsuk ağacı ve huş ağacı ormanlarına ev sahipliğı yapabilmiş olan ince toprak örtüsü Geç Holosen Dönem’de neredeyse tamamen karst çatlaklar halinde aşınmış ve bütün bu süreç sonunda geriye sadece içinde hiç toprak bulunmayan Kelt arazilerinin aykırı ve abes bir şekilde çapraz çizgilerle kestiğı çıplak kireçtaşı yol kaplaması kalmıştır (Şekil 1).

Almanya ve Polonya’nın Kuzey Avrupa ovaları gibi pek çok bölgede Roma sonrası dönem, nüfus azalmasına ve polen diyagramlarının da işaret ettiğı üzere ormanlık alanların yeniden oluşumuna sahne olmuştur. Ancak Roma öncesi Demir Çağı’nda oluşmuş temel arazi kullanım örüntülerinde çoğunlukla büyük ve ciddi değişimler yaşanmamıştır. Ayrıca, M.S. birinci binyıl, İskandinavya örneğinde olduğu gibi, Kuzey Avrupa’da daimi yerleşim sınırları yönünde gelişen bir kültürel çevre değişimi dönemi olmuştur. İsveç’in güneyinde kalan bir bölgede, bütünlüklü bir bölgesel Holosen Dönem kültürel çevre değişimi tarihi oluşturmak üzere arkeologlar, tarihi coğrafya uzmanları ve paleo-ekolojistlerin birlikte çalıştığı Ystad Projesi’nde bu durum fevkalade örneklenmiştir. Son olarak, Roma sonrası dönem aynı zamanda çavdar, kendir otu ve şerbetçi otu gibi bazı yeni ekinlerin de takdimine sahne olmuştur.

Şekil 1: İrlanda, Burren'de bulunan kireç taşı yol kaplaması. Tom Bean/Corbis'in izniyle çoğaltılmıştır.

TARİH ÖNCESİ DÖNEMİN SONLARI BOYUNCA YAŞANAN İKLİMSEL DEĞİŞİKLİKLER

Erken Holosen Dönem'e kıyasla daha az dikkat çekmiş olsa da, M.Ö. 4000 ile M.S. 1000 arası dönem de yine ciddi birtakım iklimsel değişikliklere sahne olmuştur. Bunlar arasında en dikkate değer olanı, Holosen iklimsel optimumu takip eden kademeli soğuma olmuştur. Avrupa'nın kuzey ve orta enlemlerinde yer alan farklı bölgelerden alınmış göl çökeltisi karot örneklerinde tek hücreli su yosunu, *cladocera* (mikro kabuklular), polen ve tatarcık larvası da dâhil, bir dizi biyotik ısı göstergesi incelenmiştir. Bu kayıtlardan bazıları M.Ö. üçüncü ve ikinci binyıllar sonrası süresince günümüz değerlerinin 2-3°C (4-6°F) altına düşe-

282 Antik Avrupa

cek oranda bir soğumanın meydana geldiğini ve daha sonrasında sıcaklıkların yeniden günümüz değerlerine ulaştığını ortaya koymaktadır. Daha sıcak ve kurak koşullardan daha serin ve yağışlı koşullara doğru yaşanan bir diğer iklimsel bozulma da yaklaşık olarak M.Ö. 6000 olarak tarihlenmiş bir değişim olan Subboreal-Subatlantik geçişinde Avrupa'nın bataklık alanlarında meydana gelmiştir. Grenzhorizont (sınır ufuk) olarak bilinen bu humuslaşmada, yavaş büyüyen bataklara özgü olup genellikle gömülü ağaç köklerini de içeren koyu, oksitlenmiş turbalar yerini daha sulu ve hızlı büyüyen bataklara özgü görece ayrışmış sfagnum turbalarına bırakmıştır. Diğer taraftan, Kuzeybatı Avrupa okyanus bataklıklarındaki su dengesi hem ısı hem de yağış etkilerini yansıtmakla beraber, ulaşılan bulgular zorlayıcı ana etmen olarak ısıyı işaret etmektedir. Bataklık yüzeylerinin daha sulu olduğu dönemlerin düşen yaz sıcaklıklarını ve buna bağlı oluşan ciddi su kaybını yansıtır olmaları kuvvetle muhtemeldir.

Diğer taraftan, Holosen iklim değişkenliği bağlamında yürütülen çalışmalar büyük ölçüde Avrupa'nın yüksek enlem bölgelerinde yoğunlaşmıştır. Bu durum, bu kuzey bölgelerinin ağaç halkaları ve varlığı göl çökeltileri gibi yüksek zamansal çözünürlüğe sahip birçok doğal iklim arşivini barındırmasından ve aynı zamanda kültürel çevrelerde yaşanan insan kaynaklı bozulmalardan görece az etkilenmiş olmasından ileri gelmektedir. İskandinavya ve İrlanda gibi bölgelerde yapılan ağaç halkası analizleri (dendroklimatoloji) sıra dışı biçimde sert iklim koşullarının hüküm sürdüğü yılların bir sonucu olarak ağaç halkalarında daralmanın yaşandığı belli dönemleri ortaya çıkarmaktadır. Yıllar süren böyle bir dönem de M.Ö. on yedinci yüzyılda yaşanmıştır ve bu dönemin Ege Denizi'nde bulunan Thera Adası'ndaki volkanik püskürmenin ardından yaşanan iklimsel soğumayla ilişkili olması mümkündür. Diğer taraftan, M.S. altıncı yüzyılda da yine benzer bir dönem yaşanmıştır. Gelgelelim, Avrupa'nın orta enlemlerde kalan bölgelerinin büyük kesiminde Geç Holosen Dönem soğuma ve ısınma dalgalanmalarının etkisi genellikle insanların bitki örtüsünde giderek artan oranda yarattığı bozulmanın gölgesinde kalmıştır.

SONUÇ

Barbar Avrupa'nın pek çok bölgesinden alınan polen diyagramları tipik olarak insanların M.Ö. 8000 ile M.S. 1000 tarihleri arasındaki arazi kullanım faaliyetlerinin üç evresini kayıt altına almaktadır. Bunlardan ilki, ormanlık alanlarda yaşamış Mezolitik Dönem avcı-toplayıcıları, ikincisi ikincil ormanlık alanlar içinde tarımcılık yapmış küçük ölçekli Neolitik-Kalkolitik Dönem "köylü" çiftçileriye, üçüncü evreye karmaşık ve çok katmanlı Tunç Çağı, Demir Çağı ve sonrası toplumlarının oluşturduğu tarım arazileri ve çiftliklerin tarımsal kültürel çevreleri hâkim olmuştur. İlk ormanlık alanlarda açıklıklar yaratılması ve buna bağlı olarak yaşanan arazi kaybının geçmişi dünyanın bu köşesinde çok eskiye dayandığından, Avrupa'nın kültürel çevrelerini anlamının yegâne yolu, daha yakın yüzyıllarda yaşanmış olanlarla beraber tarih öncesi ve erken tarih dönemlerinde yaşanmış değişimleri de göz önünde bulundurmaktan geçmektedir.

Ayrıca bkz. Star Carr (1. Cilt, 1. Bölüm).

KAYNAKÇA

Barber, K., B. Zolitschka, P. Tarasov ve A. F. Lotter, "Past Climatic Variability through Europe and Africa: Atlantic to Urals—The Holocene Climatic Record of Mid-Latitude Europe." İçinde *Past Climate Variability through Europe and Africa*. Ed. R. W. Battarbee, F. Gasse ve C. E. Stickley. Dordrecht, The Netherlands: Kluwer, forthcoming.

Bell, Martin ve John Boardman, ed. *Past and Present Soil Erosion: Archaeological and Geographical Perspectives*. Oxford: Oxbow Monographs, 1992.

Bell, Martin ve Mike J. C. Walker, *Late Quaternary Environmental Change: Physical and Human Perspectives*. Harlow, U.K.: Longman, 1992.

Berglund, Bjorn E., ed. *The Cultural Landscape during 6000 Years in Southern Sweden: The Ystad Project*. Copenhagen, Denmark: Munksgaard International Booksellers and Publishers, 1991.

Birks, Hilary H., vd. ed. *The Cultural Landscape: Past, Present, and Future*. Cambridge, U.K.: Cambridge University Press, 1988.

Brown, A. G., *Alluvial Geoarchaeology: Floodplain Archaeology and Environmental Change*. Cambridge, U.K.: Cambridge University Press, 1997.

Edwards, K. J. ve K. M. Rowntree, "Radiocarbon and Palaeo-Environmental Evidence for Changing Rates of Erosion at a Flandrian Stage Site in Scotland." İçinde *Timescales in Geomorphology*. Ed. R. A. Cullingford, Donald Allen Davidson ve J. Lewin, s.

284 Antik Avrupa

207-223. Chichester, U.K.: Wiley, 1980.

Evans, J. G., "The Influence of Human Communities on the English Chalklands from the Mesolithic to the Iron Age: The Molluscan Evidence." İçinde *Climate Change and Human Impact on the Landscape: Studies in Palaeoecology and Environmental Archaeology*. Ed. F. M. Chambers, s. 147-156. London: Chapman and Hall, 1993.

Gearey, B. R., D. J. Charman ve M. Kent, "Palaeoecological Evidence for Prehistoric Settlement of Bodmin Moor, Cornwall, South-west England. Part II: Land Use Changes from the Neolithic to the Present." *Journal of Archaeological Science* 27, no. 6 (2000): 493-598.

Rackham, Oliver, *Ancient Woodland: Its History, Vegetation, and Uses in England*. London: Edward Arnold, 1980.

Roberts, Neil. *The Holocene: An Environmental History*. 2. Baskı. Oxford: Blackwell, 1998.

Ryan, William B. F. ve Walter Pitman, *Noah's Flood: The New Scientific Discoveries about the Event That Changed History*. New York: Simon & Schuster, 1998.

Sherratt, Andrew, "Plough and Pastoralism: Aspects of the Secondary Products Revolution." İçinde *Pattern of the Past: Studies in Honour of David Clarke*. Ed. Ian Hodder, Glynn Isaac ve Norman Hammond, s. 261-305. Cambridge, U.K.: Cambridge University Press, 1981.

Snowball I., vd. "Holocene Climate Dynamics in High-Latitude Europe and the North Atlantic." İçinde *Past Climate Variability through Europe and Africa*. Ed. R. W. Battarbee, F. Gasse ve C. E. Stickley. Dordrecht, The Netherlands: Kluwer, (yakında yayınlanacak).

Stevenson, A. C. ve R. J. Harrison, "Ancient Forests in Spain: A Model for Land-Use and Dry Forest Management in South-West Spain from 4000 B.C. to 1900 A.D." *Proceedings of the Prehistoric Society* 58 (1992): 227-247.

KUZEY AVRUPA MEZOLİTİĞİ

PETER BOGUCKI

Buzul Çağı'nın sonunda buzulların Kuzey Avrupa'dan çekilmesinin üzerinden çok geçmeden Kuzey Almanya ve Polonya, Güney İsveç ve Norveç genelinde ve Danimarka'nın tamamında ormanlık alanlar oluşmuştur. Bu ormanlık alanlar, zengin av hayvanı faunası ve bereketli bitki florasından ve de civardaki nehir, göl ve denizlerdeki su yaşamından beslenen avcı-toplayıcıların yuvası olmuştur. Kuzey Avrupa'nın buzul sonrası avcı toplulukları çoğunlukla Mezolitik yaşam şeklinin tipik tezahürü olarak değerlendirilmektedir. İster yoğun miktarda çöp yığınları biriktiren kıyı toplulukları olsunlar, isterse mevsimlik av bölgelerini yıl içinde tekrar tekrar ziyaret eden iç kesimlerdeki avcı çeteler olsunlar, Kuzey Avrupa'nın Mezolitik grupları arkalarında dünyanın herhangi bir yerinde yaşamış avcı-toplayıcı topluluklara ait en zengin arkeolojik kayıtlardan birini bırakmışlardır. Bataklık alanlar ve nehir ağızlarında kurulan sulak alan yerleşimleri taş aletler ve erken çömlekçilik girişimlerinin yanı sıra, kayda değer miktarda ahşap, kemik ve boynuzdan yapılmış insan aleti barındırmaktadır. Tohum ve hayvan kemiklerine ziyadesiyle sık rastlanmaktadır ve yeni izotop teknikleri arkeologlara bu avcı grupların beslenme alışkanlıkları hakkında son derece detaylı çalışmalar yürütebilme imkânı tanımaktadır. Ölü gömme pratikleri de yi-

286 Antik Avrupa

ne giderek yoğunlaşan yerleşik yaşam tarzına ilişkin kanıtların yanında, sosyal pratikler hakkında da önemli bilgiler sunmaktadır.

BALTİK HAVZASI

Kuzey Avrupa Mezolitiğini anlamak için Baltık Denizi'nin tarihi ve buna bağlı olarak oluşan iki önemli jeomorfolojik süreç, yani östazi ve izostazi hakkında bilgi sahibi olmak gerekmektedir. Östazi yükselen deniz seviyelerinin alçakta kalan kıyı bölgelerini yutarak kıyı şeritlerinde yol açtığı değişimlerken, geçmişte milyonlarca tonluk buz kütlelerini taşıyan karanın tekrar gün yüzüne çıkması ise izostazi olarak adlandırılmaktadır. Östazi ve izostazinin ortak sonucu olarak, kıyı körfezlerinin tabanlarında rastlanan insan yapıtı buluntularının da işaret ettiği üzere, bir zamanlar kurak alanlarda bulunan pek çok yerleşim bugün sular altında kalırken, bir zamanlar kıyı kesiminde bulunan yerleşimler artık iç kesimlere ve daha yüksek bölgelere ilerlemiştir.

Baltık Denizi havzası, ilk başta Buzul Çağı buz kalıntılarındaki tatlısuyla dolarak Baltık Buz Gölü'nü oluşturmuştur. Zamanla (yak. 12.200 yıl önce) o kadar su birikmiştir ki nihayetinde Orta İsveç boyunca Kuzey Denizi'ne doğru ilerlemiş ve bunun sonucunda Yoldia Denizi olarak bilinen tuzlu su körfezi meydana gelmiştir. Yaklaşık olarak 10.800 yıl önce, Orta İsveç karasında yaşanan izostatik yükselme okyanusa erişimi engelleyerek geride Ancylus Gölü olarak bilinen bir tatlısu kütlesi bırakmıştır. Bu kütle M.Ö. 7000'den bir süre sonrasına kadar güney ucunda barajlanmış hâlde kalmıştır. Kuzeyde devam eden izostatik yükselme ve küresel olarak eriyen kara üzerindeki buzul toplamı Baltık havzasının daha da yana yatmasına neden olmuş ve sonrasında Danimarka ile İsveç arasındaki Øresund Boğazı üzerinden tuzlu su akışını beraberinde getirerek günümüz Baltık Denizi'nin öncülü olan Littorina Denizi'ni meydana getirmiştir. Devam eden östazi ve izostazi son birkaç binyıl boyunca uzanan kıyı şeridinde ciddi değişikliklerle sonuçlanmıştır.

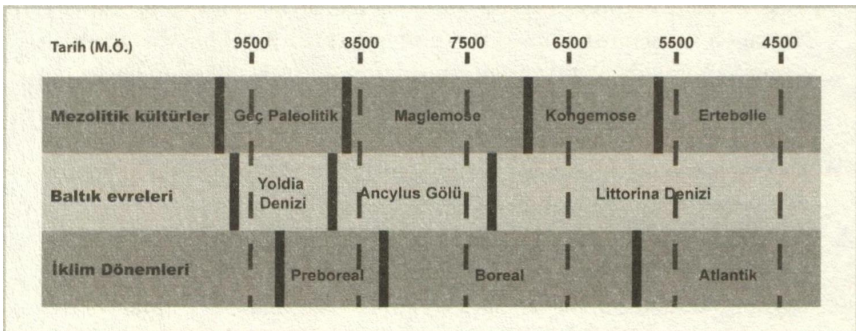
1980'lere kadar, kurak alanlar ve bataklık alanlardaki yerleşimler dışında Baltık havzasının arkeolojik kaydı bilinmezken, sonraki yıllardan itibaren, su altında kalmış kıyı yerleşimleri büyük bir ilgi görmeye başlamıştır. Kalundborg yakınlarında yer alan Danimarka'ya bağlı Zealand Adası batı kıyısı boyunca örneğin bir yüzücü Mezolitik balıkçılık alet-

lerinin kalıntıları üzerinde durabilmektedir. İzostazinin önemli bir süreç olarak kavranması sanılandan çok daha iç kesimlerde ve kayda değer biçimde yüksek bölgelerde gerçekleştirilen yerleşim keşiflerini beraberinde getirmiş ve Mezolitik Dönem yerleşim dağılımları hakkında yeni bilgiler sunmuştur.

MEZOLİTİK KÜLTÜRLER

Arkeologlar “kültürleri” Kuzey Avrupa Mezolitöği olarak tanımlamada büyük ölçüde taş alet gruplarında gerçekleşen değişiklikleri ve nihai olarak çömlek gibi belirli insan yapıtlarının ortaya çıkışını esas alan geleneksel yaklaşımı uygulayagelmektedirler. Bu pratik en çok Kıta Avrupa’sı kuzeyinde ve Güney İskandinav’da gelişmişken, İskandinav’ın diğer kesimlerinde Mezolitik Dönem ekseriyetle “Erken”, “Orta” ve “Geç” gibi dönemlere ayrılmaktadır.

Danimarka ve Güney İsveç’teki Maglemose-Kongemose-Ertebölle sıralanımı muhtemelen Avrupa’nın en iyi bilinen Mezolitik sıralanımıdır (Tabloya bkz.). Taş baltalar, mikrolitik aletler, sivri taş aletler ve kemik ve boynuzdan yapılmış kancalı uçlar ile karakterize edilen Maglemose kültürü (adını özel bir yerleşimden almamıştır, sadece Dancada “büyük bataklık” anlamına gelen sözcükten türetilmiştir) Güney İskandinav’ının ilk büyük Mezolitik kültürü olmuştur. Danimarka ve Güney İsveç’te bunu taş baltalar ve boynuzdan yapılan aletlerle Maglemose geleneklerini sürdürmenin yanı sıra taş alet envanterine büyük bıçaklar da

Kuzey İskandinav’da Mezolitik Dönem kronolojisi. Larsson 1990’dan uyarlanmıştır.

eklemiş olan Kongemose kültürü (adını Zealand'daki Kongemosen göl yerleşiminden almaktadır) takip etmiştir. Atlantik Dönemi'nde ise, Kongemose kültürü Danimarka ve Batı Baltık'ta yerini aşağıda detaylıca değinilecek olan Ertebölle kültürüne bırakırken, Kuzey Almanya'da, Ertebölle kültürü kalıntıları yerelde Ellerbek kültürü olarak bilinmektedir.

Kuzey Polonya ve Almanya'da, Mezolitik kültürel sıralanım daha az keskin sınırlarla belirlenmiştir. Maglemose kültürüyle kabaca aynı döneme denk gelmekte olup çok fazla benzerlik sergileyen Kuzey Polonya Komornica kültürü daha sonra yerini Chojnice-Pienki kültürüne bırakmıştır. Kuzey Almanya'da ise, farklı bir dizi yerel Mezolitik grup Güney İskandinav'daki gelişmelerin izini sürmüştür.

ERKEN MEZOLİTİK GEZİCİ AVCILARI

Kuzey Avrupa'nın avcı topluluklarına ilk olarak Holosen Dönem'in başlangıcında göller ve bataklık alanların kıyıları boyunca oluşturulan yerleşimlerde rastlanmaktadır. Berlin'in yaklaşık 150 kilometre kuzeybatısında yer alan Friesack'taki avcı-toplayıcılar M.Ö. 8700-M.Ö. 7800 tarihleri arasında bir göl kıyısını defalarca ziyaret etmiş ve arkalarında burada bulunduklarına dair izler bırakmışlardır. Titizlikle yürütülen kazı çalışması bölgeye on yıl ile yüzyıl arasında değişen aralıklarla yaklaşık otuz ziyaret gerçekleştirildiğini ortaya çıkarmıştır. Friesack'taki suya doymuş çöp katmanları kayda değer miktarda buluntuyu muhafaza etmiştir. Friesack'ın Preboreal ve Erken Boreal Dönem sakinleri alageyik, karaca, yaban öküzü, kunduz, tavşan, küçük etobur hayvan ve kuşları avlamalarının yanı sıra, turna balığı, yayın balığı ve su kaplumbağası da yakalamışlardır. Ağlar ve sepetlerle birlikte, bir yay ve okları içeren çok sayıda ahşap insan yapısı bulunmuştur. Bölgenin en yoğun kullanıldığı dönem bahar ayları olurken, bunu güz ayları takip etmiştir. Göller ve bataklık alanların kıyı bölgelerinin kullanımında tercih edilen bu yinelenen mevsimsel ziyaret modeli Erken Holosen Dönem boyunca Kuzey Avrupa genelinde sayısız kez tekrarlanmıştır.

Yaklaşık olarak M.Ö. 7000'de gerçekleşmiş ve Littorina Denizi'ni Kuzey Denizi'ne bağlamış olan dönüm noktası kıyı bölgelerindeki pek çok ovanın yanı sıra, nehir ağızları ve koylara kurulan Mezolitik Dönem yerleşimini sular altında bırakmıştır. 1980'lerin başlarından itibaren, Preboreal Dönem'e ait olan birkaç yerleşim de dâhil olmak üzere, su al-

tında kalmış bir dizi Mezolitik Dönem yerleşimi araştırılabilmiştir. Danimarka ile İsveç arasındaki Øresund Boğazı'nın ve de Danimarka'ya bağlı adalar Zealand ile Fyn arasındaki Store Bælt Boğazı'nın tabanı günümüzde dalgıç kıyafeti giyen arkeologların erişimine açık durumdadır. Arkeologlar, Øresund Boğazı'nın İsveç yakasında yüzeyin 6 ile 20 metre altında birkaç Erken Mezolitik Dönem yerleşimini ortaya çıkarmışlardır. Pilhaken 4'te, siperler su nozulları ve vakumla açılmış ve bu durum çakmak taşı aletler ve karaca, alageyik ve yaban öküzü kemiklerinden yapılan aletlerin ortaya çıkarılmasını sağlamıştır. Diğer yerleşimler ise 1990'lar boyunca Danimarka ile İsveç arasında yürütülen köprü ve tünel inşaatı çalışmaları esnasında bulunmuştur. Bu yeni sualtı buluntuları Erken Mezolitik Dönem kıyı yerleşimlerinin de muhtemelen en az Mezolitik Dönem'in daha sonraki evrelerindeki kadar yoğun olduğunu ortaya koymuştur.

Güney İskandinavya kıyıları Erken Holosen Dönem östazisi tarafından sular altında bırakılırken, Orta İsveç izostatik yükselmeye bağlı olarak kıyı şeridinde çarpıcı değişikliklere sahne olmuştur. Bu değişiklikler en yoğun ve güçlü biçimde günümüz Stockholm kenti civarında etkili olmuştur. Bölge buzlardan arınır arınmaz karasal geri kazanım başlamıştır ve bu geri kazanım bugün hâlâ sürmektedir. Buzların geri çekilmesinden kısa süre sonra, yüksek kara kısımları kayalık adalar olarak Yoldia Denizi yüzeyinde belirmeye başlamıştır. Ancak buzul cephesi kuzeyden çok uzak olmadığından, bunların arasında buzdağlarının yüzmüş olması muhtemel görünmektedir. Yaklaşık olarak M.Ö. 8000'de, bu soğuk ve sulak dünyada İsveç ana karasının doğusuna doğru yaklaşık 130 kilometre boyunca ince bir adalar kuşağı uzanmıştır. Bu dönemde, ilk insanlar teknelerle veya kış buzulları üzerinde yürüyerek bu adalara ulaşmışlardır.

Diğer taraftan, birçok etmene bağlı olarak, Stockholm Adaları'ndaki Mezolitik yerleşimler yirminci yüzyılın ikinci yarısına kadar neredeyse hiç bilinmiyordu. Öncelikle, karanın aralıksız yükseliyor olması bu yerleşimlerin denizden çok uzakta ve oldukça yüksek bölgelerde olması anlamına gelmektedir. Ne var ki arkeologlar Mezolitik yerleşimleri kıyı şeridinde yakın ve alçak bölgelerde bulmayı umuyorlardı. Ancak, bu yerleşimler gerçekten de kıyı bölgelerine kurulmuşlarsa da, M.Ö. 8000'de kıyıda kalan bölgeler bugün artık 75 metre yüksekte ve iç kesimlerde kalmıştır. İkincisi, bu yerleşimlerde yaşamış insanların arkalarında bı-

290 Antik Avrupa

raktıkların aletler ekseriyetle taştan değil, bölgede bulunan beyaz kuvarstan yapılmıştır. Kuvars daha güneyde bulunan bıçak ve pulları andıran aletler yapmada çakmak taşı gibi kırılmayan bir maddedir. Bununla birlikte, kültürel çevrede hemen her yerde kuvars parçaları bulunduğundan, kuvarstan yapılmış aletler yüzeye dağılmış tanımlanamayan çakıllar ve iri kumlarla karıştırılmıştır.

Arkeologların İsveç'in doğusundaki Erken Mezolitik yerleşimlerini nerede ve nasıl bulacaklarını öğrenmelerinin ardından, ağırlıklı olarak günümüz deniz seviyesinden 70 ile 85 metre yüksekteki ormanlık alanlarda pek çok yerleşim ortaya çıkarılmıştır. Stockholm'ün güneyinde yer alan Södertörn Yarımadası M.Ö. 8000 tarihinde, takımadaların dış ucunda kalan küçük bir kayalık adacık kümesinden ibarettir ve 1980'lerin başlarından itibaren bölgede birkaç yüz Mezolitik yerleşim ortaya çıkarılmıştır. Yine, yaklaşık olarak M.Ö. 8000'de, öncü avcı topluluklar korunaklı koylara ve adalar arasındaki dar boğazlar boyunca uzanan kıyı şeridinde kamplar kurarak Stockholm Adaları'na yerleşmeye başlamışlardır. Mezolitik Dönem öncü avcı topluluklarını takımadaların dış uçlarına çeken şey muhtemelen fok avcılığı olurken, ana karaya daha yakın olan daha büyük adalarda kurulmuş yerleşimler daha çok çeşitte hayvanın avlandığı yerler olmuştur. Agneta Åkerlund, Stockholm'ün dışta kalan adalarında yaşamış sakinlerin birkaç binyıl boyunca balıkçılık ve fok avcılığı eksenli kendine özgü bir yaşam şeklini sürdürdüklerini savunmaktadır.

Baltık Denizi'nin çok daha açıklarında ise, M.Ö. 7200 dolaylarında Gotland açıklarındaki Stora Karlsö Adası'nda bulunan Stora Förvar Mağarasına ulaşan avcılar bunun için Ancylus Gölü'nü tekneyle geçmişlerdir. Gotland sahili, tıpkı Stockholm Adaları'ndakiler gibi, boz fokların yaşadığı bir bölgedir ve Stora Förvar'daki külle kaplı Mezolitik katmanlarında binin üzerinde foklara ait kalıntılara rastlanmıştır. Bunun yanı sıra, deniz kuşları ve balıklar da yakalanmıştır. Stora Förvar çökeltilerinde bulunan insan kemikleri yetişkin erkek ve kadınların yanı sıra, bölgede çocuk ve ergenlerin de yaşadığını, dolayısıyla adanın mevsimlik fok avcısı gruplarından ziyade daha uzun süre burada kalmaya gelmiş aile fertlerine ev sahipliği yaptığını gözler önüne sermiştir.

GEÇ MEZOLİTİK YERLEŞİK AVCILARI

Yaklaşık olarak M.Ö. 6500'den sonra, Kuzey Avrupa'nın Mezolitik kültürleri giderek karmaşıklaşmış ve farklılaşmış, insanlar giderek daha küçük bölgeler ve özel alanlara bağlı hale gelmişlerdir. İsveç'in güneyinde yer alan Tågerup gibi bazı Kongemose ve Ertebölle yerleşimleri bütün yıl boyunca kullanıldığı görülen mesken izlerini barındırırken, başka bölgelerde de yine mevsimsel hareketlilikler kısıtlanmıştır. Büyük taş baltalar ve çömlekler gibi hantal ve taşınması güç aletlerin kullanılması, balık bentleri ve kapanları gibi sabit yapılar ve ölümlerin mezarlık alanlara gömülmesi yerleşik hayata geçişe işaret eden önemli bulgular olarak öne çıkmaktadır. Bununla birlikte, ağaç gövdesinden yapılan kanoların kullanımına ilişkin bulgularadaki artış daimi veya yarı daimi yerleşim yerlerinde ikamet eden bu insanların aynı zamanda Littorina Denizi ve Kuzey Denizi sahilleri ve adaları boyunca uzanan daha geniş bir bölgeyi kullanabildiklerini ve nehirler boyunca iç kesimlere doğru ilerleyebildiklerini ortaya koymaktadır. Bununla beraber, Mezolitik Dönem yerleşimi bir yandan da daha kuzeye, İsveç ve Norveç'e doğru da çekilmiştir.

Kuzey Avrupa'nın en meşhur Geç Mezolitik Dönem yerleşimleri Ertebölle çöp yığınlarıdır. Bunlar milyonlarca kez yinelenmiş istiridye, deniz salyangozu, deniz tarağı açma, et parçası ayırma ve kalan çöpleri atma eylemi neticesinde oluşmuş büyük deniz hayvanı kabuğu birikintileridir. Sonuçta ortaya çıkan ve çakmak taşı aletler ve hayvan kemiklerini de içeren yoğun, katmanlaşmış bu deniz hayvanı kabuğu yığını, beslenme rejimi ve alet kullanımı hakkında son derece önemli bilgiler vermektedir. Bu tür "mutfak çöpü yığınları" (Dancası, *køkkenmøddinger*) uzunca bir süredir Kuzey Avrupa Geç Mezolitik Dönemi hakkında sahip olduğumuz bilginin çekirdeğini oluşturmakta ve genel arkeoloji literatürüne yön vermektedir.

Diğer taraftan, kıyı bölgelerindeki çöp yığını yerleşimleri ne kadar önemliyse, bunların Geç Mezolitik Dönem yaşantısı hakkında sadece kısmi ve anlık bir bakış sunduğunun bilincinde olmak da o kadar önemlidir. İnsanların gerçekten de bu atılmış çöp yığınlarında yaşamış olduklarını düşünmek mantıksız olacağına göre, daha somut ve önemli yerleşim yerlerini keşfetmek için bakışlarımızı bu kıyı çöplüklerinden başka bir yöne çevirmek durumundayız. Kıyı bölgeleri yakınlarında,

deniz hayvanı kabuğu dışındaki çöplerin atıldığı, özellikle “atık bölgesi” olarak seçilmiş yerlerin bulunduğu başka önemli yerleşimler de mevcuttur. Danimarka ve Güney İsveç’te, büyük ölçekli kapanlar ve bentler gibi önemli balık yakalama alet ve araçlarının yanı sıra, Ertebølle kültürüne ait bazı mezarlık alanların ortaya çıkarılması yirminci yüzyılın son on yılında yaşanan önemli bir gelişme olmuştur. Son olarak, bu bölge genelinde yaşamış Geç Mezolitik Dönem insanların önceki binyıl boyunca faaliyetlerini sürdürmüş oldukları iç kesimlerdeki göller ve bataklık alanları terk etmedikleri çok açıktır ve dolayısıyla arkeologlar da iç kesimler ile kıyı yerleşimleri arasındaki ilişkiyi kabul etmeye başlamışlardır.

Geç Mezolitik Dönem İç Kesim Yerleşimleri. Jutland’ın (Danimarka) doğusunda yer alan Ringkloster, kıyıdan yaklaşık 20 kilometre içeride, Skanderborg Gölü kıyısına kurulmuş bir Geç Mezolitik iç kesim yerleşimidir ve bir kıyı şeridi yerleşim alanı ile göl yakınındaki bir “atık bölgesi”nden oluşmaktadır. Ringkloster yaklaşık olarak M.Ö. 5400 ile M.Ö. 3550 tarihleri arasında aralıklı olarak kullanılmıştır. Hayvan kemikleri gerek yaban domuzu başta olmak üzere, kara hayvanlarının avlandığını gerekse ağaç sansarı ve su samuru gibi küçük kürklü memelilerin yakalandığını ortaya koymaktadır. Hayvan kemiklerinden ulaşılan mevsimsel göstergeler bölgenin güz ile bahar başı arasında, soğuk havaların hüküm sürdüğü bir aralıkta kullanıldığı yönündedir. Yunus ve diğer deniz balığı kemikleri bölgeye yerleşen insanların kıyıyla ilişki halinde olduklarını göstermektedir. Diğer taraftan, Ringkloster muhtemelen ya yılın geri kalanını kıyı kesiminde geçiren Ertebølle avcılar tarafından ya da kıyı kesiminde yaşayan insanlardan uzakta ve fakat onlarla iletişim halinde olan bir iç kesim yerleşim yapısının fertleri tarafından kullanılmış bir yerleşim yeri olmuştur.

Güney İskandinavya’nın iç kesimlerde yer alan göllerindeki küçük adacıklar da yine gözde Geç Kongemose ve Ertebølle yerleşimleri olmuştur. Güney İsveç’teki Ageröd bataklığında bulunan Ageröd V, en yakın kurak alandan yaklaşık 400 metre uzakta, yoğun bir bataklık gölü üzerindeki küçük bir adacık üzerine kurulmuştur. Göl çevresine kurulan balık kapanları ile levrek, çipura, kadife balığı ihtiyaçlarını karşılayan Ageröd V sakinleri, her ne kadar avcılardan iki tanesi yaylarını adada unutmuşlarsa da, aynı zamanda alageyik, karaca, mus ve yaban domuzu avlamak için ana karaya gitmiştir.

Günümüz Baltık Denizi'nin biraz uzağında, Kuzey Polonya'nın iç kesimlerinde yer alan Dąbki yerleşimi de yine Geç Mezolitik Dönem iç kesim yerleşimlerine örnek teşkil eden bir diğer yerleşimdir. M.Ö. 5400 ile M.Ö. 4600 tarihleri arasında birçok kez yerleşim yeri olarak kullanılmış olan bölgenin sakinleri kunduz, geyik ve ördek avlamış, turna balığı ve tatlısu levreği başta olmak üzere pek çok türde tatlı su balığı yakalamıştır. Bununla beraber, bu insanların kıyı kesimi ile ilişkilerini gösteren tek kanıt iki fok kemiğidir. Dąbki'nin yerleşim katmanlarında Güney İskandinavya Ertebölle yerleşimlerinde bulunanlarla fazlasıyla benzerlik sergileyen sivri tabanlı çömleklere rastlanması, söz konusu objenin geçmişte sanılanın aksine Güney Baltık kıyıları boyunca çok daha yaygın bir alana dağıldığını ortaya koymaktadır.

Geç Mezolitik Kıyı Yerleşimleri. Danimarka ve Güney İsveç'te, Ertebölle kültürüne ait en meşhur Geç Mezolitik Dönem yerleşimleri ve çöp yığınları yaklaşık olarak M.Ö. 5800 ile M.Ö. 3800 tarihleri arasında kullanılmıştır. Bu anlamda şu hususun kavranması son derece önemlidir: Ertebölle kıyı yerleşimleri kayda değer bir çeşitlilik sergilemektedir ve dolayısıyla Güney İskandinavya'daki Geç Mezolitik Dönem yaşamının bütünlüklü bir resmini çizebilmek için Ringkloster gibi Ertebölle iç kesim yerleşimleri ile birlikte ele alınmaları gerekmektedir.

“Ertebölle” sözcüğü, çöp yığınlarının doğal mı yoksa insan yapımı mı olduğunu tespit etmek üzere on dokuzuncu yüzyıl ortalarında uzman bir grup tarafından kazı çalışmalarının yürütüldüğü Jutland'ın kuzey ucundaki büyük bir çöp yığından türetilmiştir. O tarihten beridir de, Doğu Jutland, Danimarka Adaları ve Güney İsveç'te başka pek çok Ertebölle yerleşiminde kazı çalışmaları gerçekleştirilmiş ve Kuzey Almanya ve Polonya'da da yine bu yerleşimlerle bağlantılı Ellerbek kültürü yerleşimlerine rastlanmıştır. Tipik çöp yığınları genel itibarıyla çok büyük miktarlarda kabuklu deniz hayvanının yaşadığı Kuzey Denizi suyunun yüksek miktarda tuz içerdiği Ertebölle alanının batı kesiminde bulunmaktadır. Doğu Danimarka ve Güney İsveç'te çöp yığınlarının ya küçük boyutlarda olması ya da hiç olmaması ise, bu bölgelerde daha az tuz içeren Kuzey Denizi suyunun yumuşakçaların gelişmesine engel teşkil etmiş olmasından ileri gelmektedir.

Kuzey Jutland'da, Limfjörd'da bulunan Ertebölle'un kendisi yaklaşık 140 metre uzunluğunda, 20 metre genişlik ve 2 metre kalınlığa sahip uzun ve dar bir alanı kuşatan bir yığinken, yakınlarındaki Bjørnsholm

294 Antik Avrupa

yerleşimi yaklaşık 325 metre uzunluğundadır ve 10 ile 50 metre arasında değişen bir genişliğe sahiptir. Kıyı şeridine paralel uzanan bu uzun yapı ağırlıklı olarak istiridye kabuğundan oluşmakla beraber, deniztarafı, midye ve deniz salyangozu kabukları da içeren tipik Ertebölle çöp yığınlarındandır. Bu deniz hayvanı kabukları arasında memeli, balık ve kuş kemikleri, çakmak taşı aletler ile kül ve kömür içeren ocaklara da rastlanmaktadır. Titizlikle yürütülen kazı çalışması bu çöp yığınlarının kesintisiz birikimler olmadıklarını, daha ziyade 2 ile 7 metre uzunluğunda ve 30 ile 50 santimetre kalınlığında deniz hayvanı kabuğu ve çöp yığını üretmiş çok sayıda kısa süreli yerleşim kullanımının bir sonucu olduğu gerçeğini ortaya çıkarmıştır. Birkaç yüzyıl boyunca tekrarlanan bu tür küçük birikimler büyük çöp yığınları meydana getirmiştir. Ertebölle ve Bjørnsholm yakınlarında, burunlar ve küçük adacıklarda kurulan birkaç başka küçük yerleşim de yine mevsimlik faaliyetler açısından özel konumda olmuşlardır. Diğer taraftan, yapılara ilişkin genel bir kanıt bulunmayışı Ertebölle çöp yığınları yüzeylerinin ağırlıklı olarak besin hazırlama ve tüketim yerleri olduklarını ortaya koymaktadır. Muhtemelen civarda, hatta belki de çöp yığınlarının ardında, karaya dönük kısımda başka yerleşim yerlerinin de olduğu tahmin edilmekle beraber, çöp yığınlarının kendilerine yoğunlaşan arkeolojik odak bu alanların keşfi önünde engel teşkil etmektedir. Çöp yığınları gerçekte Ertebölle yerleşim yapısında olduğundan çok daha önemli görünebilmektedir; zira kabuklu deniz hayvanıyla beslenen küçük bir grup bile kısa süre içinde muazzam boyutta bir atık kabuk yığını yaratabilmektedir.

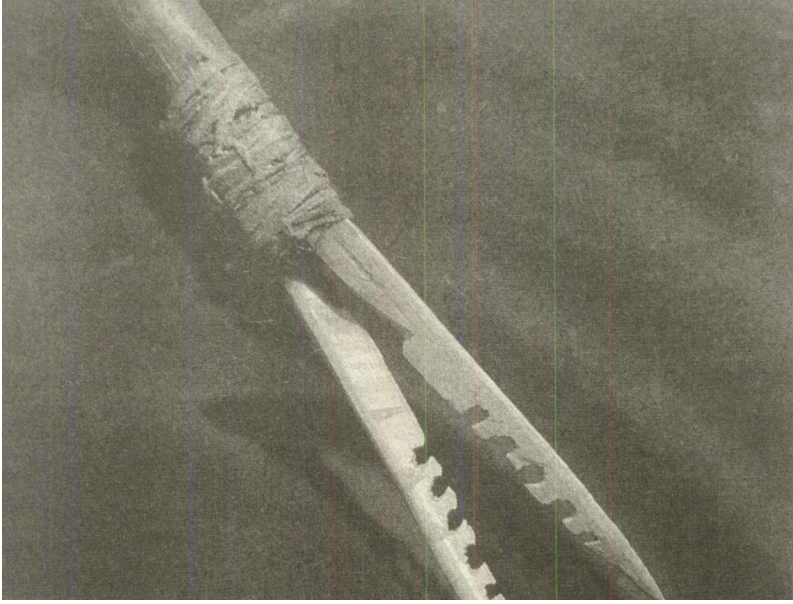
Diğer taraftan, Danimarka'ya bağlı Zealand Adası'nda ve İsveç'in güney kıyı şeridi boyunca uzanan çok sayıda adacık ve haliçte çöp yığınları bulunmayan Ertebölle yerleşimi izlerine rastlanmıştır. Zealand Adası'nın güney kesiminde, Karrebæk-Dybsø Halici civarında nehir ağızı ve iç kesim ekosisteminin tahminen yaklaşık iki yüz elli insanın geçimini sağladığı doksan yedi tane Ertebölle yerleşimi bulunmuştur. Haliç ve nehir ağızları civarında oluşan benzer nüfus öbeklenmeleri Øresund'un her iki yakasına da ışık tutmaktadır. Tågerup, örneğin, Øresund'un İsveç yakasındaki dar bir halicin başında yer almaktadır. Burada bulunan yaklaşık 7,5 metre çapındaki daire şeklinde iki büyük kulübe ve yaklaşık 15 metre uzunluğundaki tek odalı uzun-ev, burada kurulmuş olan Ertebölle daimi yerleşiminin geçmişteki Kongemose yerleşiminden çok daha büyük olduğunu göstermektedir.

Şekil 1: Tipik Ertebölle sivri tabanlı çömleği ve gaz lambası olarak yorumlanan küçük bir kap.
The National Museum of Denmark'ın izniyle çoğaltılmıştır.

Danimarka ve Güney İsveç'teki Ertebölle yerleşimlerinin ayırt edici özelliklerinden biri de, çömlekçiliğin ortaya çıkışıdır (Şekil 1). Her ne kadar bugün muhtemelen yerel ve iç kökenli gibi görülse de, çömlekçiliğin yerel bir gelişme mi olduğu, yoksa çömlek kullanan tarım toplumları tarafından mı güneye taşındığı konusunda net bir şey söylemek mümkün değildir. Ertebölle çömlekçiliği iki temel yapıda görülmektedir: çeşitli boyutlarda kalın duvarlı, sivri tabanlı, çuval şeklinde kaplar ve “ampul” adı verilen oval kâseler. Bu oval kâselerin gerçekten de gaz lambası (kandil) olarak kullanılıp kullanılmadığı bilinmemektedir. Kapların sivri tabanlı oluşu bunların sert bir zemin üzerine dik bir şekilde konmasına izin vermezken, kumlu kıyı şeridi boyunca zeminde durmaya son derece elverişli bir yapı sunmaktadır.

Ertebölle kültüründe görülen bir diğer önemli gelişme ise, tuzaklar veya bentler kurarak balık yakalamaya yarayan büyük ölçekli donanımların ortaya çıkışıyla yaşanmıştır. Mezolitik Dönem balık tuzakları genellikle uç kısımda dar bir tünelvari ağzın bulunduğu konik hasır sepetlerden oluşmaktadır. Bu tuzakta, balıklar akıntıyla birlikte yüzebilme ve fakat tekrar çıkış yolunu asla bulamamaktadır. Dolayısıyla, suya bırakı-

Şekil 2: Leicester çatalı balık yakalamak için çok akıllıca bir Mezolitik buluş olmuştur. The Museum of National Antiquities, Stockholm. İzin ile çoğaltılmıştır.

lan yeterli uzunlukta bir tuzak kolaylıkla balıkla dolmaktadır. Bir balık bendi ise, gel-git bölgesine konan alçak, sıkı örgülü bir çitten ibarettir. Akıntı geldiğinde, balıklar bu akıntıyla beraber çiti geçmekte ancak sular geri çekildiğinde çitin ardında, sahilde tutsak kalmaktadır. Bu tür yerleşik yapıların varlığı şunlara işaret etmektedir: (1) yerel nüfuslar bu tür yapıların inşasına degecek kadar yoğundu; (2) insanlar yakaladıkları balıkların sahibi oluyorlardı ve bunları (emek harcama motivasyonlarını azaltmış olması muhtemel görünen) yapı inşa sürecine katılmamış kimselerle paylaşmaları gerekmiyordu ve (3) insanlar yakaladıkları anda tüketemedikleri balıkları saklamanın, depolamanın bir yolunu bulmuşlardı. Özellikle de Zealand Adası ile Fyn Adası'nı birbirine bağlayan Store Bælt Köprüsü'nün inşasıyla birlikte, Danimarka'da yapılan su altı araştırmaları, bu pasif balık tuzağının büyüklüğünü gözler önüne sermiştir. Danimarka Adaları koylarında su altında korunmuş halde çoklu tuzak kuşakları bulunurken, Tybrind Vig gibi su altında kalmış bir dizi yerleşimde de yine balık bendi kazıklarına rastlanmıştır.

Diğer taraftan, su altında kalmış yerleşimlerin keşfi 1980'lerin başla-

rından itibaren Ertebölle kültürü çalışmalarına yeni bir boyut kazandırmıştır. Bu alanların çok büyük bir kısmı suyun yaklaşık 5 metre altındadır ve dalgıçlar Mezolitik Dönem boyunca kıyıda biraz açıklarda kaybolmuş, atılmış veya terk edilmiş insan yapıtlarının yanı sıra gel-git bölgesinde gerçekleştirilmiş faaliyetlere ilişkin kanıtlara da ulaşabilmişlerdir. Tybrind Vig, örneğin, alşııldık taş, kemik ve çömlek aletlerin yanı sıra, kayda değer çeşitlilikte ahşap buluntularını da barındırmaktadır. Su altında kalmış en etkileyici Ertebölle/Ellerbek yerleşimlerinden bazıları ise, yakın bir geçmişte Almanya'nın kuzey kıyısında, Poel Adası yakınlarındaki Wismar Körfezi'nin tabanında bulunmuştur. Timmendorf-Nordmole'de, su altında kalmış atık/çöp katmanlarında çok sayıda "çatallı zıpkın" adı verilen ahşap balık yabası ve ağaç gövdesinden yapılmış bir kano kalıntılarının da aralarında bulunduğu iyi muhafaza edilmiş çok sayıda insan yapıtı bulunmuştur. Kemik buluntularının çoğu deniz memelileri ve kuşların yanı sıra, balık, özellikle de yılan balığı ve morina kalıntılarından oluşmaktadır. Çömleklerde bulunan yiyecek kalıntılarında yapılan radyokarbon tarihleme analizi yerleşimin M.Ö. 4400 ile M.Ö. 4100 tarihlerine, yani Ertebölle kültürünün sonlarına ve bölgede tarıma geçişin hemen öncesine ait olduğunu ortaya koymaktadır.

Ertebölle Mezarlık Alanları. 1975 yılında, Danimarka'da, Kopenhag'ın kuzeyinde yer alan Vedbæk adlı kasabada ortaya çıkarılan Ertebölle mezarlık alanıyla birlikte dünya yeni bir ekole doğru harekete geçmiştir. Bu mezarlık alan altı bin yıl önce denizde bir adacık olan kıyı şeridi yakınlarında yer almaktadır. Her ne kadar inşaat sürecinde bazı mezarlar tahrip edilmişse de, arkeologlar çeşitli yaşlardan en az yirmi iki kişinin bulunduğu on sekiz mezar bulmuştur. Mezarların çoğunda, cesetlerin üzerine serpiştirilmiş aşı boyasına (demir sülyeni) rastlanmıştır. Daha büyük yaşlardaki bireylere ait mezarlarda çoğunlukla alageyik boynuzları da bulunmaktadır. Kadınların çoğu kolyenin yanı sıra, deniz hayvanı kabuğu ve hayvan dişlerinden yapılan boncuklar tatkarken, erkekler çakmak taşı aletlerle gömülmüştür.

Vedbæk mezarlarına gömülü ölülerin neredeyse tamamı sırtüstü yatar vaziyette boylu boyunca uzanmış bir pozisyondayken, mezarlardan birinde genç bir kadına ve yeni doğmuş bir bebeğe ait iskelet kalıntılarını bulunmuştur. Annenin başının altında, salyangoz kabukları ve geeyik dişiyile süslenmiş dayanıksız bir materyalden yapılmış bir yastık bulu-

nurken, bebeğin vücudu bir kuğunun kanadı üzerine konmuştur. Daha kafa karıştırıcı bir diğer mezarda ise bir erkek, bir kadın ve bir çocuk gömülüdür. Erkeğin boynunda bir kemik ucuna rastlanması bu kişinin ya şiddet yoluyla öldürüldüğünü ya da bir okla vurulduğunu ortaya koymaktadır.

Vedbæk ölüleri ilk ortaya çıkarıldıklarında, ciddi bir sansasyon yaratmıştır; zira o döneme kadar ayrı ayrı bulunmuş birkaç mezar haricinde, herhangi bir Ertebölle mezarlık alanının varlığı keşfedilmemişti. Ne var ki, 1975 yılından itibaren, daha fazla Ertebölle mezarlık alanı ortaya çıkarılmıştır ve bugün artık söz konusu döneme ait yüzün üzerinde mezar bilinmektedir. 1980'lerin başlarında, Lund Üniversitesi'nde görev yapan İsveçli arkeolog Lars Larsson İsveç'in güneyinde, Skateholm'de bulunan ve Baltık Denizi kıyısı yakınlarındaki bir tarih öncesi lagünün kıyı şeridi boyunca uzanan yerleşimlerde kazı çalışmaları başlatmıştır. Bu kazılar sonucunda ortaya çıkarılan Skateholm I ve II'nin ikisi de mezarlık alanlara sahiptir. Skateholm I'de altmış beş ölü bulunurken, Skateholm II'de yirmi iki mezara rastlanmıştır. Mezarların bazılarında köpek iskeletleri bulunurken, boynuz ve çakmak taşı aletleri de içeren bu köpek mezarlarının bazıları en az insan mezarları kadar ayrıntıyla donatılmış mezar malları içermektedir.

1990-1991'de, Danimarka'nın güneyinde yer alan Møllegabet'te, su altında kalmış bir avcı-toplayıcı topluluğu yerleşimi bulunmuştur. Kazı sürecinde ağaç gövdesinden yapılmış bir kano kalıntılarına rastlanmıştır. İhlamur ağacı gövdesinden yapılmış olan bu Møllegabet kanosunun çapı 60 santimetrenin üzerindedir. Kano çevresinde birtakım insan kemikleri de bulunurken, bunlar incelenmek üzere laboratuvara götürüldükten sonra toprak içinde başka insan kemiklerine rastlanmıştır. Yerleşime daha sonraları geri dönüldüğünü gösteren bu insan kemiklerinin kanodan çıkarıldığı sanılmaktadır.

Bu Møllegabet kanosu yaklaşık olarak yirmi beş yaşlarında bir erkeğe ait iskelet kalıntıları da içerirken, bulunan bir kafatası parçası muhtemelen balta kaynaklı bir yaralanmanın iyileşme izlerini gözler önüne sermektedir. Diğer taraftan, ceset ağaç kabuğu yapraklarıyla örtülmüş gibi görünmektedir. Teknede ise bir ok ucu bulunmuştur. Tıpkı Vedbæk'te olduğu gibi burada da bu ok ucu bir kişinin ölümüne neden olmuş olabilir veya kişi başka bir şekilde öldürüldükten sonra cesede saplanmış olabilir. Yine, yakınlarda bulunan boynuzların da gömülen

ölüye ait olması muhtemeldir. Møllegabet kanosu gömüsü İskandinav-ya'ya özgü tekne gömme geleneğinin derin tarih öncesi köklere sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Güney İskandinavya'daki Ertebölle gömüleri ölümle ilişkili karmaşık ritüellere sahip bir topluluğu yansıtmaktadır. Bireyler (hatta bazen köpekler de!) farklı sosyal kimliklere sahiptirler ve öldükten sonra özenli ve titiz bir muamele görmektedirler. Belli bölgeler resmi olarak ölümlere ayrılmıştır, dolayısıyla kültürel çevrede önemli yerlere işaret etmektedir.

KUZEY İSKANDINAVYA MEZOLİTİĞİ

Kuzey İskandinavya buzdan arınır arınmaz, kara, insan yerleşimi için elverişli koşullara erişmiştir. Bu bölge kayda değer bir izostatik yükselmeye sahne olmuştur; öyle ki Kuzey İsveç'in bazı kesimlerindeki Mezolitik kıyı yerleşimleri bugün artık kıyıdan 100 kilometreden fazla uzaktadır. Norveç kıyısı Holosen Dönem başlarından beri hâlihazırda avcı-toplayıcı toplulukların yerleşimine sahne olmuşken, Norveç ve İsveç'in dağlık iç kesimlerindeki vadilere de buzların erimesinin neredeyse hemen akabinde yerleşmiştir.

Alträsket 25 kilometre iç kesimde olup günümüz deniz seviyesinden 100 metre yüksekte olan Botnia Körfezi'nin kuzey ucunda kurulmuş bir yerleşimdir. Bölgede yapılan kazı çalışmaları birer ocağa sahip çukur evlerin bulunduğu antik bir sahil seti boyunca açılmış bir dizi çukuru ortaya çıkarırken, taştan yapılmış diğer yapılar "pişirme çukurları" olarak yorumlanmaktadır. Diğer taraftan bulunan memeli hayvan kemikleri arasında halkalı fok ve mus kemiklerine de rastlanmıştır. Tıpkı Stockholm yakınlarında olduğu gibi Baltık Havzası'nın kuzey kesimi de Littorina Denizi'ndeki bir kayalık takımadasından oluşmaktadır ve Alträsket de bu tür bir ada üzerine kurulmuştur.

Norveç'in kuzey uç kesimlerinde ise, Sørøya Adası üzerine kurulu olan Slettnes yerleşimi de yine Mezolitik Dönem ev çukurlarının izlerini taşımaktadır. Bu çukurlar arasında, mus gibi orman hayvanlarının betimlendiği oyma eserlerle kaplı beş büyük kayalık bulunmuştur. Slettnes'in Kuzey Kutup Dairesi'nin çok üzerinde olması, zengin deniz ve kıyı ormanı kaynakları elverişli ve cazip olduğunda Mezolitik Dönem insanların soğuk hava koşullarına uyum sağlayabildiklerini göz önüne sermektedir.

SONUÇ

Kuzey Avrupa Mezolitik Dönem toplulukları özellikle de göller, akınlar ve deniz kıyılarındaki zengin doğal kaynakların nasıl da önemli miktarlarda nüfusların hayatlarını sürdürmelerine imkân tanıdığına iyi bir örnek teşkil etmektedir. Her ne kadar Çizgi Bant Bezemeli Seramik kültürü topluluklarının Kuzey Polonya ve Almanya'ya ulaştığı M.Ö. 5500 tarihinde Orta Avrupa'nın civar kesimlerinde koşullar tarıma elverişli hâle gelmişse de, avcı yaşam şeklini terk etmek için çok da büyük bir neden söz konusu değildir. Bununla beraber, yaklaşık olarak M.Ö. 3900'da Güney İskandinavya'da tarıma geçiş gerçekleşir gerçekleşmez, şaşırtıcı bir şekilde Güney Baltık kıyısı ile Orta İsveç'teki Dalar-na Nehri arasındaki alanın tamamına yayılmıştır. Bununla beraber, Kuzey İsveç ve Norveç'te Mezolitik yaşam şekli esas itibarıyla uzun yüzyıllar boyunca sürmeye devam etmiştir.

Ayrıca bkz. Saltbæk Vig (1. Cilt, 1 Bölüm); Arkeoloji ve Çevre (1. Cilt, 1 Bölüm); Buzul Çağı Sonrası Yaşanan Çevresel Dönüşüm (1. Cilt, 2. Bölüm); Skateholm (1. Cilt, 2. Bölüm); Tybrind Vig (1. Cilt, 2. Bölüm); Kuzeybatı Avrupa Mezolitliği (1. Cilt, 2. Bölüm); Orta Avrupa'nın İlk Çiftçileri (1. Cilt, 3. Bölüm); Aşağı Ren ve Maas Nehri Boyunca Çiftçiliğe Geçiş (1. Cilt, 3. Bölüm); Kuzey Avrupa'da Tarıma Geçiş (1. Cilt, 3. Bölüm); Güney İskandinavya'da Çiftçiliğin Sonuçları (1. Cilt, 4. Bölüm).

KAYNAKÇA

Åkerlund, Agneta, "Separate Worlds? Interpretation of the Different Material Patterns in the Archipelago and the Surrounding Mainland Areas of East-central Sweden in the Stone Age." *European Journal of Archaeology* 3, no. 1 (2000): 7-29.

Andersen, Søren H., "Køkkenmøddinger (Shell Middens) in Denmark: A Survey." *Proceedings of the Prehistoric Society* 66 (2000): 361-384.

Gramsch, Bernhard ve Klaus Kloss, "Excavations near Friesack: An Early Mesolithic Marshland Site in the Northern Plain of Central Europe." İçinde *The Mesolithic in Europe: Papers Presented at the Third International Symposium, Edinburgh, 1985*. Ed. Clive Bonsall, s. 313-324. Edinburgh: John Donald, 1989.

Grøn, Ole ve Jørgen Skaarup, "Møllegabet II: A Submerged Mesolithic Site and a 'Boat Burial.'" *Æro: Journal of Danish Archaeology* 10 (1991): 38-50.

Jochim, Michael, "The Mesolithic." İçinde *European Prehistory: A Survey*. Ed. Sarunas Milisauskas, s. 115-141. New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers, 2002.

Karsten, Per ve Bo Knarrström, "Tågerup—Fifteen Hundred Years of Mesolithic Occupation in Western Scania: A Preliminary View." *European Journal of Archaeology* 4, no. 2 (2001): 16-174.

Larsson, Lars, "Settlement and Palaeoecology in the Scandinavian Mesolithic." İçinde *World Prehistory: Studies in Memory of Grahame Clark*. Ed. John Coles, Robert Bewley ve Paul Mellars, s. 87-106. Oxford: Oxford University Press, 1999.

- "The Skateholm Project: Late Mesolithic Coastal Settlement in Southern Sweden." İçinde *Case Studies in European Prehistory*. Ed. Peter Bogucki, s. 31-62. Boca Raton, Fla.: CRC Press, 1993.

- "The Mesolithic of Southern Scandinavia." *Journal of World Prehistory* 4, no. 4 (1990): 257-309.

SKATEHOLM

LARS LARSSON

Skateholm, İsveç'in güney ucunda yer alan küçük bir kıyı köyüdür. Bölgenin kıyı şeridinde yakın olan önemli bir kısmı, günümüz kıyı şeridinde aşağı yukarı paralel bir şekilde yaklaşık 4 kilometre boyunca uzanan bir sulak alanı içine almaktadır. Bölgede, birçok deniz ilerlemesi sürecinin de yaşandığı Geç Atlantik Kronozonu boyunca (yak. M.Ö. 6800-M.Ö. 4000) kademeli bir şekilde bir koy oluşmuştur. Birkaç küçük nehrin taşıdığı tatlısu iç kesimlere doğru akan tuzlu suyla karışarak koyu geniş çeşitlilikte bir balık, kuş ve memeli hayvan toplamı açısından yararlı, yüksek besin seviyeleri ve farklı tuz yoğunluklarına sahip bir havzaya dönüştürmüştür. Bu tür bir çevre balıkçılık, avcılık ve toplayıcılık temelli bir yaşam süren Geç Mezolitik Dönem insanlarına son derece cazip gelmiş ve insanlar mevcut kaynaklara yakın burunlar ve adalara yerleşmişlerdir. Deniz ilerlemelerinin hemen akabinde yerleşmeye elverişli alanlar da sular altında kalmış ve buralarda yaşayan sakinler uygun yeni kamplara taşınmak zorunda kalmışlardır. Koy tabanında M.Ö. 5200-M.Ö. 4500 arası dönemden kalma en az dört büyük yerleşim yeri ve mevsimlik kamp alanı tespit edilmiştir.

Farklı türlerde faaliyet alanlarını saptamak amacıyla yerleşimlerin alt yapılarına ilişkin genel bir görünüm sunacak şekilde uyarlanmış olan

bu araştırma özellikle yerleşimlerin yamaçlar üzerine kurulu olduğu çoğu örnekte kısmen bozunuma uğramış, buluntu bakımından kısıtlı bir katmana sahip en yüksek kesimleri içermiştir. Danimarka'nın Öresund kıyısı üzerine kurulmuş Bøgebakken yerleşiminde yürütülen araştırma sonucunda ilgi ve odak, yerleşim alanlarının üst kesimlerine yoğunlaşmıştır. 1975 yılında ise yerleşimin üst noktalarında yürütülen çalışma pek çok Geç Mezolitik Dönem mezarını gün ışığına çıkarmış ve bu, Bøgebakken fenomeninin eşsiz olup olmadığı sorusunu beraberinde getirmiştir.

Skateholm'de, arazi çalışmasının büyük kısmının yürütüldüğü ana odak noktası, birbirinden sadece birkaç yüz metre uzaklıkta yer alan iki ana yerleşim yeri Skateholm I ve Skateholm II'de yaklaşık doksan mezarın araştırılmasına sahne olmuştur. Araştırmalar Skateholm II'nin Skateholm I'den biraz daha eski bir yerleşim olduğunu ortaya koyarken, her iki yerleşimde de aynı zamanda çağdaş bir yerleşimle de bağlantılı çok sayıda mezar bulunmaktadır. Küçük bir alan kapsamında, birkaç yüzyıllık bir süre zarfında var olmuş yerleşim örüntüleri ve ölü gömme gelenekleri arasındaki benzerlikler ve farklılıkların incelenmesi mümkündür. Bu sayede, iki mezarlık alanın büyüklükleri, konumları ve yaşları doğaldır ki araştırmacının ciddi biçimde odağında yer alırken, diğer taraftan mezarlık alanlar ve ölü gömme pratiklerinin sunduğu simgesel dünya algısıyla ilgilenen aynı derecede etkileyici bir başka boyut da söz konusudur.

Skateholm materyalinin işlenmesi karmaşık bir ölü gömme ritüeline işaret eden göstergeleri ortaya çıkarmıştır. Bu ritüeller sadece ölü gömme pratiğinin kendisini değil, kişinin öleyazdığı andan mezarın tekrar doldurulduğu ana kadarki bütün faaliyetleri kapsamaktadır. Öleyazan kişinin “son yemek” olarak özel bir karışım yediği görülürken, mide içerik analizinde balık kılçıklarına rastlanması bu yemeğin içeriği hakkında bilgi vermektedir. Ölünün mezara yerleştirilmesi ve mezar mallarının niteliği ise özel bir örüntüyü takip etmiştir. Ritüel mezar malları olarak sınıflandırılan aletler ve süs eşyalarının yanı sıra hayvan iskeletlerinin de yer aldığı bir çökeltiyi kapsarken, mezara balık dâhil yiyecek de konulmuştur.

Diğer taraftan, mezarın doldurulmasıyla bağlantılı çeşitli faaliyetler de gerçekleştirilmiştir. Yemekler yenmiş ve artıklar mezara konan diğer maddelere eklenmiştir. Mezar çukurunun üzerine dikilmiş ahşap yapı-

ların izlerine rastlanırken, bu yapılar mezar tekrar doldurulmazdan önce yakılmıştır. Mezolitik Dönem ölüm pratikleri seksen yedide üç gibi küçük bir oranla da olsa ölü yakma pratiğini de içermiştir. Bununla beraber, vücut pozisyonlarını sırtüstü yatmış, oturur ve çömelmiş vaziyette olmak üzere üç ana kategoriye ayırmak mümkündür. Mezar mallarının içeriği ise vücut pozisyonundan ziyade belirgin bir toplumsal cinsiyet örüntüsünü takip etmektedir. Bıçak ve balta gibi aletler tipik olarak erkeklerle birlikte bulunurken, kadınlar hayvan dişlerinden yapılmış kemer süsleri gibi süs eşyalarına sahiptir. Ayrıca, hayvan kemiklerinden yapılmış farklı kombinasyonlar da kıyafetlere dikilirken, bazı mezarlarda boynuzlara da rastlanmıştır. Aşı boyası genellikle ölünün sadece belli bölgelerinde değil, bedenlerin çok daha büyük bir kısmında kullanılmıştır.

Mezarlık alanlar arasında belli ölü gömme pratiği farklılıkları görmek mümkündür. Çömelme pozisyonu, örneğin, esasen Skateholm I'de bulunan -daha eski- mezarlarda görülmezken, Skateholm I'de neredeyse her beş kişiden ikisi mezara bu pozisyonda yerleştirilmiştir. Mezarlara alageyik boynuzu koyma geleneği ise Skateholm I'de hiç bilinmezken, Skateholm II'de yaygın görülen bir gelenektir. Yine, köpek mezarlarının ilk kanıtlarına da Skateholm'de rastlanmıştır. Köpeklerin üzerlerine aşı boyası serpilmiş halde ve mezar mallarıyla birlikte gömülmüş olmaları insanlar ile köpeklere aynı şekilde davranıldığını göstermektedir.

Skateholm'dekiler gibi mezarlık alanlarda yapılan araştırmalar Kuzey Avrupa'nın Geç Mezolitik Dönem topluluklarına dönük bakışı ciddi biçimde etkilemiştir. Karmaşık ölü gömme pratiklerinin gerçekleştirildiği büyük mezarlık alanların ortaya çıkarılması bu topluluklar hakkında sahip olunan bilgi dağarcığına yeni bilgiler eklemiştir. Dolayısıyla, Skateholm mezarlık alanlarının hem Batı hem de Doğu Avrupa açısından ilgi çekici bir bağlama oturtulması mümkündür. Zira sözgelimi, Skateholm'deki mezarlık alanlar ile Danimarka'nın doğusunda yer alan Bøgebakken'dekiler arasında benzerlikler mevcuttur. Güney İskandinavya Geç Mezolitik Dönemi'ne ait birçok yerleşimde hem mezarlık alanlar hem de tek mezarlar bulunmaktadır ve büyük yerleşimlerde mezarlık alanların bulunması son derece yaygın görülen bir özelliktir.

Batı Avrupa'da, Mezolitik Dönem mezarlık alanları -Breton bölgesinde yer alan Téviec ve Hoëdic adalarındaki- olduğu gibi- çöp yığınlarıyla birlikte görülmektedir. Yeni çalışmalar ve geçmişte yapılmış me-

zarlık alan araştırmalarının radyometrik tarihlemesi Doğu Baltık kıyıları ve civar bölgeler boyunca bulunan Mezolitik mezarlık alanlar hakkında taze ve değerli bir bakış açısı sunmuştur. Bu sayede, Karelia, Oleneostrovskii Mogilnik'te bulunan büyük mezarlık alanının Mezolitik Dönem'e ait olduğu ve dahası, Oleneostrovskii Mogilnik ve Litvanya'nın batısında yer alan Zvejnieki'deki mezarlık alanların İskandinavya'nın bilinen en eski mezarlarıyla aynı dönem ait olduğu ortaya çıkarılmıştır.

Ayrıca bkz. Oleneostrovskii Mogilnik (1. Cilt, 2. Bölüm).

KAYNAKÇA

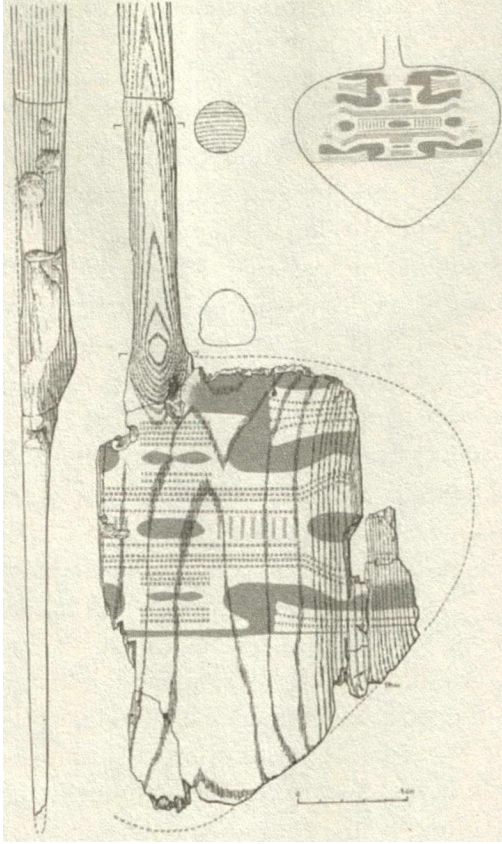
Larsson, L., "The Skateholm Project: Late Mesolithic Coastal Settlement in Southern Sweden." İçinde *Case Studies in European Prehistory*. Ed. P. Bogucki, s. 31-62. Boca Raton, Fla.: CRC Press, 1993.

TYBRIND VIG

SØREN H. ANDERSEN

Bugün sular altında olan Geç Mezolitik Taş Çağı yerleşimi Tybrind Vig, Danimarka'ya bağlı Fyn Adası'nın (Orta Danimarka) Lillebælt olarak bilinen bir denize bakan batı kıyısında yer almaktadır. Başlangıçta bir kıyı yerleşimi olsa da Danimarka'nın güneybatı kesiminde Mezolitik Dönem'den beri gerçekleşen jeolojik devrilme nedeniyle ülkenin bu kesiminde kıyı şeridi günümüzde sular altındadır. Bugün bu yerleşim deniz yüzeyinde günümüz kıyı şeridinin yaklaşık 250 metre ve günümüz deniz seviyesinin 2-3 metre altında yer almaktadır. Deniz seviyesindeki kademeli yükselmeye bağlı olarak, yerleşime elverişli alan (kurak alan üzerinde) büyük ölçüde aşınmışken, deniz tortusu yakınında yer alan ve başlıca atık ve çöp alanı olarak kullanılmış olan yerleşimin alçak ve görece korunaklı kesimleri hâlâ iyi korunmuş haldedir. Burada, tarih öncesi kalıntılar Kuzey Avrupa yerleşim yerlerinde görülegelmiş olan ahşap, ağaç kabuğu, iplik ve sak kabuğu gibi "yumuşak" organik maddeler için en iyi muhafaza koşullarını sunan sulak, oksijensiz ve kalkerli çökeltilerde bulunmuştur.

Tybrind Vig çevresindeki alan dağlıktır ve yaklaşık olarak M.Ö. 16000'de Geç Buzul Çağı sonu Danimarka'sında oluşmuştur. Mezolitik Dönem boyunca, yerleşim sığ sulara sahip korunaklı bir koy üzerinde

Şekil 1: Tybrind Vig'de bulunan bezemeli kûrek. Søren H. Andersen'in izniyle çoğaltılmıştır.
The National Museum of Denmark.

yer almıştır ve dar bir kanalla daha açık denizle (Lillebælt) bağlantılı olmuştur. Toprak altı, buzul taş özelliğinde kil ve çakılla karışık kumdan oluşmaktadır. Yerleşimi çevreleyen alan ilkel ıhlamur ağacı, meşe ağacı ve fındık ağacı çalılıklarını da barındıran karaağaç ormanlarıyla kaplıyken, kıyı şeridi boyunca deniz yosunu kuşağı uzanmaktadır.

Yerleşim deniz seviyesinde yaşanan kademeli yükselme boyunca kullanılmıştır; dolayısıyla, daha alçakta kalan çökeltiiler daha bakir ve kumlu kalırken, yüksek kesimler iri taneli çamurdan (*gyttja*) ibarettir. Deniz ilerlemesi boyunca civar kıyı alanlar aşınmış, muazzam miktarda orman ağacı su içine devrilmiş ve daha sonraları denizel çökellere gö-

mülmüştür. Bugün bu ağaç gövdeleri dendrokronoloji yöntemiyle mutlak tarihlemeye izin verir mahiyette olmanın yanı sıra, bölgedeki yerleşim sürekliliğine işaret etmektedir. Karbon-14 yöntemiyle ulaşılan tarihler bölgenin yaklaşık olarak M.Ö. 5500-M.Ö. 4000 tarihleri arasındaki 1.500 yıllık bir dönem boyunca, yani Güneybatı İskandinavya'da Ertebölle kültürünün hüküm sürdüğü dönemin tamamında yerleşim olarak kullanıldığını ortaya koymaktadır.

Tybrind yerleşimi İskandinav sularında gerçekleştirilmiş ilk ve -hâlâ- en kapsamlı Taş Çağı yerleşimi su altı kazısına sahne olmuştur. Bu tür yerleşimlerin organik maddeler için kusursuz muhafaza koşulları sunuyor olmaları itibarıyla muazzam bir bilimsel potansiyel barındırdığı da yine ilk kez burada kanıtlanmıştır. Burası aynı zamanda Danimarkalı arkeologların deniz yüzeyindeki yerleşimlerde nasıl kazı çalışması yürütüleceğini öğrendiği ve bu tür araştırmalar için gerekli uzmanlığa ve teknik donanımına ulaştığı yerleşim olmuştur.

Daha önce de değinildiği üzere, yerleşime elverişli alan deniz ilerlemesi esnasında aşınmış olduğundan, yerleşimin bu bölümünde sadece genç bir kadın ve yeni doğmuş bir bebeğe ait bir mezar hâlâ yerinde durmaktadır. Yerleşimdeki diğer bütün maddi kültür ve çöp yığını buluntuları bölgenin yerleşim olarak kullanıldığı süreçle bağlantılı civar deniz tortularında yapılan kazılarla ortaya çıkarılmıştır. Büyük miktardaki çöp yığınının yanı sıra, yerleşimin önündeki alan aynı zamanda yüzlerce tahrip olmuş balık bendi, (kemikten yapılmış) balık oltası, ağ, ağ mantarı, balık perdesi ve çatallı zıpkın ucunun açıkça gözler önüne serdiği üzere, bir "balıkçılık alanı" olarak kullanılmıştır. Bu alan muhtemelen zengin sulara erişim noktasıdır ve yerleşmek için özellikle buranın seçilmiş olmasının ana nedeni de budur.

Yüzlerce hayvan kemiği -balık kılıcı (küçük morins balığı, yassı balık ve kedi balığı) ağırlıklı olmak üzere, boz fok ve domuz balığı gibi deniz memelileri (ve bir de katil balina) ve de alageyik, karaca ve yabandomuzu kemiği- yerleşimin ekonomisini gözler önüne sermektedir. Bunların yanı sıra, ormanlık alanda, ağaç sansarı, su samuru, tilki ve porsuk gibi kürklü hayvanlar avlanmıştır. Evcilleştirilen tek hayvan köpek olurken, yerleşimde fındık ve meşe palamudu toplanmış ve kavrulmuştur. Hayvan kemiği türleri ve insan kemikleri üzerinde yapılan kimyasal analizler, geniş bir çeşitlilik sergileyen balıkçılık malzemesi ve yerleşimin bulunduğu yerle de birleştiğinde, deniz gıdalarının bariz he-

gemonyasını gözler önüne sermektedir.

Kazı çalışması maddi kültür ve sanatın pek çok boyutuna ışık tutmuştur. Çakmak taşı, diğer taş türleri, kemik, boynuz ve çömlekten yapılmış -kurak alanlardaki yerleşimlerden bilinen-Ertebölle kültürüne ait alışılalgeldik bütün insan yapıtları kurtarılmıştır. Yerleşim yeri olarak oldukça uzun bir süre kullanılmış olması nedeniyle, alet envanterinde bazı değişimlere rastlamak da mümkünken, bunlardan en dikkat çekici olanı -yaklaşık M.Ö. 4700 olarak tarihlenmiş- Güney İskandinavya'nın en eski seramiğidir.

Bunların yanı sıra, yerleşimde geniş bir ahşap alet çeşitliliğine rastlanmıştır. Bu aletler arasında farklı boyutlarda balta sapları, mızraklar, zıpkınlar, ok ve yaylar ve çeşitli kürekler yer almaktadır. Aynı zamanda oyulmuş ihlamur ağacı gövdesinden yapılmış birkaç kano da bulunurken, bunlardan bir tanesi 9,5 metre uzunluğundadır ve 900 kilogramlık bir taşıma kapasitesine sahiptir. Buna ek olarak, Kuzey Avrupa Geç Mezolitik Dönemi'ne ait daha önce hiç görülmemiş türde ve kimler tarafından kullanıldığı bilinmeyen farklı bir dizi alet de mevcuttur. Ahşap ekipmanların sayısı ve çeşitliliği bu materyalin ne denli önemli olduğunu açıkça ortaya koyarken, çakmak taşından yapılmış malzemelerin ekipman envanterinin sadece yüzde 10'unu oluşturduğu tahmin edilmektedir.

Gelgelelim en sıra dışı buluntuları, sarılmış ihlamur ağacı ve söğüt ağacı liflerinin "iğne örmesi" adı verilen bir teknikle birbirine örülmesiyle yapılan dokuma kumaşlar oluşturmaktadır; bunlar, tarihlenen en eski dokuma kumaşlarıdır. Ayrıca "yumuşak materyallerde" (ahşap), tümüyle yeni bir Mezolitik zanaatkârlık türüne örnek teşkil eden birtakım bezenmiş kürekler de mevcuttur. Motifler daha önceki bezenmiş kemik, boynuz ve amber buluntularından son derece farklıdır; bu yeni tasarımlar küreklerin yüzeyine oyulmuş ve kahverengi bir maddeyle (muhtemelen boya) doldurulmuş yuvarlak eğriler, ovaler, daireler ve benzer geometrik şekillerden ibarettir. Diğer taraftan, sivri tabanlı Ertebölle çömleklerin içlerinde pişirilmiş yiyeceklerin kalıntıları ilk kez analiz edilebilmiş ve insanların bu çömlekleri morina balığı ile ot familyasından birçok bitkinin karışımından oluşan çorbalarını pişirmede kullandıklarını ortaya koymuştur.

Bu tür Mezolitik Dönem yerleşimlerinde gerçekleştirilen kazı çalışmaları Kuzey Avrupa'daki Taş Çağı araştırmalarına bütünüyle yeni yol-

310 Antik Avrupa

lar açmaktadır. Kurak arazide sürdürülen tarımcılık ve drenaj neredeyse bütün sulak alanları kurutmuştur. Diğer taraftan deniz yüzeyinde, maddi kültürün yanı sıra insanların geçim kaynakları ve çevre hakkında hâlâ çok kapsamlı bilgilere, günümüzde kurumuş olan sulak alanlarda uzun zaman önce yitirilmiş olan bilgilere ulaşabilmekteyiz.

Ayrıca bkz. Saltbæk Vig (1. Cilt, 1. Bölüm).

KAYNAKÇA

Andersen, Søren H., "A Submerged Ertebølle Settlement in Denmark." İçinde *European Wetlands in Prehistory*. Ed. John M. Coles & Andrew J. Lawson, s. 253-280. Oxford: Clarendon Press, 1987.

- "Mesolithic Dug-outs and Paddles from Tybrind Vig, Denmark." *Acta Archaeologica* 57 (1986): 87-106.

- "Tybrind Vig: A Preliminary Report on a Submerged Ertebølle Settlement on the West Coast of Fyn." *Journal of Danish Archaeology* 4 (1985): 52-70.

Jørgensen, Lise B., "Stone-Age Textiles in North Europa." İçinde *Textiles in Northern Archaeology*. Ed. Penelope Walton & John-Peter Wild, s. 1-10. North European Symposium for Archaeological Textiles Monograph, no. 3. London: Archetype Publications, 1990.

Trolle-Lassen, Tine, "Human Exploitation of Fur Animals in Mesolithic Denmark: A Case Study." *Archaeozoologia* 1, no. 2 (1987): 85-102.

- "Human Exploitation of the Pine Marten (*Martes martes* L.) at the Late Mesolithic Settlement of Tybrind Vig in Western Funen." İçinde *Nordic Late Quaternary Biology and Ecology*. Ed. Lars-König Königsson, s. 119-124. Uppsala, Sweden: Societas Upsalensis pro Geologia Quaternaria, 1986.

- "Preliminary Report on the Archaeological and Zoological Evidence of Fish Exploitation from a Submerged Site in Mesolithic Denmark." İçinde *Second Fish Osteoarchaeology Meeting*. Ed. Natalie Desse-Breset, s. 133-143. Centre de Recherches Archéologiques Notes et Monographies Techniques, no.16. Paris: Éditions du C.N.R.S., 1984.

KUZEYBATI AVRUPA MEZOLİTİĞİ

CHRISTOPHER TOLAN-SMITH

Kuzeybatı Avrupa Mezolitği, Son Buzul Çağı sonu ile tarıma geçişin yaygınlaşması arasındaki dönemdir. Mezolitik Dönem boyunca bölge avcı-toplayıcılar tarafından yerleşim yeri olarak kullanılmıştır ancak söz konusu terimin kendisi özellikle teknolojik bir safhaya atıfta bulunmaktadır. Motomot çeviriyle, “Orta Taş Çağı” anlamına gelen terim, bu dönemin eski ve yeni Taş Çağı (Paleolitik ve Neolitik) arasındaki özellikle dikkat çekici bir ara dönem olarak görüldüğü 1920’lerde benimsenmiştir. Ne var ki bu görüş artık kabul görmemektedir; günümüzde, Mezolitik sözcüğü Kuzeybatı Avrupa’da anatomik anlamda modern insanların Buzul Çağ Sonrası çevrenin meydan okumalarına ve sunduğu imkânlara uyum sağladığı dönem olarak görülmektedir ve geleneksel olarak, M.Ö. 10.000’den başlayarak altı binyıl boyunca sürdüğü kabul edilmektedir.

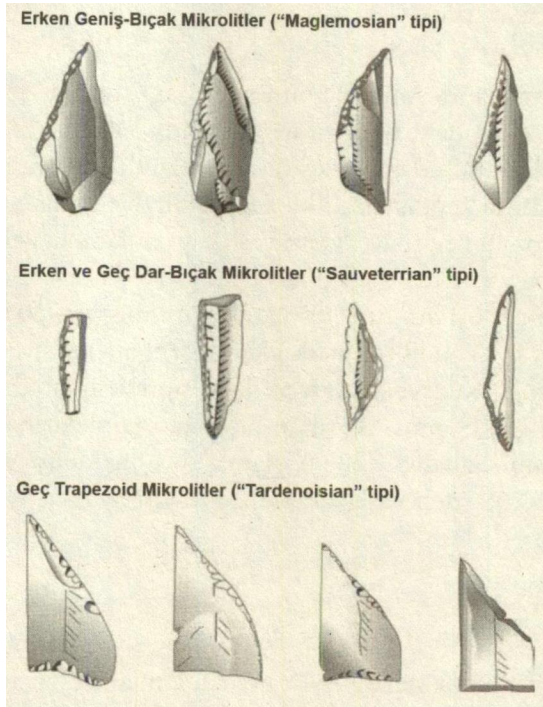
TEKNOLOJİ

Kuzeybatı Avrupa’da Mezolitik Dönem’in tanılayıcı insan yapıtları genellikle çok küçük boyutlarda olmaları nedeniyle “mikrolit” adıyla anılan ve 10 milimetreden daha kısa uzunluktaki örneklerine yaygın bir şekilde rastlanan çört, çakmak taşı ve benzer taşlardan yapılmış bıçak

312 Antik Avrupa

ağızlarıdır. Bu mikrolitler bir tür alaşım içeren av silahlarında, genellikle de oklarda bulunan bir bileşendir. Bir mikrolit okun delici uç kısmını oluştururken, sap kısmına dizi halinde kakılan diğer mikrolitler yara açmış olan uç kısmını daha da sağlamlaştırmaktan ziyade yaranın boyutunu genişletecek ve kanamayı artıracak birer kanca görevi görmektedir. İsveç'te bunların hâlâ silah saplarına kakılmış hâlde duran örnekleri bulunmuştur. Her ne kadar pratikte kökenleri Buzul Çağı'nın sonunda Geç Üst Paleolitik Dönem alet, malzeme grubu arasında görülse de, ok ve yayın ana silah olarak kullanımı Mezolitik Dönem'in ayırt edici özelliklerinden biridir.

Zaman içinde giderek geliştirilen mikrolitler çeşitli safhalardan geçmiştir ve arkeologlar alt dönemleri ayırmada bu safhalardan yararlanmışlardır. Bu pratik daha sonra yerini yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanan radyokarbon tarihleme yöntemine bırakmıştır. Bununla bera-

Şekil 1: Kuzeybatı Avrupa Erken (Maglemosian) ve Geç (Sauveterrian ve Tardenoisian) Mezolitik Dönem insan yapımı türleri. Burada betimlenen mikrolitlerin genişlikleri yaklaşık olarak 0,5 santimetre (dar-bıçak) ile 1,5 santimetre (trapezoid) arasında değişmektedir.

ber, literatürde hâlâ yaygın bir şekilde atıfta bulunulmakta olan üç geniş kapsamlı tipolojik kategori mevcuttur (Şekil 1). Bölgenin kuzeyinde bulunan en eski mikrolit türleri sağlam bir uç oluşturabilmek amacıyla yandan kırılmış veya kesilmiş görece geniş ve kaba bıçaklara kâkılmıştır. Bu türün orijini Ahrensburgian adıyla anılan Geç Üst Paleolitik Dönem alet grubunda görölmektedir. Okun sapına eklenmesini kolaylaştırmak amacıyla yan uç keskin bir şekilde rötuş edilirken, zaman zaman uç ve gövde eksenine yayılan ek rötuşlar da yapılmıştır. Bu geniş ve yandan körleşmiş bıçak uçları Güney İskandinavya'da yaygın görölmelerinin yanı sıra, Belçika, Lüksemburg ve Hollanda'yı içine alan bölge, Britanya Adaları ve Kuzeybatı Fransa'nın da yaklaşık olarak M.Ö. 8000'e kadarki döneme ait karakteristik buluntularıdır. Bu türün hâkim olduğı alet grubu Güney İskandinavya'da *Maglemosian* olarak anılırken, bu bölge dışında yalın bir ifadeyle Erken Mezolitik Dönem aletleri olarak adlandırılmaktadırlar.

Diğer taraftan, yandan kesilmiş bıçaklar yine daha güneyde de erken dönem alet grupları arasında baskındır; ancak bu bıçaklar kuzeyde kullanılmış olanlara kıyasla daha dardır ve buna bağılı olarak da mikrolitler daha geometrik şekillerdedir. Bunlarda Geç Üst Paleolitik Dönem *Azilian* (arkeologlar tarafından Kuzey İspanya ve Güney Fransa'da görölen Mezolitik Dönem endüstrisine verilen ad. ç.n.) alet grubundaki küçük, basit arkalıklı bıçaklarından etkilenme var gibi görönmektedir. Literatürde, bu alet grupları Fransa'da yer alan *Sauveterre-la-Lémance* tipik yerleşimine atıfla *Sauveterrian* olarak adlandırılmaktadır. M.Ö. 10000-M.Ö. 7000 arasındaki dönem boyunca bu türden mikrolitler Orta ve Güney Fransa'dan bölge geneline yayılmış ve M.Ö. sekizinci bin yılda kuzeyin baskın türü olarak geniş bıçak şekillerinin yerini almıştır. Bu dönem boyunca mikrolitler aynı zamanda daha küçük, daha dar ve daha geometrik şekillere kavuşmuştur.

Üçüncü önemli teknolojik evre Kuzeybatı Avrupa ana karası ile sınırlı kalmış ve yaklaşık olarak M.Ö. 7000'den itibaren trapezoid (ikizkenar yamuk) mikrolitlerin ortaya çıkışına sahne olmuştur. Bu evre Fransa'da yer alan *Fère-en-Tardenois* tipik yerleşimine atıfla *Tardenoisian* adıyla anılmaktadır. Trapezoid mikrolitlerin ortaya çıkması, bunların ok sapının sonuna ayrı ayrı kakılmasıyla avlanma taktiğinin değıştiğini ortaya koymaktadır. Ancak trapezoidler, Geç Mezolitik alet grubunu dar-bıçak geometrik mikrolitlerinin süregiden gelişiminin karakterize

314 Antik Avrupa

ettiği Britanya Adaları'na yayılmamıştır.

Kuzeybatı Avrupa'nın Mezolitik Dönem avcı-toplayıcıları çört ve çakmak taşının yanı sıra farklı pek çok materyal kullanmışlarsa da, bunların çoğu dayanıksız olduğundan günümüze çok azı ulaşmıştır. Kemik ve boynuz bu anlamda birer istisna teşkil etmektedir ve bu maddelerden yapılmış iki alet türü kaydadeğer sayıda kurtarılmıştır: Kancalı mermi ucu ve çapa olarak bilinen dayanıklı kazma aleti. Ok ucu, mızrak başı ve zıpkın ucu işlevi gören kancalı mermi uçları Geç Üst Paleolitik Dönem alet grubundan da bilinmektedir; Mezolitik Dönem boyunca özel ihtiyaçlara uygun farklı pek çok türü yapılmıştır. Zaman içinde gerçekleşen temel değişiklik ürün/alet boşluklarında yaşanmış ve uzun kemik veya boynuz parçalarından yapılan boşlukların yerini, yaklaşık olarak M.Ö. 8000'de uzun kemik ve boynuz köklerinin ayrılmış kısımlarından yapılan boşluklara bırakmıştır. Diğer taraftan çapalar, zaman içinde gelişme kaydedildiğini gösteren çok az işaret taşımaktadır. Erken Mezolitik Dönem örnekleri boynuzun bazal kısımlarından yapılmışken, Geç Mezolitik Dönem'de, boynuz kökleri tercih edilmiştir. Organik maddelerden yapılmış diğer çarpıcı buluntular arasında ıhlamur ağacı gövdesinden yapılmış birkaç kano ve sepet örgüsü balık tuzakları yer almaktadır.

GEÇİM

Kuzeybatı Avrupa'nın Mezolitik Dönem insanları avcı-toplayıcıydılar ve geçim faaliyetlerini belirleyen, erişilebilir olan şeydi. Ancak, dönemin sonlarına doğru bazı grupların verimliliği artırmak amacıyla kontrollü orman yangınları çıkararak çevrelerini idare edebilmeye başladıklarını gösteren birtakım bulgular mevcuttur. Altı bin yılı aşkın süren Mezolitik Dönem boyunca Kuzeybatı Avrupa'da çevre bir dizi önemli değişimden geçmiştir. Bitkiler ve hayvanlar açısından, Buzul Çağı'nın sert koşulları tarafından bölgenin dışına ve daha güney enlemlere doğru sürülmüş olan türler iklim koşullarının iyileşmesiyle kuzeye doğru göç etmiştir. Mezolitik Dönem'in büyük bir kısmı boyunca, her ne kadar tür mozaïği enleme göre farklılaşsa da, bölge yoğun bir yaprak dökken orman örtüsüyle kaplanmıştır. Örneğin, meşe ağacı her yerde hâkim tür olmuştur; güneyde, fıstık ağacı gibi sıcak iklim koşullarını seven türler önemli bir unsur oluştururken, kuzeyde huş ağacı genellikle

önemli ana unsurlardan biri olmuştur.

Bu ormanlık alanlar insanın yırtıcılığını deneyimlemiş olan farklı pek çok hayvanın evi olurken, en ayrıcalıklı ve avantajlı hayvanlar alageyik, karaca, yaban öküzü ve yaban domuzu olmuş gibi görünmektedir. Diğer taraftan, muslar dönemin başlarında son derece önemli bir konumdayken, yaklaşık olarak M.Ö. 9000'den sonra ortadan yok olmuş olmaları habitat kaybı ve insan yırtıcılığının bölgede bu türün neslinin tükenmesine yol açtığını ortaya koymaktadır. Yabani tavşan, kunduz ve ağaç sansarı gibi küçük hayvanlar ağırlıklı olarak derileri nedeniyle avlanırken, kuşlar, özellikle de su kuşları da yine yakalanan hayvanlar arasındadır. Birçok yerleşimden edinilen bulgular köpeklerin bu dönemde hâlihazırda evcilleştirilmiş olduğunu gösterirken, insanların da gömüldüğü mezarlık alanlara resmi bir şekilde gömülmüş olduklarını işaret eden kalıntıların bulunmuş olması bu hayvanların topluluk içindeki statülerini gözler önüne sermektedir. Bununla beraber, fındık hemen her yerde bulunmuş olup bu anlamda bir istisna oluştursa da, bu tür maddelerin seyrek görünürlüğüne bağlı olarak bitki kaynaklarının kullanımı konusunda çok az bilgi sahibiyizdir.

Gerek tatlısu gerekse deniz suyu bakımından, su kaynaklarının insanların geçimlerine önemli katkıları söz konusu olmuştur ancak bunların oynadıkları rol bu dönemde deniz seviyesinde meydana gelen büyük değişiklikler ışığında değerlendirilmelidir. Buzul Çağı'nın zirve noktasına ulaştığı dönemde dünyada bulunan suyun çok büyük bir kısmı kıtasal buz örtüleri altında sıkışmış ve bunun sonucunda deniz seviyesi oldukça alçalmıştır. Farklı tahminler söz konusu olmakla beraber, sekiz bin yıl önce Kuzeybatı Avrupa çevresinde deniz seviyesinin bugünkü seviyesinden 130 metre daha alçakta olduğunu söylemek mümkündür. Buz tabakalarının erimesiyle birlikte yükselmeye başlamışsa da, deniz seviyesi Mezolitik Dönem başlarına gelindiğinde hâlâ günümüz deniz seviyesinden yaklaşık 35 metre daha alçaktadır. Britanya, M.Ö. sekizinci binyıl ortalarına kadar henüz ada halini almamıştır. Deniz seviyesinde yaşanan bu değişimlerin etkileri son derece büyük olmuştur. Erken Mezolitik Dönem boyunca Kuzey Denizi bölgesi kurak alandır ve avcı çeteleri Belçika, Lüksemburg ve Hollanda'yı içine alan bölgeden Güneydoğu İngiltere'ye ayakları dahi ıslanmadan yürüyerek geçebiliyordur. Deniz seviyelerindeki yükselmenin beraberinde getirdiği kara kaybı, nüfusun yer değiştirmesine yol açmış ve aynı zamanda kıyı şerit-

316 Antik Avrupa

lerinin uzamasına ve nehir ağızlarında taşkınlara neden olmuştur. Bu süreçler su kaynakları ve balıkların erişilebilirliğini çarpıcı biçimde artırmış, deniz memelileri ve kabuklu deniz hayvanları Mezolitik Dönem'in daha sonraki evrelerinin geçim ve hayatta kalma stratejilerinde önemli birer unsur haline gelmiştir. Mezolitik Dönem Kuzeybatı Avrupa'sındaki başlıca örüntüleri pek çok önemli yerleşimde ortaya çıkarılan fauna envanterinden hareketle açıklamak mümkündür.

İngiltere, Yorkshire'da bulunan Star Carr yerleşimi Erken Mezolitik Dönem'deki geçim şekline iyi bir örnek teşkil etmektedir. Bir Geç Buzul Çağı/Erken Buzul Çağı Sonrası gölü kıyısı boyunca uzanan birkaç yerleşimden biri olan Star Carr, M.Ö. dokuzuncu binyıl ortaları boyunca iki farklı dönemde yerleşim yeri olarak kullanılmıştır. Çok sayıda Erken Mezolitik Dönem mikroliti ve kancalı boynuz ucunun yanı sıra, hafirler mus, yaban öküzü, alageyik, karaca, ağaç sansarı ve kunduz kemiklerine de rastlamışlardır. Şaşırtıcı bir şekilde, buluntular arasında hiçbir balık kalıntısı yer almazken, tarakdiş, pas gerdanlı dalgıç ve bahri (tepeli batağan) gibi kuş türlerine ait kalıntılar bulunmuştur. Star Carr'da bulunan yenilebilir bitki kalıntıları arasında fındığın yanı sıra, kestane, su yoncası, kazayağı ve ısırgan otu yer almaktadır.

Kuzey İrlanda'daki Bann Nehri Vadisi'nde bulunan Mount Sandel yerleşimi ise M.Ö. dokuzuncu binyılın son bölümü boyunca yerleşim yeri olarak kullanılmıştır ve her ne kadar birkaç geniş bıçak şekli mevcutsa da, yerleşimdeki çakmak taşı alet grubuna dar bıçak, geometrik mikrolitler hâkim olmuştur. Ortaya çıkarılan memeli hayvan kemiklerinin yüzde 98'i yaban domuzuna aittir. İrlanda, Buzul Çağı Sonrası Dönem'in erken bir evresinde yükselen deniz seviyesiyle Britanya ana karasından ayrılmıştır ve kalıntıların belli türlerde yoğunlaşmış olmasının da mevcut faunanın doğasında yaşanan fakirleşmeye bağlı olması oldukça muhtemeldir; zira sadece birkaç tür erişim kesilmezden önce kendilerini başarılı bir şekilde çevreye kabul ettirebilmiştir. Kaydedilen kuşlar arasında yaban ördeği, çamurcun, fiyu, orman tavuğu (bağırtlak), çalı horozu ve bataklık çulluğu yer almaktadır. Balıklar ise gayet iyi temsil edilmiştir ve teşhis edilen kılçıkların yüzde 80'inin somon balığı ve deniz alasına ait olduğu saptanmıştır. Bu balık türlerine ek olarak, yılan balığı ve levrek de mevcutken, bitki kalıntıları arasında muhtemelen tamamı besin rejimine dâhil edilmiş olan fındık kabukları, elma ve armut çekirdekleri ve nilüfer tohumları yer almaktadır.

Belçika'da, Maas Vadisi'nde yer alan L'Abri du Pape küçük kayalık sığınağında bulunan fauna assemblajı M.Ö. sekizinci binyıl ile yedinci binyılın başları boyunca Kuzeybatı Avrupa'nın bu kesiminde yaşamış Mezolitik Dönem avcılarının yediğı hayvan türleri hakkında iyi bir fikir vermektedir. Memeliler, her türden az sayıda olmakla beraber, alageyik, karaca, yaban domuzu, yaban öküzü, su samuru, tilki ve yaban kedisi gibi türlerden oluşurken, insan yırtıcılığı daha ziyade otuzu aşkın farklı türün saptandığı nehir balık ve kuşları üzerinde yoğunlaşmış gibi görünmektedir. Balık türleri arasında sazan, turna balığı, yayın balığı, yılan balığı, somon balığı, levrek ve tirsi balığı gibi türler yer almaktadır.

Téviec ve Hoëdic yerleşimleri günümüzde Breton açıklarındaki küçük adalarda yer almaktayken, Mezolitik Dönem boyunca deniz seviyelerinin daha alçak olduğu gerçeğı bu yerleşimlerin ana karaya bağılı dağlık burunlar üzerine kurulmuş olduğu anlamına gelmektedir. Bu yerleşimlerde yirminci yüzyılın ilk yıllarında kazı çalışmaları yürütölmüştür ve fakat erişilebilen mevcut ayrıntılar Star Carr ve Mount Sandel'dekiler kadar kapsamlı değildir. Buna karşın, trapezoid mikrolitlerin varlığı bu yerleşimlerin Mezolitik Dönem'in sonlarına tarihlenmesine izin vermektedir. Her iki yerleşim de esasen çöp yığınları adı verilen ve insanlar tarafından sayısız miktarda atılan gıda atığı birikintilerinden oluşmaktadır. Bu gıda türleri arasında, deniz salyangozu, midye, istiridye ve deniz tarağı gibi kabuklu deniz hayvanları saptanırken, lapina ağırlıklı olmak üzere sayısız balığa ait kılçıklara rastlanmıştır. Kuş kalıntıları arasında su kuşu ve martı yer alırken, memeli hayvan kalıntıları alageyik, karaca, yaban domuzu, tilki ve yaban kedisinden oluşmakta, kullanılmış bitkiler arasında ise yaban armudu yer almaktadır.

Son olarak, Hollanda'da, Rotterdam yakınlarındaki Hardinxveld-Giessendam yerleşimlerinde yapılan kazılar Mezolitik Dönem sonu ve Neolitik Dönem başındaki geçim kaynakları hakkında oldukça fazla veri sağlamıştır. Polderweg'de bulunan yerleşim bir nehir kenarına kurulmuş olup M.Ö. altıncı binyılın son bölümü boyunca üç farklı kullanım evresine sahne olmuştur. Bu dönemin geneli süresince, ana faaliyet büyük olasılıkla kış mevsiminin ikinci yarısında gerçekleştirilmiş olan tuna balığı avcılığı olmuş gibi görünmektedir. Sazan, çipura, kadife balığı, yılan balığı, yayın balığı ve somon balığı da yine muhtemelen karmaşık tuzaklar yardımıyla yakalanmış balık türleri arasındadır. Kunduz ve su samuru en önemli memeli hayvan kaynağı olup tıpkı ağaç sansa-

318 Antik Avrupa

rı, yaban kedisi ve kocarca gibi bunlar da muhtemelen postları için avlanmışlardır. Bunların yanı sıra fauna asemblajında yaban domuzu, alageyik ve karaca kalıntıları da yer almaktadır. Kuş avcılığı ördekler üzerinde yoğunlaşırken, bitki kaynakları meşe palamudu, fındık, deniz cevizi, yaban elması ve farklı pek çok yumuşak meyve türünü içermektedir. Polderweg'deki çakmak taşı alet grubuna basit, sıradan bıçaklar hâkimken, normalde bölgedeki Erken Neolitik Dönem LBK yerleşimlerinde rastlanan türden üç ok ucu da bu aletler arasında yer almaktadır. Diğer taraftan, sıradan, çuval şeklindeki çömlek kapların varlığı bu Geç Mezolitik Dönem avcı-toplayıcılarının yakınlardaki, çok kısa bir süre sonra kurulmuş olan De Bruin yerleşiminin aksine Erken Neolitik Dönem komşuları ile ilişki halinde olduğunu gözler önüne sermektedir ancak evcilleştirilmiş hayvanlar ve tarıma alınmış tahıllar mevcut değildir.

YERLEŞİM ÖRÜNTÜLERİ

Polderweg yerleşiminin ağırlıklı olarak ocak ve şubat aylarında kullanıldığı düşünülmektedir ve Mezolitik Dönem yerleşim örüntüleri dikkate alındığında kaynakların mevsimsel erişilebilirlikleri meselesinin akılda tutulması gerekmektedir. Genel itibarıyla, avcı-toplayıcılar yılın farklı dönemlerinde mevcut olan kaynaklara ulaşabilmek için bir yerden bir başka yere taşınarak hareket halinde, yarı göçebe bir yaşam ve varoluş pratiği sergilemek durumunda kalmışlardır. Kuzeybatı Avrupa'nın yaprak döken ormanları bu topluluklara tam anlamıyla homojen, tektürel bir çevre sunmakla beraber, avcı-toplayıcı grupların çoğu mevsimsel hareketlilik sergileyerek kıyılar ile iç kesimler ve de dağlık bölgeler ile ovalar arasında göç etmişlerdir. Bir bölgedeki kaynaklar tükendiğinde veya av türlerinin yarattığı endişe ve çalkantı kaynakların azalması türünden geri dönüşlere sebebiyet verdiğinde de yine hareket etmek zorunlu bir hâl alacaktır.

Bu anlamda, iki farklı hareketlilik saptamak mümkündür. Bunlardan ilkinde, grubun tamamı tam anlamıyla süreğen bir şekilde, en azından her mevsim veya daha sık göç etmekte, avcılık ve toplayıcılık faaliyetleri yerleşilen yere bir günlük yürüyüş mesafesindeki alanlarda sürdürülmektedir. Amerikalı antropolog Lewis Binford bu davranış örüntüsü için "yerleşik avcı-toplayıcılık" terimini türetmiştir. İkinci alternatif örüntüde ise, hareket sıklığı daha azdır ve uzman görev grupları uzak-

lara avlanma ve yiyecek toplamaya gönderilirken, grubun bir kısmı birkaç mevsim boyunca bir bölgede yerleşik kalabilmektedir. Binford bu örüntüyü “lojistik toplama” olarak adlandırmaktadır. Bu iki örüntünün her biri süreklilik ve sürekli ortamın iki sonundan birini temsil etmektedir ve herhangi bir Mezolitik Dönem topluluğunun bir aşırılığa ya da diğerine sadık kalmış olması pek de muhtemel görünmemektedir. Daha ziyade, odağın mevsimden mevsime, yıldan yıla değişkenlik gösteren bir taktiksel düzleme oturtulmuş olması kuvvetle muhtemeldir. İnsan gruplarının kaynakların genel itibarıyla sınırlı miktarda olduğu bahar ve ilkyaz aylarında yerleşik avcı-toplayıcılığı benimserken, bolluk ve bereket mevsimi olan güzleri daha lojistik bir stratejiye geçmiş olmaları mümkündür. Güzün yaşanan kaynak bolluğunda yapılan yiyecek stoku ise kışın sık hareket etme gerekliliğini azaltabilmiş, sınırlayabilmiştir.

Yerleşim hareketliliğinin kanıtlanması güç olmakla beraber kimi zaman bir yerleşimin yılın sadece belli dönemlerinde kullanılmış olduğunu, yılın geri kalan dönemini ise insanların başka bir yerde geçirmiş olduklarını somut bir şekilde göstermek mümkün olabilmektedir. Örneğin, Star Carr ağırlıklı olarak bahar ve yaz aylarında, Mount Sandel güz aylarında ve Polderweg kışları yerleşim yeri olarak kullanılmıştır. Hareketliliği göstermenin bir diğer yolu da ham maddelerin dağılımına bakmaktır. Örneğin, Kuzey İngiltere’nin Pennine dağlık bölgelerinde kurulmuş Mezolitik Dönem yerleşimlerinde bulunan çakmaktaşı, yerleşime 80 kilometre uzaklıktaki Yorkshire’dan getirilirken, Polderweg’de bulunan materyal 50 ile 100 kilometre uzaklıktaki Maas çakıllıklarından gelmiştir. Bu materyallerin grupların yıllık döngüleri boyunca kullandıkları ve katettikleri mesafelere ışık tuttuğunu düşünmek gayet makul bir varsayım olacaktır. Ancak Polderweg’de de bulunan Wommersom kuvarsiti örneğinde olduğu gibi, yorumlama yaparken şüphesiz ki temkinli ve dikkatli olmak gerekmektedir. Wommersom kuvarsiti doğal olarak Orta Belçika’nın son derece sınırlı bir kesiminde bulunmaktadır ancak Kuzey Denizi’nden Ren ve Maas vadilerine kadar yaklaşık 45.000 kilometrekarelik bir alanda bu maddeden yapılmış insan yapıtlarına rastlamak mümkündür. Söz konusu insan yapıtlarının bu alan dâhilindeki dağılımını Wommersom kuvarsitinden yapılmış aletlerin, alet grubunun yüzde 77’sinial kadarını oluşturduğu Maas ile Schelde arasındaki merkez ve alet grubuna katkısının genellikle yüzde 5’in altında kaldığı daha geniş bir coğrafi alan şeklinde ikiye ayırmak müm-

320 Antik Avrupa

kündür. Söz konusu merkez bölgedeki dağılım muhtemelen münferit grupların kaynaklara ve kaynaklardan doğru hareketliliğini veya lojistik görev gruplarının yayılımını yansıtırken, söz konusu maddenin daha geniş bir coğrafi alandaki dağılımında görülen bariz oransal düşüş daha çok her yöne doğru ticaret ve takasla gerçekleştirilen örüntüleri akıllara getirmektedir.

Bu hareketlilik örüntüleri arkeologların farklı pek çok yerleşim türü ile karşılaşabilmeleri anlamına gelmektedir. Ortaya çıkarılan buluntulardan hareketle, bazı yerleşim yerleri bütün grubun en azından belli bir zaman zarfında ikamet ettiği merkezler (ana üsler) gibi görünürken, diğerleri daha özel faaliyetlere uygun yerler gibi görünmektedir. Bunlar arasında merkezden ve ana yerleşim alanından ayrılan lojistik görev grupları tarafından kullanılan avlanma kampları ve hammaddelerin toplanması, hayvanların öldürülmesi gibi faaliyetlerin gerçekleştirildiği yerler yer almaktadır. Merkezler, Mezolitik Dönem boyunca Kuzeybatı Avrupa'nın tespit edilmiş en yaygın yerleşim türüdür ve bu durum en sık kullanılmış örüntünün yerleşik avcı-toplayıcılık örüntüsü olduğunu ortaya koymaktadır. Her ne kadar son ikisi daha sonraki bir faaliyet evresi boyunca avlanma kampları halini almış gibi görünseler de, Star Carr, Mount Sandel ve Polderweg büyük olasılıkla bu merkezlere örnek teşkil etmektedir. Diğer taraftan, Atlantik kıyı şeridindeki Téviec ve Hoëdic gibi yerleşimlerde ve Hebridlerde, Oronsay Adası'nda bulunan çöp yığınlarının ise özel faaliyetleri yansıtıyor olması mümkündür.

Nüfusları tahmin etmek herkesin bildiği üzere son derece güç olmakla beraber, son avcı-toplayıcı topluluk nüfusları karşılaştırıldığında, Mezolitik Dönem'in zirve noktasında Kuzeybatı Avrupa'nın 100.000'den fazla insanı barındırması muhtemel görünmemektedir, hatta nüfusun bu rakamdan çok daha düşük olması hayli yüksek bir olasılıktır. Britanya Adaları'nın Mezolitik Dönem'in sonundaki nüfusu-na ilişkin yayınlanmış tahminler, 2.750 ile 5.500 arasında değişmektedir. Yerleşik avcı-toplayıcılar genellikle küçük gruplar veya sadece birkaç aileden oluşan çeteler halinde yaşamışlardır. Arkeoloji bu çeteler içindeki ve arasındaki sosyal ilişkiler hakkında çok az şey söyleyebilmektedir. Son avcı-toplayıcı topluluklarla benzer şekilde, bu çeteler de muhtemelen yetenekli bireylerin taktiksel bir düzlemde liderlik ettiği son derece eşitlikçi bir yaşam benimsemişlerdir. Yaşlı çete üyeleri bilgi ve deneyim kaynakları olarak saygın ve değerli bir konuma sahipken,

diğer çetelerle ilişkilerin kaynaklar üzerindeki rekabetin derecesine bağılı olarak dostane ve düşmanca olması da, karmaşık bir anlaşma, uzlaşma yapıyla sürdürölmüş olması da muhtemeldir. Dönemin sonlarına doğru ise, nüfusun artmasıyla birlikte daha karmaşık, hiyerarşik sosyal yapılar ortaya çıkmıştır. Bolluk dönemlerinde birçok çetenin belki de düzenli aralıklarla bir araya gelmiş olması da yine muhtemeldir. Zira gerek bilgi alışverişi ve ittifakların sürdürölmesi anlamında sosyal açıdan, gerekse evlilikler yoluyla sağlıklı gen havuzunun sürdürölmesi anlamında genetik açıdan bu tür toplanmalar büyük önem taşıyacaktır.

YERLEŞİM YAPILARI

Mezolitik yerleşim yerlerinde yükselmiş yapı türleri hakkında çok az bilgi sahibiyiz ve yerleşimlerin çoğunun geçici doğası hesaba katıldığında aslında bu durum hiç de şaşırtıcı değildir. Pek çok geçici kamp yerinde bir rüzgârkıran ve bir ocaklık dışında herhangi bir yapıyla karşılaşamayabilmektedir. Belçika'daki Maas Vadisi, Güneybatı Fransa ve İngiltere ve Galler'deki kireçtaşı araziler gibi jeolojik yapının uygun olduğı bölgelerde, mağaralar nadiren kullanılmıştır. Bununla beraber, revaçta olmuş veya yaygın bir şekilde kullanılmış tek bir yer yok gibi görünmektedir ve mağaralar da neredeyse ancak mezarlık alanlar ne kadar kullanılıyorsa o kadar kullanılmıştır. Bazı eski kaynaklar zeminde insanlara başlarını sokacak bir yer sunduğı ve korunak olarak kullanıldığını düşünölen "çukur ev" deliklerine atıfta bulunuyorsa da, bu bakış açısı artık kabul görmemektedir; günümüzde bu yapılar ağaçların devrilmesiyle oluşmuş boşluklar olarak yorumlanmaktadır ve bunların içlerinde ve yakınlarındaki Mezolitik buluntuların varlığı rastlantısal kabul edilmektedir. Buna karşın, az sayıdaki önemli Mezolitik yapının tespiti mevcut bulgu ve kanıt yokluğunun kısmen de hayatta kalma mücadelesinin gerekliliğinden ileri geldiğini göstermektedir.

Kuzey İrlanda'da yer alan Mount Sandel'de ortaya çıkarılmış yapılar Kuzeybatı Avrupa'nın Mezolitik Dönem'e ait en iyi ev örnekleridir. Burada, aynı dönemde kullanılmış olabilecek üç tane D şeklinde kulübe tespit edilmiştir. Her biri 5.5 metre çapında olan bu yapıların ortalarında birer ocak bulunmaktadır. Duvarlar içe eğimli kazık delikleriyle işareetlenmiştir ki bunlar eğik ve bağılı fidanlardan oluşan bir üstyapıya işaret etmektedir. Yapının bütününün bitkiler veya hayvan derileriyle ör-

322 Antik Avrupa

tüldüğü sanılmaktadır. Bu kulübeler 30 metre karelik birer taban alanı sunmaktadır ve her biri tek bir ailenin barınabilmesine imkân tanımaktadır. Bu durum, bu yapıları bir arada yerleşik yaşayan üç ailenin oluşturduğu bir grubun kullandığını göstermektedir. Ayrıca, bölgenin başka kesimlerinde de benzer yapıların izleri rapor edilmiştir.

SİMGEÇİLİK, RİTÜEL VE ÖLÜ GÖMME PRATIĞI

Mağara sanatının gelişmesine sahne olan Üst Paleolitik Dönem'e kıyasla Kuzeybatı Avrupa'da Mezolitik Dönem ilkel soyut oymalarla bezemeli kemik ve boynuzdan yapılma birkaç alet ve insan şeklinde oldukları varsayılan birkaç heykelcik dışında pek bir şey sunmayan, bu anlamda son derece kısır ve kısıtlı bir dönem olmuştur. Hollanda, Kuzey Brabant'ta, Willemstad'da bulunan ve M.Ö. altıncı binyıl ortalarına tarihlenen 125 milimetre yüksekliğindeki heykelcik bu dönemin açık ara en iyi örneğidir. Heykelcik meşe ağacından bir ahşap üzerine oyulmuş olup baş ve vücudun üst kısmından oluşmaktadır ve cinsiyeti belirsizdir. Heykelcik bir bataklık alanda bulunmuştur ve muhtemelen es-kaza bir kayıptan ziyade bir ritüel kalıntısıdır.

Ölü gömme dışında, ritüel pratiklerine ilişkin başka herhangi bir bulgu tek kelimeyle yoktur. İngiltere, Yorkshire'daki Star Carr yerleşiminde, yirmi bir adet alageyik alını ortaya çıkarılmıştır. Bunlar başlık olarak kullanılacak şekilde uyarlanmış ve geyiklere usulca yaklaşabilmek için takılan maskelerden ziyade, bir avlanma ritüelinin kanıtı oldukları iddia edilmektedir. Ancak M.Ö. dokuzuncu binyılda bu dünyevi-ritüel ayrımı muhtemelen söz konusu değildi ve avlanmak eyleminin kendisi oldukça ritüelleştirilmiş bir faaliyetti. Diğer taraftan, benzer şekilde uyarlanmış hayvan alınları bu kadar çok sayıda olmamakla beraber Kuzeybatı Avrupa'nın başka yerlerinde de bilinmektedir.

Ölü gömme pratiği bölge genelinde bulgularına rastlanan bir ritüel davranış biçimi olmakla beraber, Mezolitik Dönem ölü gömme pratiklerine ilişkin bulguların çok büyük bir kısmına ev sahipliği yapan Kuzey İskandinavya ve Baltık'a kıyasla bu bölge bu konuda da zayıf durmaktadır. Kuzeybatı Avrupa'nın en fazla birkaç yüz tane Mezolitik Dönem mezarı ortaya koymuş olduğu gerçeği insanların büyük çoğunluğunun resmi defin hakkına layık görülmediği, cesetlerinin başka bir şekilde ortadan kaldırıldığı anlamına gelmektedir. Bu insanlara ne yapıl-

Şekil 2: Hollanda'da Hardinxveld-Polderweg'de bulunan yetişkin bir kadına ait Geç mezolitik Dönem mezarı. Leiden Üniversitesi'nden Dr. L. P. Kooijmans'ın izniyle çoğaltılmıştır.

dığı hakkındaki bir başka ipucu ise, Hebridler'de, İskoçya'ya bağlı Oronsay Adası'ndaki Mezolitik çöp yığınlarında saklıdır. Buralarda yapılan kazı çalışmalarında herhangi bir resmi ölü gömüsü tespit edilememişse de, büyük çoğunluğu el ve ayak parmaklarından oluşan birbirinden bağımsız kemikler ortaya çıkarılmıştır. Buradan çıkan sonuç açıktır: ölümler açık bir alanda çürümeye bırakılmışlardır. Çürümenin ardından ise kemikler başka bir yerde ortadan kaldırılmak üzere bir araya getirilmişlerdir ki bu işlemler esnasında kaçınılmaz bir şekilde zaman zaman birkaç küçük kemik düşürülmüş, kaybedilmiştir. Son avcı-toplayıcı topluluklarda bu pratiğin var olduğuna ilişkin kanıtlar mevcuttur ve bu durum, sayısız ölünün yitik oluşuna ve de birbirinden bağımsız kemiklerin bulunuşuna aşırı hasis bir açıklama getirmektedir.

Diğer taraftan, nüfusun bazı kesimleri resmi olarak gömülmüştür. Belli örneklerde bunlar yerleşim içlerine veya yakınlarına gömülmüş tek ve birbirinden bağımsız bireylerden oluşmaktadır. Polderweg yerleşiminin erken bir evresinde gömülmüş olan yaklaşık elli yaşlarındaki yetişkin bir kadına ait mezar bunun iyi bir örneğidir. Bu kadın boylu boyunca ve sırt üstü yatar vaziyette gömülmüştür (Şekil 2). Diğer taraftan, üç köpek mezarının yanında ve bunlarla birlikte bulunan ikinci bir mezar ise hayli sıradışı bir örnektir. Mağaralar gerek İngiltere'deki Cheddar Geçidi'nde yer alan Goughs Mağarası'nda M.Ö. dokuzuncu binyıl sonlarına tarihlenen bir mezarda bulunan Cheddar Adamı örneğinde olduğu gibi bireyler açısından, gerekse gruplar açısından, Mezolitik Dönem ölü gömme ritüellerinde belirgin bir şekilde öne çıkmaktadır. İkinci duruma ilişkin

ken bir evresinde gömülmüş olan yaklaşık elli yaşlarındaki yetişkin bir kadına ait mezar bunun iyi bir örneğidir. Bu kadın boylu boyunca ve sırt üstü yatar vaziyette gömülmüştür (Şekil 2). Diğer taraftan, üç köpek mezarının yanında ve bunlarla birlikte bulunan ikinci bir mezar ise hayli sıradışı bir örnektir. Mağaralar gerek İngiltere'deki Cheddar Geçidi'nde yer alan Goughs Mağarası'nda M.Ö. dokuzuncu binyıl sonlarına tarihlenen bir mezarda bulunan Cheddar Adamı örneğinde olduğu gibi bireyler açısından, gerekse gruplar açısından, Mezolitik Dönem ölü gömme ritüellerinde belirgin bir şekilde öne çıkmaktadır. İkinci duruma ilişkin

324 Antik Avrupa

örnekler on ile on bir arasında kadına ait kalıntıların rapor edildiği Margaux Mağarası ile beş yetişkin, altı çocuğa ait kalıntıların bulunduğu Autours kayalık sığınağının yer aldığı Belçika'nın Maas Vadisi'nden gelmektedir. İngiltere'de Cheddar yakınlarında yer alan Aveline's Hole adlı mağarada rapor edilen yetmiş veya üzeri ölüye ait kalıntılar (bunların çoğu yüz yılı aşkın süre önce bulunmuş olmasına karşın, çok az ayrıntıya ulaşılmıştır) gibi, bu mağara mezarlarının da tamamı M.Ö. dokuzuncu binyıla tarihlenmiştir.

Kuzeybatı Avrupa'da, mağaralar dışındaki Mezolitik Dönem mezarlık alanlarının en iyi örnekleri Breton bölgesindeki Téviec ve Hoëdic çöp yığınlarıdır. Téviec'te, on mezarda yirmi üç insana ait kalıntılar bulunurken, Hoëdic'te toplam dokuz mezarda on üç kişiye ait kalıntılar bulunmuştur. Bu Geç Mezolitik Dönem yerleşimlerindeki pek çok mezar birden fazla ölünün gömülmüş olması özellikle dikkat çekicidir, zira ölüleri toplu halde gömme pratiği daha sonraları Erken Neolitik Dönem'de ölü gömme ritüellerinin öne çıkan unsurlarından biri olacaktır. Téviec'te ortaya çıkarılan genç bir erkeğe ait bir mezar Geç Mezolitik Dönem yaşamı hakkında daha fazla fikir sahibi olmamızı sağlamıştır. Bu mezarda, ölünün omurgasına enine saplanmış bir ok ucu saptanmıştır. Şiddet yoluyla insan öldürme pratiği Güney İskandinavya ve Güneydoğu Avrupa başta olmak üzere Avrupa'nın başka bölgelerinde de bilinmektedir ve bu durum Geç Mezolitik Dönem'in resmi savaşın doğuşuna sahne olduğu iddiasını beraberinde getirmektedir. Her ne kadar bu tür kapsamlı bir sonuca ulaşacak yeterli kanıtı sahip olamasak da, bu vakalar daha öncesinde tanık olunmamış türde ve boyutta bir kişiler arası şiddet pratiğini belirgin bir şekilde ortaya koymaktadır.

Bölgede Mezolitik Dönem'in sonu Neolitik Dönem boyunca süregiden tarıma geçiş ile mimlenmiştir. Bu değişimin neden ve kaynakları hâlâ tartışma konusu olmakla beraber, çevresel, ekonomik ve sosyal baskıların itici güç olduğu öne sürülmektedir ve tek bir açıklamanın bütün bölge geneli için geçerli olma olasılığı son derece düşüktür. Ancak muğlak olmayan tek nokta şudur: tarımcılık daha fazla sayıda insanın yaşamını sürdürmesini sağlamıştır ve dolayısıyla insanları tarıma geçmeye ikna etme noktasında nüfus baskısının da kısmi bir etkisi söz konusu olmuştur. Tarımın kökenleri Kuzeybatı Avrupa'nın dışında, Yakın Doğu'da, Anadolu'da ve Güneydoğu Avrupa'da aranmalı iken, Kuzeybatı Avrupa'da tarıma geçiş en az binyıl süren bir süreç olmuştur. Fransa'daki Ak-

deniz yerleşimi Chateauf-neuf-les-Martiques'te M.Ö. altıncı binyılda koyun ve keçilerin evcilleştirildiğı rapor edilirken, bölgenin kuzeyinde M.Ö. beşinci binyıl ortalarına kadar herhangi bir evcilleştirilmiş hayvan kayıt edilmemiştir. Geçmişte tarımcılığın Neolitik göçebeler tarafından yayıldığına inanılmış olmakla beraber bugün artık tarıma geçişin Mezolitik Dönem yerli nüfuslarının kendi seçimleri sonucu gerçekleşmiş olduğu daha olası görölmektedir. Buna karşın, tarıma alınan türler ve bunların yetiştirilmesi hakkındaki görüşlerin dışardan gelmiş olması gerektiğı hâlâ geçerli bir varsayım olarak durmaktadır.

Kuzeybatı Avrupa'da bu etkinin iki farklı kaynağının izini sürmek mümkündür. Bir yandan, Akdeniz kıyılarında, çömlekçilik ve taş bileme gibi Neolitik kültür unsurları Mezolitik Dönem alet grubunda M.Ö. yedinci binyıldan itibaren görölmeye başlamıştır. Diğer yandan, kuzeydoğuda, Erken Neolitik Dönem Çizgi Bant Bezemeli Seramik (LBK) kültürü çiftçilerinden alınmış olan çömlekçilik ve belli türden ok uçları Geç Mezolitik Dönem alet grubunda M.Ö. beşinci binyıl başlarında ortaya çıkmıştır. Her iki durumda da, maddi kültür unsurları tarıma alınmış ürünler ve çiftlik hayvanlarına ilişkin ilk izlerden daha eski bir tarihte benimsenmiştir. Birkaç milyon yıllık insanlık tarihinde, Kuzeybatı Avrupa'da tarıma geçilen dönem hayli küçük bir zaman dilimini kapsamaktadır ve M.Ö. 4000'e gelindiğinde, tarımcılık bölge geneline yayılmış olmakla beraber avcılık ve toplayıcılık binyıldan uzun bir süre daha pek çok topluluk tarafından yaşam tarzının bir parçası olarak sürdürölmeye devam etmiştir.

Ayrıca bkz. Mount Sandel (1. Cilt, 2. Bölüm); Star Carr (1. Cilt, 2. Bölüm); Orta Avrupa'nın İlk Çiftçileri (1. Cilt, 3. Bölüm); Aşağı Ren ve Maas Nehri Boyunca Çiftçiliğe Geçiş (1. Cilt, 3. Bölüm).

KAYNAKÇA

Bonsall, Clive, ed. *The Mesolithic in Europe: Papers Presented at the Third International Symposium Edinburgh, 1985*. Edinburgh: John Donald, 1989.

Crombé, Philippe & Nicolas Cauwe. "The Mesolithic." İçinde *Prehistory in Belgium*. Ed. Nicolas Cauwe, Anne Hauzeur ve Paul-Louis Van Berg. *Anthropologica et Præhistorica* 112 (2001): s. 49–62. (Special issue of *Anthropologica et Præhistorica* on the occasion of the Fourteenth Congress of the International Union for the Prehistoric and Protohistoric Sciences.)

326 Antik Avrupa

Louwe Kooijmans, L. P. *Archeologie in de Betuweroute, Hardinxveld-Giessendam Polderweg: Een mesolithisch jachtkamp in het rivierengebied (5500–5000 v. Chr.)* [Betuweroute, Hardinxveld- Giessendam Polderweg'de Arkeoloji: Nehir bölgesinde bir Mezolitik avlanma kampı]. Rapportage Archeologische Monumentenzorg, no. 83. Amersfoort, The Netherlands: Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek, 2001.

Sporen in het land: De nederlandse delta in de prehistorie [Kırsaldaki izler: Tarih öncesinde Hollanda Deltası]. Amsterdam: Meulenhoff Informatief, 1985.

Mellars, Paul & Petra Dark. *Star Carr in Context: New Archaeological and Palaeological Investigations at the Early Mesolithic Site of Star Carr, North Yorkshire*. Cambridge, U.K.: McDonald Institute for Archaeological Research, 1998.

Péquart, Marthe, and Saint-Just Péquart. *Hoëdic: Deuxième station-nécropole mésolithique côtier armoricain*. Antwerp, Belgium: De Sikkel, 1954.

Péquart, Marthe, Saint-Just Péquart, Marcellin Boule ve Henri-Victor Vallois. *Téviec: Station-nécropole mésolithique du Morbihan*. Archives de l'Institut de Paléontologie Humaine, no. 18. Paris: Masson Avril, 1937.

Smith, Christopher. *Late Stone Age Hunters of the British Isles*. London: Routledge, 1997.

"The Population of Late Upper Palaeolithic and Mesolithic Britain." *Proceedings of the Prehistoric Society* 58 (1992): s. 37–40.

Vermeersch, Pierre M. & Philip Van Peer, ed. *Contributions to the Mesolithic in Europe: Papers Presented at the Fourth International Symposium "The Mesolithic in Europe"* Leuven, 1990. Leuven, Belgium: Leuven University Press, 1990.

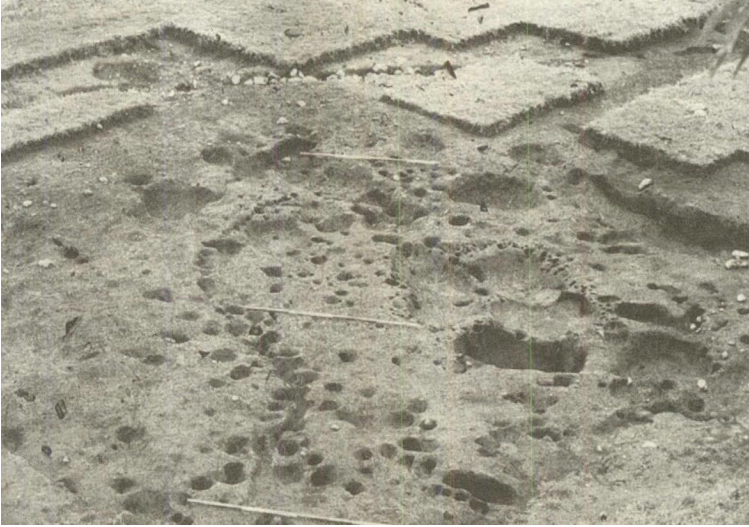
Woodman, Peter C. *Excavations at Mount Sandel 1973-77*. Northern Ireland Archaeological Monographs, no. 2. Belfast, Northern Ireland: Her Majesty's Stationery Office, 1985.

MOUNT SANDEL

PETER C. WOODMAN

Mount Sandel İrlanda'daki insan yerleşiminin güvenilir bir şekilde tarihlenmiş en eski kanıtlarını ortaya koyduğu genel kabul gören en meşhur Mezolitik yerleşim yeridir. Yerleşimin adı Orta Çağ başlarından on yedinci yüzyıla kadar kullanılmış olan yakınlardaki önemli toprak tahkimattan gelmektedir. Bu tahkimat ve Mezolitik Dönem yerleşimi 30 metre yükseklikteki sarp bir kayalığın ucunda uzanmaktadır ve kuzeyde Atlantik Okyanusu'na doğru akan Bann Nehri'nin yukarı kısımlarını tepeden görmektedir. Bann Nehri İrlanda adasının ikinci büyük akarsu ağıdır ve Kuzey İrlanda devletinin üçte ikisini dolaşmaktadır.

Mount Sandel'in potansiyeli ilk kez 1880'lerde çok sayıda yontma taş baltanın ortaya çıkarılmasıyla birlikte açığa çıkmıştır. Mount Sandel, civar bölgeler ve Bann Nehri kıyısı boyunca bu "mutfak atığı baltaların" ortaya çıkarılmasını çok geçmeden birkaç antikacının (başta William Knowles'ın) bunların Kuzey Avrupa'nın en eski Neolitik yeniden kolonileşmesi olduğu sanılan -ki günümüzde bu dönem Mezolitik Dönem olarak anılmaktadır- dönemle bağlantılı olduğu yönündeki yorumları takip etmiştir. 1930'lar boyunca, Hallam Movius'un çalışmasıyla birlikte dikkatler daha ziyade Holosen Dönem'de yükselmiş sahiller civarındaki alet grupları üzerinde yoğunlaşmış, dolayısıyla Mount Sandel'e dö-

Şekil 1: Mount Sandel'de, kulübe temellerinde gerçekleştirilen kazı çalışmasının görünümü. Peter Woodman'ın izniyle çoğaltılmıştır.

nük ilgi azalmıştır. Mount Sandel'in önemi ancak 1960'larda Pat Collins'in, 1970'lerde Peter Woodman'ın çalışmalarıyla tam anlamıyla kavranmıştır. 1960'larda yürütülen kazı çalışmaları Mount Sandel Kalesi'nin aşağısında, kısmen de olsa toprak kayması yaşanmış yamaçta bulunan bir dizi birikinti üzerinde yoğunlaşırken, 1970'lerde yürütülen kazı çalışmaları kalenin ötesinde uzanan alan, özellikle de kapsamlı bir konut geliştirmenin planlanmış olduğu araziler üzerine yoğunlaşmıştır.

İrlanda'da insan yerleşiminin M.Ö. 6000'de başladığı yaygın bir görüş halini almış olmakla beraber, arazilerdeki üst yerleşim yerlerinde yapılan kazı çalışmaları Mount Sandel'in yerleşim yeri olarak kullanılmaya çok daha eski bir tarihte başladığını gözler önüne sermiştir. Yerleşime ilişkin radyokarbon tarihlemeler günümüzden 8990±80 yıl önce ile 7885±80 yıl önce arasında değişmektedir. Asıl yerleşim evresine ilişkin tarihlemelerin büyük kısmı ise günümüzden 7700 yıl önceden daha öncesine işaret etmektedir. En eski tarihler kalibre edildiğinde, Mount Sandel'de yerleşimin M.Ö. 8000'de başlamış olabileceğini ortaya koymaktadır. Ancak elbette ki bu tarihin Avrupa Mezolitik Dönemi'nin başlangıcından yaklaşık bin yıl sonrasına tekabül ettiğini unutmamak gerekir. Yine, başka yerleşimlerden de birkaç daha eski tarih bilinmekle beraber, bunlar ya güvenilir olmayan kaynaklardan ulaşılmış tarihler-

dir ya da doğrudan tarih genişliklerinin kendilerini fiilen geçersiz kıldığı büyük standart sapmaları söz konusudur.

Üst yerleşim kazıları ağırlık olarak Mount Sandel yakınındaki arazilerde yoğunlaşmış ve bu kazılarda alandaki yoğun tarımcılık faaliyetleri nedeniyle üst toprak içindekiler dışında çok az kanıtın günümüze ulaşmış olabileceği ümit edilmiştir. Ancak asıl kazı çalışması yerleşime sayısız kere yeniden yerleşildiğini gösteren kısmen korunmuş haldeki kalıntılar olarak yapılara ait kapsamlı izleri gün ışığına çıkarmıştır. Bir dizi kazık deliği, ocak, çukur ve kara kömür lekeli ekleme toprak parçaları ortaya çıkarılmıştır. Bir alanda küçük, sık bir çöküntü genişletilmiş ve düzleştirilmiş ve bu alanda kabaca aynı nokta üzerine sıra halinde dört dairemsi kulübe inşa edilmiştir. Devrik bir kâse veya kızılderili çadırı şeklinde bir yapı oluşturacak şekilde kazıklarla inşa edilmiş olan bu kulübelerin her biri 5 ile 6 metre çapındadır. Kulübelerin merkez kısımlarına doğru uzanan yaklaşık 20 santimetre derinliğinde ve bir metre genişliğindeki sık çöküntülerde ateş yakılmıştır. Bunun yanı sıra, her kulübenin çevresine başka çukurlar da açılmıştır ve bunlardan birkaçı derinlikleri 1 metreye kadar çıkan oldukça büyük çukurlardır. Daha büyük ve daha düzensiz haldeki çukurlar ise muhtemelen devrilen ağaçların arkalarında bıraktığı boşluklardan ibarettir. (Avrupa'nın bazı kesimlerinde bu ağaç devrilmeleri yanlış bir yorumlamayla çukur evler olarak değerlendirilebilmektedir.)

İrlanda geçen on bin yıldan bile daha fazla süre önce bir ada halini aldığından, kendine özgü bir ekolojiye sahip olmuştur. Erken Holosen Dönem boyunca İrlanda'nın bütün sakinleri muhtemelen on yerli memeli hayvan ve birkaç tatlı su balığı türünden ibaret olmuştur. Esasen turna balığı gibi balık türlerinin yanı sıra büyük memeli türlerinin de çok büyük bir kısmı normalde Kuzeybatı Avrupa'nın geri kalan kesiminde avlanmış veya yakalanmış olduğundan İrlanda'da hiç var olmamıştır. Bu nedenle, ilk avcı-toplayıcı toplulukların İrlanda'daki yaşama uyum sağlamayı nasıl başardıkları son derece ilgi çekici bir sorudur. Ne yazık ki İrlanda'nın pek çok bölgesinde toprak fazla asitli olabilmektedir; dolayısıyla pek çok tarih öncesi yerleşim yerinde yaşamış bölge hayvanlarına ait kalıntılar günümüze ulaşmamıştır. Ne var ki Mount Sandel'de, kaydadeğer miktarda kemik, fındık kabuğu ve diğer bitki kalıntıları ateşe atılmış ve bunun sonucunda yanmış ve kömürleşmiş organik kalıntılar günümüze ulaşmayı başarmışlardır. Bu kalıntılara çoğunlukla pişiril-

dikleri ocaklarda veya atıldıkları diğer boş çukurlarda oluşmuş katmanlardan ulaşılmıştır. Mount Sandel'de bulunan organik maddeler sınırlı sayıda olmalarına karşın, bugün hâlâ İrlanda'daki Mezolitik Dönem topluluklarının yaşamları hakkında en iyi portreyi bunlar sunmaktadır. Kazılarda ortaya çıkarılan hayvan kalıntılarında Salmonid familyası balıkları ve daha az sayıda olmakla beraber yılan balığı gibi göçmen balık türlerine ait kılçıklar hâkimken, levreğin de aralarında bulunduğu diğer balık türlerine ait kalıntılar seyrekler. Bunların yanı sıra, dağınık halde kuş kemikleri ortaya çıkarılırken, memeli hayvan kalıntıları yaban domuzu kalıntıları, üç yabani tavşan kemiği ve bir köpek kemiğinden oluşmaktadır. Bitki kalıntıları arasında ise, az sayıda nilüfer ve elma çekirdeğinin yanında binlerce fındık kabuğu parçası yer almaktadır.

Meskenlerin dayanıklı yapısı ve yerleşimin geniş bir dizi farklı çevre koşulundan istifade edebilecek şekilde titizlikle konumlandırılmış olması Mount Sandel yerleşiminin yılın önemli bir kısmını bu bölgede geçiren bir avcı-toplayıcı grup tarafından kullanıldığına işaret etmektedir. Bahar ve yaz aylarında nehrin yukarı kısımlarına göç eden somon balıkları avlanırken, güz ve kış başlarında nehrin aşağı kısmına gelen yılan balıkları yakalanmıştır. Balık ve fındık gibi diğer kaynakların bir kısmının bütün kış boyunca stoklanmış olması da muhtemel görünmektedir. Diğer taraftan, ilkbahar başlarında doğmuş domuz yavrularına ait kemikler bir önceki güzün sonunda toplanmış olması muhtemel fındık kabukları arasına karışmış halde bulunmuştur.

Yerleşimde bulunan taş aletler genellikle çakmaktaşıdan yapılmış olup Avrupa'nın civar kesimlerinde bulunan taş aletlerle belli ölçüde benzerlikler sergilemektedir. En yaygın görülen insan yapıtı; bıçak ucu, olta kancası ve benzeri bileşik aletlerde kullanılacak küçük geometrik mikrolitlerdir ve bu mikrolitlerde en sık karşılaşılan şekil uzun üçgen ve arkalıklı çubuk şeklidir. Yine, yerleşimde ortaya çıkarılan balta çeşitleri geniş ağızlı keser, küçük doğrama aletler ve çok sayıda cilalı taş baltadan oluşurken, bu cilalı taş baltalar İrlanda Mezolitinin köklü unsurları arasında yer almaktadır.

Diğer taraftan, ülkenin iç kesiminde yer alan Lough Boora'dan Cork karasu nehrine bakan Kilcummer gibi adanın güneyinde yer alan yerleşimlere kadar İrlanda'nın her tarafında kısmen benzer alet gruplarına rastlanmıştır. Ancak, daha önceki dönemlerde -gerek Holosen Dönem'in ilk binyılında gerekse Güney Britanya'da insanların aralıklı ola-

rak var olduklarının bilindiği daha önceki üç binyıllık Geç Buzul Çağı boyunca- İrlanda'da insanların yaşadığını gösteren herhangi bir kanıt mevcut değildir. Gelgelelim, Mount Sandel'de bulunan bazı alet türlerinin İrlanda'da daha eski bir insan yerleşimi evresinin varlığını ortaya koyacak boyutta yerel karakterde olduğu da tereddüde yer bırakmayacak kadar kesindir.

Ayrıca bkz. **Kuzeybatı Avrupa Mezolitöği** (1. Cilt, 2. Bölüm); **Star Carr** (1. Cilt, 2. Bölüm).

KAYNAKÇA

Mallory, James P., Thomas E. McNeill ve Barry N. Hartwell. *The Archaeology of Ulster from Colonization to Plantation*. Belfast: Institute of Irish Studies, Queen's University of Belfast, 1991.

Woodman, Peter C. "A Mesolithic Camp in Northern Ireland." *Scientific American* 245 (Ağustos 1981): 120–132.

Woodman, Peter C., ed. *Excavations at Mount Sandel 1973–1977*. Belfast: Her Majesty's Stationary Office, 1985.

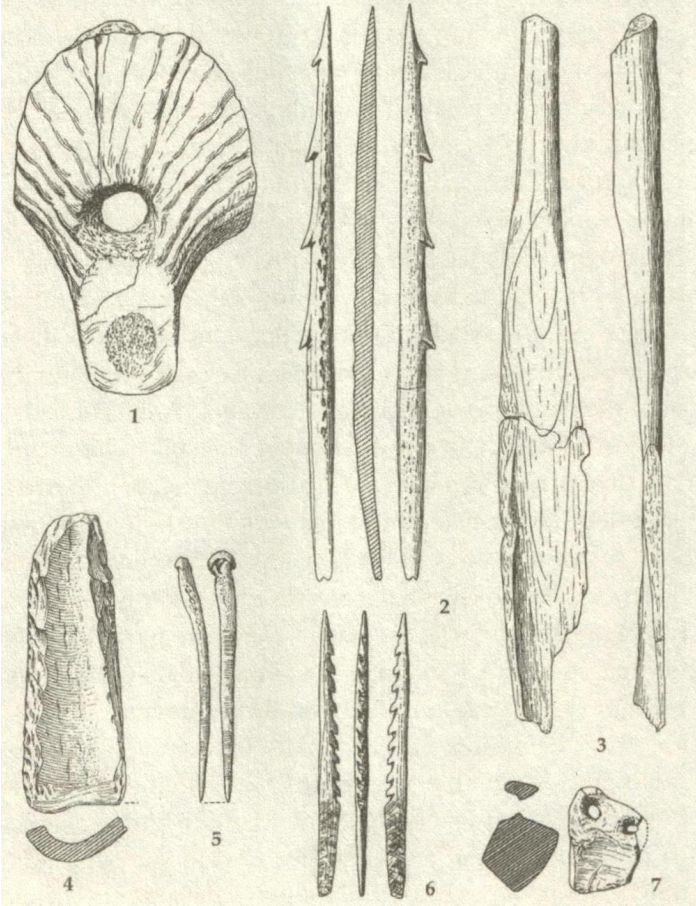
STAR CARR

PAUL MELLARS

Star Carr, Erken Mezolitik yerleşimi İngiltere'nin North Yorkshire bölgesinde, Scarborough'nun güneyine 7 kilometre uzaklıkta, Buzul Çağı Sonrası Dönem'in başlarında (yak. M.Ö. 8000-M.Ö. 9000) yaklaşık olarak 5 kilometreye 2 kilometre genişliğinde büyük bir gölün yer aldığı düz ve bataklık örtüsüyle kaplı bir alanın kuzey sınırları üzerinde uzanmaktadır. Yerleşim yeri olarak kullanıldığı dönemde (son buzul katmanlarının erimesiyle birlikte deniz seviyesinin yükselmelerin meydana geldiği bir dönem boyunca), Star Carr kıyından yaklaşık olarak 10-12 kilometre iç kesimde olup kuzeyde North York Moors kireçtaşı ve kumtaşı tepeleriyle, güneyde ise Yorkshire Wolds kireçtaşı tepeleriyle çevrili bir konumda yer almıştır. Deniz seviyelerindeki alçalmaya bağlı olarak, bu dönemde Kuzey Denizi güney havzasının tamamı kurak alandır ve bu durum Danimarka'ya yakın kesimler, Kuzey Almanya ve Güney İsveç'teki Erken Mezolitik Dönem gruplarına erişimi mümkün kılmıştır. Kalibre edilmiş radyokarbon tarihlemeler Star Carr'ın yerleşim yeri olarak kullanıldığı dönemin yaklaşık olarak M.Ö. 8700-M.Ö. 8400 tarihleri arasındaki üç yüzyıllık bir dönemi kapsadığını göstermektedir.

Merhum Sör Grahame Clark'ın 1949-1951 yılları arasında Star Carr'da yürüttüğü değerli kazı çalışmaları ağırlıklı olarak geçmişte var

olmuş gölün kıyı şeridini kaplayan suya doygun çökeltilerde 200 metrekarelik bir alan içinde yoğunlaşan kaydadeğer sayıda taş, kemik ve boynuzdan yapılmış insan yapıtı buluntularını ortaya çıkarmıştır. Bu buluntuları küçük avcı gruplarının yakın aralıklı yerleşim başarısı olarak yorumlamış olan Clark, bu küçük grupların yerleşilmiş alanın bütününde muhtemelen dört ya da beş aileye denk gelecek şekilde en fazla yirmi-yirmi beş kişilik bir nüfus toplamına sahip olduğu tahmininde bulunmuştur. Daha sonrasında çoklu kancalı mızrak uçları halini ala-

Şekil 1: J. G. D. Clark'ın Star Carr'da gerçekleştirdiği kazı çalışmalarında ortaya çıkarılan kemik ve boynuz insan yapıtları ve ahşap "kürek". Cambridge University Press'in izniyle çoğaltılmıştır.

334 Antik Avrupa

cak olan uzun boynuz parçalarını ayırmada “yiv açma ve parçalama” tekniğinin kullanıldığı alageyik boynuzu işçiliği belirgin bir şekilde yerleşimdeki öne çıkan faaliyetlerden biri olurken, yerleşimde bu mızrak uçlarından en az 191 tane bulunmuştur (bkz. Şekil 1). Kemik ve boynuzdan yapılan diğer insan yapıtları arasında mus (Avrupa musu) boynuzundan yapılan saplı “çapa başı”, kemik iğne, kırılmış uzun eklemli yabancı tilki kemiklerinden yapılan kazıyıcılar ve çatal boynuzdan yapılan kamaların yanı sıra, hâlâ kafatasına ait parçaları yapışık halde duran ve ya avlanma maskesi ya da (daha büyük olasılıkla) törensel faaliyetlerde ritüel şapkası olarak takılmak üzere delikler açılmış olan inceltilmiş alageyik boynuzundan yapılmış yirmi bir çift “başlık” yer almaktadır. Yine bunlarla ilişkili taş aletler arasında ise, ince şist çakıllarından yapılmış en az otuz adet delikli boncuk ve Kuzey Denizi amberinden yapılmış delikli bir kolye ile birlikte, kanca ve ahşap oklara takılan ok uçları olarak kullanıldıkları bariz bir şekilde görülen çok sayıda (üçgen, trapezoid ve yanları köreltilmiş şekillerde) çakmaktaşı mikrolit, çakmaktaşı deri sıyrma aletleri, (boynuzları işlemede kullanılan) sivri uçlu çakmaktaşı “hakkâk kalemleri” ve enine bilenmiş çakmaktaşı balta- lar ve keserler yer almaktadır. Ortaya çıkarılan tek ahşap insan yapıtı ise, (bariz bir şekilde) ahşap kısa küreğe ait parçalar olmuştur (Şekil 1).

Diğer taraftan, yerleşimde bulunan hayvan kemiklerinden yapılmış zengin alet grubunda, en az yirmi altı adet alageyik (boynuzlar hariç), on yedi adet karaca, on altı adet Avrupa bizonu (yaban öküzü), on iki adet mus ve dört adet yaban domuzuna ait kalıntıların yanı sıra, birkaç adet yabancı kuş kemiği ve evcil bir köpeğe ait kalıntılar yer almaktadır. (Bir göl kıyısı yerleşimi açısından) Şaşırtıcı bir şekilde, hiçbir balık kalıntısına rastlanmamıştır. Her ne kadar kalıntılar üzerinde yapılan ilk analizler bölgenin Kasım ayından Nisan ayına kadar süren kış ayları boyunca yerleşim yeri olarak kullanıldığını ortaya koymuş olsa da (ki bu, ayrılmamış, hâlâ kafatasına yapışık halde bulunan alageyik boynuzlarındaki çokluğu esas alan bir çıkarımdır), daha sonraları Anthony Legge ve Peter Rowley-Conwy (1988) tarafından bir bütün olarak hayvan kalıntıları üzerinde yapılan analizler Star Carr’ın yaz aylarında da büyük ölçüde yerleşim yeri olarak kullanılmaya devam ettiğine, çok sayıda alageyik boynuzunun ise büyük ihtimalle başka bir yerde öldürülmüş olan hayvanlardan alınarak alet yapımında kullanılacak ham maddeler olarak yerleşime sokulduğuna işaret etmektedir. Alageyik leşleri-

nin farklı bölgelerdeki görülme sıklıklarını karşılaştırma -ve Inuit topluluklarının ren geyiği avlama alanlarında kaydedilen benzer örüntülerle mukayese- yoluyla Legge ve Rowley-Conwy bu yerleşimin çok büyük bir ihtimalle merkez kamplarını başka bir yerde kurmuş küçük erkek avcı grupları tarafından sık sık ziyaret edilmiş bir “avlanma sahası” olduğunu öne sürmüşlerdir. Kış yerleşimlerinin Kuzey Denizi yakınlarına kurulmuş olabileceğini öne süren Legge ve Rowley-Conwy, diğer yaz mevsimi kamp alanlarının (Clark'ın 1972 yılında iddia ettiği üzere) doğrudan kuzeydeki North York Moors yakınlarındaki dağlık kesimlerde yer almış olabileceğini belirtmişlerdir. Bununla birlikte, diğer çalışmacılar (Clark'ın kendisi de dâhil) Star Carr'ı yerleşimde yürütülen gerek endüstriyel gerekse törensel faaliyetlerin yürütülmüş olması gibi güçlü bir özelliğe sahip daha genel bir merkezi kamp alanı olarak görmeyi tercih edegelmektedirler.

1980'lerin sonlarında Star Carr'da yürütülen arazi çalışmaları bu örüntüyü birçok yönden kuvvetlendirmiştir. Carr'ın ilk kazı çalışmalarını yürüttüğü arazinin batı ucundan 20 metre ileride gerçekleştirilen bir kazıda genişlikleri 30 santimetreye, uzunlukları 3 metreye kadar ulaşan titizlikle yarılmış titrek kavak kalaslarından oluşan ve kurak alandaki yerleşim yerinin sınırından gölün açık sularına doğru uzanan kısa (6 metrelik) bir ahşap iz segmenti ortaya çıkarılmıştır ki bu, Avrupa'da şu ana dek kaydedilmiş en eski yöntemli marangozluk kanıtı gibi görünmektedir. Bununla bağlantılı olarak, Petra Dark'ın göl kıyısı çöelleri üzerinde yaptığı analizler ardışık kömür parçacığı seviyelerini gözler önüne sermiştir ve bu durum, toplamda üç yüzyıllık bir zaman dilimi boyunca (kalibre edilmiş radyokarbon tarihlemeyle M.Ö. 8700-M.Ö. 8400 yılları arasında) göl kıyısındaki sazlık bataklık alan bitki örtüsünün tekrar tekrar ve çok büyük olasılıkla bilinçli ve kasıtlı bir şekilde yakıldığını ortaya koymuştur. Yakma işleminin hayvanları yakılmış alanda yeniden serpilen sazlıklara çekmek amacıyla veya (daha alelade bir amaçla) yerleşim yeri olarak kullanılan alan ile gölün kendisi arasındaki yoğun sazlıklara örtülü bölgeyi açmak için gerçekleştirilmiş olması aynı derecede mümkündür. Tim Schadla-Hall ve bir Pickering Research Trust çalışanı tarafından göl havzasının başka bölgelerinde yürütülen ve 2003 yılı itibarıyla devam etmekte olan arazi çalışmaları; henüz hiçbirinde Star Carr'dakilerle mukayese edilebilecek türde zengin kemik ve boynuz kalıntıları ortaya çıkarılmamış olmakla beraber,

336 Antik Avrupa

aynı gölün kıyıları ve adacıklarında, farklı noktalarda aynı döneme ait en az on başka yerleşimin daha var olduğunu gözler önüne sermiştir.

Star Carr ve civar yerleşimlerde ortaya çıkarılan bulgular son buzullaşma evresinde meydana gelmiş buz örtüsünün hızla geri çekilmesiyle beraber, eskinin açık, tundra benzeri kültürel çevresinin yerini Buzul Çağı Sonrası Dönem başlarında (Preboreal) öncü huş ağacı ve çam ormanların aldığı Kuzey Avrupa'da insanların gerçekleştirdiği kapsamlı bir hızlı kolonileşme örüntüsünün bir parçasını oluşturmaktadır. Yine, Danimarka (Klosterlund), Güney İsveç (Henninge Boställe) ve Kuzey Almanya'da (Duvensee, Friesack, Bedburg-Königshoven) ortaya çıkarılmış olan benzer dönemlere ait ve benzer arkeolojik materyaller içeren diğer yerleşimler genellikle bir bütün olarak "Proto-Maglemosian" başlığı altında toplanmaktadırlar. Bu yerleşimler benzer adaptasyon ve kültür örüntülerinin o dönem Kuzey Avrupa Ovası'nın çok büyük bir kesiminde (ki buna hiç şüphesiz ki günümüzde Kuzey Denizi suları altında kalan geniş düzlükler de dâhildir) var olduğunu açıkça doğrulasa da, Star Carr yerleşimi sıradışı biçimde zengin ve çok çeşitli kemik ve boynuzdan yapılmış insan yapıtları ve bunlarla ilişkili gıda artıkları ile eşsiz bir yerleşim olmayı sürdürmektedir. Bu nedenle, burası sadece Kuzey Avrupa'nın en eski Mezolitik Dönem yerleşimi olması itibariyle değil, aynı zamanda Avrupa'nın şu ana kadar araştırılmış en önemli Mezolitik Dönem yerleşimlerinden biri olması nedeniyle de "değerli" bir yerleşim olarak kabul edilmektedir.

Ayrıca bkz. Arkeoloji ve Çevre (1. Cilt, 1. Bölüm); Kuzeybatı Avrupa Mezolitliği (1. Cilt, 2. Bölüm); Mount Sandel (1. Cilt, 2. Bölüm).

KAYNAKÇA

Clark, J. G. D. *Star Carr: A Case Study in Bioarchaeology*. Reading, Mass.: Addison Wesley, 1972.

Excavations at Star Carr. Cambridge, U.K.: Cambridge University Press, 1954.

Legge, Anthony & Peter Rowley-Conwy. *Star Carr Revisited: A Reanalysis of the Large Mammals*. London: Birkbeck College, 1988.

Mellars, Peter & Petra Dark. *Star Carr in Context: New Archaeological and Palaeoecological Investigations at the Early Mesolithic Site of Star Carr, North Yorkshire*. Cambridge, U.K.: McDonald Institute for Archaeological Research, 1998.

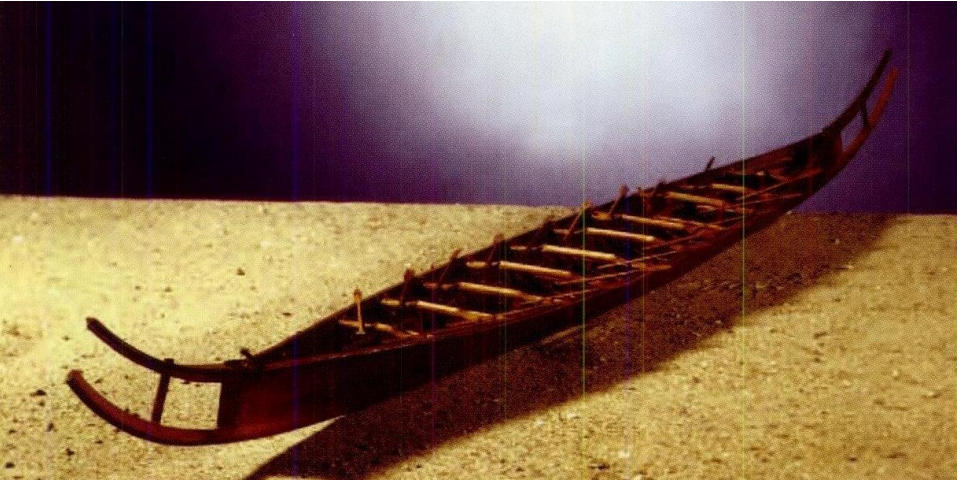
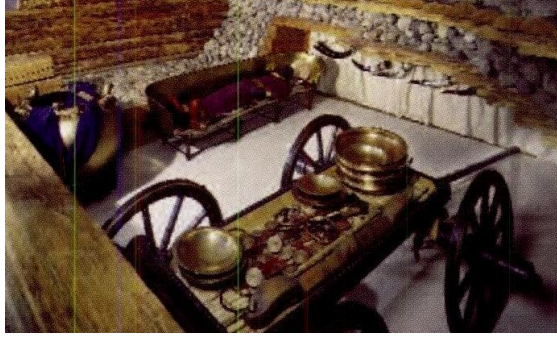

Tollund Adamı. Jutland Adası'ndaki Tollund Bataklığı'nda bulunan bataklık cesedi. Demir Çağı'na ait (MÖ yaklaşık 200 tarihli). Asılarak öldürüldüğü düşünülen bu adamın cesedi 1950 yılında keşfedilene kadar bir turba bataklığının içinde kalmıştır.

©CHRIS LISLE/CORBIS. İZİN ÜZERİNE KOPYALANMIŞTIR.

HOCHDORF ODA MEZARI'NIN
REKONSTRÜKSİYONU. Yaklaşık MÖ 500
tarihli. Odadaki altın eşyalar, bakır kanepeler ve kaliteli kumaşlar mezarda yatan kişinin sosyal statüsünü kanıtlar nitelikte. ROZSE
HAJDU, FOTOGRAFIE, STUTTGART.
İZİN ALINARAK ÇOĞALTILMIŞTIR.

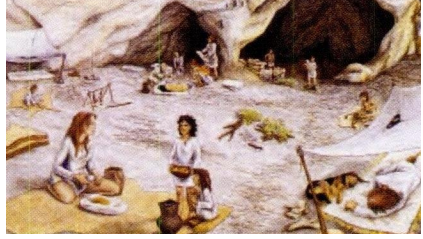
Güney Danimarka'daki Hjortspring Bataklığı'nda bulunan kayık maketi. MÖ 350-300 civarları. Kalıntılarının küçük bir kısmına ulaşılmış olan kayığın gerçekte 19 metreden uzun olduğu düşünülüyor. DANI MARKA MİLLÎ MÜZESİ. İZİNLE ÇOĞALTILMIŞTIR.

AVRUPA'DA MEZOLİTİK. Danimarka'nın, Jutland Adası'nda yer alan Norsminde Kazı Alanı. Avcı-toplayıcıların midye tüketimi sebebiyle oluşmuş midye kabuğu kalıntıları, katmanlaşmış halde görülmektedir. DANI MARKA MİLLİ MÜZESİ'NDEN SOREN H. ANDERSEN'İN İZNİYLE ÇOĞALTILMIŞTIR.

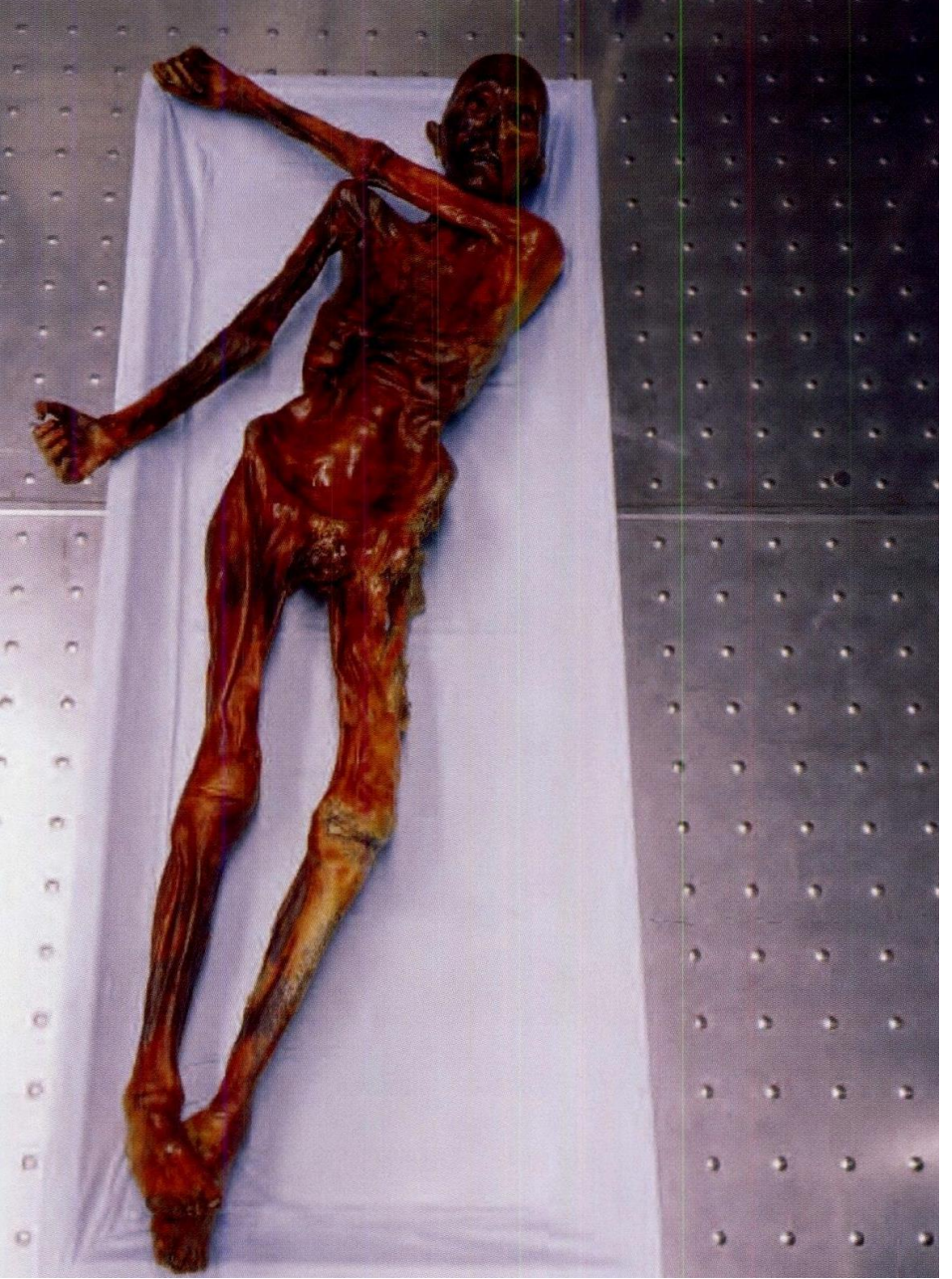
ARENE CANDİDE. Kuzeybatı İtalya'da yer alan Arene Candide Mağarası'nda yaşam. MÖ 4700-4000 arası. Orta Neolitik'in en iyi zamanları. KÜLTÜR BAKALIĞI İZNİYLE.

ORKNEY ADALARI NEOLİTİK YERLEŞİM KALINTILARI. Skara Brae kazı alanında bulunan bezemeli taş eser. MÖ 3100-2500. © ADAM WOOLFITT/CORBIS. İZİN ALINARAK ÇOĞALTILMIŞTIR.

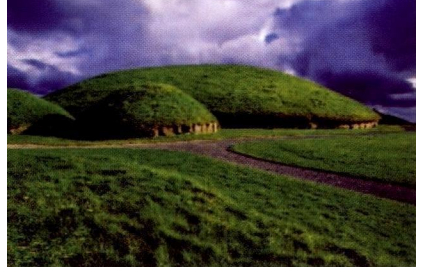
KIBRIS'TA BAKIR ÇAĞI. Ylacia'da bulunan haç biçimli figür.
Bereket Sembolü. MÖ 3000 civarı. Uzunluğu 15,3 cm.
KIBRIS ANTİK ESERLERİ KORUMA DEPARTMANI. İZİN
ALINARAK ÇOĞALTILMIŞTIR.

BUZ ADAM. 5000 yıldan fazla bir zaman önce Tirolean Alpleri'nde yaşamını yitiren Buz Adam'ın Bolzano Müzesi'nde sergilenen mumyası. GÜNEY TYROL ARKEOLOJİ MÜZESİ, İTALYA. İZİN ALINARAK ÇOĞALTILMIŞTIR.

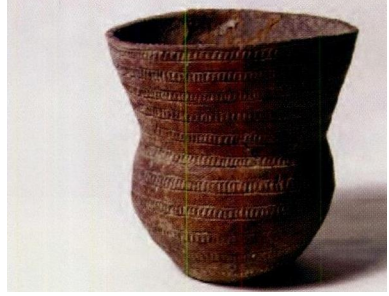

BOYNE VADİSİ GEÇİT MEZARLARI. İRLANDA, Knowth'da yer alan Megalitik Geçit Mezarlar'a ait BÜYÜK HÖYÜK. 5000 yıldan daha fazla bir zaman önce inşa edilmiştir.
© RICHARD CUMMINS/CORBIS.
İZİN ALINARAK ÇOĞALTILMIŞTIR.

GEÇİŞ YOLLARI VE KAYIKLAR. Sweet Track isimli Neolitik Geçiş Yolu. Somerset, İngiltere'deki bataklığın üzerinde neredeyse 2 km boyunca uzanıyor. 6000 yıldan daha eski.
SOMERSET LEVELS PROJESİ (JOHN COLES). İZİN ALINARAK ÇOĞALTILMIŞTIR.

BATI'DAN DOĞUYA BELL BEAKER (ÇAN AĞIZLI SERAMİK) KÜLTÜRÜ. Güney İngiltere'deki Salisbury Düzlüğü'nde yer alan bir mezarlıktan çıkarılan Çan Ağızlı Çömlek. Bezemeli ve bezemesiz hatların oluşturduğu şeritler görülmekte. MÖ 2200 civarı. DEVIZE'S MÜZESİ SANAT ARŞİVİ'NDEN, EILEEN TWEEDY'NİN İZNİYLE ÇOĞALTILMIŞTIR.

BATIDAN DOĞUYA BELL BEAKER (ÇAN AĞIZLI SERAMİK) KÜLTÜRÜ. Güney İsveç'te bulunan Geç Neolitik tarihli çakmaktaşı hançer. Orta Avrupa'da buluna tipik Bell Beaker buluntularından biri. Metal görünümü verilmiş. Sapındaki suni kalıp izi görülmekte. M.Ö. 2000 civarı. STOCKHOLM TARİH MÜZESİ'NDEN DAGLI ORTI'NİN İZNİYLE ÇOĞALTILMIŞTIR.

DOĞUDAN BATIYA CORDED WARE (İP BASKILI SERAMİK) KÜLTÜRÜ. Güney İskandinavya'da bulunan, MÖ 3000'in ortalarında yaşamış olan İp Baskılı Seramik/Tekli Mezar/Savaş Baltası Kültürü'ne ait, tipik, ip baskılı çömlekler. STOCKHOLM TARİH MÜZESİ'NDEN DAGLI ORTI'NİN İZNİYLE ÇOĞALTILMIŞTIR.

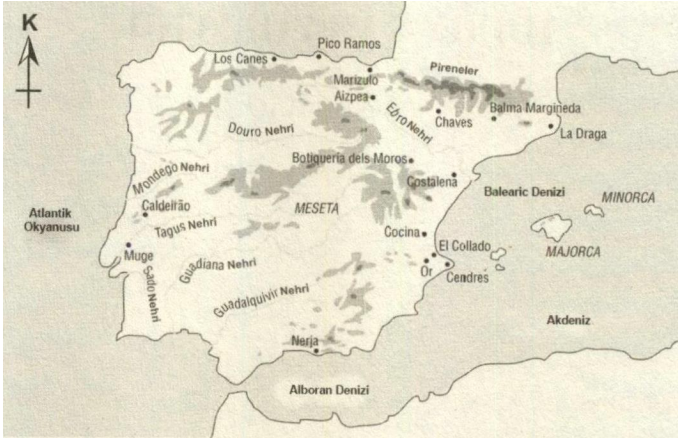
İBERYA MEZOLİTİĞİ

JOÃO ZILHÃO

Buzul Çağı'nın sonuna kadar İberya'nın iç kesimlerindeki avcı-toplayıcı yerleşimi Asturias, Kantabria, Bask bölgesi, Portekiz'deki Estremadura bölgesi ve (Cebelitarık Boğazı'ndan Pireneler'in doğu kanadına kadar uzanan) Akdeniz yayı kıyı bölgelerindeki yerleşimler kadar önemli ve kalıcı bir yerleşim olmuştur. Douro havzasındaki açık hava sanat ve yerleşim alanları, özellikle de Cõa Nehri vadisinde bulunanlar bunun en iyi kanıt ve örneklerini sergilemektedir. Ne var ki bu dönemden sonra, iç kesimlerdeki "meseta"lar (yaylalar) hemen hemen çiftçiler tarafından geniş çaplı bir yeniden yerleşmenin gerçekleştirildiği M.Ö. 4000'e kadar insan yerleşimine ilişkin çok az iz taşımaktadır. Gerçekten de bu durumun bölgesel yerleşim tarihlerinin hakiki bir yansıması olduğunu gösteren bu tanımlanmış örüntüyü açıklayabilecek herhangi bir tafonomik eğilim mevcut değildir.

İnsan yerleşiminde iç kesimlerden kıyı kesimlerine doğru gerçekleşen bu ciddi yeniden örgütlenmenin ardında yatan nedenlerin Dryas III'ten ortalama sıcaklık değerlerinin tek bir kuşakta birkaç derece arttığı Preboreal Dönemlere (yak. M.Ö. 9500) geçiş sürecinde meydana gelmiş ani iklim değişikliği ile bağlantılı olması kuvvetle muhtemeldir. Bu sürecin beraberinde getirdiği bir diğer sonuç ise, özellikle de Atlantik Ok-

338 Antik Avrupa

Mezolitik Dönem İberya'sından seçilmiş yerleşim yerleri.

yanusu boyunca uzanan geniş kıyı düzlüklerinde yaşanan ve günümüz kıyı şeridinin ötesine ulaşmış olan ani seller olmuştur. Bunun sonucunda, su kaynaklarına giderek daha fazla güven ve bağımlılık duyma yönünde seyretmiş olan ekonomik değişimin izlerini yarımada'nın bütün kıyı bölgelerinde bariz bir şekilde görmek mümkündür. Bu noktada, Kantabria sahili ve Malaga Körfezi gibi bölgelerde bu eğilimin başlangıcının Magdalenian dönemlere (yak. M.Ö. 17.000 ile yak. M.Ö. 12.000 arası dönem) kadar izinin sürülebileceğini belirtmek gerekir. Bu bölgelerde, sarp denizdibi engebelerine bağlı olarak günümüzdeki kıyı yerleşimleri Geç Paleolitik ve Erken Mezolitik deniz kıyısına son derece yakındır ve bu durum, deniz seviyelerindeki yükselme nedeniyle başka bölgelerde yok olmuş olan arkeolojik adaptasyon kaydının korunmasını sağlamıştır.

Bu büyük değişimin etkileri kendini en belirgin haliyle Dryas III–Preboreal ayrımının her iki yakasında yer alan Portekiz yerleşimleri arasında var olan bariz zıtlıkta gözler önüne sermektedir. Bu tarihlerden daha öncesinde denizin 10 kilometreden fazla uzağına kurulmuş olan yerleşimler çöp yığınları içermezken, daha sonraki yerleşimlerin çoğu, denizden 40 kilometre uzakta yer alanlar bile ya çöp yığınlarıdır ya da önemli miktarda çöp yığını barındırmaktadır. Söz konusu uzaklıklar dikkate alındığında, iç kesimde sayılabilecek bu yerleşimlerdeki kıyı ve haliç kaynağı birikimini yerleşimlerin yakın çevreleri dâhilindeki tedarik ile açıklamak mümkün değildir. Daha ziyade, tekrar tekrar yerleşim

yeri olarak kullanılmış olan mevsimlik veya işlevsel bakımdan özel yerlere ulaşıldığında ve ilk birkaç gün esnasında buraya getirilip burada tüketilmiş olan küçük miktarlardaki besin maddelerinden arta kalan atıkların zaman içinde birikmiş olması daha muhtemel görünmektedir. Diğer taraftan, bu tür bölgelerin içlerine su yoluyla ulaşım oldukça kolay ve hızlı olmuş gibi görünmektedir. Bölgeye günümüzde hâkim olan Akdeniz ikliminin yağış miktarlarına kıyasla çok daha fazla yağışla beslenen Erken Mezolitik Dönem nehir ve dereleri, yataklarını oyarak vadi altlarına doğru ilerlemiştir; buradan hareketle, daha büyük ve derin olması gereken bu nehir ve dereler, şayet kanolar kullanılıyorsa, insanlara son derece pratik iletişim rotaları açmış olmalıydılar. Böyle bir senaryoda, ekonomi bölgelerinin büyüklüğü üç kat daha artarak Üst Paleolitik Dönem için kabul edilen yaklaşık 500 kilometrekarelik bir alandan kıyı boyunca kurulmuş yerleşik kampları tamamlayan mahiyette, çöp yığınları içeren Erken Mezolitik Dönem iç kesim mağara yerleşimleri yorumlamasının işaret ettiği 1500 kilometrekarelik alanlara çıkmış olacaktır.

Preboreal dönemlerde su besinlerinin önemli yer tutması İberya'nın iç kesimlerindeki Mezolitik Dönem *mesetalarının* neden bariz bir şekilde terk edildiğinin de muhtemel açıklamasıdır. Aynı dönemde kıtasal iç bölgenin yerleşim yerleri olarak kullanıldığı belgelenmiş olan Avrupa'nın Pireneler'in kuzeyinde yer alan kesimlerinin aksine, İberya'nın iç kesimleri önemli göller ve nehirlerden yoksundur, en büyük nehri bile çoğunlukla yazları uzunca bir süre kurumaktadır. Dünyanın başka bölgelerinde, insan yerleşiminin bulunmadığı böylesi geniş alanların oldukça yoğun bir ılıman orman örtüsüyle kaplı olduğu belgelenmiştir. Örneğin, Buzul Çağı boyunca yerleşim yeri olarak kullanılmış olduğunu gösteren pek çok arkeolojik bulgu söz konusu olmakla beraber, Holosen Dönem'in başlangıcından itibaren iç kesim vadilerinde insan varlığına ait hiçbir ize rastlanmayan Güneybatı Tazmanya'da da benzer bir durum gözlenmiştir.

Portekiz'de ulaşılan başka bir bulgu, Geç Paleolitik Dönem ile kıyasla, sadece nüfus yoğunluklarının değil, aynı zamanda nüfus toplamının Erken Mezolitik Dönem'de ciddi biçimde azaldığını göstermektedir. Esasen, deniz seviyesindeki yükselmeye bağlı olarak yerleşime elverişli alan önemli ölçüde azalmıştır. Ne var ki yine de ekonomi alanlarının büyüklüğü artmış gibi görünmektedir. Bu durum, günümüzde aynı sayıda insanın yerleşime elverişli daha küçük bir alana yerleşmiş olması

340 Antik Avrupa

halinde ortaya çıkacak durumun tam tersidir. Yerlilerin yaşadığı on yedinci yüzyıl Tazmanya'sının kuzeybatı ve güneybatı kıyıları boyunca, sayıları 50'ye kadar çıkan bireylerden oluşan bağımsız çeteler kışları yaklaşık 50 ile 100 kilometre aralıklarla uzanan yerleşim kamplarında geçirmiş ve 1,000 kilometre uzunluğundaki bu kıyı şeridinin önemli haliçlerine yerleşmişlerdir. Bu, en azından insan adaptasyonunun benzer çevresel kısıtlamalar altında ve benzer bir ekonomik düzlemde işlediği Atlantik kıyı şeridi boyunca, İberya Mezolitik Dönemi ile makul bir yerleşim benzerliği sergiliyor gibi görünmektedir.

KANTABRİA KIYILARI

İspanya'nın Kantabria bölgesinde, Azilian'dan Asturian taş aletlere kültürel geçiş, buzul koşullarından tam anlamıyla ılıman iklim koşullarına geçişle birlikte Preboreal Dönem genelinde gerçekleşmiştir. Azilian kültürü, Magdalenian'ın bir devamıdır ve mikrolitlerde aynı bıçak/dilgicik taş teknolojisi yönünden zengindir fakat aynı zamanda farklı türde kemik zıpkınlar da içermektedir. Asturian kültüründe ise makrolit iri taş aletler öne çıkmaktadır. Asturian yerleşimlerinin çoğu kayalık sığınaklarda ve mağara girişlerinde birikmiş çöp yığınlarından oluşmaktadır ve bölgenin kuzeyde deniz ile güneyde Kantabria Dağları arasında kalan dar ova ve düzlük şeridinde yer almaktadır. Bu kültürün karakteristik taş aleti; 8-10 santimetre uzunluğunda, kabuksal (taşın dış kısmı, aşınmış, yuvarlanmış "derisi") temele ve silindir şeklinde (sadece tek tarafı şekillenmiş) bir uca sahip, enine kesit üçgen şeklinde yassı (bu örnekte deniz veya nehir suyu tarafından yuvarlaklaştırılmıştır) iri taştan yapılmış ve bitki toplamada kullanılmış olması muhtemel görünen Asturian çapasıdır. Gıda artıkları -yumuşakça kabukları, balık kalıntıları ve memeli hayvan kemikleri- civar tepeler ve dağ yamaçlarında ormanlık alanla beraber, zengin kıyı sularının sunduğu kaynakların da kullanıldığını belgelemektedir. Yumuşakçalar arasında *Patella* ve *Monodonta* türleri (deniz salyangozu), kara memelileri arasında ise alageyik yoğunluktadır ancak yaban öküzü, at, yaban domuzu, karaca ve dağ keçisi de yemek menüsüne katkıda bulunmuştur. Mevsimsellik konusundaki mevcut sınırlı bilgiler yaz yerleşimi kaydı içermemektedir ki bu durum ağırlıklı olarak diğer kaynakların (özellikle de bitkisel gıdaların) bulunmadığı ya da çok az bulunduğu soğuk mevsimler boyunca

ca yoğun kabuklu deniz hayvanları toplama pratiğinin tamamlayıcı bir işlev üstlendiğini ortaya koymaktadır. Yüksek dağlık kesimlerde kurulan özel amaçlı yerler ara bölgede bulunan az sayıdaki faaliyet yerleri olarak bilinmektedir. Ancak bu yerlerin kıyı düzlüklerindeki yerleşim-geçim sistemiyle bütünleştirilmiş lojistik veya mevsimlik yerleşim yapılarını mı yoksa farklı türden iç kesim adaptasyonlarını mı temsil ettiğı bilinmemektedir. Diğer taraftan, taş aletlerin yapımında kullanılan hammaddeler yönünden zengin alanlar ikinci hipotez ile daha iyi örtüşecek şekilde daha küçük bölgelere işaret etmektedir.

Asturian kültürü ile ilişkili herhangi bir sanatsal obje mevcut olmamakla beraber, Molino de Gaspar'ın çöp yığmında bulunan ve yetişkin bir kadına ait olan mezar başta olmak üzere, söz konusu kültüre ait bir takım mezarlar belgelenmiştir. 1926 yılında ortaya çıkarılmış olan bu kadın, başının altındaki taşlara üç çapa konmuş halde, uzanmış vaziyette bulunmuştur. Cesedin üzeri ateş yakıldığı saptanan bir höyükle örtülmüştür. 1985 ile 1990 yılları arasında, Los Canes Mağarası'nda (Asturias) üç yerde toplam yedi kişi ortaya çıkarılmıştır. Bu mezarlık alanında bulunan insan kemikleri radyokarbon tarihleme yöntemiyle yaklaşık olarak M.Ö. 6000 ile M.Ö. 5000 arasındaki döneme tarihlenmiştir. Diğer taraftan, mağarada bu döneme ait herhangi bir yerleşim izine rastlanmamış olması buranın yalnızca ölüleri gömmeye amaçlı kullanıldığına işaret etmektedir. Ölüler süs eşyaları -delinmiş alageyik köpek dişleri ve delinmiş *Callista chione*, *Trivia europaea* ve *Littorina obtusata* kabukları- kemikten yapılmış aletler, iri taşlar ve muhtemelen et yemeğı sunumunu yansıtan hayvan kemikleri ile birlikte, *decubito supino* (sırtüstü yatar vaziyette) veya *decubito lateralis sinistro* (sol tarafa yatar vaziyette) gömülmüşlerdir. Fazlasıyla zayıf bir kadına ait bir cesette üstçeneyi etkileyecek ölçüde diş çürükleri, apse ve alveolar erime (diş eti çekilmesi) içeren ciddi diş sağlığı sorunları saptanmıştır. Bölge Mezolitöğine ait diğer insan kalıntılarında bu tür patolojik durumlara rastlanmamış olması dönemin sonlarına doğru besin rejiminin bitkisel gıdalar başta olmak üzere karbonhidratlar bakımından zenginleştiğine işaret etmektedir.

Çömlekçiliğın bölgede yaklaşık olarak M.Ö. 4900 yılından beri var olduğu; mezarlık alanlara karşılık gelen Los Canes C Seviyesi, stratigrafik tabaka üzerinden alınan bir çömlek kırığı dokusundan toplanan kömür üzerinde yapılan Hızlandırıcı Kütle Spektrometrisi radyokarbon tarihleme analiziyle kanıtlanmıştır. Bu alanda M.Ö. 4200 tarihine kadar uy-

342 Antik Avrupa

garlaşmanın varlığına ilişkin herhangi bir kanıt bulunmadığından, avcı-toplayıcı bağlamında bir teknolojik başlangıcı yansıtırıyor olması kuvvetle muhtemel görünen bu tür antik çömlekler aynı zamanda bu topluluklar ile Ebro Havzası'nın üst kesimlerine yerleşmiş tarım toplumları arasında takasın varlığını belgelemektedir. Ayrıca, avcı-toplayıcı ekonomilerinin M.Ö. 4900 tarihinin sonrasında bile devam ettiği M.Ö. 4300 gibi geç bir döneme tarihlenen ve ne hayvan evcilleştirildiğine ne de bitkilerin tarıma alındığına dair izler taşıyan Pico Ramos ve la Trecha gibi Mezolitik Dönem mağara yerleşimleriyle belgelenmiştir. Mevcut bulguların muğlak olmasına ve de Ön-Megalitik Neolitik Dönem'in varlığına işaret eden farklı türden bulgulara rağmen, tıpkı Galiçya ve Kuzeybatı Portekiz'de olduğu gibi, Kantabria'da da çiftçi-çoban grupları M.Ö. beşinci binyılın ikinci yarısında megalitik yapıların başlangıcı ile kabaca aynı döneme denk gelmektedir. Dışarıdan çok az demografik girdinin olması ve yüksek kültürel devamlılık seviyeleriyle birlikte bunun yerel bir süreç olduğu ve yerel avcı-toplayıcıların ticaret ve takas yoluyla edindikleri ekonomik ve teknolojik yenilikleri benimsemiş oldukları açık bir şekilde görülmektedir.

Asturian yerleşti dağılımının doğu sınırının ötesinde ise, Bask Bölgesi kıyı kesimlerindeki Azilian sonrası adıyla etiketlenen taş alet grubu, sıralanımın sonlarına doğru geometrik şekilli türlerin hâkim olduğu farklı türden çakmaktaşı mikrolitlerle karakterize edilmektedir. Bununla beraber, ekonomik değişimlere adaptasyon ve söz konusu değişimlerin zamanlaması Santimamiñe Mağarası'nda Azilian sonrasından Neolitik Dönem'e kadarki stratigrafik sıralanım ve de Herriko Barra kıyı yerleşiminin örnek teşkil ettiği üzere, Asturian kültüründe belgelenmiş olan ile aynı çizgiyi izlemektedir. Marizulo Mağarası I. Seviye'de ortaya çıkarılan ortalama boyda, yirmi beş yaşında bir erkeğe ait mezarda cesetle birlikte bulunan başı kesilmiş bir köpek ve bir kuzuya ait kalıntılar bölgede tarımcılığın en eski güvenilir kanıtıyken, insan iskeleti radyokarbon tarihlemeye yaklaşık olarak M.Ö. 4150'ye tarihlenmiştir.

BATI CEPHESİ

Kumsal taşları üzerinde yapılmış olan ve jeolojik ve tipolojik temellerde Erken Holosen Dönem'e ait olduğu düşünülen başka büyük karot-ve-çakmaktaşı taş alet gruplarıyla bağlantılı Asturian benzeri çapalar Galiç-

ya ve Kuzeybatı Portekiz kıyıları boyunca rastlanan yaygın buluntular arasında yer almaktadır. Doğal durumunda ve yerinde herhangi bir organik kalıntıya rastlanmamıştır; dolayısıyla bu bölgelerdeki söz konusu dönemin insan adaptasyonlarına ilişkin bilgilerimiz son derece kısıtlıdır. Ancak, kültürel çevre ve ekoloji bakımından Asturian kıyı şeridiyle devamlılığın mevcut olması bu bölgelerdeki Mezolitik Dönem yerleşiminin de benzer hatlarda örgütlendiği yönünde bir izlenim uyandırmaktadır.

Mondego Nehri'nin güneyinde çok sayıda Preboreal ve Boreal yerleşim olduğu bilinmektedir. Bunların coğrafi dağılımı Üst Paleolitik Dönem'in son periyodundaki dağılımı belirgin bir şekilde devam ettirmekle birlikte, su kaynaklarına dönük odak, hareketlilik örüntülerindeki belirgin değişimler ve daha önce değerlendirmiş olduğumuz nüfus yoğunlukları dikkate alındığında, diğer özellikler bakımından önemli farklılıklar sergilemektedir. Bu değişimler ile iklim ve bitki örtüsünde yaşanan değişimlerin hayvan popülasyonları üzerinde yarattığı çarpıcı etki arasında doğrudan bir ilişki söz konusudur: büyük memelilerin yoğunluğu çarpıcı bir şekilde azalırken, açık alan türleri (dağ keçisi ve Pirene keçisi) bölge dışındaki yüksek dağlık kesimlere çekilmiş ve atlar habitatlarının nehir düzlükleri ile kısıtlanmasına tanık olmuştur. Bunun sonucunda, Dryas III (Pleistosen veya Buzul Çağı) sonundan itibaren, avlanan memeli faunalarına yaban öküzü, karaca, yaban domuzu ve tavşanımsılar (pika ve tavşan) ile birlikte, alageyik hâkim olmuştur.

Yerleşimin büyüklüğü ve alet grubu dizgisi dikkate alındığında, bu dönemlere ait yerleşimleri üç gruba ayırmak mümkündür. Geniş açık alan yerleşimleri, iç kesimlerde bulunan belirli türde armatürler (ok ve mızrak ucu olarak kullanılabilen taş aletler) de dâhil çeşitli bir taş alet grubu barındırmaktadır. Öte yandan bu yerleşimlerin çoğu organik muhafazadan yoksundur ki bu durum geçim faaliyetlerinin sadece karasal kaynakların kullanımına dayandığının dolaylı bir göstergesidir. (Yumuşakça kalıntılarının bırakılması hem kabuk hem de kemiklerin muhafazası için elverişli bir kömürleşmiş ortam yaratacaktır.) Diğer taraftan, küçük açık alan yerleşimleri daha seyrek ve daha az çeşitli taş alet kalıntıları içermekle birlikte, deniz seviyesinin yirmi birinci yüzyıla kıyasla hâlâ alçak olduğu o dönemin haliç diplerine denk gelen günümüz kıyı şeridi boyunca uzanan yerlerde zengin yumuşakça kalıntıları bulunmaktadır. Ayrıca birkaç mağara ve kayalık sığınak karasal ve kıyı kökenli besin kaynaklarının kullanımıyla bağlantılı organik kalın-

344 Antik Avrupa

ular ve birkaç farklı türde armatürden oluşan taş alet grupları içermekle beraber, toplam kültürel birikim miktarının sınırlı olması buralarda oldukça kısa süreli veya seyrek ikamet edildiğini göstermektedir. Bu tür farklılıklara ilişkin en makul açıklama, tekrar tekrar kullanılmış yerleşim yerleri ile son derece seyyar bir yerleşim sistemi çerçevesinde kullanılmış veya oluşturulmuş daha küçük ölçekli özel amaçlı ve mevsimlik yerleşim yerleri arasındaki işlevsel tamamlayıcılık gibi görünmektedir. Güney Portekiz’de, binlerce metrekairelik alanlara yayılmış olan ve karot-ve-çakmaktaşı makrolit alet takımıyla ilişkili ocak ögeleri içeren Boreal Dönem’e tarihlenmiş (Alentejo kıyı bölgesindeki Palheiroes do Alegria ve Guadiana Nehri bölgesindeki Barca do Xarês gibi) geniş yerleşim yerleri bulunmaktadır. Bu yerleşimler farklı, yinelenen ve muhtemelen özel amaçlı çok sayıda kullanımın birikimi sonucunda oluşan yenden yazılmış parşömenleri andırmaktadır.

Yaklaşık olarak M.Ö. 6500’de gerçekleşen Atlantik iklimsel optimumu önemli bir yerleşim yeniden örgütlenmesini beraberinde getirmiş ve bu noktada yerleşimler Mondego, Tagus, Sado ve Mira nehir ağızlarının iç kesimlerinde yoğunlaşmıştır. Dönemin taş alet grubuna basınçlı yongalama ve dolaylı vurma tekniklerinin uygulandığı karmaşık bir bıçak-dilgicik üretim sistemi çerçevesinde yapılmış geometrik şekillerde mikrolitler hâkimdir ve bunlar armatürlerin küçük karine karotlardan alınıp rötuş yapılmış dilgiciklerden ibaret olduğu bir önceki evrenin mikrolitleriyle önemli derecede zıtlık sergilemektedir. Bu tür kaynak yönünden zengin ekotonların kullanımı bölgenin özgün topografisini (gerek yüzey gerekse yükseklik bakımından) önemli ölçüde değiştirmiş olan büyük çift kabuklu yumuşakçaların oluşmasına yol açmıştır.

Tagus’ta bulunan Muge çöp yığınları yerleşik veya yerleşikliğe yakın bir ikamet öneren bu yeni yerleşim türünün en iyi örneğidir ve bu, mevcut mevsimsellik bulgusuyla örtüşen bir sonuçtur. Bu yerlerin aynı zamanda mezarlık alan işlevi de görmüş olmaları da yine aynı yöne işaret ederek kendi bölgelerindeki farklı çeteler arasında kuşaktan kuşağa aktarılmış özel bir ilişkinin varlığını gözler önüne sermektedir. Muge’de, farklı yerlerde üç yüz iskeletin, Sado Vadisi’nin farklı bölgelerinde ise yüz iskeletin ortaya çıkarıldığı tahmin edilmektedir. Su kaynaklarının önemi bu iskeletler üzerinde yapılan kararlı izotop analizleriyle de doğrulanmıştır; zira yapılan analizlerde, bu tür kaynakların besin rejiminin yaklaşık yüzde 50’sini karşılama gibi büyük bir katkısının oldu-

đu tespit edilmiştir.

Bu haliç habitatlarının kullanımı M.Ö. 6000 dolaylarında zirve yapmış ve M.Ö. 4750-M.Ö. 5000 tarihlerine kadar sürmüş gibi görünmektedir. Kabaca M.Ö. 5500 tarihinden itibaren, bu avcı-toplayıcı topluluklar Tagus ile Montego arasında kalan bölgenin kalkerli dağlık kesimlerine yerleşmiş tarım toplumlarıyla bir arada var olmuşlardır. Bu en eski Neolitik Dönem grupları evcil küçükbaş hayvan yetiştiriciliği (Caldeirão mağara yerleşimindeki kemikler radyokarbon tarihleme yöntemiyle tarihlenmiştir) ile uğraşmış olup aynı döneme ait Mezolitik çöp yığınlarının tümüyle yoksun olduğu bir maddi kültür tarafından tanımlanmaktadır. Bu maddi kültür baskı bezemeli kaplar (Baskı Bezemeli Kap kültürü), cilalı taş baltalar ve kaya üzerinde sıcak ön işlem yapılmasını sağlayan bir teknolojiyle üretilmiş çakmaktaşı aletler gibi parçaları içermektedir. Süs eşyaları arasında ise, delinmiş alageyik köpek dişleri ve belirgin bir şekilde öne çıkan şekillerinin taklit edildiği kemikten boncukların yanı sıra, damla şeklinde *Glycymeris* boncuklar yer almaktadır. Mağaralar mezarlık alanlar olarak kullanılırken, bu kalıntılar üzerinde yapılan kararlı izotop analizleri Muge ve Sado çöp yığınlarında bulunan insan cesetlerinininkiyle bariz bir zıtlık sergileyerek tamamen karasal bir besin rejimine işaret etmektedir. Karşılıklı özel coğrafi dağılımlara sahip bu iki kültürel paket ayrı uyarlanabilir yapıları temsil etmektedirler, tek ve oldukça çeşitlenmiş bir yapının farklı işlevsel ve mevsimlik boyutlarını değil. En eski Portekiz Neolitöği ile doğruya doğru uzanan Akdeniz bölgeleri Neolitöği arasında kültür ve adaptasyon konularında görülen benzerlikler, ilk yerleşim örüntüsünün (iklimsel optimumun başlangıcından sonrasına ait Mezolitik yerleşimlerden yoksun olan bölgelerin) kapalı doğasıyla birleştiğinde, bunun doğal yerindeki (*in situ*) bir gelişmeyi değil, bir kültürel işgâli temsil ettiği izlenimini uyandırmaktadır.

Bu sürecin geçici, coğrafi ve arkeolojik özellikleri küçük çiftçi gruplarının deniz kıyılarındaki öncü kolonizasyonuna ve daha sonrasında evlilikler aracılığıyla ekonomileri çarpıcı boyutta daha düşük bir demografik potansiyel barındıran yerli Mezolitik grupları da bünyelerine kattıkları bir yayılmaya işaret etmektedir. Bir diğer alternatif hipotez ise, Estremadura kalkerli dağlık kesimlerinde yaşayan avcı-toplayıcılar Neolitik Dönem paketini olağandan önce benimserken, nehir ağzlarının uzağında yaşayan toplulukların söz konusu geleneksel yaşam tarzı-

nı birkaç yüzyıl daha sürdürdüğü şeklindedir. İnsan iskeletleri üzerinde yapılan çalışmalar bu türde alternatif bir modele uygun olarak, Mezolitik-Neolitik sınırında nüfuslarda önemli bir sürekliliğe işaret edecek mahiyette çıkarımlara imkân tanıyan sonuçlar sunmuştur. Bununla beraber, kalkerli dağlık kesimlerde (çevreye de dağılmış olan su kaynakları yakınlarındaki mağaralarda kurulan kısa süreli, geçici yerleşimler dışında yaklaşık olarak M.Ö. 6000'den sonra insanlar tarafından terk edilmiş gibi görünen) toplulukların Geç Mezolitik Dönem'e geçtikleri yönündeki bu varsayıma ilişkin herhangi bir ize rastlanmamıştır.

Benzer şekilde, Portekiz kıyı şeridinde yaşayan bütün insan topluluklarının katılmış olması gereken uzun mesafeli takas ağları sayesinde Neolitik paket her iki grup açısından da elverişli olduktan sonra bu iki bölgedeki adaptasyonların neden böylesi farklı stratejiler izlediği de hâlihazırda net bir açıklamadan yoksundur. Ayrıca harici Neolitik girdiler sınırlıysa veya sürece katılan farklı gruplardan alınmış olması gereken orijinal Geç Üst Paleolitik Akdeniz envanterinde var olan bu öğelerde genetik temelli önemli farklılıklar söz konusu değilse, iskeletlerin morfolojik karakteristiğinde kaydadeğer boyutta bir süreklilik beklenmelidir.

AKDENİZ YAYI

Cebelitarık Boğazı ile Valencia arasında kalan Akdeniz kıyısı boyunca Pleistosen-Holosen sınırında (yak. M.Ö. 9500) çok açık ve tartışmasız bir kültürel süreklilik söz konusudur. Daha iyi bilinen Kantabria kıyılarındaki Magdalenian-Azilian geçişinde olduğu gibi, burada da bölgesel Geç Magdalenian endüstrileri kademeli bir şekilde Akdeniz Mikrolaminar Mezolitik olarak bilinen endüstrilere evrilmiştir. Bu dönemin öne çıkan özelliği, dilgicik armatürlerinin ebat ve çeşitliliğinde meydana gelen azalma ve şayet büsbütün ortadan kalkmadıysa kemikten yapılmış aletlerin azlığı olmuştur. Bu tür en eski alet grupları değişmez bir şekilde Dryas III-Preboreal ayrımının hemen öncesindeki döneme tarihlenegelmekte olup M.Ö. sekizinci binyılın ortalarına kadar sürdürülmüş gibi görünmektedir. Çok daha kuzeyde kalan bölgelerin Mezolitiğinde görülen Sauveterrian evresini andıran mütevazı miktarlardaki küçük ölçekli geometrik (hilâl, trapezoid ve üçgen şekillerinde) mikrolit armatürler taş alet grubuna tam da bu dönemde eklenmiştir.

Portekiz'de olduğu gibi, yine burada da küresel iklimsel değişimin

ekonomik etkisi su kaynakları tüketimindeki çarpıcı artışta bariz bir şekilde kendini göstermiştir. Bu eğilim zengin balık kalıntıları içeren Nerja mağara dizisinde görüldüğü üzere Magdalenian Dönem'in daha geç evrelerinde söz konusu olmuştur. Bu balık kalıntılarının sayıları Magdalenian Dönem'den kalma tavşan kalıntılarından beş kat daha fazla olmakla beraber, Preboreal düzeylerde balık sayısı tavşan sayısından 10 kat daha fazladır. Ayrıca, besin tedarikinin büyük kısmı Geç Magdalenian Dönem'de olduğu gibi alageyik ve dağ keçisi etiyile karşılanmaya devam edilmiş olsa da, çam fıstığı ve meşe palamadunun yanı sıra, deniz ve kara yumuşakçalarının toplanması da yine Erken Mezolitik Dönem'e kanıt teşkil etmektedir. Yemek menüsünün önemli ölçüde genişletildiğini gösteren bir başka örnek ise, fok balığının yanı sıra ördek ve keklik gibi farklı kuş türlerine ait kalıntılardır. Mevcut mevsimsellik göstergeleri Nerja'nın güz ve kış aylarında yerleşim yeri olarak kullanıldığına işaret etmektedir ki bu durum, tıpkı Asturias ve Kantabria'da olduğu gibi, bu bölgede de soğuk mevsimler boyunca en önemli kaynakların su kaynakları olabildiği anlamına gelmektedir. Diğer taraftan, yaz kampları ve yazlık faaliyetler muhtemelen tespit edilmeyi bekleyen açık alan yerleşimlerde gerçekleştirilmişken, bölgesel yerleşim örneklerinde mağara ve kayalık sığınakların bu denli ayrıcalıklı bir şekilde temsil ediliyor oluşu bölgenin Erken Mezolitik yerleşiminin kavranmasına önemli bir engel teşkil etmektedir.

Yaklaşık olarak M.Ö. 7000'den sonra bölgesel taş alet grupları Akdeniz Geometrik Mezolitöği adıyla anılan ve mikroburin tekniğiyle gerçekleştirilen geometrik şekilli armatür üretimi için boşlukların çıkarılması yönünde ayarlanan bir bıçak/dilgicik teknolojisinin öne çıktığı bir endüstriye dönüşmüştür. Cocina katmanlı mağara yerleşiminde, trapezoidlerin yoğunlukta olduğu daha eski bir evre üçgenlerin yoğunlukta olduğu bir sonraki evreden ayrılabilenken, Portekiz'deki Muge çöp yığınlarında belirgin bir şekilde görülen benzer bir gelişmeye de ayna tutmaktadır. Dağ keçisi başlıca av hayvanıdır ancak bu bulgunun dönemin geçim konusunda veri sunan çoğu yerleşiminin dağlık kesimlerde yer alıyor olması nedeniyle örneklem yanlılığına bağlı bir durum olması son derece muhtemeldir. Portekiz'de ulaşılan bulguların daha iyi örnek teşkil ettiği kıyı bataklık alanları, haliçler ve lagünlerin kullanımı aynı zamanda çok sayıda mezar da barındıran El Collado (Valencia) çöp yığınlarında da belgelenmiştir. Bu bölgede sırt üstü veya sağa

348 Antik Avrupa

doğru yatar vaziyette on beş insan cesedi rapor edilmiştir. Los Canes'te olduğu gibi, burada da cesetlerin bacakları sıkıca bükülmüştür ve ayakları birbirine ya çaprazlanmış ya da sokuşturulmuş vaziyettedir ki bu, cesetlerin bir şekilde bağlandıklarına veya çuvala konduklarına işaret etmektedir.

Bilinen bütün derin katmanlı mağara dizilerinde (Chaves, Or ve Cendres gibi) bölgenin en eski Neolitik yerleşimleri yaklaşık olarak M.Ö. 5500'e tarihlenirken, Mas d'Is (açık hava yerleşimi) ve La Falguera (kayalık sığınak) gibi yerleşimlerde ortaya çıkarılan tahıl kalıntılarında yapılan doğrudan tarihlemeler de bu sonucu doğrulamaktadır. Geniş çeşitlilikte yeni kemik alet türleri ve yeni bir taş alet yapım sistemine çömlekçilik, cilalı taş baltalar, buğday, arpa ve koyun yetiştiriciliğinin ortaya çıkışı eşlik etmektedir. Bıçak yapımından arta kalan materyaller muhtemelen basınçlı yongalamanın bir sonucuyken, çakmaktaşı üzerinde yapılmış sıcak ön işlem kanıtlarına da rastlanmaktadır. Mikrolitler ağırlıklı olarak orak bıçağı olarak kullanılan geometrik (neredeyse tamamı trapezoid) şekillerde olmakla beraber, mikroburi tekniğinin kullanıldığını gösteren herhangi bir kanıt rastlanmamıştır; bunun yerine, yapraklı/tabakalar halinde ürünler (bıçak kısımlarına sahip, başka bir ifadeyle, kabaca paralel uçları uzatılmış taş aletler) bükme-kırma teknikleriyle sistemli bir şekilde kısaltılmıştır. İnce, uzun uçlara sahip delgiler ilk kez bölgesel kesitlerde ortaya çıkmıştır. Yerleşim, ekonomi ve temel teknoloji alanlarındaki belirgin süreksizlik, bu en eski Neolitik Dönem buluntusunun daha kuzeybatıda kalan bölgelerdeki Baskı Bezemeli Kap kültürü ile benzerlikler sergilemesi itibarıyla, bir kültürel işgâli yansıttığı yönünde bir izlenim vermektedir. Cocina gibi iç kesim yerleşimlerinin uzun stratigrafik sıralanımlarının en üst seviyelerinde bazı baskı bezemeli kap kırıklarının bulunması nihai olarak avcı-toplayıcıların tarım ve hayvancılık ekonomilerini benimsemesini beraberinde getirecek olan göçebe çiftçiler ile yerel avcı-toplayıcılar arasındaki etkileşimin kanıtı olarak yorumlanmaktadır.

Or'da bulunan seramik kap süslemelerinde tekrar edilmiş olan kaya resimlerinin –anılan adıyla– makro şematik tarzı da yine bölgenin ilk çiftçilerinin bir başka kültürel manifestosu mahiyetindedir. Alicante (özellikle de La Sarga) başta olmak üzere, bazı yerleşimlerde, bu resimlere temalarının doğası nedeniyle bir zamanlar Mezolitik Dönem'e ait olarak değerlendirilmiş olan Levanten sanat tarzında çizilmiş hayvan

motifleri ve avlanma sahneleri eklenmiştir. Ne var ki bugün artık bu bezenmiş tabloların stratigrafisi Levanten resimlerin Geç Neolitik Dönem ve Bakır Çağı'na ait olduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, bölgede Mezolitik Dönem sanatının tek olumlu tezahürü Cocina'da ortaya çıkarılmış olan çizgi bezemeli veya geometrik şekillerle bezenmiş kireçtaşı levhalardır.

EBRO HAVZASI

Günümüzde Ebro Havzası'ndaki Mezolitik Dönem yerleşimleri üç farklı coğrafi grupta toplanmaktadır: deltanın yaklaşık 60 kilometre uzağında yer alan ve Botiquerla dels Moros ve Costalena gibi meşhur yerleşimlerin bulunduğu Aşağı Aragon grubu; sıradağlar ve doğudan (Navarra) batıya (Andorra ve Kuzey Katalonya) civar yüksek bölgelere yayılan ve La Balma de la Margineda ve Aizpea gibi önemli yerleşimler ile öne çıkan Pirene grubu; son olarak da, sözü edilen ikinci bölgenin Kanpanoste Goikoa ve Mendandia gibi yerleşimlerin bulunduğu Alava eyaleti sınırları içindeki devamı olan Üst Ebro grubu. Gelgelelim kültürel-stratigrafik sıralanım bu geniş (yaklaşık 85,000 kilometrekarelik) alan boyunca büyük ölçüde tektiptir ve Magdalenian'dan güneyde Akdeniz bölgelerindekilere yakın, Azilian benzeri küçük bıçak gruplarına kademeli bir geçiş süreciyle başlamaktadır. Katalonya yerleşimleri Sant Gregori de Falset ve Filador, İspnaya'da bu geçiş dönemine güvenilir bir şekilde tarihlenen az sayıdaki taşınabilir sanatsal objeden ikisini barındırmaktadır: bir dişi geyik oymasına sahip taş levha ve paralel çizgilerle bezeli bir çaytaşı. Sauveterrian benzeri, oldukça küçük geometrik aletlerle birlikte M.Ö. 8000'den sonra ortaya çıkan çentikli-ve-dişli alet grupları söz konusu geçiş döneminin bitişini imlemektedir. Akdeniz Mikrolaminar Mezolitik alet gruplarını andıran bıçak ve trapez grupları ise yaklaşık olarak M.Ö. 7000'den sonra ortaya çıkmıştır. Son evresinde ise, trapezoidin yanı sıra yeni geometrik türler de görülmektedir: Aşağı Aragon yerleşimlerinde Cocina tipi üçgenler, Batı Pirene yerleşimlerinde ise Sonchamps uçları (tersi [alt, ön tarafı] veya iki yüzü [her iki yanı] rötuşlu üçgen uçlar).

Sıralanım boyunca, kara memelilerine ait (alageyik, karaca, dağ keçisi, Pirene keçisi, yaban domuzu, yaban öküzü ve tavşan) kemikler yerleşim yerlerinde terk edilmiş gıda artıkları yoğunluğunu yansıtmakta-

350 Antik Avrupa

dır. Aizpea kayalık sığınağındaki elverişli muhafaza koşulları sıradışı biçimde zengin balık kalıntılarının ortaya çıkarılmasını sağlamıştır; İberya Mezolitğinde, diğer bölgelerdeki koşulların aksine, burada çok sayıda kemik alet, özellikle de olta iğnesi bulunmuş olması, alet grubundaki bu parçanın nehir kaynaklarının kullanımı ile yakından ilişkili olabileceğini ortaya koymaktadır. Aizpea, bölgenin iç kesimlerine başarılı bir şekilde yerleşilmiş olmasında tatlısu besin kaynakları kullanımının oynadığı önemli role iyi bir örnek teşkil etmektedir. Aynı zamanda bu alan, yerleşimde Mezolitik Dönem'in tamamı boyunca bulunan fındık kabuğu, yabani elma ve diğer meyve kalıntılarının işaret ettiği üzere, ekonomide orman bitkilerinin kullanımına da dayanmaktadır. Bugün hâlâ kabukları söz konusu döneme ait çok sayıda yerleşimde büyük miktarlarda mevcut halde bulunan kara salyangozu *Cepaea nemoralis* muhtemelen insanlar tarafından besin maddesi olarak tüketilmiştir. Sığınağın duvarına sırtüstü uzanır halde bulunan –ve ilişkili herhangi bir insan yapıtının rastlanmadığı– ve Aizpea'nın yerleşim yeri olarak kullanıldığı son Geometrik döneme tarihlenen kadın iskeleti şu ana kadar bölgede ortaya çıkarılmış tek Mezolitik Dönem cesedir.

En eski Neolitik Dönem kalıntıları Pireneler'deki mağara yerleşimlerinde, özellikle de La Balma de la Margineda ve Chaves'te belgelenmiş olup Baskı Bezemeli Kaplar ve evcilleştirilmiş koyun ve keçilerle öne çıkmaktadır. Bununla birlikte, radyokarbon bulgular Valencia yerleşimleriyle kaba bir çağdaşlığa işaret ederken, süreçle ilişkili ortak özellikler aynı doğrultuda gerçekleşmiş olan tarıma geçişin daha güneyde kalan bölgelerde daha iyi belgelendiğini gözler önüne sermektedir. La Draga göl kıyısı yerleşimi (Banyolés, Kuzey Katalonya) en kötü ihtimalle yaklaşık olarak M.Ö. 5000'den, ancak muhtemelen çok daha eski bir tarihten itibaren, 3-4 metre yükseklikte olup meşe ağacı gövdeleri ve dallarından yapılmış kalıcı ahşap evlerle Erken Neolitik yerleşim örneğinin düzenlenmiş olduğunu göstermektedir.

Ayrıca bkz. Muge Çöp Yığınları (1. Cilt, 2. Bölüm); Caldeirão Mağarası (1. Cilt, 3. Bölüm).

KAYNAKÇA

- Alday Ruiz, Alfonso. "Los últimos cazadores-recolectores de la Iberia interior: La Alta-Media Cuenca del Ebro y la Meseta Norte." *Munibe* 54 (2002): s. 79–101.
- Araújo, Ana Cristina. "O concheiro de Toledo (Lourinhã) no quadro das adaptações humanas do Pós-Glaciár no litoral da Estremadura." *Revista Portuguesa de Arqueologia* 1, no. 2 (1998): 19–38.
- Arias Cabal, Pablo. *De cazadores a campesinos: La transición al neolítico en la región cantábrica*. Santander, Spain: Universidad de Cantabria, 1991.
- Arias Cabal, Pablo ve M. D. Garralda. "Mesolithic Burials in Los Canes Cave (Asturias, Spain)." *Human Evolution* 11, no. 2 (1996): s. 129–138.
- Arias Cabal, Pablo, et al. "La transición al Neolítico en la región cantábrica: Estado de la cuestión." İçinde *Actas de III Congresso de Arqueologia Peninsular*. 3. Cilt, *Neolitizaçáo e Megalitismo da Península Ibérica*. Edited by Vitor Oliveira Jorge and Jorge de Alarcão, s. 115–131. Porto, Portugal: ADECAP, 2000.
- Arnaud, J. M. "The Mesolithic Communities of the Sado Valley, Portugal, in Their Ecological Setting." In *The Mesolithic in Europe*. Ed. Clive J. Bonsall, s. 614–631. Edinburgh: John Donald, 1989.
- Aura Tortosa, J. Emili ve M. Pérez Ripoll. "El Holoceno inicial en el Mediterráneo español (11000–7000 BP): Características culturales y económicas." İçinde *Los Últimos Cazadores: Transformaciones culturales y económicas durante el Tardiglaciár y el inicio del Holoceno en el ámbito mediterráneo*. Ed. Valentin Villaverde Bonilla, s. 119–146. Alicante, Spain: Instituto de Cultura Juan Gil-Albert, 1995.
- Aura Tortosa, J. Emili, et al. "The Far South: The Pleistocene-Holocene Transition in Nerja Cave (Andalucía, Spain)." *Quaternary International* 93–94 (July 2002): s. 19–30.
- Aura Tortosa, J. Emili, vd. "The Pleistocene-Holocene Transition in the Iberian Peninsula: Continuity and Change in Human Adaptations." *Quaternary International* 49–50 (Mart–Mayıs 1998): s. 87–103.
- Barandiarán, I., B. Martí M. A. Rincón ve J. L. Maya. *Prehistoria de la Península Ibérica*. Barcelona, Spain: Ariel, 1998.
- Cava, A. "El Mesolítico en la Cuenca del Ebro: Un estado de la cuestión." *Zephyrus* 47 (1994): 65–91.
- González Morales, Manuel. *El Asturiense y otras culturas locales: La explotación de las áreas litorales de la región cantábrica en los tiempos epipaleolíticos*. Santander, Spain: Centro de Investigación y Museo de Altamira, 1982.
- González Morales, Manuel ve J. M. Arnaud. "Recent Research on the Mesolithic of the Iberian Peninsula." İçinde *Contributions to the Mesolithic in Europe*. Ed. P. M. Vermeersch & P. Van Peer, s. 451–461. Leuven, Belgium: Katholieke Universiteit, 1990.
- Jackes, Mary, David Lubell ve Christopher Meiklejohn. "Healthy but Mortal: Human Biology and the First Farmers of Western Europe." *Antiquity* 71 (1997): 639–658.
- Lubell, David, Mary Jackes, H. Schwarcz, M. Knyf ve C. Meiklejohn. "The Mesolithic-Neolithic Transition in Portugal: Isotopic and Dental Evidence of Diet." *Journal of Archaeological Science* 21, no. 2 (1994): s. 201–206.

352 Antik Avrupa

Utrilla, P., vd. "Le passage du Mésolithique au Néolithique ancien dans le bassin de l'Ebre (Espagne) d'après les datations C14." *Préhistoire Européenne* 12 (Aralık 1998): s. 171–194.

Zilhão, João. "From the Mesolithic to the Neolithic in the Iberian Peninsula." İçinde *Europe's First Farmers*. Ed. T. Douglas Price, s. 144–182. Cambridge, U.K.: Cambridge University Press, 2000.

MUGE ÇÖP YIĞINLARI

JOÃO ZILHÃO

Lizbon'un yaklaşık 60 kilometre kuzeydoğusunda yer alan Tagus Nehri aşağı kısımlarında uzanan vadide Mezolitik çöp yığınınların varlığı, ilk kez 1863 yılında Carlos Ribeiro tarafından rapor edilirken, Ribeiro bunların yakın geçmişte Danimarka'da ortaya çıkarılmış olan "mutfak atıkları" benzeri artıklar olduğunu keşfetmekte gecikmemiştir. Bu çöp yığınları Muge ve Magos akarsularının kesiştiği Tagus Nehri'nin yakınlarında, mevcut su seviyesinin birkaç metre yüksekinde yer almakta ve asıl önemlisi, Atlantik iklim periyodunun yerel paleocoğrafyasında ekotonal bir alanı kaplamaktadır ve oldukça geniş bir nehir ağzının altında, muazzam miktarda tuzlu su yumuşakçası yığınınına yakın ve aynı zamanda yaban öküzü, alageyik ve yaban domuzu gibi nehir ovası ve ormanlık alan av hayvanlarının yanı sıra, kuş ve balık gibi diğer su ve sulak alan kaynaklarına güvenli erişime imkân tanıyan son derece stratejik bir noktadadır.

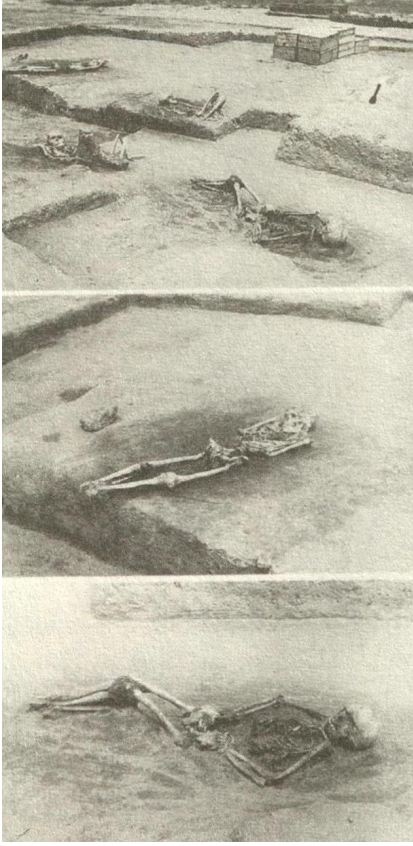
Özellikle üç yerleşim -Muge akarsuyunun birbirine birkaç kilometre uzaklıktaki iki kenarında uzanan Cabeço da Arruda, Cabeço da Amoreira ve Moita do Sebastião- çok sayıda araştırmanın konusu olurken, bu araştırmaların büyük bir kısmı burada ortaya çıkarılan sayısız insan kalıntılarının incelenmesi üzerinde yoğunlaşmıştır. 1880 yılında, başka bir

354 Antik Avrupa

ifadeyle, Lizbon'da gerçekleştirilen Dokuzuncu Uluslararası Antropoloji ve Tarih Öncesi Arkeolojisi Kongresi ile aynı yıl Ribeiro, Cabeço da Arruda ve Moita do Sebastião'da sistematik bir şekilde kazı çalışmaları yürütmüş ve kongre katılımcılarını yerleşimleri ziyaret etmek üzere bölgeye davet etmiştir. Görüşmede sunduğu metinde, katılımcıları 120 iskeletin ortaya çıkarıldığı konusunda bilgilendirmiştir. Daha sonraları, 1884 ve 1885 yıllarında bu iki yerleşimde Francisco Paula e Oliveira tarafından gerçekleştirilmiş kazılarda ise 52 iskelet daha ortaya çıkarılmıştır.

Paula e Oliveira çalışmasını Lizbon'daki Geological Survey'in desteğiyle yürütmüştür; daha sonra ise, 1930-1931, 1933 ve 1937 yıllarında Oporto Üniversitesi Antropoloji Enstitüsü desteğiyle sürdürülmüş olan araştırmalarda Cabeço da Arruda'da yeni kazılar, Cabeço da Amoreira'da ise yeni çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Diğer taraftan, 1930'ların en öne çıkan araştırmacısı, aynı yüzyıl içinde daha öncesinde, Muge çöp yığınlarında bulunan insan cesetleri arasında hâkim olan, anılan adıyla doli-kosefal türü -yani, uzun kafalı- *Homo afer*, var. *taganus*'un duyurucusu/tanıtıcısı olan António Augusto Mendes Correia olmuştur (bkz. "Origins of the Portuguese," 1919). Afrika ile fiziksel bir antropolojik bağlantı kuran "Homo after taganus" [taganus sonrası insan] kavramı Muge'de yaşamış insanların Afrika ırkından olduğunu, ya da daha doğru bir deyişle Afrika ırklarından geldiklerini ifade etmektedir. Bu, (Fransız arkeolog Henri Breuil'in Tagus yerleşimlerinde bulunan geometrik endüstrilerine atfettiği) Tardenoisian adıyla bilinen Mezolitik Dönem çakmaktaşı işleme kültürünün Capsian kültüründen alındığını savunan görüşle denk kabul edilen kültürel bağlantıyı doğrulayan bir enstrüman olmuştur. Aynı zamanda, dönemin popüler nosyonu olan Üst Paleolitik Dönem sonunda İber Yarımadası'nın Kuzey Afrika orijinli popülasyonları tarafından kolonileştirildiği yönündeki nosyonu da güçlendirmiştir. Mendes Correia'nın savına göre, "Muge'ün sefil balıkçısı Magdalenian [baskı bezemeli mağara sanatıyla Buzul Çağı'nın son kültürü] uygarlığı standartlarından çok uzaktı" ve "Homo taganus daha ziyade daha alt ırkların yer aldığı bir gruba ait olmalıydı, Avustralyalımsı veya Ön-Etiyopyalı ve muhtemelen güney orijinli olmalıydı." Mendes Correia'ya göre, bu insanlar kökleri Geç Neolitik Dönem'in dolmen yapılarında aranması gereken Portekiz ulusunun etnik kökenlerine çok az katkıda bulunmuşlardır, tabi şayet herhangi bir katkıları olduysa.

1952-1954 yılları arasında, Octávio da Veiga Ferreira ve Jean Roche,

Şekil 1: Moita do Sebastião'da 1953 yılında gerçekleştirilen kazı çalışmalarında doğal yerinde (in situ) bulunan iskelet kalıntıları. Joo Cardoso'nun izniyle çoğaltılmıştır.

değişken çökellerden oluşan üst kesimleri tarımsal tesisin inşasından önceki yıl ortadan kaldırılmış olan Moita do Sebastião'da kurtarma çalışması yürütmüşlerdir. Yaklaşık 300 metrekairelik bir alanı kaplayan ve orijinalinde 2.5 metre yükseklikte olan tümülüsten geriye sadece doğu-batı yönünde 32.5 metreye 12.5 metrelik elips şeklinde ve yaklaşık olarak azami 20 santimetre kalınlıkta bir katılmış çöktelti alanı oluşturmuş taban kısmı kurtarılmıştır. Gerçekleştirilen kazı çalışmalarında, ölü gömme ritüelleri hakkında ilk kez güvenilir bilgiler sunan 34 insan iskeletinin bulunduğu birkaç mezarın yanı sıra, yaklaşık 37 metrekairelik bir alana yayılmış kulübevari bir mesken izlenimi uyandıran bir kazık çukurları tertibi de dâhil, Pliyosen sahilleri anakayasına nüfuz eden bir dizi unsur ortaya çıkarılmıştır. Ölümler tamamı sırtüstü yatar vaziyette ve başları kalkık halde dar çukur kümelerine yerleştirilirken, ço-

çocuklar ile yetişkinler birbirlerinden ayrılmıştır. Küçük nehir karındanbacaklıları *Theodoxus fluviatilis*'e ait delikli kabuklar ana süs eşyası olup kimi zaman kuşak ve kemerlere takılırken, yine bölgede aşı boyası izlerine de rastlanmıştır. Birkaç iskeletin bariz bir şekilde açılmamış *Scrobicularia plana* ve *Tapes decussata* kabuğu birikimleriyle ilişkili olması ölümlere yemek sunma pratiğine işaret etmektedir.

Diğer taraftan, 1950'lerden bu yana başka kazı çalışması gerçekleştirilmemiştir. Cabeço da Arruda ve Cabeço da Amoreira'da orijinal çöp yığını tepeciklerinin önemli bir kısmı hâlâ yerli yerinde durmaktayken, Moita do Sebastião'da sadece belli taban unsurları yerinde muhafaza edilmektedir. Hafirlerin sunduğu farklı raporlardan hareketle, yıllar içinde

356 Antik Avrupa

bu üç yerleşimde ortaya çıkarılan toplam iskelet sayısının yaklaşık 300 olduğu tahmin edilmektedir. Gelgelelim, gerek Lizbon gerekse Oporto'da muhafaza edilmekte olan koleksiyonlar üzerinde yaptığı incelemelerde, Denise Ferembach (1974) Cabeço da Arruda ve Moita do Sebastião'dan "aşağı yukarı toplamda" 136 bireyin dökümünü tutabilmiştir: bunların dörtte biri on beş yaşından küçükken (ki bunların da üçte ikisi beş yaşından küçüktür), yaşları on sekiz ile elli arasında değişen yetişkinlerden cinsiyeti tespit edilebilenler arasında erkekler (on altı) kadınlardan (dokuz) daha fazla sayıdadır. Diğer taraftan, Ferembach'ın da çalışmasındaki ana kaygısı yine bir "ırksal tanı" ortaya koyabilmek olmuştur ve bu bağlamda "Ön-Akdenizli" türünün hâkim olduğu ve aynı zamanda birkaç "Alpli" ve "Ön-Akdeniz-Cro-Magnon melezi" insanın yanı sıra kısa boylu ve zayıf "Cro-Magnon" insanların da var olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu melezlenme günümüz Portekiz'inde hâlâ var olduğundan, söz konusu dönem nüfusunun çok büyük bir kısmının günümüze kadar ulaştığı anlaşılmaktadır.

Yirminci yüzyıl sonlarında koleksiyonlar üzerinde yapılan araştırmalarda, radyokarbon tarihleme yöntemi ve taş alet grupları bileşimleri temelinde yerleşimlerin ve de bunların kullanım sıralanımalarının kronolojisi oluşturulmuştur. İlk kez M.Ö. 6100 ile M.Ö. 5900 yılları arasında yerleşilmiş olan Moita do Sebastião en eski yerleşim yeridir ve farklı türden asimetrik trapezoidlerle öne çıkmaktadır. En son yerleşilen yer olan Cabeço da Arruda'ya ise ilk kez yaklaşık olarak M.Ö. 5600'da yerleşilmiştir ve burası trapezoidden ziyade bölüt ve üçgenler öne çıkmaktadır. Karakteristik "Muge üçgeni" şeklindeki geometrik mikrolitlerin öne çıktığı Cabeço da Amoreira'ya yerleşilmesi ise söz konusu iki dönem arasına denk gelmektedir.

KAYNAKÇA

Correia, António Augusto Mendes. "Origins of the Portuguese." *American Journal of Physical Anthropology* 2, no. 2 (1919): 117-145.

Ferembach, Denise. *Le gisement mésolithique de Moita do Sebastião, Muge, Portugal. II. Anthropologie*. Lisbon: Direcção-Geral dos Assuntos Culturais, 1974.

Roche, Jean. *Le gisement mésolithique de Moita do Sebastião (Muge, Portugal)*. Lisbon: Instituto para a Alta Cultura, 1960.

L'industrie préhistorique de Cabeço da Amoreira (Muge). Porto, Portugal: Instituto para a Alta Cultura, 1951.

ORTA VE GÜNEY AVRUPA DAĞLIK BÖLGELERİ MEZOLİTİĞİ

BARBARA VOYTEK

1980'lerin sonları ile 1990'lar boyunca Orta ve Güney Avrupa'nın Holosen Dönem avcı-toplayıcı toplulukları hakkında yapılan araştırmalarda ciddi bir artış yaşanırken, araştırma yoğunluğunda yaşanan bu artışın nedenleri arasında Mezolitik Dönem avcı-toplayıcılarının Avrupa'da tarımın yayılmasında oynadıkları role ilişkin sayıları giderek artan güçlü argümanlar da önemli yer tutmuştur. Dahası, artık akademisyenlerin çoğu Erken Holosen Dönem'i Pleistosen Dönemin büyük av hayvanı avcılarının yaşadığı durgun geçen bir dönem olarak değil, daha ziyade çevresel değişikliklerin yanı sıra gerek kendisinden önceki Epipaleolitik Dönem'den gerekse de kendisinden sonra gelecek olan Erken Neolitik Dönem'den farklı olmakla beraber her ikisiyle de ilişkili dinamik bir sosyoekonomik dönem olarak görmeye başlamışlardır.

Mezolitik Dönemi "yeniden düşünme" girişimlerine ek olarak, antropolojik ve etnolojik çalışmalar da geçmişte faal bir şekilde yer almadıkları arkeolojik araştırma planlarında kendilerine yollar açmışlardır. Bu durum, İtalya örneğinde, en az bir araştırmacıyı, Amilcare Bietti'yi özellikle Kuzeydoğu İtalya'da "mevcut Mezolitik Dönem araştırmalarında paradigmatik bir değişiklik" cereyan etmiş olduğunu savunmaya sevk etmiştir. Bu eğilimler anlaşılır biçimde bölgeseldir ve arkeolojik

358 Antik Avrupa

kültürel çevre genelinde değişkenlik sergilemektedir. Dolayısıyla, bölgelere göre ayrılmış olan bu değerlendirmede, veri ve araştırmalar yönünden bazı bölümler diğerlerine kıyasla daha önemlidir.

ARKA PLAN

Burada atıfta bulunulan zaman dilimi dörtlü dizgenin son çağı olan Holosen Dönem'dir. Holosen Dönem yaklaşık olarak on bir bin yıl önce başlayıp günümüze kadar uzanmaktadır. Pleistosen buzul çağını takip ediyor olması itibariyle Pleistosen Sonrası Dönem adıyla da anılmaktadır. Arkeologlar Erken Holosen Dönem üzerinde çalışmaktadır; zira günümüzü Orta veya Geç Holosen Dönem olarak adlandırmak mümkündür. Orta ve Güney Avrupa Mezolitiğini avcı-toplayıcı topluluklarında en yaygın rastlanan taş alet endüstrileri temelinde kabaca şu başlıklara ayırmak mümkündür:

Pleistosen

Geç Buzul Epipaleolitik endüstrileri, 13.500–11.000 yıl önce

Holosen (iklimsel altbölüm: Preboreal/Boreal)

Erken Sauveterrian, 11.000–10.300 yıl önce

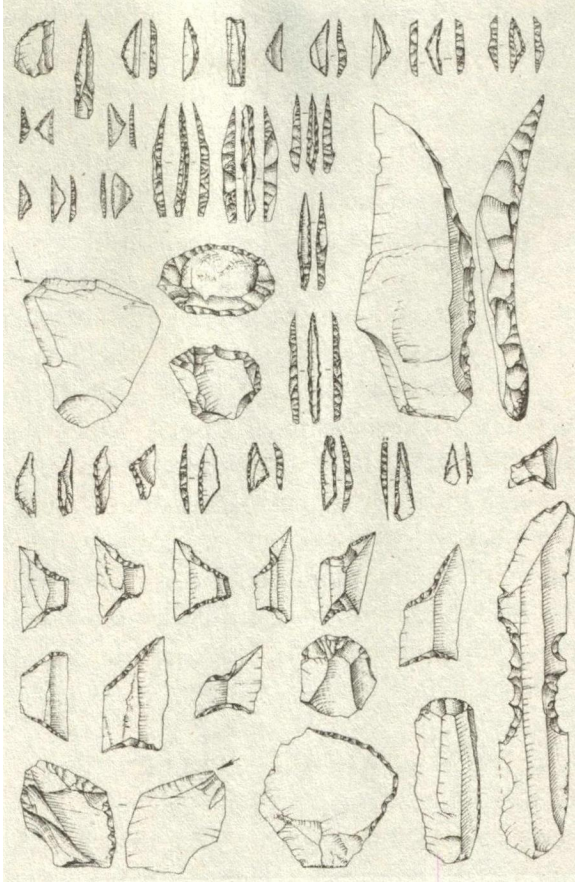
Orta Sauveterrian, 10.300–9.500 yıl önce

Son Sauveterrian, 9.500–8.500 yıl önce

Holosen (iklimsel altbölüm: Atlantik)

Castelnovian, 8.500–7.300 yıl önce

Sauveterrian endüstrisi adını Güneybatı Fransa'da yer alan Sauveterre-la-Lémance adlı yerleşim yerinden almıştır. Buradaki taş aletler Erken Azilian ve Geç Magdalenian paleolitik alet gruplarını takip eden katmanlı sırada bulunmuştur. Sauveterrian endüstrisi çoğunlukla üçgen olmak üzere geometrik şekillerdeki küçük bıçaklar üzerine yapılmış mikrolitler (çok küçük aletler) ile karakterize edilmektedir. Yine, adını Fransa'daki bir başka yerleşim yerinden almış olan Castelnovian endüstrisi ise, düzgün ve bir şekilde daha büyük bıçaklar üzerine yapılmış trapezoidler ile ayırt edilmektedir. Kimi zaman farklı adlarla (yani, Castelnovian yerine "Tardenoisian" adıyla) da anılan bu şema açısından bölgesel

Şekil 1: İtalya, Riparo di Romagnano'dan Sauverterrian ve Castelnovian endüstrilerinin karakteristik örnekleri. Museo Tridentino di Scienze Naturali'den Dr. Michelle Lanzinger'in izniyle çoğaltılmıştır.

farklılıklar söz konusu olmakla beraber, sadelik adına ayrımı sözü edilen iki endüstri bağlamında düşünmek yeterli olacaktır (Şekil 1).

Preboreal/Boreal ile Atlantik arasındaki temel farklılık iklimdir; ilkinde daha serin ve kurak olan iklim koşulları ikincisinde daha sıcak ve nemlidir. Buradaki asıl mevzu, Holosen Dönem'in Avrupa'nın avcı-toplayıcı popülasyonlarında bir değişim dönemi olmasıdır. Söz konusu dönüşümler kullanılan taş alet türlerinde, faunada ve kültürel çevre kullanımının doğasında bariz bir şekilde görülmektedir. Her ne kadar beraberinde gelişen sosyal etmenler de rol oynamış olsa da, bu değişim büyük ölçüde çevresel kaynaklıdır. Holosen Dönem'deki başlıca çevre-

360 Antik Avrupa

sel gelişmeler ormanlık alan oluşumundaki artış ve bununla birlikte toprak yüzeyi ve bitki kaynağı çeşitliliğinde meydana gelen düzelme, deniz seviyesinin yükselmesi, kıyı şeritlerinin kaybedilmesi ve iç kesimlerdeki su seviyelerinde gerek deniz gerekse nehir habitat ve kaynaklarını etkileyecek boyuttaki dalgalanmalar olmuştur. Bu çevresel gelişmelerle bağlantılı olarak, yeni kaynakları benimsedikçe veya kimi örneklerde bu kaynakları kullanma stratejileri geliştirdikçe insan popülasyonlarının geçim sistemlerinde değişiklikler meydana gelmiştir.

Elbette ki söz konusu çevresel değişimler insan ömrü açısından bakıldığında son derece yavaş cereyan etmiştir ve Michael Jochim'in *Europe's First Farmers* adlı kitabında altını çizdiği üzere, bunlar "ani ve hızlı değişimler değil, habitat ve kaynak miktarlarındaki kademeli değişiklikler olarak algılanacaklardır." Orta ve Güney Avrupa'nın farklı dağlık bölgelerinde yaşanan kültürel gelişmeyle karşılıklı etkileşime girmiş olan farklı coğrafi, iklimsel ve çevresel etmenler tektürel bir Pleistosen Sonrası adaptasyon süreci tanımlı yapmayı daha da güçleştirmektedir. Buna karşın, bölgesel bir yaklaşım çeşitli etmenleri kapsamakta ve araştırmaçıya arkeolojik kültürlerden ziyade bölgeler arasında karşılaştırma yapma imkânı sağlamaktadır.

ALP DAĞLARI VE ALP DAĞLARI ETEKLERİ

Araştırmacılar Kuzeydoğu İtalya'da, özellikle de Adige Vadisi'nde, Savuterran yontma taş endüstrisiyle tanınan Preboreal/Boreal Dönem (yak. 10.300–7.500 yıl öncesi) ile Castelnovian endüstrisiyle birlikte anılan Atlantik Dönemi (yak. 7.500–6.000 yıl öncesi) arasında yerleşim dağılımı farklılıkları olduğunu gözler önüne sermiştir. Bu iki endüstri arasındaki ayrılma özellikle keskin değildir ve anlamlı bir karşılaştırma çerçevesini desteklemedeki kullanırlılıkları sınırlıdır. Daha önceki dönemlerde yerleşimler hem Alp Dağları vadi altlarına hem de rakımları 1.900 metre ile 2.300 metre arasında değişen dağlık kesimlere dağılmışlardır. Zaman içinde dağlık kesimlerdeki yerleşimler ve hatta Castelnovian kamp yerleri olarak yorumlanan ve Atlantik Dönemi başlangıcına tarihlenen yüksek rakımlı yerleşimler azalırken, Alp Dağları vadi altlarındaki yerleşimler var olmaya devam etmiştir. Buna ek olarak, Ön-Alpler bölgesi ve ovalarda daha eskiden ziyade, giderek artan sayıda daha geç dönem yerleşimine rastlanmıştır.

Yerleşim dağılımındaki bu değişiklik zaman içinde meydana gelen ve soğuk, kurak bir çevreden ılıman ve daha nemli ormanlık alanlara doğru yaşanan ilerlemenin de eşlik ettiği ekolojik değişikliklerle ilişkili gelişmiştir. Bu değişikliklere ormanlık alanların genişlemesi ve deniz seviyesindeki yükselme de dâhildir. Boreal ile Atlantik dönemleri arasında sıcaklık ve nem oranlarında görülen artış düşük rakımlı bölgelerde dağ keçileri ve Pirene keçilerinin yok olmasına neden olurken, meşe ve fındık ağaçlarının yayılması ve stoğu destekleyecek boyutta çoğalması Alp Dağları vadi ve ovalarında alageyik, karaca ve yaban domuzu popülasyonlarının gelişmesini beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla, keçi habitattının geri çekilmesi arazi kullanımı, yerleşim dağılımı ve avcılık örüntülerini de etkilemiş, bunun yanı sıra hayvan kesme örüntüleri üzerinde de bir etkiye sahip olmuştur. Üç Adige Vadisi yerleşiminden, yani Pradestel, Romagnano III ve Soman kayalık sığınağından ulaşılan faunal bulgular mevsimlik keçi avlama pratiğinin Boreal-Atlantik altdönemleri boyunca devam ettiğini gözler önüne sermiştir. Bununla beraber, bu hayvanları avlamak için daha uzun mesafeler tırmanılması gerektiğinden, avlanan hayvanların taşınması ciddi bir sorun olmuş ve bu taşıma sıkıntılarını azaltmak amacıyla hayvanların kesilmesi ve derilerinin yüzülmesi gibi işlemler avlanma yerlerinde gerçekleştirilmeye başlamıştır. Diğer önemli katmanlı yerleşimler arasında ise Vatte di Zambana (Adige Vadisi) ve Riparo Gabon'u (Trento'nun doğusu) saymak mümkündür.

Diğer taraftan, sonraki araştırma çabalarını gözler önüne seriyor olmaları itibariyle, bu bölgedeki yüksek rakımlı yerleşimlerinden de söz etmek yerinde olacaktır. Deniz seviyesinden 830 metre yüksekte bulunan Vaiale yerleşimi çeşitkenar üçgenler, arkalıklı uçlar, (özel bir üretim tekniğini yansıtan türde) mikroburinler, karotlar ve taş alet yapımından arta kalan sivri uçlu parçalardan oluşan bir taş alet grubuna sahip olması itibariyle bir Sauveterrian yerleşimi olarak değerlendirilmektedir. Bir diğer Sauveterrian yerleşimi olan Rondeneto ise deniz seviyesinden 1,780 metre yüksekte yer almaktadır. Burada bulunan taş alet grubu oldukça küçük boyutta bir karot, çeşitkenar üçgenler, arkalıklı bıçaklar ve uçlar, yan kısımları keskin kazıyıcılar ve mikroburinlerden oluşmaktadır. Her iki yerleşimin de avlanma kampı olduğu sanılmaktadır.

Deniz seviyesinden 2.000 metre yüksekte yer alan Lago delle Buse 1 ve 2 yerleşimlerinde ise (günümüzden 8.220±110 yıl önce, başka bir ifadeyle, M.Ö. 7040–M.Ö. 6813) Boreal Dönem'in sonu veya Atlantik

Dönemi'nin başlangıcına tarihlenen daha geç bir taş alet grubu bulunmuştur. Yine Sauveterrian olduğu düşünülen bu taş alet grubu mikrolitler ve yan kısımları keskin kazıyıcılardan oluşmaktadır. Yüksek rakımlı yerleşimlere son örnek, Brescia Alpleri'nde deniz seviyesinden 2.000 metre yüksekte yer alan ve Orta Atlantik Dönemi'ne (günümüzden 6.790 ± 120 yıl önce, başka bir ifadeyle, M.Ö. 5930-M.Ö. 5445 ile günümüzden 6.870 ± 70 yıl önce, başka bir ifadeyle, M.Ö. 5849-M.Ö. 5592 arasında) tarihlenen Laghetti del Crestoso yerleşimidir. Geç Castelnovian olduğu düşünülen yerleşimin muhtemelen dağ keçilerinin avlandığı bir mevsimlik avlanma kampı olduğu tahmin edilmektedir.

Bu yerleşimler Holosen Dönem kaynakları ve arazi kullanım örüntüleri hakkında son derece değerli veriler sunmaktadır. Örneğin, Lago delle Buse, her ne kadar insan kaynaklı olup olmadığı bilinmese de, arkeolojik kayıta ateşin varlığına ilişkin kanıtlar ortaya koymaktadır. Ateşin bilinçli bir şekilde meyve ve fındık türlerini geliştirmek üzere kullanılmış olması mümkündür. Holosen Dönem boyunca ateşin, ormanlık alanlar ve Alp Dağları eteklerindeki ağaçların yapısını oluşturmuş önemli bir unsur olduğuna inanılmaktadır. Ateş kanıtlarının bulunduğu diğer Alp Dağları yerleşimleri ise Sette Comuni Ovası'nda yer almaktadır.

Apennin Dağları'nda veya Valcamonica bölgesinde bariz bir şekilde bu tür faaliyetlere ilişkin herhangi bir kanıta rastlanmazken, Brescia Alpleri'nde deniz seviyesinden 925 metre yüksekte yer alan ve günümüzden 6.810 ± 70 yıl öncesine (M.Ö. 5765-M.Ö. 5528) tarihlenen Sopra Fienile Rossino yerleşiminde kömürleşmiş fındık kabukları ortaya çıkarılmıştır. Yine, başka bölgelerde de arkeolojik kayıta Mezolitik Dönem'deki fındık (*Corylus avellana*) kullanımına ilişkin bulgulara ulaşılmıştır. Bu durum, fındığın kolaylıkla taşınabilen ve depolanabilen besin değeri yüksek bir gıda olduğuna işaret etmektedir.

Laghetti del Crestoso, sözü edilen diğer avlanma kamplarından çok daha karmaşık bir yerleşimdir ve yerel olmayan taş materyallerin varlığı Erken Holosen Dönem boyunca takas ağlarının var olup olmadığı sorusunu beraberinde getirmektedir. Her ne kadar özellikle de Castelnovian Dönem boyunca varlıkları sıklıkla kabul görüyor olsa da, bu tür ağların varlığına ilişkin ayrıntılı kanıtlar hâlâ son derece sınırlıdır. Monteval de Sora (Belluno'nun San Vito di Cadore kasabası) Dolomite Dağları'nda (Doğu Alpler'de yer alan sıradağlar) bulunan önemli bir

yerleşimdir ve son derece ender görülen bir Mezolitik Dönem mezarını da içinde barındırmaktadır. 1985 yılında keşfedilmiş olan yerleşim deniz seviyesinden 2.100 metre yüksekteki bir düzlük üzerinde bulunan büyük bir yalılar çıkıntısının altında yer almaktadır. Yerleşim yeri olarak en eski kullanımı Mezolitik Dönem'e tarihlenen yerleşimin alet tipolojisi temelinde Sauvetterian Dönem'e (günümüzden yaklaşık 7.500 yıl önce, başka bir ifadeyle M.Ö. 6500) ait olduğu düşünülmektedir. Bölge, bünyesinde barındırdığı mezarın da tarihlendiği Castelnovian Dönem'de de (günümüzden yaklaşık 6.500 yıl önce, başka bir ifadeyle M.Ö.5500) yerleşim yeri olarak kullanılmıştır. Söz konusu mezarda bulunan iskelet 167 santimetre boyunda, 40 yaşlarında, sağlıklı ve güçlü bir erkeğe aittir ve taş aletlerin yanı sıra, delinmiş geyik dişinin de aralarında bulunduğu kemik ve boynuz aletlerle birlikte gömülmüştür.

KUZEY APENNİN SIRADAĞLARI

Doğu Liguria ve bitişiğindeki Tusco-Emilian sıradağları Mezolitik Dönem'e tarihlenen yüzey buluntuları bakımından oldukça zengindir. Örneğin, Emilian Ön-Apennin sıradağlarındaki Gazzaro yerleşimi bir ocaklık ve hayvan kemiği kalıntıları barındırmaktadır. Yüksek rakımlı Emilian yerleşim yerleri arasında deniz seviyesinden 1.619 metre yüksekte bulunan (günümüzden 6.960±130 yıl önce, başka bir ifadeyle M.Ö. 6020-M.Ö. 5582) ve deniz seviyesinden 1.764 metre yüksekte bulunan (günümüzden 6.620±80 yıl önce, başka bir ifadeyle M.Ö. 5622-M.Ö. 5348) Lama Lite gibi yerleşimleri saymak mümkündür. Tuscan'y'de, Piazzana yerleşimi deniz seviyesinden 820 metre yüksekte bulunmakta olup tarihsel olarak biraz daha eskiye dayanmaktadır (günümüzden 7.330±85 yıl önce, başka bir ifadeyle M.Ö. 6366-M.Ö. 5979).

OVALAR

Her ne kadar yirminci yüzyılın son on yılından itibaren ivme kazanmış olsa da, Po ve Friuli ovaları Alpler bölgesindeki kadar yoğun araştırmalara konu olmamıştır. Po Ovası'ndan ulaşılan Mezolitik Dönem'e ait yayınlanmış veri mevcut değilken, Friuli Ovası'nda 1970'lerden beri büyük kısmı yüzey araştırmalarından edinilmiş veriler toplanmıştır. Bununla beraber sadece Bierzo kayalık sığınağı gibi birkaç yerleşimde

kazı çalışması gerçekleştirilmiştir. Taş tipolojisine göre, bu yerleşim de tıpkı San Giorgio di Nogaro yerleşimi gibi Sauveterrian Dönem'e aittir. Bir başka yerleşim yeri, Muzzana del Turgnano ise yine tipoloji bakımından Castelnovian Dönem ile ilişkili görünmektedir.

Friuli'de, tıpkı diğer pek çok yerde olduğu gibi, buzulaş özelliği taşıyan tepeler arasında muhtemelen Holosen Dönem'de yığılmış olan buzul orijinli havzalarla çevrili Mezolitik Dönem yerleşimlerine rastlanmıştır. Bu yerleşimler arasında Torres boyunca uzanan yerleşimlerin yanı sıra, Molin Nuovo, Rive d'Arcano, Corno-Ripudio, Cassacco, Porpetto yerleşimlerini saymak mümkündür. Her ne kadar kayıtlar sınırlı ve zayıf olsa da, bu bölgede balık, su kaplumbağası ve su kuşu gibi su kaynaklarına dönük bir vurgu olduğu düşünülmektedir. Eldeki mevcut veriler ışığında, bu bölgede Erken Mezolitik Sauveterrian Dönem ile sonrasındaki Castelnovian Dönem arasında zaman içinde yerleşim dağılımı örüntüsünde çarpıcı bir değişim görülmediğini söylemek mümkündür.

KARST

Trieste Karstı kuzeybatıda Isonzo Nehri'nin alüvyal çökelleri, kuzeydoğuda Vipacco çökük katmanı, güneydoğuda Val Rosandra ve güneybatıda Adriyatik Denizi ile kuşatılmıştır. Karst bir zamanlar çoğunluğunu meşe ağacı, gürgen ağacı ve dişbudak ağacının oluşturduğu karışık meşe ormanı ile kaplıyken, açıklık alanlar M.S. on dördüncü yüzyılda başlamış ve dört yüzyıl içinde orijinal orman örtüsü neredeyse tümüyle yok olmuştur. Trieste Karstı'ndaki Mezolitik Dönem yerleşimi büyük ölçüde mağara bilimcilerin bölgedeki çalışmaları sayesinde en az yirminci yüzyılın ikinci yarısından beridir bilinmekte ve araştırılmaktadır.

Slovenya ve Istria'dan birkaç Mezolitik Dönem açık yerleşim yeri biliniyor olmasına karşın, bu İtalyan karstında bilinen bir açık yerleşim yeri mevcut değildir. Diğer taraftan Breg, kazı çalışması yürütülen ve günümüzden 6.830±150 yıl öncesine (M.Ö. 5968-M.Ö. 5440) tarihlenen Ljubljana bölgesinde yer alan bir açık alan yerleşimidir. Slovenya'daki diğer yerleşimlerin yanı sıra, Breg'de ortaya çıkarılan faunal kalıntılar Erken Holosen Dönem boyunca alageyik, yaban domuzu ve karaca avlandığını gözler önüne sermektedir. Buna ek olarak, yine Ljubljana bataklık alanı yakınlarında yer alan bir diğer Mezolitik Dönem yerleşimi olan Pod Crmukljo'nun yanı sıra, bu yerleşimde de su samuru ve

balık kalıntıları bulunmuştur. Bu tür buluntular, Breg ve Slovenya karstındaki Spehovka mağara yerleşiminde bulunan kemik zıpkınlarla beraber, deniz kaynaklarının da avcı-toplayıcı topluluklar tarafından kullanıldığını ortaya koymaktadır.

Kuzeydoğu Istria'da, Pupiçina mağara yerleşiminde yaklaşık olarak günümüzden 9.500-10.000 yıl öncesine tarihlenen Mezolitik Dönem birikintileri bulunmuştur. Taş alet grubuna ek olarak, hafirler delinmiş deniz kabukları ve delinmiş alageyik köpek dişlerine rastlamıştır. Yine, Pupiçina bölgesinde birkaç başka yerleşim yeri daha yer almaktadır ve bunlar daha kapsamlı bir projenin bir parçası olarak çalışma konusu edilmiştir. Bu yerleşim yerlerine ebrn kayalık sığınağı (M.Ö. 8400-M.Ö. 7610) ve Kotle açık hava yerleşimi (Castelnovian Dönem'e ait olup tarihi bilinmemektedir) de dâhildir. Projede ulaşılan sonuçlar avcı-toplayıcı popülasyonlarının kaynak kullanımında zaman içinde meydana gelen değişikliklere ışık tutmuştur.

Grotta dell'Edera, İtalya'da, Trieste yakınlarında yer alan ve yine araştırılmaya devam edilen bir karst mağarasıdır. Edera'da yapılan çalışmalar Mezolitik ve Neolitik Dönem'e ait geçici mesken bölümlerini oluşturan birleştirilmiş ocaklar, pişirme zeminleri ve ateş çukurlarını ortaya çıkarmıştır. Neolitik seviyelerin altında yaklaşık olarak M.Ö. 6500'e tarihlenen bir Castelnovian ocak bulunmuştur. Bu ocak içinde süslenmemiş ve herhangi bir zaman veya kültüre ait izler taşımayan, Mezolitik Dönem aletleri ile Neolitik Dönem çömlekçiliğinin sıradışı bir birleşimi olan iki sade kaptan kalma çömlek kırıkları ve taş aletler bulunmuştur. Buna ek olarak, söz konusu yapı içinde yerel olmayan kumtaşından yapılmış, her biri yaklaşık 1.5 milimetre çapında üç adet delikli boncuğa rastlanmıştır. Kireçtaşı mağarası için son derece egzotik unsurlar olan küçük kumtaşı ve okra parçaları da yine ortaya çıkarılan parçalar arasındadır. Son olarak, bu ocakta faunal kalıntılara kabuklu deniz canlısı türleri hâkimdir ki bu, aynı döneme ait başka mağaralarda da karşılaşılan bir durumdur. Örneğin, Azzura ve Tartaruga mağaralarında kara yumuşakçaları daha eski seviyelerle bağlantılı bir şekilde bulunmuşken, deniz yumuşakçaları ve balıkçılık Castelnovian endüstrilerle bağlantılı olarak daha sonraki seviyelerde faunal kalıntılara hâkim olmaya başlamıştır.

Tahmin edileceği üzere, genellikle eriyen buz tabakalarına bağlı olarak deniz seviyesindeki değişimlerle örtüşen tarihler yaklaşık olarak gü-

366 Antik Avrupa

nümüzden 8.000-7.000 yıl öncesine işaret etmektedir. Bu tarihlerden öncesine ait dolaylı kanıtlar iç kesimlerin belirli aralıklarla, muhtemelen mevsimlik olarak kullanıldığı Pleistosen Dönem boyunca Kuzey Adriyatik Ovası'nın zengin toynaklı hayvan faunasına ev sahipliği yaptığını göstermektedir. Deniz seviyesinde meydana gelen yükselmeye birlikte, Kuzey Adriyatik'te uzanan kıyı ovasının yaklaşık 20-25 kilometrelik kısmı sular altında kalmış ve ova Trieste Körfezi'ni çevreleyen küçük bir alanla sınırlanmıştır. Erken Holosen Dönem boyunca deniz seviyesinin giderek yükselmesi jeologlar tarafından bilinmekle beraber dönemin arkeolojik kaydıyla zayıf bir ilişki sergilemektedir. Buna karşın, söz konusu bölgedeki kaynak bazlı azalma dikkate değerdir; hakeza bunun demografik etkileri de. Özetlemek gerekirse, Kuzey Adriyatik'te bir zamanlar Ancona ve Zadar'a kadar uzanan ovanın kademeli bir şekilde kaybedilmesi şüphesiz ki Holosen Dönem'de meydana gelen gelişmelerde etkili olmuştur. Daha eski yerleşimlerin sular altında kalmasının yanı sıra, deniz seviyesindeki yükselmenin iç kesimlerdeki akarsu yatakları, haliçler ve lagünler üzerinde de ciddi etkileri olmuştur.

ORTA VE GÜNEY İTALYA

Kuzey Adriyatik bölgesinin dışında kalan alanlar Mezolitik Dönem kaydının henüz ve hâlâ bilinmediği bölgelerdir. Geçmişte, Orta ve Güney İtalya avcı-toplayıcı topluluklarının Pleistosen Dönem sonrasında da Epipaleolitik taş aletleri kullanmaya devam etmiş olduklarına inanılıyordu. Adını Orta İtalya'da, Puglia yakınlarında yer alan Grotta Romanelli'den alarak Romanellian olarak bilinen ve günümüzden 9.000 ile 10.000 yıl öncesi arasındaki döneme tarihlenen özel bir endüstriden söz etmek mümkündür. Bu eski alet grupları küçük dairesel ve asimetrik kazıyıcılar, burinler, arkalıklı bıçaklar, mikroburinler ve geometrik şekiller (bölüt ve üçgenler) içermektedir. Yapılan yeni araştırmalar Romanellian endüstrisini takiben tıpkı Akdeniz'in başka bölgelerinde olduğu gibi bu bölgede de bir Sauveterrian-Castelnovian endüstri sıralanımının var olduğunu gözler önüne sermektedir. Bu anlamda önemli yerleşim yerleri arasında Campania'daki Grotta della Serratura, Basilicata'daki Tuppero dei Sassi ve Grotta Latronico 3 ve Puglia'daki Grotta Marisa ve Grotta delle Mura'yı saymak mümkündür. Faunal kalıntılar üzerinde yapılan çalışmalar, tıpkı çok daha kuzeyde kalan bölgelerde

olduğu gibi, burada da avcılığın dağ keçisi ve Pirene keçisinden zaman içinde giderek alageyik ve yaban domuzuna kaydığını ortaya koymaktadır. Ancak bu avcılık örüntüsünde elbette ki bölgesel farklılıklar söz konusudur. Örneğin, Puglia'daki Salento Yarımadası'nda yer alan daha az ormanlık karstta at ve sığır avlandığı saptanmıştır.

DOĞU ADRIYATİK KIYISI

Her ne kadar Epigravettian adıyla anılan kültüre ait alet gruplarına rastlanmış olsa da, Adriyatik kıyı şeridinin güney kesimlerindeki (Dalmatya, Karadağ ve Arnavutluk) Mezolitik Dönem yerleşimlerine ilişkin bulgular oldukça sınırlıdır. Gravettian adıyla anılan Paleolitik taş alet geleneğinin son evresi olan Epigravettian (yak. 12.000 yıl önce) Avrupa genelinde bilinmekte olup arkalıklı bıçaklarla karakterize edilmektedir. Alet gruplarında görülen bu devamlılıklar bu bölgede sözelimi Kuzey İtalya'ya kıyasla daha az çevresel değişikliğin yaşanmış olabileceğine işaret etmektedir. Karadağ'da Mezolitik Dönem aletlerine rastlanan iki önemli yerleşim yeri bulunmaktadır: Crvena Stijena ve (yak. yedi bin yıl öncesine ait) Castelnovian tipi endüstrilerle bilinen Odmut. Daha da güneyde, Batı Karadağ'da, Erken Neolitik Dönem katmanlarının Baskı Bezemeli Kap kültürü ve (Djuricic'in taş alet gruplarındaki esnek kültürel bağlantıyı mimlemek amaçlı deyişle) "Castelnovian görünümlü endüstriler" ile birlikte kayıt altına alınmış olması bölgenin son avcı-toplayıcı toplulukların ilk gıda üreticileri ile karşılaşmış olduklarını göstermektedir.

Güneye doğru devam edilecek olursa, Arnavutluk'un Yunanistan sınırına yakın kesimlerinde yer alan Konispol Mağarası'nda yapılan kazı çalışmasında Mezolitik Dönem'e ait materyaller ortaya çıkarılmıştır. Hafirler yerleşimi Yunanistan'ın Mezolitik Dönem birikintilerine sahip meşhur bir yerleşim yeri olan Franchthi Mağarası ile karşılaştırmışlardır. Diğer taraftan, Arnavutluk'ta 1930'larda Luigi Cardini tarafından ortaya çıkarılmış olan mağaraları yeniden yerleştirmek amacıyla yürütülen bir yüzey araştırmasında Mezolitik Dönem taş aletleri barındırıyor olma ihtimali bulunan en az üç mağara rapor edilmiştir: (Acroceraunian Dağları'nda Dukat Ovası'nın batı yakası kıyısı boyunca uzanan) Kanalit kayalık sığınağı, (Delvina yakınlarındaki) Kamenica Mağarası ve (Butrint yakınlarındaki) Ksamili tepesi ve köyü.

BALKANLAR

Tuna Nehri boyunca yer alan Demirkapı Boğazı yerleşimleri (Lepenski Vir, Padina, Vlasac ve diğerleri) bu ciltte ayrı başlıklarda ele alınmaktadır. Bu yerleşimler Mezolitik Dönem avcı-toplayıcılarının alışlagelmişin dışında bir bağlamda araştırılması noktasında istisnai bir imkân sunmaktadır. Bu yerleşimler dışında da, Balkanlar'da kapsamlı bir Mezolitik Dönem kaydı mevcut değildir. Güney Avrupa'daki duruma benzer şekilde, burada da Geç Buzul Çağı'ndan Buzul Çağı Sonrası ve Holosen Dönem'e geçişte meydana gelen değişimler, her ne kadar belirli bölgeler farklı şekillerde etkilenmiş olsalar da, orman örtüsünde çam ağacından karışık meşe ormanına doğru yaşanan değişimle imlenmiştir.

Genel itibariyle, Pleistosen Dönem sonrasında iklim ve bitki örtüsünde görülen farklılık Alpler'e yakın kesimlerde Orta Balkanlar'dakinden çok daha büyük olmuştur. Geç Buzul Çağı boyunca, Epigravettian endüstrileri İtalya'da rastlananlara benzer türlerle Alpler'in doğusunda oldukça yaygındır. Bu dönemden sonra ise taş alet türleri temelinde, biri Güney Avrupa'dakiyle (Fransa ve İtalya) benzerlikler sergileyen ve daha önceki Sauveterrian endüstrileri ile de bağları bulunan Castelnovian kültürü olmak üzere, üç farklı gelenek mevcut gibi görünmektedir. İkinci gelenek, belli trapezoidlerle (Castelnovian endüstrilerinin ayırıcı özelliği) temel Epigravettian geleneklerini devam ettirirken, Romanya'daki Ripiceni-Izvor gibi yeni yerleşimleri de bünyesine katmıştır. Üçüncü gelenek ise Demirkapı Boğazı yerleşimlerinde görülmektedir.

Yunanistan'da da yine Balkanlar'dakiyle benzer bir durum söz konusudur, yani Mezolitik yerleşim oldukça zayıf gibi görünmektedir. Yunanistan Mezolitiği'ne ilişkin yapılan bir yüzey çalışmasında ortaya çıkarılan yerleşimlerin sayısı onu bulmazken, bunların sadece ikisinde kazı çalışması gerçekleştirilmiş ve bu çalışmalarda ulaşılan sonuçlar yayınlanmıştır. Buna ek olarak, Buzul Çağı Sonrası Dönem'in başları boyunca yerleşimlerin dağılımı düzensiz gibi görünmektedir ve Yunanistan'ın çok büyük bir kesimi belirgin bir şekilde nüfus barındırmamaktadır. Bu seyrekliğin nedeni ya nüfus yetersizliğidir ya da yerleşimleri alüvyal çökeltiler altında bırakacak boyutlardaki deniz seviyesi yükselmesi veya vadilerdeki çökme gibi çevresel etmenlerle ilişkilidir. Öte yandan, Doğu Teselya'daki Theopetra Mağarası'nda Mezolitik Dönem birikintilerine rastlanması ikinci olasılığı destekler mahiyettedir. Bu birikintiler M.Ö.

9780 ile M.Ö. 6700 arasında değışen yedi farklı zaman dilimine tarihlenmektedir.

ORTA AVRUPA'NIN GÜNEY KESİMLERİ

Batı Bölgesi. Orta Avrupa'nın güney kesiminin batı bölümü Güney Almanya, Avusturya'nın Almanya'ya komşu kesimleri (Avusturya Mezolitöği hakkındaki bilgiler oldukça sınırlı olmasına karşın) ve İsviçre'yi kapsayan iyi araştırılmış bir Mezolitik kayda sahip bir bölgedir. Arkeolojik kayıt Erken ve yaklaşık olarak M.Ö. 6600 gibi bir tarihlemeyle, Geç Mezolitik Dönem olarak ikiye ayrılmaktadır. Erken Mezolitik Dönem, başka bir ifadeyle, Beuronien Dönem günümüzden 7.800 yıl öncesi ile 10.300 yıl öncesi arasında yaklaşık 2.500 yıl sürmüştür. Alet türleri yukarıda değinilen Sauveterrian endüstrilerindeki türlerden çok farklı değildir: üçgenler, arkalıklı dilgicikler ve mikro uçlar. Bu döneme ait çok sayıda yerleşim mevcuttur ve bunlar arasında yüzey çalışması gerçekleştirilmiş mağaralar, kayalık sığınakları ve açık hava yerleşimleri de yer almaktadır. Diğer taraftan, Geç Mezolitik Dönem yerleşimleri çapraz ok uçları, düzgün bıçak teknolojisi ve ayrıntılı boynuz işlemede kullanıldığı düşünülen (Akdeniz Castelnovian alet gruplarında bulunanlardan farklı olmayan türlerde) trapezoid mikrolitler içermektedir.

Bölgede kazı çalışması yürütölmüş olan yerleşimlerden biri Federsee Gölü'nün eski kıyı şeridinde yer alan Kuzeybatı Henauhof 2'dir. Bu yerleşim kemik ve boynuz parçaları yığını içeren bir ocaktan ibarettir. Ocağın içinde yanmış taş ve kemik parçaları bulunmuştur. Aletler arasında bir trapezoid mikrolitin yanı sıra diğer mikrolitler yer almaktadır: iki delgi, iki burin ve üç kazıyıcı, iki karot, birkaç düzgün, iyi yapılmış bıçak ve çok sayıda taş parçası. Kömürleşmiş materyaller günümüzden 7.260±180 yıl öncesine (M.Ö. 6425-M.Ö. 5716) ve günümüzden 6.940±60 yıl öncesine (M.Ö. 5945-M.Ö. 5666) tarihlenmiştir. Organik kalıntılar üzerinde yapılan analizler yerleşimin mevsimlik yerleşim örüntüsünün bir parçasını oluşturan ve genel faaliyetlerin yürütöldüğü kısa süreli bir kamp yeri olduğunu ortaya koymaktadır. Faunal kalıntılar avlanma faaliyetlerinde daha güneydeki Mezolitik Dönem avcılığındakine benzer farklılıkları gözler önüne sermiştir.

Erken Mezolitik Dönem'deki yerleşim yoğunluğuna kıyasla, bölgedeki Geç Mezolitik Dönem yerleşimleri görece daha az sayıdadır. Nüfus

370 Antik Avrupa

azalması, doğal süreçlere bağlı olarak farklı yerleşim yerlerinin yok olması ve daha az görünür kültürel çevrelerin kullanılmasını beraberinde getiren yerleşim örüntülerinin yeniden düzenlenmesi bu durumun nedenleri olarak sunulan açıklamalardan bazılarıdır. Bu bölgedeki Geç Mezolitik Dönem topluluklarının kendilerini dolaylı olarak Avrupa'nın güneybatı ve güneydoğu kesimlerine bağlayan geniş çaplı takas ve iletişim ağlarına sahip olmalarını sağlayan iyi ve elverişli bir durumdan söz etmek mümkündür. Buna ek olarak, Geç Mezolitik Dönem'in (Son Mezolitik Dönem olarak adlandırılmaktadır) daha uzun bir dilimi kapsadığının kavranmasına yol açan keşif ve araştırmalar bölgenin daha eski gıda üreticilerinin ve de geç avcı-toplayıcı topluluklar ile yaklaşık altı bin yıl önceki gıda üreticisi gruplar arasındaki olası karşılıklı etkileşimin örtüştüğünü ortaya koymaktadır.

Doğu Bölgesi. Bu bölgede (günümüzde Macaristan ve Slovakya'nın batı kesimlerini içine alan bölge) Mezolitik Dönem hakkında çok fazla bilgi mevcut değildir. Slovakya yerleşimi Sered'de bir Sauveterrian alet grubu bilinirken, Moravia'da ise belirgin bir şekilde Castelnovian endüstrisine ait bir yapı ortaya çıkarılmıştır. Büyük Macaristan Ovası'nın kuzeybatı kesiminde yer alan Zagyva Havzası'nda yürütülen yoğun yüzey araştırmaları ve stratigrafik kazılar sonucunda eski nehir yatakları kenarlarındaki alçak tepeler üzerine kurulmuş birkaç Mezolitik Dönem yerleşimi (Sauveterrian tipi aletlerle birlikte) ortaya çıkarılmıştır. Bu nehirlerin çok büyük olasılıkla Boreal Dönem boyunca galeri ormanları beslediğine ve bu durumun buraları eski göl yatakları yakınlarında bulunanlara benzer kamp alanları olarak cazip kıldığına inanılmaktadır.

SONUÇ

Avcı-toplayıcı popülasyonları Buzul Çağı sonrasına adaptasyonda bir anlamda üstlerine düşenin hakkını verememiş gibi görünmektedirler; bunlar neredeyse tarihleri olmayan insan topluluklarıdır. Bu insanlar bir "geçiş" döneminde yaşamışlardır ve geçiş dönemleri üzerine çalışan teorisyenler açıklama ararken orijinlerden daha çok gelecekteki durumlara bakma eğilimindedirler. Bu nedenle, Mezolitik Dönem üzerine yapılan araştırmalar Neolitik Dönem'in gıda üreticisi nüfuslarına odaklanmakta ve bu insanlar ve ekonomileri ile yerini almış oldukları avcı-toplayıcılar arasındaki ilişkilerinin izini sürmekte ve incelemektedir.

Oysaki Mezolitik Dönem avcı-toplayıcılarını değişen çevre koşulları ve sosyal ilişkiler karşısında yeni stratejiler geliştirmiş insanlar olarak ele alan bir yaklaşım muhtemelen çok daha ilgi çekici olacaktır.

Ayrıca bkz. Demirkapı Mezolitliği (1. Cilt, 2. Bölüm); Franchthi Mağarası (1. Cilt, 2. Bölüm).

KAYNAKÇA

Alciati, G., L. Cattani, F. Fontana, vd. "Mondeval de Sora: A High Altitude Mesolithic Campsite in the Italian Dolomites." *Preistoria Alpina* 28, no. 1 (1994) 28: 351–366.

Barker, Graeme. "Early Holocene Environments and Subsistence Strategies in the Mediterranean Basin." İçinde *Colloquium XIV Adaptations to Post-Glacial Environments*. Proceedings of the UISPP XIII Annual Congress, Forli, Italy. Vol. 7. Ed. S. Kozłowski & C. Tozzi, s. 105–112. Forli, Italy: A.B.A.C.O., 1996.

Biagi, Paolo. "Some Aspects of the Late Mesolithic and Early Neolithic Periods in Northern Italy." İçinde *From the Mesolithic to the Neolithic*. Proceedings of the International Archaeological Conference, Damjanich Museum of Szolnok, 22–27 Eylül, 1996. Ed. Róbert Kertész & János Makkay. Budapest, Hungary: Archaeolingua, 2001.

"Mesolithic Exploitation of the Highland Zone: A Case Study for the Southern Alps." *Preistoria Alpina* 28, no. 1 (1992): s. 367–372.

Bietti, Amilcare. "Normal Science and Paradigmatic Biases in Italian Hunter-Gatherer Prehistory." İçinde *Perspectives on the Past: Theoretical Biases in Mediterranean Hunting-Gathering Research*. Ed. Geoffrey A. Clark, s. 258–281. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1991.

Budja, Mihael. "The Transition to Farming in Southeast Europe: Perspectives from Pottery." *Documenta Praehistorica* 28 (2001): s. 27–48.

Cannarella, Dante. "La storia delle ricerche del mesolitico sul Carso Triestino." İçinde *Il Mesolitico sul Carso Triestino*. Ed. A. M. Radmilli, s. 13–20. Trieste, Italy: Edizioni Svevo Trieste, 1984.

Clark, Geoffrey A., ed. *Perspectives on the Past: Theoretical Biases in Mediterranean Hunter-Gatherer Research*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1991.

Dalmeri, G., & M. Lanzinger. "Risultati preliminari delle ricerche nei siti mesolitici del Lago delle Buse, nel Lagorai (Trentino)." *Preistoria Alpina* 28, no. 1 (1992): s. 317–349.

Djuricic, Liljana. "The Chipped Stone Industry from the Rock-Shelter of Trebacki Krs." İçinde *Prehistoric Settlements in Caves and Rock-Shelters of Serbia and Montenegro*. Fascicle 1. Vol. 16. Ed. Dragoslav Srejovic, s. 75–102. Belgrade, Yugoslavia: University of Belgrade, Center for Archaeological Research, 1996.

Francis, Karen. "The Lost Caves of Luigi Cardini: Explorations in Albania 1930–2001." <http://www.shef.ac.uk/~caora/3/cardini.html>.

372 Antik Avrupa

Jochim, Michael A. "The Origins of Agriculture in South-Central Europe." İçinde *Europe's First Farmers*. Ed. T. Douglas Price, s. 183–196. Cambridge, U.K.: Cambridge University Press, 2000.

A Hunter-Gatherer Landscape: Southwest Germany in the Late Paleolithic and Mesolithic. New York: Plenum Press, 1998.

"Surprises, Recurring Themes, and New Questions in the Study of the Late Glacial and Early Postglacial." İçinde *Humans at the End of the Ice Age: The Archaeology of the Pleistocene-Transition*. Ed. Lawrence Guy Straus, Berit Valentin Eriksen, Jon M. Erlandson ve David R. Yesner, s. 357–363. New York: Plenum Press, 1996.

Kotsakis, Kostas. "Mesolithic to Neolithic in Greece: Continuity, Discontinuity or Change of Course?" *Documenta Praehistorica* 28 (2001): s. 63–74.

Kozłowski, J. K. & S. K. Kozłowski. "Le mésolithique a l'est des Alpes." *Preistoria Alpina* 19 (1984): s. 37–56.

Lenneis, Eva. "The Beginning of the Neolithic in Austria: A Report about Recent and Current Investigations." *Documenta Praehistorica* 28 (2001): s. 99–116.

Miracle, Preston. "Mesolithic Meals from Mesolithic Middens." İçinde *Consuming Passions and Patterns of Consumption*. Ed. Preston Miracle & Nicky Milner, s. 65–87. Cambridge, U.K.: McDonald Institute for Archaeological Research, 2002.

Miracle, Preston, N. Galanidou ve S. Forenbaher. "Pioneers in the Hills: Early Mesolithic Foragers at Sebrn Abri (Istria, Croatia)." *European Journal of Archaeology* 3, no. 3 (2000): s. 293–329.

Müller, Johannes. *Das Ostadriatische Frühneolithikum: Die Impresso-Kultur und die Neolithisierung des Adria-raumes*. 9 vols. Prähistorische Archäologie in Südosteuropa. Berlin: Wissenschaftsverlag Volker Spiess, 1994.

Pluciennik, Mark. "Reconsidering Radmilli's Mesolithic." İçinde *Studi sul Paleolitico, Mesolitico e Neolitico del Bacino dell'Adriatico in ricordo di Antonio M. Radmilli*. Ed. Paolo Biagi, s. 171–184. Trieste, Italy: Edizioni Svevo Trieste, 2000.

Starnini, Elisabetta. "Stone Industries of the Early Neolithic Cultures in Hungary and Their Relationships with the Mesolithic Background." *Studi sul Paleolitico, Mesolitico e Neolitico del Bacino dell'Adriatico in ricordo di Antonio M. Radmilli*. Ed. Paolo Biagi, s. 207–220. Trieste, Italy: Edizioni Svevo Trieste, 2000.

Zvelebil, Marek. "Concepts of Time and 'Presencing' the Mesolithic." *Archaeological Review from Cambridge* 12, no. 2 (1993): s. 51–70.

"Mesolithic Prelude and Neolithic Revolution." İçinde *Hunters in Transition: Mesolithic Societies of Temperate Eurasia and Their Transition to Farming*. Ed. Marek Zvelebil, s. 5–16. Cambridge, U.K.: Cambridge University Press, 1986.

DEMİRKAPI MEZOLİTİĞİ

CLIVE BONSALL

Demirkapı bölgesi Geç Buzul Çağı ve Erken Holosen dönemleri boyunca süren istisnai insan yerleşimi kaydı ve Orta Tuna Havzası'nda tarıma geçiş sürecini çerçeveleyen koşullar ve olaylar hakkında eşsiz fikirler vermesi ile öne çıkmaktadır. Burada, Romanya ile Sırbistan arasında sınır oluşturan 200 kilometrelik Tuna Nehri boyunca otuzu aşkın yerde Mezolitik Dönem avcı-toplayıcıları ve Erken Neolitik Dönem çiftçilerine ait yerleşimler bulunmaktadır. Yerleşimlerin dağılımı araştırma modelini ziyadesiyle yansıtmaktadır. Tuna Nehri üzerinde, nihayetinde taşacak olan nehrin her iki yakasındaki vadi tabanı bölgelerini hedefleyen iki baraj inşasının öncesinde, 1960'lardan 1980'lere kadar yüzey araştırmaları ve kurtarma kazıları gerçekleştirilmiştir. Nehrin uzağında kalan kesimlerde ise çok az arkeolojik araştırma yürütülmüştür.

Bilinen yerleşimlerin büyük kısmı Tuna Nehri'nin Karpat Dağları'nın güney kolu boyunca bir dizi derin vadiyi kestiği bölgede kurulmuştur. Yüksek debi ve anaförler, barajla kapatılmazdan önce nehrin bu bölümünün öne çıkan özelliklerinden biriydi. Diğer taraftan, Tuna Vadisi'nin Demirkapı 1. ve 2. barajları arasında kalan daha açık kesiminde de yine yerleşim yerlerine rastlanmıştır. Fiziksel yapıdaki zıtlıklara karşın, her iki bölgedeki arkeolojik kayıtlar pek çok benzerlik sergilemektedir.

Bölgede araştırmaların yürütüldüğü dönemde radyokarbon tarihleme gibi bilimsel tarihleme yöntemlerine erişim kolay olmadığından hafirler yerleşimlerin tarihlenmesinde büyük ölçüde insan yapıtı tipolojisi ve stratigrafiği baz almışlardır. 1990'lardan beri ise, var olan arkeolojik yığınlar üzerinde yapılan araştırmalar, AMS radyokarbon tarihleme ve diğer bilimsel analiz yöntemleriyle birlikte, başat yerleşim yerlerinin karşılaştırılmalı ve mutlak kronolojilerinin yeniden değeriendirilmesini sağlamıştır.

MEZOLİTİK YERLEŞİM

Bazı arkeologlar Demirkapı Mezolitüğü'nin M.Ö. 7000-M.Ö. 5500 yılları arasında Geç Mezolitik "Lepenski Vir kültürü" ile doruk noktasına ulaşacak biçimde giderek artan bir sosyal karmaşıklık ve yerleşik hayata geçiş eğilimi sergilediğini öne sürmektedirler. Ne var ki bu görüş mevcudiyetini arkeolojik kanıtlardan ziyade söz konusu arkeologların beklentilerine borçluymuş gibi görünmektedir. Bu görüş, örneğin, hayvan ve bitki kalıntılarında yapılan mevsimsellik araştırmalarıyla henüz kanıtlanmamış veya herhangi bir Demirkapı yerleşiminin bütün yıl boyunca kullanılan kalıcı bir yerleşim olduğunu gösteren gıda stoklama pratiğine ilişkin doğrudan kanıtlar ortaya konmamıştır. Dahası, Lepenski Vir, Demirkapı Mezolitüğü'ne somut bir örnek teşkil ediyor olsa da, buradaki sosyal karmaşıklığı gözler önüne seren arkeolojik "göstergeler" -sofistike mimari ve sanata büyük önem verilmesinin yanı sıra uzun mesafeli takas ağlarına katılıma dair kanıtlar da buna dâhildir- büyük olasılıkla tarımın Demirkapı ekonomisinde önemli bir yer tuttuğu bir döneme tarihlenmektedir.

Esasen Demirkapı Mezolitüğü'nde herhangi bir somut ve açık zaman-sal değışim örüntüsü söz konusu değildir. İlk safhalar oldukça zayıf bir şekilde belgelenmektedir. Romanya kıyılarındaki mağara ve kayalık sığınakların kullanımının izleri yaklaşık olarak M.Ö. 12,000'deki Geç Buzul Çağı'na kadar sürülebilmektedir. M.Ö. 9500 tarihinden kısa bir süre sonra Vlasac'ta bir açık hava yerleşimi kurulurken, M.Ö. sekizinci binyıl başlarında Padina ve Lepenski Vir'de de insan yerleşimleri gerçekleşmiştir. Bu Erken Mezolitik yerleşimlerinin kullanım süreleri bilinmemektedir ve çok az sayıda mimari ve diğer kalıntı günümüze ulaşmayı başarmıştır.

Şekil 1: Schela Cladovei’de (Romanya) gerçekleştirilen Anglo-Roman kazılarında ortaya çıkarılmış olan Geç Mezolitik Dönem’in tipik uzatılmış ölü gömüsü. Muhtemelen ceset kalıntısının organlarının çıkarılıp sadece kemiklerinin bırakılması pratiğinden kalan diğer insan kemikleri mezar içindeki ilk ölünün sol tarafına özenle yerleştirilmiştir. Clive Bonsall’ın izniyle çoğaltılmıştır..

Demirkapı bölgesindeki Mezolitik yerleşim karakterini en iyi yansıtan iki yerleşim yeri, Tuna Nehri’nin Sırbistan kıyısında uzanan Vlasac ile Romanya’da yer alan Schela Cladovei’dir. Bu iki yerleşimde ortaya çıkarılan bulgular ağırlıklı olarak Geç Mezolitik Dönem’in M.Ö. 7100- M.Ö. 6300 tarihleri arasına denk düşen sınırlı bir zaman dilimiyle ilişkilidir. Bölge sakinleri trapezoid “çukur” evlerde yaşamış gibi görünmektedirler. Evlerin bazılarında taş levhalarla çizgi çekilmiş dikdörtgen şeklinde çukurlardan oluşan ocaklara rastlanmıştır ve evlerde bunlar dışında başka bir içten bölme mevcut değildir. Kimi örneklerde evlerden geriye sadece ocaklar kalmıştır.

Ölü gömme pratikleri her iki yerleşimin de öne çıkan özelliklerinden biridir ve resmi mezarlık alanlardan ziyade yerleşimlerin sınırları içinde görülmektedir. Vlasac’ta yüzün üzerinde insana ait kalıntıların yer aldığı seksen beş mezara rastlanırken, Schela Cladovei’de altmışın üzerinde mezar ortaya çıkarılmıştır. Tek ölü gömme standarttır; ölümler sı-

radan bir toprak mezara ve de kolları ve bacakları bükülmüş şekilde bir yana yatar pozisyonundaki kimi örnekler mevcut olmakla beraber, genellikle sırt üstü yatar vaziyette gömülmüşlerdir. Kafataslarının ayrı gömüldüğü bazı örnekler olmasının yanı sıra, nadiren de olsa toplu halde gömülmüş kafataslarına da rastlanmıştır. Kasıtlı ve bilinçli bir şekilde ayrılmış olan bağımsız insan kemikleri, eklem yerlerinden ayrılmış kemikler ve yumuşak dokunun birarada tuttuğu vücut kısımları gibi ikna edici kanıtlar muhtemelen -cesedin ilk önce çürümeye veya leşçiller tarafından yenmeye bırakılmasına izin verildiği- ekskarnasyon pratiğiyle bağlantılıdır. Etlere ayrılmış olan kemikler ya ayrıca gömülmüşlerdir ya da bütün bir cesetin bulunduğu mezarlara eklenmişlerdir (Şekil 1). *The Iron Gates Mesolithic*'te (1996), Ivana Radovanovic ekskarnasyonun yüksek statü sahibi bireylere özel olduğunu öne sürmüştür. Gelgelelim pek çok mezarda aşı boyasına rastlanması dışında, mezar malları az sayıdadır ve topluluklardaki sosyal sınıflara ilişkin açık bir kanıt teşkil etmemektedir. Diğer taraftan, Vlasac'ta bu dönemin evcilleştirilmiş yegâne hayvanları olan köpeklere ait kemikler de yine insan kemikleriyle bir arada bulunurken, bir köpeğin bağımsız ve ayrı olarak gömüldüğü olası tek bir örnek mevcuttur ki bu, Avrupa'nın başka bölgelerinden de bilinen bir Mezolitik Dönem pratiğidir.

İnsan kemiklerinden alınmış kollajen üzerinde yapılan kararlı izotop analizi ağırlıklı olarak balık, kabuklu deniz hayvanı ve diğer su ürünlerine dayalı bir besin rejimine (dolayısıyla ekonomiye) işaret etmektedir. 1992-1996 yılları arasında Schela Cladovei'da yürütülen Anglo-Romanya kazı çalışmalarında çok miktarda sazan, yayınbalığı ve mersinbalığı kılıcı ortaya çıkarılmıştır. Yakalanan balıkların çoğu muazzam büyüklükte olup bazılarının ağırlığı 200 kilografa kadar çıkarken, et, post ve derileri için avlanmış olan büyük ve küçük kara memelilerinin kemikleri ise bir dizi alet ve silah yapımında hammadde olarak kullanılmıştır. Yabani bitkiler de yine muhtemelen beslenme ve diğer amaçlarla toplanmış olmakla beraber, ortaya çıkarılan bitki kalıntıları eleme ve flotasyon yöntemleri kullanıldığında bile, ekseriyetle son derece sınırlı miktarlarda olmuştur.

Vlasac ve Schela Cladovei'de ortaya çıkarılan yontma taş aletler, boynuz, kemik ve domuz dişinden yapılma aletlere kıyasla sayıca çok daha fazla olmasına karşın, daha az özgünlük sergilemektedir ve ekseriyetle yerel çakmaktaşı, radyolarit ve kuvars kaynaklarından yapılmıştır. Son

Şekil 2: Özenle hazırlanmış çamur sıva zeminler, taş sınırlı “ocaklar” ve diğer taş demirbaşlara sahip trapezoid yapılar Lepenski Vir’in dikkat çeken bir özelliğidir. Bu örnekte, sunak olarak adlandırılan üst yüzeyde yapay bir şekilde açılmış zemin oyuklarına sahip büyük yassı taşlar ocağın arkasındaki zeminde ve yapının yan kısmına bitişik halde görülmektedir. Bu tür yapılar M.Ö. 6200’den önce Geç Mezolitik Dönem’de yükselmeye başlamıştır ve bölgede çömlekçilik ve çiftçiliğin de ortaya çıktığı dönemde en az 500 yıl boyunca inşa edilmeye devam etmiştir. Archaeological Institute Beograd’ın izniyle çoğaltılmıştır.

derece ender görülen süs eşyaları ise çoğunlukla taş ve kemik parçalarından ibaret olup genellikle ağ benzeri bir motifle oyulmuştur.

Bazı mezarlarda muhtemelen Adriyatik veya Ege Denizi’nden getirilmiş olan deniz yumuşakçalarına ait kabukların bulunması Vlasac ve Schela Cladovei sakinlerinin komşu gruplarla ticaret ve diğer türden takas faaliyetleri sürdürdüklerine dair en güçlü kanıttır. Bunların kaynaktan doğrudan teminden ziyade takas yoluyla alınmış gıda ürünleri oldukları mutlaklıdır.

Diğer taraftan, gruplar arası iletişim başka şekillerde de kendini göstermektedir. Schela Cladovei’da ortaya çıkarılan yetişkin cesetlerinden bazılarının kemik uçlara sahip oklarla vuruldukları saptanırken, diğerlerinde de yine şiddet ve darbeye bağlı kafatası çatlakları ve kemik kırıklarına rastlanmıştır. Schela Cladovei’da sık rastlanan ok yaraları sıradışı bir duruma işaret etmekle beraber, bu tür kanıtlar sadece Demirka-

pı bölgesinde görülmemektedir; bilakis Avrupa'nın pek çok farklı bölgesinde Mezolitik Dönem'in çeşitli safhalarına tarihlenmiş çok sayıda benzer vaka rapor edilmiştir. Schela Cladovei'daki şiddetin nedenleri ve sosyal bağlamı bilinmemektedir ancak, gruplar arasındaki kan davaları ve yağmalar şeklinde gerçekleşmiş çatışmalara işaret ediyor olması mümkündür; zira topluluk içi cezalandırmalar ve ritüel ölümleri (ve hatta kazaen öldürmeler) kesinlikle kabul edilmemektedir.

Diğer taraftan, Demirkapı Mezolitigi yerleşim kaydının kesintisiz olmadığını ortaya koyan kanıtların sayısı giderek artmaktadır. Mevcut radyokarbon tarihlemelerde M.Ö. 6300-M.Ö. 6000 arasında görülen belirgin boşluk Vlasac ve Schela Cladovei da dâhil pek çok yerleşimin bu dönem boyunca terkedilmiş olduğunu ortaya koymaktadır. Bu dönem aynı zamanda Tuna Nehri ve diğer akarsu şebekelerinin daha sık ve daha şiddetli taşkınlara sahne olduğu ve Batı ve Orta Avrupa'nın çok büyük bir kesiminin bu durumdan ciddi biçimde etkilendiği daha serin ve yağışlı bir iklim safhasına denk gelmektedir. Giderek artan bir sel tehlikesiyle karşı karşıya kalmış olan insanların yerleşimlerini daha yüksek kesimlere, yani daha yüksek düzlüklere veya vadi sınırındaki dağlık platolara -ki buralar, 1960'lar ve 1970'lerde arkeolojik yüzey araştırmaları gerçekleştirilmemiş bölgelerdir- taşımayı tercih etmiş olması çok mümkün görünmektedir.

Bu dönemde kullanılmaya devam edildiği görülen tek yerleşim yeri Lepenski Vir'dir. Bu dikkat çekici yerleşim yeri bir dizi sıradışı, hatta eşsiz özellik barındırmaktadır. Mimari yapı diğer yerleşimlerine kıyasla çok daha karmaşık ve özenle oluşturulmuştur (Şekil 2). Kaydadeğer bir boyut çeşitliliği sergileyen trapezoid binalar özellikle hazırlanmış çamur sıva zeminlere, özenle hazırlanmış ocaklara, ön cephelere ve diğer taş bina unsurlarına sahiptir. Ölüler kasıtlı ve bilinçli bir şekilde belli binaların içlerine veya altlarına gömülmüş gibi görünmektedir. Bunların yanı sıra, yerleşim taş "sunaklar" ve meşhur yontma kayalar da dâhil sıradışı bir bezenmiş obje yoğunluğu içermektedir. Boyları 15 ile 60 santimetre arasında değişen bu objeler yerleşimin yakınlarından temin edilen kumtaşı kayalardan koparılmış taş parçalarından yapılmıştır ve pek çoğu soyut motiflerle bezeliyken, diğerlerinde, büyük ve çoğunlukla ağızları aşağı kıvrık ve gözleri dışarı doğru çıkıntılı olan abartılı figürlerde belirgin bir şekilde görüldüğü üzere, genellikle sadece baş kısımlarına şekil verilmiştir. Bu temsili ve soyut şekiller kimi zaman ba-

lığimsı veya yarı balık-yarı insan olarak betimlenmektedir. Yontma taşların sıklıkla bina zeminlerine yerleştirilmiş olması ve boynuzlu alageyik kafatası parçaları ve hayvan kalıntılarının bina içlerinde bilinçli bir şekilde biriktirilmiş olması simgesel edimler olarak yorumlanabilmektedir. Binaların şekilleri de keza simgesel olabilmektedir. Tuna Nehri'nin karşı kıyısında, ikizkenar yamuk şeklindeki heybetli Treskavac Dağı yer almaktadır ve her ne kadar arkeoloji Demirkapı Mezolitöğindeki inanç sistemini açık bir şekilde ortaya koyamıyor olsa da, Treskavac'ı bölge sakinlerinin yaşamları üzerinde güçlü bir etkisi olan ruhlar diyarı olarak düşünmek çok da akıldışı bir varsayım olmayacaktır. Dolayısıyla, bütün bu unsurlar Lepenski Vir'in özel bir yerleşim olduğunu göstermektedir. Bölgede M.Ö. 7500 tarihinden önce yerleşim mevcut olmasına karşın, arkeologların çoğu Lepenski Vir'in nihai olarak ölü gömme ve ritüel pratiklerinin gerçekleştirildiği bir "kutsal mekân" halini aldığına inanmaktadır ve çamur sıva zeminli binalar da genellikle tapınaklar ve mabetler olarak yorumlanmaktadır.

Garip bir şekilde, Lepenski Vir'in arkeolojik kaydında "tapınaklar" ve yontma kayalar pek çok sıradan yerleşim yerinin terkedildiği bir dönemde görülmektedir. Buradan hareketle, yerleşimi mezarlık alan olarak kullanmaya devam etmiş olan topluluğun arazi, nehir ve kaynakların mülkiyet ve veraset haklarını muhafaza etmeye çalışmış olmaları mümkündür. Diğer taraftan, heykellerin yerleşimi -ataların ritüel evinişiddetli ve beklenmedik selderden sorumlu görünmez güçlerden koruması beklenen kötülüğe karşı koruyucu atalar veya "nehir tanrıları"nın temsilleri olduğu öne sürülmektedir.

YENİDEN YERLEŞMEYLE BİRLİKTE GELEN DEĞİŞİKLİKLER

Schela Cladovei ve Vlasac da dâhil, yaklaşık olarak M.Ö. 6300'de terkedilmiş olan yerleşim yerlerine yaklaşık olarak M.Ö. 6000'de yeniden yerleşilmiştir. Kültürel örüntülerde bu yeniden yerleşimin başlangıcından itibaren belirgin bir değişiklik göze çarpmaktadır. Her ne kadar avcılık ve balıkçılığın ekonomiye katkısı hâlâ sürüyorsa da, yerleşimler artık evcilleştirilmiş çiftlik hayvanlarına (sığır, domuz, koyun ve/veya keçi) ait kemikler de içermektedir. Maddi kültür ve teknolojiye de çömlükçilik, öğütme taşı aletler ve yeni türden kemik aletlerin ortaya çıkışıyla kendini gösteren bariz bir değişiklik söz konusudur. Demirka-

pı bölgesi dışında çıkan obsidiyen ve yüksek nitelikli “Balkan” çakmaktaşı da dâhil yabancı maddelerin takas ve ticaretinin yapıldığını gösteren somut kanıtlar mevcuttur. Ayrıca, ölünün cenin pozisyonunda kıvrıldığı yeni bir ölü gömme biçimi ortaya çıkmıştır. Bütün bu unsurlar yaklaşık olarak M.Ö. 6000’de Orta Tuna Havzası’nın diğer kesimlerindeki ilk çiftçi yerleşimlerinde ortaya çıkmış olan Starâevo kültürüyle paralellik sergilemektedir.

Bu değişiklikleri değerlendirme ve yorumlama noktasında iki farklı teori öne çıkmaktadır. Arkeologlardan bazıları Demirkapı bölgesinin, özellikle de Tuna vadilerinin civar bölgelerde tahıl ekimi ve hayvan yetiştiriciliği başladıktan yüzyıllar sonra bile avcı-toplayıcı topluluklar için bir sığınak olmaya devam ettiğine inanmakta ve Demirkapı’da ortaya çıkarılan çömlekler ve kümes hayvanı kemiklerini komşu çiftçilerle yapılan ticaretin bir ürünü olarak yorumlamaktadırlar. Kimi diğer arkeologlar ise Demirkapı Mezolitliği insanların yaklaşık olarak M.Ö. 5900 tarihinde Kuzey Balkanlar’ın çok büyük bir kesiminde tarım toplumlarının ortaya çıkışına sahne olan “Neolitikleşme” sürecine girerek, tarımcılık, çömlekçilik ve Starâevo kültürüne ait diğer unsurlara hızlıca uyum sağladıklarını savunmaktadırlar. Olası bir başka senaryo ise, Demirkapı bölgesinin Mezolitik Dönem yerli topluluklarını yerlerinden ederek veya tümünden yok ederek bunların geleneksel yerleşim yerlerini ele geçiren göçmen çiftçiler tarafından kolonileştirildiği yönündedir. Ancak, 2003 yılı itibarıyla destekleyici herhangi bir bilimsel veriye sahip olmayan bu görüş ciddiye alınmamaktadır. Kanıtların ağırlığı ikinci açıklamayı destekler mahiyettedir. Lepenski Vir, Padina, Schela Cladovei ve diğer yerleşimlerde bu miktarlarda çömlek bulunmuş olması bunların tamamının dışarıdan getirilmiş olduğunu tahayyül etmeyi daha güçleştirmektedir.

Lepenski Vir son derece önemli başka veriler de ortaya koymaktadır. Burası, Mezolitik Dönem’in sonu ve Erken Neolitik Dönem’e karşılık gelen yaklaşık olarak M.Ö. 6300-M.Ö. 5500 tarihleri arasındaki olayların kesintisiz bir süreç olarak incelenebildiği tek yerdir. 1990’lardan beri yapılan araştırmalar hafir tarafından öne sürülen yerleşimin ayrıntılı kronolojik alt bölümlerine gölge düşürmüştür ve trapezoid çamur sıva tabanlı “tapınaklar” ve yontulmuş kayaların temsil ettiği mimari ve sanatsal gelenekler bu zaman aralığı boyunca süreklilik sergiliyor gibi görünmektedir.

Lepenski Vir'e gömülmüş olan insanlar dönemin Demirkapı nüfusunun süregelen bir enine kesitidir. Kemikler üzerinde yapılan kimyasal analizler arkeolojik kayıta çömlek ve diğeri "Neolitik" insan yapıtlarının ortaya çıktığı dönemde besin rejiminde önemli bir değişim yaşandığını ortaya koymaktadır. Söz konusu insan topluluğı büyük ölçüde balık ve su kaynaklı diğeri gıdalara dayalı geçime son vermiş ve besinsel proteinlerinin büyük kısmını bölge kaynaklarından almaya başlamıştır. Buradan hareketle, besin rejiminde meydana gelen böylesi önemli bir değişikliğin tarımcılığa doğrudan yatırımı gerektirmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

Her ne kadar "Neolitik" etiketi M.Ö. 6000 sonrası Demirkapı insanları ve kültürleri için kullanılıyor olsa da, bunların Geç Mezolitik Dönem atalarının yankıları Lepenski Vir'in daha sonraki dönemlere ait sanat eserlerinde ve de burada ve Tuna Nehri vadilerinin başka kesimlerinde yükselmeye devam etmiş olan trapezoid yapılar da var olmayı sürdürmüştür.

Ayrıca bkz. Balkanlarda Çiftçiliğe Geçiş (1. Cilt, 3. Bölüm).

KAYNAKÇA

Bonsall, Clive, Vasile Boroneant ve Ivana Radovanovic. *The Iron Gates in Prehistory*. Oxford: Archaeopress, 2004.

Bonsall, Clive, Mark G. Macklin, Robert W. Payton ve Adina Boroneant,. "Climate, Floods and River Gods: Environmental Change and the Meso–Neolithic Transition in Southeast Europe." *Before Farming* 3–4, no. 2 (2002): s. 1–15.

Radovanovic, Ivana. *The Iron Gates Mesolithic*. Archaeological Series, no. 11. Ann Arbor, Mich.: International Monographs in Prehistory, 1996.

Srejevic, Dragoslav. *Europe's First Monumental Sculpture: New Discoveries at Lepenski Vir*. İngilizceye Çeviren: Lovett F. Edwards. London: Thames and Hudson, 1972.

FRANCHTHI MAĞARASI

JULIE M. HANSEN

Yunanistan'ın Argolis Yarımadası'nın güneyinde yer alan Franchthi Mağarası'nda, Indiana Üniversitesi'nden Thomas W. Jacobsen'in idaresinde 1968-1976 yılları arasında kazı çalışmaları yürütülmüştür. Mağaranın kesintili kullanımı Üst Paleolitik Dönem'den Neolitik Dönem'in sonuna, avcı-toplayıcılıktan tarıma dayalı geçime kadarki süreyi kapsayan yaklaşık olarak 35,000 ile 5,000 yıl öncesi arasındaki bir dönem boyunca sürmüştür.

ÜST PALAEOLİTİK

35.000-10.000 yıl öncesi döneme tarihlenen Üst Paleolitik seviyeleri aralıklı avcı-toplayıcı kullanımının işaretleriyle karakterize edilmektedir. Çoğunlukla yerelde bulunan çakmaktaşıdan yapılma arkalıklı dilgicikler ve mikrolitler oluşan taş aletler bu dönemin en sık avlanmış hayvanı olan bozkır yaban eşeğinin etini işlemede kullanılmıştır. Diğer av hayvanları arasında alageyik, yaban domuzu ve dağ keçisi yer almaktadır. Mağara içindeki çökeltiler üzerinde yapılan analizlerde 17.000 ile 13.000-12.000 yıl öncesindeki dönemde önemli bir çökeltme boşluğu saptanmıştır. Mağara yeniden kullanılmaya başladığında ise, bitki kalın-

Şekil 1: Mağaranın ağız kısmına doğru bakan Franchthi Mağarası kazı alanı. Indiana University Archives'in izniyle çoğaltılmıştır.

tıları bu dönemde yabani mercimek, fıstık ve badem toplanmasının yanı sıra bozkır yabani eşeklerinin avlanmaya devam ettiğine işaret etmektedir. Yine, mağarada bulunan iki büyük yakılmış ve öğütülmüş salyangoz kabuğu birikintisinin açıkça gözler önüne serdiği üzere, kara salyangozları da tüketilmiştir. Üst Paleolitik Dönem'in sonlarına doğru ise alageyik hâkim av hayvanı halini alırken, obsidiyen de sınırlı miktarlarda olmakla beraber görülmeye başlamıştır. Obsidiyen analizlerinde bunların Ege Denizi'nde, yerleşimin yaklaşık 150 kilometre güneybatısında yer alan Melos Adası'ndan getirilmiş olduğu tespit edilmiştir.

MEZOLİTİK

Franchthi Mağarası'nda Mezolitik Dönem taş aletleri ve faunasında görülen değişim temelinde Alt Mezolitik (M.Ö. 8700-M.Ö. 7900) ve Üst Mezolitik (M.Ö. 7900-M.Ö. 7500) olmak üzere iki evreye ayrılmaktadır. Daha eski dönemde taş alet grubu, çakmaktaşılarının rötuşlanmış veya yongalanmış kısımlarından üretilmiş çeşitli aletlerle karakterize edilmektedir. Çakmaktaşının bir ucunda bu işlem gerçekleştirildiğinde, bir tür ön kazıyıcı ortaya çıkarken, çakmaktaşının bir ucunun rötuşlanmasıyla dişli bir alet üzerinde tırtıklı bir uç oluşturulabilmektedir. Alageyiğin hâkim olduğu faunada domuz ve küçük balık türleri de yer almaktadır.

384 Antik Avrupa

Üst Mezolitik Dönem, Üst Paleolitik Dönem'de var olan mikrolitlerin yeniden ortaya çıkışına sahne olmuştur. Büyük faunada genel bir azalma yaşandığına dair bulgular söz konusuysa, alageyik kalıntıları hâlâ çoğunluktadır. Bu dönemde tuna balığı gibi büyük balık türleri de birikintiler arasında yerini almıştır. Bitki, hayvan kemiği ve taş alet kalıntıları arasında görülen genel artış Üst Mezolitik Dönem boyunca Franchthi Mağarası'nın kullanımının yoğunlaştığına işaret etmektedir. Bu yerleşim yeri tabiatı gereği hâlâ öncelikli olarak mevsimlik yerleşim yeri olmayı sürdürmekle beraber, kabuklu deniz canlıları, bitkiler ve hayvan kalıntıları üzerinde yapılan oksijen izotopu analizi mağaranın tüm yıl boyunca da kullanılmış olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu dönemde, büyük balık türlerine ait kalıntılarla beraber obsidiyen de daha yaygın görülmüştür ki bu durum daha yoğun denizcilik faaliyetlerine işaret etmektedir. Koilada Körfezi deniz tabanının *subbottom* profillemeye yöntemiyle haritalanması mağaranın kullanıldığı dönem boyunca kıyı şeridinin karaya doğru ilerlediğini, dolayısıyla sahili mağara yaklaştırdığını ve kıyı düzlüğünü aşındırdığını gözler önüne sermiştir. Mağara birikintilerinde bulunan çok sayıda deniz kabuğunun da işaret ettiği üzere, kıyı şeridi kabuklu deniz canlıları toplamak için kullanılmıştır. Yine, obsidiyen tedariki için sazdan teknelerle yerel denizlerde ve Melos'a doğru deniz yolculukları düzenlenmiş olması muhtemel görünmektedir. Taş aletler üzerinde yapılan birtakım kullanım analizleri bunların otları, muhtemelen saz, yulaf ve arpaları biçimde kullanıldığını göstermektedir.

Üst Paleolitik Dönem'e ait birkaç parçanın yanı sıra, bulunan ilk eksiksiz insan cesedi de yine Mezolitik Dönem'e tarihlenmektedir. Yaklaşık yirmi altı yaşında bir erkeğe ait olan bu ceset mağaranın ön kısmına doğru, yakılmış deniz kabuğu birikintisi üzerinde gömülmüş halde bulunmuştur. İskeletin çevresi ve altında bulunan kemik kalıntıları üzerinde yapılan analizler bu alanın ölü yakma pratiğinde kullanıldığını ortaya koymaktadır.

NEOLİTİK

Franchthi Mağarası'ndaki birikintiler üzerinde yapılan jeolojik çalışmalar Mezolitik Dönem sonu ile Neolitik Dönem başlangıcındaki birikintiler arasında yaklaşık 500 yıllık bir başka çökme aralığı olduğunu

ortaya koymaktadır. Neolitik Dönem (M.Ö. 7200-M.Ö. 3500) buğday ve tarıma alınmış arpa ve mercimek türlerinin yanı sıra, evcilleştirilmiş koyun ve keçilerin ortaya çıkmasıyla birlikte, Franchthi Mağarası geçim pratiklerinde ciddi ve çarpıcı değişikliklere sahne olmuştur. Evcilleştirilmiş hayvanlar ve tarıma alınmış bitkilere ait bulgular ilk kez ya çok az miktarda seramiğe rastlandığı ya da herhangi bir seramik kalıntısının bulunmadığı seviyelerde görülmüştür. Pek çok Neolitik Dönem yerleşim yerinin en eski kullanım dönemlerinden kalma katmanlarda çok az sayıda çömlek parçasına rastlanması veya herhangi bir çömlek kalıntısının bulunmamasına bağlı olarak, Yunanistan'da çömlekçilik öncesi bir evrenin varlığı yıllar boyunca tartışma konusu olagelmıştır. Franchthi Mağarası'nda, ilk tarıma alınmış bitkiler ve evcilleştirilmiş hayvanlara ait kalıntılar içermekle beraber az miktarda çömlek kalıntısı barındıran ya da hiç barındırmayan seviyeler "İlk Neolitik Dönem" olarak adlandırılmaktadır. Bu seviyelerde bulunan çömlek kırıklarının üst katmanlardan düşmüş olması da doğal yerinde olması ve ilk çiftçilerin seyrek seramik kullanımını temsil ediyor olması da mümkün görünmektedir.

Mağaranın önünde uzanan ve *paralia*, yani "sahil" olarak bilinen kıyı düzlüğüne Erken Neolitik Dönem'de yapılar inşa edilmiştir. Mağaranın önündeki körfezden alınan karot günümüz kıyı şeridinin yaklaşık 100 metre ötesine kadar uzanan küçük bir köyün var olmuş olabileceğini gözler önüne sermiştir. Bu dönemde deniz seviyesi günümüzdekine kıyasla yaklaşık 60 metre daha alçaktır.

Seramik analizlerinde, ilk evrenin hâlâ küçük ve muhtemelen yemek pişirmek amacıyla üretilmemiş olan görece az sayıdaki çömlek ile temsil edildiği beş üretim evresi tespit edilmiştir. Orta Neolitik Dönem'de çömleklerin büyük kısmı *Urfimis* adıyla anılan geometrik çizimlerle bezenmiş kaplardan oluşmuştur. Yine, bu kapların da yemek pişirmek için değil, ritüel amaçlı veya özel koşullarda kullanılmak üzere yapılmış olması kuvvetle muhtemel görünmektedir. Geç Neolitik Dönem ve son Neolitik evreler açık bir ocaklıkta yemek pişirmek için uygun kaba kapların üretimine sahne olmuştur ki bu durum, yemek pişirme yöntemleri ve yiyecek hazırlama tekniklerinin bu dönemde değiştiğini göstermektedir.

Neolitik Dönem boyunca boncuklar da yaygın görülmektedir. *Paralia* birikintilerinde deniz kabuklarından boncukların üretilmesinde kullanılmış bir alan ortaya çıkarılmıştır. Boncuk üretimin her evresinde görülen küçük çakmaktaşı delgiler ve midye kabukları veya kabuk parça-

386 Antik Avrupa

larından oluşan bulgular arasında boncuk boşlukları, kısmen delinmiş boncuklar ve çok sayıda tamamlanmış boncuk yer almaktadır. Diğer taraftan, Neolitik Dönem'e, ağırlıklı olarak da Orta Neolitik Dönem'e tarihlenen aralarında pek çok çocuk cesedinin de yer aldığı çok sayıda insan cesedi bulunmuştur. Mağara içinde bulunan çocuk cesetlerinden birinin küçük bir mermer kâse ve kırık bir seramik kaptan oluşan mezar mallarıyla birlikte gömüldüğü görülmüştür.

Franchthi Mağarası büyük ihtimalle düşen büyük bir kayanın mağaranın üçte birlik kısmını geri kalan kısımdan ayırması ve tepe kısmında penceremsi bir boşluk yaratması sonucunda yaklaşık olarak 5,000 yıl önce terk edilmiştir. Bina boyutundaki iri kaya parçaları arasında gerçekleştirilmiş olan sınırlı kazı çalışmalarında ağırlıklı olarak Neolitik Dönem'in son evresine ait materyaller ortaya çıkarılmıştır.

KARŞILAŞTIRILABİLİR YERLEŞİM YERLERİ

Yunanistan'da, böylesi uzun bir dönem boyunca kullanılmış olan başka herhangi bir yerleşim yeri ortaya çıkarılamamıştır. Franchthi Mağarası bölgesinde yapılan yüzey araştırmalarında Erken Neolitik Dönem'e ait herhangi bir yerleşime rastlanmazken, az sayıda başka Paleolitik ve Mezolitik Dönem yerleşimi saptanmıştır. Ne var ki bu yerleşimlerin çoğunun deniz seviyesindeki yükselme neticesinde su altında kalmış olması kuvvetle muhtemeldir. Paleolitik seviyeler Epirus'taki Asprochali-ko, Kastritsa ve Klithi gibi yerleşim yerlerindekiyle belli benzerlikler sergilemektedir. Bunun yanı sıra, Theopetra Mağarası ve Güney Yunanistan'daki diğer mağara yerleşimleriyle birlikte, Teselya'da da Mezolitik Dönem birikintileri bulunmuştur. Daha tipik Neolitik Dönem yerleşimleri ise katmanlı köy kalıntılarının Teselya ovasında büyük tepecikler oluşturduğu Teselya'da yer alan büyük höyüklerdir (*magoulas*).

FRANCHTHI MAĞARASI'NIN ÖNEMİ

Franchthi Mağarası, Güney Yunanistan'ın taş ve seramik sıralanımı kronolojisi hakkında yeni veriler sunan yerleşim katmanı derinliği itibarıyla son derece önemli bir yerleşimdir. Yoğun bir su istilasına maruz kalmış olması nedeniyle Neolitik öncesi seviyelerde bitki kalıntılarının rastlanan sadece iki Yunanistan yerleşiminden biridir. Bu analizler,

hayvan kemikleri, deniz yumuşakçaları ve kara salyangozları gibi diğer biyolojik kalıntılar üzerinde yapılan çalışmalarla birlikte, mağaranın yerleşim yeri olarak kullanıldığı dönem boyunca var olan geçim sistemleri ve çevre koşullarının makul düzeyde bütünlüklü bir portresini sunmaktadır. *Subbottom* profillemeye ve körfezden alınan karotlar üzerinde yapılan polen analizleri gibi ek çalışmalar yerleşimin kullanımı ve bölgedeki Holosen bitki örtüsü süresince meydana gelen kıyı şeridi ilerlemesini ortaya koymaktadır. Bu çalışmalar kişiye mağara sakinlerinin karşılaştığı değişimlerin yanı sıra dönemin çevresi hakkında da daha tutarlı bir portre sunmaktadır.

Franchthi Mağarası aynı zamanda Avrupa'da tarıma geçişin en eski kanıtlarından bir kısmını barındırmaktadır. Her ne kadar yabani mercimek ve arpa Mezolitik Dönem'de de mevcutsa da, tarıma alınmış türler yerleşimde ancak 500 yıllık bir boşluğun ardından ortaya çıkmıştır; hakeza evcilleştirilmiş koyun ve keçilerin yanı sıra tarıma alınmış gernik buğdayı ve küçük kıvıllı buğday için de aynı durum geçerlidir. Kıyı kesiminde yapıların inşası ve seramik ve yeni taş türlerinin ortaya çıkışıyla birlikte değerlendirildiğinde, bu durum Franchthi Mağarası'nın Neolitik Dönem sakinlerinin Mezolitik Dönem sakinlerinin torunları değil, bölgeye yeni gelmiş insanlar olduklarına işaret etmektedir. Güneybatı Asya'nın tahıl, baklagil, koyun ve keçi grubu yeni araziler veya ticaret yapma arayışında olan ve büyük olasılıkla Batı Türkiye'den gelen insanlar tarafından getirilmiştir. Bitkiler, insanlar ve fikirlerin bir bölgeden diğerine taşındığı, aktarıldığı günümüzden 8.000 yıl öncesi ile 4.000 yıl öncesi arası dönemde de, Avrupa genelinde yine benzer bir Yakın Doğu evcilleştirilmiş hayvan ve tarıma alınmış bitki grubunun izini sürmek mümkündür.

Ayrıca bkz. Avrupa'nın İlk Çiftçileri (1. Cilt, 3. Bölüm).

KAYNAKÇA

Demoule, Jean-Paul & Catherine Perlès. "The Greek Neolithic: A New Review." *Journal of World Prehistory* 7, no. 4 (1993): 355–416.

Farrand, William R. *Depositional History of Franchthi Cave: Sediments, Stratigraphy, and Chronology*. Excavations at Franchthi Cave, Greece, fascicle 12. Bloomington: Indiana University Press, 1999.

Hansen, Julie M. *The Palaeoethnobotany of Franchthi Cave*. Excavations at Franchthi

388 Antik Avrupa

Cave, Greece, fascicle 7. Bloomington: Indiana University Press, 1991.

Jacobsen, Thomas W. & William R. Farrand. *Franchthi Cave and Paralia: Maps, Plans, and Sections*. Excavations at Franchthi Cave, Greece, fascicle 1. Bloomington: Indiana University Press, 1988.

Payne, Sebastian. "Faunal Change at Franchthi Cave from 20,000 BC to 3,000 BC." İçinde *Archaeozoological Studies*. Ed. A. T. Clason, s. 120–131. Amsterdam: North-Holland and American Elsevier, 1975.

"Animal Bones." İçinde "Excavations in the Franchthi Cave, 1969–1971." Part I. Ed. T. W. Jacobsen. *Hesperia* 42, no. 1 (1973): 59–66.

Perlès, Catherine. *Les industries lithiques taillées de Franchthi (Argolide, Grèce)*. Vol. 2, *Les industries du Mésolithique et du Néolithique Initial*. Excavations at Franchthi Cave, Greece, fascicle 5. Bloomington: Indiana University Press, 1990.

Les industries lithiques taillées de Franchthi (Argolide, Grèce). Vol. 1, *Présentation générale et industries paléolithique*. Excavations at Franchthi Cave, Greece, fascicle 3. Bloomington: Indiana University Press, 1987.

Shackleton, Judith C. *Marine Molluscan Remains from Franchthi Cave*. Excavations at Franchthi Cave, Greece, fascicle 4. Bloomington: Indiana University Press, 1988.

Talalay, Lauren E. *Deities, Dolls, and Devices: Neolithic Figurines from Franchthi Cave, Greece*. Excavations at Franchthi Cave, Greece, fascicle 9. Bloomington: Indiana University Press, 1993.

Van Andel, Tjeerd H. & Curtis N. Runnels. "The Earliest Farmers in Europe: Soil Preferences and Demic Diffusion Pathways." *Antiquity* 69 (1995): 481–500.

Beyond the Acropolis: A Rural Greek Past. Stanford, Calif.: Stanford University Press, 1987. (Konunun uzmanı olmayan yazarlar tarafından yazılmış olan bu kitap Yunanistan tarih öncesinde yerleşim ve çevrede yaşanan değişimleri ele almaktadır.)

Van Andel, Tjeerd H. & Susan B. Sutton. *Landscape and People of the Franchthi Region*. Excavations at Franchthi Cave, Greece, fascicle 2. Bloomington: Indiana University Press, 1987.

Vitelli, Karen D. *Franchthi Neolithic Pottery*. Vol. 2, *The Later Neolithic Ceramic Phases 3 to 5*. Excavations at Franchthi Cave, Greece, fascicle 10. Bloomington: Indiana University Press, 1999.

Franchthi Neolithic Pottery. Vol. 1, *Classification and Ceramic Phases 1 and 2*. Excavations at Franchthi Cave, Greece, fascicle 8. Bloomington: Indiana University Press, 1993.

Wilkinson, Anthony & Susan T. Duhon. *Franchthi Paralia: The Sediments, Stratigraphy, and Offshore Investigations*. Excavations at Franchthi Cave, Greece, fascicle 6. Bloomington: Indiana University Press, 1990.

DOĞU AVRUPA MEZOLİTİĞİ

MAREK ZVELEBİL

Avrupa'da Mezolitik yerleşimin tam anlamıyla temsil edildiği ve avcı-toplayıcı toplulukların Doğu ve Kuzey Avrupa'ya kıyasla görece yakın bir geçmişe kadar gelişmeyi sürdürdüğü başka bir bölge daha yoktur. Atlantik İskandinavya'sı ve Baltık Denizi havzası, deniz kıyı şeridi ve tatlısu kıyı şeridi ağlarıyla, avcılık, balıkçılık ve toplayıcılık için zengin sular ve verimli araziler sunarken, güneyde Karadeniz ve Hazar Denizi'ne doğru akan Doğu Avrupa'nın büyük nehirleri mersinbalığı, somon ve alabalık gibi göçmen balık türlerine, göçmen kuş sürülerine ve bunlarla beslenen hayvanlara koridor açmıştır. Burada, bu kültürel çevreyi kullanmış avcı-toplayıcı toplulukların gelişimi ve dönüşümünün eksiksiz öyküsünü layıkıyla aktarmak imkânsızdır; sadece öne çıkan birkaç konuya odaklanmak mümkündür. Bu makalede, esasen Dinyeper, Pripet ve Vistül nehirleri tarafından belirlenen sınırın doğusunda Avrupa'nın ormanlık alanlarını kapsayan bu bölgenin Mezolitik Dönem'deki temel özellikleri ve başlıca olayları ele alınmaktadır.

Geç Pleistosen Dönem boyunca bu bölge kısmen buzlar altında olmuştur. Buzulların geri çekilmesiyle birlikte, deniz ilk önce İskandinavya, Litvanya, Estonya ve Finlandiya yarımadasındaki alçak kesimlere taşmıştır. Bunu buzullardan arınan büyük kara parçalarındaki izos-

tatik geri sekme takip etmiş ve bunun sonucunda zaman içinde bölge içinde karanın tümüyle yüzeye çıkması gerçekleşmiştir. Bu süreçler bölge genelinde kararsız ve değişken kıyı şeritleriyle sonuçlanmıştır. Buzul Çağı sonrası dönemin başlangıcı sıcaklık değerlerinde görülen 5-6 santigratlık ani artışla birlikte yaklaşık 15°C'lik (59°F) Temmuz ayı ortalama sıcaklıklarıyla imlenmiştir. Temmuz ayı ortalama sıcaklıklarının 21°C'ye (69.8°F) ulaştığı Atlantik İklimsel Optimum Dönemi boyunca (yak. M.Ö. 7000-M.Ö. 4000) iklimsel iyileşme zirve noktasına ulaşmıştır. Mezolitik Dönem'in geleneksel olarak sonunu imleyen tarımın ortaya çıkışı ise yaklaşık olarak M.Ö. 4000'de, sıcaklık değerlerinin düşmeye başladığı ve mevcut Temmuz ayı ortalama sıcaklıklarının 16°C'yi (60.8°F) bulduğu bir dönemde gerçekleşmiştir.

İklim değişiklikleri özellikle de daha kuzey kesimlerdeki canlı topluluğunda değişikliklere olanak tanımıştır. Ana hatlarıyla, ormanlık alanlar birbirini izlerken, buna eşlik eden faunal değişiklikler Preboreal Dönem'de (M.Ö. 10,000-M.Ö. 9,000) huş ağacı ve çam ağacının, Boreal Dönem'de (M.Ö. 9000-M.Ö. 7000) çam ağacı ve fındık ağacının, Atlantik Dönemi'nde (yak. M.Ö. 7000-M.Ö. 4000) karaağaç, meşe ağacı, ıhlamur ağacı ve kayın ağacından oluşan karışık meşe ormanının ve de daha serin ve daha kurak bir dönem olan Subboreal Dönem'de (yak. M.Ö. 4000-M.Ö. 700) geniş yapraklı kozalaklı ağaçlardan oluşan karışık orman örtüsünün hâkimiyetiyle dikkat çekmiştir. Son dönem ise, karaağacın yok olması, sıcak seven türlerin varlığı ve bunların güneyle kaynaşması, geçmişin verimli sulak alanlarında bataklık alanların oluşması ve Baltık Denizi çevresinde doğu kesimlerinin büyük bölümüne yayılan ladin ormanı kolonileşmesiyle tezahür etmiştir.

Karasal gıda kaynakları bakımından, bu değişiklikler Geç Buzul Çağı ve Buzul Çağı Sonrası Dönem'in başlangıcında ren geyiklerinin yaşadığı açık kültürel çevreden mus, kunduz, ayı ve kürklü av hayvanlarının hüküm sürdüğü bir faunaya sahip *boreal* alanlara geçiş anlamına gelmiştir. Atlantik Dönemi boyunca, geniş yapraklı ağaçlık alanların ılıman iklim faunası yaban domuzu, alageyik, karaca, yaban öküzü, yabani at, mus ve kürklü av hayvanlarından oluşmuştur. Baltık Denizi havzasının kuzey kesimlerinde (Norrländ, Finlandiya, Karelya ve Kuzeybatı Rusya), *boreal* ormanlık alanlar başından sonuna kadar hüküm sürmüş ve buna bağlı olarak *boreal* fauna baskın gelmiştir. Su kaynakları bakımından ise iki ana eğilim mevcuttur. Birincisi, giderek artan deniz

ve göçmen balığı çeşitliliği ve farklı fok türleriyle beraber su ortamlarında kademeli bir kolonileşme meydana gelmiştir. İkinci olarak ise, Baltık Denizi havzasının gelişiminin farklı evrelerinde değişen tuzluluk oranları ve su sıcaklık değerlerine bağlı olarak kabuklu deniz hayvanı ve göçmen balıklar gibi kaynaklarda dalgalanmalar yaşanmıştır. Toplamda, bu dönüşümler giderek zenginleşen ve çeşitlenen kaynak ortamının Atlantik Dönemi ve Erken Subboreal Dönem’de (yak. M.Ö. 7000-M.Ö. 2500) doruk noktasına ulaştığına işaret etmektedir.

Yine, besin kaynaklarının dağılımı da bölgeden bölgeye değişkenlik sergilemektedir. *Gulf Stream*’in varlığı Kuzey Atlantik kıyı şeridi boyunca uzanan kıyı bölgelerindeki verimliliği büyük oranda artırırken, iç kesimlerdeki kaynaklar buzulların geri çekilme sürecinin ve nehirler, göller ve denizlerin hidrolojik özelliklerindeki değişimlerin meydana getirdiği göl, nehir ve haliç habitatlarında yoğunlaşmıştır. Bunun aksine, çok fazla kıyı şeridi habitatına sahip olmayan iç kesimler –genel itibarıyla, buzlaştıran dağlık kesimleri, buzul ovaları (sanderler) ve çakıl, kum ve çamurla kaplı nehir havzaları– doğal kaynaklar bakımından görece kısır kalmıştır.

BUZULLARIN GERİ ÇEKİLMESİ, KOLONİZASYON VE MEZOLİTİK DÖNEM TOPLULUĞUNUN GELİŞMESİ

Doğu ve Kuzey Avrupa’nın kolonizasyonu ve yerleşim, bölge avcı-toplayıcı topluluklarının tarihindeki kilit unsurlardan biridir. Buzul Maksimum Dönem (yak. 22.000 ile 18.000 yıl önce) boyunca bölge kısmen İskandinavya buzullarıyla örtülüyken, günümüzden yaklaşık olarak 18.000 ile 16.000 yıl önce, iyileşen iklim koşulları buz tabakalarının erişmesine ve bitkiler, hayvanlar ve insanlar tarafından yeni arazilerin kolonizasyonuna yok açmıştır. Buzulların geri çekilmesinin İskandinavya yarımadasının güney sınırına ulaşması yaklaşık dört bin yıl gibi bir süre almış, buralarda buzulların erimesi için ise bir iki bin yıl kadar daha geçmesi gerekmiştir. Civar bölgelerden insan gruplarının Fenn-İskandinavya’nın buzdan arınmış sınırlarına girmeye başlaması da yine bu dönemde gerçekleşirken, bu grupların rotaları büyük ölçüde yolları üzerindeki su ve buz engellerine bağlı olmuştur. Mezolitik Dönem boyunca Doğu Avrupa’nın kültürel çeşitliliğinde öne çıkan örüntülerin temelini oluşturmuş olan bu kolonizasyon süreci kademeli bir

süreç olmuştur.

Güneyden doğru gerçekleşen kademeli yerleşimle birlikte ise, Doğu Avrupa'nın yeniden kolonizasyonu yaşanmıştır. Her ne kadar genellikle arkeolojik bulgular beşeri göç örüntülerinin zayıf bir göstergesi olsalar da, kültürel özelliklerin (ki taş endüstrisi ve diğer insan yapıtlarında belirgin bir şekilde görülmektedir) Ukrayna ve Ural Dağları'nın güney kesimlerinden kuzeyin el değmemiş topraklarına yayılmış olması, Doğu Avrupa'nın kuzey kesimlerine ve Kuzey Asya'ya da bu tür bir yayılmanın gerçekleşmiş olabileceği savını güçlendirmektedir. Pek çok dilbilimci ve arkeolog Ukrayna'nın merkezini Fin-Ural dili konuşan insanların atalarının gerçek anavatanı olarak görmektedir.

Bu doğu geleneğinden gelen topluluklar (Swiderian kültürü ve doğu tutamaklı uç kültürleri) son buzullaşma döneminin sonunda Doğu Polonya, Belarus ve Kuzeybatı Rusya'daki buzul sınırının güney kesimlerine yerleşmişlerdir. Sonrasında insanlar bu bölgelerden ilk önce yaklaşık olarak M.Ö. 9000'de Doğu Baltık ve Karelya Kıstağı'na ilerlemiş ve ardından da M.Ö. 7500 ile M.Ö. 6400 arasında Botnia Körfezi kıyısına ulaşarak Finlandiya'da kolonileşmeye devam etmişlerdir. Yaklaşık olarak M.Ö. 9000-M.Ö. 8000 tarihleri arasında Swiderian kültürünün sona ermesi, ren geyiği avcılığının sürdürüldüğü kırık kültüründen ormanlık alan, göl ve deniz kaynaklarını kullanan daha geniş tabanlı topluluklara geçişi mimlemiştir. Bu gelenekten gelen insanlar tarafından üretilmiş en eski balık ağlarından biri Karelya Kıstağı'nda yer alan Antrea'da bulunmuş olup yaklaşık olarak M.Ö. 8500'e tarihlenmiştir.

Bu Erken Mezolitik Dönem kültür geleneğinin bölgesel değişkeleri arasında Kuzeybatı Polonya'daki Komornica kültürü, Belarus'taki Kudlaevka kültürü, Litvanya'daki Narva kültürü, Estonya'daki Kunda kültürü, Kuzeybatı Rusya'daki Veretye kültürü ve Finlandiya'daki Suomusjärvi kültürü yer almaktadır. Swiderian kültürü repertuarı çift platformlu karotlar, tutamaklı uçlar, tırtıklı boynuz baltalar ve tek kancalı zıpkınlardan oluşmaktadır. Swiderian kültürü sonrasında, mikrolitizasyon, kaide ve cilalı balta unsurunun ve de boynuz ucu endüstrisinin gelişmesi, kemik iğne şekilli uçların ve yarıklı kemik uçların ortaya çıkışı, arkalıklı parçalar ve mikro rötuşlu dilgiciklerde artış ve tutamaklı uçların kademeli bir şekilde yok olması yönünde bir eğilim yaşanmıştır.

Bu ilk kolonizasyon safhalarından Mezolitik Dönem topluluklarının takip eden sekiz bin yıl boyunca sergiledikleri gelişme ve ilerlemenin

izini sürebilmekteyiz. Bu toplulukların teknolojik, ekonomik ve sosyal karmaşıklık, etkin kaynak kullanımı, daha fazla yerleşiklik ve Avrupa'nın diğer kesimlerine kıyasla daha büyük nüfus yoğunlukları ile karakterize edildiği genel kabul gören bir görüştür. Bu tür karmaşık yapılar, yerleşik olarak daha kalıcı avcı-toplayıcı toplulukların makul ve işlevsel yapısına ilişkin bulgulara da tıpkı bu gelişmelerin kronolojisine ilişkin bulgulara olduğu gibi ağırlıklı olarak deniz, göl ve ırmak kıyılarında rastlanmaktadır.

Mezolitik Dönem kronolojisini geniş ölçekte erken ve geç dönemler şeklinde ikiye ayırmak mümkündür. Erken Mezolitik Maglemose kültüründen Geç Mezolitik Kongemose kültürüne geçiş yaklaşık olarak M.Ö. 7000'de Baltık bölgesinde meydana gelen bölünmeyi işaretlemektedir. Maglemose kültüründen gelen kültürel gruplar Baltık bölgesinin doğu kesimlerine (Kuzeybatı Polonya'da Komornice, Kuzeydoğu Polonya'da Neman, Narva ve Doğu Baltık'ta Kunda, Güney İsveç'te Sandarna, Finlandiya'da Suomusjärvi'ye) yerleşmiştir. Bu grupların teknolojik donanımlarında öne çıkan unsurlar arasında, zaman içinde gelişmiş bir kemik ve boynuz endüstrisi, karot ve yonga baltalar ve batıdan doğuya doğru gidildikçe (ki buralarda, Estonya'daki Kunda kültürü gibi gelenekler içinde daha eskinin tutamaklı uç endüstrisinin hâkim olduğu görülmektedir) kullanımında azalma görülen mikro-bıçak/mikrolit teknolojisi yer almaktadır.

Yaklaşık olarak M.Ö. 7000'de Geç Mezolitik Dönem'in başlangıcı daha geniş eşkenar dörtgen ve ikizkenar yamuk mikrolitlerin ortaya çıkışı, mikro-bıçaktan karot-ve-bıçak teknolojisine geçiş ve bölgesel açıdan özgün çok sayıda yeni parçanın ortaya çıkışıyla imlenmiştir. Bölgesel gruplamalar arasında Scania'da Ertebölle, Finlandiya'da Geç Suomusjärvi (Litorina Suomusjärvi), Kuzeybatı Polonya'da Chojnice-Piënki, Doğu Baltık'ta Geç Neman, Narva ve Kunda ve son olarak Rusya ve Ukrayna'da bunlara benzer kültürel birimler yer almaktadır.

Bu kültürel bağlamda seramiğin ortaya çıkışı Doğu Avrupa'daki tarih öncesi avcı-toplayıcı topluluklarda yeni bir safhanın başlangıcını imlemektedir. Giderek belirgin ve somut bir gerçek halini almaktadır ki seramik büyük olasılıkla, Geç Paleolitik Dönem'e tarihlenen örneklerine rastlanan Çin'den çıkarak bölgeye ilk kez geçmişte sanılandan daha erken bir tarihte Güney Sibiryaya üzerinden gelmiştir. (Seramiklerin M.Ö. 8000'e tarihlendiği) Volga-Ural yüksek kesimleri ve Volga Nehri kori-

dorunun (burada tarihlenmiş ilk kaplar M.Ö. 6000 tarihine aittir) Doğu Avrupa'nın avcı-toplayıcı toplulukları arasında seramik teknolojisinin yayılmasına hizmet eden kaynak bölgeler olmaları kuvvetle muhtemel görünmektedir. Diğer taraftan, çömlekler M.Ö. 5400 tarihinden itibaren genel kullanıma girmiştir.

Güney İskandinavya'da, seramik kullanan avcı-toplayıcılar kültür repertuarlarında çok az değişiklik yaşanmış olması nedeniyle hâlâ Mezolitik Dönem Ertebölle kültüründen görülmektedirler. Öte yandan, Finlandiya'da Suomusjärvi kültürü bu dönemde sona ermiş ve bunun yerini Neolitik Taraklanmış Kap kültürü almıştır. Doğu Baltık ve Rusya'da, mevcut kültürel alet gruplarına seramiğin de eklenmesi Orman Neolitizi'ni başlatmıştır. Rus ve Sovyet araştırma terminolojisindeki köklü geleneğe uygun olarak, "Neolitik" terimi burada yalnızca teknoloji bağlamında (seramiğin ortaya çıkışına işaret etmek üzere) kullanılmıştır, (tarıma dayalı çiftçiliğin ortaya çıkışını ifade eden) ekonomik bağlamda değil. Kuzey Avrupa'nın çömlek kullanan toplulukları, bazı kaynakların tam anlamıyla evcilleştirilmesini ve tarıma alınmasını değilse de, ekilmesini, yetiştirilmesini beraberinde getirmiş olması muhtemel görünen gelişmiş yerel kaynak idaresi pratiklerinin yanı sıra avcılık, balıkçılık ve toplayıcılık pratikleriyle evcilleştirilmemiş, tarıma alınmamış yerli kaynakları kullanmaya da devam etmişlerdir. Bu anlamda, Doğu ve Kuzeydoğu Avrupa'nın Neolitik Taraklanmış Kap ve Orman Neolitizi kültürleri Güney İskandinavya, Kuzey Almanya ve Hollanda'nın meşhur Ertebölle kültürleri ve ilgili kültürel öğeleri ile mukayese edilebilecek mahiyettedir. İthal evcilleştirilmiş hayvanlar ve tarıma alınmış bitkilerin –sığır, koyun, keçi, domuz, at, tahıl ve bakliyatların– ortaya çıkışı ise ağırlıklı olarak son beş bin yıl içinde bölgenin güneyinden kuzeyine doğru kademeli bir şekilde gerçekleşmiştir.

MEZOLİTİK DÖNEM TOPLULUĞU: GEÇİM VE ARAZİ KULLANIMI

Avrupa'nın diğer kesimlerindeki gibi Doğu Avrupa Mezolitizi'nde de, mekânsal ve mevsimsel farklılıklar sergileyen doğal kaynak dağılımı çeşitlenme ve uzmanlaşma stratejileri altında gruplara ayrılacak iki yönlü bir teknolojik ve ekonomik tepkiyi beraberinde getirmiştir. Ekonomik çeşitlilik geniş çeşitlilikteki kaynaklara bağlı olarak toplayıcı topluluklar tarafından pratik edilen "rastgele toplayıcılık"tan oluşmuş-

tur. Bu pratik geyik, domuz, sığır, at, kunduz, yaban tavşanı gibi kara memelerinin yanı sıra balık ve av kuşlarından oluşan geniş bir besin kalıntısı izgesinin açıkça gözler önüne serdiği faunal bulgularla kendini göstermektedir ve iç kesim habitatlarının karakteristiğini yansıtmaktadır. Ekonomik uzmanlaşma ise mevsimsel olarak kümelenen göçmen kaynakların, özellikle de (fok başta olmak üzere) deniz memelileri, göçmen balıklar, su kuşları, kürklü hayvanlar ve kuzeyde rengeyiği gibi türlerin yakalanmasına dayalı olmuştur. Avcılık faaliyetleri çoğunlukla mevsimlik toplanma yerlerinde veya faunal kalıntıların çok büyük bir kısmının tek bir türe, sözgelimi Narva-Riigiküla'da su kuşlarına, Konnu, Kopu, Loona ve Naakamäe'de, Estonya'nın tamamında ve Doğu Avrupa'nın başka bölgelerinde fokalara ait olduğu özel amaçla kullanılmış kamplarda yürütülmüştür.

Diğer taraftan, bitki kalıntılarının ortaya çıkarılması yerleşimin kullanıldığı mevsimler, muhafaza koşulları, kurtarma ve numune alma yöntemleri ve işleme tekniği gibi etmenlere bağlıdır. Bu etmenlerin bitki kullanımına ilişkin kanıtlar bulma noktasında ortaya çıkardığı yanlışlıklara karşın, Mezolitik Dönem Avrupa'sında yabancı bitkilerin kullanımına dair bilgi toplamı hızla artmaktadır. Su kestanesi, yumuşak taneli meyveler, kökler, yumrulu bitkiler ve yapraklı bitkilerin yanı sıra fındık gibi kabuklu yemişler de besin rejiminde önemli birer unsur haline almış ve Mezolitik Dönem avcı-toplayıcılarının besin tedariklerinin odağında yer almıştır. Ayrıca, Batı Rusya, Güney Finlandiya, Polonya, Litvanya ve Doğu Letonya gibi bölgelerde ağaç yakma ve açıklık alan yaratma pratiklerine dair polen bulgularının hayli yoğun olması Geç Mezolitik Dönem topluluklarının kabuklu yemiş ve meyve ağaçları, fundalıklar, sulak alan bitkileri ve muhtemelen yöreye özgü otların verimliliğini artıracak geliştirici bir stratejinin bir parçası olarak ormanlık alanlarda kasıtlı ve bilinçli bir şekilde açıklık alanlar yarattığını ve daha açık kültürel çevrelerin muhafaza edildiğini gözler önüne sermektedir.

Diğer taraftan, insan yapımı bulguları özellikle de toplama ve öğütme araçlarının da bulunduğu alçak kesimlerde toprak işleme aletlerinin (çapalar ve boynuzdan yapılmış kazmaların) geniş çaplı dağılımına işaret etmekte ve bu durum, bir tür bitki işleme alet takımının var olduğu yönündeki argümanı desteklemektedir. Balıkçılık, kuş avcılığı ve deniz memelisi avcılığının Doğu Avrupa'nın Geç Mezolitik ve Neolitik Dönem toplulukları arasında ekonominin önemli bir parçası olduğu konu-

sunda hemen hemen hiç şüphe yoktur. Her ne kadar balık ağıları Erken Mezolitik Dönem'den beri kullanılmış olsa da, balık bentleri, balık kapanları ve ağların dağılımı "gecikmeli yakalama"nın en azından Geç Mezolitik Dönem'de yaygın bir pratik olduğunu göstermektedir.

Bunun yanı sıra, balıkçılık ve deniz avcılığı aletleri arasında olta ve zıpkın (üç çatallı zıpkın) gibi bireysel avlanma malzemeleri de yer almaktadır. Tekne ve kürek kalıntıları da yine organik materyaller için iyi muhafaza koşulları sunan yerleşim yerlerinde yaygın görülmektedir. Pek çok kıyı bölgesinde bulunan ve özel balıkçılık, kapatma ve avcılık tekniklerindeki gelişmeyi gözler önüne seren faunal kalıntılar makul bir kaynak tedarik sisteminin varlığına işaret etmektedir. Fok ve diğer kıyı kaynaklarının bu şekilde kullanımı Geç Mezolitik Dönem'de (M.Ö. 7000'den sonra) seramik kullanan avcı-toplayıcı gruplar arasında artmıştır ki fauna, yerleşim yerleri ve beşeri besim rejimlerine ilişkin çalışmalarda da bu durum açıkça görülmektedir. Esasen, bazı araştırmacılar, örneğin, seramiğin benimsenmesinin fok yağının işlenmesi ve depolanmasını önemli ölçüde kolaylaştırdığını ve dolayısıyla grupları bu konuda uzmanlaşmaya ve ticarete teşvik ettiğini savunmaktadırlar.

Avcılık, balıkçılık ve toplayıcılık pratiklerinin belirlediği bu tür bir ekonomik örgütlenme yapısı içinde, geçim stratejileri kaynak idaresi veya çiftçiliğe evrilebilmiş ve bu ikisinin biraradalığı Neolitik Dönem'in çiftçilik karakteristiğine bir alternatif üretmiştir. Kuzey ve Doğu Avrupa'da, bu türde birleşik bir sistemin bazı bölgelerde değişen derecelerde işlediği ve büyük ölçekte yoğun bitkisel gıda, su kaynakları ve yaban domuzu kullanımına dayalı olduğu yönünde göstergeler mevcuttur. Bu pratikler ilkel çiftçilik faaliyetleri, ormanlık alanlar yakılarak ekilebilir arazi açılması ve aksi hâlde bölgeye hâkim verimsizleşmiş kahverengi podzolik toprakları olarak kalacak olan kül bakımından zenginleşmiş bu arazilere ekin ekilmesini de içerebilmiştir.

Şimdi gelin, tipik bir yerleşimi daha yakından inceleyelim. M.Ö. 4100 ile M.Ö. 2200 arasına tarihlenen Abora, Doğu Letonya'daki Lubana Gölü kıyısı boyunca uzanan bir yerleşimdir. Yine, Letonya'nın başka bölgelerinin yanı sıra, Kuzeydoğu Polonya, Litvanya, Kuzey Belarus, Estonya ve Kuzeybatı Rusya'da da göl kenarları boyunca uzanan benzer avcı-toplayıcı köylerine rastlanmıştır. Genellikle kültürel katmanlar ötrofik bataklık alan ve otlak bataklık alan birikintileriyle dikkat çeken bu göl kıyısı çevrelerinin gelişimindeki en verimli safhalarla ilişkilidir.

Abora gibi, diğer yerleşimler de genellikle kazıklar veya ahşap yığınları üzerine inşa edilmiş, sarkık saçaklı mahyalı çatıya sahip özenle hazırlanmış hatırı sayılır sayıda mesken içermektedir. İç kısımda, meskenler odalara ayrılırken, sadece tek bir odada ek birer baraka, ağaç kabuğu zemin ve taş kaplama veya kutu ocak yer almaktadır. Bu tasarım Abora ve diğer yerleşimlerdeki mevcut ahşap mimarisinin karakteristiğidir.

Meskenlerin büyüklükleri 30 ile 50 metrekare arasında değişmektedir ve içlerinde balıkçılık, avcılık ve bitki toplayıcılığına ve hatta muhtemelen belli tarımcılık edimlerine işaret eden büyük miktarlarda materyal yığınakları bulunmuştur. Diğer taraftan, çiftçiliğin kapsam ve boyutu konusunda bir fikir ayrılığı mevcuttur. Yine de, açık kültürel çevreleri akıllara getiren açıklık alan ve ruderal polen göstergelerinin yanı sıra, büyük miktarlardaki su kestanesi, fındık, kenevir tohumu ve kenevir poleni tahıllardan ziyade yerel bitkiler odaklı bir bitki yetiştiriciliği ihtimaline dair işaretlerdir. Diğer kanıtlar ise giysi ve halat yapımında kenevir ve ısırganotu liflerinin işlendiğini gözler önüne sermektedir.

Deniz ve göl kıyısı bölgelerinin aksine, iç kesimlerdeki dağlık bölgeler erken dönemlerde yerleşim devamlılığına imkân tanımamıştır. Karasal örüntü daha büyük yerleşimsel hareketlilikler, karasal kaynaklara daha sıkı bir bağlılık ve daha doğrudan tedarik stratejileri ile dikkat çekmektedir. Mevsimlik yerleşilen ana kamplar görece daha küçük göl ve dere kenarlarına kurulmuştur. Buradan, insanlar yıl boyunca periyodik aralıklarla daha geniş bölgeler dâhilindeki geçici yerleşim yerlerine ve özel amaçla kullanılan kamp alanlarına taşınmışlardır. Hem daha yerleşik kıyı yerleşimi hem de daha seyyar yerleşim örüntülerinin bir parçasını oluşturan mevsimlik toplanma yerleri iç kesimlerdeki kültürel çevre örgütlemesinde önemli bir rol oynamıştır. Bunlar çeşitli toplulukların ritüel pratiklerinin yanı sıra, ticaret, takas, sosyal faaliyetler ve flört etmek üzere bir araya geldiği ana mekânlar olmuştur. Büyük çaplı toplaşmaları pekiştirmek amacıyla, bu tür mekânlar için genellikle nehirlerin debisinin yüksek olduğu kesimler veya daha büyük göllere ulaştığı dar geçitler gibi balıkçılık açısından iyi ve uygun yerler tercih edilmiştir.

Yeniliklerin yayıldığı kanalların yanı sıra, uzun mesafeler arası ilişkiler, saygınlık göstergesi olan egzotik parçaların dolaşımı ve rağbet gören hammaddelerin temininin tamamı ticaret ve takas üzerinden gerçekleşmiştir. Doğu Avrupa'da, kışları kayak ve kızakların, yaz aylarında ise teknelerin kullanılmış olması bu tür temaslara olanak tanımıştır.

Kuzeybatı Rusya'nın yanı sıra, kimi başka bölgelerde kızak kullanıcısı betimlemelerinde görülen mus başlı oymalar ve teknelerin kış kesimlerinde bulunan mus oymaları bu taşımacılık araçlarının ritüel boyutunu göstermektedir; zira bölge insanları musu su, toprak ve özellikle de gök dünyasını birbirine bağlayan elçi olarak görmüşlerdir. Uzak mesafeleri birbirine bağlayan bölgesel ve bölgeler arası ticaret ağlarına ilişkin örneklerin sayısı bütün ayrıntılarıyla aktarılamayacak kadar çok olmakla beraber, Polonya içinde gerçekleştirilen çakmaktaşı ve okra ticareti, Karelya'dan Finlandiya'nın tamamı, Kuzeybatı Rusya ve Doğu Baltık'a gerçekleştirilen yeşil Olonets taşı ve çakmaktaşı ticareti ve de Kuzey Polonya ve Kuzey Avrupa'nın diğer bölgelerine, Karadeniz ve Hazar Denizi bölgelerine Doğu Baltık kıyı şeridinden gerçekleştirilen amber, Doğu Baltık ve Finlandiya sınırları içinde kalan Valdai Dağları'ndan gerçekleştirilen çakmaktaşı ticareti bunlardan yalnızca birkaçıdır. Ayrıca, madeni insan yapıtı ve cilalı taş balta ithalatlarının yanı sıra, bölge dışından getirilmiş diğer parçalar da diğer kanıtlar arasındadır.

MEZOLİTİK DÖNEM'DE SOSYAL ÖRGÜTLENME

Mezolitik Dönem'in –özellikle de Geç Mezolitik Dönem'in– sosyal yapısı ve ideolojisine ilişkin anlayışımız temelde mezarlık alanlar, kaya oymaları ve bağımsız bir şekilde veya çöp yığınları arasında bulunan yontma “ritüel” yapıtlarından ulaştığımız bulgulara dayanmaktadır. Büyük mezarlık alanların dağılımı sadece araştırmanın kapsam ve yoğunluğunu değil, aynı zamanda bu alanların avcı-toplayıcı yerleşimi açısından elverişli ekolojik koşullar içerdiği gerçeğini de yansıtmaktadır: mezarlık alanların tamamı kıyı kesimlerinde veya büyük göl ve nehir kenarlarında bulunmakta olup su kaynaklarının yoğunluğu ile dikkat çekmektedir. Bu tür mezarlık alanlar bölgesel birer gösterge görevi görerek artan yerleşiklik, bölgecilik ve arazi ve kaynakların mülkiyetine işaret etmektedir.

Mezarlık alanlar yaklaşık olarak M.Ö. 10000'den M.Ö. üçüncü binyılın sonuna kadarki zaman dilimini kapsayan Mezolitik Dönem'in tamamını kaplamaktadır. Bunlardan bazıları ölülerin mezarlık alanlar içinde gruplara ayrılmış olması itibariyle yalnızca ritüel ve ölü gömme pratiklerine işaret eden mezarlar olarak değerlendirilirken, diğerleri yerleşim sınırları içindeki evlerin içlerine veya altlarına gömülmüş ölülerin bu-

lunduğu bağımsız mezarlardır. Letonya'da bulunan Zvejnieki gibi uzun süre kullanılmış kimi mekânlar ölü gömme adetlerinin Mezolitik Dönem'e özgü mezarlık alanlardan Orman Neolitliği (yak. M.Ö. 4000-M.Ö. 2000) adıyla anılan dönemin seramik kullanan avcı-toplayıcı toplulukları arasında görülen yerleşim sınırlarındaki bağımsız mezarlara doğru yaşadığı dönüşüme sahne olmuştur.

Letonya, Zvejnieki'de 315 cesedin ortaya çıkarıldığı mezarlık alan Oleneostrovskii Mogilnik ile birlikte Doğu Avrupa'nın en büyük mezarlık alanlarının başında gelmektedir. Bu mezarlık alan M.Ö. 7300-M.Ö. 2800 tarihleri arasında dört yüz yılı aşkın süre boyunca kullanılırken, ölü gömme pratiklerinde erken dönem (M.Ö. 7300-M.Ö. 6100) ile daha sonraki dönemler arasında değişimler yaşanmış ve zaman içinde en yaygın rastlanan mezar malları ve birincil değer sembolleri anlamında dıştan yapılma kolyelerin yerini amber objeler almıştır. Yine, geç dönemlerde, mezarlık alanlar yerleşimlerle güçlü bir şekilde ilişkili olmuştur; Zvejnieki'de civardaki bir yerleşimden getirilip mezarlık alana boşaltılmış olan kara toprak bu durumu açıkça gözler önüne sermektedir. Mezarlık alanlarda görülen bu ve diğer değişimlere karşın, dönemin başından sonuna kadar, tıpkı Oleneostrovskii Mogilnik'te olduğu gibi, burada da sosyal statü farklılıklarının yanı sıra yabani hayvan sembolizminin kullanıldığını görüyoruz. Yine, tıpkı Oleneostrovskii Mogilnik'teki gibi, hem bağımsız hem de toplu mezarların varlığının birleşik grupların varlığına işaret ediyor olması da mümkündür. Mezar taşları, küçük yığma taşlar ve taş kaplamalar Doğu ve Kuzey Avrupa'nın diğer kesimlerinin de dikkat çeken özellikleri arasında gelen birtakım ölü gömme pratiklerini imlemektedir.

Zvejnieki mezarlık alanının son evresi sabit bir avcı-toplayıcı yerleşiminin merkezinde yer alıp toplam altmış bir cesedin ortaya çıkarıldığı Letonya'nın Abora bölgesindeki mezarlık alanla çağdaştır. Delikli diş kolyeler ve su kuşu, mus, kunduz, ayı ve yılan heykelciklerinin yanı sıra, tekli, çiftli ve toplu mezarların varlığı Zvejnieki ve Oleneostrovskii Mogilnik'te aynı ölü gömme pratikleri ve sembolizm çeşitliliğinin var olduğunu kanıtlamaktadır. Diğer taraftan, çömlekçiliğin olmayışı dikkat çekici bir durumdur; zira Abora topluluğu seramik kullanan avcı-toplayıcılar arasında yer almaktadır. Son olarak, aynı sosyal ve ideolojik düzenlemeler M.Ö. ikinci binyılın ortalarına kadar bu bölgede görülmeye devam etmiştir.

MEZOLİTİK DÖNEM KOZMOLOJİSİ

Avrasya'nın ılıman ve boreal iklim koşullarının hüküm sürdüğü kesimlerinde uzun süre yerleşik kalan avcı-toplayıcı topluluklar hayatlarını kültürel ve ideolojik devamlılığı destekleyen bir sistem ve yapının temel öğelerine göre organize etmişlerdir. Bu öğeler arasında çevresel değişkenler, besin tedarik rejimleri ve kozmolojik sistemler yer almaktadır ve bunlar iletişim ve ticaret yoluyla birbirleriyle ilişki kurmuş bireyler, topluluklar ve bölge dışı gruplar tarafından tekrar tekrar yorumlanmıştır. Sosyal pratikler insanların çeşitli değişikliklerle karşılaştığı süreçler boyunca bilinçli kararlar almalarını, görevleri yerine getirmelerini ve bunların tekrarlanmasını gerektirmiş ve sonrasında yeni bilgi ve beceriler mevcut kurallara bağlı olarak gelişen mevcut geleneklere dâhil edilmiştir. Böylelikle, ritüel pratikleri aracılığıyla oluşturulan kapsayıcı bir inanç sistemi olarak, bu ideoloji sosyal pratiklerin dışarıda tutulduğu bir denetsel bağlam ve içerik sunmuştur.

Sibirya ve Kuzeydoğu Avrupa'nın etnik-tarihsel verilerinden çıkarılan bu kapsayıcı inanç sisteminin öne çıkan bileşenleri kilit yapılarla odaklanmıştır. İlk olarak, evren toprak, su ve gökyüzü olmak üzere üç ayrı dünyaya ayrılmaktadır. İkinci temel yapı insanlar, hayvanlar ve doğaüstü, ruhani dünya arasındaki karşılıklılık nosyonunu esas almaktadır. Üçüncü yapı, başlıca görevi ritüel malzemeleri ve ruhani yardımcılarının da desteğiyle şaman tekniklerini uygulayarak üç katmanlı evrende üç dünya arasında aracılık etmek olan topluluğun dini lideri konumundaki şamanın rolüdür. Ritüel malzemeleri arasında davul ve diğer müzik aletleri, kıyafet, çanta, boynuzlu maske ve ana ruhani yardımcılarının heykel veya kalıpları yer almaktadır. Bu heykeller arasında ise su kuşları (yüzen ve uçan canlılar olarak şamanı üç dünyaya da götürebilmektedirler), ayı (diğer hayvanların efendisidir ve göksel bir varlıktır) ve mus ve geyik (göge doğru ve gökte yapılan seyahatlere rehberlik eden göksel varlıklardır) yer almaktadır.

Doğu ve Kuzey Avrupa'nın avcı-toplayıcı tarih öncesinde, kaya oymacılığı, oymalı pratik objeler ve ölü gömme ritüeli bağlamında sembolizm bariz bir şekilde söz konusu kültürün inanç sistemiyle bağlantılı olmuştur. Maddi temsillere kaşık ve kepçe gibi ahşap ev aletlerinin oyma uç kısımlarında, hayvan şeklindeki baltalar ve topuz başlarında, kaya oymaları ve kaplar üzerindeki hayvan şeklindeki süslemelerde rast-

lanırken, mus, ayı ve su kuşları en yaygın görülen tasvirlerdir.

Kuzeydoğu Avrupa'nın kaya oymacılığı ve kaya resim yerleri yerleşik avcı-toplayıcı toplulukların kozmoloji ve ideolojilerinin muhtemelen en iyi kayıtlarını sunmaktadır. Resim çizilmiş veya yontulmuş bu tür yüzlerce mekân başlıca insan benzeri figür, boynuzlu hayvan, tekne, deniz memelileri, ayı, su kuşu, balık, sürüngen (yılan ve kertenkele), iz ve ayakizi, silah, avcılık ve balıkçılık malzemesi ve soyut çizimlerden oluşan binlerce resim sunmaktadır. Bu kaya oymacılığı pratiğinin en yakın geçmişi ait örneği jeolojik tarihlleme yöntemleriyle yaklaşık olarak M.S. 500 yılına tarihlenmiştir.

Bu tür ritüel mekânlarının yanı sıra, mezarlık alanlar ve yerleşim içlerinde de maddi kültüre ait parçalar bulmaktayız. Bunlar “kayıp” mekânlar olarak adlandırabilecek, genellikle bataklık ve sulak alanlarda çökelmiş ve belki de oyulmuş, yontulmuş veya bunlara ritüel anlamı verilmek üzere değiştirilmiş adaklık insan yapıtları olarak da görülmektedir. Bu tür insan yapıtları Taş Çağı ve sonrasının kutup çevresi avcı-toplayıcı toplulukları arasında oldukça yaygın olup doğaüstü dünyalarla iletişim kurabilen “elçi hayvanlara” atıfta bulunmaktadır. Bu parçalar arasında, ayı ve mus başlı heykeller ve bu ve örneğin, su kuşu, kuğu, ördek, yılan, kunduz gibi diğer hayvan ve hatta insan temsilleri şeklinde oyulmuş farklı objeler yer almaktadır.

Boreal bölgenin geleneksel topluluklarında, kuşlar, özellikle de su kuşları ölüye ölümler diyarında rehberlik etmede ve dünyanın yaratılışı ve yeniden doğuş mitlerinde önemli yer tutmaktadır. Su kuşlarının göçebe yaşam döngüsü eksenli -yeniden doğuş (bahar) ve ölüm (güz) ile imlenen- mevcut çok boyutlu sembolizm dikkate alındığında, ördek başlı kepçeler gibi hayvan şeklindeki insan yapıtlarına arkeolojik kayıta sıkça rastlanıyor olması hiç de şaşırtıcı değildir. Bu parçalar Doğu Baltık'ta Narva'dan (M.Ö. 4000-M.Ö. 2500) Batı Sibirya'da Ob Nehri'nin aşağı kesiminde yer alan Ust-Poluy'a (M.Ö. 500-M.Ö. 300) kadar farklı kültürlerde mevcut olagelmıştır.

İsveç, Namforsen'de sırkalar üzerine ve de (Oleneostrovskii Mogilnik'in de yer aldığı) Onega Gölü kıyısındaki kaya oymalarında tasvir edilmiş mus ve ayı başlı çubuklar ile şamanın doğal dünya ile doğaüstü dünya arasında aracılık etmede kullandığı ritüel asası (*'turu'*) arasında doğrudan bir paralellik söz konusudur. Mus oymaları aynı zamanda daha kapsayıcı bir öneme de sahiptir; öldürme ve tüketimin sonrasında,

cesede uygun bir şekilde davranıldığı takdirde, bunun musun dirilmesini ve avcının başarılarının devamını sağlayacağına inanılmıştır.

Ayı ihtiyatlılıkla ve de sadece ritüel amaçlı yaklaşılan ululanan bir hayvan olarak özel muameleyle onurlandırılmıştır. Batı Sibirya'nın yanı sıra, Laponya'da da, topluluklar ayıları ayı diyarına geri gönderme ritüeli ile ilgilenmişlerdir. Bu ritüelde, avcılar ellerinde ayı eti çorbasıyla şarkılar söyleyerek yürümekte ve çorbanın bir kısmını adak olarak nehre dökmektedir; böylelikle, bu elçi hayvanın özü "kozmik nehre" geri dönmektedir. Laponya'da, ritüel pratiği olarak gömülmüş ayı kafataslarına ve titiz ve özel bir muamele görmüş ayı mezarlarına rastlanmaktadır. Yontma ayı baltaları, ayı başlı çubuklar ve kaya sanatında görülen ayı betimlemeleri kuzeyli avcı toplayıcı toplulukların sembolizm repertuarının sık sık yinelenen öğelerinden biridir. Bu tür insan yapıtlarının varlığının (yemek pişirmek gibi) rutin görevlerin yerine getirildiği ve arkeologların ekseriyetle pratik ve işlevsel noktalar olarak yorumladığı alışıldık mekânların ritüelleşmesine hizmet ettiğinin de altını çizmek yerinde olacaktır.

Son olarak, Avrupa'nın doğu ve Baltık çevresi kesimlerinin tarih öncesi kaydında şamanların varlığını ayrı tutabiliriz. Gerek kaya sanatı gerekse ölü gömme pratiklerine ilişkin kanıtlar etnografik anlamda bir şamanın rolü ve misyonu ile ilişkilendirilebilecek bir dizi farklı sembol barındırmaktadır. Kaya sanatında, örneğin, Karelya'da uzanan Onega Gölü kıyılarında boynuzlu ve maskeli insan şeklinde figürlerde mağara resimleri bulunmaktadır. Bunun yanı sıra, Namforsen ve diğer yerlerdeki mağara resimlerinde mus başlı çubuklar kullanan çok sayıda insan betimlemesine rastlanırken, yine bunlar da bulunan sayısız insan yapıtı ile örtüşmektedir. Her iki örnekte de, bu figürleri hayvan kılığında giyinen ve ellerinde sürüngenler ve boynuzlu hayvanların yardımıyla farklı dünyalar arasında seyahat edebilme yeteneğini simgeleyen *туру*, yani yaşam ağacını tutan şamanlar olarak yorumlayabilmekteyiz.

Diğer taraftan, standart pratiklerden önemli ölçüde ayrılan ölü gömme pratikleri de mevcuttur. Mezarlık alan mimarisi, cesede karşı benimsenen yaklaşım ve mezar mallarının tamamı belirgin bir şekilde şamanistik roller ve sembolleri ifade etmektedir. Örneğin, Oleneostrovskii Mogilnik'te, oturur veya arkaya yaslanır vaziyette (ki standart pratik, ölünün sırt üstü yatar vaziyette gömülmesidir) dört bireye (iki erkek, bir kadın ve bir çocuğa) ait cesedin bulunduğu dört çukur mezarı

şaman mezarları olarak yorumlamak mümkündür. Yine, şamanlara atfedilebilecek kimi başka istisnai mezarlık alanlar da mevcuttur. Bunlar arasında Polonya, Jasnislawice’de bulunan ve M.Ö. 5600-M.Ö. 5400 yılları arasına tarihlenen otuz yaşında bir erkeğe ait bir “zengin” mezar, Litvanya, Duonkalnis’te bulunan ve yaklaşık olarak M.Ö. 5900’e tarihlenen ikili mezar ve Danimarka, Vedbæk-Bøgebakken’de bulunan ve açık bir şekilde kadınlara özgü bir dizi farklı mezar malına sahip bir erkek, bir kadın ve bir çocuk cesedinin bulunduğu üçlü mezar yer almaktadır. Oleneostrovskii Mogilnik’tekine benzer şekilde, kadınlara özgü mezar mallarıyla gömülmüş olan bir erkeğin bir şamanın görev ve misyonuna işaret ediyor olması kuvvetle muhtemeldir.

Zvejnieki’de, gerek erken (M.Ö. 6200-M.Ö. 3300) gerekse geç (M.Ö. 3300-M.Ö. 2200) safhalar ritüel uzmanları ve şamanlara atfedilen sıradışı mezarlar barındırmaktadır. Erken Mezolitik Dönem’de başlıklara dizilmiş ve tek bir noktaya ölümlerle birlikte gömülmüş 2.400 civarında hayvan dişi kolye bulunmuştur. Dokuz erkek, sekiz çocuk, iki kadın ve yaşı ve cinsiyeti tespit edilemeyen iki başka yetişkine ait olan bu mezarlar bütün mezarların yüzde 7’sini, kolyeler ise bulunan toplam kolye miktarının yaklaşık yüzde 25’ini oluşturmaktadır. Diğer taraftan, sadece iki başka bölgede, Karelya, Oleneostrovskii Mogilnik ve Litvanya, Duonkalnis’te süslü başlıklara rastlanmıştır.

Daha sonrasında, Çukur-Taraklanmış Kap safhasında diş kolyelerin yerini amber kolyeler, küpeler, boncuklar ve heykelticikler almıştır. Dört örnekte, ölümler (üç yetişkin erkek ve bir çocuk), yüzleri kırmızı ve mavi kilden ölüm maskeleriyle örtülü ve göz çukurlarına amber yüzükler yerleştirilmiş halde bulunmuştur. Benzer buluntulara Güney Finlandiya’da Hartikka ve Pispä, Kuzey Rusya’da ise Tudoszero yerleşiminde de rastlanmıştır. Gerek başlıklar gerekse maskeler şamanın ritüel malzemelerinin olmazsa olmaz parçalarıdır ve şamanların başlıklarıyla beraber gömüldükleri bilinmektedir. Bu insan yapıtları ayı, kunduz, mus, yılan ve su kuşları gibi elçi hayvanları temsil eden daha özgün buluntulardaki sembolizmi tamamlayan öğelerdir.

SONUÇ

Avrupa’nın diğer bölgeleriyle kıyaslanacak olursa, doğu ve kuzey kesimlerindeki avcı-toplayıcılar değişen doğal ortamlar ve civar bölgeler-

404 Antik Avrupa

deki tarihsel gelişmelerin önlerine çıkardığı çok daha fazla sayıda güçlükle mücadele etmişlerdir. Buzulların geri çekilmesi ve buzul çağı sonrası habitatlarındaki ani gelişmenin beraberinde yetirdiği fırsatlardan hünlerle yararlanmasını bilmiş olan bu topluluklar çiftçilik, Neolitik teknolojiler ve sonrasında maden bilimi ile ilişkili kültürel yeniliklerdeki seçimleriyle öne çıkmaktadır. Aynı şekilde, çiftçiliğin ortaya çıkışıyla etkin bir şekilde başa çıkabilmiş ve güney ve batıdaki daha karmaşık kültürlerle kurdukları temaslar ve ticaret ilişkilerinin sunduğu fırsatlardan yararlanarak kademeli bir şekilde dünya ticaret sisteminin bir parçası haline almışlardır.

Bu “titiz seçim” stratejileri özgün kültürel dönüşümler ve etkin idare yapılarını beraberinde getirmiş ve bu durum kaydadeğer boyutta uzun soluklu kültürel devamlılık ve Avrupa’nın başka bölgelerindeki avcı-toplayıcı topluluklar arasında hiç bilinmeyen karmaşıklıkta bir sosyal hayat ile sonuçlanmıştır. Bu topluluk yapısı Kuzey İskandinavya’yı bir kenara bırakacak olursak, Avrupa’nın diğer bütün bölgelerine kıyasla çok daha yakın bir geçmişe kadar -bazı örneklerde erken tarih dönemlerine kadar- avcı-toplayıcı yaşam tarzıyla öne çıkmış ve karakterize edilmiştir. Bu insanlar günümüz Doğu Avrupa toplumuna zemin oluşturmuş genetik ve kültürel mirasa hiç de hafife alınmayacak boyutlarda katkı sunmuşlardır.

Ayrıca bkz. Kuzey Avrupa Mezolitöği (1. Cilt, 2. Bölüm); Oleneostrovskii Mogilnik (1. Cilt, 2. Bölüm).

KAYNAKÇA

Antanaitis, Indre. “Concerning the Transition to Farming in the East Baltic.” *Documenta Praehistorica* 26 (1999): s. 89–100.

“Interpreting the Meaning of East Baltic Neolithic Symbols.” *Cambridge Archaeological Journal* 8, no. 1 (1998): s. 55–68.

Burov, G. M. “Some Mesolithic Wooden Artefacts from the Site of Vis 1 in the European North East of the U.S.S.R.” İçinde *The Mesolithic in Europe*. Ed. Clive Bonsall, s. 391–401. Edinburgh: John Donald, 1989.

Clark, John Grahame Douglas. *The Earlier Stone Age Settlement of Scandinavia*. Cambridge, U.K.: Cambridge University Press, 1975.

Prehistoric Europe: The Economic Basis. London: Methuen, 1952.

Clarke, D. L. “Mesolithic Europe: The Economic Basis.” İçinde *Problems in Economic and Social Archaeology*. Ed. G. Sieveking, I. H. Longworth ve K. E. Wilson, s. 449–481.

London: Duckworth, 1976.

Cyrek, K., R. Grygiel ve K. Nowak. "The Basis for Distinguishing the Ceramic Mesolithic in the Polish Lowland." İçinde *Problems of the Stone Age in Pomerania*. Ed. Tadeusz Malinowski, s. 95–126. Warsaw, Poland: Warsaw University, 1986.

Dolukhanov, Pavel M. "Evolution of Lakes and Prehistoric Settlement in Northwestern Russia." İçinde *The Wetland Revolution in Prehistory*. Ed. Bryony Coles. Exeter, U.K.: Prehistoric Society, 1992.

"The Late Mesolithic and the Transition to Food Production in Eastern Europe." İçinde *Hunters in Transition: Mesolithic Societies of Temperate Eurasia and Their Transition to Farming*. Ed. Marek Zvelebil, s. 109–120. Cambridge, U.K.: Cambridge University Press, 1986.

Ecology and Economy in Neolithic Eastern Europe. London: Duckworth, 1979.

Dolukhanov, P. M., A. Shukurov, D. Gronenborn, D. Sokoloff, V. Timofeev ve G. Zaitseva. "The Neolithic in Central and Eastern Europe: Chronology of Dispersal." *Journal of Archaeological Science* (yakında yayınlanacak).

Edsman, C.-M. "The Hunter, the Games and the Unseen Powers: Lappish and Finnish Bear Rites." İçinde *Hunting and Fishing*. Ed. H. Hvarfner, s. 159–188. Norrbottens, Sweden: Norrbottens Museum, 1965.

Eliade, Mircea. *Shamanism: Archaic Techniques of Ecstasy*. İngilizceye eviren: Willard R. Trask. London: Penguin Books, 1989.

Fischer, Anders, ed. *Man and Sea in the Mesolithic: Coastal Settlement above and below Present Sea Level*. Oxbow Monograph, no. 53. Oxford: Oxbow Books, 1995.

Goldstein, Lynne. "One-Dimensional Archaeology and Multi-Dimensional People: Spatial Organisation and Mortuary Analysis." İçinde *The Archaeology of Death*. Ed. Robert W. Chapman, Ian A. Kinnes ve Klaus Randsborg, s. 53–67. Cambridge, U.K.: Cambridge University Press, 1981.

Hällström, Gustaf A. *Monumental Art of Northern Sweden from the Stone Age*. Stockholm, Sweden: Almqvist and Wiksell, 1960.

Holliman, S. E. "The Gendered Peopling of North America: Addressing the Antiquity of Systems of Multiple Genders." İçinde *The Archaeology of Shamanism*. Ed. Neil S. Price, s. 123–134. London: Routledge, 2001.

Ingold, Tim. *The Appropriation of Nature: Essays on Human Ecology and Social Relations*. Manchester, U.K.: Manchester University Press, 1986.

Jaanits, K. "Two Late Mesolithic/Early Neolithic Coastal Sites of Seal Hunters in Estonia." İçinde *Man and Sea in the Mesolithic: Coastal Settlement above and below Present Sea Level*. Ed. Anders Fischer, s. 247–249. Oxbow Monograph, no. 53. Oxford: Oxbow Books, 1995.

Jelsma, Johan. *A Bed of Ochre: Mortuary Practices and Social Structure of a Maritime Archaic Indian Society at Port au Choix, Newfoundland*. Groningen, The Netherlands: Rijksuniversiteit Groningen, 2000.

Kozłowski, S. K. "A Survey of Early Holocene Cultures of the Western Part of the Russian Plain." İçinde *The Mesolithic in Europe*. Ed. Clive Bonsall, s. 391–401. Edinburgh: John Donald, 1989.

Larsson, Lars. "The Colonization of South Sweden during the Deglaciation." İçinde

406 Antik Avrupa

The Earliest Settlement of Scandinavia and Its Relationship with Neighbouring Areas. Ed. Lars Larsson, s. 141–156. Acta Archaeologica Lundensia, no. 24. Stockholm, Sweden: Almqvist and Wiksell, 1996.

“The Skateholm Project: Late Mesolithic Coastal Settlement in Southern Sweden.” İçinde *Case Studies in European Prehistory*. Ed. Peter Bogucki, s. 31–62. Ann Arbor, Mich.: CRC Press, 1993.

“Late Mesolithic Settlements and Cemeteries at Skateholm, Southern Sweden.” İçinde *The Mesolithic in Europe*. Ed. Clive Bonsall, s. 367–378. Edinburgh: John Donald, 1985.

Loze, Ilze. “The Adoption of Agriculture in the Area of Present-Day Latvia (the Lake Lubana Basin).” *Baltic-Pontic Studies* 5 (1998): s. 59–84.

Matiskainen, Heikki. “Discrepancies in Deglaciation Chronology and the Appearance of Man in Finland.” İçinde *The Earliest Settlement of Scandinavia and Its Relationship with Neighbouring Areas*. Ed. Lars Larsson, s. 252–262. Acta Archaeologica Lundensia, no. 24. Stockholm, Sweden: Almqvist and Wiksell, 1996.

Mellars, Paul, ed. *The Early Postglacial Settlement of Northern Europe: An Ecological Perspective*. London: Duckworth, 1978.

Nowak, Marek. “The Second Phase of Neolithization in East-Central Europe.” *Antiquity* 75 (2001): s. 582–592.

Nuñez, Milton. “Finland’s Settling Model Revisited.” *Helsinki Papers in Archaeology* 10 (1997): 93–102.

“On Subneolithic Pottery and Its Adoption in Late Mesolithic Finland.” *Fennoscandia Archaeologica* 7 (1990): s. 27–50.

Rimantienė, Rimute. “Neolithic Hunter-Gatherers at Sventoji in Lithuania.” *Antiquity* 66 (1992): s. 367–376.

“The Neolithic of the Eastern Baltic.” *Journal of World Prehistory* 6, no. 1 (1992): s. 97–143.

Rowley-Conwy, Peter. “Economic Prehistory in Southern Scandinavia.” İçinde *World Prehistory: Studies in Memory of Grahame Clark*. Ed. John Coles, Robert M. Bewley ve Paul Mellars, s. 125–159. Proceedings of the British Academy, no. 99. Oxford: Oxford University Press, 1999.

“Cemeteries, Seasonality, and Complexity in the Ertebölle of Southern Scandinavia.” İçinde *Harvesting the Sea, Farming the Forest: The Emergence of Neolithic Societies in the Baltic Region*. Ed. Marek Zvelebil, Lucyna Domanska ve Robin Dennell, s. 193–202. Sheffield, U.K.: Sheffield Academic Press, 1998.

Rowley-Conwy, Peter A. ve Marek Zvelebil. “Saving It for Later: Storage by Prehistoric Hunter-Gatherers in Europe.” İçinde *Bad Year Economics: Cultural Responses to Risk and Uncertainty*. Ed. Paul Halstead ve John O’Shea, s. 40–56. Cambridge, U.K.: Cambridge University Press, 1989.

Schild, R. “Radiochronology of the Early Mesolithic in Poland.” İçinde *The Earliest Settlement of Scandinavia and Its Relationship with Neighbouring Areas*. Ed. Lars Larsson, s. 285–296. Acta Archaeologica Lundensia, no. 24. Stockholm, Sweden: Almqvist and Wiksell, 1996.

Schmidt, R. A. “Shamans and Northern Cosmology: The Direct Historical Approach to Mesolithic Sexuality.” İçinde *Archaeologies of Sexuality*. Ed. Robert A. Schmidt ve

Barbara L. Voss, s. 220–235. London: Routledge, 2000.

Timofeev, Vladimir I. "The Beginning of the Neolithic in the Eastern Baltic." İçinde *Harvesting the Sea, Farming the Forest: The Emergence of Neolithic Societies in the Baltic Region*. Ed. Marek Zvelebil, Lucyna Domanska ve Robin Dennell, s. 225–236. Sheffield, U.K.: Sheffield Academic Press, 1998.

"On the Problem of the Early Neolithic in the East Baltic Area." *Acta Archaeologica* 58 (1987): s. 207–212.

Vuorela, I. "The Transition to Farming in Southern Finland." İçinde *Harvesting the Sea, Farming the Forest: The Emergence of Neolithic Societies in the Baltic Region*. Ed. Marek Zvelebil, Lucyna Domanska ve Robin Dennell, s. 175–180. Sheffield, U.K.: Sheffield Academic Press, 1998.

Zhilin, Mickle G. "The Western Part of Russia in the Late Palaeolithic–Early Mesolithic." İçinde *The Earliest Settlement of Scandinavia and Its Relationship with Neighbouring Areas*. Ed. Lars Larsson, s. 273–284. *Acta Archaeologica Lundensia*, no. 24. Stockholm, Sweden: Almqvist and Wiksell, 1996.

Zvelebil, Marek. "Indo-European Dispersals and the Agricultural Transition in Northern Europe: Culture, Genes and Language." İçinde *The Roots of Peoples and Languages of Northern Eurasia IV*. Ed. Kyösti Julku, s. 318–343. Turku, Finland: Finno-Ugric Historical Society, 2002.

"Agricultural Frontiers, Neolithic Origins, and the Transition to Farming in the Baltic Basin." İçinde *Harvesting the Sea, Farming the Forest: The Emergence of Neolithic Societies in the Baltic Region*. Ed. Marek Zvelebil, Lucyna Domanska ve Robin Dennell. Sheffield, U.K.: Sheffield Academic Press, 1998.

"Hunter-Gatherer Ritual Landscapes: Spatial Organisation, Social Structure, and Ideology among Hunter-Gatherers of Northern Europe and Western Siberia." *Analecta Praehistorica Leidensia* 29 (1997): s. 33–50.

"Plant Use in the Mesolithic and the Implications for the Transition to Farming." *Proceedings of the Prehistoric Society* 60 (1994): s. 35–74.

"On the Transition to Farming in Europe, or What Was Spreading with the Neolithic." *Antiquity* 63 (1989): s. 379–383.

"Wetland Settlements in Eastern Europe." İçinde *European Wetlands in Prehistory*. Ed. John M. Coles ve Andrew J. Lawson, s. 94–116. Oxford: Clarendon Press, 1987.

"Mesolithic Prelude and Neolithic Revolution." İçinde *Hunters in Transition: Mesolithic Societies of Temperate Eurasia and Their Transition to Farming*. Ed. Marek Zvelebil, s. 5–15. Cambridge, U.K.: Cambridge University Press, 1986.

From Forager to Farmer in the Boreal Zone: Reconstructing Economic Patterns through Catchment Analysis in Prehistoric Finland. BAR International Series, no. 115. Oxford: British Archaeological Reports, 1981.

Zvelebil, Marek & Paul M. Dolukhanov. "The Transition to Farming in Eastern and Northern Europe." *Journal of World Prehistory* 5, no. 3 (1991): s. 233–278.

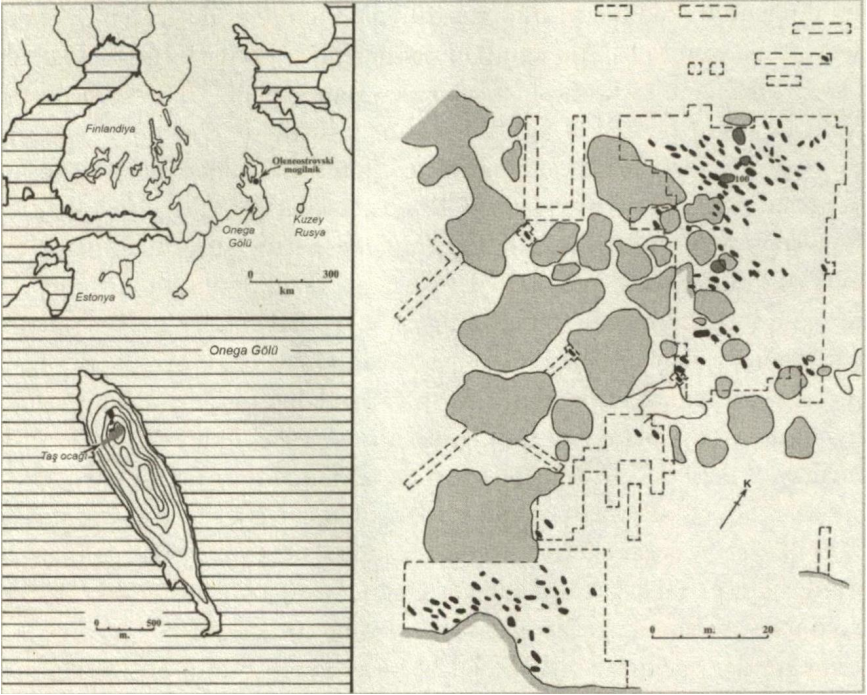
Zvelebil, Marek ve P. Jordan. "Hunter Fisher Gatherer Ritual Landscapes: Questions of Time, Space, and Presentation." İçinde *Rock Art as Social Representation*. Ed. J. Goldhahn. BAR International Series, no. 794. Oxford: Archaeopress, 1999.

OLENEOSTROVSKII MOGILNIK

MAREK ZVELEBIL

Gölün üstünde sis bulutu yükselirken küçük bir tekne -ağaç gövdesinden yapılmış bir kano- kabile reisinin bedenini son yolculuğuna çıkarıyor, suyun ardındaki ölüler adasına götürüyordu. Neden sonra Onega Gölü'nün koyu yeşil sularında yüzen ada sisin içinde adeta bir gölge gibi belirdi. Şaman, davuluna vurdu, yaşlılar mus kıyafetleri içinde topluluğun sembollerine davrandılar ve sandalcılar bir telaş yüklerini boşalttılar. Tekne kıyıya gitgide yaklaşırken, bir çift kuğu sığ sulardan havalandı. Bu, iyiye işaretti. Kuğular ölünün ruhunu, onun azad edilmiş ve ebediyede kavuşmuş ruhunu kuzeye, ölüler diyarına götürüyordu; yaşam, sisle birlikte yükseliyordu. Yaşlı kabile reisinin ruhu dünyevi kalıntılarıyla, yani misyonunun sembolleri, törensel hançeri ve diğer silahları, başlığı, kolyeleri, gerdanlıkları ve diğer eşyalarıyla birlikte ziyafetler ve törenler eşliğinde gömülmek üzereydi. Bugünden sekiz bin yılı aşkın süre önceydi, ilkyaz güneşinin ışıkları bulutları deliyordu.

Yerel halkbilimde Oleneostrovskii Mogilnik (Olenii Ostrov ve Geyik Adası adlarıyla da anılır) ölüler adası olarak bilinmektedir ancak yerli nüfusun adanın Avrupa'nın en büyük Mezolitik Dönem mezarlık alanına sahip olduğu ancak yirminci yüzyılın ortalarında keşfedilmiştir. Sekiz bin yılı aşkın bir süre önce insanlar buraya gömülmüşlerdir ve bu-

Şekil 2: Oleneostrovskii Magilnik mezarlık alanı planı. Marek Zvelebil'in izniyle çoğaltılmıştır.

rada çizilmiş olan resim o dönemde meydana gelmiş olayların rekonstrüksiyonuna dayanmaktadır (Şekil 1). 100 numaralı zengin mezarda bulunan cesedin gerçekten de bir şamana veya bir kabile reisine ait olması mümkündür.

Karelya'da, Onega Gölü üzerindeki küçük bir adacıkta bulunan mezarlık alan 1920'lerde yürütülen taş ocağı faaliyetleri sonucunda ortaya çıkarılırken, mezarların çoğu kazı çalışmaları gerçekleştirilmezden önce yok edilmiş veya tahrip edilmiştir. 1930'lar ve 1950'lerde, Sovyet arkeologlar tarafından kazılan mezarlık alan daha sonraları birkaç farklı şekilde yorumlanmıştır. Toplamda, bütün arkeologlar 141 farklı özellikte 177 mezarı kazmıştır ancak toplam mezar sayısının 500'e yakın olması gerekmektedir. İskeletlerin radyokarbon tarihlemesi bu yerleri M.Ö. 6400 ile M.Ö. 6000 yılları arasındaki bir döneme yerleştirmektedir. Bu beklenmedik boyutta erken tarih, yerleşimde bulunan insan yapıtlarının Mezolitik Dönem karakteristiği ile de kusursuz örtüşmektedir.

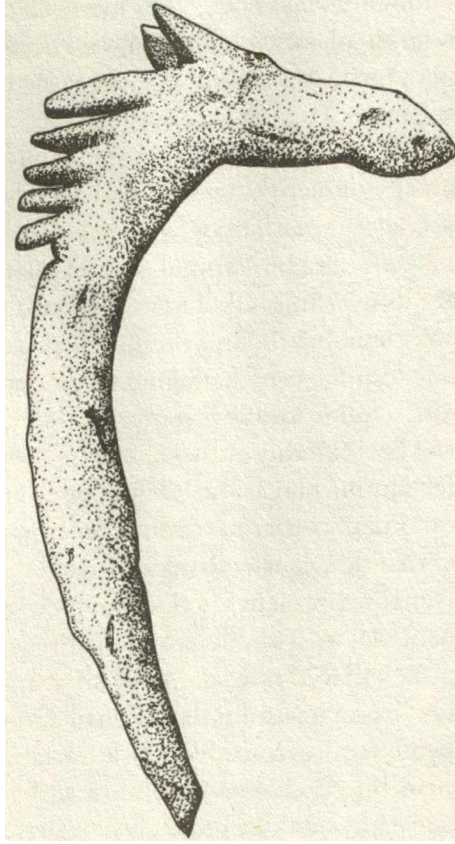
Oleneostrovskii Mogilnik'i muhtemelen aynı soydan veya klandan ge-

410 Antik Avrupa

len iki grup kullanmıştır. Bu, mezarlık alan içindeki iki uzamsal kümeden ulaşılan buluntularla kanıtlanmıştır: kuzey kümesi mus heykelcikleri (Şekil 2), güney kümesi ise yılan ve insan heykelleriyle bağlantılıdır. Yılan ve insan temsilleri kimlikleri mus temsilleriyle sembolize edilen kuzey grubundan farklı tek bir zooantropomorfik gelenekle birleşmiş gibi görünmektedir. Dolayısıyla, Oleneostrovskii Mogilnik'in kullanımı iki ayrı popülasyon arasında bölüşülmüştür. Kuzey kümesi bölgenin daha yerlisi olan Kuzey Avrupa ve Ural'a özgü özelliklere sahip insanlar tarafından kullanılmışken, güney bölgesi bölgeye sonradan gelmiş olmaları muhtemel olan ve Güney Avrupa ve Sibiry'a özgü özelliklere sahip insanlar tarafından kullanılmıştır. Bu yorumlama mezarlık alanı kullanmış insanların genetik çoktüreliliğinin altını çizmektedir. Birbiriyle ilişki kurmayan iki farklı grubun varlığını desteklemekten ziyade, görünüş ve genetik yapı bakımından ölçülü bu farklılıklar uzak mesafe yolculukları, evlilikler ve kuzeyin avcı-toplayıcı nüfusları arasında olağandışı bir pratik olan eş takasları aracılığıyla Doğu Avrupa'nın ormanlık alanları boyunca yaşanan "engelsiz gen akışı"nı yansıtmaktadır.

Toplamda, cesetlerle birlikte 7.132 insan yapıtı bulunmuştur ve bunların büyük çoğunluğu delinmiş mus (4.372 parça) ve kunduz (1.155 parça) ön dişleri ve ayı azı dişlerinden (170 parça) oluşmaktadır ve bir başlık, kolye ve gerdanlığın parçası olarak takılmak üzere dönüştürülmüştür. Kalan insan yapıtları arasında altı kemik hançer, on üç çakmaktaşı ve altmış kayrak taşı ritüel bıçağı, oyma kemik ve taş kolyeler ve boynuzdan yapılmış on dört heykelcik yer almaktadır. Daha pratik ve işlevsel aletler arasında ise, zıpkınlar, balık oltaları, ağ kurşunları, çuvaldızlar, iğneler, çakmaktaşı bıçaklar, kazıyıcılar, mızrak uçları ve kemikten ve çakmaktaşıdan yapılmış ok uçları yer almaktayken, işlenmemiş hayvan kemikleri görece ender görülüp kunduz, ren geyiği, mus, kurt, ayı ve köpek kemiklerinden oluşmaktadır.

Mezar mallarının sayısı ve bileşimi, mezar düzenlemeleri ve ayrıntılandırılmalarıyla birlikte, cenaze merasimi analizlerinin ve de Oleneostrovskii topluluğunun sosyal bileşimine ilişkin yorumların zeminini oluşturmuştur. Toplumsal cinsiyet ayrımları ölülerin gömüldüğü mezarların içine yerleştirilen eşyalar aracılığıyla ifade bulmuştur. Kemik uçlar, kemik zıpkınlar, baltalar, yongalar ve kayrak taşı bıçaklar erkeklerle ilişkiliyken, alet bulunmaması ve bunun yerine süs eşyaları ve delinmiş kunduz ön dişlerinin varlığı kadınlarla ilintilidir.

Şekil 2: Oleneostrovskii Magilnik mezarlık alanındaki mezarlarda bulunan mus başlı çubuk. Marek Zvelebil'in izniyle çoğaltılmıştır.

Delinmiş diş kolye tipleri mezarlarda bulunan diğer malların sayı ve çeşitliliğine uygun olarak birbiriyle bariz bir hiyerarşik düzen sergilemektedir. Ayı dişlerinin bulunduğu mezarlar en zengin insanlara atfedilirken, hiyerarşik sıralamada bunları mus veya kunduz ön dişleri içeren mezarlar takip etmekte ve son olarak bir de herhangi bir diş kolyenin bulunmadığı mezarlar bulunmaktadır. Bu servet sıralaması yaşa göre de değişebilmektedir; başka bir ifadeyle, yetişkinler daha fazla mal ve eşyaya sahipken, gençler ve yaşlılar daha az mal ve eşyaya sahiptirler. Bu tür yaşa dayalı farklılıklar kadınlar arasında daha az göze çarparken, bu durumun kadınlarda servet göstergelerinin erkekler ile hısım veya soydaşlık bağları üzerinden ilerlediğine işaret ediyor olması muhtemeldir.

Oleneostrovskii Mogilnik'teki dört çukur mezarda diğerlerinden hatırı sayılır biçimde farklı ve mezar mimarisi, cesede yaklaşım ve mezar malları bağlamında şamanistik roller ve sembollerle ilişkili ölü gömme pratikleri söz konusudur. Yine, diğerlerinin aksine, bu mezarlar batıya dönüktür ve oturur ve sırt üstü yatar vaziyette gömülmüş iki erkek, bir kadın ve bir çocuk cesedi içermektedir. Bunların şaman mezarları olarak yorumlanması (diğer mezarlar doğuya dönükken) batıya dönük olmalarına dayanmaktadır; zira bu konumları, şamanların atalarının ruhlarının ve de yeraltı dünyasının hükümdarının yaşadığı yer olan yeraltı dünyasına giriş noktasına baktıkları yönünde açıklanabilmektedir. Bu mezarlardan birinde kunduz çene kemiğine rastlanması da bu argümanı desteklemektedir; çünkü kunduz çene kemikleri, kunduzun ayırt edilen tıbbi ve ritüel özelliklerine atıfla bazı Sibirya toplulukları arasında şaman kıyafetlerinin bir parçasıdır. Cinsiyet ayrımı olmaksızın, çukur mezarlarda kunduz ön dişlerine rastlanması önemlidir; çünkü bu kolye kategorisi normalde Oleneostrovskii Mogilnik'teki kadın mezarları ile ilişkilendirilmektedir. Hem erkekler hem de kadınlar yeraltıyla iletişim kuran ruhani elçi misyonunu üstlenmiştir; sonuç itibarıyla şamanın kıyafeti her iki cinsiyetin de sembollerini taşımaktadır.

Mezarlık alanında iki başka özel sınıf daha temsil edilmektedir. Bunlardan ilki, bir çeşit cemiyetin veya avcılıkla ilişkili özel yetenekleri ve sorumlulukları bulunan bir erkek avcı grubunun varlığına işaret edecek mahiyette, tek mezar malı olarak kemik mermi uçlarıyla birlikte gömülmüş tamamı erkek on bir bireyin oluşturduğu bir grupta görülmektedir. İkinci sınıf ise, ölülerin oyma heykellerle gömüldüğü -ikisi güney kümesi, yedisi kuzey kümesinde- dokuz mezardan oluşan bir diziyle temsil edilmektedir. Bu sosyal statüye ya her iki cinsiyetin de yetişkinleri sahip olabilmekteydi ya da bu statü en çok yaşlı bireyler arasında yaygındı. Yine bu ölüler arasında da, tıpkı diğer üç zengin sınıfta olduğu gibi kişisel servetten bağımsız bir durum söz konusudur. Heykeller ile mezarlık alanın mekânsal olarak farklı kümeleri arasında görülen bariz ilişki bu insanların belli görevlerde veya çetelerin ana ritüel kimliği ile bağlantılı sosyal konumlarda bulunduklarına işaret etmektedir. Bu görevliler arasındaki yaş aralığı (gençten yaşlıya) ve kişisel servetten bağımsız oluşunun bu sosyal konumun atfediciliğe veya verasete dayalı boyutuna işaret ediyor olması mümkündür.

100 numaralı mezarda saptanan özenli ölü gömme pratiği orta yaşlı,

sağlıklı bir erkek cesedinin arkaya yaslanır vaziyette gömüldüğü çukur mezarlardan birini yansıtmaktadır. Ölünün öteki dünyaya birlikte uğurlandığı beş yüzün üzerinde insan yapıtı cesedin üzerine ve çevresine, özellikle de baş ve omuz çevresi, leğen kemiği çevresi ve dizlerinin altına özenle yerleştirilmiştir. Bu düzenleme, ön dişlerden bazılarının belki de bir tür cenaze kostümü veya muhtemelen bir başlığa takıldığını, iliştiirildiğini göstermektedir. Ölünün bedeni, okların bulunduğu bir ok kılıfının yanı sıra çakmaktaşı ilavelere sahip büyük bir kemik hançerle donatılmıştır. Mezara bu insan yapıtlarının konmuş olması, beden neredeyse dikey yerleştirilmiş olması ve ölü gömme ritüelinin diğer unsurlarının ölünün hatırlanabilir bir görsel etki yaratmak amacıyla bilinçli bir şekilde görüntülenmeye maruz bırakıldığı izlenimini uyandırmaktadır.

Mezarın yapısına da yine aynı derecede özen ve dikkat gösterilmiştir. Ölünün gömüldüğü aş boyasıyla örtülü uzun çukurun üzeri bir kum tabakasıyla kapanmış ve büyük taşlarla örülmüştür. Muhtemelen, ahşap bir kazık gibi harici bir işaretle cesedin bulunduğu nokta mimlenmiştir. Çukur mezarlara böyle dikey veya yatık vaziyette gömülmüş üç başka kişi daha bulunmuştur. Hem erkeklerin hem de kadınların sahip olabildiği düşünülen bu sosyal statü, söz konusu dört bireyden üçünün yüksek servet düzeylerine işaret eden mezar mallarına sahip olmasından hareketle, bireylerin servetleriyle doğru orantılı bir ilişki sergiliyor gibi görünmektedir. İnsan yapıtları ve ölülerin koşullarındaki çeşitlilik, incelemelerinde bunların ritüel uzmanları veya şamanların mezarları oldukları sonucuna ulaşan araştırmacının bu saviyle tutarlılık sergilemektedir. Bu kimseler muhtemelen topluluğun yaşlıları veya liderleri olarak yaşamış olan şamanlar veya suret taşıyıcılardı.

Özetlemek gerekirse, ritüel rolleri (çocuk ve genç suret taşıyıcıların kanıtladığı üzere) miras yoluyla aktarılabilirken, servet aktarılmamış ve yaşlılık döneminde azalma eğilimi göstermiştir. Yaşla birlikte statü mallarında yaşanan bu azalmanın yaş ve toplumsal cinsiyete dayalı sosyal rollerin bir yaş grubundan diğerine geçmesinden dolayı sembolik insan yapıtlarının kuşaklar arası dolaşımını yansıttığı olması mümkündür. Mezar mallarının büyük kısmı bireyin öldüğü dönemde var olan yaş ve cinsiyete dayalı sosyal rolünü yansıtmaktadır. Aynı zamanda, her ne kadar erkekler kadınlara kıyasla daha sık daha yüksek statülere ulaşma eğilimi sergilemiş olsa da, erkekler de kadınlar da yüksek bir sosyal statüye ulaşabilmişlerdir.

Peki, Oleneostrovskii Mogilnik ne kadar kullanılmıştır? Ölü gömme pratiğinin uygulanma süresi ve sıklığı mezarlık alanın genel önemi üzerinde büyük bir etkiye sahiptir. O'Shea ve Zvelebil'in Oleneostrovskii Mogilnik mezarlık alanı ve topluluğu rekonstrüksiyonu, mezarlık alanı kullanmış yaklaşık dört yüz ile beş yüz arasında insandan oluşan bir topluluğun varlığına işaret etmektedir. Söz konusu mezarlık alanının kullanım süresi ise, görece kısa soluklu olmuş ve belki de 80 ile 120 yıl arasında değişen bir zaman dilimini, başka bir ifadeyle dört ile altı kuşağı içermiştir. Diğer taraftan, kimi diğer araştırmacılar mezarlık alanın kuzey ve güney kümeleri arasında kronolojik farklılıklar saptamış ve mezarlık alanın beş yüz yıl gibi bir süreye tekabül eden daha uzun bir dönem boyunca kullanılmış olduğunu öne sürmüşlerdir. Mevcut kanıtlar ışığında, bu varsayım her üç yılda bir ölünün gömüldüğü anlamına gelecektir.

Ancak, buraya gömülmüş toplam insan sayısının yaklaşık 500 civarında olduğunu kabul edecek olsak bile, buradan yaklaşık olarak yılda bir ölünün gömüldüğü anlamı çıkacaktır. Böylesine aralıklı kullanılmış olması halinde, Oleneostrovskii Mogilnik'in ideolojik ve etnokültürel bir kutsal mekân, topluluğun kimliğine esas teşkil etmiş bir lider tarafından kurulmuş bir mezarlık alan veya topluluğun genel sosyal bağlarını sürdürmek amacıyla gerçekleştirilen mevsimlik toplanmaların merkezi olarak etkin ve yararlı bir işlev görmesi imkânsızdır. Oleneostrovskii Mogilnik'te ölü gömme pratiği muhtemelen tercihe bağlı olmasına karşın, ileri sürülen işlevi için yılda bir veya iki kez (bahar sonu ve güz başı) törensel toplanmalara ev sahipliği yapmış olması gerekmektedir ki bu durum, mezarlık alanın iddia edilene kıyasla, yüz ya da iki yüz yıl gibi çok daha kısa süre kullanılmış olduğu izlenimi uyandırmaktadır.

Oleneostrovskii Mogilnik, Avrupa'nın kuzey ve Baltık çevresi kesimlerinin bu tür ölü gömme pratiği çeşitliliği sergileyen birçok mezarlık alanından sadece bir tanesidir. İskandinavya, Kuzeybatı Rusya ve Doğu Baltık'ta da benzer başka mezarlık alanlara rastlanmıştır. Oleneostrovskii Mogilnik, Skateholm (İsveç) ve Zvejnieki (Letonya) gibi büyük mezarlık alanlarda yapılan ölü gömme pratiği analizleri Kuzey ve Doğu Avrupa Mezolitik Dönem topluluklarının birçoğunun etnografik kayıta "gecikmeli dönüş" yapmış avcılara karşılık geldiğini ortaya koymaktadır (yani, avcılar balık bentleri veya barajlar inşa etmek gibi uzun vadede sonuç veren besin tedarik faaliyetlerine emek harcamışlardır). Mezolitik Dönem'de sosyal yapı modern zamanların daha karmaşık avcı-

toplayıcı toplulukları arasında görölene kıyasla daha hiyerarşik bir biçimde sınıflara ayrılmış gibi görünmektedir. Yaş, cinsiyet ve kazanılmış statü gibi öne çıkan sosyal katmanlar arasındaki statü farklılıkları genel itibariyle farkedilir mahiyettedir ve Danimarka, Fransa ve Portekiz'de Atlantik kıyı şeridi boyunca ortaya çıkarılan diğier mezarlık alanların yanı sıra, Skateholm, Zvejnieki ve Oleneostrovskii Mogilnik'te kuşaktan kuşağa aktarılan sosyal farklılaşmaya (verasete dayalı sosyal tabakalaşmaya) ilişkin kanıtlar mevcuttur.

Oleneostrovskii Mogilnik mezarlık alanı aynı zamanda Mezolitik Dönem avcı-toplayıcılarının kozmolojik inanışları hakkında da zengin bir bilgi kaynağıdır. Daha modern Sibiry şamanizmi ile mukayese yoluyla yorumlanan bu inanç sistemleri üç katmanlı bir evren (üst dünya, yani gökdünya, orta dünya, yani yerdünya ve su, okyanus ve kuzeyle bağlantılı yeraltı dünyası) konseptine dayanmaktadır. Bu katmanlar üç dünya arasında bağlantı kuran kavramsal bir eksen sunan bir *turu*, yani yaşam ağacıyla birbirine bağlıdır. Dahası, tek bir ruhtan ziyade, en azından özgür ruh ve beden ruhunu içeren birden fazla ruhun varlığını esas almaktadır. Beden ruhu soluk alarak tezahür eder ve bireyle birlikte yaşar ve ölürken, özgür ruh bir insan veya bir hayvanın içine belki de bir atadan gelerek doğum anında girer ve ölümden yeraltına veya bireyin statüsüne bağlı olarak gökdünyaya intikal eder. İnsanlar ile tanrılar, ruhlar ve hayvanlar arasında, canlı topluluğunun tamamı yararına bir iletişim gerçekleşmektedir. Çoğunlukla, bu iletişim yaygın olarak su kuşu (şamana üç dünyada rehberlik edebilmek için hem yüzebilen hem de uçabilen türler olarak), ayı (diğier hayvanların efendisi olarak) ve mus veya geyik (göksel bir elçi, gökyüzündeki yolculuğun rehberi ve üç dünya arasındaki bir bağlantı olarak) şeklini alan ruhların yardımıyla şamanlar tarafından gerçekleştirilmiştir. Oleneostrovskii Mogilnik'teki insan yapıtları bu anlamların yanı sıra, tıpkı Onega Gölü üzerindeki Besov Nos, Beyaz Deniz petroglifleri ve Kuzey Avrupa'nın başka bölgelerinde olduğu gibi, bölgenin kaya oymaları ve resimleri üzerinde tasvir edilen benzer motifler ve sembollere referansla yorumlanabilen sembollerle doludur.

Oleneostrovskii Mogilnik topluluğunda insanlar işte bu ritüel ve kozmolojik inanç bağlamında -genellikle adalara ve burunlara- gömülmüşler, yerleşimlerden su aracılığıyla ayrılmışlar ve kuğu, ördek veya mus ve geyik suretleri gibi hayvan ruhlarının rehberliğinde öteki dünyalara

416 Antik Avrupa

uğurlanmışlardır. Törenler şamanlar tarafından gerçekleştirilen dünyalar arası iletişimi içerirken, şamanların kullandığı ritüel aletleri arasında davul, maske, başlık, çanta ve ritüel bakımından önemli hayvanların -kunduz, yılan, su kuşu, geyik ve ayı- kemikleri ve suretleri yer almaktadır. Mezarlık alanda ortaya çıkarılan buluntular bu ritüel düsturunu aksetmektedir.

Oleneostrovskii Mogilnik topluluğu ve ötesindeki insanlar -esasen Kuzey ve Ilıman Avrupa'nın Mezolitik Dönem insanları- çevrelerindeki dünyayı bu tür pratiklerden doğru anlamlandırabilmişlerdir. Böylesi bir anlayışın yardımıyla, topluluk içindeki sosyal rolleri ve ilişkileri kabul edilen bir pratik düsturu dâhilinde düzenleyebilmişler ve güç, saygınlık ve sosyal statü konularında uzlaşabilmişlerdir. Bu sosyal roller ve statüler ölümle ilgili ritüellerde sergilenmiş, hatırlanmış, hatırlatılmış ve mezarlara konulan insan yapıtlarıyla sembolize edilmiştir. Oleneostrovskii Mogilnik, diğer mezarlık alanlarla birlikte, sekiz bin yıl önce yaşamış avcı-toplayıcı toplulukların sosyal hayatları ve müşterek inançları hakkında fevkalade aydınlatıcı bilgiler ve özgün bir bakış sunmaktadır.

Ayrıca bkz. Skateholm (1. Cilt, 2. Bölüm).

KAYNAKÇA

Aldenderfer, Mark. "Ritual, Hierarchy, and Change in Foraging Societies." *Journal of Anthropological Archaeology* 12, no. 1 (1993): s. 1–40.

Antanaitis, Indre. "Interpreting the Meaning of East Baltic Neolithic Symbols." *Cambridge Archaeological Journal* 8, no. 1 (1998): s. 55–68.

Gurina, N. N. "Oleneostrovski Mogil'nik." İçinde *Materialy i Issledovaniya po Arkheologii SSSR*. Moscow: Nauka, Akademia Nauk SSSR, 1956.

Holliman, S. E. "The Gendered Peopling of North America: Addressing the Antiquity of Systems of Multiple Genders." İçinde *The Archaeology of Shamanism*. Ed. Neil S. Price, s. 123–134. London: Routledge, 2001.

Ingold, Tim. *The Appropriation of Nature: Essay on Human Ecology and Social Relations*. Manchester, U.K.: Manchester University Press, 1986.

Jacobs, Ken. "Return to Oleniostrov: Social, Economic, and Skeletal Dimensions of a Boreal Forest Mesolithic Cemetery." *Journal of Anthropological Archaeology* 14, no. 4 (1995): s. 359–403.

Jordan, Peter D. *Material Culture and Sacred Landscape: The Anthropology of the Siberian Khanty*. Walnut Creek, Calif.: AltaMira Press, 2003.

Larsson, Lars. "The Skateholm Project: Late Mesolithic Coastal Settlement in Southern Sweden." İçinde *Case Studies in European Prehistory*. Ed. Peter Bogucki, s. 31–62.

Boca Raton, Fla.: CRC Press, 1993.

Meiklejohn, Christopher, Erik Brinch Petersen ve Verner Alexandersen. "The Anthropology and Archaeology of Mesolithic Gender in the Western Baltic." İnde *Gender and Material Culture in Archaeological Perspective*. Ed. Moira Donald ve Linda Hurcombe, s. 222–237. New York: Palgrave Macmillan, 2000.

Neeley, M. P. ve G. A. Clark. "Measuring Social Complexity in the European Mesolithic." İnde *Contributions to the Mesolithic in Europe*. Ed. Pierre M. Vermeersch & Philip Van Peer, s. 127–138. Leuven, Belgium: Leuven University Press, 1990.

Nielsen, E. Kannegard ve E. Brinch Petersen. "Burials, People, and Dogs." İnde *Digging into the Past: 25 years of Archaeology in Denmark*. Ed. Steen Hvass & Birger Storgaard. İngilizce çeviren: John Hines & Joan F. Davidson, s. 76–80. Århus, Denmark: Royal Society of Northern Antiquaries, 1993.

O'Shea, John. *Mortuary Variability: An Archaeological Investigation*. Orlando, Fla.: Academic Press, 1984.

O'Shea, John ve Marek Zvelebil. "Oleneostrovskii Mogilnik: Reconstructing Social and Economic Organisation of Prehistoric Hunter-Fishers in Northern Russia." *Journal of Anthropological Archaeology* 3, no. 1 (1984): s. 1–40.

Oshibkina, S. V. "The Material Culture of the Veretie Type Sites in the Region to the East of the Lake Onega." İnde *The Mesolithic in Europe*. Ed. Clive Bonsall, s. 402–413. Edinburgh: John Donald, 1989.

Pentikäinen, J. *Shamanism and Culture*. Helsinki, Finland: Ernika Co., 1998.

Popova, Tatiana. "New Discoveries on the Sculptures of Oleni Island, Lake Onega." *Folklore* 18/19 (2001): 127–136. http://haldjas.folklore.ee/Folklore/vol18/oleni_is.pdf.

Price, T. Douglas. "The Mesolithic of Western Europe." *Journal of World Prehistory* 1, no. 3 (1987): 225–332.

Price, T. Douglas ve K. Jacobs. "Olenii Ostrov: First Radiocarbon Dates from a Major Mesolithic Cemetery in Karelia, USSR." *Antiquity* 64 (1990): s. 849–853.

Ramqvist, Per. "Rock-Art and Settlement: Issues of Spatial Order in the Prehistoric Rock-Art of Fenno-Scandinavia." İnde *European Landscapes of Rock-Art*. Ed. George Nash ve Christopher Chippendale, s. 144–157. London: Routledge, 2002.

Rowley-Conwy, Peter. "Economic Prehistory in Southern Scandinavia." İnde *World Prehistory: Studies in Memory of Grahame Clark*. Ed. John Coles, Robert Bewley ve Paul Mellars, s. 125–159. Oxford: Oxford University Press, 1999.

"Cemeteries, Seasonality, and Complexity in the Ertebölle of Southern Scandinavia." İnde *Harvesting the Sea, Farming the Forest: The Emergence of Neolithic Societies in the Baltic Region*. Ed. Marek Zvelebil, Lucyna Domanska ve Robin Dennell, s. 193–202. Sheffield, U.K.: Sheffield Academic Press, 1998.

Schmidt, Robert A. "Shamans and Northern Cosmology: The Direct Historical Approach to Mesolithic Sexuality." İnde *Archaeologies of Sexuality*. Ed. Robert A. Schmidt ve Barbara L. Voss, s. 220–235. London: Routledge, 2000.

Stoliar, Abram D. "Milestones of Spiritual Evolution in Prehistoric Karelia." *Folklore* 18/19 (2001): 80–126. <http://haldjas.folklore.ee/Folklore/vol18/treasure.pdf>.

Woodburn, James. "Egalitarian Societies." *Man* 17 (1982): s. 431–451.

Zvelebil, Marek, "People behind the Lithics: Social Life and Social Conditions of Mesolithic Communities in Temperate Europe." İçinde *Peopling the Mesolithic in a Northern Environment*. Ed. Lynne Bevan ve Jenny Moore, s. 1–26. BAR International Series. Oxford: British Archaeological Reports, forthcoming.

- "Concepts of Time and 'Presencing' the Mesolithic." *Archaeological Review from Cambridge* 12, no. 2 (1993): s. 51–70.

Zvelebil, Marek ve Peter Jordan. "Hunter Fisher Gatherer Ritual Landscapes: Questions of Time, Space, and Presentation." İçinde *Rock Art as Social Representation*. Ed. J. Goldhahn, s. 101–128. BAR International Series, no. 794. Oxford: British Archaeological Reports, 1999.

ANTİK AVRUPA

"Barbar Avrupa" tanımımız M.Ö 8000 ile M.S. 1000 arasındaki dokuz bin yılı içermektedir. Bu başlangıç ve bitiş tarihleri rastgele değil, bilinçli bir şekilde karar kılınmış tercihlerdir. Başlangıç tarihi olarak, Avrupa'nın buzullardan kurtulması ve modern iklim koşullarının oluşumu alınırken, bitiş tarihi olarak da Hristiyanlığın Kuzey ve Doğu Avrupa geneline yayılması ve günümüzde de varlığını devam ettirmekte olan pek çok Avrupa devletinin kuruluşu tercih edilmiştir. Bu dokuz bin yıl içinde Avrupa toplum ve toplulukları son derece çarpıcı dönüşümler geçirmiştir.

Bu ansiklopedide Atlantik'ten Ural Dağları'na, Kuzey Cape'den Akdeniz adalarına kadar geniş bir coğrafi alanı mercek altına aldık. Dahası, tarımın yayılması gibi Avrupa'da görülen kimi gelişmelerin kaynağını Yakın Doğu'dan alması itibarıyla, bugün Türkiye olarak bilinen Anadolu coğrafyasını da belli bölümlerinin kapsamına dâhil ettik. Bunun yanı sıra, M.S. 1000 dolaylarında Vikingler, Avrupa'nın ötesine geçerek sınırlarını Grönland ve Kuzey Amerika'ya kadar genişletirken, bundan birkaç yüzyıl öncesinde Vandallar Afrika'nın kuzey kıyısı boyunca göç etmiştir. Özetle Avrupa, tarih öncesi birkaç kıta ile temas halindedir.

Dahası, Avrupa'nın arkeolojik kaydının on bin yıl öncesinin de hayli gerisine uzandığını bilmek gerekmektedir. İlk insanlar ilk kez yaklaşık 1.7 milyon yıl önce Avrupa'nın hemen yakınlarında, Gürcistan'ın Dmanisi bölgesinde görülmüşlerdir.

PETER BOGUICKI
& PAM J. CRABTREE

